

ZGODOVINSKI ČASOPIS

ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
HISTORICAL REVIEW

II — III

1948-1949

IZDAJA
ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO
LJUBLJANA

Uredniški odbor:
dr. Bogo Grafenauer, Jože Hainz, dr. Jože Kastelic, dr. Fr. Zwitter.

18. 11. 1950 / 59

Zalaga Državna založba Slovenije v Ljubljani.
Tiskala Tiskarna »Ljudske pravice« v Ljubljani.

KAZALO

Bogo Grafenauer, Slovenski kmet v letu 1848	7
Vasilij Melik, Frankfurtske volitve 1848 na Slovenskem	69
Milko Kos, O nekaterih nalogah slovenskega zgodovinopisja	135

Zapiski:

Niko Zupančič, K antskeemu problemu	145
† Rudolf Andrejka, Pfeifer-Pišec	152

Zgodovinske ustanove:

Fran Zwitter, Naše kulturne revindikacije v novih mirovnih pogodbah	157
Škerl France, O perecih vprašanjih naših arhivov	165
Franjo Baš, Pokrajinski muzej v Mariboru	178
Franjo Baš, Mestni muzej v Ptuj	183

Zborovanja in društveno življenje:

Modest Golia, IV. zborovanje slovenskih zgodovinarjev	188
Bogo Grafenauer, V. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Novi Gorici	194
Modest Golia, Tajniško poročilo za leto 1947	198
Bogo Grafenauer, Tajniško poročilo za leto 1948	200

In memoriam:

Maks Miklavčič, Dr. Rudolf Andrejka, bivši predsednik Muzejskega društva za Slovenijo	202
---	-----

Knjižna poročila in bibliografija:

Problem slovanskega svetišča na ptujskem gradu	206
Franjo Baš, Korošec Josip, Slovansko svetišče na ptujskem gradu	206
Josip Korošec, Odgovor na kritiko Franja Baša o publikaciji »Slovansko svetišče na ptujskem gradu«	213
Bogo Grafenauer, Slovenska zgodovina v novih učbenikih	240
Bogo Grafenauer, Milko Kos, Urbarji Slovenskega Primorja (I. del)	243
Škerl France, Slovenski zbornik 1945	245
Jože Hainz, Učbeniki za zgodovino na naših šolah	253
Dr. Melitta Pivec-Stelè, Slovenska zgodovinska bibliografija 1. I. 1940—5. IV. 1941	256
Fran Zwitter, Bibliografija o problemu Julijske krajine in Trsta. 1942—1947	259
Bogo Grafenauer in Lojze Ude, Bibliografija o vprašanju Slovenske Koroške 1945—1948	327

ОГЛАВЛЕНИЕ

Бого Графенауер: Словенский крестьянин в 1848 году . . .	7 (62)
Василий Мелик: Выборы в Франкфурт в 1848 году в Словении . . .	69 (128)
Милько Кос: О некоторых задачах словенской историографии . . .	135 (142)

Записки

Нико Зупанич: К вопросу антов (ответ критику К. Боуде) . . .	145 (150)
Рудольф Андрейка: Пишец - Пфейфер	152 (153)

Учреждения по изучению истории

Фран Цвиттер: Наши культурные требования в мирных переговорах	157
Франце Шкерл: О насущных вопросах наших архивов	165
Франьо Баш: Областной музей в Мариборе (от освобождения до сентября 1948)	178
Франьо Баш: Городской музей в Птуе	183

Собрания и деятельность общества

Модест Голья: IV собрание словенских историков	188
Бого Графенауер: V собрание словенских историков	194
Модест Голья: Отчет секретаря за 1947 год	198
Бого Графенауер: Отчет секретаря за 1948 год	200

In memoriam

Макс Миклавчич: Др. Рудольф Андрейка, бывший председатель словенского Музейного общества	202
--	-----

Сообщения о книгах и библиография

Вопрос славянского святилища на территории замка в Птуе	206 (239)
Франьо Баш: Корошец Иосип: Славянское святилище на территории замка в Птуе	206
Иосип Корошец: Ответ на критики Франьо Баша о публикации «Славянское святилище на территории замка в Птуе»	213
Бого Графенауер, История словенцев в новых учебниках	240
Бого Графенауер: Милько Кос: Писцовые книги (Učbari) Словенского Приморья, ч. I	243
Франце Шкерл: Словенский сборник 1945	245
Йоже Хайнц: Учебники по истории в наших школах	253
Мелита Пивец-Стеле: Словенская историческая библиография за годы 1940 до 5. апреля 1941	256
Фран Цвиттер: Библиография по проблеме Юлийской Крайны и Триеста 1942—1947	259 (324)
Бого Графенауер - Лойзе Уде: Библиография по вопросу Словенской Каринтии 1945—1948	327 (349)

CONTENTS

Bogo Grafenauer, Le paysan slovène en 1848	7 (65)
Vasilij Melik, Les élections pour le Parlement de Francfort de 1848 dans les pays slovènes	69 (131)
Milko Kos, Some tasks of the Slovene historiography	135 (143)

Short articles:

Niko Zupanič, Contribution au problème des Antes (réponse au critique K. Bouda)	145 (151)
Rudolf Andrejka, Pfeifer-Pišec	152 (153)

Historical Institutions:

Fran Zwitter, Our cultural Revindications in the new Peace Treaties	157
France Škerl, Urgent Questions of our Archives	165
Franjo Baš, The Provincial Museum in Maribor (from the time of Liberation up to September, 1948)	178
Franjo Baš, The City Museum in Ptuj	183

Meetings and life of the Society:

Modest Golia, IV. Meeting of the Slovene Historians	188
Bogo Grafenauer, V. Meeting of the Slovene Historians	194
Modest Golia, The Secretary's report for the year 1947	198
Bogo Grafenauer, The Secretary's report for the year 1948	200

In memoriam:

Maks Miklavčič, Dr. Rudolf Andrejka, the late President of the Museum Society for Slovenia	202
---	-----

Book reports and Bibliography:

The Problem of the Slav Sanctuary on the Castle-Hill of Ptuj	206 (239)
Franjo Baš, Josip Korošec, The Old Slav Sanctuary on the Castle-Hill of Ptuj	206
Josip Korošec, Answer to the Criticism by Franjo Baš, of the publication "The Old Slav Sanctuary on the Castle-Hill of Ptuj"	213
Bogo Grafenauer, History of Slovenes in the news Manuals	240
Bogo Grafenauer, Milko Kos, Urbaria (Registries of landed property) in the Slovene Littoral (I. part)	243
France Škerl, The "Slovene Book 1945"	245
Jože Hainz, The text books for history in our schools	253
Melitta Pivec-Stele, The Slovene Historical Bibliography (1940, January to April 5, 1941)	256
Fran Zwitter, Bibliography on the Problem of the Julian March and Trst-Trieste (1942—1947)	259 (325)
Bogo Grafenauer-Lojze Ude, Bibliography on the Problem of Slovene Carinthia (1945—1948)	327 (350)

Bogo Grafenauer:

Slovenski kmet v letu 1848

1. Problem.

Prepotrebna revizija dosedanjega dela slovenskega zgodovinopisja o odmevih marčne revolucije pri Slovencih, o slovenskem deležu v revolucijskem letu 1848 in končno o oceni tega deleža zahteva najprej podrobnejši pretres vprašanj, ki so bila v sicer sorazmerno obsežni, dosedanji slovenski zgodovinski literaturi o marčni revoluciji ali potiskana ob stran ali pa bistveno napačno reševana. Najbolj vidni in obenem najpomembnejši med temi vprašanji so problemi v zvezi z revolucionarnim gibanjem, ki je v tem letu zajelo slovenskega kmeta.

Med vsemi kritičnimi vprašanji v slovenskem zgodovinskem razvoju, ki danes nujno zahtevajo ponovnega pretresa in presoje s stališča resnične zgodovinske znanosti, s stališča historičnega materializma, je to na eni strani med najpomembnejšimi, na drugi med najbolj pomankljivo in zgrešeno reševanimi. V usodi revolucionarnega gibanja slovenskega kmeta v revolucijskem letu 1848 ni le ključ za razumevanje celotnega klavrnega slovenskega političnega razvoja v tem letu, marveč tudi za razumevanje slovenskega političnega razvoja v naslednjih desetletjih. Za meščansko zgodovinopisje je bilo pač več vzrokov, zaradi katerih je pri svojih obdelavah marčne revolucije na Slovenskem zanemarjalo kmečko gibanje in ga prikazovalo popolnoma napak. Prav tu se namreč skrivajo pogloblitve napake politike našega meščanstva v l. 1848, ki kažejo vso malenkostnost njegovega početja in ki so mu pustile ob oktobrskih dogodkih na Dunaju odprto pot le še v odkrito protirevolucionarno smer.

Kako opisuje in rešuje naše meščansko zgodovinopisje to vprašanje? Oglejmo si le nekaj del, ki obsežneje obravnavajo leto 1848. Josip Apih v svojem delu Slovenci in 1848. leto (1888), v katerem se je kot prvi med našimi zgodovinarji podrobneje lotil problematike revolucijskega leta pri nas, le na kratko opisuje revolucionarno gibanje kmečkega ljudstva in njegove izraze.¹ Očitno meni, da je bila pravična zahteva, da naj kmetje plačajo za odpravo dajatev in služnosti odkupnino. V izrazih kmečkega revolucionarnega gibanja, ki jih imenuje »izgredek«, gleda le delo

¹ Josip Apih, Slovenci in 1848. leto, 1888, str. 59—63.

»hujškačev«; docela odobrava ukrepe, ki so to gibanje zadušili. Dragotin Lončar se tega gibanja ni dotaknil v nobenem od svojih del, v katerih se dotika tudi problematike našega političnega razvoja v letu 1848.² Ivan Prijatelj obravnava izraze revolucionarnega gibanja kmetov kot »izbruhe razbrzdanih instinktov«, od katerih »se je slovenski kmet, od nekdanj vajen pokorščine in poslušnosti, razmeroma naglo umiril in povrnil k redu«. Za označbo tega gibanja pa uporablja nekaj izrazito reakcionarnih Bleiweisovih in Malavašičevih citatov.³ Josip Mal, ki je za svoj opis (enako kakor Apih) v precejšnji meri porabil tudi arhivalno gradivo, pa v slogu objektivističnega zgodovinarja le našteva pojave kmečke upornosti in kmečke zahteve, ne da bi poskušal ugotoviti njihov značaj in pomen.⁴ Končno je Anton Krošl, ki je sicer pomen kmečkega vprašanja v revolucijskem letu med vsemi naštetimi avtorji najmočneje poudaril, vendarle vprašanje deleža kmečkega revolucionarnega gibanja pri borbi za zemljiško odvezo in njeni dosegi docela zanemaril, tako da n. pr. zreducira vse kmečke revolucionarne podvige na Kranjskem le na žižanske godke.⁵

Šele Edvard Kardelj (Sperans) je v svoji globoki sintezi slovenskega zgodovinskega razvoja nakazal slovenskemu zgodovinarstvu pravilno rešitev tega vprašanja: »Razumljivo je, da se je kmet po marčni revoluciji čutil na pragu izpolnitve svojih zahtev po zemlji brez odškodnine. Spontana revolucionarna akcija kmetov, ki so prenehali izpolnjevati fevdalne obveze, se je širila po vsej Sloveniji... Jasno je, da bi ta velika revolucionarna energija dala slovenskemu narodnemu gibanju toliko udarno silo, da bi mogel slovenski narod stopiti ob nemškega in madžarskega kot enakopraven revolucionarni faktor. Toda v tem primeru bi morale narodno gibanje prevzeti kmečke revolucionarne zahteve v svoj program. Zgodilo se je nasprotno. „Novice“ in vodstvo slovenskega narodnega gibanja sta nastopila odločno proti kmečkim zahtevam, za brezpogojno odškodnino... Tako se ta dva tabora, kmečki in narodni, tudi v tem odločilnem trenutku nista mogla spojiti. Politika konservativnega vodstva je torej uspela izolirati slovensko narodno gibanje od osnovnih slovenskih množic in ga v glavnem omejiti samo na malomeščanstvo po mestih.« »Na drugi strani je bilo treba rešiti zemljiško vprašanje. Kmetje so ga reševali sami na revolucionaren način, z orožjem v rokah. Toda meščanstvo kmetov tu ni podprlo. Preneslo je to vprašanje v parlament

² Dragotin Lončar, Dr. Janez Bleiweis in njegova doba, Bleiweisov zbornik (Matiče Slovenske XI.), 1909, str. 149—172; isti, Socijalna zgodovina Slovencev, v L. Niederle, Slovanski svet, 1911, str. 236; isti, Politično življenje Slovencev, 1921, str. 12—26.

³ Ivan Prijatelj, Kulturna in politična zgodovina Slovencev 1848—1895 (rokopis je iz 20-ih let 20. stoletja), L., 1938, str. 84—85.

⁴ Josip Mal, Zgodovina slovenskega naroda, Najnovejša doba, zv. 12, 1934, str. 664—680; zv. 14, 1936, str. 857—870.

⁵ Anton Krošl, Zemljiška odveza na Kranjskem, 1941, str. 19.

kot predmet dolgotrajnih diskusij, ki so končale s tem, da je bilo sicer podložništvo zares odpravljeno, toda zemljiška odveza je bila zvezana z velikimi odškodninami, ki so kmeta potisnile proč od revolucije ali ga vsaj nevtralizirale. Meščanstvo je pustilo kmeta na cedilu in ko je oktobra meseca ogrožena revolucija klicala kmete na pomoč, se ti niso odzvali.«⁶

Mnogo manj določno, a vendar v bistvu isto gledanje na problem, zakaj se politične zahteve inteligence niso združile z agrarnim gibanjem 1848, je nakazal l. 1939 Fran Petre.^{6a} Boris Kidrič je vprašanje postavil l. 1940 spet z vso ostrino: »Na Slovenskem bi se bil evropski revoluciji lahko pridružil kmečki punt, za katerega je bilo objektivnih in subjektivnih pogojev dovolj... Iz vsega tega pa sledi, da bi se moral slovenski prerod nasloniti na revolucionarno silo slovenskega kmeta, če bi bil hotel v danih okoliščinah slovenske zaostalosti izvršiti več, kakor mu je narekovala sama razvojna mujsnost, in sodelovati pri ustvarjanju slovenskega naroda v onem smislu, ki je izhajal iz celotne evropske nacionalne zrelosti.«^{6b} Linijo slovenskega strokovnega zgodovino-pisja je pretrgal Fran Zwitter v svojih univerzitetnih predavanjih o letu 1848 l. 1939/40, kjer je problem postavil jasno v smislu Kardeljevih ugotovitev, v javnosti pa se je problema dotaknil le kratko s kritiko starejšega mnenja, ne da bi jasno izrazil svoje.^{6c}

Iz istih osnovnih izhodišč presoja slovenski razvoj v letu 1848 tudi Boris Zihertl v svoji jubilejni razpravi ob stoletnici.⁷ Tudi on poudarja, da so bili (poleg prvih elementov proletariata) pri nas »kmetje edini socialni sloj, ki je razumel dogodke v marcu 1848 kot avstrijsko inačico velike francoske revolucije«, podčrtuje pomen kmečkih revolucionarnih manifestacij, ostrino njihovih zahtev, pa tudi klavrno rešitev kmečkega vprašanja v dunajskem parlamentu, ki je dokončno ločila kmečko gibanje od liberalne buržoazije.

Pretrsti na podlagi arhivalnega gradiva in časopisov kmečko gibanje na Slovenskem od marca do oktobra 1848, zasledovati njegovo pot in razmerje do meščanskega, »narodnega« gibanja, ugotoviti njegove uspehe, na drugi strani pa tudi napore reakcije, da kmečko revolucionarnost zaduši — to nalogo si postavlja pričujoča razprava. Ker avtorju ta čas niso na razpolago vsi arhivalni viri (graški, celovski, goriški in dunajski arhivi), se razprava

⁶ Sperans (Edvard Kardelj), Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, 1939, str. 119, 127—129.

^{6a} F. Petre, Poizkus ilirizma pri Slovencih, 1939, str. 508—509.

^{6b} Javor A. (Boris Kidrič), Evropske krize in slovenski narod, Sodobnost 8, 1940, str. 385—390, 440—452, 490—499 (citirano mesto str. 496).

^{6c} Fran Zwitter, ocena Malove Zgodovine slovenskega naroda, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 22, 1941, str. 98; ocena Prijateljeve Kulturne in politične zgodovine Slovencev 1848—1895, prav tam str. 157.

⁷ Boris Zihertl, Jugoslovanski narodi v letu 1848, Nova obzorja I, 1948, str. 8—20.

namenoma na podlagi uporabljenih virov, ki zadevajo predvsem Kranjsko in Koroško, omejuje na splošni razvoj, opušča podrobnejši prikaz različnih lokalnih dogodkov, ki jih ne bi bilo mogoče obdelati enako vestno in popolno za vso Slovenijo, in teži za ugotovitvijo skupnih značilnosti kmečkega gibanja v vseh slovenskih pokrajinah.

2. Kmečki položaj pred marčno revolucijo.

V svoj zadnji boj za obstanek l. 1848 je stopil fevdalni sistem v avstrijskih deželah že prilično okrušen, zlasti v tistih pokrajinah, ki so bile od 1809 do 1813 sestavni del »Ilirskih provinc«, to je na Kranjskem, zgornjem Koroškem (v beljaški kresiji) in v Primorju.

Ko Lenin v svojem delu »Razvoj kapitalizma v Rusiji« označuje pogoje, ki so nujno potrebni za gospodarstvo zemljiškega gospostva, pravi takole: »...prvič, gospostvo naturalnega gospodarstva. Fevdalno zemljiško gospostvo je moralo biti samo sebe zadovoljujoča, zaključena celota, ki je bila v zelo slabi zvezi z ostalim svetom... Drugič, za tako gospodarstvo je bilo nujno, da so bila neposrednemu proizvajalcu podeljena sredstva proizvodnje nasploh in zemlja posebej; še več, da je bil privezan na zemljo, ker sicer zemljiškemu gospodu ne bi bile zagotovljene delavne roke... Tretjič, pogoj za tak sistem gospodarstva je kmetova osebna odvisnost od zemljiškega gospoda. Če bi zemljiški gospod ne imel neposredne oblasti nad kmetovo osebo, tedaj ne bi mogel prisiliti človeka, ki ima dodeljeno zemljo in vodi svoje gospodarstvo, da dela zanj. Nujno je torej izvengospodarsko prisiljevanje, kakor pravi Marx... Končno, četrtič, pogoj in posledica obravnavanega gospodarskega sistema je bilo skrajno nizko in preprosto stanje tehnike, ker je bilo vodstvo gospodarstva v rokah malih kmetov, ki jih je trla beda, poniževala osebna odvisnost in umska tema.«⁸

Gospodarska podlaga zemljiškega gospostva se začinja pri nas rušiti že v 14. stoletju. Takrat se namreč prejšnja blagovna renta zemljiškega gospoda pod vplivom napredujočega denarnega gospodarstva začinja spreminjati v denarno rento. Že v 15. stoletju je moral poravnovati podložnik večino svojih obveznosti v denarju, ne več v naturi.⁹ To je bilo mogoče le tedaj, če je stopil v zvezo s tržiščem srednjeveškega mesta. Že v 15. stoletju je njegov delež v trgovini toliko presegal fevdalne omejitve, da predstavlja »podeželska« podložniška trgovina predmet mnogih meščanskih pritožb. Podložniki namreč niso sodelovali le v notranji deželni trgovini na mestnih trgih (pri izmenjavi blaga med mestom in podeželjem), marveč tudi v zunanji trgovini, preko deželnih

⁸ Lenin, Sočinenija, III, 1946 (Razvitie kapitalizma v Rossii, v cir.), str. 158—159.

⁹ Bogo Grafenauer, Boj za staro pravdo, 1944, str. 19—20, 33 (s podrobnejšo literaturo).

mej.¹⁰ Založništvo, ki se začenja vsaj ponekod pojavljati že v 16. stoletju,¹¹ močnejše pa se uveljavi vsaj v 18. stoletju, je že v novi obliki predrlo gospodarske vezi zemljiškega gospostva: podložnik je svojo delovno silo stavljajl ne glede na svojega gospoda na razpolago meščanskemu podjetniku. Prav tako predstavlja prevoznništvo od 18. stoletja dalje, zlasti na Gorenjskem in delih Štajerskega, novo nedvomno oslabitev zaključenosti zemljiškega gospostva, ker vključuje podložnike neposredno v trgovinsko izmenjavo na velike razdalje.¹²

Že od 15. stoletja poskuša zemljiški gospod obnoviti staro zaključenost zemljiškega gospostva. Tako povečuje obseg pridvornega gospodarskega obrata, povečuje v zvezi s tem tlako, zahteva podložniške dajatve spet v večji meri v naturi.¹³ Kljub kmečkemu odporu v obliki oboroženega odpora so težnje zemljiških gospodov v teh zadevah nedvomno delno uspele, seveda po različnih okoliših v različni meri. Toda tudi zemljiški gospod mora pri tem popustiti težnji novega gospodarskega razvoja. Namen pri vseh teh njegovih posegih v ustroj zemljiškega gospostva namreč ni v tem, da bi v resnici obnovil »samo sebe zadovoljujočo, zaključeno celoto« zemljiškega gospostva, marveč da bi v svojih rokah monopoliziral trgovanje s podeželskimi proizvodi,¹⁴ da bi torej v deželnem okviru izključil kmetovo, v širši trgovini pa meščansko konkurenco. Zemljiško gospostvo namreč v tem razdobju napredujoče družbene delitve dela, naraščajočega luksuza itd.¹⁵ že davno ni več moglo zadovoljiti vseh gospodovih potreb. Tudi zemljiški gospod sam je bil že trdno vklenjen v mestni, denarni trg, zato je moral proizvajati za prodajo. »Proizvodnja žita za prodajo po zemljiških gospodih, ki se je razvila zlasti v zadnjem času obstoja fevdalnega prava, je bila že znanilec razpada starega režima.«¹⁶

Razkroj gospodarskih podlag zemljiškega gospostva je seveda nujno moral dobiti odraza tudi v razkroju družbenih pogojev, ki jih našteva Lenin. V tem pogledu se začenja razkroj zlasti od srede 18. stoletja dalje. Že reforme Marije Terezije in Jožefa II. od 1747 do 1789 so močno omejile — kljub vsemu svojemu kompromisnemu značaju — pomen zemljiškega gospostva v upravi in v sod-

¹⁰ Bogo Grafenauer, nav. delo, str. 45—47 (z navedenimi viri in literaturo).

¹¹ Josip Žomtar, Zgodovina mesta Kranja, 1939, str. 161; Zwitter Fran, Starejša kranjska mesta in meščanstvo, 1929, str. 53.

¹² Karl in Mathilde Uhlirz, Handbuch der Geschichte Österreichs und seiner Nachbarländer Böhmen und Ungarn, I, 1927/30, str. 303, 359—360.

¹³ Bogo Grafenauer, nav. delo, str. 34—40.

¹⁴ Gl. pravna napotila Bischoff-Schönbach, Steirische und kärntnerische Tadinge, str. 130, 224.

¹⁵ Arnold Luschin v. Ebengreuth, Österreichische Reichsgeschichte des Mittelalters, 1914, str. 320—329; Karl in Mathilde Uhlirz, nav. delo, str. 182.

¹⁶ Lenin, nav. delo, str. 158.

stvu.¹⁷ Državna organizacija je sicer še vedno nosila izrazit fevdalni razredni značaj, a preko centralnih in pokrajinskih uradov si je odprla svoja vrata do vpliva nanjo vsaj delno tudi nastajajoča kapitalistična buržoazija, ki je v manufakturnih podjetjih prav v tem razdobju daleč prehitela svoje fevdalne konkurente.¹⁸ Prav njene koristi je podpirala večina najvažnejših reform obeh imenovanih vladarjev, med njimi tudi patent o odpravi nevoljništva,¹⁹ ki je dal kmečkemu prebivalstvu osebno svobodo in mu pod določenimi pogoji omogočil odhod z grude v mesto. Neposredno državno nadzorstvo nad zemljiškim davkom in urbarialnimi dajatvami v zvezi s terezijanskim katastrom, bistvena omejitev patrimonialnih sodišč glede slučajev, ki so jih še mogla obravnavati, in glede kazni, ki so jo smela nalagati, in nadzorstvo nad njegovimi odločbami z ustanovitvijo sodišč pri kresijah (za odločbe patrimonialnih sodišč so to prizivna sodišča) so neposredno rušili sistem zemljiškega gospostva in krepili organizem in moč centralizirane države, posredno pa so koristili tudi podložniku.²⁰ Udarec pravni zaključenosti zemljiškega gospostva je seveda pomenila tudi edina reforma, ki je na tem področju neposredno nameravala olajšati podložnikovo breme, to je omejitev tlake na določeno število dni v tednu (različno po velikosti posestva),²¹ ki je vsaj ponekod (tlaka ni bila povsod višja od novih norm) v resnici olajšala podložnikovo breme. Tudi težnja za zamenjavo zakupnega s kupnim pravom²² ima nedvomno namen oslabiti vezi zemljiškega gospostva, še bolj pa to velja za dovoljevanje in priporočila odkupa vseh še obstoječih naturalnih obveznosti za denarno rento, ki se poslej večkrat ponavljajo,²³ dasi se je izvedel le v majhni meri. Podlage fevdalnega zemljiškega gospostva so rušile tudi šolske reforme Marije Terezije,²⁴ ki so v nasprotju z mnenjem fevdalnih elementov težile za povečanjem izobrazbe podeželskega ljudstva (ki pa je potrebna kapitalističnim podjetnikom-manufakturstvom). Tudi gospodarski obrat kmečkega gospodarstva se v tem času ob neposrednem sodelovanju centralnih

¹⁷ Prim. označbo v Sperans (Edvard Kardelj), navedeno delo, str. 67—70; Arnold Luschin v. Ebengreuth, Österreichische Reichsgeschichte, 1896, str. 523—554; Karl in Mathilde Uhlirz, nav. delo, str. 359—398; gl. temeljna dela Karl Grünberg, Die Bauernbefreiung und die Auflösung des gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisses in Böhmen, Mähren u. Schlesien, 1894; isti, Die Grundentlastung, Geschichte der österreichischen Land- und Forstwirtschaft und ihrer Industrien, I, 1899.

¹⁸ Karl in Mathilde Uhlirz, nav. delo, str. 352—360.

¹⁹ Janko Polec, O odpravi nevoljništva na Kranjskem, ZZR 9, 1932/33, str. 188—207.

²⁰ Sperans (Edvard Kardelj), na nav. mestu.

²¹ ODAS (= Osrednji državni arhiv Slovenije v Ljubljani), zbirka patentov, Patent Jožefa II. o tlaki.

²² Janko Polec, Prevedba zakupnih kmetij v kupne na Kranjskem ob koncu 18. stoletja, ZZR 13, 1937, str. 155—214.

²³ Anton Krošl, nav. delo, str. 16—18.

²⁴ Josip Apih, Ustanovitev narodne šole na Slovenskem, LMS 1894, 146—235; 1895, 253—317. Fran Kidrič, Zgodovina slovenskega slovstva, str. 164—165.

državnih organov (Kmetijske družbe!) dvigne na bistveno višjo in zahtevnejšo stopnjo, tako da moremo v drugi polovici 18. in v začetku 19. stoletja govoriti o pravi revoluciji v kmečkem poljedelskem obratu pri nas (zamenjava sistema treh polj s kolobarjenjem, uvedba gnojenja in novih rastlin, intenzivnejša izraba površine in v zvezi s tem težnja za okrepitvijo privatne lastnine, izražena v zahtevi po razdelitvi srenjskih zemljišč).

Le nekatere slovenske pokrajine so zajele francoske reforme v času ilirskih pokrajin,²⁵ ki so spremenile zemljiška gospostva že iz javnopravnih v privatnopravne organizme: »Francozi poddržavijo radikalno takoj vso upravo in sodstvo, odpravijo vsak delež gospostev na njih in organizirajo na čisto moderni podlagi svoje kantone in občine.«²⁶ Državni davki, ki so jih doslej pobirala zemljiška gospostva obenem z urbarialnimi dajatvami, se sedaj ločijo od teh: pobirajo jih državni uradi sami (»fronkarije«). Konec je tudi patrimonialnega sodstva. Vendar vse to realnega kmečkega bremena vendarle ni prav nič zmanjšalo. Pa tudi reforme, ki zadevajo neposredno razmerje med podložnikom in njegovim zemljiškim gospodom, niso olajšale podložnikovega bremena, marveč samo delno spremenile njegov značaj. Odpravljeno je bilo namreč podložništvo kot javnopravna zveza; razmerje med kmetom in zemljiškim gospodom ima le še »privaten in zemljiški značaj«²⁷ (razmerje med »vrhnjim lastnikom« in »podlastnikom«). Na prvi pogled se sicer res zdi, da se je zmanjšalo podložnikovo breme za 20% urbarialnih dajatev. Toda teh 20% v resnici sploh ni pritikalo zemljiškemu gospodu, marveč je že prej moral oddajati ta delež svojih dohodkov naprej državni blagajni. »Ko so Francozi organizirali pobiranje svojega zemljiškega davka, so se postavili na stališče, da je le kmet lastnik in da ima le on dolžnost plačevati davek od svojega zemljišča; zemljiški gospod je bil oproščen vsakega davka od svojih dohodkov iz zemljiškega gospostva, zato pa je moral podložniku odpustiti eno petino njegovih dajatev.«²⁸ Davke pa je kmet odrajtoval seveda še vedno, a mimo zemljiškega gospostva na urade, in sicer ne le stare davke, marveč tudi različne nove. Nedotaknjena pa je ostala obveznost tlake, razen v kolikor ni slonela na zemljiškem razmerju (predvsem zgolj na osebem podložništvu sloneča tlaka gostačev in kajžarjev brez zemlje).

Po koncu francoske vlade so sicer Avstrijci nekatere francoske reforme spet preklicali, a v bistvu je le obveljalo pri njih. Obnovljeno je bilo n. pr. spet podložništvo, a ne osebno, marveč stvarno (podložna so zemljišča!). Osebna tlaka, ki nima podlage v zemlji-

²⁵ Bogumil Vošnjak, Ustava in uprava Ilirskih dežel (1809—15). Prispevki k nanku o recepciji javnega prava prvega francoskega cesarstva, 1910; Fran Zwitter, Socialni in gospodarski problemi Ilirskih provinc, GMS 13, 1932, str. 54—70; Josip Mal, Zgodovina slovenskega naroda, Najnovejša doba, zv. 7., 1928.

²⁶ Fran Zwitter, nav. delo, GMS 13, 1932, str. 59.

²⁷ Fran Zwitter, nav. delo, GMS 13, 1932, str. 63.

²⁸ Fran Zwitter, nav. delo, GMS 13, 1932, str. 61—62.

škem razmerju, se ni obnovila. Prav tako niso obnavljali patrimonialnih sodišč, zato so odpadle tudi z njimi zvezane dajatve. Pač pa so prvo stopnjo podložniškega sodišča prenesli povsod na posebno, »delegirana« gospostva (uradna sodišča iz francoske dobe se ukinejo); ta gospostva so uživala zato tudi posebne dohodke. Obveljala je tudi francoska reforma glede pobiranja davkov in z njo zvezane za 20% znižane urbarialne dajatve.^{28a}

Po vsem tem moremo reči, da so bile pred marčno revolucijo že močno izpodkopane gospodarske, pa tudi družbene podlage zemljiškega gospostva. Zemljiško gospostvo niti ni bilo več zaključena gospodarska celota, niti ni imel zemljiški gospod v svojih rokah več prostega razpolaganja s podložnikom. Vendarle podložnikovega stvarnega bremena vse te reforme niso niti najmanj olajšale, oz. le v nekaterih malenkostih (n. pr. glede tlake). S tega stališča so bile vse spremembe v ustroju zemljiškega gospostva, ki so potiskale vedno bolj v ozadje vlogo zemljiškega gospostva kot javnopravnega organa, vendarle zgolj formalne. Stvarno podložnikovo breme — fevdalna renta z ostalimi dajatvami in služnostmi — se glede svojega obsega ni prav ali skoraj nič zmanjšalo, spremenili so se le načini, s katerimi ga je zemljiški gospod mogel izterjati tudi od upornega tlačana (prej je mogel nastopiti sam, sedaj mu je pristojna kresija dodelila vojaško »asistenco«). V zvezi z zemljiško odvezo napravljeni pregled podložniških bremen našteva še vse vrste podložniških obveznosti, od denarnih dajatev preko činža, malih pravic in lavdemijev (primščine) do ponekod kar zelo občutne desetine in tlake.²⁹ V ponazoritev moremo navesti konkretne podatke za Kranjsko (za druge dežele problem ni obdelan).³⁰ Letna vrednost desetine — najbrže je pre nizko ocenjena — je znašala 286.977 goldinarjev 15 krajcarjev. Kranjski podložniki so morali opraviti letno 906.449 dni osebne in 366.174 dni vozne tlake. V denarju so plačali graščinam letno 190.510 goldinarjev, vrednost primščin pa je bila ocenjena na letnih 60.172 goldinarjev 35 krajcarjev. K temu je treba dodati še urbarialne obveznosti v naturi (prim. za činž 10.567 mernikov pšenice, 32.284 mernikov ovs, 13.800 mernikov prosa itd.; 14.652 veder vina ali mošta; za male pravice 13.500 kokoši, 24.050 piščet, 164.193 jajc, 30.509 funtov prediva itd., veliko množino lesnih izdelkov, zlasti v zvezi s potrebami vinogradov itd.).

Breme ni bilo v vseh slovenskih pokrajinah enako težko. Vzhodni pokrajini, Štajerska in Dolenjska, sta bili mnogo teže obremenjeni kakor zahodnejše, Gorenjska, Notranjska, Koroška, Primorska. Tako

^{28a} Krošl Anton, nav. delo, str. 17—18; Janko Polec, Kraljevstvo Ilirija, I. del, 1925, str. 146—147.

²⁹ Anton Krošl, nav. delo, str. 100—105; Hueber J., Übersichtliche Darstellung der bis zum Jahre 1848 in Kärnten bestandenen Untertans-Verhältnisse, Archiv für vaterl. Gesch. u. Topographie 8, 1863, str. 5—9.

³⁰ Anton Krošl, nav. delo, str. 55—77; Josip Mal, nav. delo, str. 879—880.

je n. pr. dolenjski kmet nosil nad 70% vse tlake na Kranjskem, pa tudi večji del denarnih in naturalnih dajatev. Po 15. stoletju obnovljeno pridvorno gospodarstvo zemljiškega gospoda je tu svoje podložnike hudo pritiskalo. Od tod tudi l. 1848 prav na Dolenjskem najmočnejše vrenje med podložniki.

Poleg dajatev, ki jih je dolgoval podložnik svojemu zemljiškemu gospodu, je moral plačevati tudi državni zemljiški davek. Pri tem je bila Kranjska že od jožefinskega katastra naprej (1785—89) huje obremenjena, kakor njeni severni sosedi³¹ Koroška in zlasti Štajerska. Nova cenitev na podlagi franciscejskega katastra, izdelanega v 20-ih letih 19. stoletja, in popravek davkov, ki je slonel na njej, ne le da tega nesorazmerja nista odpravila, marveč sta Kranjski davek celo še povečala in s tem tudi nesorazmerje med deželami.³² Že takrat so nastali med podložniki na Kranjskem (predvsem na Dolenjskem, pa tudi na Gorenjskem) nemiri in pritožbe: pritoževali so se proti zemljiškemu davku, ponekod (Brdo, Moravče, Dolenjska) so se kmetje upirali oddajati urbarialne dajatve.³³ Od 1843, ko je bilo razglašeno, da z letom 1844 stopi nova davčna izmera v veljavo, se je napetost v podeželju zelo povečala. Zlasti na Dolenjskem je bila pri izterjevanju urbarialnih dajatev marsikje potrebna vojaška »pomoč«. ³⁴ V 30-ih letih 19. stoletja je propadel tudi kmečki poskus, da bi se izognili desetini s tem, da bi povečali kulturo novih rastlin, od katerih se po urbarialnih zapiskih desetina ni zahtevala (krompir, koruza). Zemljiška gospostva so jo seveda vseeno zahtevala in vsaj na spol jim je tudi pritrčila »postava sa desetino od podsémljiz ali krompirja na Kranjskem« v cesarjevem patentu iz l. 1833, ki je desetino pri krompirju zamenjala za dvajsetino.³⁵ Veliko sporov je nastalo tudi v zvezi z izrabo kmečkih servitutnih pravic, zlasti zaradi lesa. Prav zaradi krompirjeve desetine in gozdne servitutne pravice so bili izanski podložniki s svojim zemljiškim gospostvom v zadnjih letih pred l. 1848 v neprestanih sporih.³⁶

Vlada je hotela te spore presekati s tem, da bi se kmetje odkupili in spremenili svoje različne naturalne dajatve zemljiškemu gospodu v enotno odkupno denarno dajatev. Tako je cesar 14. decembra 1846 v posebnem patentu spet enkrat dovolil in priporočil tak odkup. Vsaj na Kranjskem je bil uspeh tega patenta malenkosten.³⁷ Ponekod, kakor v postojnski kresiji,³⁸ ni bilo sploh nobenega uspeha, pa tudi v celem se je na Slovenskem odkupilo le nekaj desetnih podložnikov. Pač pa je cesarski patent zbudil med

³¹ Josip Mal, nav. delo, str. 584.

³² Josip Mal, nav. delo, str. 473, 570—588.

³³ Josip Mal, nav. delo, str. 586.

³⁴ Josip Mal, nav. delo, str. 586—588.

³⁵ Josip Mal, nav. delo, str. 480—481.

³⁶ Josip Mal, nav. delo, str. 479.

³⁷ ODAŠ, Gubernialni arhiv, 1847/48, fasc. 15—99, št. 24.602 (poročila konec 1847 in v začetku 1848).

³⁸ ODAŠ, Gub. arh., 1847/48, fasc. 15—99, št. 24.602 (poročilo postojnske kresije z dne 13. oktobra 1847).

podložniki ponekod nove nemire: svojih dajatev so se hoteli iznebiti očitno brez vsake odkupnine. Nemiri in odpor proti dajatvam so že jeseni 1847 v habsburški državi dobili velik obseg. Zanje se je že zanimala celo dvorna pisarna, ki je v septembru zahtevala o vseh takih pojavih od patenta dalje podrobna poročila z analizo vzrokov, ki so do nemirov privedli.³⁹ V zvezi s to zahtevo je poročala celovška kresija o nemirih na gospostvu Dobrla ves v sodnem okraju Ženek: v avgustu so se uprli podložniki v Metlovem, Humčah in Kazazah, tako da so jih morali prisiliti k oddaji obveznosti zemljiškemu gospostvu z vojaško pomočjo ob precej nasilnem postopku.⁴⁰ Slaba letina 1847, že tretja po vrsti, je uporniško razpoloženje med podložniki le še podpirala.⁴¹ Že v septembru se je gubernij spričo tega dogovarjal z vojaškim poveljstvom glede vojaške pomoči »za vzdrževanje ali obnovo javnega miru in varnosti«. ⁴² Na Koroškem so se posebno razburjali zaradi kuhanja žganja iz krompirja, ki se ga je lotevala krompirjeva gniloba. V Celovcu je visel 8. decembra 1847 na velikovških mestnih vratih »Razglas« (v nemščini), ki je grozil: »Če v enem letu ne odpravite sedanje žganjekuhe iz krompirja, zažgemo mesto na vseh štirih oglih in vaša milost (sc. celovski kresijski glavar) ne boste varni, da vas ne bo nekoč nepričakovano zadela krogla. Ali naj gre pač vse zaradi žganjekuhe iz krompirja po zlu, ali skoraj od lakote umre? Zdaj zlepa, potem pa zares!«⁴³ V začetku l. 1848 je bila ta žganjekuha sicer res prepovedana,⁴⁴ a uporniškega razpoloženja s tem še ni bilo konec. Že v februarju se pripravlja postojnska kresija znova na uporabo vojske proti podložnikom (v zvezi s pobiranjem urbarialnih dajatev) in prosi gubernij za tozadevna navodila.⁴⁵ Novo leto se je začinjalo v zelo grozečih okoliščinah za vladajočo kliko.

3. Odmev marčne revolucije v našem podeželju.

Na splošno poljedelsko, trgovinsko in industrijsko krizo, ki je zajemala Evropo vse močnejše od l. 1845 naprej, se je odzvala najprej med vsemi evropskimi prestolnicami takrat najbolj revolucionarna — Pariz. S skupnim naporom buržoazije, malomeščanstva in predvsem delavstva, ki je predstavljalo v pouličnih nastopih in borbah poglavitni borbeni odred, je bila 24. februarja v »februar-

³⁹ ODAS, Gub. arh., 1847/48, fasc. 15—99, št. 24.602, dopis z dne 23. septembra 1847.

⁴⁰ ODAS, Gub. arh., 1847/48, fasc. 15—202, št. 27.585 (poročilo celovške kresije z dne 22. oktobra 1847).

⁴¹ Josip Mal, nav. delo, str. 646.

⁴² ODAS, Gub. arh., 1847/48, fasc. 15—202, dopisi od 10. do 24. septembra.

⁴³ ODAS, Tajni prezid. arh., 1848, št. 2 (24. III. 1848); Josip Mal, nav. delo str. 647.

⁴⁴ ODAS, Gub. arh., 1847/48, fasc. 15—3.

⁴⁵ ODAS, Gub. arh., 1847/48, fasc. 15—202, št. 3999 (1. II. 1848).

ski revoluciji« vržena oblast »meščanskega« kralja Louisa Philippa, opirajoča se na finančni del buržoazije in delno na veleposestnike. Pod pritiskom proletariata je bila 25. februarja proglašena republika.⁴⁶ Pariški dogodki so razburkali vso Evropo in tudi habsburško monarhijo.

Že 3. marca je Lajos Kossuth v ogrskem državnem zboru zahteval svobodo narodov in ustavo.⁴⁷ Dne 8. marca se je praško društvo 'Repeal, jedro poznejše radikalno demokratične češke stranke, obrnilo na praško ljudstvo s proglasom, v katerem ga je klicalo na javno zborovanje 11. marca in že zahtevalo oborožitev ljudstva, odpravo cenzure in ustavo. Praško zborovanje, ki ga je oblast brez uspeha poskušala preprečiti, je zahteve še razširilo (predvsem glede zemljiške odveze).⁴⁸ Tudi na Dunaju so že 6. decembra začeli s peticijami za svobodo tiska, govora, učenja in vere in za splošno narodno zastopstvo. Dne 13. marca, ob zborovanju spodnjeavstrijskih deželnih stanov ob obletnici rojstva Jožefa II., cesarja reform, so združeni naporu buržoazije, malomeščanstva, študentov in delavstva po kratki borbi pred zbornico izsilili padeč Metternicha in njegove vlade. Že isti dan je bila dovoljena akademska legija in ustanovitev narodne garde, 14. marca pa ukinjena cenzura in dovoljena svoboda tiska, 15. marca končno obljubljena ustava.⁴⁹

Po mestih v slovenskih pokrajinah se je novica o dunajskih dogodkih in o padcu Metternichovega režima razvedela 16. in 17. marca. Pri meščanstvu je naletela na živahen odziv, pa tudi na strah, ki se je zaradi nastopa proletariata v Ljubljani v noči med 16. in 17. marcem mogel le še povečati.⁵⁰ Že 17. marca se je v Ljubljani in v Celovcu pod vplivom tega strahu ustanovila narodna garda. V Ljubljani je pri tem soodločal strah pred kmeti in delavstvom,⁵¹ ki so ob omenjeni demonstraciji razbili mestne mitnice, v Celovcu pa predvsem strah pred okoliškimi kmeti, ki so zelo pisano gledali na celovškega kresijskega glavarja. Značilna je že razredna sestava teh narodnih gard. V Ljubljani so se združili po Bleiweisovih besedah »meščani vseh stanov, šolska mladina mnogih šol, cesarski uradniki in mnogi plemenitniki«,⁵² po celovškem razglasu so povabljeni vanjo »poleg plemstva tudi častni meščani, državni in privatni uradniki, hišni posestniki in vsi obrtniki«.⁵³

⁴⁶ K. Marks - F. Engels, *Izbranne proizvedenija v dvuh tomah*, I, 1948, str. 91—134.

⁴⁷ Richard Charmatz, *Österreichs innere Geschichte von 1848 bis 1907*, I, 1909, str. 5.

⁴⁸ I. Udal'cov, *K voprosu o revoliucionnom dviženii v Čehii v 1848 godu*, *Voprosy istorii* 1947, št. 5, str. 29—30.

⁴⁹ R. Charmatz, nav. delo, str. 6—8; Josip Mal, nav. delo, str. 654—656.

⁵⁰ Josip Mal, nav. delo, str. 657—680.

⁵¹ Josip Mal, *Ljubljana in leto 1848*, GMS 14, 1933, str. 109—135.

⁵² *Novice* 1848, št. 12, 22. III., str. 46.

⁵³ ODAS, *Tajni prezid. arh.*, 1848, št. 2 (24. III. 1848).

V svojem prvem nastopu se meščanstvo na Slovenskem torej ni združilo v podporo revolucije, marveč proti njej in njenemu polету med podeželskim prebivalstvom, med podložniki. To kaže tako moment, ki je bil za nastanek narodne garde po naših mestih odločilen, kakor tudi udeležba plemstva na prvem mestu v njenih vrstah.

Kako je na dunajske dogodke odgovoril podložnik? Že od jožefinskih reform dalje so sprejemali podložniki vsako mnogo manjšo spremembo kot konec obveznosti, ki so jih imeli do zemljiških gospodov. Taka poročila imamo n. pr. v zvezi z jožefinskim davčnim katastrom, s francoskimi reformami, z davčno rektifikacijo, uveljavljeno l. 1844, celo s cesarjevim priporočilom o odkupu naturalnih dajatev l. 1846.⁵⁴ Pri vsaki od teh sprememb so podložniki pričakovali, da bodo dosegli to, za kar so se borili že od velikih kmečkih uporov na koncu 15. in v začetku 16. stoletja naprej, da se bodo rešili graščinskega jarma, in sicer brez posebne odkupnine. Prav tako so sprejeli tudi marčno revolucijo in z njo zvezano obljubo ustave. Podložniška nezadovoljnost in zahteva po razvezi razmerja med podložnikom in graščino sta si poiskali marsikje duška v revolucionarnem obračunu z zemljiškim gospodstvom, v krajevnih nemirih, ki so zajeli vse naše pokrajine. Take spontane podložniške obračune z zemljiško gospodo srečamo predvsem tam, kjer so imeli v zadnjih letih pred 1848 z njo kakšne posebne nerazčiščene račune.

Tako je bilo na področju ižanske graščine. Sonnegga, kjer so podložniki šli prav do konca. Soseske tega gospodstva, Tomišelj, Iška vas, Iška Loka, Ig, Kot, Staje, Matena, Brest, Vrbljenje in Strahomer, so v računu, ki so ga svojemu zemljiškemu gospodu predložile 2. maja, same pokazale na enega od pglavničnih vzrokov napetosti med podložniki in graščino: da gospod že 36 let, od propada francoske oblasti v ilirskih provincah dalje, prepoveduje podložnikom teh sosesk sekanje lesa v krimskih gozdovih in jim s tem krati staro pravico. Poleg tega so imeli z njim tudi prepir zaradi krompirjeve desetine. Dogodki v Ljubljani 16. marca, razglas novih pravic (ustava, tiskovna svoboda), ki jih je v nedeljo 19. marca razlagal ižanski župnik Prusnik (brez dvoma po nalogu, da prebivalstvo pomiri), končno sejm 20. marca, na katerem so branjevcj Ižance spodbujali, vse to je pomagalo prikriti upornosti do izbruha. Dne 21. marca zvečer je ok. 300—500 Ižancev naskočilo grad, ga oplenilo, požgalo gruntne knjige, urbarje in hišno opremo. Ker so ižansko župnišče, ki so se ga puntarji tudi mislili lotiti, zavarovali že nekaj ur po napadu na grad došli vojaki, so puntarji oplenili le še lovski gradič Namršel pri Želimpljah.⁵⁵

⁵⁴ Josip Mal, nav. delo, str. 586—588; ODAS, Gub. arh., 1947/48, fasc. 15—99, št. 24.602.

⁵⁵ ODAS, Sodni arhiv, fasc. F 1 in F 2 (Sonnegger Brandlegung); M. Mikuz, Ob stoletnici ižanskega upora, Slovenski poročevalec 1948, 21. marca (IX, št. 69).

Dasi so šli le Ižanci do dokončnega obračuna, pa njihov naskok na gospodo v naših pokrajinah nikakor ni osamljen. Tako so — a brez uspeha — v postojnski kresiji napadli senožeško in planinsko graščino, zagrozili pa so še z napadi na nadliško, polhograjsko in vipavsko. Na Vrhniki so požgali mitnico. V Vipavi je vrelo v Št. Vidu; v Idriji je uprava rudnika morala na delavsko zahtevo prepustiti delavcem v lastno in neomejeno upravo bratovsko skladišnico, s svojimi zahtevami pa so obenem prišli tudi podložni kmetje. Vrelo je tudi v novomeški kresiji, a do dejanja je prišlo le v Vinici, kjer so župniku požgali gospodarsko poslopje.⁵⁶ Pri Senožčah je napad povzročil star spor za planino, ki jo je zemljiški gospod kratil podložnikom od l. 1813 dalje, pri Planini pa ugotavlja celo guverner Welsersheimb, da je povzročil nemire tamošnji zemljiški gospod Windischgrätz (sorodnik znanega voditelja reakcije v letu revolucije), ker je prej »vse strune ostreje napel in uveljavljal že dolgo opuščene dominikalne pravice (zlasti glede dominikalne tlake) s strogostjo, ki je tu v deželi nenavadna.«⁵⁷ Že 23. marca je poročal Welsersheimb obenem s poročilom o ižanskih dogodkih, da so »podobni napadi napovedani tudi Boštanju, Turjaku in Smledniku (tudi tu izvira uporniško gibanje še iz prejšnjega leta, op. B. G.),⁵⁸ kamor je bila povsod poslana vojaška pomoč.«⁵⁹

Že dan prej je gubernij izdal tudi proglas proti nemirom, v katerem je zagrozil že s prekim sodom. Vojaško pomoč je dobila še vrsta drugih gradov na Kranjskem: Polhov Gradec, Nadlišek, Ortnek, Ribnica, Mirna, Mokronog itd.⁶⁰

Glavar novomeške kresije Laufenstein je dobro označil podložniško razporejenost v teh dneh: kmetje pričakujejo od vsake spremembe »takojsne osvoboditve bremen. Premislek in potrpežljivost nista njihova lastnost.«⁶¹ Res se je sicer položaj na deželi po tem prvem izbruhu na Kranjskem nekoliko pomiril. Toda le na površini. »Podeželje pa je v neprestanem vznemirjenju.« Napadov od ižanskega naprej sicer ni bilo več (morda zaradi groznje s prekim sodom, morda zaradi preiskave po dogodkih na Igu, največ seveda zaradi vojaške pomoči, ugotavlja Welsersheimb). »Toda zato se z vsakim dnem nič manj ne množe podložniške groznje in nekaj res že nameravanih napadov se ni izvršilo le zaradi vojaške pomoči« (poročilo gubernija notranjemu ministertvu z dne 27. marca).⁶² Kmečke težnje so prišle do izraza poslej bolj v vsakdanjih odnosih z zemljiškim gospodstvom. Podložniki so prenehali

⁵⁶ Josip Mal, nav. delo, str. 670; ODAS, Arh. dež. stanov 1848, fasc. 7—1; Prezid. arh. 1848, fasc. II št. 482, 494; VI, št. 1581; VII, št. 1827.

⁵⁷ ODAS, Prezid. arh., 1848, fasc. IV, št. 914; VII, 2080, VI, 1581.

⁵⁸ Josip Zontar, nav. delo, str. 308; Vladimir Levec, MMK X, 1897, str. 8.

⁵⁹ ODAS, Prezid. arh., 1848, fasc. II, št. 494 (23. III. 1848).

⁶⁰ ODAS, Arh. dež. stan., 1848, fasc. 7—1, štev. 489 (8. VII. 1848).

⁶¹ ODAS, Prezid. arh., 1848, fasc. II, štev. 528 (27. III. 1848).

⁶² ODAS, Prezid. arh., 1848, fasc. II, štev. 528 (27. III. 1848).

oddajati dolžne dajatve, opravljati tlako, še več, šli so v graščinske gozdove in jih začeli sekati ne glede na zemljiškega gospoda in njegove gozdarje (n. pr. v Planini, zaradi katere se nato Windischgrätz preko notranjega ministrstva pritožuje na gubernij tja do jeseni in zahteva, naj napravi red,⁶³ Žužemberku, Gradacu, Črnomlju, lansperžki graščini itd.: »mного podložniških posegov v imovino zemljiškega gospostva se sploh uradno ne naznani«⁶³, v gospostvu Snežnik so se podložniki polastili osporavane planine, obenem pa se zaradi nje pritožili tudi na Dunaj.⁶⁴

Središče kmečkih nemirov je bilo vsekakor na Dolenjskem in Notranjskem. Vendar pa tudi na Gorenjskem ni manjkalo močnejših odmevov revolucije na Dunaju. Tako so bili nemirni kmetje okrog Tržiča, Radovljice, Kranja (Šenčur sega že v l. 1847)⁶⁵ in Škofje Loke.⁶⁶ Trdinovo sporočilo o nemirih okrog Mengša (napad na graščino Jablje v Loki pri Trzinu, nemiri proti Staretu v Mengšu, odpor proti mengerski fari zaradi dajatev)⁶⁷ kaže, da podoba, ki jo kažejo arhivalni viri in časopisi glede kmečkega gibanja po marčnih dogodkih na Dunaju, še daleč ni popolna.

Iz Primorja se poroča le o nemirih pri Rihemberku.⁶⁸ Hudo pa je završalo na Koroškem. Nemiri so se začeli najprej v Podjunu, v ženeškem sodnem okraju, kjer so se podložniki — pričakujoč osvobojenja vseh svojih bremen — hoteli oddolžiti za prisilno izterjavanje davkov v jeseni 1847. Dne 24. marca so tlačani iz šestih podjunskih občin vdrli dopoldne v ženeški grad, nato pa so opoldne odšli v Dobro ves in pregnali od tod upravitelja posestva šentpavelskega samostana. Po poročilu celovškega glavarja so hoteli izrabiti »ugodni trenutek, da bi se nasilno otresli svojih obvez«.⁶⁹ V Pliberku so mestnemu župniku pobili okna in zapeljali vozove v potok. Nemiri so se razširili tudi v neposredno okolico Celovca. Bratom Moro, podjetnikom v Vetrinju (tekstilna tovarna), in posestnikom Magarega so grozili enako kakor Lentzendorfu, posestniku Halaka. Še pred koncem marca so se v Selah in Podljubelju razvili nemiri zaradi podložniških gozdnih pravic v gozdu humperške graščine. Pred tlačani se je moral umakniti grajski gozdar. Podlaga tega gibanja so bila zgolj tlačanska bremena, ki so se jih ti menili iznebiti. Gubernij sam je menil, da ni v ozadju »globljih« političnih vzrokov, ugotavljal je obenem, da gibanje obsega le del celovške kresije in da bo s pomočjo v tej kresiji razpoložljivih vojaških sil mogoče hitro napraviti red.⁷⁰

⁶³ ODAS, Prezid. arh., 1848, fasc. IV, št. 841, 914, VI. 1581, 1771.

⁶⁴ Novice 1848 šte. 14, 5. IV.

⁶⁵ Josip Zontar, nav. delo, str. 308.

⁶⁶ Josip Mal, nav. delo, str. 670—671.

⁶⁷ Janez Trdina, Zbrano delo, I, 1946, str. 191—192.

⁶⁸ Novice 1948, str. 16, 19. IV.

⁶⁹ ODAS, Prezid. arh. 1848, fasc. II, št. 572 (5. IV. 1848).

⁷⁰ Slomšekova pisma, Arhiv za zgodovino in narodopisje, I, 1950—52, str. 75, 104, 113—114; ODAS, Prezid. arh., 1848, fasc. III, 748 (16. IV. 1848); II, 572 (5. IV. 1848).

Vsekakor je že ta prvi tlačanski nastop na Koroškem, ki je zajel le slovenski del dežele, dočim je nemški ostal miren, dosegel nekaj uspehov. Kresija je odslej opustila izterjavo podložniških obveznosti z vojaško pomočjo.⁷¹ Za karakterizacijo »revolucionarnosti« celovškega malomeščanstva je kaj značilno poročilo celovške policije (z dne 30. marca), ki »omenja potlačeno razpoloženje celovških prebivalcev zaradi nasilnih dejanj proti nekaterim neljubim posestnikom zemljiških gospodov in njihovim uradnikom, ki so jih delno že izvršili, delno nameravali podeželani iz tamošnje okolice«. ⁷² Že 29. marca so koroški deželni stanovi, h katerim je bilo od 18. marca dalje pritegnjenih sedem kmečkih zastopnikov, morali močno odstopiti pred kmečkimi zahtevami. Z veliko večino glasov je bila pod pritiskom vrenja v slovenskem podeželju »sprejeta prošnja na njegovo c. k. Veličanstvo, zaževajoča predvsem kmečki stan«. Ta prošnja »za popolno odpravo podložniške zveze glede na zemljiške gospode, ki je ustrezala splošni želji kmečkega stanu«, je bila takoj napisana in od vseh z njo soglasnih članov zasedanja podpisana in bi morala biti takoj odposlana cesarju. Deputacija koroških deželnih stanov na Dunaju je v resnici dosegla cesarjev patent, ki se je pa od peticije v dveh točkah bistveno razlikoval. Predvsem patent, ki je bil izdan 25. aprila, ni v resnici razvezoval podložniške zveze, marveč je določal le, da je treba od 1. januarja 1849 dalje zamenjati vse urbarialne in desetinske obveznosti v naturi in v delu »v zmerno denarno odškodnino«. Da gre pri konceptu, ki ga odraža ta patent (in tudi drugi patenti iz tega časa), le za prisilno prevedbo naturalnih dajatev in služnosti v omiljeno vsakoletno denarno rento, kaže več momentov. Patent sam ne govori o odpravi dajatev ali o zemljiški odvezi in odpravi razmerja med podložniki in zemljiškimi gospodi, marveč le o spremembi dajatev. Izraz »odškodnina« v teh patentih še ne pomeni odkupa kapitala, kakor pozneje. Uporablja se namreč tudi v zvezi z denarno dajatvijo (= odškodnina), ki naj bi jo podložniki plačali svojim zemljiškim gospodom namesto naturalnih dajatev v tekočem letu 1848, če se tako pogodijo. S tako prevedbo (in ne odpravo) dajatev so zadevo nameravali urediti tudi ministrstvo in spravljujejši zemljiški gospodje. To dokazujejo predvsem pogodbe, ki so jih sklepali zemljiški gospodje s svojimi podložniki, da bodo ti za l. 1848 plačali »oni znesek, ki bo po tozadevnih pričakovanjih zakonitih določbah določen kot enoletna odškodnina«, rešitev, ki jo je priporočalo tudi ministrstvo.^{72a} Ta rešitev je bila pozneje, ko se je izvedla zemljiška odveza z odkupom, spremenjena: podložniki so morali plačati vrednost konkretnih neplačanih dajatev, ne pa enega letnega obroka odkupnine.^{72b}

⁷¹ ODAS, Prezid. arh., 1848, fasc. III, št. 819 (10. IV. 1848).

⁷² ODAS, Prezid. arh., 1848, fasc. III, št. 748 (16. IV. 1848).

^{72a} ODAS, Prezid. arh., 1848, fasc. VII, št. 1827.

^{72b} Anton Krošl, nav. delo, str. 34.

Izvedla naj bi se torej le prisilna prevedba naturalne v denarno rento, ki so jo dotlej patenti le priporočali. Pa tudi ta prevedba ni zajemala vseh dajatev, za katere so zahtevali podložniki odvezo, marveč le tlako, naturalne desetine in naturalne male pravice. Zakon, ki bi uredil ta odkup, naj bi sestavili koroški deželni stanovi in ga predložili cesarju v potrditev. Za l. 1848 pa naj ostane pri starem, le da je prepuščeno obvezancem in opravičencem, da se prosto dogovore, na kakšen način naj se podložniške obveznosti za to leto poravnajo.⁷³

Ob obisku na Dunaju pa je kmet Thaler, član deputacije deželnih stanov, ugotovil, da na Dunaj omenjena prošnja nikdar ni prišla. V Celovcu se je ugotovilo, da sta jo zadržala dva nasprotujoča ji člana deželnih stanov, češ da ni veljavna, ker do njenega sprejema notranje ministrstvo še ni potrdilo poziva kmečkih zastopnikov v deželne stanove, in češ da je bil potemtakem sestanek, na katerem je bila prošnja 29. marca sprejeta, le privatnega značaja. To je med podložniki povzročilo novo burjo. Dne 1. maja so se podložniki zbrali v Celovcu pred deželno hišo in očitali: »Le to, kar je dobro za gospodo, se odpošlje cesarju, za nas pa se nič ne naredi. Imeti hočemo le enega gospoda, ki mu plačujemo, in to je naš dobri cesar.« Že v Celovcu so si privoščili nekaj članov deželnih stanov, med njimi tudi tinjskega dekana Welbicha, »ki je po splošnem glasu, enako kakor njegov oskrbnik Steinwender, pri podložnikih zaradi svojih strogih in neusmiljenih zahtev kot zemljiški gospod splošno nepriljubljen«. Ko je odšel še isti dan domov, so ga kmetje v Tinjah s kamenjem napadli, na kar je (2. maja) v javnem govoru na pokopališču prisil podložnike, naj mu odpuste, osovražena oskrbnika pa je odpustil. Isti dan so kmetje znova napadli zemljiško gosposko tudi v Dobrli vesi in v Grabštajnu.⁷⁴

Tudi tokrat je kmečki nastop žel uspeh. Že 8. maja so koroški deželni stanovi sprejeli sklep, naj se prosi cesar, da razširi prvotni patent, čemur je cesar 15. maja v resnici ustregel. Razširil je načelo odkupa tudi na »vse druge iz podložniške zveze zemljo in grudo obremenjujoče dajatve in služnosti pod vsakim imenom«, n. pr. davčno žito (činž), primščine in kupni denar, duhovniška bera, naturalne dajatve v zvezi z zaščito, sodiščem itd. Bistvena razlika je tudi v pripravi zakonodajnih ukrepov, pri čemer je prišla do izraza že revolucionarna akcija na Dunaju sredi maja: ne več deželni zbor, marveč državni zbor naj namreč po tem drugem patentu določi odškodnino. Pri tem tudi najbrže ne gre več le za prevedbo dajatev v denarno rento: dočim je namreč patent z dne 25. aprila govoril še o spremembi dajatev v denarno odškodnino (»in eine billige Geldentschädigung umgewandelt«), govori patent z dne 15. maja, da imajo prenehati (»gegen eine

⁷³ ODAS, Prezid. arh., 1848, fasc. III, št. 819 (10. IV. 1848); V, 1521 (5. V. 1848).

⁷⁴ ODAS, Prezid. arh., 1848, fasc. V, št. 1521, Slomšekova pisma, na nav. mestu, str. 75.

billige auf dem nächsten Reichstage zu ermittelnde Entschädigung aufzuhören».⁷⁵ Brez dvoma je bilo to formulacijo mogoče vsaj razlagati tudi v kmečkem smislu. Cesar je dal svojemu patentu drugo obliko že v neposredni kampanji v zvezi z omenjenimi dunajskimi dogodki, da bi pretrgal morebitne zveze med revolucionarji in kmeti: v zaključku namreč zahteva od koroških podložnikov kot zahvalo za to odločbo mirno obnašanje in pošteno izpolnjevanje njihovih dolžnosti.

Vendar se nemiri še niso polegli. Tako so se začeli v vzhodnem robu Podjune puntati žvabeški podložniki (v pliberškem okraju),⁷⁶ v Rožeku pa so odpovedali vse urbarialne dajatve in desetino. V železarno v Področici si ni upal noben uradnik, tako da so jo upravljali delavci sami. Kmetje so od gospostva zahtevali izročitev gozda, ker jih je gozdna uprava rožeškega gospostva namenoma izzivala. V Rožeku je še poleti prišlo do spopadov zaradi ribišva in lova. Ti nemiri so zajeli tudi bekštanjsko gospostvo.⁷⁷

Tudi na Spodnjem Štajerskem podeželje dunajskih dogodkov v marcu ni sprejelo mirno, dasi bolj kakor na Kranjskem in Koroškem. Vendar tudi tu poročajo o trdnem podložniškem prepričanju, da bo v najkrajšem času konec podložniškega razmerja in z njim zvezanih bremen, pa tudi o poskusih, da takoj obračunajo s svojimi zemljiškimi gospodi in njihovimi oskrbniki, n. pr. pri Slovenjem Gradcu in Starem trgu, v Puhenštajnu pri Dravogradu, kjer bi oskrbnika skoraj pobili, v Marenbergu, kjer so pregnali zakupnika in pretepli oskrbnika, v Laškem trgu, kjer so prisilili župnika, da se je pismeno odpovedal desetini, v Ormožu, Veliki Nedelji in v Brežicah, kjer si je oskrbnik še pravi čas poskrbel vojaško pomoč.⁷⁸

Tudi štajerske deželne stanove je podložniški pritisk prisilil, da so že v marcu ob sodelovanju kmečkih zastopnikov izdelali podrobnejši načrt o razvezi podložniškega razmerja. Na tej podlagi je mogel cesar že 11. aprila izdati patent, po katerem naj bi se 1. I. 1849 prevedle naturalne dajatve v denarno odškodnino. Patent je v bistvu soroden prvemu patentu za Koroško. Štajerski stanovi naj bi ob sodelovanju kmečkih zastopnikov sestavili podroben predlog za zakon, ki bi ta odkup uredil. Tudi tu naj bi glede l. 1848 ostale v veljavi stare obveznosti, le da je bilo obema prizadetima strankama prepuščeno na prosto voljo, ali naj se poravnajo v naturi ali že v denarni odškodnini. Podložniki pa seveda zlasti s to zadnjo določbo, pa tudi z drugimi določbami patenta,

⁷⁵ ODAS, Prezid. arh., 1848, fasc. V, št. 1245 (25. V 1848), 1321 (5. V. 1848).

⁷⁶ Josip Mal, nav. delo, str. 677.

⁷⁷ ODAS, Prezid. arh., 1848, fasc. VII, št. 2098 (večje število aktov!).

⁷⁸ Slomšekova pisma, na nav. mestu, str. 104, 115—114, Fran Ilešič, Korespondenca dr. Jusipa Muršca, Zbornik Slovenske Maticе, VI, 1904, str. 166: Strahovo pismo z dne 20. VI. 1848; Josip Apih, nav. delo, str. 61—62; Josip Mal, nav. delo, str. 678—679.

nikakor niso bili zadovoljni. Vrenje med njimi se zato tudi ni niti malo pomirilo.⁷⁹

Oglejmo si nekoliko podrobneje podložniške zahteve in podložniško razpoloženje predvsem v najnemirnejši pokrajini, na Kranjskem, obenem pa tudi protiukrepe, ki jih je proti revolucionarnemu podeželju podvzela državna oblast. Že pred revolucionarnimi nastopi podložnikov v zvezi z Igom se je obrnil gubernij, enako tudi nekateri glavarji kresij (n. pr. v Celovcu) na škofijske ordinariate, naj bi duhovščina pomirila ljudstvo. Pri tem naj bi s poljudnim podukom sodelovali tudi časopisi. V to delo je bil v Ljubljani pritegnjen tudi Bleiweis s svojimi Kmetijskimi in rokodelskimi novicami, »ki jih podeželsko ljudstvo mnogo čita«.⁸⁰ V zvezi s to akcijo je Bleiweis že v slavnostni 12. številki Novic (z dne 22. marca) opozarjal kmete: »Sicer pa tudi ne gre misliti, da je že zdej tlaka overžena in da bi treba ne bilo gosposkinih davkov in desetih po starih gruntnih pravicah odrajtovati. Tudi te reči se bodo kar bo moč (podčrtal B. G.) poravnale, da bo za obe strani práv.«⁸¹ V zvezi s temi pozivi državne oblasti so tudi nastali slovenski poduki celovškega in lavantinskega ordinariata,⁸² pa tudi pouk izžanskega župnika o ustavi in novih pravicah (ki je imel seveda zelo nezaželen »uspeh«), pa tudi z 2. aprilom datirano Slomškovo postno pastirsko pismo. Navodila glede sodelovanja duhovščine se celo niti ne ustavijo pri guberniju, marveč je opozarjal nanj tudi notranji minister Pillersdorf (v pismu Welsersheimbu z dne 6. aprila 1848): »s poukom in nasvetom naj se dopoveduje podeželskemu prebivalstvu in zlasti podložniškemu posestniku, da ohrani mirno obnašanje, izpolnjuje svoje dosedanje obveznosti, se pokori zakonitim predpisom in oblastem, ki so postavljene, da jih uporabljajo, obenem pa naj se krepí zaupanje v zagotovila, da se bo njihovim željam po olajšavah pri ustavnih posvetovanjih posvetila vsa pozornost.«⁸³ Slomškovo pastirsko pismo tako natančno ustreza temu ministerialnemu navodilu, da ne morem dvomiti, da je podobno navodilo dobil že pred tem celovski kresijski glavar ali koroški deželni stanovi in je Slomšek delal po njegovih sugestijah. To domnevo podpira zlasti dejstvo, da je Welsersheimb poslal sporočilo o tem pismu le ljubljanskemu ordinariatu.⁸⁴ Vsekakor je bilo Slomškovo pismo stvarno brez dvoma udarec proti podložniški revolucionarnosti v smislu uradnih navodil notranjega ministrstva.

Po dogodkih na Igu in drugje se je seveda propaganda proti tlačanskim zahtevam in gibanju še okrepila. Zlasti od cesarjevega

⁷⁹ Josip Mal, nav. delo, str. 868.

⁸⁰ ODAS, Prezid. arh., 1848, fasc. II, št. 494 (23. III. 1848).

⁸¹ Novice 1848, št. 12, 22. III.

⁸² Josip Mal, nav. delo, str. 676.

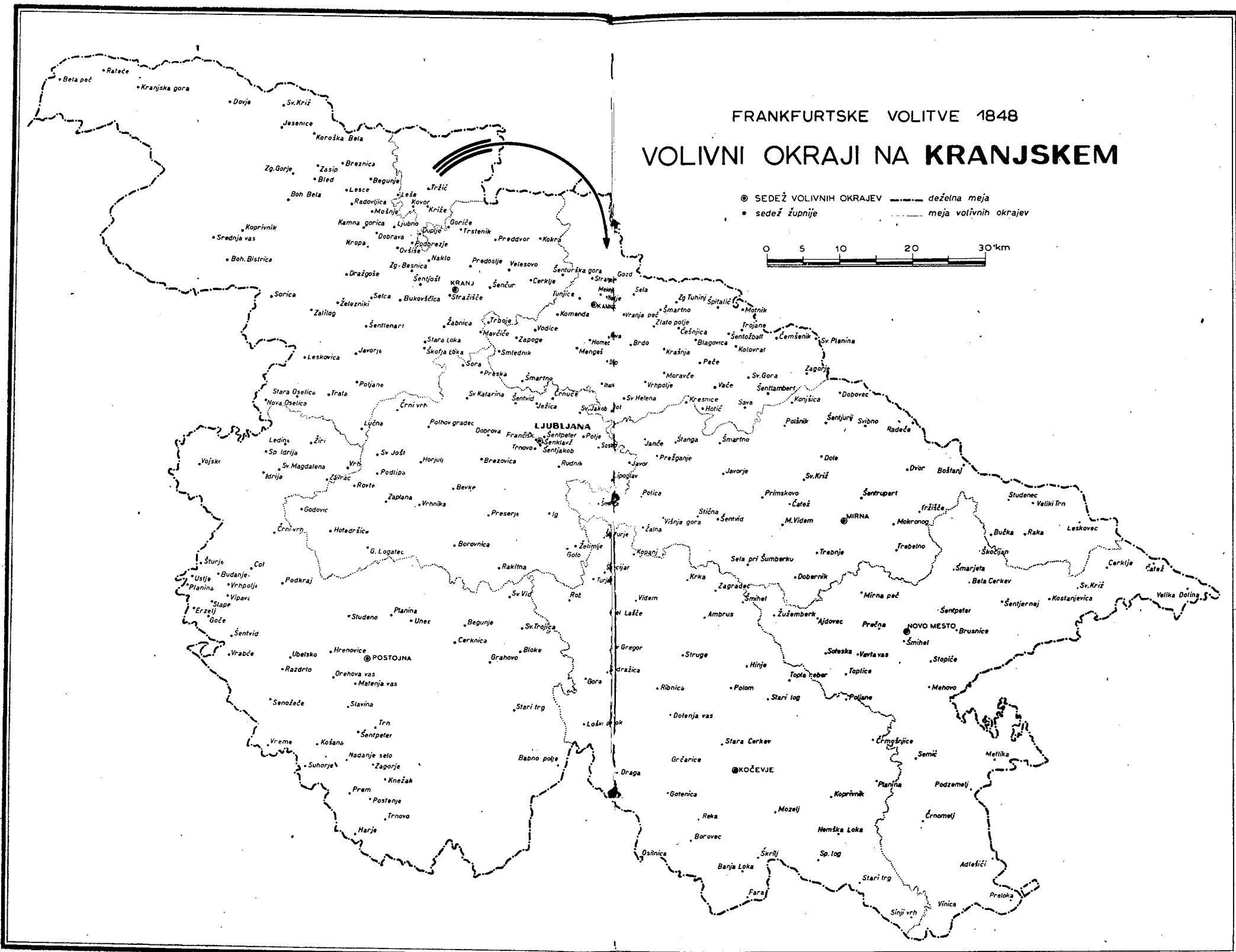
⁸³ ODAS, Prezid. arh., 1848, fasc. III, št. 652 (6. IV. 1848).

⁸⁴ ODAS, Prezid. arh., 1848, fasc. III, št. 652 (koncept v zvezi s Pillersdorfovimi pismom).

FRANKFURTSKE VOLITVE 1848
VOLIVNI OKRAJI NA KRANJSKEM

⊙ SEDEŽ VOLIVNIH OKRAJEV   - - - - - deželna meja
• sedež župnije   ..... meja volivnih okrajev

splošnega patenta z obljubo kmečke odveze odn. prevedbe naturalnih dajatev v denarne (z dne 27. marca), izdanega pod pritiskom kmečkega gibanja v vsej državi z namenom, da se kmet izloči iz aktivnega revolucionarnega nastopa in olajša nastop reakcije, se je namreč še okrepilo prepričanje podeželskega prebivalstva, da se mu bo posrečilo brez odkupnine otresti bremen zemljiškega gospostva že za leto 1848. »Nastrogenje tukajšnjih podložnih posestnikov vodi k prepričanju, da urbarialnih dajatev, zlasti tlake, dalje tudi desetinskih dajatev nikakor ni več mogoče vzdržati,« in da je zato njihov odkup nujna zadeva (poročilo gubernija z dne 10. aprila).⁸⁵ Zaman je Bleiweis v vsaki številki nagovarjal kmete, da naj plačujejo dajatve. Njegovo fevdalno-malomeščansko stališče dobro označuje njegov opomin: »Desetine, tlake in drugi davki so stari dolgovi, ki jih je kmet gosposki dolžan.«⁸⁶ Še leto pozneje se ob zakonu o postopku pri zemljiški odvezi vrača k vprašanju odškodnine, ko trdi, da je »od vničenja grajšinske lasti le ena stopnja do vničenja vsaktere lasti.«⁸⁷ Zaman se mu je pridružil nekaj pozneje tudi Matija Majar: »He, kaj pa s plačevanjem? Upam, da ne bo nihče mislil, da seže svoboda tako daleč, da misli ali celo pravi: „Juhej, zdaj smo sami svoji, zdaj nam ni nič treba plačevati!“ To bi bil tepec, če bi res tako mislil, in hudobnež, če bi s tem še druge podpiral, da bi svojih dolžnosti, kakor zvestim podložnikom gre, ne spolnovali. Nič plačati? To je, da bi znorel! Prav je, nikar ne plačujete; če pa rečete, da nočete nič več plačevati, rečemo tudi mi: tudi mi vam ne plačamo več vašega ovsa in ječmena in sena.«⁸⁸

Najenergičnejši sunek proti kmečkim zahtevam po takojšnji zemljiški odvezi brez odkupnine pa je — v neposredni zvezi s celotnim »pomirjevalnim« delom oblasti — napravil lavantinski škof Slomšek v svojem postnem pastirskem pismu »Svetla resnica v zmešani svet.«⁸⁹ Le nekaj odlomkov iz tega pisma nam bo jasno pokazalo njegov značaj: »Veliko let ste kmetje vi želeli, naj bi se vam davki preložili in polajšali. Slišali ste in tudi lahko brali, da so naš svetli cesar sklenili, nam novo ustavo ali konstitucijo dati in vam kolikor mogoče stan polajšati. Namesto da bi po krščansko Boga zahvalili in pa kakor pametni možje lepo potrpeali, da bi se jim obljuba spolnila, pa po enih krajih sila grdo delajo, kakor razuzdani otroci, kateri staro obleko naravnost trgajo in teptajo, kedar jim skrbni oče novo oblačilo omisliti obeča... Kmetje pravijo: Gospoda nas dere in goljufa; mi nismo dolžni takih davkov plačevati, ne tlake delati, ne desetine dajati... Kar

⁸⁵ ODAS, Prezid. arh., 1848, fasc. III, št. 614 (10. IV. 1848).

⁸⁶ Novice 1848, št. 15, 12. IV., str. 59.

⁸⁷ Novice 1849, št. 14, 4. IV.

⁸⁸ Josip Apih, nav. delo, str. 59.

⁸⁹ Ant. Mart. Slomšek a Pastirski listi, 1890, str. 205—210; prim. Franc Kovačič, Anton Martin Slomšek, II, 1935, str. 17—29 (z napačno presojo pisma!).

daste deželski gosposki, cesarju daste; kar dajete duhovski gosposki, dajete tudi Bogu. Sv. apostol Pavel pravi: »Podložni morate biti, ne samo zavoljo strahu, ampak tudi zavoljo vesti. Zato tudi davke dajate, namreč hlapci božji so, in ravno to je njih služba. Dajte torej vsakemu, kar ste dolžni; davek, komur davek; col, komur col; čast, komu čast.« Sv. Pavel bo saj vedel, kaj je prav? Brez davkov ni bilo, kar svet stoji, in ne bo, dokler bo svet stal. Da se vam dacija polajša, kolikor je mogoče, je pa tudi prav. — Kmetje se grozijo: »Tlake ne bomo delali!« Bog vam daj srečo; tlaka je po enih krajih res velika in težavna. Ali ste pa slišali, kako je svoje dni tlaka huda bila? ... Take grozne tlake zdaj med nami ni; pa tudi ta bo po malem jenjala; samo potrpite, da bo višja gosposka na povelje svetlega cesarja čedno poravnala, kar je prav. Ali pa tudi veste, kaj Kristus o tlaki govori: »Ako te kdo eno miljo daleč s seboj (na tlako) iti sili, pojdi rajši dve miljii z njim, kakor da bi se ustavljal.« Brez vse tlake pa ni bilo in ne bo ... Kmetje pravijo: »Brez desetine hočemo biti!« Bog vam daj srečo! ... Veliko desetine že ni med nami več; in tako, kar je še desetine, bo tudi nehala, kakor se vidi in po svetu godi. Ali bo pa kmetom brez desetine teža manjša, to sam Bog vé ... Le potrpite, da vam bo desetino cesarska oblast preložila, in bodo svetli cesar poprej oskrbeli, kako bodo duhovniki in drugi gospodje v prihodnje živeli, ki so do zdaj desetine imeli. Ne bo vam sreče prineslo, da bi vaši pastirji stradali, ker bi jim vi ne odštevali, kar jim desetine gre, dokler desetina preklicana ne bo.« — Ob spominu na kmečke upore na Slovenskem (1515, 1573, 1635) jih opominja, naj se varjejo upornosti in ne poslušajo »šuntarjev in puntarjev«. »Bog ne daj, da bi sedanjim upornikom taka pravica ne obstala, kakor si jo sami delajo, ter hočejo gosposki po sili vso pravico potreti. Potemtakem ne bo dolgo, pa bo tudi sin očeta čez prag vrgel, in hlapec svojega gospodarja od hiše pregnal. Ali bo to pravica? Ljudje ne pomislijo, kaj strašnega počenjajo.« Nato zaključuje s svojimi nauki: »1. Potrpite, in sami sebi pravice nikar ne delajte! S krivico, ki bi jo storili, si prave pravice nikoli ne boste naredili; in kar si posilite, Bog ne bo blagoslovil. Ne sovražite gosposke, ne maščujte se; sovraštvo in maščevanje niste od Boga, ampak ste hudičevi ... 2. Prenašajte se in dopolnajte svoje dolžnosti, naj bo tlaka ali desetina ali druga dacija, le do tiste dobe, da vam cesar po pravici preložijo, rekoč: od tega dné ne boste več tega davka imeli, ampak namesto tega boste nam polajšane dacije odštevali. In to, zaupam, boste skoraj slišali. Ste stare davke že toliko let nosili, boste še časek prebili, da med vami zmešnjave in boja ne bo. 3. Ne dajte se hudobnim šuntarjem, podpihovalcem in zapeljivcem nalagati, ne zapeljevati, naj vam ravno piti kupujejo, ali še tako sladko govorijo. Slepci so in pa hudobci.«

Slomškova pisma in drugi spisi iz leta 1848 kažejo, da je v tem pismu vsekakor iskrenejši del zagovarjanje podložniških bremen, ki bi po njegovem vsaj delno vendarle morala ostati, kakor pa

obljubljanje zemljiške odveze. Tako je n. pr. pisal v času, ko je pripravljaval to pismo (27. marca): »Bati se nam je, da bojo vzeli naše posestva kakor nevrotni Magjari svojim škofam, ter nam podali palico beraško, alj pa nam tenke kosce kruha rezali, de se bo skuz nje svetilo.«⁹⁰ Neposredno po izdaji pisma (6. aprila) govori: »naj se varjejo duhovniki kužniga vetra ino posvetnih spak, de bi se družili nevirnim podiračem neše svete cerkve, ki duhovnikom ženke obetajo, kruh pa izmikajo.«⁹¹ Konec leta se v Zgodnji Danici v članku Novi časi novi grehi obrača posebej proti »prekuciji starih, dobro spoznanih pravic«, pod čemer razume duhovniško pravico do desetine, ki jo utemeljuje z odloki tridentinskega cerkvenega zbora.⁹² In to govori že po uzakonitvi zemljiške odveze, ki jo navzven še dokaj blagohotno pričakuje v navedenem pastirskem pismu, če bi jo odredil cesar. V istem času govori v privatni korespondenci o njej takole (16. februarja 1849): »Sedaj je prišel tako imenovani narobe svet: kmet je postal naenkrat gospod — gospod le prepogosto berač,«⁹³ nekoliko pozneje (19. septembra) v pismu kardinalu Schwarzenbergu pa: »Sedaj se občine branijo (sc. v razdeljenih župnijah) še kaj oddajati duhovnikom matičnih župnij (sc. starih, iz katerih so bile izločene), in vojaška eksekucija povzroča hudo kri. Z odvezo bo sicer najbrže pomagano temu slabemu stanju; toda cerkvena dotacija bo popolnoma uničena« (podčrtal B. G.).⁹⁴ Kljub temu, da je bil sam podložniški sin, je torej stal Slomšek v bistvu na strani fevdalne gospode. Prav to podoba kažejo tudi njegovi ostali članki v l. 1848, zlasti članek Dve tabli zapovedij, v katerem se bori proti načelu, da oblast izvira iz ljudstva.⁹⁵

Neko celovško poročilo daje v resnici slutiti, da so bili glede desetine na Koroškem neki posebni načrti. Dočim se namreč brez drugega dopušča odprava drugih urbarialnih obveznosti, se ob desetini posebej opozarja, da bo njena popolna odprava spravila v zadrego cerkvene oblasti, ker je to njihov edini dohodek. Seveda se v zvezi s tem resignirano ugotavlja, da bodo te težave stvarno nastopile v vsakem primeru, »ker bodo desetino dejansko odrekli.«⁹⁶

Brez dvoma so že ti prvi nastopi — zlasti ker so mali liberalni krožki, manj povezani z reakcijo, v svojih zahtevah in programih obravnavalj golj narodnostno politična vprašanja (zedinjena Slovenija, jezik v šoli in v upravi itd.), za položaj velike večine slovenskega naroda in za njegove gospodarsko-družbene zahteve se pa v njih niti malo zmenili — usekali prvo globoko zarezo med slovensko ljudstvo in njegove »politične voditelje«. Že v teh dneh

⁹⁰ Slomšekova pisma, na nav. mestu, str. 103.

⁹¹ Slomšekova pisma, na nav. mestu, str. 108.

⁹² Ant. Mart. Slomšekova Zbrani spisi, IV, 1885, str. 218—220.

⁹³ Dodatek Slomškovih pisem, Arhiv za zgodovino in narodopisje, I/1, 1934, str. 20—21.

⁹⁴ Slomšekova pisma, nav. delo, str. 235.

⁹⁵ Ant. Mart. Slomšekova Zbrani spisi, IV, 1885, str. 199—205.

⁹⁶ ODAS, Prezid. arh., 1848, fasc. III, št. 819 (10. IV. 1848).

se začanja usodna pot, ki privede kmete pozneje iz njihovih revolucionarnih pozicij po izvedbi zemljiške odveze po reakciji v popolno politično zatišje. Prav ta razvoj pa seveda obsodi že vnaprej na neuspeh tudi ves boj za slovenske narodnostne zahteve.

Ta razkol se je jasno pokazal ob čitanju Slomškovega pastirskega pisma po cerkvah. Slomšek sam v svojih pismih ponovno omenja, da njegove »gotovo dobro mišljene besede... niso našle nobenega dobrega sprejema«,⁹⁷ da je njegovo »pastirsko pismo napravilo zelo slab vtis«. ⁹⁸ Drugi viri govore še razločneje: njegovo branje so kmetje ponekod z grožnjami župnikom sploh preprečili.⁹⁹ Slomšek v svojem članku Milo potožilo v Zgodnji danici tudi sam dokazuje obstoj globokega razrednega sovraštva proti fevdalni duhovščini med slovenskimi podložniki.¹⁰⁰

Poleg propagande — cerkvene in časopisne — je oblast posegla od izžanskega napada dalje tudi po močnejših sredstvih. Že takoj 22. marca je gubernij zaradi dogodkov na Igu razglasiti »stojno sodbo« (preki sod) za vse nemire v podeželju v kranjskih kresijah. Ker pa bi bil normalni, zakoniti način razglasitve — po pravnih določbah bi jo moralo razglasiti pristojno apelacijsko sodišče — preveč zamuden, se je Welsersheimb umaknil po stranski poti. Obrnil se je s tem predlogom na notranjega ministra Pillersdorfa,¹⁰¹ zagrozil pa s »stojno sodbo« na svojo roko že pred tem. Čim je Pillersdorf nameravani korak (v pismu z dne 25. marca)¹⁰² odobril za vse tri kranjske kresije (na Koroškem naj bi se mir vzpostavil brez tega sredstva), je bila 28. marca »stojna sodba« res proglašena in je ostala v veljavi vse do jeseni. Na vprašanja glede pravne strani postopka je odgovarjal Welsersheimb še pozneje graškemu guvernerju in tudi glavarju postojnske kresije, da bo pač potrdilo apelacijskega sodišča še pozneje prišlo in da bo tako stvar v popolnem redu.¹⁰³

Obenem je Welsersheimb mislil na široko poseči po vojaški pomoči. Obrnil se je na sosedne garnizije v Gradcu, Zagrebu in Trstu s prošnjo za pomoč. Toda kljub podpori, ki sta jo tudi tem njegovim korakom nudila notranje ministrstvo in dvorni vojni svet, je bila pomoč v resnici malenkostna.¹⁰⁴ Pričel se je uveljavljati že učinek revolucije v zgornji Italiji in na Madžarskem. Zaradi tega, ker so morale čete na zgornjeitalijansko bojišče — pozneje so pritegnili tudi del na Kranjskem postavljenih čet — se je v aprilu začela organizirati že »črna vojska« (Volkssturm). Vendar ga na Kranjskem niso organizirali, ker je gubernij odsvetoval,

⁹⁷ Slomškova pisma, na nav. mestu, str. 74.

⁹⁸ Slomškova pisma, na nav. mestu, str. 102.

⁹⁹ Josip Apih, nav. delo, str. 61.

¹⁰⁰ Ant. Mart. Slomškova Zbrani spisi, IV, 1885, str. 221—225.

¹⁰¹ ODAS, Prezid. arh., 1848, fasc. II, št. 494 (25. III. 1848).

¹⁰² ODAS, Prezid. arh., 1848, fasc. II, št. 530 (25. III. 1848).

¹⁰³ Josip Mal, nav. delo, str. 667—668.

¹⁰⁴ ODAS, Prezid. arh., 1848, fasc. II, št. 528 (27. III. 1848), 540 (27. III. 1848); Josip Mal, nav. delo, str. 668.

češ da je ljudstvo preveč nemirno, da bi mu dali v roke orožje! Po njegovem nasvetu naj bi se v ilirskem guberniju črna vojska organizirala le na Koroškem, kjer da so v nemškem delu dežele dani zanjo vsi potrebni pogoji.¹⁰⁵

Podložniški pritisk pa je bil vendarle tako močan, da tudi na Kranjskem ni šlo brez koncesij. Prvi je na to opozarjal že Pillersdorf. Po njegovi sodbi je bilo nujno potrebno, če naj bi se sploh doseglo pomirjenje podeželja, misliti na olajšanje podložniškega bremena. Zato je naročal, naj se posvetuje »odbor zemljiških gospodov« (deželnostanovski odbor): »1. ali v sedanjem političnem položaju ni nujno in v interesu javnega miru, da vlada neposredno takoj sedaj odpravi vse zgoraj imenovane urbarialne obveznosti in da se prepusti ugotovitev odškodnine razpravam bodočega stanovskega zastopstva; 2. do kateréga časa naj nehajo te naturalne dajatve; 3. ali naj se tokrat kaj odredi glede na ugotavljanje in plačevanje bodoče odškodnine za odpravljene dajatve?«¹⁰⁶

Kranjski deželni stanovi, ki so že neposredno po marčni revoluciji k delu pritegnili tudi tri »kmečke« zastopnike, določene po Kmetijski družbi, je res sestavil tak odbor, ki je 4. aprila pripravil tozadevne predloge za zasedanje deželnih stanov dne 6. aprila.¹⁰⁷ Temu zasedanju je bila predložena tudi posebna prošnja mesta Kranja, ki zahteva, »da naj bo kmečki stan zastopan po (sc. svojih) odbornikih pri razpravah deželnega zbora« (t. 2.), in »da morajo biti desetina, tlaka in urbarialne dajatve, primščina, oddaja žita, gorske pravice, denarne dajatve (Grundzins, Freigelder) odkupljene od države po zmerni meri; s prepovedjo na novo se pogoditi za te dajatve.«¹⁰⁸

Stanovi so sprejeli na svojem zasedanju precej kompromisno in nedoločno prošnjo do cesarja: »Glede kmečkih in desetinskih razmerij in tozadevne prošnje se je deželni zbor zedinil k izjavi, da potrebuje dežela čim bolj pospešeno, podložnikom in k desetini obvezanim posestnikom koristno, toda popolno odvezo vseh kmečkih ali urbarialnih — dalje desetinskih dajatev po primerni, podložniku ali desetinskemu podložniku naloženi odškodnini opravičencev (do teh dajatev).«¹⁰⁹

Cesarja prosijo, da do prihodnjega zasedanja izda primeren predlog. »Ker pa se tozadevni predlogi že razpravljajo pri stanovih, bi prosili Nj. Veličanstvo, da, dokler ti predlogi ne bodo izročeni in rešeni z zakonom, nudi deželnim oblastem potrebna sredstva, da bodo v tem času opravičenci do dohodkov po zakonu zaščiteni in da jim bodo ohranjene njihove pravice.«¹¹⁰ O tem sklepu so

¹⁰⁵ ODAS, Prezid. arh., 1848, fasc. III, št. 775 (24.IV. 1848).

¹⁰⁶ ODAS, Prezid. arh., 1848, fasc. II, št. 568 (28. III. 1848).

¹⁰⁷ ODAS, Arh. dež. stanov 1848, fasc. 7—1, št. 234; Josip Mal, nav. delo, str. 760; Novice 1848, št. 14, 5. IV.; 15, 12. IV.

¹⁰⁸ ODAS, Arh. dež. stanov 1848, fasc. 7—1, št. 234, priloga.

¹⁰⁹ ODAS, Arh. dež. stanov 1848, fasc. 7—1, št. 234.

¹¹⁰ Prav tam.

š posebnim razglasom, v katerem pa so sklepe oblekli v za kmeta nekoliko bolj sprejemljivo obleko (brez zaključne prošnje za pomoč proti podložnikom), obvestili tudi podeželsko prebivalstvo.¹¹¹ Motil bi se pa, kdor bi sodil, da je stanove nagnil k temu poskusu le nasvet z Dunaja. V nekem svojem poznejšem dopisu (z dne 8. julija 1848) pravijo namreč sami, da so pristali na te predloge v strahu pred nadaljnjim razvojem zaradi dogodkov v podeželju.¹¹² Vsekakor pa odseva iz drugega dela stanovskih sklepov nekoliko povečana samozavest, pač zaradi upanja na vojaško pomoč iz sosednih pokrajin, ki jo je prav v teh dneh obetal Pillersdorf.¹¹³ Tudi v stanovskem odboru, ki je razpravljal o teh problemih, je prišla do veljave težnja, čim dlje ohraniti dajatve v veljavi. Tako so v razpravi zagovarjali nekateri misel, naj bi dajatve prenehale konec 1848, drugi, da z dajatvami ob Jurjevem 1849, nekateri celo šele z Mihaelovim, torej konec 1849. Na terenu, kjer so bili s kmečkim gibanjem v neposrednih stikih in so ga bolje poznali, so pa zahtevali odločne, hitre korake. Novomeška kresija je zahtevala takojšno odpravo tlake, postojnska kresija pa, naj prenehajo vse obveznosti s koncem junija 1848. S temi koraki so upali vsaj še nekoliko zaježiti gibanje med podložniki.¹¹⁴

Kmetov pa niso premaknili z njihovih zahtev po takojšni odpravi podložniškega razmerja in bremen niti poduki, niti obljube o prevedbi naturalnih dajatev v denarno rento, niti odloki gubernija, niti razgasi deželnih stanov. Kranjski stanovi sami poročajo: »Toda najzlobnejši emisarji, ki so podeželsko prebivalstvo ustno hujskali — in letaki, ki so ga kar naprej zavajali, niso zgrešili, in so ga v kratkem času pripravili do tega, da so povsod v deželi odrekli podložniške dajatve ali dela, tudi desetino.«¹¹⁵ Prav tako poročajo s Koroškega: ugotavlja se, da je poglavitni vzrok pripravljenosti deželnih stanov za odpravo podložniškega razmerja strah pred podložniki. Precej na splošno dajatev ne oddajajo več. Prav, ker je kmečki odpor proti njim tako razširjen, bi bilo nemogoče iztirjati te dajatve z vojaško pomočjo.¹¹⁶

4. Kmečko gibanje od aprila do junija, odmev kmečkih zahtev ob volitvah in majskih dogodkih na Dunaju.

Že stališče, ki so ga zavzeli na eni strani podložniki, na drugi zemljiški gospodje v prvem času po marčni revoluciji, je dalo slutiti, da se vprašanje ne bo rešilo samo od sebe, na podlagi prve podložniške reakcije na dogodke na Dunaju, marveč, da bo potrebna še daljša borba, preden bodo kmetje dosegli svoje zahteve.

¹¹¹ Josip Mal, nav. delo, str. 869 (faksimile).

¹¹² ODAS, Arh. dež. stanov 1848, fasc. 7—1, št. 489 (8. VII. 1848).

¹¹³ ODAS, Prezid. arh., 1848, fasc. III, št. 540 (27. III. 1848).

¹¹⁴ ODAS, Prezid. arh., 1848, fasc. III, št. 614 (10. IV. 1848).

¹¹⁵ ODAS, Arh. dež. stanov 1848, fasc. 7—1, št. 489 (8. VII. 1848).

¹¹⁶ ODAS, Prezid. arh., 1848, fasc. III, št. 819 (10. IV. 1848).

V resnici predstavlja kmečko gibanje ne le kratek spontan val v marcu in aprilu, marveč predstavlja prav do oktobra 1848 poleg Dunaja, upora na Madžarskem in v Italiji poglavitni notranji politični problem v habsburški monarhiji, za končni uspeh reakcije pa brez dvoma celo sploh najvažnejši notranji politični problem. Brez dvoma je namreč spričo razmeroma slabo razvite industrije v državi¹¹⁷ podložniški razred najširši in fevdalno-finančnemu reakcionarnemu, protirevolucionarnemu vršičku najnevarnejši sloj, ki ga je revolucija v resnici zajela. Izločiti podložnike iz tega revolucionarnega vala, to je bila poglavitna naloga protirevolucionarnih družbenih skupin, če so hoteli zlomiti odpor s proletariatom zvezane buržoazije.

Od aprila do junija se zvrsti v državnem okviru vrsta dogodkov, ki so na eni strani vplivali na podložniško gibanje pri nas, na drugi strani pa se prav ob njih kaže moč in smer podložniških teženj. Tako proglas aristokratske ustave 25. aprila in revolucionarni nastop delavcev in akademikov v drugi polovici maja na Dunaju, ki je prisilil vlado in cesarja k umiku izdanih odredb in k bistveni demokratizaciji določb o državnem zboru (odprava senata, razširjenje volivne pravice), preprečil pa tudi poskus fevdalne reakcije na čelu s cesarjem, da po cesarjevem umiku z Dunaja v Innsbruck (17. maja) s sklicanjem zastopnikov deželnih stanov zbere svoj državni zbor in tako prehití dunajskega izvoljenega.¹¹⁸ Poleg tega so se v tem času zvrstile trojne volitve: v frankfurtski in dunajski državni zbor in volitve kmečkih zastopnikov v provizorične deželne zборе.

Kakor so že v marcu po prvih cesarjevih razglasih iz srede marca podložniki trdili, »da nismo praviga pisma brali, ker v pravem pismu stoji, de so vse desetine, vse tlake, vse kazni proč«,¹¹⁹ so z istim nezaupanjem sprejeli tudi razglas ustave. Sredi maja poroča postojnska kresija, da je kmet poslušal objavo z zanimanjem le dotlej, dokler je še upal vsaj na delno osvoboditev svojih bremen. Ko te ni bilo, »je predmet zanj izgubil posebno vznemirljivi interes, ali je celo mislil, da se mu noče odkriti pričakovana olajšava, namreč osvoboditev desetine in urbarialnih dajatev brez odkupnine«. Glede desetinskih in zemljiških gospostev sodi kresija, ki od državnega zbora pričakuje izvedbo zemljiške odveze, da jim ta sprememba na korist podložnikov »pač ni zelo dobrodošla«. Podobno poroča tudi o duhovščini: »tudi to čakajo zmanjšanja njenih dosedanjih dohodkov, ne da bi mogla pričakovati za to popolnoma enakovredno odškodnino. Tej skrbi odgovarja pač tudi vtis, ki ga je napravila manjo nova ureditev.« To poročilo sloni

¹¹⁷ Albert Soboul, 1848 en Europe, Cahiers du Communisme 25, 1948, str. 201; Karl in Mathilde Uhlirz, nav. delo, str. 576—594.

¹¹⁸ R. A. Averbuh, Bor'ba venskoj demokratii protiv aristokratičeskoj konstitucij (maj 1848. g.), Izvestija Akademii nauk SSSR, Serija istorii i filosofii, IV, 1947, št. 4, str. 331—342 (cir.).

¹¹⁹ Novice 1848, št. 14, 5. IV.

Prêdvsem na poroèilu o položaju okrog Vrhnike, s katerim pa glede podložniškega razpoloženja soglašajo tudi vsa ostala poročila sodnih okrajev v kresiji, priložena aktu.¹²⁰ Tudi sicer je dajala v okolici Ljubljane »duhovščina... praviloma prednost staremu stanju in je (bila) zaskrbljena za pravice gospodujoèe cerkve in paè tudi za del lastnih dohodkov«.¹²¹ Kmetje so tu gledali z upanjem le še na volitev za dunajski državni zbor, za katerega so se že odloèili, da bodo volili njegove poslance iz svoje srede.¹²² Tudi v novomeški kresiji so podložniki pričakovali od ustave konkretnih olajšav in ugoditev njihovim pritožbam, ker pa so bili razočarani, se je napetost še poveèala.¹²³ V celovski kresiji je prav to razočaranje sodelovalo pri zgoraj omenjenih nemirih okrog 1. maja.¹²⁴ Za oznaèbo cehovskega malomešanstva v Celovcu in v Ljubljani pa je znaèilno, da so se v obeh mestih oglasili pomisleki zlasti glede 24. èlena ustave, ki je doloèal obrtno in trgovsko svobodo za vse po zakonu dovoljene pridobitne panoge, v Celovcu iz strahu pred »pogubno... obrtno svobodo«, v Ljubljani, kjer so cehovske omejitve odpravili že v èasu francoske vlade, v strahu pred judovsko konkurenco.¹²⁵

Položaj v podeželju se je oèitno ostril ob zahtevah gospostev po dajatvah, ki jih podložniki z redkimi izjemami niso hoteli oddajati. Vsa gospostva so zahtevala od kresij prisilna sredstva za izterjavo urbarialnih zaostankov. Napetost med podložniki pa je narasla že tako daleè, da so kresije same opozarjale gubernij, do bi znalo prisilno izterjavanje privedi do katastrofe.¹²⁶

Posebno hudo kri med podložniki na Kranjskem je zbuvalo dejstvo, da so že skoraj vse sosedne dežele do konca aprila dobile posebne cesarske patente, ki so omejevali podložniško razmerje v sedanji obliki s koncem leta 1848 in prepuščali tudi za to leto poravnavo podložniških obveznosti sporazumu med obema prizadetima strankama (Štajerska 11. aprila, Koroška 25. aprila, na Hrvaškem Jelaèièev odlok 25. aprila),¹²⁷ le Kranjska ni še dobila takega patenta. Zlasti dolenski kmetje so zaèeli z novimi nemiri. Oèitali so gospodi, »da tak patent namenoma zadržuje«.¹²⁸ Na Dolenskem je v èasu po razglasitvi ustave zaèela nastajati vedno moènejša povezava celotnega kmeèkega gibanja. Tako je prišla že v prvih dneh maja na Dunaj k Pillersdorfu kmeèka deputacija, ki je zastopala kar 10 sodišè novomeške kresije (Mokronog, Novo mesto z Ruperèvrhom, Kostanjevica, Mirna, Trebnje, Novi dvor,

¹²⁰ ODAS, Prezid. arh., 1848, fasc. V, št. 1283 (Postojna 14. V.).

¹²¹ ODAS, prav tam (Ljubljana 9. V.).

¹²² ODAS, prav tam; gl. tudi Josip Apih, nav. delo, str. 149—152, 154; Josip Mal, nav. delo, str. 711, 815—816, 862.

¹²³ ODAS, prav tam (Novo mesto 16. V.).

¹²⁴ ODAS, Prezid. arh., 1848, fasc. V, št. 1521 (5. V. 1848).

¹²⁵ ODAS, Prezid. arh. 1848, fasc. V, št. 1283 (Celovec 17. V., Ljubljana 11. V.).

¹²⁶ ODAS, Gubernialni arhiv 1847/48, fasc. 19—99, št. 12.377.

¹²⁷ Josip Apih, nav. delo, str. 62 (za Hrvaško, za drugo gl. zgoraj).

¹²⁸ ODAS, Prezid. arh. 1848, fasc. IV, št. 945 (8. V. 1848).

Stična, Turn-Podpeč in Višnja gora), obsegajočih z izjemo okolice Krškega ter Bele in Suhe krajine prav vso Dolenjsko. Predložili so mu prošnjo za odpravo tlake, desetine in ostalih naturalnih dajatev v imenu podložnikov vseh navedenih sodišč. Pillersdorf sam je bil vznemirjen, ker je deputacija dokazovala, da je kmečko gibanje skoraj vse kresije organizirano že v celoto. Ob tem še poudarja, da je to izredno vznemirjenje zaradi prejšnjih izgredov v deželi še nevarnejše. Ostro je grajal nedelavnost gubernija in kranjskih deželnih stanov glede zemljiške odveze in je zahteval čim hitrejših predlogov in javnih razglasov v tej zadevi.¹²⁹ Tudi vrhniško sodišče zahteva v tem času takojšno odpravo podložniških obvez, ker gre gibanje med kmeti na glede na delo duhovščine in uradov vedno globlje in širje. Želja po osvoboditvi se je močno odražala tudi v planinskem gospodarstvu.¹³⁰

Odmev dunajskih majskih dogodkov pa kaže tisto značilnost kmečkega gibanja, na katero se je mogla opreti reakcija pri svojem delu za ločitev podložniškega gibanja od nacionalnega, meščanskega. Kakor v času kmečkih uporov,¹³¹ je tudi še l. 1848 kmet zaupal cesarju, od njega je pričakoval pomoči proti zemljiškim gospodom. Na tem zaupanju dunajski dogodki v maju sprva niso nič spremenili. Za odposlance »Slovenije« so bili kmetje skoraj nedovzetni: »Sploh so se tukajšnji prebivalci med vsemi dosedanjimi nemiri stalno držali Nj. Veličanstva in le od njegove milosti in državnega zbora, ki se mora ustanoviti, pričakujejo olajšanja svojih bremen.«¹³² Tudi v tem času se je namreč »slišala namera podložnikov, da hočejo že letos odreči vse dajatve zemljiškim in desetinskim gospodom.«¹³³ Ti podatki jasno kažejo, da podložnikov nihče ni seznanil niti z bistvom dunajskih majskih nemirov (spor okrog državnega zbora in njegovega razrednega fevdalnega značaja v cesarjevih načrtih) in s cesarjevim razmerjem do fevdalne reakcije. Šele razvoj dogodkov na Dunaju sam je podložniške pojme razbistril. V začetku junija pa slišimo o odmevu dunajskih dogodkov že popolnoma drugačna sporočila. Ko so namreč podložniki videli uspeh dunajskih revolucionarjev, so začeli groziti, da se bodo tudi oni uprli, če ne bodo ustregli njihovim zahtevam. Tudi nova družbena gesla so prodrla mednje: »Tudi se sliši kmete govoriti: 'Sedaj smo vsi enaki, torej ni dolžan drug drugemu nič več odrajtovati!' Ti pojmi so med sadovi nasilnih dunajskih dogodkov.«¹³⁴ Posebej pa se pripominja, da se državnim davkom kmetje ne upirajo, marveč jih radi plačujejo.¹³⁵ Sporočilo v Novicah, »da so nekteri ljudje visociga stanu in Metternichove robe... prigo-

¹²⁹ ODAS, Prezid. arh. 1848, fasc. IV, št. 990 (8. V. 1848).

¹³⁰ ODAS, Prezid. arh. 1848, fasc. IV, št. 1072 (15. V. 1848).

¹³¹ Bogo Grafenauer, nav. delo, str. 107.

¹³² ODAS, Prezid. arh. 1848, fasc. V, št. 1281 (2. VI.; poročilo iz Ribnice).

¹³³ ODAS, prav tam (poročilo iz Novega dvora).

¹³⁴ ODAS, Prezid. arh. 1848, fasc. V, št. 1502 (2. VI. 1848), 1544 (6. VI.; poročilo iz Radovljice v prilogi).

¹³⁵ ODAS, Prezid. arh. 1848, fasc. V, št. 1502 (2. VI. 1848).

varjali cesarju, naj bi ljudstvom obljubljeni darove prikrajšali, odpeljali so ga z Dunaja, češ da mu strežejo po življenju,¹³⁶ kaže, da je bil še pri tem poznejšem razvoju podložniškega javnega mnenja cesar le delno prizadet. Zaradi takih govoric je bilo tudi ob cesarjevem odhodu v Innsbruck v maju izdanih po vladnih naročilih več proglasov na Kranjce in Korošce, ki naj bi jih glede tega pomirili.¹³⁷

Tudi podložniški nastopi ob volitvah kažejo njihovo odločno težnjo, da se že za l. 1848 iznebe urbarialnih bremen in da so le pod tem vidikom tudi nastopali. V politični spor okrog Frankfurta se podložniki seveda sploh niso spuščali. Med njimi je odmevalo le geslo, da bi morali, če zmaga frankfurtska smer, plačevati dvema cesarjema, namesto enemu samemu, kar jim razumljivo ni bilo všeč.¹³⁸ Vendar pa so se na volivnih zborih, zlasti na Dolenjskem, ob volitvah pojavile zahteve glede zemljiške odveze (n. pr. v Boštanjju, Stični, Žužemberku, pa tudi drugod),¹³⁹ tako da prav v tem času prihaja na kresijo nov val prošenj za pomoč od strani sodnih okrajev. Posamezniki (n. pr. Jurij Gajer iz Krškega v Leskovcu in Mirni) so z uspehom nastopali pri volivni agitaciji z gesli kmečkega gibanja (n. pr. da gospoda zadržuje odlok o kmečki odvezi).¹⁴⁰ Tudi v gorenjskem kotu so gledali podložniki »na podložniško zvezo z gospodstvi kot stvarno razvezano, in ... na mirno opravljanje urbarialnih dajatev in zlasti tlake in desetine pač ni računati. Njihova nasilna izterjava bi bila geslo za splošen upor. Zato bi bilo zelo želeti, da bi razglasili, ne kakor so predlagali stanovi, od 1. januarja 1849, marveč od 1. maja 1848 konec naravnih dajatev in odškodnino opravičencev«.¹⁴¹ Tudi novomeška kresija se pritožuje, da nemiri ob volitvah pridobivajo na moči, ker za Kranjsko še ni patenta o zemljiški odvezi, ker to vzbuja nezaupanje do oblasti; dalje poudarja, da tlake podložniki v veliki večini sploh ne opravljajo več, nadaljnji obstoj dolžnosti, ki jo gospodje dopovedujejo podložnikom, pa povzroča le vedno večjo napetost. Za to, da bi se razpoloženje prebivalstva izboljšalo, bi bilo nujno potrebno hitro odpraviti dajatve, tlako pa takoj.¹⁴²

Še močnejše kakor pri frankfurtskih, so se pokazale podložniške težnje pri volitvah dunajskega državnega zbora. Na eni strani v že globokem razkolu med meščanstvom in podložnimi kmeti, na drugi v pomenu, ki so ga kmetje dajali prav svojim zahtevam

¹³⁶ Novice 1848, št. 25, 7. VI.

¹³⁷ Josip Mal, nav. delo, str. 722—725; ODAS, Prezid. arh. 1848, fasc. IV, št. 1080, 1125; V, 1343.

¹³⁸ Gl. Josip Apih, nav. delo, str. 104—109; Josip Mal, nav. delo, str. 844—848, 852.

¹³⁹ ODAS, Prezid. arh. 1848, fasc. IV, št. 995.

¹⁴⁰ ODAS, Prezid. arh. 1848, fasc. IV, št. 1009 (12. V. 1848); Novice 1848, št. 20, str. 82—85; Josip Apih, nav. delo 106.

¹⁴¹ ODAS, Prezid. arh. 1848, fasc. V, št. 1544 (poročilo iz Radovljice k aktu z dne 6. VI. 1848).

¹⁴² ODAS, Prezid. arh. 1848, fasc. IV, št. 995 (10. V. 1848).

glede zemljiške odveze brez odkupnine, glede česar meščanskim zastopnikom po pravici nikakor niso zaupali, tiče vzroki, da je bila v državni zbor izvoljena vrsta kmetov, ki stvarno tudi niso mogli zastopati svojih interesov zaradi neznanja jezika in neizobraženosti.¹⁴³ Drugod so se zadovoljili s tem, da bi poslali s poslanci na Dunaj svoje posebne nadzornike nad njimi.¹⁴⁴ Ne le v tej splošni značilnosti, tudi v podrobnostih je prišla kmečka težnja ob volivnih zborih do izraza. Tako n. pr. v Radóvljici, kjer so kmetje zavračali župnika, ki je zagovarjal interes cerkve proti svobodomiselnemu Konjšku,¹⁴⁵ tako v Moravčah, kjer se je v tem času širil prevod članka iz dunajskega časnika Constitution, ki v ostrih besedah ob spomenu na francosko revolucijo zahteva zemljiško odvezo brez odkupa in grozi graščakom s krvavim obračunom.¹⁴⁶ Tudi na Dolenjskem slišimo v tem času o novih nemirih pri št. Rupertu, na Koroškem okrog Rožeka; prav na to kažejo spet pogostejše opombe o podpihovalcih in šuntarjih, pred katerimi svari Bleiweis v svojih Novicah.¹⁴⁷ Slomškovo sporočilo po vizitaciji v najnemirnejšem delu Koroške, v Podjuni, kaže, da je bilo vse kmečko gibanje namerjeno le v eno smer: »Tudi ljudje so po starem dobrovoljni; le od dacij ne smemo ziniti. Bog nam pomagaj!«¹⁴⁸

Prav posebno pa je v zvezi s tem položajem razmerje podložnikov do volitev v deželne zборе. Zlasti pri volitvah na Kranjskem, sredi junija, se je pokazalo, da kmetje deželnemu zboru, dasi so imeli določenih 18 zastopnikov, enako število kakor svetni in cerkveni zemljiški gospodje skupno, niso zaupali. V velikem delu dežele, zlasti na Notranjskem in na Gorenjskem, pa tudi na Dolenjskem, kmetje sploh niso hoteli voliti poslancev, češ da bo odločal o zemljiški odvezi državni zbor, ponekod so zahtevali močnejše kmečko zastopstvo (v okolici Ljubljane in Škofje Loke kar za vse svoje volivne može), v Moravčah pa so kazali celo »prepis« cesarskega patenta, ki da je že davno odpravil tlako in urbarialne dajatve.¹⁴⁹

Najjasneje pa vidimo kmečke zahteve v tem razdobju iz dolge vrste prošenj, ki so jih kmetje poslali na Dunaj po posebnih deputacijah ali po drugi poti. Največjo od takih deputacij smo že omenili, je jih pa še dolga vrsta; zastopale so podložnike iz zelo različnih področij, od nekaj sosesk pa do večine Dolenjske.¹⁵⁰ Največ teh deputacij in prošenj je prihajalo z Dolenjskega, prihajale so pa prav tako tudi z Gorenjskega in Notranjskega. Na Du-

¹⁴³ Josip Apih, nav. delo, str. 149—150; Novice 1848, št. 28, 31.

¹⁴⁴ Josip Apih, nav. delo, str. 151.

¹⁴⁵ Josip Apih, nav. delo, str. 154.

¹⁴⁶ ODAS, Prezid. arh. 1848, fasc. VI, št. 1827 (24. VII. 1848); Josip Mal, nav. delo, str. 860—861; Josip Apih, str. 59—60, op. 4.

¹⁴⁷ Novice 1848, št. 23, 7. VI. (za Rožek gl. zgoraj).

¹⁴⁸ Slomškova pisma, na nav. mestu, str. 109.

¹⁴⁹ ODAS, Arh. dež. stanov 1848, fasc. 7—2; Josip Apih, nav. delo, str. 157—158.

¹⁵⁰ ODAS, Prezid. arh. 1848, fasc. IV, št. 990 (8. V. 1848).

naju so morali pri notranjem ministrstvu postaviti v maju posebno komisijo, ki je take poslance sprejemala in podučevala.¹⁵¹ Večina prošenj je nato prišla preko gubernija na kresije v obravnavo. Te deputacije so na eni strani nosile v domovino nazaj revolucionijske ideje in se seznanjale z dunajskimi dogodki in pomenile tako za kmečko gibanje veliko pozitivno delo v smeri idejne razbistritve, na drugi strani pa so seveda kazale, da oblasti cesarjevih odlokov v resnici ne skrivajo, kakor so dotlej domnevali podložniki.

Ohranjenih nám je v izvlečku blizu 50 prošenj, ki so jih predložili na Dunaju podložniški predstavniki s področja Kranjskega, največ v teku maja in junija.¹⁵² Kratek pregled vsebine teh prošenj nam bo pokazal, da je bil podložniški načrt mnogo obsežnejši, kakor pa bi mogli slutiti po vsem doslej obravnavanem gradivu. Poglavitna zahteva teh prošenj je seveda odprava podložništva in s tem zvezana odprava vseh urbarialnih dajatev in služnosti, flake, desetine, činža, gorske pravice, malih pravic, primščin, davkov ob prodaji in menjavi posestva. Večkrat je izrecno pristavljeno, »ne da bi bilo treba plačati odškodnino«. Kmetom, ki so že plačali ali so bili z rubežem prisiljeni plačati dajatve, naj se vse že plačano povrne. Razveljavijo naj se tudi vse odkupne pogodbe (sklenjene zlasti od cesarskega patenta z dne 14. decembra 1846 dalje), plačano odkupnino pa naj gospodje povrnejo. Posebej zahtevajo večkrat tudi odpravo duhovniških bir in raznih drugih dajatev za župnije, pa tudi spremembo dajatev v zvezi s cerkvenimi obredi (štolnino, svečnino), duhovnike pa naj posebej plačuje država. Odpravijo naj se krivice, ki si jih dovoljujejo gospostva nasproti podložnikom glede uporabe lesa in paše, in naj se preiščejo in ugotove vse kmečke servitutne pravice. Odpravijo naj se patrimonialna in sploh privilegirana sodišča in uvede javen, za vse enak soden postopek. Zemljiška knjiga naj se prenese iz gospostev na okraje. Odpravi naj se politična uprava po delegiranih gospostvih in uvedejo okraji. Podložniki naj na svojem ozemlju dobe pravico lova in ribištva, vse tozadevne pravice zemljiškega gospostva naj se odpravijo. Odpravi naj se tudi carina na meji, zlasti hrvatski. Zmanjša naj se davek na sol, potrošniški davek (Verzehrungsgeld) pa naj se spremeni v premoženjski davek, ki bo odmerjen vsem enako glede na dohodek, ki ga imajo. Skoraj vse pritožbe vsebujejo delno ali tudi v celoti te zahteve.

Le ena med njimi, iz ribniškega sodnega okraja,¹⁵³ nosi bistveno drugačen značaj; očitno je niso sestavili kmetje sami, marveč jo je redigiral nek slovenski inteligent ali vsaj pristaš narodnostnega gibanja. Kar v treh točkah postavlja namreč tudi narodnostne zahteve: »da se v slovenskih deželah izpopolni slo-

¹⁵¹ ODAS, Prezid. arh. 1848, fasc. III, št. 892; nekaj deputacij, v kolikor se dajo slediti po gradivu prezid. arhiva (brez upoštevanja nekaterih podatkov gubern. arhiva), opisuje Josip Mal, nav. delo, str. 866—867.

¹⁵² ODAS, Gubernialni arhiv 1847/48, fasc. 15—259.

¹⁵³ ODAS, prav tam, št. 14.898.

venski jezik in da bodo slovenske šole deležne večje podpore,« da se uvede slovenščina v vseh pisarnah v slovenskih pokrajinah in da se v slovenščini objavijo tudi vsi zakoni. Zato pa ta prošnja začuda na hitro opravi s kmečkimi, gospodarskimi in drugimi, sicer za te prošnje značilnimi zahtevami. Zadovolji se n. pr. le s splošno zahtevo, da naj se odpravijo desetine, davki in dajatve ob menjavi posestva, ne da bi urbarialne služnosti in celo tlako kakor koli podrobneje razčlenila. Tudi ta prošnja nam torej kaže namesto resničnega sodelovanja globoki prepad, ki je ločil takratno politično smer kmečkega ljudstva na eni, narodnostno navdušene skupinice inteligentov na drugi strani, prepad, ki je ostal odprt celo pod pokrivalom takega navideznega sodelovanja.

Nekoliko drugačen je bil le položaj v Slovenskih goricah in Prlekiji, nekako vzhodno od črte Radgona—Ptuj.^{153a} Tu se kmečko gibanje vsaj začasno poveže z narodnim. Tako so pri Radgoni kmetje protestirali proti volitvam v frankfurtski državni zbor, češ »da nočejo spadati k nemški zvezi, da zahtevajo, da se tudi v šoli ozirajo na njihov jezik in da naj bodo v uradih slovenski uradniki, da naj jim pošiljajo zakone in okrožnice v tem jeziku.«^{153b} V okolici Ptuja so kmetje precej podpisovali peticijo dunajske »Slovenije« za zedinjeno Slovenijo.^{153c} Toda ne glede na silno omejeni okoliš tega pojava se že v tem razdobju pri inteligenci, ki je znala najti stik s kmeti, kažejo jasne protirevolucionarne tendence. Trstenjak gleda v uspehu majskega nastopa revolucionarjev na Dunaju in odpravi druge zbornice slovensko narodno nesrečo, ker »je proletariatu steza odperta.«^{153d} Iz Cafovega pisma se vidi, da so s kmečkimi revolucionarnimi gesli (odprava tlake, desetine, cerkvenih pristojbin itd.) mogli delati Nemci proti Slovencem,^{153d} in to z uspehom,^{153e} da torej slovenska inteligenca tudi tu ni posvečala tem geslom dovolj pažnje. Caf sicer res smatra Bleiweisa za »strašljivega bedaka«, toda ne zaradi njegovega razmerja do podložniških, marveč do narodnostnih zahtev (sicer je nerazumljivo nadaljevanje označbe — »ravno prav za kmetske novine«).^{153f} Šele v februarju 1849, ko revolucionarnost med kmeti že davno izgine, predlaga Trstenjak načelno, naj se narodno gibanje — glede razmerja do nemške zveze — nasloni »bolj na kmetec« (med njimi je cesar zelo popularen, in s tem so dani temelji za izrazito avstrijsko stališče!).^{153g} Šele iz srede 1849 pa izvira v pismih Muršcu ostra obsodba Bleiweisove politike (spet gotovo le glede narodnostnih,

^{153a} F. Petre, nav. delo, str. 335—336.

^{153b} Fran Ilešič, nav. delo, Zbornik Slovenske matice VII, 1905, str. 59; Kreftovo pismo z dne 25. IV. 1848.

^{153c} Fran Ilešič, na nav. mestu, str. 3 (Trstenjak 20. V. 1848), 25 (Caf 27. V. 1848).

^{153d} Fran Ilešič, na nav. mestu, str. 3 (Trstenjak 20. V. 1848).

^{153e} Fran Ilešič, na nav. mestu, str. 26 (Caf 27. V. 1848).

^{153f} Fran Ilešič, na nav. mestu, str. 59 (Kreft 25. IV. 1848).

^{153g} Fran Ilešič, na nav. mestu, str. 27 (Caf 1. VII. 1848).

^{153h} Fran Ilešič, na nav. mestu, str. 6 (Trstenjak 18. II. 1849).

ne pa kmečkih zahtev!): »Večina (sc. v Ljubljani) je oterpnjena, pohlevna, t. j. od birokracije in duhovščine... s takim duham navdana, ki jih za hlev pripravne stori. Ako bi Ljubljančani ministrovali, bi sedanji gg. ministri, ki z narodovo voljo tako vganjajo, na narskrajnejši levici sedeli.«^{153h}

5. Protiukrepi deželnih stanov, gubernija in vlade.

Koroške in štajerske deželne stanove je že prva podložniška reakcija na marčne dunajske dogodke nagnila do tega, da so si preskrbeli za svoji deželi vsaj provizorične patente z obljubo zemljiške odveze (za Štajersko 11. aprila, za Koroško 25. aprila in dopolnilo 15. maja). Na Kranjskem so bili stanovi v prvih dneh prav tako voljni, ko pa se je po ižanskih dogodkih zdelo, da bodo v svoji borbi proti podložnikom dobili dovolj obsežno državno pomoč v obliki vojaštva, so postali mnogo bolj trdovratni. Celo za stvari, ki so jih že napravili (n. pr. sprejem kmečkih zastopnikov v deželne stanove), niso hoteli poročati na Dunaj, da si ne bi za bodočnost zavezali rok.¹⁵⁴

Stvarno je dunajska vlada mnogo bolje poznala in presojala položaj, kakor deželni faktorji sami. Že od začetka maja dalje je zahteval Pillersdorf od kranjskih deželnih stanov in ilirskega gubernija konkretnega dela za pomirjenje podložnikov, ki naj bi ga tudi z javnimi razglasi podložnikom oznanili.¹⁵⁵ V drugi polovici maja zahteva od stanov poročilo, ali so že sprejeli med deželne stanove kmečke zastopnike.¹⁵⁶ Ob različnih prilikah dreza tudi vanje, naj predložijo predloge za podoben patent o zemljiški odvezi, kakor so ga že dobile sosedne dežele. Ko se je ob odmevu majskih dogodkov pokazalo, da je prav to pomanjkanje patenta na Kranjskem podložnike zelo razburjalo, je bil končno na lastno roko, brez ponovnega drezanja kranjskih deželnih stanov izdan tak patent, datiran sicer že 22. maja, a poslan v Ljubljano šele 4. junija. Tudi ta patent določa, da morajo z zadnjim decembrom 1848 prenehati (kakor drugi koroški patenti!) vse urbarialne in desetinske naturalne in denarne dajatve, tlaka in dajatve ob menjavi posestva, in to »proti primerni odškodnini opravičencev, ki jo morajo nositi podložniki in desetinci«. Določb o tem pa naj ne odreja državni, marveč kranjski deželni zbor, ki naj jih pa predloži »po ustavni poti«, tako da tu državni zbor vsekakor vsaj ni bil izključen. Glede dajatev tekočega leta pa prepušča patent »opravičencem in obvezancem na voljo, da sklenejo med seboj prostovoljno sporazum glede odkupa in odškodnine za te pravice po navodilu najvišje odločbe z dne 14. decembra 1846«. Če do

^{153h} Fran Ilešič, na nav. mestu, str. 97 (Cigale 25. VII. 1849).

¹⁵⁴ ODAS, Prezid. arh. 1848, fasc. V, št. 1220 (27. V. 1848).

¹⁵⁵ ODAS, Prezid. arh. 1848, fasc. IV, št. 990 (8. V. 1848).

¹⁵⁶ ODAS, Prezid. arh. 1848, fasc. V, št. 1220 (27. V. 1848).

takega sporazuma ne pride, veljajo dosedanje obveznosti.¹⁵⁷ V zvezi s tem patentom tudi v Novicah spet oživi propaganda za odkup po navedenem patentu.¹⁵⁸ Bleiweis v njih kar naravnost brani opravičenost dajatev in služnosti.

Gubernij je že v maju, ko so morale oditi skoraj vse čete iz dežele v Italijo na bojišče, poskusil proti podložnikom organizirati novo oboroženo silo. Po večjih vaseh in po trgih se je organizirala posebna »občinska garda«, ki naj bi malomeščane združevala proti podložnikom.¹⁵⁹ Te garde položaja seveda niso mogle bistveno spremeniti. Po patentu podložniškega vprašanja ni več kazalo odlagati. Neposredno po volitvah (15. in 15. junija), na katere so se podložniki odzvali le v malem številu, je bil za 19. junij sklican kranjski deželni zbor, ki naj bi stavil konkretne predloge o zemljiški odvezi državnemu zboru. Plemstvo, ki je imelo v deželnem zboru še vedno mnogo boljše zastopstvo, kakor v državnem, je po tej poti v skladu s cesarjevo sugestijo (patenti za posamezne dežele z določbami, da naj njihovo izvedbo, kakor pred marcem, obravnavajo deželni zbori, le da s sodelovanjem kmečkih zastopnikov) hotelo spraviti poglavitno debato o zemljiški odvezi pred ta forum.

To jim je pa temeljito izpodletelo. Zborovanje se je razbilo že takoj ob svojem začetku ob vprašanju, kako močno naj bi bilo kmečko zastopstvo. Dočim so nekateri zastopniki (Karel in Andrej Hohenwart, Coppini) zagovarjali številčno enako močno zastopstvo zemljiških gospodov in podložnikov, češ da »zanima rešitev urbanalnega vprašanja obe stranki v isti meri«, so drugi (glavar novo-meške kresije Laufenstein, Ambrož in zlasti kmečki zastopniki) zahtevali številčni moči posameznih stanov sorazmerno zastopstvo, torej pomnožitev števila kmečkih zastopnikov. Zato so zahtevali, naj se volitve na novo izvedejo (pri tem je padel iz kmečkih vrst predlog, naj bi prišlo vsaj na pet kmetov toliko zastopnikov, kolikor na enega gospoda, »pa še to bi bilo premalo«), zasedanje deželnega zbora pa odloži. Kmečki zastopniki, ki so očitno hoteli izrabiti to le za sredstvo, da bi se odločanje o zemljiški odvezi prepuščilo v neposredno razpravo državnemu zboru, so se ob tej debati sklicevali na demokratična načela, enako Laufenstein, Ambrož pa je zavzemal pomirljivo stališče, da naj bi se s takim postopkom povečalo med ljudstvom zaupanje v deželni zbor. Laufenstein, ki je kmečke zahteve brez dvoma najbolje poznal, je postavil celo načelne zahteve, naj se zasedanje deželnih stanov sploh neha, ker v novih razmerah, odkar je sklican državni zbor, v ustavnem redu nimajo več svojega mesta. Edino, na kar pa bi bili pripravljene še pristati plemiški zastopniki, je bila kratka odložitev sestanka, da bi se kmečki zastopniki mogli posvetovati z razumnimi možmi o potrebnih ukrepih.

¹⁵⁷ ODAS, Prezid. arh. 1848, fasc. V, št. 1299 (4. VI. 1848).

¹⁵⁸ Novice 1848, št. 23, 7. VI., 24, 14. VI. itd.

¹⁵⁹ ODAS, Prezid. arh. 1848, fasc. IV, št. 992.

Vprašanja, zaradi katerega so se zbrali deželni stanovi, namreč določb o zemljiški odvezi, so se le mimogrede dotaknili nekateri govorniki. Tako je Ambrož zatrdil, da se bodo podložniki glede odkupa ravnali po določbah državnega zbora; obenem pa je zahteval, naj se že 1848 ne zahteva več niti desetina niti tlaka, marveč naj se poravna tako, kakor bo državni zbor določil za prihodnja leta. Ambroževim izvajanjem je pritrdil tudi Grašič, ki je opozoril zborovalce, da se bodo sicer ob izterjavanju desetine in dajatev začela zopet nasilja. Mnogo radikalnejši je bil Jaretina, ki je zahteval, naj odkupnino za zemljiško odvezo prevzame država (»cesar in ministri«).¹⁶⁰ Radikalne zahteve v korist podložnikov je glasno odobraval in podpiral tudi navzoča kmečka in dijaška publika, ki jo je predsednik zastonj poskušal pomiriti.

Posvetovanje je tako zašlo v slepo ulico. Radi ali neradi so morali pristati zborovalci na odložitev zasedanja do 26. junija, sporna vprašanja naj bi pa v zvezi s kmečkimi zastopniki rešil poseben odsek (Ambrož, Chrobat, Kavčič, Laufenstein). Ta odsek se je sestel že isti dan (19. junija). Sestanka se je udeležilo poleg Laufensteina, Ambroža, Chrobata še 11 kmečkih zastopnikov, razen enega vsi iz Gorenjskega in Notranjskega. Dolenjci so očitno kar odšli, kolikor so sploh bili zastopani na dopoldanskem zasedanju. Sestanek je dokončno pokopal namere zemljiških gospodov, da bi si svoje zahteve po odškodnini uredili in zavarovali že po sklepih deželnih stanov. Zastopnikom namreč »ni bilo mogoče združiti različnih naziranj o konstituiranju deželnega zbora; da je prav tako malo kakršnega koli upanja, da bi se pri zastopnikih podložniških občin doseglo soglasje in približanje tozadevnim odkupnim predlogom deželnega odbora; da zastopniki podložniških občin in enako podložni posestniki sploh nočejo vstopiti v deželni zbor, marveč da nameravajo izvedeti: kakšni predlogi bodo v tej zadevi postavljeni v sosednih deželah, potem izraziti sami lastne želje in predloge glede odveze neposredno državnemu zboru ali preko svojih državnozbornih poslancev ali sicer v obliki peticij, nato bi se uklonili tozadevnim sklepom državnega zbora«. Odsek je moral odpustiti kmečke zastopnike, ne da bi mogel doseči od njih kakršno koli obljubo, da se bodo vrnili kot člani deželnega zbora nazaj.¹⁶¹

Ob trdovratnem podložniškem odporu so se zasedanja kranjskih deželnih stanov razbila. Ob tem kmečkem nastopu se spet razločno pokaže malomeščansko omahovanje tako zvanih voditeljev. Spričo zahteve po zedinjeni Sloveniji bi morali biti zanje deželni stanovi, kot simbol zgodovinskega prava in razbitosti slovenskega ozemlja v historične pokrajine, seveda ne le anahronizem, marveč sovražnik. In vendar ni nihče med njimi nastopil proti deželnim stanovom; nihče ni opozoril kakor Laufenstein, da so z marčno revolucijo in objavljeno ustavo izgubili pravico do obstoja, nihče jih končno ni poskusil onemogočiti, kakor baje politično nezreli

¹⁶⁰ ODAS, Arh. dež. stanov 1848, fasc. 7—1, št. 488 (19. VI. 1848).

¹⁶¹ ODAS, Arh. dež. stanov 1848, fasc. 7—1, št. 489 (8. VII. 1848).

podložniki. Tudi ob tej priliki se je pokazalo, kje je bila v letu 1848 v resnici pri nas revolucionarnost, pa tudi kakšno priliko so zamudili postavljalci političnih programov — politični voditelji jih ne moremo imenovati, saj prav zaradi svoje politike niso imeli skoraj nikogar za seboj — ko so s svojim zanemarjanjem temeljnih življenjskih interesov slovenskega naroda tako temeljito in »uspešno« ločili »narodnostno« gibanje od ljudskega. Pri tem ne mislim na Bleiweisa, Slomška itd., katerih delo se je vrtilo prav po navodilih notranjega ministrstva in gubernija proti revoluciji, marveč na politično čiste, pa za temeljni pomen gospodarskih zahtev v narodnem življenju docela slepe »vodnike«.

Provizoričnega deželnega zbora je bilo s tem konec. Pač pa je stari razširjeni deželni odbor še dalje razpravljal o zemljiški odvezi. Plemstvo se nikakor ni hotelo odreči upanju, da bo vendarle vplivalo na potek razprave v državnem zboru. Kljub temu, da so bili kmečki zastopniki 26. junija odsotni, so ostali člani deželnega zbora sami vendar sprejeli posebno prošnjo na državni zbor. V njej so sicer za leto 1848 že predvidevali možnost odkupa dolžnih podložniških dajatev in služnosti ter desetine, obenem pa so zahtevali, da se mora podložnik sam v zameno za zemljiško odvezo tudi odkupiti od popolnoma vseh bremen.¹⁶² Obenem z ostro pritožbo o kmečkem obnašanju, ki je vsebovala kratko zgodovino kmečkega gibanja na Kranjskem od izjanskih dogodkov dalje (seveda skozi prizmo fevdalcev), so to prošnjo 8. julija poslali preko gubernija na notranje ministrstvo in prosili, naj jo to državnemu zboru posebej priporoči in zasleduje njeno razpravo.¹⁶³ Novi notranji minister Doblhoff je razmere presojal treznejše. Oddal je prošnjo naprej, glede posebne podpore tej prošnji pa je odgovoril, da bo že državni zbor sam pretresal to vprašanje.¹⁶⁴ Tako se je tudi ta poslednji poskus kranjske gospode ponesrečil.

Dasiravno naj bi o vprašanju zemljiške odveze sklepal tudi že za sredo junija sklicani koroški razširjeni deželni zbor, v tej zadevi tudi tu ni prišlo do nobene razprave ali sklepa. Državni zbor ga je prehitel.¹⁶⁵ Več uspeha so imeli le Štajerci. Volitve razširjenega deželnega zbora, v katerem so imele kmečke občine eno tretjino (50) poslancev (slovenski del dežele 12), so potekale v glavnem mirno, le v konjiškem okraju so kmetje zahtevali močnejše zastopstvo (po 2 poslanca na vsak sodni namesto volivni okraj). Ko se je 15. junija provizorični deželni zbor sestal, se je sprva pečal z drugimi vprašanji, ki jih je moral rešiti. Ko je 3. julija prešel na najbolj sporno vprašanje, vprašanje zemljiške odveze, je od dveh strani nastal ugovor proti razpravi tega problema. Prelati so

¹⁶² ODAS, Prezid. arh. 1848, fasc. VII, št. 1873.

¹⁶³ ODAS, Prezid. arh. 1848, fasc. VII, št. 1873, Arh. dež. stanov 1848, fasc. 7—1, št. 489 (8. VII. 1848).

¹⁶⁴ ODAS, Prezid. arh. 1848, fasc. VII, št. 1944 (15. VII. 1848).

¹⁶⁵ Josip Mal, nav. delo, stran 764; Josip Apih, nav. delo, str. 165—166.

zahtevali, da je treba razpravo odgoditi dotlej, da bo državni zbor določil načelno, kdo bo nosil odškodnino, država ali podložnik. »Prelati so hoteli doseči preložitve v pričakovanju, da bodo odgodeli in s tem popolnoma preprečili odvezo urbarialnih bremen, da bi cerkvi ohranili ta bogati vir dohodkov.« Proti razpravi pa so bili tudi kmečki zastopniki, ki so — enako kakor na Kranjskem — zaupali le državnemu zboru. Oboji so bili pa preglasovani, in sicer z utemeljitvijo, da morajo deželni zbori državnemu zboru zbrati in pripraviti potrebno gradivo in predloge.

V debati, ki je trajala do 31. julija, pri čemer so prelati ponovno protestrali proti izvedbi zemljiške odveze (celo še zadnji dan razprave), podložniki pa brez uspeha, zahtevali uzakonitev zemljiške odveze brez odkupa, je bil končno sprejet predlog zakona, ki je urejal vprašanje zemljiške odveze takole: Odpravijo se s 1. januarjem 1849 vse podložniške in desetinske naturalne in denarne dajatve, tlake in obveznosti v zvezi z menjavo lastnika. Začasno se zamenjajo s posebnim »urbarialnim davkom«, odkupnino, ki jo bodo podložniki plačevali obenem z deželnimi davki deželi. Podlago odkupnine zemljiškim in desetinskim gospodom znaša dvajsetkratni letni, v denar preračunani čisti dohodek obravnavane pravice. Ta odkupnina naj se plača v obrokih, razdeljenih na dvajset let, tako da pride na posamezno leto 5 % celotne odkupnine. Od tega naj plača podložnik sam 3 %, dežela pa prevzame 2 % (podložnik bi torej nosil v celem 60 % odkupnine). Te osnovne določbe so bile sprejete po ostrem podložniškem odporu z najmanjšo možno večino 42 proti 41 glasovom dne 6. julija. Poznejša debata se je sukala okrog določanja čiste vrednosti posameznih dohodkov zemljiških gospodov.¹⁶⁶

Podložnikov te določbe seveda nikakor niso zadovoljile. Kmetje in deloma tudi meščani (Maribor) so še v teku razprave obračunavali s posameznimi poslanci, ki so glasovali za odškodnino in jih niso pustili nazaj v Gradec.¹⁶⁷ Sprejeti sklep pa seveda ni imel pravne veljave, ker deželni zbor sam ni imel zakonodajne oblasti. Preden pa je sklep mogel dobiti cesarjevo sankcijo, se je vprašanje začelo reševati že na Dunaju v državnem zboru.

6. Boj za dajatve od julija do septembra.

Kmečki poslanec Grašič se ni zmotil, ko je na zborovanju kranjskih deželnih stanov napovedal nemire, če bodo od podložnikov poskušali pobrati dajatve za leto 1848. V resnici se v razdobju žetve položaj v podeželju spet znatno zaostri. Podložniška odločnost je prišla do izraza že ob zasedanju kranjskega provizoričnega deželnega zbora, obenem pa se začenjajo spet deputacije

¹⁶⁶ Ilwof Franz, Der provisorische Landtag des Herzogthums Steiermark im Jahre 1848, Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark, IV/2, 1901, str. 64—101.

¹⁶⁷ Ilwof Franz, na nav. mestu; Josip Apih, nav. delo, str. 61—62.

na Dunaj, kjer je že začel s svojimi zasedanji državni zbor. Do pravih nemirov v deželi še ni prišlo, poročila so bila pomirljiva, vendar pa se je gubernij bal že v začetku julija nevarnih konfliktov, zato se je obrnil do notranjega ministrstva na Dunaju s prošnjo za vojaško pomoč.¹⁶⁸

Notranji minister Doblhoff pa ga je ostro zavrnil. Naravnost prepoveduje uporabo prisilnih sredstev za izterjavo dajatev in tlake za leto 1848, marveč naj zemljiška gospostva v interesu javnega mira počakajo, da bo to vprašanje urejeno z zakonom. Zaradi »razburjenja med kmeti, njihove trdne odločenosti, da že v l. 1848 ne bodo v naturi ustregli glede tlak, desetina, dajatev itd. itd... bo nemogoče nadaljevati z uporabo prisilnih sredstev.«¹⁶⁹

Kranjskim stanovom in guberniju je dal oster ukor in poduk: »Stanovi in uradi tistih pokrajin, ki so hitro in pravilno razumeli gospodujočega duha, se niso le takoj spočetka izjavili proti vsakemu prisilnemu postopku, marveč so poskušali vplivati tudi na opravičence, da bi jih pripravili do tega, da bi preprečili vsako razburjenje in se raje podvrgli žrtvam, kakor da bi postavili na kocko javni mir, da, morda svoje življenje. V resnici je skoraj povsod prišlo do tega, da sploh ni mogoče več misliti na prisilno izterjavo, na uporabo vojaškega vpliva, nasprotno pa so se pogodili opravičenci z obvezanci, da za l. 1848 ne vztrajajo na nobeni naturalni služnosti, zato pa se bodo zadovoljili v odškodnino za izpad dohodkov z onim zneskom, ki bo po tozadevnih pričakovanih zakonitih določbah določen kot enoletna odškodnina... morem pokazati le na ta razvoj in pozvati Vašo Ekscelenco (sc. Welsersheimba), da vplivate preko okrožnih uradov na opravičence, da se s takimi začasnimi pogodbami sporazumejo z obvezanci, in da se more pri nagnjenosti tamošnjega kmeta in nemožnosti uporabe fizične sile le na ta način preprečiti večje zlo... Tudi bi bilo pri gospodujočih razmerah nemogoče zahtevati od vojnega ministrstva pomnožitev čet na Kranjskem.«¹⁷⁰

Vlada je očitno še naprej vodila spretno svojo politiko tako, da bi ločila od revolucionarjev v mestih glavno rezervo revolucije, široke podložniške množice.¹⁷¹ Welsersheimb je na eni strani sporočil ministrovo poročilo naprej svojim podrejenim uradom, na drugi strani pa vendar naredil še zadnji, že omaljenj poskus pri ministrstvu. Ugotovil je, da tudi gubernij že doslej ni ustrezal prošnjam po vojaški pomoči za izterjavo dajatev tekočega leta. Bati pa se je novih podložniških nastopov, ker so se podložniki spet začeli zbirati in se pojavljajo zahteve po povračilu že prej oddanih obveznosti, h katerim pa po njihovem niso bili več dolžni,

¹⁶⁸ ODAS, Prezid. arh. 1848, fasc. VI, št. 1720 (15. VII. 1848).

¹⁶⁹ ODAS, Prezid. arh. 1848, fasc. VII, št. 1827 (17. VII. 1848).

¹⁷⁰ ODAS, prav tam.

¹⁷¹ Gl. zgoraj o Pillersdorfovih dopisih, pozornosti na kmečko razpoloženje ob majskih dogodkih na Dunaju, spodaj o akciji dvora ob sprejemu zakona o zemljiški odvezi in v oktobru.

ker se kaže upornost proti nepriljubljenim uradnikom, začenjajo se nasilni posegi v lastnino zemljiških gospostev, zlasti v njihovih gozdovih. Zadovoljuje se pa, če sme za vzdrževanje javnega miru uporabljati sedaj v deželi navzočo vojsko, da mu le te ne bodo jemali.¹⁷² Gubernij je poslej prošnje za prisilno izterjavo podložniških obveznosti, ki so prihajale zlasti iz novomeške kresije, v resnici zavračal. Zemljiški gospodje so se začeli obračati z njimi naravnost na notranje ministrstvo, dobili pa so seveda zavrnjene z opozorilom, da naj jih gubernij ponovno seznanj z vsebino zgoraj navedenega dopisa.¹⁷³

Zemljiški gospodje so bili seveda vse prej kakor naklonjeni takim nasvetom. Njihovo razpoloženje jasno odseva iz poročila enega med njimi, Matije Primica, gospoda na Krupi: »Zato ni mogoče videti, kam bo pripeljala ta brezzakonitost, ko vse hoče le zapovedovati, vse boljše vlada, prisoja svojemu lastnemu pristanku najboljšo zakonito moč, nikogar ne uboga ali vsaj naklonjeno poslušati najbolj dobro mišljene nasvete.« Podložnik se smatra za prostega vseh podložniških bremen, »in si je pri popolni nemoči uradov dejansko že pridobil zaželjeno svobodo in se vsaj postavil vanjo«. Kljub določbi o veljavi dajatev za l. 1848 »nihče od podložnikov neče — poznati tega zakona in gledajo na to le kot na deželno fabrikacijo«, ker zakon nima nobene sankcije. Če se to ne bo uredilo, tudi dominiji in duhovščina ne bodo več vršili svojih dolžnosti, »vse vezi družbenega življenja se bodo same od sebe razvezale in bo nastala splošna anarhija«. K temu mnenju okorelega fevdalca je seveda dostavil napredni Laufenstein: »Domišljavi napor, s katerim se zemljiška gospostva upirajo sili dogodkov in hočejo podpirati nevzdržno stvarno stanje, pomaga pri tem, da se zastruje nastrojenje glede razmerja med zemljiškim gospostvom in podložniki in stopnjuje nezaupanje do uradov... Kresijski urad je mnenja, da je le od razveze ali spremembe podložniškega položaja in od okrepitve ustavne državne moči pričakovati odstranitev onih težav, ki sedaj utesnjujejo delo uradov in povzročajo tožbe oškodovanih ali preplašenih razredov prebivalstva.«¹⁷⁴

Vsekakor pa so se kmetje določno uprli dajatvam, ki so jih zemljiški gospodje zahtevali. Prisilna izterjava je bila po sodbi novomeške kresije nemogoča, a gospostva so jo zahtevala vedno bolj nasilno vse do omenjenih Doblhoffovih ukrepov.¹⁷⁵ Gubernij je poskušal pridobiti podložnike tudi zlepa za oddajo dajatev za leto 1848. Tako je izvedel preiskavo, ali so vsa gospostva res razglasila cesarjev patent z dne 23. maja. Ugotovil je, da je bil povsod razglašen in da podložniki brez dvoma poznajo svoje obveznosti za tekoče leto, »toda prav tako odločna je pri veliki

¹⁷² ODAS, Prezid. arh. 1848, fasc. VII, št. 1854 (24. VII. 1848).

¹⁷³ ODAS, Prezid. arh. 1848, fasc. VII, št. 1974.

¹⁷⁴ ODAS, Prezid. arh. 1848, fasc. VII, št. 1827 (25. VI. 1848).

¹⁷⁵ ODAS, prav tam.

večini namera, da nočejo nič več oddajati... Nobena uradna sila ne bi sedaj zadostovala, da bi dala zadevi drugo smer.¹⁷⁶

Enaka so tudi obvestila iz postojnske kresije. »Odpor proti opravljanju tlake in oddajanju desetine se je pokazal na mnogih straneh.«¹⁷⁷ »Nepokorščina proti oddaji desetini in urbarialnih dajatev je segla zelo na široko.«¹⁷⁸ Iz Senožec poročajo, »da ljudje pričakujejo od prvega ustavodajnega državnega zbora določbe o olajšanju glede oddaje dajatev zemljiškim gospodom in glede znižanja cene soli.«¹⁷⁹

V drugi polovici julija je gubernij naročil, naj se podložniki ponovno pouče o svojih dolžnostih. Pouk je pa le malokje uspel. Tako je bil v okolici Vrhnike »popolnoma brez uspeha, navajali so ugovore najrazličnejše vrste in popolnoma brez teže. Tudi grožnje niso manjkale za primer, da bi prišlo do sile. Poročila, da letos tudi na Gorenjskem in Dolenjskem ne oddajajo niti desetine niti urbarialnih dajatev, ki so jih tu razširili, so mogla biti povod, da je tudi tu dozorela taka upornost.« V Planini so ljudje navajali celo gesla francoske revolucije, ki so jih razširili med nje časopisi.¹⁸⁰

Za silo kmečkega pokreta, nemoč zemljiškega gospodstva in uradov je izredno značilno poročilo postojnske kresije konec julija v zvezi s prošnjo gospodstva Vipave za vojaško pomoč pri pobiranju dajatev. Kresija prošnji odločno ugovarja: »Posledice nasilnega postopka z vojaško silo bi bilo komaj mogoče presoditi. Pri tem ne bi imeli opravka s posamezniki, marveč z razburjenim prebivalstvom in iz tega bi morala priti skrajna katastrofa. Končno ne more ostati neupoštevano, da so z gospodstvom Vipavo v docela enakem položaju še mnogi drugi desetinski gospodje, torej imajo tudi enake pravice. Če naj bi se v vseh teh primerih upornosti nastopilo z vojaško pomočjo, bi morala biti pri roki majhna armada, da bi tu in tam izzvala krvave nastope in končno s tem le ne dosegla nobenega reda ali morda celo le nemir, ali ustvarila stalen odpor, ki se na kraju ne da obvladati.«¹⁸¹

Omenil sem že, da se v tem času spet obnove deputacije na Dunaj.¹⁸² Pritožbam so pa sledila bolj otipljiva dokazila za kmečko voljo, da ne nameravajo več oddajati doslej veljavnih bremen. Tako so se proti semiškemu župniku pritožili podložniki najprej na Dunaj v notranje ministrstvo, zahtevajoč oprostitev urbarialnih dajatev, »ne da bi bilo treba v denarju plačati odškodnino«, in

¹⁷⁶ ODAS, Prezid. arh. 1848, fasc. VII, št. 2065 (11. VII. 1848).

¹⁷⁷ ODAS, Prezid. arh. 1848, fasc. VII, št. 2080 (16. VIII. 1848).

¹⁷⁸ ODAS, Prezid. arh. 1848, fasc. VII, št. 2035 (Vipava); v poročilu postojnske kresije z dne 14. VIII. 1848).

¹⁷⁹ ODAS, Prezid. arh. 1848, fasc. VII, št. 2035 (Senožec; prav tam).

¹⁸⁰ ODAS, Gubernialni arhiv 1847/48, fasc. 15—99, Postojna 5. avgusta.

¹⁸¹ ODAS, Gubern. arhiv 1847/48, fasc. 15—295, št. 17.826 (30. VII. 1848).

¹⁸² ODAS, Gubernialni arhiv 1847/48, fasc. 15—295; Prezid. arh. 1848, fasc. VI, št. 1536, fasc. VII, št. 1829, 1836, 1969.

povračilo že plačanih odkupov,¹⁸³ nato na gubernij (29. julija), češ da hoče zemljiški gospod s silo izterjati desetino,¹⁸⁴ ko pa prošnje niso nič pomagale in je šel župnik vendarle z vozom v spremstvu županov po vaseh, so ga napadli, češ »tolovaji so«, in ga s silo nagnali. »V naši fari noče nihče desetine dati, in če bi tudi kdo hotel, ga pa drugi strahujejo, da ga bojo stepli.«¹⁸⁵ Bleiweis, ki tudi sicer v številki Novic, v kateri objavlja to poročilo, ugovarja kmetom (ki bi najraje videli, da »desetina, tlaka in vsi dozdanji gruntni davki so proč brez vinarja — in krivica bi bila, ako bi mogel kmet kaj plačati«), »da vsa desetina, vsa tlaka in vse druge dolžnosti niso čez kmeta kakor slana čez polje z zraka ali ljufta padle, ampak, da se njih odrajtovanje, čeprav ne vse, vendar veliko njih na stare pravične zveze opira«, dodaja tudi temu poročilu značilno, proti kmečkemu gibanju namerjeno opombo: »...še zmirej moramo take nespodobne reči slišati. Mi vsi želimo, da se bo kmetu njegov stan polajšal in de se bo vse natanko pregledalo. Tudi grajščaki majo pravice... Puntarija ne bo nobenim pomagala. Z lepo morata grajščak in kmet ravnati.«¹⁸⁶

Do podobnih konfliktov je prišlo tudi na Štajerskem. Tako je na pr. v Poljčanah ob razlagi predlogov glede kmečke odveze v državnem zboru v tam ustanovljenem kmečkem političnem društvu nastalo veliko razburjenje zastran predlogov o odškodnini, češ da nočejo plačevati gospodi nobene odškodnine za dajatve.¹⁸⁷ K dotedanjim spornim točkam je v zgodnji jeseni prišlo še nekaj novih. Obnovili so se spet spori okrog gozda in njegove izrabe, na novo pa se je pridružil spor za lov in ribolov. Tako gubernij zaključuje poročilo o tem, kako so kmetje v avgustu napadli na Koroškem dve plemeniti lovski družini (prvo pri Kotmari vesi v humperškem gospostvu, drugo severno od Celovca) ter jima odvzeli lovski plen in orožje, začasno nekaj članov tudi prijeli, s sledečimi besedami: upor glede izzivanja dosedanjih lovskih pravic »na tujem zemljišču in tleh postaja v ostalem tudi na Kranjskem od dne do dne splošnejši in glasnejši«. Tudi tu so podložniki že motili lov in jemali lovcem orožje.¹⁸⁸ O obnovi prave upornosti poročajo tudi iz gospostva Planine,¹⁸⁹ od marsikod tudi o obnovljenem samovoljnem sekanju, paši in novih sporih zaradi tega (prim. Rožek, Jablanica^{189a}). V Rožeku smo prav iz tega razdobja že omenili tudi tepeže zaradi ribolova.

¹⁸³ ODAS, Gubern. arh. 1847/48, fasc. 15—295, št. 17.018 (21. VII. 1848).

¹⁸⁴ ODAS, Gubern. arh. 1847/48, fasc. 15—295, št. 17.754 (29. VII. 1848).

¹⁸⁵ Novice 1848, št. 54, 23. VIII., str. 150.

¹⁸⁶ Novice 1848, št. 54, 23. VIII., str. 148, 150.

¹⁸⁷ Josip Apih, nav. delo, str. 152; Fran Ilešič, nav. delo, Zbornik Slovenske Matice, VII, 1905, str. 28—29; Cafovo pismo z dne 17. VIII. 1848.

¹⁸⁸ ODAS, Prezid. arh. 1848, fasc. VIII, št. 2246 (11. IX. 1848).

¹⁸⁹ ODAS, Prezid. arh. 1848, fasc. VII, št. 2080 (16. VIII. 1848).

^{189a} ODAS, Gubernialni arhiv, fasc. 15—295, št. 17.219.

Kmečkega gibanja nikakor ni bilo mogoče ustaviti. Prav v tem času pa se je v državnem zboru že vršila razprava, ki je s svojim končnim sklepom presekala vse te spore, njen sklep pa je reakcija z uspehom porabila, da je dokončno izločila podložnike iz političnega boja, nakar je v oktobru odločila boj med razredi v l. 1848 začasno spet v svojo korist, seveda bistveno oslABLJENA prav zaradi koncesij, ki jih je morala priznati prejšnjim podložnikom:

7. Državni zbor in nastanek zakona o zemljiški odvezi (vloga slovenskih poslancev).

Le na kratko si bomo ogledali dolgotrajno, cel mesec (od 8. avgusta do 6. septembra) trajajočo debato v državnem zboru, ki je imela za svoj rezultat zakon o zemljiški odvezi. Na kmečko gibanje samo namreč njen potek ni mnogo vplival, zanj je bil važen le rezultat debate. Le v glavnih potezah si bomo ogledali tudi delo slovenskih zastopnikov ob tej debati.

Že na tretji seji državnega zbora je mladi pravnik Hans Kudlich sprožil vprašanje zemljiške odveze, ki so ga prej mislili obravnavati šele znatno pozneje,¹⁹⁰ s predlogom, »da naj zbor sklene: ‚Podložništvo z vsemi iz njega izviraajočimi pravicami in dolžnostmi je odpravljeno, to pa s pridržkom, je li plačati za to odškodnino ali ne?« (26. julija). Že formulacija predloga kaže, da gre tu seveda le za možnost odkupa, ne več stalne dajatve. Državni zbor je sprejel sklep, da je predlog treba nemudoma obravnavati.¹⁹¹ Opraviiti je bilo sicer treba najprej še z vprašanji procedure, nato pa se je začela stvarna razprava 8. avgusta v resnici s tem vprašanjem. Življenje je bilo močnejše od teorije in je samo pokazalo, kje je jedro vsega razvoja v revolucijskem letu — v boju za družbeno revolucijo, za odpravo fevdalnega reda, ne pa v nadstavbi, v narodnostnih bojih.

Državni zbor je sicer soglasno sprejemal načelo zemljiške odveze, med poslanci pa so nastali ostri spori glede vprašanja odškodnine, ki naj bi jo v zameno za izgubljene koristi dobili zemljiški gospodje. Glede tega vprašanja se je tudi že k 8. avgusta dopolnjenemu Kudlichovemu predlogu v teku debate nabralo kar 73 spremenjevalnih in dopolnilnih predlogov. V razmerju do obstoječega političnega položaja moremo razdeliti poslance ob tej razpravi v tri skupine: le redki, najradikalnejši, so zagovarjali resnično kmečko stališče, naj namreč zemljiški gospodje ne dobe sploh nobene odškodnine. V državnem zboru samem so jim očitali, da je njihovo stališče »komunistično«, dasi seveda pri tem ni misliti na kakšne organizacijske zveze s takratnimi komunističnimi

¹⁹⁰ Josip Mal, nav. delo, str. 871; gl. H. Friedjung, Österreich von 1848 bis 1860, I, 1918, st. 31—33, 341—349.

¹⁹¹ Verhandlungen des österr. Reichstags I, str. 159; Josip A. Pih, str. 181.

organizacijami v Nemčiji.¹⁹² Levica s Kudlichom na čelu je bila sicer za to, da gospodje vsaj delno dobe odškodnino, vendar so pri tem računali v prvi vrsti na državno blagajno. Predvsem pa so želeli konkretnije sklepanje o tem za enkrat še odložiti. Upali so namreč, da so s predlogom in sklepom o zemljiški odvezi kmete že pridobili, z negotovostjo, ali si bodo morali odkupiti zemljiško odvezo ali ne, pa da bodo ohranili pri življenju revolucionarnost podeželskega ljudstva in na ta način sami dosegali svoje politične in razredne interese. Stopiti radikalno na kmečko stran so jim seveda preprečevali lastni razredni interesi (prim. spodaj Kavčičeva izvajanja), niso pa tudi spoznali, da je bila to edina pot do zmage nad protirevolucijo. Desnica, sestavljena iz malomeščanskih in veleposestniških zastopnikov, po zgodovinskem pravu neposredno zvezanih s fevdalizmom, je seveda kategorično zahtevala odškodnino. Nameravala pa je vprašanje rešiti nemudoma in je pri tem uživala tudi vso podporo vlade, da bi podeželsko prebivalstvo čimprej izključila iz faktorjev, s katerimi je morala računati pri svojem obračunu z revolucijo, na katerega se je pripravljala že od maja dalje. Prav zato, da bi se podeželsko prebivalstvo v resnici pomirilo, mu je morala seveda popuščati, ni mogla vztrajati na zahtevah zemljiških gospodov.

Kako so se v tem trenju obnašali slovenski poslanci? Najdemo jih pri zagovarjanju stališča vseh treh skupin, razdeljene, dasi pri tretji skupini le redke in v zelo medlj obliki (predvsem pri glasovanju). Odločno proti kakršni koli odškodnini je nastopil Anton Černe, poslanec tržaškega okraja, veleposestnik (a ne fevdalni!), pri katerem pa moramo najbrže računati z idejnimi vplivi razgibanega velikega pristanišča, največjega mesta na Slovenskem (okoli 80.000 prebivalcev 1846),^{192a} kjer sta daleč najdlje pri nas dozorela oba vodilna razreda v boju l. 1848, buržoazija in proletariat.¹⁹³ Že v svojem prvem nastopu 12. avgusta je Černe ostro nastopil proti odškodnini: Če plača odškodnino država, se s tem naloži tudi meščanom (ki gospodi niso ničesar dolžni), sicer bi pa morali plačati vso odškodnino podložniki, ki imajo že itak največ davkov. Na vprašanje, ali je sploh odškodnina nujna, odgovarja: »Tu gre za nadaljnji obstoj ali pogin fevdalnega sistema in aristokratskega razreda... So li imeli Dunajčani pravico, podreti birokracijo? Zakaj gre graščinam odškodnina? Ali imajo zanjo pravno podlago? Jaz mislim, da odškodnine nikakor ne smemo privoliti; mi stojimo na načelu svobode, enakosti in bratstva, zato se ne smemo pečati z vprašanjem, ali gre graščinam odškodnina ali ne; prišli bi namreč

¹⁹² Prim. o tem E. Kandel, Iz predistorii »Manifesta Komunističeskoj partii«, Voprosy istorii 1948, št. 2, str. 3—27 (cir.).

^{192a} Fran Zwitter, Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni, 1936, str. 92.

¹⁹³ Oko Trsta, 1945, str. 251—266; Fabio Cusin, Appunti alla storia di Trieste, 1950, str. 224—225; Angelo Vivante, Irredentismo adriatico, 1945, str. 140 sl.

v protislovje s svojim načelom, s katerim se odškodnina ne ujema. Res je, da se ne smemo dotakniti imetja, a tukaj nas mora voditi najstrožja pravičnost. Mislim si sodnika na prestolu pravice; pred njim stoji aristokracija in poleg nje podložniki. Aristokracija bo zahtevala odškodnino, podložnik pa poreče: „Moj nasprotnik me je tlačil doslej na duhu in telesu in mi plenil imetje; zahtevam, da se mi to povrne.“¹⁹⁴ Še odločnejši je bil Černe v svojem drugem nastopu, kjer je zavračal zahteve, naj bi se odškodnina določala po pismeno dokazljivih bremenih, češ da je bil kmet docela brezpraven in brez moči proti svojemu gospodu. Dolžnosti podložnikov so bile nepošteno in nezakonite, zato tudi niso nikdar mogle postati poštena lastnina. Ob odstranjevanju krivic se pa mora najprej določiti, kaj je poštena lastnina in kaj ne. »Najiminitnejša lastnina pa je svoboda vsakega moža in državljanska enakopravnost. Kar temu nasprotuje, je rop. Take pravice morajo izginiti brez odškodnine, ker nasprotujejo enakopravnosti in izvirajo iz nasilja in zvižaje.« Če bi določili odškodnino za podložniške dajatve, bi morali plemstvo odškodovati tudi za njegove stare privilegije, pa tudi »apostole starega sistema (na pr. Metternicha), ki so izgubili sveto lastnino, katero so imeli 30—40 let«. Ako priznamo odškodnino, priznamo s tem, da je bila dosedanja sužnost pravična in obresti odvezne glavnice bodo dokazovale, da je to razmerje še vedno pravično. Kaj je nekaj rodbin, ki bodo oškodovane, v primeri z milijoni družin, ki trpijo škodo sedaj? »Zaceliti je treba rane, iz katerih je doslej podložnikom tekla kri; čudim se pa, da hočejo podložniku sedaj naložiti davek za kri, ki ne bo smela več teči iz njegovih ran.«¹⁹⁵ Černe je brez dvoma izražal pristno mnenje kmečkih poslancev. Da je med njimi govoril le on, ni bil morda vzrok v nesoglasju, marveč v neizobraženosti in neznanju jezika med njimi.

Isto stališče kakor Černe pa je zastopal tudi koroški posestnik Nagele, poslanec volivnega okraja Št. Vid ob Glini, ki je prav tako zahteval zemljiško odvezo in odpravo dajatev brez odškodnine, češ da »te pravice zemljiških gospodov itak niso utemeljene v zakonu, marveč so gospodje s silo in nepravično prisilili kmete k podložništvu.«¹⁹⁶

Gorjup, uradnik, poslanec tolminskega volivnega okraja, je zastopal bolj kompromisne teze, zgolj s kmečkega stališča pa še vedno ugodne. Zanimal je sicer, da bi bile podložniške dolžnosti »nedotakljiva, sveta lastnina zemljiških gospodov«, zanimal, da bi bilo zaradi te lastninske pravice treba pristati na odškodnino — a vendar je tudi sam pristajal na odškodnino, češ da jo terjajo »nuja, stvarni položaj in primernost«. Pri kritiki zahtev, da mora biti določena odškodnina zato, ker je »lastnina sveta«, je nastopal

¹⁹⁴ Verhandlungen..., I, str. 509—510; Josip Apih, nav. delo, str. 185—186.

¹⁹⁵ Verhandlungen..., II, str. 54; Josip Apih, nav. delo, str. 189.

¹⁹⁶ Verhandlungen..., I, str. 474; Josip Apih, nav. delo, str. 185.

z jedkim sarkazmom. Kako je mogoče hkrati trditi, da je podložništvo protinaravno in krivično, da je pa vendar del svete lastnine; kako je mogoče trditi, da je lastnina sveta, jo pa vendar načenjati z odpravo podložništva? »Dolgo trajajoča krivica postaja vedno krivičnejša, ne dobi pa veljave pravice.« Poleg tega je plemstvo samo nehalo izpolnjevati vojaške dolžnosti, za kar je imelo od podložnikov svoje koristi. Nato nadaljuje v smislu liberalne teorije o državi: »Prelomili so prvotne pogodbe (!), na ta način pa je izgubila pogodba sama veljavo in podložniku ni treba več dajati gosposki, kar ji je bil dolžan, dokler mu je bila ona varuhinja in zaščitnica (!).« Vsa ta kritika, med katero trdi Gorjup, da iz pravnega naslova pravičnosti gospodom nikakor ne pripada odškodnina za odpravo podložniških bremen, pa končno izgine v pesku, kajti odškodnina se mu vendarle zdi umestna in primerna. Služila mu je le, da je predlagal, naj se odškodnina sicer da, a plača naj jo država, ker podložništva toliko časa ni odpravila, nekaj naj utrpi gospod, kmet pa naj ostane prost brez odkupa.¹⁹⁷

Najodločneje pa se je za odškodnino postavil že v svojem prvem nastopu (9. avgusta) ljubljanski poslanec, odvetnik dr. Matevž Kavčič, pa tudi on je ne misli prevaliti le na kmeta. Le obveznosti privatnega izvora naj odplača kmet, obveznosti javnega značaja (med te šteje poleg desetine tudi tlako) država. Poglavitni njegov razlog pa ni priznavanje pravičnosti fevdalnega reda, dasi se protivi temu, da bi se žalile »stare pravice«, marveč skrb za interese buržoazije, povezane s fevdalci: če bi se namreč bremena odpravila brez odškodnine, bi bil seveda izgubljen ves denar, posojen v preteklem času fevdalcem.¹⁹⁸ V svojem drugem nastopu (24. avgusta) je kmetu bolj naklonjen. Tudi tokrat je seveda zaradi »načel narodnega gospodarstva«, v interesu na gospodstva vknjiženih upnikov, ki bi vse izgubili, če se ne dovoli odškodnina, zagovarjal načelo odškodnine. Priznal pa je že, da kmet ne more vse odškodnine nositi sam. Zato postavlja drugačen radikalen predlog: večina ostale potrebne odškodnine naj bi se pokrila iz posebnega odveznega fonda, kj naj bi se ustvaril iz cerkvenih posestev. Kar bi še ostalo, naj bi pokrila država.¹⁹⁹

Tudi Doljak, uradnik, poslanec goriške okolice, se je zavzemal za odškodnino, ki naj bi se pa plačala iz posebne, temu namenjene državne zaloge. Ostali slovenski poslanci, ki so nastopali (Dominkuš, Ulepič, Ambrož), so govorili o različnih stranskih vprašanjih, ne da bi se dotikali podrobneje obravnavanega jedra.²⁰⁰

Končno je vlada, opogumljena zaradi nastopov desničarjev (Čehi, Poljaki) in sredine, presekala razburjeno debato dne 26. avgu-

¹⁹⁷ Verhandlungen..., I, str. 620—625; Josip Apih, nav. delo, str. 186—187.

¹⁹⁸ Verhandlungen..., I, str. 442—444; Josip Apih, nav. delo, str. 184.

¹⁹⁹ Verhandlungen..., II, str. 33; Josip Apih, nav. delo, str. 187—188.

²⁰⁰ Verhandlungen..., I, str. 465—466; Josip Apih, nav. delo, str. 184—185.

sta. Izjavila je, da se »za stvarno obremenjenost zemljišč« vsekakor mora dovoliti odškodnina, sicer da bo vlada odstopila. Odškodnina naj se porazdeli med podložnike in zemljiške gospode, ker imajo od tega oboji korist. Ta izjava je sicer zbudila hudo razburjenje in celo oster protest dela poslancev (med njimi od slovenskih poleg Černeta in Kavčiča še Smrekar iz okraja Sevnica, Županec iz Celja, Dolžan iz Logatca in Gajer iz Mirne), a je vendar povzročila, da se je debata 30. avgusta zaključila s predložitvijo dveh kolektivnih predlogov, Lasserjevega v imenu desnice, ki je hotela takoj načelno rešiti vprašanje odškodnine, in Kudlichovega v imenu leveice, ki je to vprašanje hotela pustiti še odprto.²⁰¹

Kako se je vladi mudilo izključiti s pomočjo teh ukrepov podložnike iz revolucijskega tabora, kaže dejstvo, da je že 31. avgusta sporočil notranji minister gubernijem, da je »ustavodajni državni zbor na seji dne 31. avgusta sprejel« sklep o zemljiški odvezi (kakor ga je predlagal Lasser). Ilirski gubernij je nemudoma (3. septembra) objavil v posebnem nemškem razglasu to sporočilo obenem s celim »sklepom« (vsebina je identična s poznejšim zakonom o odpravi tlačanstva, le da še ni v »sklepu« § 8 točke e in §§ 9 in 10 ter formalnega zaključka).²⁰²

V resnici se je glasovanje o zakonu vleklo še do 6. septembra, pa tudi tedaj mu vlada ni še priznala zakonite veljave. Zavedajoč se, kak pomen ima za podložnike odobreni zakon, je hotela iz njega kovati politični kapital za cesarja in s tem za reakcijo. Postavila se je na stališče, da sklepi o zemljiški odvezi niso del ustave, ki jo ima narediti ustavodajni državni zbor, in da sklepom more dati zakonito veljavo šele cesar. Kljub odporu leveice, ki je hotela politično korist žeti za državni zbor, mu z njo pridobiti zaslonbo med ljudstvom in ga zavarovati s tem proti naskokom reakcije, ter zahtevala, da naj se sklepi takoj objavijo kot zakon le s sankcijo državnega zbora, je obveljala zahteva vlade. V bojnem glasovanju, enem najodločilnejših spopadov pred oktobrskimi dogodki, je zmagala desnica, ki so z njo glasovali tudi trije slovenski poslanci (Doljak, Miklošič in Ulepič), dočim so ostali (Ambrož, Černe, Dolžan, Gajer, Grašič, Kavčič, Kranjec, Smrekar, Stercin, Županec, torej med njimi vsi kmetje) glasovali z levico.²⁰³ Že 7. septembra je cesar potrdil in izdal sledeči »Zakon o odpravi tlačanstva«:

Mi Ferdinand prvi, ustavni Cesar Avstrijski itd., itd. Smo po naklepu Svojih ministrov soglasno z ustavnim državnim zborom sklenili in ukažemo kakor sledi:

Pervič. Podložitvo in zaveza med gruntnimi gosposkami in podložnimi ste z vsimi postavami, ki to zavezo zadevajo, nehale.

Drugič. Grunt ali zemljišče je vsih dolžnost odvezan; vsi razločki med gosposkimi in kmečkimi zemljiši imajo nehati.

²⁰¹ Josip Apih, nav. delo, str. 189—190.

²⁰² ODAS, Prezid. arh., 1848, fasc. VIII, št. 2196 (31. VIII. 1848).

²⁰³ Josip Apih, nav. delo, str. 195—194.

Tretjuč. Vse dolžnosti, dela in davki vsake baže, ktere iz podložitva izvirajo in podložno zemljišče zadevajo, odsihmal nehajo; ravno tako tudi nehajo vsa odrajtvila v blagu (Natural), v delu in denarjih, kteri izvirajo iz gosposkine gruntne oblasti, iz desetinskiga, varovavniga (Schutz), fogtijskiga, gorniškiga in soseskiniga gospodstva in ktere so se dozdej mogle odpravljati ali od kmetiškiga posestva ali od oseb; tudi je jenjalo plačilo za premenjenje (prepiši) med živimi in po smerti.

Četrtič. Za nektere teh davkov, ki so po tem nehali, se bo odškodovanje dalo, za nektere pa ne.

Petič. Odškodovanje se mu ne bo dalo za pravice in davke, ki iz osebniga podložitva, iz gosposkinih in sodniških opravil in iz soseskiniga gospodstva izvirajo: zavoljo tega pa tudi iz tega izvira-joče dolžnosti nehajo.

Šestič. Za dela, za davke v blagu in v denarjih, ktere je posestnik grunta svojimu grajšinskimu, desetinskimu ali fogtijskimu gospodu moral odrajtovati, je berž ko berž primerno odškodovanje odmeriti.

Sedmič. Pravice v gozdih in na pašah kakor služne pravice (Servituts-Rechte) med gosposkami in med njih dozdanjimi podložnimi imajo z odškodovanjem nehati — soseskinih gospodstev pravice (Dorfobrigkeit) pa cvetlice iskati (Blumensuch) in pasti (Weiderechte), kakor paša na prahi in sternišu imajo brez odškodovanja jenjati.

Osmič. Komisija iz poslancev vsih dežela ima postavno osnovo izdelati in deržavnimu zboru podložiti, ktera mora zapopasti pravila:

a) kako se ima odškodovanje nasprotnih prejemšin in davšin zgoditi, ktere so v zakupnih (emfitevskih) pogodbah (kontraktih) ugotovljene ali pa v tacih, ki so zastran delitve lastnin storjene;

b) kako imajo gruntne dolžnosti nehati, ktere v tretjim razdelku morebiti niso imenovane;

c) kako se imajo v sedmim razdelku imenovane pravice odpraviti ali pa poravnati;

d) kako in koliko bo odškodovanja plačati, in kako se ima iz premoženja zadetih dežele denarnica napraviti, iz katere se bo samo za zadeto deželo prerajtano odškodovanje poplačalo, pri kteri reči bo deržavno vladarstvo srednik;

e) ali se bo za davšine in dela, ktere imajo po drugim, tretjim razdelku, in po čerki b. osmiga razdelka nehati, ki pa v petim in šestim razdelku niso imenovane, kako odškodovanje plačalo in kolikošno.

Devetič. Grajšinske gosposke imajo sodniško in politiško vladbo za ta čas do vpeljanja cesarskih gosposk na deržavne stroške še dalje peljati.

Desetič. Sklep, ki je v šestim razdelku zavoljo odškodovanja del in davšin v blagu in denarjih izgovorjen, ne brani, ako bi po osmim razdelku postavljena komisija ta sklep s poznejšimi naklepi razločiti ali prikrajšati utegnila.

Enajstič. Tudi siljenje vol in žganje pri graščaku kupovati, ima z vsimi svojim dolžnostmi jenjati.

Našim ministram notranjih uprav, pravice in denarstva je povelje dano, to postavo doveršiti.

Dano v našim poglavnim in stolnim mestu na Dunaji sedmi dan kimovca tavžent osemsto in osem in štinidesetiga leta, in v štirinajstim letu Našiga vladarstva.

FERDINAND s. r.²⁰⁴

Reakcionarni, s krono in zemljiškim veleposestvom povezani buržoazni finančni vršiček je računal pravilno. Kljub temu, da kmetje niso mogli biti in tudi niso bili s tem zakonom do kraja zadovoljni, kljub temu, da so se nekateri spori še nadaljevali (zlasti glede lova) in da nastopijo ponekod celo novi spori v zvezi s servitutnimi pravicami, razburjenost podeželja po objavi tega zakona²⁰⁵ hitro uplahne. Razen nekaj še v prejšnje razdobje segajočih poročil²⁰⁶ take vesti neposredno po objavi zakona kakor odsekane izginejo. Podložniki, smatrajoč, da so dobili, kar se je dalo, se pomirijo; cesar in z njim reakcija pa žanjeta svoj veliki politični uspeh: pripravila sta se na odločilni boj. Najbolj jasno je to pokazal odmev oktobrskih dogodkov na Dunaju v podeželju in ti dogodki sami.

8. Odmev oktobrskih dunajskih dogodkov v našem podeželju.

Vse od majskih dogodkov, od Ferdinandovega odhoda z Dunaja na Tirolsko se je avstrijska reakcija začela pripravljati na odločilen spopad in obračun z revolucijo. V osnovi tega razvoja leži seveda takratni gospodarski razvoj vsega evropskega okvira.²⁰⁷ Po proučevanju gospodarskega razvoja 40-ih let 19. stoletja je Marx ugotovil že 1850 »docela jasno, kar je dotlej izvajal na pol aprioristično iz daleč nepopolnega gradiva: namreč, da je svetovna trgovinska kriza 1847. l. po svoje tudi rodila februarško in marčno revolucijo in da je bil industrijski razcvit, ki je nastopal po malem od srede l. 1848 in dosegel polni razcvet v l. 1849 in 1850, gibalna sila znova jačajoče se evropske reakcije« (Engels).²⁰⁸ Prva zunanja dogodka, ki označujeta ta porast reakcije, sta junijska zmaga reakcije na Češkem²⁰⁹ in poraz junijskega upora v Parizu.²¹⁰ Tudi Avstrijo je seveda zajela ta krepitev reakcionarnih sil. Pri vsej

²⁰⁴ ODAS, Prezid. arh., 1848, fasc. VIII, št. 2272 (9. IX. 1848); Novice 1848, št. 37, str. 153; Anton Krošl, nav. delo, str. 98—99.

²⁰⁵ Novice 1848, št. 37, 15. IX., str. 155; obenem na uradnih razglasih.

²⁰⁶ ODAS, Prezid. arh. 1848, fasc. VIII, št. 2285 (12. IX. — Beljak), 2287 (12. IX. — Šmarje pri Ljubljani).

²⁰⁷ K obrisu dunajskih dogodkov prim. R. Averbuh, Oktjabr'skoe vosstanie v Vene v 1848 godu, Voprosy istorii 1948, št. 10, str. 93—106.

²⁰⁸ K. Marks — F. Engels, Izbrannye proizvedenija, I, str. 93.

²⁰⁹ I. Udal'cov, na nav. mestu, str. 39—41.

²¹⁰ K. Marks — F. Engels, na nav. mestu, I, str. 91—134.

politiki Doblhoffovega ministrstva do kmečkega vprašanja smo mogli zasledovati njegov jasni smoter: pomiriti podeželje in ga ločiti od revolucionarnih sil mesta, navezati ga na cesarja, glavo protirevolucije. Podobno politiko je izvajala v državnem zboru, kjer se ji je posrečilo združiti plemiške zastopnike z vrhnjimi sloji buržoazije in malomeščanstvom, ki sta se že začela umikati od revolucionarnih vrst. V avgustu, v katerem je zadušil Radecki revolucijo v Italiji, Windischgrätz pa zbral vojsko proti Dunaju, je mogla že s silo zadušiti delavsko demonstracijo na Dunaju. V začetku septembra je z zakonom o zemljiški odvezi zadala odločilni udarec revolucionarnosti podeželskega prebivalstva.

Široka podlaga revolucije je tako ostala pri življenju le še na Madžarskem, kamor je v soglasju z dvorom udaril Jelačić z na novo opremljeno nemško-hrvatsko vojsko. Neposredno po udarcu revolucionarnim silam v podeželju, 11. septembra, je prekoračil Dravo, da bi udaril proti Budimpešti, obenem je bila organizirana vojska proti madžarskim revolucionarjem tudi v Vojvodini iz srbskih prostovoljcev. Da bi preprečil madžarski odpor, ki mu je stal na čelu Kossuth z obrambnim svetom, odpor, ki je prisilil Jelačića k odstopanju, je imenoval cesar za načelnika ogrske vojske generala Lamberga, ki ga je pa ljudstvo neposredno po prihodu v Budimpešto ubilo (28. septembra). V odgovor je Ferdinand 3. oktobra razpustil ogrski državni zbor, razveljavil vse njegove sklepe in postavil Jelačića za državnega komisarja za Ogrsko, Erdelj in vse dežele ogrske krone z nalogo, da te pokrajine »pomiri«. Dne 6. oktobra, ko je prišlo na Dunaj sporočilo o porazu Jelačićeve vojske na poti proti Budimpešti, naj bi odšel proti madžarskim revolucionarjem tudi del na Dunaju nastanjenih čet.

V istem času si je krepila reakcija svoje pozicije tudi na Dunaju samem. V okviru narodne garde je organizirala svoje posebne oddelke, z Jelačićem se je solidariziral tudi državni zbor, ki je odklonil sprejem madžarskega poslanstva, ki je prišlo na Dunaj sredi septembra s pritožbo proti Jelačićevemu pohodu. Dunajsko ljudstvo, v prvi vrsti proletariat in akademska legija, ki so se dobro zavedali povezanosti dogodkov na Dunaju in na Ogrskem in njihovega pomena za usodo revolucije, so se v noči na 6. oktober z orožjem uprli pošiljanju pomoči Jelačiću. Uničili so reakcionarne oddelke narodne garde, preprečili odhod vojske in zavzeli vojno ministrstvo ter obesili vojnega ministra grofa Latoura na ulično svetilko. Na večer so zavzeli kljub ogorčenemu odporu še orožarno in se polastili tam zbranega orožja.

Dvor se je že 7. oktobra umaknil z Dunaja v Olomouc. Tam je v manifestu z dne 8. oktobra cesar dunajskim revolucionarjem napovedal vojno. Dobro se zavedajoč, da grozi nevarnost reakciji le v tem primeru, ako se posreči Dunaju zvezati s podeželjem, pravi že v tem proglasu, da noče odvzeti nobene že podeljene pravice (»... Mojim ljudstvom, katerim se nobena pravica, ktera je dosihmal

Moje poterjenje dobila, celó nič prikrajšati ne sme«).²¹¹ S cesarjem se je umaknil z Dunaja velik del državnega zbora (poslanci centra in desnice). Levica pa je sklenila, da državni zbor še nadalje zaseda na Dunaju. Seveda se pa tudi ona ni združila z revolucionarji, marveč je nameravala čim hitreje pomiriti duhove. Pošljala je k cesarju deputacije s prošnjami, naj se povrne na Dunaj. Kompromisna linija državnega zbora odseva tudi iz njegovega proglasa na ljudstvo »za pomirjenje duhov« z dne 7. oktobra (pri nas razglašen 15. oktobra).²¹² Na Dunaju je ostal tudi dobršen del slovenskih poslancev (Ambrož, Dolžan, Gorjup, Smrekar, Stercin, Sturm, Županec, Sever; Kranjec do 19. oktobra).²¹³

Neposredno po dogodkih 6. oktobra se je začela proti dunajskim revolucionarjem, ki so jih reakcionarni krogi namenoma izzvali k upor, zbirati cesarska vojska. Dne 9. oktobra se je pojavila v Spodnji Avstriji Jelačićeva vojska, 12. se je posrečilo Auerspergu, poveljniku dunajske posadke, to odvesti iz mesta in združiti z Jelačićem. Sredi oktobra se jima je pridružil še Windischgrätz s svojo vojsko. Nad blizu 70.000 mož številčno vojsko je prevzel poveljstvo Windischgrätz in začel stiskati obroč okrog mesta.

Revolucionarji so seveda dobro vedeli, da sami proti cesarski vojski ne bodo mogli vzdržati. Že 7. oktobra se je obrnila akademska legija z razglasom »Ljubi deželani, vaša svoboda je v nevarnosti« na črno vojsko, ki da jih »edina more rešiti«.²¹⁴ Dva dni pozneje so ta poziv ponovili: »Bratje, hitite nam na pomoč! K orožju, vaščani! Rešujte čast in svobodo mesta Dunaja. Če bo svoboden Dunaj, tedaj boste svobodni tudi vi!«²¹⁵ Šele 12. oktobra je podoben predlog postavil tudi Kudlich v državnem zboru, ki naj bi poslal delegate za organizacijo deželne črne vojske v posamezne pokrajine. Njegov predlog pa je večina odbila. Kaj šele, da bi bil državni zbor pripravljen napraviti tisti korak, ki bi edini morda mogel spraviti na stran upornikov tudi kmete, da bi sprejel odpravo odškodnine za zemljiško odvezo. Tak predlog se niti pojavil ni.

Kljub temu je revolucija odmevala tudi v pokrajinah. Na Štajerskem in Zgornjem Avstrijskem je prišlo že do začetka organizacije ljudske vstaje v korist upornega Dunaja in Gradec ter Linz sta v resnici Dunajčanom poslala pomoč. Nekaj podobnega se je snovalo tudi v Celovcu, vendar je kresija s sodelovanjem deželnih stanov hitro presekala razvoj dogodkov.²¹⁶ Pa tudi v podeželju so se na Koroškem širile govorice, da bo cesar obnovil stara bremena zemljiškega gospodarstva in odpravil svoj zakon o zemljiški

²¹¹ ODAS, Prezid. arh. 1848, fasc. IX, št. 2590.

²¹² ODAS, Prezid. arh. 1848, fasc. IX, št. 2582.

²¹³ Josip Apih, nav. delo, str. 202.

²¹⁴ R. Averbuh, na nav. mestu, str. 101, op. 46.

²¹⁵ R. Averbuh, na nav. mestu, str. 101, op. 47.

²¹⁶ ODAS, Prezid. arh. 1848, fasc. IX, št. 2572.

odvezi. Razburjeni ljudje so zato grozili: »Vso gospodo je treba takoj pobiti, sicer ostane vse pri starem.« Celovški kresijski glavar je proti tej akciji ponovno razglasil omenjeni zakon obenem s cesarjevim razglasom z dne 8. oktobra, v katerem cesar obljublja spoštovanje že danih pravic.²¹⁷ Podobne novice so se širile tudi med kmeti na Kranjskem, namreč »da bo (vojska, ki je šla proti Dunaju) vse zopet na staro kopito spravila, de bomo mogli zopet tlako delati in po starem davke odrajtovati.«²¹⁸ Tudi gubernij se je uprl temu z objavo cesarjevega manifesta z dne 8. oktobra (19. oktobra, dobil ga je šele 15. oktobra).²¹⁹ Notranje ministrstvo ga je dan pozneje samo pozvalo, naj ta razglas objavi skupno z zakonom o zemljiški odvezi v slovenskem jeziku.²²⁰

Zaradi sporočil o razvoju političnega položaja v podeželju se je cesar že 14. oktobra v Olomoucu spet obrnil do kmetov: »Kmetje Mojiga cesarstva! Zaupajte svojimu Cesarju — vaš Cesar zaupa vam! Odrešenje, ktiro je že dana postava zastran poprejšnih gruntnih dolžnosti, kakor je tlaka, desetina itd. vam obljubila, vam je zagotovljeno in ponovim vam zastran tega svojo Cesarsko besedo tako, kakor sim jo na svoji poti večkrat ponavljal! Moja terdna volja je, vam to rešenje varovati. Bodite tedej mirni in brez skrbi, Moji zvesti kmetjekl«²²¹ Le pet dni pozneje se cesar ponovno obrača do prebivalstva v manifestu z dne 19. oktobra, ki je predstavljal že neposreden uvod v prave vojaške operacije proti Dunaju: »Naša terdna, nepremakljiva volja je, da vse Našim ljudstvam dodeljene pravice in svobode, ako so jih ravno nekateri hudovoljneži in zapeljanci narobe obračali, v njih celi obširnosti neprikrajšane ostanejo, ktere jim vnovič s Svojo cesarsko besédo poterdimo. Hočemo tudi, de od ustavniga zbora storjeni in od Nas poterjeni sklepi, namreč (= namentlich!) pa sklepi zastran odpravljene podložne zveze, sklepi zastran vzdignjenih dolžnost, dél in davkov, ki podložne zemljiža zadevajo, in sklepi zastran enakosti gruntnega posestva, kakor so bili v deržavnim zboru na primerno odškodovanje spoznani, veljavni ostanejo, in se po Našim že danim ukazu spolnejo« (poslano z Dunaja — ! — 21. oktobra, objavljeno od gubernija 24. oktobra).²²²

Prav v tej borbi za podeželje se je šele pokazalo, kolikšen pomen je imelo dejstvo, da je prav cesar in ne državni zbor sam razglasil zakon o zemljiški odvezi. Spričo te intenzivne propagande od strani dvora, že v prejšnjih mesecih tako dobro pripravljene z vso vladno politiko v podložniškem vprašanju, na eni strani, zaradi popolnega zanemarjanja boja za pomoč podeželju s strani kompromisarskega »permanentnega« državnega zbora na Dunaju in docela

²¹⁷ ODAS, Prezid. arh. 1848, fasc. IX, št. 2622.

²¹⁸ Novice 1848, št. 48, 29. XI., str. 189.

²¹⁹ ODAS, Prezid. arh. 1848, fasc. IX, št. 2590.

²²⁰ ODAS, Prezid. arh. 1848, fasc. IX, št. 2650.

²²¹ Novice 1848, št. 45, 25. X.

²²² Prezid. arh. 1848, fasc. IX, št. 2653.

zgrešeni meščanski politiki do podložnika od marca dalje na drugi strani, se ne moremo čuditi, da je podeželje ob tej priliki Dunaju in revoluciji odreklo svojo pomoč. Poročila iz začetka novembra o položaju na deželi pravijo, da se je razpoloženje prebivalstva od objave zakona o zemljiški odvezi dalje bistveno pomirilo,²²³ da »nedavni dogodki na Dunaju na splošno niso spravili na dan v mišljenju navadnega človeka nobene spremembe«,²²⁴ da je ob revoluciji na Dunaju v oktobru na splošno vladal mir, da ljudstvo cesarju zaupa, seveda razen nekaj redkih revolucionarjev, ki jih pa vsi poznajo.²²⁵

Niti malo nas seveda ne more začuditi, če je odpovedalo pomoč Dunaju vse naše malomeščanstvo, ki jedra problema pač sploh ni spoznalo (enako kakor tudi ne vsi naši buržoazni zgodovinarji),²²⁶ marveč so gledali jedro spora le v nacionalnem problemu in na Dunaju protiavstrijsko, torej vsenemško revolucijo. Kar po vrsti vsa naša mesta (Celje, Ljubljana, Slovensko društvo v Celovcu) so odrekala pomoč dunajskemu proletariatu. Graška »Slovenija« pa je Slovence na Spodnjem Štajerskem celo pozivala na organiziranje črne vojske proti za Dunaj vnetemu Gradcu. Pa tudi vojaško poveljstvo je mislilo v času odločilnih operacij proti Dunaju porabiti ljubljansko Narodno gardo proti Madžarom, za katere so se bali, da bodo z udarom na Štajersko poskušali dunajskim upornikom pomagati. Gubernij naj bi jo poslal zaradi »dobrega razpoloženja in miru na Kranjskem in Koroškem« v Ptuj, da bi pomagala »brani Hrvatsko od madžarskega vpada.«²²⁷ Welsersheimb se je temu naročilu uprl, češ da je sicer položaj na Kranjskem res miren, a na Štajerskem in Koroškem so nemiri v zvezi z dunajsko revolucijo tako močni, da se mu zdi skrajno pomišljanja vredno, da bi tako oslabil vojaško moč v deželi.²²⁸

Spričo tega razvoja v podeželju, ki je značilen za vse avstrijske pokrajine, celo za Spodnjo Avstrijo,²²⁹ je Dunaj ostal sam. S pomočjo so predolgo odlašali tudi Madžari. Po brezuspešnih pozivih k predaji po cesarju in Windischgrätzu je vojska 24. oktobra začela z operacijami proti Dunaju. Neposredno pred zaključkom, ko so Dunajčani že sprejeli brezpogojno kapitulacijo, je odbila še poskus madžarske vojske, da reši upornike (30. oktobra pri Schwechatu). Dva dni pozneje, 1. novembra, je padel Dunaj, z njim tudi revolucija. Začel se je hiter obrat k obnovi absolutizma.²³⁰

²²³ ODAS, Prezid. arh. 1848, fasc. X, št. 2808.

²²⁴ ODAS, Prezid. arh. 1848, fasc. X, št. 2875.

²²⁵ ODAS, Prezid. arh. 1848, fasc. X, št. 2921.

²²⁶ Prim. Josip Apih, nav. delo, str. 201–218; Josip Mal, nav. delo, str. 724–725.

²²⁷ ODAS, Tajni prezid. spisi 1848, Schulzyjev dopis z dne 23. oktobra.

²²⁸ ODAS, prav tam, Welsersheimbov odgovor z dne 23. oktobra.

²²⁹ R. Averbuh, na nav. mestu, str. 101.

²³⁰ Richard Charmatz, nav. delo, str. 16–22.

Zaključki.

Kot zaključek zgornje razprave naj povzamemo temeljne značilnosti kmečkega gibanja pri nas v l. 1848 na eni strani, značilnosti splošnega političnega razvoja, ki so bile ob razpravi o kmečkem gibanju na novo osvetljene, na drugi strani.

1. Kmečko gibanje samo moremo razdeliti v tri, po svojem značaju in oblikah nekoliko različna obdobja. V mesecu m a r c u je neposredno po marčni revoluciji na Dunaju zajel podložnike pravi revolucionarni vzgon, ki je z izjemo redkih proletarskih nastopov (Ljubljana, Idrija, Podrožčica) pri nas edinstven tako po svoji moči kakor po svoji širini. Segal je v prvo polovico aprila, na Koroškem v posebnih okoliščinah celo še v začetek maja. Podložniki so odpovedali dajatve, šli pa tudi preko tega do zahtev po graščinskem gozdu in celo do neposrednega obračuna s svojimi zemljiškimi gospodi. Ta revolucionarni vzgon je že sam prisilil fevdalna zastopstva — deželne stanove — k vrsti popuščanj, obsežnejšim in hitrejšim na Štajerskem in Koroškem, kjer je bila sicer revolucionarna podložniška akcija manj obsežna, prav zato pa tudi protiukrepi (preki sod, vojska) manj krepki kakor na Kranjskem. V vseh deželah brez izjeme so podložniki praktično nehali izpolnjevati dotedanje podložniške dolžnosti in tako stvarno ukinili podložništvo.

Od konca aprila do junija se podeželje sicer nekoliko umiri, a vendar podložniki prav nič ne popuste v svoji težnji, da dosežejo zakonito priznanje svojih stvarnih pridobitev iz prvega obdobja, to je razveze podložniškega razmerja in vseh z njim zvezanih dajatev brez odkupa. Prav v tem razdobju se — delno v neposrednem stiku s središčem meščanske revolucije v Avstriji, Dunajem, po dunajskih agitatorjih (studentih!), kmečkih delegacijah in tisku — nekoliko razbistrijo med podložniki širše podlage revolucionarnega gibanja in se formulirajo v obliki prošenj kmečke zahteve, ki ne zadevajo le vprašanja podložništva, marveč tudi širša vprašanja uprave, sodstva in davčne zakonodaje. Pri volitvah, ki so se vrstile v tem razdobju, se kmečki volivni možje ravnaajo le po kriterijih, ki so v zvezi z njihovimi zahtevami in bremenii; med vsemi zastopi zaupajo le v državni zbor, v katerem vidijo možnost, da si pribore sorazmerno močno zastopstvo in da tako uveljavijo svoje zahteve. Kmečko gibanje v podeželju je že v tem času tako močno, da je oblast proti njemu stvarno brez vsake moči. Vsak poskus prisiliti kmete k podložništvu in podložniškim dajatvam bi izzval po uradnih sodbah samih širok kmečki upor.

V času žetve, od julija do septembra, se konflikt v podeželju znova znatno zaostri. Gospostva brez uspeha poskušajo uveljavljati svoje pravice, uradi jim morajo pri tem odpovedati svojo pomoč (v interesu »jaynega miru«). Ob poskusih nekaterih zemljiških gospostev, da kljub podložniškemu odporu pridejo do svojih koristi, se začenjajo znova stvarni obračuni in napadi na

predstavnik te gospodstev, dokler v septembru ne preseka tega razvoja novi zakon o zemljiški odvezi, ki doseže hitro pomiritev podložnikov.

V oktobru ob dunajski revoluciji v podeželju praktično ni več nobenega odziva, mti v predelih, ki leže okrog samega Dunaja, kaj šele pri nas.

2. Če poiščemo kmečkemu gibanju v vseh teh razdobjih skupne karakteristike, vidimo sledeče: Njegovo osnovno izhodišče in jedro borbe same predstavlja brez dvoma jasno izražena protifevdalna revolucionarna težnja, da brez vsakih mešetarjenj odpravijo fevdalni družbeni red in njegov najvidnejši izraz, zemljiško gospostvo in privilegije zemljiških gospodov, zlasti pa podložništvo, lastninsko pravico fevdalcev do kmečkih posestev in s tem zvezana podložniška bremena, in to brez vsake odkupnine. Pri tem so v vsem času uporabljali poleg pasivnega odpora (pri oddaji dajatev, proti uradnim organom fevdalnega veleposestva, proti njegovemu političnemu zastopstvu — deželnim stanovom) tudi aktivne, revolucionarne nastope.

Kljub vsemu temu pa način podložniških nastopov kaže še vedno tudi nekatere stare negativne značilnosti kmečkih uporov v prejšnjih stoletjih. Med temi je v prvi vrsti treba omeniti podložniško zaupanje v cesarja, ki je bil v resnici politična glava in simbol protirevolucionarnih sil. Ta za kmečke upore pri nas²³¹ in drugod²³² značilna poteza je kmečko gibanje brez dvoma močno hromila. Druga taka negativna poteza je regionalna vezanost kmečkega gibanja, izolirano nastopanje po posameznih gospostvih ali kvečjemu okoliših. Tudi v kmečkem gibanju l. 1848 veljajo za naše kmečko gibanje še vedno Marxove besede, »v kolikor obstoji med malimi kmeti le lokalna zveza, v kolikor istovetnost njihovih interesov ne zgradi skupne nacionalne zveze, skupne politične organizacije — oni ne tvorijo razreda«. ²³³ To dejstvo je bila druga, najpomembnejša ovira, ki je preprečila, da bi kmetje dosegli svoje zahteve.

Vse te notranje ovire bi mogli podložniki premagati le v zvezi z drugim revolucionarnim razredom. Kakor so ugotovili klasiki marksizma in kakor potrjuje tudi stališče meščanstva v Avstriji l. 1848, buržoazija sama od francoske revolucije dalje zaradi vse močnejše povezanosti z zemljiškimi gospodi ni bila sposobna voditi revolucije brez kompromisov in se boriti za demokracijo, »ni bila več sposobna mobilizirati ljudske sile, kmečke sile, sile zakasnelih narodov..., ni bila sposobna, da vse te sile povede v borbo za uničenje fevdalizma in absolutizma«. ²³⁴ Vse to so mogli odtlej dalje podložniki pričakovati le še od proletariata, ki pa v tem času tudi

²³¹ Bogo Grafenauer, nav. delo, str. 109.

²³² Istorija SSSR I (učbenik za zgodovinske fakultete), 1947, str. 355 sl.

²³³ Istorija SSSR I, 1947, str. 355.

²³⁴ Prim. na pr. K. Marks — F. Engels, na nav. mestu I, str. 94—110; Lenin, Gosudarstvo i revolucija, 1945, str. 19—29; formulacija posneta po Zihertlu, na nav. mestu, str. 19.

še ni bil dovolj močan, da bi mogel preprečiti veleposestnikom in buržoaziji sklenitev kompromisa in njegovo izvedbo.²³⁵ Vsekakor pa razvoj kmečkega gibanja l. 1848 pri nas popolnoma potrjuje Stalinovo trditev, da morejo »kmečki upori pripeljati k uspehu le v tem primeru, če se zvežejo z delavskimi upori in če delavci vodijo kmečke upore«.²³⁶

5. Kmečko gibanje samo torej ni moglo doseči zmage. Vsekakor pa je doseglo v teku l. 1848 vrsto pomembnih uspehov. Pogoj za to je bila predvsem velika razširjenost uporniškega gibanja, ki je predstavljala obenem njegov prvi, temeljni uspeh. Podeželje je od marca do septembra kljub temu, da so bili oboroženi konflikti s fevdalci zelo redki, pa tudi drugačni obračuni ne preveč pogosti, stvarno v rokah podložnikov, ne pa v rokah oblasti. Tudi vsi uspehi pri zemljiški odvezi, od cesarskih patentov v aprilu preko stvarne odprave podložništva in podložniških dajatev v poletju in jeseni do končnega zakona o zemljiški odvezi, so bili doseženi v bistveni zvezi s kmečkim gibanjem. V tem smislu moremo mirno trditi, da so si jih v resnici priborili podložniki sami. Nič ni bolj napačnega, kakor Bleiweisova sodba, da so vse pridobitve priborili podložnikom le »mestniki«.²³⁷ Tudi tu se torej potrjuje teza marksizma-leninizma: »Revolucija tlačamov je odstranila fevdalce in odpravila fevdalno obliko izkoriščanja.«²³⁸ Dokončnega odrešenja seveda še ni bilo, kajti ta revolucija je zaradi kompromisa med fevdalci in kapitalisti postavila na mesto graščakov »kapitaliste in veleposestnike, kapitalistično in veleposestniško obliko izkoriščanja delovnega ljudstva. Ene izkoriščevalce so zamenjali drugi izkoriščevalci.«²³⁹

4. Ostale družbene in politične skupine v razmerju do kmečkega gibanja v l. 1848 moremo označiti takole: Absolutizem v Avstriji se je, kakor pravita Marx in Engels v svoji knjigi Revolucija in kontrarevolucija v Nemčiji, naslanjal »na dva razreda: na fevdalne veleposestnike in finančno aristokracijo«.²⁴⁰ Na prvi pogled ta dva razreda med Slovenci samimi sploh nista zastopana, ker »so bili fevdalna gospoda in finančna aristokracija v teh deželah po večini ali izključno Nemci... tlačani, mestni obrtniki, delavci, ljudska inteligenca, pa so bili Slovani«.²⁴¹ Ta sodba je na splošno, pri fevdalnih, plemenitih rodbinah pravilna, izpušča pa vlogo duhovščine, ki sicer ne spada več v krog pravih fevdalnih veleposestnikov, vsekakor pa med razred fevdalnih izkoriščevalcev, prejemnikov podložniških fevdalnih dajatev. Prav duhovščina predstavlja med Slovenci samimi edinega neposrednega podpornika protirevolucije, absolutizma, nasprotnika zemljiške odveze. Vrsta poročil priča, da

²³⁵ Prim. literaturo, navedeno v prejšnji opombi.

²³⁶ Istorija SSSR I, str. 355.

²³⁷ Novice 1848, št. 51, 2. VIII.

²³⁸ Stalin, Vprašanja leninizma, slov. prevod, str. 456 (orig. 11. izd., str. 412).

²³⁹ Stalin, na nav. mestu.

²⁴⁰ Cit. po Boris Zihertl, na nav. mestu, str. 12.

²⁴¹ Boris Zihertl, na nav. mestu, str. 12.

je bila duhovščina v tem pogledu celo ostrejša od pravih fevdalnih veleposestnikov. Spričo tega je tudi docela razumljivo, da se podložniški nastopi v toliki meri obračajo prav proti duhovščini. Pri-povedovanje o stari, tradicionalni zvezi med slovenskim podeželskim ljudstvom in duhovščino, izvirajoči že iz fevdalne dobe, ki so jo vztrajno ponavljali v preteklosti klerikalni slovenski zgodovinarji in propagandisti, je torej pravljica. Vse do zemljiške odveze stojita slovenski kmet in slovenski duhovnik v dveh različnih razrednih taborih, ki ju loči ostro razredno sovraštvo. Politična formacija klerikalne stranke, ki je oba elementa zvezala, je nastala šele po in prav v zvezi z zemljiško odvezo (izvedel jo je absolutizem!) in v posebnih okoliščinah gospodarskega razvoja v drugi polovici 19. stoletja, ko meščanstvo, politični nasprotnik duhovščine (še vedno sanjajoče o fevdalno-absolutističnih idealih — historični legiti-mizem proti zedinjeni Sloveniji!), nabira kapital s pomočjo gospo-darskega izžemanja kmeta. Vsekakor je ta politična formacija raz-meroma mlada, ustvarjena v razmerah, ki so nujno trajale le omejeno razdobje, dokler mali in srednji kmet nista mogla najti svojega resničnega zaveznika v proletariatu.

Težnje duhovščine je zagovarjal med Slovenci Bleiweis, pod čigar vodstvom je stalo »staro, z absolutizmom in fevdalnim siste-mom zvezano meščanstvo, ki si je pridobilo večja ali manjša pose-stva s kmečkimi podložniki, ... ostanki slovenskega cehovskega malomeščanstva, ki so se trdovratno borili za ohranitev zadnjih privilegijev, ... pretežni del slovenske duhovščine«. ²⁴² Bleiweis prav spričo te sestavljenosti reakcionarnega tabora ni mogel zagovarjati interesov fevdalcev v odkriti obliki, stvarno pa predstavlja na Slovenskem najvidnejšega borca proti revoluciji v vseh njenih fazah. Preveliko čast pa dela Bleiweisu celo ugotovitev, da bi on sam »znal... tako usmeriti slovensko narodno gibanje, da ga je iztrgal demokratičnemu krilu«. ²⁴³ V borbi proti edinemu širokemu revolucionarnemu gibanju pri nas, proti podložnikom, je bil namreč Bleiweis le orodje v rokah dunajske vlade, in ta je načrtno vodila vse akcije, da se z najmanjšimi koncesijami podložniško gibanje spelje v slepo ulico.

Tudi demokratični blok med meščanstvom postavlja v svojih programih le nacionalne zahteve (zedinjena Slovenija, slovenski jezik v šolah in uradih), za podložniški problem pa se v teh izdelkih ne briga, kakor tudi ne v svoji publicistiki. Njegovi najvidnejši zastopniki so sicer za zemljiško odvezo, vendar pa le proti vsaj delnemu odkupu. Pri tem jih ne vodijo več interesi fevdalcev samih, marveč interesi buržoazije, ki je bila s finančnimi opera-cijami že ozko povezana s fevdalci — in ta (ne fevdalna) lastnina je bila tako »sveta«, da so neutrudno zagovarjali v zvezi z zemlji-ško odvezo »svetost« in »nedotakljivost« lastnine.

²⁴² Sperans (Edvard Kardelj), nav. delo, str. 104—105.

²⁴³ Sperans (Edvard Kardelj), nav. delo, str. 109—110.

5. Za zaključek moremo še ponovno podčrtati osrednji pomen kmečkega gibanja za usodo revolucije v l. 1848, pomen, ki ga zlasti izrazilo kaže politika vlade v tem vprašanju.

Glede slovenskega političnega razvoja pa moremo reči na podlagi gornjih izvajanj, da je živelo na Slovenskem l. 1848 močno stihijsko, neorganizirano revolucionarno gibanje na eni strani, ki prav zaradi pomanjkanja vodstva v septembru uplahne in izgine, na drugi strani pa »voditelji«, ki niso imeli koga voditi, marveč so izdelovali le programe. O kakem narodnem političnem vodstvu in voditeljih, kakor se je običajno govorilo, v resnici ne moremo govoriti, ker je ljudstvo v boju osamljeno. In prav tu je poglobljena krivda slovenskih (in ne le slovenskih) meščanskih politikov v letu 1848, krivda, ki za dolgo določa usodo slovenskega liberalizma.

Словенский крестьянин в 1848 году

(Краткое содержание)

По осмотру предыдущей литературы и ее тезисов, автор кратко говорит о своем главном намерении: рассмотреть на основе архивного материала и газет крестьянское движение в Словении от марта до октября 1848-го года, проследить его путь и его отношение к буржуазному «народному» движению, показать его успехи и, с другой стороны, усилия реакции, направленные к тому, чтобы задушить революционность крестьянства.

В 2. главе автор рисует положение крестьян перед мартовской революцией и устанавливает, что вообще экономическая база сеньерии была уже долго в упадке, также как и — начиная с середины 18-ого века — его роль в общественной жизни и его социальные условия, в то время как обременение зависимого крестьянина, выраженное в разных оброках и барщинах, не уменьшилось. Вследствие этого тяжелого положения крестьяне, начиная с 1844-ого года, восставали в разных местах страны. Таким образом мартовская революция 1848-го года вызвала в деревнях сильный революционный подъем.

Это крестьянское движение автор разделяет на три, по своему характеру и формам несколько различные периоды. В марте месяце, непосредственно после революции в Вене, зависимых крестьян захватил настоящий революционный подъем, являющийся — за редким исключением пролетарских выступлений (Любляна, Истрия, Подрошица) — единым во всей Словении, как по своей силе, так и по своей широте. Это продолжалось до первой половины апреля, а в Каринтии в особых условиях даже до начала мая. Крестьяне отказались платить оброки, требовали чтобы им дали помещичьи леса, а в некоторых местах дошло даже до непосредственного сведения счетов с помещиками (нпр. Нг, Добрла вес и т. д.). Этот революционный подъем сам по себе

заставил феодальных представителей сословий провинций пойти на уступки (принять представителей крестьян в состав сословий провинций, подготовить земельную реформу), более широкие и быстрые в Каринтии и Штирии, где именно поэтому революционное движение зависимых крестьян было менее широким, а меры реакции (военно-полевой суд, употребление военной силы) менее крутыми чем в Крайне. В этих провинциях крестьяне практически перестали исполнять свои обязанности по отношению к феодалам и тем самым фактически упразднили феодальную систему (3. глава).

Начиная с конца апреля и до июня деревня несколько успокоилась, все же зависимые крестьяне продолжали добиваться законного признания своих достижений из первого периода, а именно безвозмездного упразднения феодальных отношений и связанных с ними податей. Именно в этот период — частью вследствие непосредственных связей с центром буржуазной революции в Австрии - Веней, при помощи венских агитаторов, крестьянских депутатий и печати — зависимые крестьяне яснее представляли себе более широкую базу революционного движения. Таким образом в форме прошений были выражены крестьянские требования, касавшиеся не только феодальных отношений, но и более широких вопросов управления, судов и законодательства о налогах. На выборах, происходивших в этот период, крестьяне считались лишь с тем, что непосредственно задевало их требования и интересы. Они доверяли лишь венскому парламенту, в котором они надеялись получить относительно сильное представительство и таким образом провести свои требования. Крестьянское движение в деревнях было в эти времена настолько сильно, что власти оказались перед ним фактически бессильными. Всякая попытка заставить крестьян исполнять их обязанности по отношению к феодалам имела бы своим последствием — по мнению официальных кругов — крестьянские восстания (4. глава). Тоже в этот период продолжают уступки сословий провинций зависимым крестьянам. Руководящий фактор в этом является уже венское правительство, которое особенно с мая месяца планомерно направляет свою политику к тому, чтобы оторвать зависимых крестьян от революционного движения. Поэтому правительство требует от провинциальных сословий разные реформы, подготовок для упразднения феодальной системы. Но лишь у сословного провинциального собрания Штирии (несмотря на сопротивление крестьян, которые больше доверяли венскому парламенту) дошло до выработки плана закона о упразднении феодальной системы, в то время как в провинции Крайны крестьяне покинули собрание и таким образом разбили (19-го июня), а сословное провинциальное собрание Каринтии потеряло время около других вопросов и отстало от государственного парламента (5. глава).

Во время уборки урожая, от июля до сентября, положение в деревнях сильно обострилось. Власти (в интересе общественного порядка) отказывают поддержку феодалам, которые безуспешно пытаются добить свои права. Вследствие попыток некоторых феодалов заставить сопротивляемых крестьян исполнять их требования, возобновляются нападения на представителей феодалов (6. глава) до тех пор, пока в сентябре месяце этого развития не прекращает новый закон о упразднении феодальной системы, принятый парламентом после продолжительных прений и быстро успокоивший крестьян. Потому что правительство добилось от парламента соглашения на объявление закона со стороны императора, пропаганда смогла показать этот закон как «царскую милость». Таким образом ему фактически удалось оторвать крестьян от революционного движения, вернее от его потенциального тыла (7. глава).

Во время венской революции в октябре деревня практически не отзывалась больше. Поскольку кое-где возникают крестьянские волнения, они быстро успокаиваются после многочисленных прокламаций императора, обещающих крестьянам сохранить за ними права, полученные за последние месяцы (8. глава).

Основным исходным пунктом и сущностью борьбы крестьян за эти три периода является без сомнения ясно выраженное противофеодальное революционное стремление, немедленно уничтожить феодальную систему и то в чем эта система была особенно ясно выражена: права и привилегии феодалов, особенно зависимость крестьян (*Untertänigkeit*), права собственности феодалов на землю крестьян и вытекающие из этого обязанности зависимых крестьян — все это, конечно, безвозмездно. При этом крестьяне пользовались как пассивным сопротивлением, так и активными революционными выступлениями. Но крестьянское движение тормозят некоторые характерные черты, которые можно заметит и в старейших крестьянских бунтах: с одной стороны вера в императора, а с другой, раздробленность всего движения на мелкие местные выступления, не имеющие между собою никакой организационной связи. Все эти внутренние помехи крестьяне могли бы устранить лишь в связи с другим революционным классом, после французской революции, лишь в связи с пролетариатом, но последний был в 1848 году в габсбургской монархии вообще, а в Словении особенно, слишком слаб, чтобы сыграть такую революционную роль.

Что касается отношения остальных социальных и политических групп к крестьянскому движению, то автор констатирует: духовенство, самый многочисленный слой словенской интеллигенции в те времена, находится в рядах феодальных эксплуататоров и является жестоким противником упразднения феодальной системы. Блейвейс, ее политический представитель, является таким образом виднейшим бойцом против крестьянского движения, но в то же время он получал от венского правительства указания от-

носителем борьбы; поэтому Блейвейс ведет себя очень осторожно, что ему и принесло — параллельно с успехами венского правительства — руководящее положение в словенской политической жизни. Либеральное движение же ставит в своих программах лишь национальные требования, а крестьянскими требованиями вообще не интересуется. Поэтому эта группа не связана с крестьянским революционным движением и также не получит его поддержки. В венском парламенте она является сторонником упразднения феодальной системы, но с частичным откупом, защищая интересы буржуазии, финансовые операции которой связаны с феодалами.

В заключении автор констатирует, что в 1848 году в Словении было с одной стороны сильное стихийное, неорганизованное революционное движение, исчезнувшее в сентябре из-за отсутствия руководства, а с другой стороны «вожди», которым было некого вести и которые лишь выработывали программы; даже защищая требования крестьян в венском парламенте, они практически не были связаны с народом. О каком-нибудь народном политическом руководстве нельзя и говорить, так как вожди были оторваны от народа, а народ был в своей борьбе одинок.

Именно отсутствие связи между народом и интеллигенцией в деле борьбы за землю и факт, что крестьянские реформы были проведены во время узко связанного с церковью абсолютизма Баха, были причиной того, что в Словении были созданы прочные основы клерикальной партии, тогда как либералы были осуждены на фактическое бессилие. Все это в течение длинного периода сильно влияло на политическо-партийную структуру.

Le paysan slovène en 1848

(Résumé)

Après avoir analysé et caractérisé les oeuvres déjà publiées sur ce sujet, l'auteur esquisse son projet qui est d'examiner, sur la base des archives et des journaux contemporains, le mouvement des paysans slovènes depuis mars jusqu'à octobre 1848, de suivre son développement et ses rapports avec le mouvement «national» bourgeois, de démontrer ses résultats et de montrer, d'autre part, les efforts des réactionnaires tendant à étouffer l'esprit révolutionnaire des paysans.

Dans le 2ème chapitre, l'auteur brosse le tableau de la situation des paysans avant la révolution de 1848. Il constate que les bases économiques de la seigneurie craquaient depuis longtemps, et que, depuis la seconde moitié du 18ème siècle, aussi son rôle dans la vie publique et administrative, et par conséquent son importance sociale, s'amoindrissaient. Les charges du paysan cependant, consistant en différentes redevances et corvées dues au seigneur, sont restées les

mêmes. Ce fardeau était cause de diverses insurrections locales qui ont commencé dès l'année 1844. C'est pourquoi la révolution de mars 1848 a pu susciter de forts courants révolutionnaires dans le pays.

L'auteur divise ce mouvement paysan en trois périodes plus ou moins distinctes par leur caractère et leur forme. En mars, immédiatement après la révolution de Vienne, les paysans sujets sont soulevés par une vraie vague révolutionnaire, le seul mouvement révolutionnaire en Slovénie exception faite de quelques rares actions prolétaires (Ljubljana, Idrija, Podrožčica), un mouvement remarquable et par sa force et par son étendue. Cette période se termine vers la mi-avril. En Carinthie, en des circonstances particulières, elle dure jusqu'au commencement du mois de mai. Les sujets ne refusèrent pas seulement leurs redevances, ils portèrent leurs prétentions jusqu'aux forêts seigneuriales, et ne reculèrent pas devant un règlement de compte direct avec leurs seigneurs (p. ex. Ig, Dobrla ves, etc.). Cet essor révolutionnaire contraignit les représentants des féodaux — les États provinciaux — à une série de concessions (admission des représentants des paysans aux États provinciaux, premiers préparatifs de l'abolition du régime féodal). En Carinthie et en Styrie, les actions révolutionnaires n'avaient pas pris une telle étendue comme en Carniole et les mesures répressives (état de siège, emploi de forces militaires) n'étaient pas aussi rigoureuses, parce que les concessions étaient plus amples et plus rapides. Dans toutes les provinces cependant, les sujets ont cessé d'accomplir leurs devoirs envers leur seigneur et ainsi, de fait, aboli le régime féodal (3ème chapitre.).

De la fin d'avril jusqu'au mois de juin, la campagne se calme quelque peu. Les paysans toutefois ne cessent de réclamer la légalisation des droits qu'ils avaient acquis dans la première période, c'est à dire, l'abolition des rapports féodaux et de toutes les redevances respectives sans rachat. C'est l'époque où les paysans commencent à comprendre mieux l'ampleur des bases du mouvement révolutionnaire. Ce progrès est dû partiellement aux contacts directs avec Vienne, entretenus par des agitateurs viennois, par des délégations de paysans et par la presse. Les exigences des paysans se traduisent en pétitions relatives non seulement aux questions des rapports féodaux, mais aussi aux problèmes plus larges d'administration, de juridiction et du système des impôts. Aux élections de cette époque, les paysans ne s'intéressent qu'aux questions relatives à leurs demandes et leurs charges. Entre tous les corps représentatifs, ils n'ont de confiance qu'en le Parlement de Vienne où ils espèrent acquérir une représentation relativement nombreuse et obtenir gain de cause. A cette époque, le mouvement de paysans à la campagne est déjà si puissant que autorités y sont effectivement sans pouvoir. Selon les opinions officielles mêmes, tout essai de contraindre les paysans à la soumission ou aux redevances serait susceptible de provoquer une vaste insurrection de paysans (4ème chapitre). Les États provinciaux, en ce temps-ci, continuent

à céder aux exigences des paysans. Cette politique est dirigée par le gouvernement de Vienne qui, depuis le mois de mai, tend méthodiquement à éliminer les paysans des rangs des révolutionnaires. C'est la raison pour laquelle le gouvernement exige des États provinciaux diverses réformes qui ont pour but de préparer l'abolition du régime féodal. Les États provinciaux de Styrie sont cependant les seuls qui soumettent, malgré la résistance des paysans (qui ont plus de confiance dans le Parlement de Vienne), un projet de loi sur l'abolition du régime féodal, tandis qu'en Carniole, les représentants paysans quittent les États provinciaux et causent, de cette manière, la rupture de la session (19 juin). Les États provinciaux de Carinthie, cependant, perdent du temps avec d'autres débats, manquent le moment de traiter la question et se laissent surprendre par les décisions du Parlement de Vienne (5ème chapitre).

De juillet à septembre, temps de la moisson, le conflit à la campagne s'aggrave de nouveau considérablement. Les seigneuries essaient, sans succès, de rentrer dans leurs anciens droits, mais les autorités sont contraintes (dans l'intérêt de la »tranquillité publique«) de leur retirer leur support. Les tentatives de quelques seigneuries essayant de recouvrer leurs bénéfices malgré la résistance de leurs sujets, suscitent de nouveaux incidents et attaques de la part des paysans (6ème chapitre). En septembre enfin, la nouvelle loi sur l'abolition du régime féodal, promulguée après de longs débats par le Parlement, fait cesser cet état de choses et apaise les paysans. Le gouvernement a obtenu du Parlement la proclamation de la loi par l'empereur et la propagande put présenter la libération des paysans comme un don de la couronne. Ainsi, le gouvernement a réussi à éliminer l'élément paysan des rangs des révolutionnaires, ou plutôt de leur arrière-fond latent (7ème chapitre).

En octobre, la révolution de Vienne ne trouve plus aucune résonance à la campagne. S'il y a, ça et là, encore des commencements espacés de troubles, les nombreuses proclamations de l'empereur, assurant aux paysans leurs droits acquis récemment, en ont vite raison (8ème chapitre).

Il faut voir l'origine fondamentale et le noyau de la lutte paysanne de ces trois périodes sans doute dans une tendance anti-féodale et révolutionnaire clairement exprimée, tendance à abolir sans retard le système féodal et son expression la plus marquante, la seigneurie, ses privilèges dont surtout la sujétion (Untertänigkeit), le droit des seigneurs féodaux aux propriétés paysannes et les charges qui en découlent, et tout cela sans rachat. Les paysans se servaient de la résistance passive ainsi que des actions révolutionnaires. Cependant, le mouvement paysan est toujours paralysé par quelques traits caractéristiques que nous pouvons relever aussi dans les anciennes insurrections de paysans: d'un côté, la confiance en l'empereur, de l'autre, l'éparpillement du mouvement entier en une longue suite d'actions locales qu'aucune organisation

ne liait entre elles. Les paysans ne sauraient pu vaincre tous ces obstacles intérieurs qu'en se liguant avec une autre classe révolutionnaire qui ne pouvait être, depuis la fin de la grande révolution française, que le prolétariat. En 1848, dans la monarchie des Habsbourg et surtout en Slovénie, celui-ci était cependant bien trop faible pour pouvoir engager une lutte décisive.

Quant aux rapports des autres groupes sociaux et politiques avec le mouvement paysan, l'auteur constate les faits suivants: le clergé qui groupe le plus grand nombre de Slovènes instruits de cette époque, se trouve tout entier dans le camp des exploiters féodaux et s'oppose âprement à l'abolition du régime féodal. Son représentant politique est Bleiweis qui combat avec acharnement le mouvement paysan. Il reçoit, en même temps, des instructions du gouvernement viennois. De ce fait, ses démarches sont pleines de prudence, ce qui lui apporte, parallèlement avec le succès du gouvernement, la première place dans l'arène politique slovène. Le mouvement libéral, cependant, ne se soucie guère d'exigences des paysans, il ne met sur son programme que des revendications nationales. Ainsi, il ne trouve aucun point de contact avec le mouvement révolutionnaire de paysans et aucun support dans leur camp. Dans le Parlement de Vienne, ses représentants soutiennent l'abolition du régime féodal, cependant avec un rachat au moins partiel, car ils défendent les intérêts de la bourgeoisie, intimement liée à la classe féodale par ses opérations financières, ayant des hypothèques sur ses terres.

En concluant, l'auteur constate qu'en Slovénie, en 1848, il y avait d'un côté un puissant courant révolutionnaire d'ailleurs désorganisé qui, en septembre, s'apaise et disparaît par défaut d'organisation, et de l'autre, des »chefs« sans bataillons qui se contentaient de l'élaboration de programmes. Même en soutenant dans le Parlement de Vienne les revendications paysannes, ils ne se liaient nullement avec le peuple dans le pays même. Il ne saurait pas être question d'une organisation nationale et politique avec ses chefs, car ceux-ci se tenaient loin du peuple qui est resté seul dans sa lutte.

La séparation du peuple et des classes instruites au temps de la lutte pour l'abolition du régime féodal et le fait que cette abolition a été achevée dans la période de l'absolutisme de Bach, intimement lié avec l'Eglise, ont créé, en Slovénie, les premières bases solides du parti clérical, condamné le libéralisme à l'impuissance, et influencé ainsi, pour de longues années, le rapport des forces politiques en Slovénie.

Vasilij Melik:

Frankfurtske volitve 1848 na Slovenskem

Evropa na predvečer revolucionarnega leta 1848 je imela še močno fevdalno podobo. V celi vrsti držav je gospodoval absolutizem brez vsakih omejitev, v mnogih je bila buržoazija v svoji borbi za oblast dosegla šele prve, skromne uspehe, le malokje je bila — in navadno samo posamezne njene frakcije — že sama na oblasti. Volivna pravica je bila torej ali zelo ozka, delna in omejena, ali pa je sploh ni bilo. Kjer so obstajale kake predstavniške institucije, so bili to še v veliki meri stanovski zbori, sestavljeni iz zastopnikov plemstva, duhovščine in mest, redkokje tudi kmetov: ti stanovci so bili redko ali pogosteje sklicevani na zasedanja in so bili mnogokje brez vsakega vpliva na državne posle, drugje spet so ga imeli manj ali več in ponekod so tvorili tudi prehodno stopnjo k parlamentom buržoazne vrste. Parlamenti, skoraj brez izjeme dvodomni, so predstavljali v svojih poslanskih zbornicah skoraj povsod samo najvišjo plast buržoazije: tako je imelo v Franciji volivno pravico le 0,7% prebivalstva, v Belgiji 1,1%, v Angliji 4,5% itd.¹ Povsod v teh državah je bila volivna pravica navzdol strogo omejena z volivnim cenzom, z zahtevo, naj volivni upravičenec plačuje toliko in toliko direktnega davka na leto. Le v maloštevilnih državah, ki jih smatramo lahko za posebne izjeme, je bila volivna pravica že pred letom 1848 razmeroma široka in se je približevala splošni volivni pravici iz dobe poznejše buržoazne demokracije (seveda samo kar se tiče moških državljanov). Engels je opozarjal n. pr. na prevladovanje demokratičnih elementov v političnem življenju Norveške kot na posebej značilno potezo dežele: tu je volila že znatna večina odraslih moških državljanov. Podobno je bilo v večini švicarskih kantonov.

Ker je bila uvedba voljenih parlamentov in volivne pravice (večje ali manjše, za katero frakcijo buržoazije je pač šlo) ena glavnih političnih zahtev buržoazije v njenem boju za oblast, uvedba splošne, direktne in enake volivne pravice pa ena glavnih

¹ Ti in naslednji podatki o volivni pravici so izračunani na podlagi navedb v Lavissee, *Histoire de France Contemporaine*, VI, Paris 1921; Mariott, *England since Waterloo*, London 1942; Zelubovskaja, *Belgija v 1848 godu*, *Voprosy istorii* 1948, № 4; Gratton, *Origine ed evoluzione dei partiti politici*, Trieste 1946; *Statesman's Year-Book* 1948, London; i. dr.

političnih zahtev proletariata v njegovi borbi, je jasno, da je moralo leto 1848 pomeniti v vseh državah, kjer je revolucija zmagala, uvedbo ali razširjenje volivne pravice, pač v meri, kakor so se razvijala razmerja moči med posameznimi razredi. Francoska februarjska revolucija, ki so jo izvojevale predvsem pariške delavske množice, je takoj proglasila splošno in neposredno volivno pravico, ki buržoaziji seveda ni bila preveč po godu. Toda »buržoazni republikanci tega dogodka niso mogli več izbrisati,« kakor pravi Marx, »morali so se zadovoljiti s tem, da so dodali utesnjujočo določbo o šestmesečnem bivanju v volivnem kraju.«² Število volivnih upravičencev se je dvignilo na 27% prebivalstva Francije.³ Zmaga revolucije v Avstriji in Nemčiji je tudi tu pomenila zmago načela splošne volivne pravice, dasi v praksi, kakor bomo videli, nikakor ni bilo res uveljavljeno. Mnogokje seveda pa je volivno pravico dobila le neznatna manjšina, višja buržoazija. Sardinska ustava, oktroyirana 4. marca 1848, je dala volivno pravico samo 2,5% prebivalstva. V Belgiji se je čutila vladajoča liberalna buržoazija prisiljeno, znižati cenz — vendarle pa se je število volivnih upravičencev dvignilo le na 1,8% prebivalstva države.

Slovensko ozemlje je bilo leta 1848 razdeljeno na posamezne dežele avstrijskega cesarstva, večina slovenskega narodnostnega ozemlja pa je bila poleg tega vključena v nemško zvezo, ustvarjeno na dunajskem kongresu leta 1815. Bodoča družbena in državna ureditev Avstrije ali morda njen razpad, bodoče razmerje do nemške zveze ali nemške države, politični boji s tem v zvezi — v vsem tem so živeli, se borili in soočali Slovenci. Z zmago revolucije je prišla volivna pravica, ki so jo prej poznali le omejeni deli meščanstva deželnoknežjih mest in trgov za volitve v brez-vplivne deželne stanove (to se pravi, da je praktično ni bilo), so prišle volitve — v avstrijski državni zbor na Dunaju, v nemški parlament v Frankfurtu, v posamezne razširjene deželne zbornice, da ne omenjamo še cele vrste drugih lokalnih volitev v razne meščanske odbore, narodne straže itd., in da pustimo v nemar tista dva dela slovenske zemlje, ki sta imela od glavnega jedra ločeno usodo, to je Beneške Slovence in Prekmurce.

Med temi velitvami so časovno prve, volitve v frankfurtski parlament, zaradi svoje posebne problematike izredno zanimive.

² Marx, Osemnajsti brumaire Ludvika Bonaparta, Ljubljana 1947, s. 23.

³ Pri tem je treba pripomniti, da nam odstotek volivnih upravičencev od števila prebivalstva, kakor hitro imamo opitavka s splošno ali skoraj splošno volivno pravico, ne govori več toliko o stopnji demokracije kot o demografskih prilikah. Ob najbolj demokratičnih volivnih določbah, kakor jih buržoazne države nikdar niso mogle doseči, je imelo v naši FLR Jugoslaviji leta 1945 55—56% prebivalstva volivno pravico — v Franciji, kjer se je volivna pravica začela šele z 21. letom, pa leta 1946 61,5%. Odstotek mladine je namreč v Jugoslaviji neprimerno višji kakor v Franciji, ki je že dolgo dežela starega prebivalstva. Pod 20. letom starosti je bilo v Jugoslaviji leta 1931 44% prebivalstva, v Franciji leta 1930 30%, leta 1851 pa 54%.

Ko bomo govorili o njihovem poteku na naših tleh, pa se ne bomo spuščali v širša vprašanja našega tedanjega razvoja in politike, ali v probleme in potek borbe za in proti Frankfurtu, kar bo moglo biti ob svoji obširnosti predmet kake posebne izčrpane študije, ampak le v stvari, ki so ožje povezane z volitvami, z volivnimi dogodki samimi. Preden pa se tega lotimo, moramo spregovoriti nekaj besed o virih za to razpravo in — s tem v zvezi — o njeni nepopolnosti.

Najvažnejše in najboljše gradivo za študij volitev predstavljajo seveda originalni volivni zapisniki. Volitve leta 1848 pri nas niso bile direktne, ampak so najprej volili volivne može (tako imenovane »pravolitve«, v tedanjih slovenskih tekstih tudi »predvolitve«), ti volivni može pa potem poslance (te druge volitve so navadno imenovali »volitve«). Opravka imamo torej tudi z dvojnimi volivnim materialom in z dvojnimi volivnimi rezultati. Rezultati »volitev« v ožjem smislu, torej volitev poslancev, so razmeroma dobro znani in preiskani, o njih beremo v vseh razpravah o letu 1848. Za rezultate pravolitvev pa se ni zanimal skoraj nihče. To seveda ni samo slučajno. Za buržoazno družbo in buržoazno znanost pravolitve niso bile važne, zanje so se začele volitve šele v drugi stopnji; samo te so odločale, samo te so jih zanimale. Zato o rezultatih pravolitvev ne piše časopisje leta 1848, zato o njih skoraj nič ne govori recimo Apih⁴, ali pa, da omenimo koga z nemške strani, Ibler^{5a} v svoji kratki razpravi o frankfurtskih volitvah posebej na Štajerskem; nihče od njih si ne postavlja problema, kakšne so bile, kaj so pokazale. Zdi se, kakor da glasovanje majhnega števila volivnih mož že predstavlja vso voljo ljudstva. Marksistično zgodovinopisje pa obrača svojo posebno pozornost prav na pravolitve, kot na prvo, najširšo stopnjo volitev, saj so bile volitve v drugi stopnji uvedene ravno zato, da bi razvodenile ljudsko voljo, jo predrugačile in podvrgle vplivu vladajočega razreda, da bi mogel ta kar najbolj soodločati pri zasedbi poslanskih mest. Šele obojne volitve, prve in druge, dajejo torej sliko ljudskega zanimanja za volitve, ljudskega razpoloženja in stremljenj (seveda ob upoštevanju vseh sredstev direktnega ali indirektnega pritiska s strani vladajočega razreda). Toda ko si nalogo raziskovanja zastavimo v tem smislu, naletimo pri iskanju virov na celo vrsto težav, ki se dado v glavnem označiti z dvojnimi: na eni strani so nahajališča ogromnega dela virov v nekdanjih deželnih in državnih središčih, od katerih je bilo dosegljivo ob sestavljanju te razprave samo eno, Ljubljana.^{4b} Nekateri predeli

⁴ Apih, Slovenci in 1848. leto, Ljubljana 1888.

^{5a} Ibler, Die Wahlen zur Frankfurter Nationalversammlung in Österreich 1848 (mit besonderer Berücksichtigung der Steiermark), v Mitteilungen des österreichischen Instituts für Geschichtsforschung, XLVIII, 1934, s. 105—112.

^{4b} Upoštevati sem mogel samo še nekaj podatkov iz dunajskega državnega arhiva, ki jih je preskrbel tov. univ. prof. dr. Metod Mikuš, za kar se mu tudi na tem mestu najlepše zahvaljujem.

slovenskega ozemlja so torej obdelani zadovoljivo, drugi pa pomanjkljivo in je celoten problem zelo neenakomerno razrešen. Dopolniti to sliko s podrobnejšimi rezultati povsod tam, kjer manjkajo, je še naloga bodočnosti. Akti prezidialnega in gubernijskega arhiva v Ljubljani obsegajo leta 1848 območje tedanje Kranjske in Koroške, za te dve deželi je torej slika sestavljena po arhivalnem gradivu. Na srečo je v ljubljanski Narodni in univerzitetni knjižnici bogata zbirka letakov, lepakov, razglasov in časopisja (toda v fragmentih) iz leta 1848, ki si jih je shranil grof Anton Auersperg (Anastasius Grün), in ki daje mnogo materiala za Frankfurt, Dunaj in Štajersko. Ničesar pa ni bilo na žalost mogoče dobiti za Primorsko, ne arhivalnega gradiva, ne uradnih razglasov ali časopisja. Na drugi strani pa tudi tisto gradivo, ki je na našem dostopnem ozemlju, nikakor ni tako, kakor bi bilo želeti, in to prav pri volivnih zapiskih pravolitev, ki jih ni nikjer več najti. Vse, kar mi je teh prišlo v roke, so nekateri akti za Ljubljano v ljubljanskem mestnem arhivu. Pravolivni akti so bili namreč poslani po volitvah najprej na pristojni kresijski urad, od ondod na gubernij, kjer so jih pregledali in volitve odobrili, potem pa vrnilo na okrožje. Toda ostanki dostopnih kresijskih arhivov tega materiala nimajo nikjer. Vse to je bilo najbrž že davno uničeno, dasi za posameznosti seveda še vedno obstaja možnost, da se kje kaj najde: nedvomno se bo sčasoma, ko se bo uredil ves Osrednji državni arhiv Slovenije in bo postal dostopen tudi ves danes založeni in raztreseni material, dobilo še marsikaj važnega in dragocenega.

Volivne principe, na podlagi katerih naj se volijo poslanci v nemško narodno skupščino v Frankfurtu, je določil predparlament, zbran v Frankfurtu od 31. marca do 4. aprila 1848, ki pa je dobil že neke splošne predloge od odbora sedmerih, postavljenega na heidelberškem sestanku; formuliral pa jih je dokončno odbor petdesetih, ki ga je izbral predparlament. Tako na heidelberškem sestanku in v odboru sedmerih, kakor v predparlamentu in v odboru petdesetih je bila večina v rokah liberalne buržoazije in le manjšina je pripadala levim demokratičnim buržoaznim skupinam — to se je seveda odražalo potem tudi v vseh sklepih in določbah. »Nemška buržoazija, ki si je ravno začela šele ustvarjati svojo veliko industrijo, ni imela niti sile niti poguma niti bistvene potrebe po tem, da bi si izvojevala brezpogojno gospostvo v državi; proletariat, v enakem razmerju nerazvit, zrasel v popolnem duhovnem hlapčevstvu, neorganiziran in še nesposoben za samostojno organizacijo, je imel le nejasen občutek svojega globokega interesnega nasprotja do buržoazije. Tako je, čeprav stvarno njen grozeči nasprotnik, ostal na drugi strani njen politični privesek. Prestrašena — ne od tega, kar je nemški proletariat bil, ampak od tega, kar je grozil biti in kar je na Francoskem že bil, je videla buržoazija le rešitev v vsakem, čeprav najstra-

hopetnejšem kompromisu z monarhijo in plemstvom.«⁵ »Družbene stranke in razredi, dotlej enotni v svoji opoziciji proti stari vladi, so se po zmagi ali celo še med bojem razcepili; in ista liberalna buržoazija, ki se je edina okoristila z zmago, se je takoj obrnila proti svojim včerajšnjim zaveznikom, zavzela sovražno stališče do vsakega radikalnejšega razreda ali stranke in sklenila zvezo s premaganimi fevdalnimi in birokratskimi elementi.«⁶ Tako je karakteriziral Engels nemško liberalno buržoazijo v letu 1848. Po precejšnji debati v predparlamentu, kjer so se borili desno-liberalni in demokratični nazori, je odbor petdesetih 3. aprila takole formuliral njegove določbe o volitvah:

»Na vsakih 50.000 duš se izvoli en zastopnik v nemško ustavodajno skupščino. Država z manj kot 50.000 dušami voli enega poslanca. Pri preračunavanju števila prebivalstva je merodajna zadnja zvezna matrika.

Kar se tiče načina volitev, veljajo za vsako nemško deželo naslednji pogoji: Pravica voliti in voljen biti ne sme biti omejena po volivnem cenzu, po predpravicah kake religije, po volitvah po določenih stanovih. Vsak polnoleten, samostojen državljan ima pravico voliti in voljen biti. Kandidatu ni treba, da bi pripadal državi, ki naj jo zastopa v skupščini. Politični begunci, ki se vrnejo v Nemčijo in spet nastopijo izvrševanje svojih državljan-skih pravic, imajo pravico voliti in voljeni biti. V vseh drugih ozirih je prepuščeno vsaki posamezni nemški državi, da uredi volitve, na kakršen način se ji zdi primerno; vendarle smatra skupščina (= predparlament, V. M.) direktne volitve za najbolj smotrne.«⁷

Mnogo sporov je bilo okrog vprašanja, na koliko prebivalcev naj pride en poslanec, ali naj se voli direktno ali indirektno, pa katera starost naj bo potrebna za volivno upravičenost. Samo glede prvega je zmagalo stališče naprednejših poslancev, povsod drugod je zmagala kompromisna formulacija, ki je seveda pomenila zmago konservativnejše desnice.⁸

Načelo en poslanec na 50.000 prebivalcev je pomenilo zavrnitev predloga odbora sedmerih z razmerjem 1:70.000. Stari zvezni odbor, predstavnik predrevolucijske oblasti, ki mu je ob želji liberalne buržoazije po legalnem prehodu v novo dobo in njenem strahu pred vsem revolucionarnim po sklepu predparlamenta pripadala naloga, »vzeti v roke ustanovitev ustavodajnega parlamenta« in uradno razpisati volitve, se je najprej zavzemal za razmerje

⁵ Engels, Marx und die »Neue Rheinische Zeitung« v Marx, Ausgewählte Schriften in zwei Bänden, II, Moskau-Leningrad 1954, s. 29.

⁶ Engels, Revolution und Konterrevolution in Deutschland, v isti izdaji, s. 85.

⁷ Bericht über die Wirksamkeit des Fünzigiger-Ausschusses, Frankfurt 1848, s. I (Anlagen).

⁸ Za vse to glej Offizieller Bericht über die Verhandlungen zur Gründung eines deutschen Parlaments, Frankfurt 1848.

1:70.000, vendar se je pod pritiskom razpoloženja vdal in 9. aprila v svojih sklepih sprejel vse zgoraj naštete določbe predparlamenta.^{8a}

Zvezna matrika, ki so jo določili kot podlago za računanje števila poslancev, je bila v tistem času že močno zastarela; temeljila je na uradnih podatkih, ki so jih dale posamezne države zveznemu zboru še leta 1817⁹, in je bila sprejeta pač zato, ker je predstavljala edine istočasne podatke za celotno nemško zvezo, ki jih je bilo mogoče dobiti brez primerjanja in preračunavanja poznejših štetij, lepo s tabele, in ker je obenem tvorila tudi podlago za vrsto obveznosti posameznih držav do zveze (n. pr. glede vojske). Od leta 1817 naprej se je prebivalstvo seveda že močno pomnožilo — kar primerjajmo to razliko:¹⁰

	1817	1847
Avstrija	9,482.527	12,000.000
Prusija	7,923.439	11,750.000
Bavarska	3,500.000	4,440.000
Saška	1,200.000	1,756.000
Hanoverska	1,505.351	1,755.000
Württembergška	1,395.462	1,726.000
Badenska	1,001.700	1,335.000
ostale države	4,278.064	5,738.000
Nemška zveza	30,086.343	40,500.000

Tako torej razmerje dejansko ni bilo 1:50.000, ampak približno 1:67.000. Število poslancev, ki je prišlo po matriki na posamezno državo — na Avstrijo 190, na Prusijo 154 (ostanki nad 25.000 so dali po naknadnem sklepu odbora petdesetih z dne 7. aprila enega novega poslanca) — se je potem sorazmerno, po takih ali drugačnih štetjih — razdelilo na posamezne province in njih dele.

Pri vprašanju direktnih ali indirektnih volitev so se pojavljala v predparlamentu najrazličnejša naziranja. Delegat Schulz iz Darmstadta je bil n. pr. mnenja, da nikakor ne bo mogoče uporabiti enakega načina volitev za vse države nemške zveze, in je za primer navedel prav Avstrijo: »Avstrija ima v svoji sredi milijone surovih slovanskih kmetov in ne vem, kako naj bi se tam sklicale pravolivne skupščine;« zato je nasvetoval, naj bi

^{8a} Prim. Stern, Geschichte Europas von 1848 bis 1871, I, Stuttgart-Berlin 1916, s. 100—104 — Sammlung der politischen Gesetze und Verordnungen für das Laibacher Gouvernement-Gebiet im Königreiche Illyrien, Jahr 1848, Laibach 1855, s. 142.

⁹ Ibler (c. d. s. 105) postavlja te podatke zvezne matrike v leto 1842 (po vsej priliki na podlagi napačne letnice že v aktih 1848. leta), ne da bi pomislil, da je docela nemogoče, da bi se prebivalstvo Avstrije v šestih letih 1842—1848 pomnožilo z 9,5 na 12 milijonov. Prim. številke po zvezni matriki v citirani zbirki Sammlung der politischen Gesetze... s. 144, in v delu Hassel, Lehrbuch der Statistik der Europäischen Staaten, Weimar 1822, s. 82, 150.

¹⁰ Hassel, na cit. mestu — Gaffletti, Allgemeine Weltkunde, 10.¹ Auflage, Pest 1847, s. 254ss.

tod volili stari stanovi, pomnoženi z zastopniki buržoazije.¹¹ Tako so se mešala reakcionarna naziranja z nacionalnim sovraštvom. Proti Schulzu se je za kmete v Avstriji zavzel zastopnik levece Wiesner »z Dunaja in iz Prage«,¹² na čigar predlog je predparlament tudi soglasno zamenjal izraz »vsak državljan« — »kajti sicer izključujemo naše slovanske brate, pozabljam o milijone Slovanov, ki so naši bratje«. ¹³ Obveznost direktnih volitev je zavrnila skupščina s 317 : 194 glasovi.¹³

Zanimivo zgodovino je imel najtemnejši izraz v volivnem redu, beseda »samostojen državljan«, ki se pojavlja pozneje tudi v avstrijskem začasnem volivnem redu k oktobrirani aprilski ustavi, in ki je dejansko pomenila nekoliko zakrinkano, pa zelo močno omejitve splošne volivne pravice, saj se jo je dalo razlagati tako ali drugače, predvsem pa uporabiti proti proletariatu. Predparlament tega izraza še ni sprejel; v zapisniku seje z dne 1. aprila je govora le o sklepu, »da je volivni upravičenec vsak polnoleten državljan«. ¹⁴ V formulaciji odbora petdesetih je že vrinjena klavzula »samostojen« — ko je nastalo vznemirjenje, od kod, je odbor petdesetih 17. aprila samo konstatiral: »Besede ‚samostojen‘ v stenografskih poročilih sicer ni, pač pa se nahaja v protokolih sekretariata, po katerih je predsednik Mittermeier skupno s tajniki in podpredsedniki redigiral dotični sklep skupščine in ga sporočil zvezni skupščini.« ¹⁵ Beseda je torej ostala in opravila svojo nalogo v smislu želja liberalne buržoazije.

Posebej delavstvu in delu drobne buržoazije, vsem, ki so si morali iskati kruha izven ožje domovine, je bila škodljiva tudi odločba, da mora biti volivec državljan tiste države, v kateri tisti čas biva, da ima torej n. pr. Bavarec volivno pravico samo na Bavarskem, ne pa v Avstriji, če tam živi.

Določba »polnoleten«, ki se je končno uveljavila proti demokratičnejšim predlogom 21. leta in drugih kot meje za volivno pravico, je uvajala različno starostno mejo za različne države, saj so obstajali močno različni zakoni. V Avstriji je veljalo za mejo 24. leto, kakor še potem pri vseh volitvah vse do razpada monarhije.

Samo ob sebi je bilo razumljivo, da so se volitve razpisale za vse ozemlje, ki je tedaj formalno spadalo k nemški zvezi. Razen tega pa so se že takoj v začetku pojavili različni, včasih tudi zelo fantastični načrti za razširjenje mej zveze in s tem tudi volivnega ozemlja. »Šlezvik, državno in nacionalno neločljivo zvezan s Holsteinom, naj se nemudoma sprejme v nemško zvezo in naj bo zastopan v ustavodajni skupščini prav tako kakor vse

¹¹ Cit. Offizieller Bericht... № 4, s. 14 in 15.

¹² Prav tam № 7, s. 28.

¹³ Prav tam № 7, s. 29.

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ Cit. Bericht über die Wirksamkeit... s. 4.

druge nemške zvezne dežele s svobodno izvoljenimi poslanci. Vzhodna in Zahodna Prusija naj se na enak način sprejmeta v nemško zvezo,¹⁶ tako je odbor petdesetih formuliral sklepe predparlamenta. Frankfurtski parlament sam se je potem še neštokrat povrnil k tem in drugim načrtom; med drugim je šlo tudi za priključitev nekdanje beneške Istre.¹⁷

Določbo, naj vsaka država uredi volitve, »na kakršen način se ji zdi primerno«, so seveda vse upoštevale v če le mogoče konservativnem smislu. Večina se je, povsem razumljivo, odločila za indirektno volitve, tako Avstrija in Prusija. Ne samo to. Mnogo držav je izvedlo volitve tudi na način, ki je bil v pravem nasprotju z določbami predparlamenta.¹⁸ V celem se nemške države frankfurtskega parlamenta in volitev nikakor niso veselile. »V začetku revolucije je bila ta skupščina grozen strah za vse nemške vlade,« pravi Engels, »računale so, da bo njeno ravnanje vseskozi diktatorsko in revolucionarno.«¹⁹ Avstrijska vlada je sklenila, da bo izvedla volitve v svojih nemški zvezi pripadajočih deželah šele potem, ko je enako ukrenila pruska vlada.²⁰

V celem je dajalo notranje ministrstvo samo splošna navodila, podrobnosti za način izvršitve volitev pa so določali guberniji, še niže kresijski uradi, »po provincialnih in krajevnih razmerah«, tako da se je izvedba volitev na Štajerskem razlikovala od one na Kranjskem in podobno. Za vzgled so bile postavljene tudi pruske volivne določbe: »Opozarjam na Allgemeine Preussische Zeitung,« piše Pillersdorf 16. aprila, »ta vsebuje podrobne volivne predpise, ki jih lahko uporabite z upoštevanjem položaja province.«²¹

Od avstrijskih dežel so spadale k nemški zvezi po zveznem protokolu z dne 6. aprila 1818, oziroma po cesarskem patentu z dne 2. marca 1820: Zgornja in Spodnja Avstrija, Salzburška, Štajerska, Koroška, Kranjska, Goriško-Gradiščanska, tržaško ozemlje, Tirolska, Češka, Moravska, Šlezija, Oświęcim in Zator.²² Od slovenskih dežel so bile torej vključene vse razen Beneške Slovenije, Prekmurja in nekdanje beneške Istre. Število poslancev se je seveda moralo razdeliti na posamezne dežele z ozirom na število poslancev v zvezni matriki, ne pa po dejanskem stanju prebivalstva. Naslednja

¹⁶ Prav tam s. I (Anlagen).

¹⁷ Prim. Rubinštejn, Nacionalnyj vopros vo Frankfurtskom parlamente v mae-sentjabre 1848 goda, Izvestija Akad. Nauk SSSR, Serija istorii i filosofii, 1948, T. 5, № 1.

¹⁸ Tako so n. pr. na Bavarskem volili po cenzusu, izključili v državi Hohenzollern-Hechingen vse samske državljane in Žide od volivne pravice itd. (Bericht über die Wirksamkeit... s. 4, 5).

¹⁹ Engels, Revolution... s. 86.

²⁰ Moisch, Geschichte der deutschnationalen Bewegung in Oesterreich, Jena 1926, s. 41.

²¹ ODAS, prezidialni arhiv, 1848, akt št. 735 (v naslednjem bomo citirali samo: pr. arh. 735 in podobno).

²² Sammlung der politischen Gesetze und Verordnungen für das Herzogthum Krain im Königreiche Illyrien, Jahr 1820, s. 64.

preglednica nam kaže, koliko poslancev je odpadlo na dežele, kjer so volili tudi Slovenci, in koliko bi jih moralo pripasti.²³

	Prebivalcev 1846	Število poslancev	
		po ključu 1:50.000	v skladu z zvezno matriko
Štajerska	1.023.153	20	16
Koroška	523.712	6	5
Kranjska	472.431	9	7
Goriška	191.766	4	2
Trst	80.300	2	2
bivša avstr. Istra	74.772	1	1

15. aprila so bila dana posameznim gubernijem prva navodila za izvedbo volitev^{23a}, ki jih je potem vsaka dežela, kakor smo rekli, uporabila po svoje. V ljubljanskem guberniju se je guverner zaradi čim boljše izvedbe volitev »posvetoval z odborom, v katerega je pritegnil« knezoškofa Wolfa, gubernialna svetnika Brandstetterja in Kreizberga, zastopnika stanov Coppinija, pa »splošno spoštovanega advokata« Wurzbacha in »kot urednika mnogo branega kranjskega ljudskega časopisa Novice« Bleiweisa. Kreizberg je bil v tem odboru referent in skoraj vsa poročila in navodila naslednjih mesecev, ki se tičejo volitev in so ohranjena v prezidialnem arhivu, so iz njegovih rok.^{23b}

Po navodilih notranjega ministra naj bi guberniji določili, koliko poslancev odpade na glavno mesto in posamezna okrožja, ta pa naj potem naprej določajo in obmejujejo volivne okraje na svojem ozemlju in naj pri tem, če le mogoče, kar najbolj upoštevajo župnijske meje.²⁴ V ljubljanskem guberniju se je to dosledno izvedlo. Za podlago računanja števila prebivalstva tu niso vzeli podatkov vojaške konskripcije, uradnega štetja prebivalstva, recimo iz leta 1846 ali 1843, niti ne podatkov iz uradnih provincialnih šematizmov, ampak podatke »po zanesljivih škofijskih katalogih, ki so za tekoče leto (= 1848) izšli v tisku« (torej ljubljanske, lavantinske in krške škofije), in po katerih je imela Kranjska konec leta 1847 496.686, Koroška pa 327.943 prebivalcev. Skupnih 12 poslancev je bilo tako razdeljenih, da jih je dobila Kranjska 7, Koroška pa 5, ali po okrožjih: ljubljansko z delom notranjskega 3, ostanek notranjskega 1, dolensko 3, celovško 3 in beljaško 2.²⁵ Povprečno je torej prišel na Kranjskem en poslanec na 70.935 pre-

²³ Tafeln zur Statistik, XVIII—XIX, 1845-46, II, Wien 1851; Slovenija 1848, s. 56 — za Štajersko, Koroško in Kranjsko smo lahko računali celotno prisotno prebivalstvo, za Goriško, Trst in bivšo avstrijsko Istro pa samo prisotno civilno prebivalstvo.

^{23a} Pr. arh. 714.

^{23b} Prav tam.

²⁴ Prav tam.

²⁵ Pr. arh. 735 — večina glavnih določb in navodil, ki jih vsebuje ta skupek aktov, je izšla v tisku, najprej v razglasih, nato pa v zbirki zakonov, citirani v op. 8a, s. 142 in sledeče.

bivalcev, če računamo tudi mi po škofijskih šematizmih, na Koroškem pa eden na 65.589 prebivalcev. Za pravolivne enote so bile v celem guberniju določene posamezne župnije, razen v primerih, da so štejele pod 300 prebivalcev: tedaj so jih priključili eni sosednjih župnij. Na ta način je torej število pravolivnih enot ponekod nekaj manjše od števila župnij v volivnem okraju. Vsaka pravolivna enota je izvolila toliko volivnih mož, kolikor po 500 prebivalcev je imela: ostanek pod 300 je ostal neupošteván, ostanek nad 300 pa je dal pravico do novega volivnega moža.²⁶ V celem je imela Koroška kot dežela manjših župnij mnogo manjše pravolivne enote kakor Kranjska. Dočim je imela Kranjska 302 pravolivni enoti, jih je bilo na Koroškem 324. Odločilne pri razmejitvah so bile povsod župnijske, ne pa upravne (okrajne ali okrožne) meje, ki se s prvimi nikakor niso povsod ujemale. Tudi mesta, recimo Ljubljana in Celovec, so se delila v pravolivne enote po župnijskih mejah. Tudi pod oznako »ljubljanški magistratni okraj« ni razumeti ozemlja ljubljanskega mesta, ampak ozemlje ljubljanskih mestnih župnij, torej tudi daleč izven mesta segajoče področje šentpeterske in frančiškanske fare. Ravne, ki so tedaj spadale upravno na Dolenjsko, cerkveno pa v bloško faro, so volile torej v postojnskem volivnem okraju. S to omejitvijo (da torej spada vse ozemlje posamezne župnije skupaj ne glede na upravne meje) so se v ljubljanskem okrožju pri formiranju volivnih okrajev držali upravnih okrajnih mej — le ozemlje celotne vrhniške dekanije je bilo brez ozira na upravno razdelitev že od gubernija prirejeno ljubljanskemu volivnemu okraju ter odtrgano od postojnskega. Na Koroškem so v obeh okrožjih upoštevali le dekanijske, torej višje cerkvene meje, dočim se v dolenskem okrožju niso ozirali niti na okrajne niti na dekanijske meje, ampak so dodeljevali neposredno župnije temu ali onemu volivnemu okraju. V podrobnostih so bili volivni okraji ljubljanskega gubernija takole formirani:²⁷

1. Ljubljanski volivni okraj s 64.034 prebivalci. Kot pravi cirkular ljubljanske kresije z dne 23. aprila, je bil »sestavljén iz

²⁶ Pr. arh. 735.

²⁷ Razdelitev za Kranjsko objavljena v Laibacher Zeitung 1848, Amtsblatt, N. 52, s. 351, za Koroško glej pr. arh. 932, 934 — številke prebivalstva za vsak volivni okraj smo izračunali po cerkvenih šematizmih. Pri tem pa moramo opozoriti na to, da tudi v volivnih zapisnikih, gubernijskih in kresijskih razglasih in poročilih najdemo številke o prebivalstvu volivnih okrajev, ki pa so doma le vse nepravilne, čeprav uporabljajo isti vir, cerkvene šematizme. Odlíkuje jih silna površnost in malomarnost pri prepisovanju in seštevanju. Tako navaja n. pr. v op. 27 a cit. cirkular ljubljanske kresije za ljubljanski volivni okraj številke 19063 + 23233 + 21781 = 63077 — pravična vsota istih številk pa je 64.077; za kranjski volivni okraj beremo v kresijskem razglasu 79.960, v volivnem zapisniku pa 79.458; za postojnski okraj spet gubernij napak odšteva in dobi 80321 namesto 79321 itd. Te napake povzročajo potem spet napačno maknadno preračunavanje števila volivnih mož (gl. op. 91) in druge napake. Podobne pomote v celotnem volivnem materialu so zelo pogoste.

ljubljskega magistratnega ozemlja, iz okraja Ljubljana okolica in iz dekanata Vrhnika^{27a}, pri čemer moramo seveda besedo »okraj« razumeti v zgoraj pojasnjenem smislu kot »ozemlje župnij s sedežem v okraju«. Tu je torej volilo 37 župnij oziroma 36 pravolivnih enot.

2. Kranjski volivni okraj z 80.639 prebivalci. To je bil največji (po številu prebivalstva) okraj v celotnem guberniju. Obsegal je (v zgornjem smislu besed) okraje Kranj, Škofja Loka, Radovljica in Kranjska gora, v celem 58 župnij oziroma 57 pravolivnih enot.

3. Kamniški volivni okraj z 59.836 prebivalci. To je bil v vsem guberniju po prebivalstvu najmanjši volivni okraj. Obsegal je 48 župnij oziroma 47 pravolivnih enot in je bil sestavljen iz dveh teritorialno ločenih delov: iz okraja Tržič na eni, pa okrajev Smlednik, Mekinje, Brdo-Krumperk ter Ponoviče na drugi strani.

4. Mišenski volivni okraj z 69.904 prebivalci. Tu je volilo 38 župnij (vse samostojne pravolivne enote) v severnem delu Dolenjske od Šmarij pa do Krškega (podrobneje glej na karti).

5. Novomeški volivni okraj s 74.536 prebivalci. Sem je spadalo 29 župnij in prav toliko pravolivnih enot z jugovzhodnega področja Dolenjske.

6. Kočevski volivni okraj z 68.416 prebivalci. Tu je volil jugozapadni predel Dolenjske od Šenturja do Sinjega vrha — skupaj 42 župnij oziroma pravolivnih enot.

7. Postojnski volivni okraj z 79.321 prebivalci. Obsegal je ozemlje postojnske kresije manj ozemlje vrhniške dekanije, v celem 53 župnij, ki so bile vse obenem pravolivne enote.

8. Celovski volivni okraj z 68.657 prebivalci. Tu so volile dekanije Celovec, Spodnji Rož, Tinje in Dobrla ves s 70 župnijami oziroma 65 pravolivnimi enotami; skoraj docela samo slovensko narodnostno ozemlje.

9. Šentandraški volivni okraj z 61.698 prebivalci. Ta je obsegal dekanije St. Leonhard, Wolfsberg, Šentandraž in Pliberk, torej v celem 40 župnij ali 39 pravolivnih enot, od katerih jih je bilo približno polovica na slovenskem, polovica pa na nemškem narodnostnem ozemlju.

10. Šentviški volivni okraj s 66.649 prebivalci. Tu so volile dekanije Šentvid, Velikovec, dolina Krke, Breže in Krappfeld, z 89 župnijami oziroma 83 pravolivnimi enotami. Po prebivalstvu je bila večina tega volivnega okraja nemška; slovensko je bilo ozemlje velikovške dekanije in nekaj sosednjih župnij.

11. Beljaški volivni okraj z 68.942 prebivalci. Obsegal je dekanije: Beljak, Zgornji Rož, Trg (Feldkirchen), Spodnja Ziljska dolina in Žabnica (Kanalska dolina), skupaj 72 župnij oziroma 67 pravolivnih enot. Narodnostno je bilo to ozemlje spet deljeno nekako na polovico.

^{27a} Circulare an sammtliche Bezirkskommissariate und Bezirksobrigkeiten des Laibacher Kreises, Nro. 7478 (objavljen tudi v LZ, gl. op. 27).

12. Špitalski volivni okraj z 61.997 prebivalci. Tu so volili dekanati Zgornja Ziljska dolina, Zgornja Dravska dolina, Spodnja Dravska dolina, dolina Bele in Gmünd, v celem 74 župnij oziroma 70 pravolivnih enot z docela nemškim prebivalstvom. To je bil edini narodnostno homogen volivni okraj na Koroškem.

Volivna pravica je bila določena že s splošnimi določbami predparlamenta. Posebej so določbe gubernija omenjale, da voli vsakdo v župniji, v kateri ima svoje bivališče, in izključevale iz volivne pravice one, ki so prejemale kako podporo za reveže iz javnih sredstev.²⁸ Ministrstvo je naročalo še posebej, naj se izključijo iz aktivne in pasivne volivne pravice vsi oni, ki jim je po zakonu preprečeno izvrševanje državljanskih pravic, in je razložilo pomen »samostojnosti« v tem smislu, »da pod njim ni mogoče razumeti onih, ki so podpirani iz javnih ali občinskih sredstev, niti tistih, ki so v služnem razmerju (im Dienstverhältnisse stehende Personen)«. ²⁹ To je bila, kakor vidimo, dokaj ostra omejitev splošne volivne pravice: delavci so bili iz nje izključeni. Številki volivnih upravičencev za frankfurtske volitve nimamo; ker se kake liste volivnih upravičencev, kakor vse kaže, na Kranjskem in Koroškem pred volitvami niso sestavljale in je volivna komisija za vsakogar, ki je prišel na volišče, posebej ugotavljala, ali morda ne sme voliti, takih številki v tem guberniju sploh nikdar ni bilo — morebiti pa obstajajo za Štajersko. Ker pa so za nekoliko kasnejše volitve v dunajski parlament veljale skoraj docela iste volivne določbe (glej str. 94), lahko primerjamo podatke za te volitve tudi pri frankfurtskih. V vsem kranjskem volivnem okraju z 80.639 prebivalci po cerkvenem šematizmu (76.001 prebivalca je imel ta okraj po upravnih mejah po podatkih gubernijskega šematizma) je bilo 9650 volivnih upravičencev³⁰, torej 12 % (13 % od prebivalstva po gubernijskem šematizmu). V vseh ljubljanskih mestnih župnijah je živelo 19.063 ljudi, od teh jih je imelo volivno pravico 2039³⁰ ali 11 %. In podobno na Štajerskem: od pristojnega prebivalstva dežele (leta 1846) 962.857 je bilo volivnih upravičencev 134.854³¹ ali 14 % (od celotnega prisotnega prebivalstva 13 %) — posebej n. pr. v mariborskem okrožju od prisotnega civilnega prebivalstva 13 % in podobno. Vse to nam tedaj kaže, da je bila volivna pravica dejansko močno omejena, tako v mestih kakor tudi na kmetih, kjer niso imeli volivne pravice, kakor je iz vsega razvidno, oni, ki niso imeli svoje lastne manjše ali večje posesti ali obrti.³² Kmečki

²⁸ Pr. arh. 755.

²⁹ Pr. arh. 755, 769.

³⁰ Dunajski Staatsarchiv, Oesterr. Reichstag 1848—49, fasc. 48, 49.

³¹ Rezultate volitev na Štajerskem s številom volivnih upravičencev, izvoljenih volivnih mož in glasujočih volivnih mož je objavil Pirchegger, Geschichte der Steiermark 1740—1919, Graz 1934, s. 390—.

³² Prim. n. pr. za Kranjsko številke plačevalcev zemljiškega davka v Felsenbrunn, Statistische Tabellen über die direkten Steuern im Herzogthume Krain, Laibach 1866, in podatke franciscejskega katastra.

sinovi, čeprav nad 24 let stari, ki niso še imeli zemlje v svojih rokah, niso mogli voliti.

Za volivnega moža je bil po določbah lahko izvoljen samo tisti, ki je bil pravolivni upravičenec v dotični župniji.³³ Vendar pa se to pravilo nedvomno ni povsod upoštevalo: tako vemo, da je bil nekdo iz vrhniške župnije izvoljen za volivnega moža v fari Pre-serje,³⁴ in podobno.

Volitve v glavnem kraju pravolivne enote, župnije, je vodil volivni komisar, ki ga je imenovala oblast. Za to službo so uporabljali ne le državne uradnike (okrožne in okrajne), ampak tudi uradnike zemljiških gosposk, župane glavnih občin, graščake, različne privatne uradnike in privatnike — skratka, zato so bili po splošnih navodilih gubernija in okrožij primerni vsi »poštenik« ljudje, »ki uživajo splošno spoštovanje« in znajo sestaviti protokol v nemškem jeziku.³⁵ Ta volivni komisar je nato ob začetku volitev — končno je bil za izvedbo pravolitev določen torek 2. maja ob 9. uri zjutraj in tega dne so se volitve tudi izvršile³⁶ — iz srede pravolivcev izbral odbor sedmih »razumnih in spoštovanih možk«, med katerimi naj bosta vsaj dva večča branja in pisanja, in nato ob sodelovanju in pomoči tega odbora vodil volitve. Glasovalo se je lahko ustno ali pisмено, glasno ali tiho — tajne pa te volitve v nobenem primeru niso bile, saj se je v volivni protokol natanko zapisalo, kdo je za koga glasoval. V primeru kakih sporov o volivni upravičenosti ali podobnem je odločila takoj brez priziva volivna komisija z večino glasov.³⁷ Posebej so bili vabljeni župniki, naj sodelujejo pri pravolitvah, kar je odobril tudi knezoškofijski ordinariat.³⁸ Prav župnikom je pripadla važna naloga pri ugotavljanju volivne upravičenosti pravolivcev. »Kar se tiče polnoletnosti, naj pričujoči župniki iz krstnih protokolov takoj razčistijo vsak dvom«. ³⁹ Protokol pravolitev — tiskani so bili posebni formularji — so podpisali volivni komisar, župnik in člani volivne komisije, podpečatila pa sta ga volivni komisar in župnik.⁴⁰

³³ Pr. arh. 735.

³⁴ Pr. arh. 930.

³⁵ Pr. arh. 735, 2262.

³⁶ Mal, Ljubljana in volitve za frankfurtski državni zbor, v Kroniki slovenskih mest, II, 1935, s. 18, imenuje kot dan pravolitev napačno 26. april. Ta dan je bil sicer določen za pravolitve po enem prvotnih načrtov (prez. arh. 714, tiskan dekret z dne 17. 4., pismo Pirkersdorfu z dne 18. 4.), toda skoraj takoj na to zamenjan z 2. majem (prez. arh. 735, tiskan dekret z dne 20. 4.).

³⁷ Pr. arh. 735.

³⁸ Ljubljanski mestni arhiv, 1848, fasc. 3, akt št. 2566 — pr. arh. 735 — za beljaško okrožje je bila predvidena tudi pritegnitev protestantskih duhovnikov. Že po volitvah je iz koroških protestantskih krogov izšla prošnja na oblasti, naj bi protestantske fare v prihodnje volile same zase, ne pa, kot pri frankfurtskih volitvah, vključene v katoliške župnije (pr. arh. 1026).

³⁹ Pr. arh. 769.

⁴⁰ Pr. arh. 735.

Za izvolitev volivnega moža oz. volivnih mož (vsak pravolivec je oddal toliko glasov, kolikor je bilo v volivni enoti izvoliti volivnih mož) je zadostovala relativna večina. Dekret gubernija je priporočal voliti one, ki so večji branja in pisamja. Volivnemu odboru je bilo prepuščeno, odločiti, ali naj po preteku dopoldanskih ur še čaka na nove pravolivce ali ne in ali naj se naknadno prišli še lahko pripuste k volitvi. Po izvolitvi je dobil volivni mož od volivnega komisarja in volivnega odbora pooblastilo, s katerim se je pri poslanski volitvi legitimiral.⁴¹

Poslanske volitve so se vršile na ozemlju ljubljanskega gubernija tri dni pozneje, v petek 5. maja 1848. Značilno je, da volivni dan ni bil prav nikdar v nedeljo, ampak vselej na delavnik, torej drugače kakor pozneje v Avstriji ali pa že tedaj na Francoskem. Tega dne so se morali zbrati volivni možje v glavnem volivnem kraju svojega volivnega okraja. Za začetek je bila spet določena 9. ura zjutraj. Volitve je vodil ali kak okrožni komisar, ali kak drug višji uradnik, ki ga je za to imenoval okrožni glavar, s pomočjo pravosodnega uradnika (justiciarja) in sedemčlanske volivne komisije, ki so jo izbrali volivci sami in ki je spet pod njegovim predsedstvom brezprizivno sklepala o vseh morebitnih sporih in pritožbah.⁴² »Na volivne glasove kot take naj volivni komisar ne vpliva, če pa ga volivec vpraša za pouk, mu ga ne sme odreči, tako kar se tiče kandidatov, ki bodo nastopili komaj kje drugje kot v časopisih, kakor kar se tiče namena skupščine, v katero naj se volijo poslanci.«⁴³

Volivni možje so volili po enega poslanca za vsak volivni okraj in po enega namestnika (za primer, da bi poslanec odstopil ali bil zadržan), potrebna pa je bila, v nasprotju s postopkom pri pravolitvah, absolutna večina glasov. Šele če tretja volitev ni prinesla absolutne večine, je bil izvoljen tisti, ki je dobil v njej relativno večino.⁴⁴ Normalno se je glasovalo obenem za poslanca in namestnika, torej tako, da je vsak oddal naenkrat dva glasova, edinole v Celovcu so glasovali najprej samo za poslanca in šele po izvolitvi tega za namestnika. Pri glasovanju nihče ni bil vezan na kandidate, ki so se prijavi kresiji ali po časopisju — glasovalo se je lahko za kogar koli. Za glasovanje je bilo treba podpisanih volivnih listkov^{44a}, s teh so potem prepisali imena glasovalcev in kandidatov, za katere so glasovali, v protokol. Volivni listki⁴⁵ so bili navadni listi papirja večjega ali manjšega formata — ne formularji — in

⁴¹ Prav tam.

⁴² Prav tam.

⁴³ Prav tam.

⁴⁴ Prav tam.

^{44a} Prav tam.

⁴⁵ V pr. arh. so ohranjene, priložene volivnim zapisnikom, glasovnice kamniškega, kočevskega in novomeškega okraja (akti 946, 948, 983).

so imeli dokaj različno besedilo, po okusu volivnega odbora in volivcev.⁴⁶

Večkrat je ista roka napisala po več volivnih listkov, pa pustila prazen prostor le za ime poslanca, ali pa izpolnila tudi tega, nakar se je volivec samo podpisal ali podkrižal. Jasno je, da je ob takem načinu bilo prilike za vplivanje več kot dovolj. Normalno so bili volivni listki nemški, vendar pa je treba poudariti, da so marsikje uporabljali tudi slovenske.⁴⁷

Gubernij je že zgodaj opozarjal, naj se volijo za poslance »modri, izkušeni in spoštovani možje«, in je zato apeliral na »zdрави čut dobrega kranjskega in koroškega ljudstva«. ⁴⁸ Poseben razglas je pozival one, ki hočejo nastopiti kot kandidati, da se oglasijo in store potrebne korake, da jih bo ljudstvo spoznalo in da ne bo dalo svojih glasov povsem nepoklicanim in neprimernim. ⁴⁹ 21. aprila je sporočil notranji minister guberniju, da se je z njegovim dovoljenjem osnoval osrednji volivni odbor na Dunaju, ki se je »obrnil že na vas in na vse kresije in name s prošnjo, da vzamem njegovo delovanje pod svojo zaščito. Ob hvalevrednem in na prospevanje dobre stvari usmerjenem namenu tega odbora ustrezam temu in prosim vašo ekscelenco, da upošteva dopise tega odbora, da jim odgovarja in v njih izraženim željam, v kolikor ne bi ovirale volivne svobode, takoj po možnosti ugotovi, ter v tem smislu tudi vpliva na podrejene organe. Če bi poslal odbor odposlanca za pospeševanje

⁴⁶ Ponekod so uživali v dolgih formulacijah, kakor na priliko v kamniškem volivnem okraju:

Jaz spodaj podpisani dr. Anton Potočnik iz Kamnika št. 6, v fari Kamnik izvoljen glasom certifikata volivne komisije z dne 2. t. m. kot volivni mož za volitev poslanca v nemško narodno skupščino v Frankfurtu ob Maini, volim Viktorja barona Andriana, člana spodnjeavstrijskih in kranjskih deželnih stanov in člana odbora petdesetih v Frankfurtu ob Maini, zdaj predsednika pri centralnem volivnem odboru na Dunaju, za poslanca v omenjeno skupščino v Frankfurtu, in gospoda Karla Ulepiča, adjunkta c. kr. tilirske komorne prokuratorje, doktorja prava, filozofije in svobodnih umetnosti itd., v Ljubljani, na Starem trgu št. 22, za njegovega namestnika.

Da sem to volitev sklenil brez tujega vpliva in ob njej vztrajam, potrjujem s svojo lastnoročno pisavo in podpisom.

Deželnoknežje mesto Kamnik,
dne 5. maja 1848.

Anton Potočnik,
c. kr. distriktni sodnik,
izvoljeni volivni mož.

Nepismiti so zadnji stavek formulirali drugače: »...potrjujem z lastnoročnim znamenjem v prisotnosti zato naprošenih lastnoročno podpisanih prič.«

⁴⁷ Tako je v kočevskem okraju od 88 volivnih listkov 26 slovenskih, ki so jih oddali volivni možje iz Ribnice, Loškega potoka, Lašč, deloma Sodražice, Šmihela pri Žužemberku, deloma Hrnj in Sv. Gregorja. Naj še tu navedemo en primer takega slovenskega besedila:

Jest sdolej podpisani volim sa nashiga poslanca sa prihodni nemski shod v Frankfurt Gospoda Mihaela Ambrosha, Comesarja u Smedniki in sa negoviga namestnika pa gospoda Vinzenza Shrota u Lublani.

⁴⁸ Pr. arh. 735.

⁴⁹ Pr. arh. 714.

volitev, jim pojdite na roko, in naročite to tudi kresijam in magistratom, razen če so proti temu višji oziri.«⁵⁰ Vendar vse oblasti niso sprejemale dopisov osrednjega dunajskega volivnega odbora z zaupanjem: tako je ljubljanski županski namestnik Gutman odgovoril na proglas in vprašanje tega odbora, ali so se že javili kakšni kandidati in ali bi bilo zaželeno, da jih sam kaj predlaga: »Ker niti proglas niti dopis od vodstva odbora nista podpisana, morata ostati neupoštevana.«⁵¹ Verjetno se je mož bal, da gre za kak preveč svobodomiseln odbor. Kmalu so se osnovali tudi v deželnih glavnih mestih posebni volivni odbori pod različnimi imeni, ki so potem predlagali svoje kandidate. Mnogo kandidatov je nastopalo tudi samostojno, z letaki, anonimnimi ali lastnimi podpisanimi članki v časopisih, in podobno. Imena teh kandidatov pri nas so razmeroma znana in v literaturi obdelana.

Na Štajerskem so veljale v marsičem drugačne volivne določbe. Ne da bi ponavljali to, kar je skupno, naj označimo le glavne poteze štajerskega volivnega postopka. Štajerska je bila razdeljena na 16 volivnih okrajev s precej bolj neenakomernim številom prebivalstva kakor v ljubljanskem guberniju. Dočim je bilo tam med največjim in najmanjšim okrajem razlike za 20.803 ljudi, je je bilo na Štajerskem za celih 61.518: najmanjši okraj Kindberg je štel 38.075 ljudi, največji, ptujski pa 99.595.⁵² To razliko je gotovo pripisati tudi dejstvu, da so prvotno razdelili Štajersko na 20 okrajev po takratnem stanju prebivalstva in so morali potem 4 okraje ukiniti, česar pa niso storili enakomerno.⁵³ Sestavni deli okrajev so bile okrajne gosposke. O župnijah v volivni razdelitvi ni niti sledu. V slovenskem delu Štajerske, to je v celjskem in mariborskem okrožju, je bilo šest volivnih okrajev — 3 v celjskem okrožju: konjiški, celjski in sevniški, 3 pa v mariborskem: ptujski, mariborski in gliniški.^{54a} Ostalih okrajev na nemškem ozemlju je bilo še 10; 6 v graškem okrožju, po 2 v bruškem in judenburškem.⁵⁴

⁵⁰ Pr. arh. 769.

⁵¹ Ljubljanski mestni arhiv, 1848, fasc. 3, akt. št. 2588.

⁵² Ibler, v op. 4a cit. delo, s. 107. Ibler navaja kot največji okraj celjskega s 85.548 prebivalci, kar pa je, kakor je razvidno iz podatkov v op. 53a, napačno.

⁵³ Prim. razglas štajerskega gubernija z dne 16. aprila (v Auerspergovih zbirki letakov v NUK, Ljubljana, rokopisni oddelek) in naslednje razglase; Gatti, Die Ereignisse des Jahres 1848 in der Steiermark, Graz 1850, s. 139—143.

^{54a} Mariborski volivni okraj z 59.877 prebivalci je obsegal okrajne gosposke: Hrastovec, Jareninski dvor, Pesniški dvor, Dolga dolina, Melje, Mariborsko mesto, Mariborski grad, Vetrinjski dvor, Fala, Vihtuš, Radva-uje, Hompoš, Slivnica, Račje, Svečina, Ernovž in Špilje. — Ptujski volivni okraj z 99.595 prebivalci je obsegal okrajne gosposke: Velika Nedelja, Zavrč, Borl, Ptujski minoritski samostan, Ptujsko mesto, Ptujski grad, Turnišče, Meretinci, Dornava, Ormož, Vurberg, Ravno polje, Gornja Radgona, Sahenturn, Zgornji Cmurek, Lokavci, Branek, Negova. — Gliniški volivni okraj s 64.680 prebivalci je obsegal okrajne gosposke: Poštela, Schwanberg s Holleneggom, Wildbach, Sekova, Glinica, Welsbergl, Landsberg, Ivnik, grad v Muti, Marenberg, Arvež, Trautenberg, Waldschach,

V vsaki okrajni gosposki se je osnoval po volivnih določbah⁵⁵ volivni odbor, ki so ga sestavljali okrajni komisar, župnik onega kraja, pa predstojniki davčnih občin. Ta odbor naj bi sestavil listo vseh v okraju se nahajajočih polnoletnih samostojnih državljanov, ki imajo aktivno volivno pravico. Vsak občinski sodnik naj dobi izvleček iz te liste z imeni volivcev svoje občine in naj jih povabi k pravolitvi za dotični okraj. Ko so volivci zbrani, predlaga volivni odbor več volivnih mož, vsak volivec pa jih lahko predlaga tudi sam. Prav tako ni nihče vezan na predlagane, ampak lahko odda glas, komur hoče. »Predlaganje ima le namen, preprečiti preveliko razcepljenost glasov.« Volivci stopijo nato drug za drugim posamič pred odbor in vsakdo ustno in javno pove imena svojih kandidatov, kar se zapiše v protokol.

V glavnem volivnem kraju volivnega okraja se prav tako osnuje volivni odbor, ki ga sestavljajo krajevni predstojnik, krajevni župnik, predstojnik podružnice kmetijske družbe, ki je v okraju, pa dva odbornika volivnega kraja. Tudi ta odbor naj predlaga več poslancev in namestnikov, kar spet lahko stori tudi vsak volivec sam, in spet ni nihče vezan na predloge. Volitev naj bo tudi tu javna in ustna, vsakdo pa naj voli tri kandidate: enega za poslanca, dva pa za namestnika. Pri volitvi volivnih mož je bila potrebna relativna, tu absolutna večina.

Poslanske volitve na Štajerskem so se vršile v sredo 3. maja.⁵⁶

Za ostale slovenske dežele nimamo nič podrobnejših poročil o volivnih okrajih in volivnih predpisih. Goriška je volila dva poslance, Trst prav tako dva, bivša beneška Istra pa je tvorila en volivni okraj s sedežem v Pazinu.

Agitacija za in proti Frankfurtu, pa za te in one kandidate se je vršila že pred pravolitvami. Zgodaj je zaznati tudi že strah pred protifrankfurtsko agitacijo. »Če bi proti pričakovanju kaka župnija odrekla pravilne volitve ali jih morebiti n. pr. zaradi panslavističnih demonstracij (aus Anlass panslavistischer Demonstrationen) sploh popolnoma preprečila, naj se volivni komisar ne spušča v prepire s to župnijo, ampak naj se s pritegnitvijo dveh prič samo protokolira, da se v dotični župniji pravolitve sploh niso

Harachegg. — Konjiški volivni okraj z 82.854 prebivalci je obsegal okrajne gosposke: Pukštajn, Lehen, grad v Slovenjem Gradcu, Zgornja Polskava, Slovenska Bistrica, Studenice, Štatenberg, Rogatec, Strmoče, Podčetrtek, Kozje, Zbelovo, Konjice, Žiče. — Sevniški volivni okraj z 51.943 prebivalci je obsegal okrajne gosposke: Podsreda, Loka, Sevnica, Laško, Rajhenburg, Brežice, Bizeljsko, Jurklošter, Planina. — Celjski volivni okraj s 85.548 prebivalci je obsegal okrajne gosposke: Vrbovec, Gornji grad, Celjsko mesto, Novo Celje, Zalog, Žovnek, Ojstrica, Tabor, Jelše, Rifnik, Žusem, Lemberk, Prebold, Vrtanje, Velenje, Soštanj, Novi klošter. — Številke prebivalstva so izračunane po Handbuch des Herzogthumes Steiermark für das Jahr 1848, Gratz, s. 170—172. Prim. karto v Mell, Grundriss der Verfassungen und Verwaltungsgeschichte des Landes Steiermark, 1929, s. 625.

⁵⁴ Gatti s. 140—141.

⁵⁵ V op. 53 cit. razglas; Gatti 140—143.

⁵⁶ Gatti 144.

izvršile in zakaj; za to župnijo se bo potem smatralo, kakor se samo ob sebi razume, da se je pravolitvam odpovedala.« Tako piše gubernij kresijam 20. aprila.⁵⁷ Ker je bilo vladi mnogo na tem, da bi se volitve mirno in v redu vršile, so marsikje poskušali pripraviti teren za dober potek volitev že vnaprej. Tako so n. pr. na ozemlju ljubljanske kresije komisarji pred pravolitvami obšli vrsto pravolivnih enot in poskušali »poskrbeti vse primerno«. ⁵⁸ Pravolitve same so bile večinoma zelo burne. Zelo pogosto so se spremenile najprej v volivne shode, še več, v zborovanja, na katerih so kmetje postavljali svoje zahteve glede zemljiške odveze, napadali volivne komisarje, zakaj še mi patenta o odpravi dajatev itd. Pri obeh — po uradnih poročilih — najburnejših pravolitvah na Slovenskem, v Krškem in Laškem, igrajo največjo vlogo kmečke zahteve, zemlja.⁵⁹ To vprašanje je bilo važnejše kakor pa volitev sama. Sicer pa so nastopali agitatorji proti Frankfurtu in za Frankfurt.⁶⁰ Splošno razpoloženje nam najbolje slika poročilo novomeške kresije, ki pravi: »Tudi najspretnější in najspodobnejši volivni komisarji ne morejo ničesar opraviti sredi razgrajajoče množice in gluščega vpitja«. ⁶¹ Jasno je tudi, da o »nevmešavanju« volivnega komisarja ni moglo biti govora: najprej se je trudil, da je sestavil volivni odbor. »Kako težko je pri vsaki volitvi najti sedem odbornikov, ki imajo dovolj spretnosti in vpliva, da bi podpirali vodstvo poslov, si lahko predstavlja samo tisti, ki je bil sam priča poteka«. ⁶² Potem je pregovarjal kmete, naj volijo, kar je trajalo časih po cele ure in se končalo zdaj z uspehom, zdaj z neuspehom. Župniki so večinoma sodelovali pri pravolitvah. Na volivnih legitimacijah, ki so jih izdali volivnim možem in ki so se nam ohranile, so podpisani župniki razen v nekaterih primerih.

V celem torej ne moremo pritrditi, da bi se dobesedno izvajalo navodilo, da se nikogar ne sme siliti k volitvi, da je »vsak pravolivec le volivni upravičenec, ne pa zavezanec«. ⁶² Volivni komisar in župnik — razen seveda v primerih, kjer je nastopila mlajša, protifrankfurtska duhovščina, ki je ravnala direktno proti navodilom svojih cerkvenih predstojnikov — sta se vselej trudila, pripraviti ljudi do volitev. Brez njunega poseganja in pregovarjanja bi bila nedvomno pravolivna abstinenca večja.

Preden spregovorimo o volivni udeležbi in abstinenci pri pravolitvah, pa pogledjmo, koga so volili za volivne može. Podatkov imamo precej manj, kakor bi bilo želeli, vendar še dovolj za splošno

⁵⁷ Pr. arh. 735.

⁵⁸ Pr. arh. 1139.

⁵⁹ Glej naprej str. 91, 93.

⁶⁰ Prim. pr. arh. 856, 912, 945, 985, 1009, 1139 in posamezne volivne zapisnike (cit. v op. 77ss), Novice, Laibacher Zeitung in druge časopise iz maja in junija 1848 — Apih 104—109, Mal, v op. 36 cit. delo, Mal, Zgodovina slovenskega naroda, s. 840—849, itd.

⁶¹ Pr. arh. 1139.

⁶² Pr. arh. 735.

sliko.⁶³ V mestih in trgih so volili premožnejše meščane in inteligenco, glavne krajevne veljake: trgovce, podjetnike, posestnike, uradnike, pogosto okrajne komisarje, advokate, zdravnike, oskrbnike, župane itd.⁶⁴ Med mestnimi in trškimi volivnimi možmi je zastopana tudi duhovščina, ne sicer v velikem številu, vendar pa, posebej če primerjamo s kmečkimi volivnimi enotami, ne tako slabo.⁶⁵ V kmečkih župnijah⁶⁶ docela prevladujejo kmetje kot volivni možje. Želja meščanstva (konservativnega in liberalnega) in vlade je bila, da bi bilo tudi pri pravolitvah v vaseh izvoljeno čim več nekmečkih volivnih mož: uradnikov, zemljiških gospodov, oskrbnikov, duhovnikov — skratka, pristašev »miru, reda in varnosti«. Ta želja je doživela polom: nekmečkih volivnih mož je bilo minimalno. Duhovniki, ki so v poznejših desetletjih parlamentarnega življenja v Avstriji na vasi skoraj redno volivni možje, niso izvoljeni leta 1848 tako pri frankfurtskih kakor pri državnozborskih volitvah skoraj nikjer. Vidimo pa, da so se trudili za to, da bi bili izvoljeni, da so se aktivno udeleževali volivnega gibanja, glasovali in kandidirali⁶⁷ — niiti govora ni tedaj o kakem »umiku« iz političnega življenja, narobe, vršila se je ogorčena borba za pozicije, tako v mestu kakor na vasi, za vpliv na volitve, »da bi bili izvoljeni pobožni krščanski možje«. Toda kmet v svojem revolucionarnem razpoloženju leta 1848 duhovščino odklanja, le malokje se ji posreči

⁶³ Ker ni pravolivnih zapisnikov, smo navezani na oznake poklicev pri imenih volivnih mož v zapisnikih poslanskih volitev. Te pa najdemo še najbolj popolne v treh volivnih zapisnikih celovškega okrožja, dočim jih drugi volivni zapisniki ali sploh ne poznajo, ali pa le pri nekaterih osebah. Pogostoma so označali v volivnih zapisnikih meščanske volivne može s pridevkom »Herr«, dočim so kmečke puščali brez vsakega naslova. Tudi podatki te vrste so dragoceni.

⁶⁴ Podatkov za Ljubljano nimamo, za Celovec pa vemo, da je bilo med 26 volivnimi možmi vseh treh župnij 14 pravnikov (7 advokatov in 7 sodnikov), 1 profesor, 1 zdravnik, 1 magistratni svetnik, 2 upravna in sodna uradnika, 1 graščinski oskrbnik, 2 fabrikanta, 1 trgovec, 1 lekarnar, 1 obrtnik (usnjarski mojster) in 1 hišni posestnik. (Pr. arh. 934.)

⁶⁵ Ljubljana ima enega ali dva duhovnika med svojimi volivnimi možmi, Celovec nobenega; v celovškem okrožju so 4 mesta in trgi (vse v nemškem delu) izvolili po enega duhovnika, na Kranjskem n. pr. Vipava,

⁶⁶ Velika večina mestnih in trških župnij je obsegala tudi večjo ali manjšo kmečko okolico: volivni možje so bili v teh primerih ali samo iz mesta oz. trga, ali pa zelo pogosto tudi iz obeh predelov.

⁶⁷ To nam kaže že frankfurtski volivni material (o protifrankfurtsko usmerjenem delu mlajše duhovšč ne seveda ne govorimo), posebno jasno pa ljubljanski pravolivni zapisniki državnozborskih volitev: v volivni sekciji Šentpeter II je prišlo do pritožbe meščanov zaradi »času neprimernega« nagovora župnika volivcem; v volivni sekciji Šentpeter I voli kot prvi (in gotovo ne brez namena) duhovnik, v volivni sekciji Šenklavž III voli med prvimi 25 teologov (od 26, ki so imeli volivno pravico!): od 55 duhovniških oseb, ki imajo volivno pravico v tej sekciji, jih voli 48, torej procentualno več, kakor v kateri koli drugi poklicni skupini, in sicer pretežno za duhovnike (od 192 glasov, ki jih oddajo, jih prpada 154 duhovnikom). (Ljubljanski mestni arhiv, 1848, fasc. 3, aktj št. 3016.)

uveljaviti.⁶⁸ Sem ter tja, toda spet zelo redko, najdemo v kmečkih župnijah nekmete-laike: zdravnike, podjetnike, juriste, upravitelje, uradnike, graščake.⁶⁹

V celem prevladujejo tako med mestnimi kakor med vaškimi volivnimi možmi premožnejši zastopniki. V vaseh je bilo torej izvoljenih daleko največ celih kmetov, tudi precej kmečkih gostilničarjev in podobnih, pa le malo polovičnih, tretjinskih in še manjših kmetov in le prav redko se pojavljajo kajžarji.⁷⁰ Pri volitvah so tedaj odločale višje meščanske plasti in večji kmetje. Koliko in kakšne borbe so se vršile pri pravolitvah med različnimi kandidati, je težko reči, ker pravolivnih zapisnikov ni. Odkritih in jasnih političnih borb nedvomno v celem ni bilo.⁷¹

Po ohranjenih glasovnicah sodimo lahko nekoliko tudi o tedanji pismenosti. Med 88 glasujočimi v kočevskem okraju je 22 nepismenih, med 29 v kamniškem okraju 8.

Zaradi pomanjkanja pravolivnih zapisnikov spet ne moremo povedati mnogo o volivni udeležbi pri pravolitvah. Iz zapisnikov o poslanskih volitvah pa se da posneti — in še to ne povsod, le, v kateri pravolivni enoti se je pravolitev izvršila, v kateri ne, to je, ali je prišlo do glasovanja — in potem je popolnoma vseeno, ali je glasoval en sam človek, ali pa jih je bilo sto ali dve sto — ali pa prav nihče ni hotel voliti. Ker pa je nedvomno med 200 in 2 večja razlika kakor med 2 in 0, nas seveda ti podatki zelo malo zadovoljeje. Splošno poročilo, ki ga je poslal gubernij notranjemu ministrstvu,⁷² pravi, da so »našle pravoliteve na Kranjskem presenetljivo malo odzivov«, in navaja za primer dve številki, ki jih je sicer citiral že Mal:⁷³ v Ljubljani z 19.063 prebivalci v vseh župnijah je glasovalo le okrog 800 ljudi, v župniji Sora (okraj Ljubljana oko-

⁶⁸ Na Koroškem in posebej v nemškem delu bolj kakor na Kranjskem. Pozornost vzbujata n. pr. skupina 4 sosednjih župnij v šentandraškem volivnem okraju, ki je izvolila vsaka svojega župnika (St. Gertraud, St. Margarethen, St. Michael, St. Mare n okrog Wolfsberga); sicer sta v kmečkih župnijah celovškega okrožja izvoljena še 2 duhovnika v šentvidskem okraju (oba v nemškem delu). Na Kranjskem (podatkov je malo) je bil izvoljen župnik n. pr. v Dolu pri Ljubljani; zato so tudi od volivnih mož te župnije bili oddani 3 glasovi za župnika Vrtovca.

⁶⁹ Pozornost vzbujata izvolitev graščakov za volivne može v nekaterih župnijah celovškega okrožja (v nemškem delu).

⁷⁰ Po podatkih za državnozborske volitve. Med 67 volivnimi možmi ljubljanskega in škofjeloškega okraja je bilo n. pr. 9 takih, ki niso bili celo kmetje. (V op. 30. cit. Staatsarchiv, fasc. 48.)

⁷¹ V edinem deloma ohranjenem pravolivnem zapisniku za frankfurtske volitve vidimo, da je bilo oddanih v šentpeterski fari v Ljubljani 829 glasov (vsak volivec je glasoval za 6 volivnih mož, nekateri posamezniki tudi za manj), ki so pripadli 69 različnim osebam: od teh jih je 20 dobilo več kakor po 10 glasov. Vsakdo je glasoval poljubno, opaziti ni nobene stalne povezave imen, kakor je značilna za politično diferencirane volitve, nobenih nasprotujočih si imenskih list (Ljubljanski mestni arhiv, 1848, fasc. 3, akt št. 2526). Iste rezultate daje preiskava ljubljanskih državnozborskih pravolivnih zapisnikov.

⁷² Pr. arh. 856.

⁷³ Mal, Zgod. sl. nar., s. 845, 846.

lica) pa, ki šteje 1409 prebivalcev, le 27 volivcev. Za Ljubljano navedemo lahko za volivni sektor šenklavške župnije, da je tu glasovalo 139 volivcev.⁷⁴ Če upoštevamo, da je bilo na ozemlju ljubljanskih župnij vsega 2039⁷⁵ volivnih upravičencev, od tega v šenklavški fari 451 — je znašala torej volivna udeležba okrog 39 %, v šenklavški fari posebej pa 32 %; v Sori je bilo približno 317 volivnih upravičencev, torej udeležencev pri pravolitvah okrog 8,5 %. Poleg tega imamo približen podatek za pravolitveno udeležbo še za Trst: tu je volilo malo pod 2000 ljudi, kar da po podobni primerjavi okrog 20% udeležbo.⁷⁶

Bolj podrobno smo poučeni o tem, kje so pravolivci volitev sploh odklonili, bodisi da so izrecno izjavili, da nočejo voliti, bodisi da sploh nihče ni prišel na volišče, bodisi da so sicer volili, pa potem volitev preklicali in zahtevali uničenje volivnega protokola, kar tudi ni bilo redko. Pregled abstinenca in odklonitve volitev volivnih mož pa bomo združili s pregledom abstinenca in odklonitve poslanskih volitev.

V ljubljanskem volivnem okraju⁷⁷ bi moralo biti ob popolni izvedbi pravolitev izvoljenih približno 121 volivnih mož,⁷⁸ zares pa so jih izvolili 114, od katerih jih je prišlo potem k volitvam 104. Po sestavnih delih volivnega okraja so te številke takole razvrščene:

	Določenih vol. mož	Izvoljenih vol. mož	Volijo
Ljubljana	36	36	36 ⁷⁹
okraj Ljubljana-okolica	44	37	33
dekanija Vrhnika	41	41	35
	121	114	104

⁷⁴ Ljubljanski mestni arhiv, 1848, fasc. 3, akt št. 2526.

⁷⁵ Po podatkih za državnozborske volitve, prim. str.

⁷⁶ Vivante, *Irredentismo adriatico*, ristampa 1945, s. 40, prim. tudi str. 46.

⁷⁷ Volivni zapisnik pr. arh. 950.

⁷⁸ Ta številka, ki temelji za ljubljanske župnije na podatkih iz volivnega akta (36), za župnije ljubljanske okolice (44) in vrhniške dekanije (41) pa na našem preračunavanju števila volivnih mož, ki pride po številu prebivalstva z upoštevanjem volivnih določb na posamezne župnije, je le približna. Naša preračunavanja so namreč sicer teoretično pravilna, iz prakse pa vemo, da so mnogokje preračunavali napačno, dajali posameznim župnijam preveč ali premalo volivnih mož, prav tako, kakor so se motili v seštevanju prebivalstva volivnih okrajev — bodisi iz nezamevanja navodil, bodisi pomotoma, bodisi iz nevednosti itd. Tako so n. pr. šentpetrski fari v Ljubljani s 5481 prebivalci določili le 10 namesto 11 volivnih mož. Na drug. strani pa so male župnije pod 300 prebivalci priključevali, kakor vemo, večjim — toda kjer nimamo podrobnih podatkov, lahko samo domnevamo, katerim — drugačne dodelitve pa so lahko spremenile število volivnih mož. Zato se torej v tem in drugih podobnih primerih naša številka od dejanske lahko za nekaj volivnih mož razlikuje.

⁷⁹ Ljubljana je navedena kot bivališče celo pri 37 volivnih možeh, torej je moral eden med temi, če ne gre za pisno pomoto, zastopati kako izvenljubljansko župnijo.

Točno ne moremo povsod ločiti, kje se niso izvršile pravolitve in kje gre le za abstinenco sicer izvoljenih volivnih mož pri poslanskih volitvah. Sv. Katarina, Dobrova, Želumlje, Golo in Lipoglav — te župnije iz ljubljanske okolice niso bile na poslanskih volitvah zastopane niti z enim volivnim možem: v večini od njih se tudi pravolitve niso izvršile. Iz vrhniške dekanije, kjer so se sicer izvršile vse pravolitve, kakor moremo z vso verjetnostjo domnevati, pa so se pri poslanskih volitvah popolnoma abstinirali zastopniki Horjulja in Rakitne.⁸⁰

Kranjski volivni okraj⁸¹ bi moral imeti po naših preračunih 153 volivnih mož. V resnici jih je bilo izvoljenih 121, to se pravi, da jih je približno 32 odpadlo že zaradi odklonitve pravolitev. Nadaljnjih 27 je bilo sicer izvoljenih, pa niso prišli volit. 65 jih je proti volitvam na volišču protestiralo (o tem bomo še govorili) in samo 29 jih je res volilo. Za točnejšo analizo nam spet manjka podrobnih podatkov. Onih 29 volivnih mož, ki so res volili, je zastopalo župnije: Dovje, Jesenice, Sv. Križ in Koroško Belo iz kranjskogorskega okraja, Kropo iz radovljiškega okraja, Kranj, Šmartin pri Kranju, Predoslje in Šenčur iz kranjskega okraja, pa Škofjo Loko in Staro Loko iz škofjeloškega okraja. Vendar jih je že iz teh župnij mnogo (19) tudi ostalo doma ali protestiralo. Razporeditev volivne udeležbe, podpisnikov protesta, volivne abstinence in abstinence pravolitev po okrajih je bila tale:

Okraj	Določenih vol. mož	Ni izvoljenih ali ne pr. deajo na volišče	Protestirajo	Volijo
Kranjska gora	14	7	3	4
Radovljica	39	21	15	3
Kranj	48	11	25	12
Škofja Loka	52	20	22	10
	153	59	65	29

V kamniškem volivnem okraju⁸² bi moralo biti izvoljenih 113 volivnih mož, res pa so jih izvolili samo 71. Kje so pravolitve odklonili, ne vemo. Volivni zapisniki pravijo le, da se mnogokje volitve niso vršile in da so tudi na dan poslanskih volitev prihajali »od mnogih župnij volivni možje z odposlanci župnij pred okrožnega volivnega komisarja s prošnjo in zahtevo, da se jim vrnejo volivni protokoli in da se smatra izvršitev pravolitev, kakor da je ni bilo, ker so farani docela proti tej volitvi«. Vsega skupaj se je udeležilo poslanskih volitev 29 volivnih mož, ki so bili iz 14 pravolivnih enot (od 47): iz Tržiča in Kovorja (toda ti so volili pogojno s posebno deklaracijo, o kateri bo še govora), Mengša,

⁸⁰ Župnij, iz katerih so volivni možje deloma volili, deloma pa ne, v tem in naslednjih pregledih abstinence ne upoštevamo.

⁸¹ Volivni zapisnik pr. arh. 958, 1177.

⁸² Volivni zapisnik pr. arh. 946.

Kamnika, Nevelj, Vranje peči, Spodnjega in Zgornjega Tuhinja, Motnika, Šentožbolta, Češnjice, Zlatega polja, Brda in Dola.

Mirenski volivni okraj⁸³ naj bi izvolil 135 volivnih mož v 38 pravolivnih enotah, toda v 12 so pravolitev odklonili. Tako je bilo v župnijah: Šmarje, Žalna, Štanga, Šmartno pri Litiji, Javor, Šentvid pri Stični, Višnja gora, Sela pri Šumberku, Primskovo, Dole, Sv. Križ pri Turnu, pa Mirna. Izvoljenih je bilo torej le 92 volivnih mož.^{83a} Med sicer izvršenimi pravolitvami je treba posebej omeniti ono v Krškem (Leskovcu), za katero poroča gubernij notranjemu ministru o »surovih izgredih«, pri katerih »je predvsem od nekaterih nemirnih zlomiselnih posameznikov razburjeno ljudstvo siloma iztrgalo okrajnemu komisarju Maku volivni protokol in njemu kakor tudi dekanu Strženu tako silno grozilo, da sta oba zbežala.«⁸⁴ Po teh pravolitvah so poslali v Krško vojaštvo.⁸⁵ Glavna oseba pri krških izgredih je bil mali trgovec Jurij Gajer, ki je obtoževal volivnega komisarja nepravilnega postopanja in trdil, kakor so ga potem napadali v Novicah in drugem časopisju, da komisar skriva patent o odpravi zemljiške odveze, ki ga je že dobil. Tudi poslanske volitve, h katerim je prišlo 69 volivnih mož,⁸⁶ niso potekle mirno — toda spori so se tikali načina glasovanja in kandidatov, ne pa kake protifrankfurtske propagande.

Novomeški volivni okraj⁸⁷ bi moral izvoliti 147 volivnih mož. Tudi za ta okraj velja seveda, kar piše novomeški kresijski glavar guberniju, da se »v mnogih farah vseh treh volivnih okrajev volitve niso vršile, ker so bili volivci v takem razpoloženju, ki se je vsej volivni zadevi odločno upiralo.«⁸⁸ Izvoljenih je bilo 97 volivnih mož, od katerih se je na poslanskih volitvah zbrala večina — toda največ jih je, ko naj bi se glasovanje pričelo, izjavilo, da sicer z vsem soglašajo, da pa nočejo oddati nobenih glasov, in so se drug za drugim oddaljili iz dvorane, določene za volivni posel, vse do devetih volivcev, ki so v redu oddali svoje glasove. Ti so bili iz Novega mesta, Šmihela in Vavte vasi.

⁸³ Volivni zapisnik pr. arh. 948.

^{83a} Ker je bilo 11 krških volivnih mož izvoljenih z vladnega stališča prav za prav nepravilno (volivnemu zapisniku, ki ga je prinesel k poslanskim volitvam Gajer, je manjkal podpis itd.), beremo v uradnih poročilih tudi, da je bilo izvoljenih le 81 volivnih mož (prim. prezidialni arhiv 1849, akt št. 609).

⁸⁴ Pr. arh. 856, 912.

⁸⁵ Pr. arh. 879. Mimogrede naj pri tem omenimo, da se v istem aktu kaže tudi velik strah oblasti, predvsem pa novomeškega kresijskega urada, da se ne bi vojaštvo, poslano v Krško, ki je bilo italijanske narodnosti, kakor sploh tedaj večina vojaštva na Kranjskem (italijansko vojaštvo je bilo tudi poslano, da zatre ižanski upor), uprlo.

⁸⁶ Zapisnik ima številko 70, vendar jo moramo popraviti na podlagi statistike oddanih glasov.

⁸⁷ Volivni zapisnik pr. arh. 983 (akt št. 948, ki je v tem svežnju).

⁸⁸ Pr. arh. 983 (948).

V kočevskem volivnem okraju^{88a} bi moralo biti izvoljenih 131 volivnih mož.⁸⁹ Pravolitev je odreklo 15 volivnih enot, tako da je bilo izvoljenih 38 volivnih mož manj, torej 93, od teh pa jih 5 ni prišlo na volišče, tako da je glasovalo 88 volivnih mož. Pravolitev so odklonili v Poljanah, Črmošnjicah, Planini, Banjaloki, Kostelu, Zagradcu, Krki, Ambrusu, Vidmu, Kopanju, Šenturju, Škocijanu, Turjaku, Robu in na Gori, volivni možje iz Strug pa so se od poslanskih volitev vsi abstinirali. Posebej je treba opozoriti na to, da so med nevolečimi župnijami tudi tri kočevske: Poljane, Črmošnjice in Planina.

V postojnskem volivnem okraju⁹⁰ bi moralo biti izvoljenih po naših preračunih 152 volivnih mož in prav toliko so jih tudi izvolili. Smeli bi torej domnevati, da so se pravolitve izvršile prav v vseh župnijah, vendar pa ne moremo tega trditi z gotovostjo.⁹¹ Volitev se je udeležilo 147 volivnih mož, torej se jih je 5 abstiniralo: po volivnem zapisniku posnemamo, da ni bil noben glasovalec doma s področja župnij Grahovo pri Cerknici in Planina pri Vipavi; če torej niso teh dveh volivnih enot zastopali ljudje iz drugih župnij, sta bili te dve edini, ki se poslanskih volitev v celoti nista udeležili.

Točnejše podatke kot za kranjske volivne okraje imamo za Koroško. Iz celovškega volivnega okraja⁹² imamo podrobna poročila: v Dholici »so farani volitev odklonili«. V Radovičah in Malem Šentvidu, ki sta tvorila eno volivno enoto, so se volivni možje abstinirali od poslanskih volitev. V župniji Krnski grad »se farani niso hoteli spustiti v nobeno volitev«, v fari Podkrnos »je bila izvedba volitev preprečena«. Za župnijo Medgorje pravi volivni zapisnik: »pravolivni protokol so zahtevali farani, ki so se zbrali v množici, od okrajnega komisarja v Grabštajnu in jim ga je ta izročil« — isto velja za sosednji fari Radiše in Podgrad: Sosednji Grabštajn je sicer pravolitve izvršil, a se volivni možje

^{88a} Volivni zapisnik pr. arh. 948.

⁸⁹ Po volivnem zapisniku; ob točnem upoštevanju volivnih pravil bi jih moralo biti 132.

⁹⁰ Volivni zapisnik pr. arh. 931.

⁹¹ Ravno v postojnskem okraju se število volivnih mož, ki bi morali biti izvoljeni v posameznih župnijah, pogosto ne ujema s številom volivnih mož, ki so zabeleženi s prebivališčem v tisti župniji po glasovalnem seznamu. Tako bi smela trnovska fara po prebivalstvu 5061 duš izvoliti 10 volivnih mož, volilo pa jih je s prebivališčem v Trnovem in Ilirski Bistrici 11. Iz košanske fare (2596) bi smelo biti 5 volivnih mož, pa jih najdemo 6, v Slapah (622 prebivalcev) bi moral biti eden, pa sta 2 itd. Mnogo bolj, kot da gre samo za napake pri določanju števila volivnih mož, moremo domnevati, da volivni možje niso bili vselej iz fare, k jih je rzočila. Vse to seveda maje trdnost naših zaključkov. Poročilo gubernija ministrstvu (pr. arh. 948) pravi, da bi moralo biti v postojnskem volivnem okraju izvoljen h okrog 160 volivnih mož, kar pa temelji verjetno na hitrem preračunu 80.000 prebivalcev (napačna številka, gl. op. 27) : 50 = 160 volivnih mož, in ne zasluži upoštevanja. Podobno nezanesljivo so sestavljena poročila tudi za druge volivne okraje.

⁹² Volivni zapisnik pr. arh. 934.

niso prikazali k poslanskim volitvam. Pravolitve se niso vršile nadalje v fari Sv. Jurij na Vinogradih, v sosednjem Šentlipšu pa so se volivni možje abstinirali od poslanskih volitev. V volivni enoti Šentlenart-Podljubelj ni nihče oddal glasu. »Farani so odklonili volitev« v Šentvidu v Podjuni. V celem je torej 9 volivnih enot od 65 odklonilo pravolitev ali jo preklicalo, 3 volivne enote pa so se vzdržale poslanskih volitev. Krnski grad je med temi po šematizmu krške škofije leta 1848 označen kot nemška župnija, dočim jo Einspieler šteje kot sosednji Šentmartin pri Dolah za mešano: »Nekateri kraji so bolj, drugi manj slovenski; vendar popolnoma nemški nobeden.«⁹³ Mali Šentvid in Radoviče sta po istih dveh virih bili takrat nemški župniji. Vse druge zgoraj našete župnije so slovenske.

V šentandraškem volivnem okraju⁹⁴ se pravolitve niso vršile v Šmihelu pri Pliberku, v Žvabeku in v Kotljah, dočim iz Vogrč izvoljeni volivni mož ni prišel na poslanske volitve.

V šentvidskem volivnem okraju⁹⁵ ena sama fara ni izvolila volivnega moža: to je bil St. Gandolf, sosed Malega Šentvida, ki smo ga prej omenili. Po vseh narodnostnih statistikah tistega časa prištevajo St. Gandolf že med docela nemške župnije in niti ne leži več neposredno ob jezikovni meji.

V beljaškem okraju⁹⁶ se pravolitev nista udeležili dve župniji: Šentilj ob Dravi in Sv. Pavel ob Zilji.^{96a}

Če si zaradi popolne primerjave tudi z vsem nemškim delom Koroške ogledamo še špitalski volivni okraj,⁹⁷ moramo ugotoviti, da so se tu izvršile vse pravolitve in da se samo dve župniji nista udeležili poslanskih volitev: Kornat in Liesing.

O volivni udeležbi izven Kranjske in Koroške moremo zaradi pomanjkanja virov in literature povedati le malo več kakor nič. Na Slovenskem Štajerskem se pravolitve marsikje niso vršile, tako n. pr. v celjskem volivnem okraju, kjer je prišlo pri nekaterih tudi do večjih nemirov. V pravolivni enoti okr. gosposka Laško je moral volivni komisar pobegniti, župnik pa dati pismeno potrdilo, da se odpove desetini. Izvoljena je bila le deputacija na Dunaj

⁹³ Koroški zbornik, Ljubljana 1946, s. 128.

⁹⁴ Volivni zapisnik pr. arh. 934.

⁹⁵ Volivni zapisnik pr. arh. 934.

⁹⁶ Volivni zapisnik pr. arh. 932.

^{96a} O Matiji Majarju piše Apih: »Potoval je tja (= na Višarje) Majar skozi Beljak, baš ko so tu volilci se zbrali, da bi volili poslanca za Frankobrod. Volilci, slovenski Ziljani, so bili nesložni, nekteri so hoteli voliti, drugi ne. Majar, mnogim znan rojak, stopi med nje in jim prav po domače pove: »Ste-li znoreli? Nimamo-li že cesarja? Hočete mar imeti dva cesarja in plačevati oba?« To so razumeli možje in kričeči »Nočemo voliti« razšli se.« (Str. 107.) Vendar so se, kakor vidimo po volivnih zapisnikih, pravolitve in poslanske volitve v Beljaku v redu izvedle, brez vsake večje abstinence. Ali se morebiti nanaša zap. sano na Sv. Pavel ob Zilji? Ali pa je Majarjeva agitacija v Beljaku ostala brez efekta?

⁹⁷ Volivni zapisnik pr. arh. 932.

z zahtevami kmetov.⁹⁸ Pravolitve so bile odklonjene mnogokje v ptujskem volivnem okraju, n. pr. v negovskem okraju in drugod.⁹⁹ V ptujskem volivnem okraju je poleg tega od 168 volivnih mož 100 protestiralo proti volitvam v Frankfurt.¹⁰⁰

Ničesar ne vemo o pravolitvah ali abstinenci oziroma udeležbi pri poslanskih volitvah na Goriškem ali v Trstu, razen tega, kar smo že povedali o pravolivni udeležbi v Trstu.

Zelo pičila je bila volivna udeležba v bivši avstrijski Istri, v pazinskem volivnem okraju, in sicer prav v slovenskem delu.¹⁰¹

Če hočemo pravilno oceniti volivno udeležbo, moramo primerjati frankfurtske volitve z drugimi iz leta 1848, to je predvsem z državnozborskimi, ki so se vršile približno mesec dni kasneje. Za volitve v parlament na Dunaju so veljavne v glavnem iste določbe kakor za volitve v Frankfurt. Začasni volivni red z dne 9. maja 1848 je določal, da imajo pri pravolitvah aktivno in pasivno volivno pravico »a) vsi avstrijski državljani brez razlike vere, ki so dovršili 24. leto, b) svobodno izvršujejo svoje državljanske pravice, c) imajo šest mesecev svoje redno bivališče v volivnem okraju (te določbe frankfurtski volivni zakon še ni poznal!), in d) nimajo volivne pravice pri volitvah članov prve zbornice. Delavci z dnevno ali tedensko plačo, služinčad in osebe, ki uživajo podporo iz javnih dobrodelnih zavodov, ne morejo biti volivci.«¹⁰² Določba d) je seveda odpadla, ker je morala vlada po majskih dnevih pristati na to, da senata za enkrat ne bo, glede delavcev pa je morala malo pozneje, 10. junija, izdati naslednjo izjavo: »Na vprašanja, ki so prispela, se naknadno k določbam o volitvah poslancev v ustavodajni državni zbor izjavlja, da smejo samostojni delavci, ki so izpolnili 24. leto in svobodno izvršujejo svoje državljanske pravice, nastopiti kot volivci v onih volivnih okrajih, v katerih imajo stalno bivališče.«¹⁰³ Vendar pa je treba pripomniti, da se ta dodatna odredba, ki spet uporablja temni izraz »samostojni«, ni povsod izvajala. »Kjer so volivni sezname že napravljeni, ali je morda celo že opravljena volitev volivnih mož, ni zaradi te izjave izvršiti nobene modifikacije v že storjenih

⁹⁸ Apih c. d. s. 108, Lapajne, Politčna in kulturna zgodovina štajerskih Slovencev, Ljubljana 1884, s. 212 — Mal, Zg. sl. nar. 845 omenja te volitve z enim samim stavkom, ki pa vzbuja vtis, kakor da je prišlo do nemirov le zaradi tega, ker so bili Slovenci-volivci proti frankfurtskemu parlamentu, torej iz nacionalnih ozirov, kar pa je popolnoma napačno.

⁹⁹ Apih s. 109, Ibler s. 112.

¹⁰⁰ Gatti s. 146, Apih s. 109, Ibler s. 111.

¹⁰¹ Prim. Carlo De Franceschi, Memorie autobiografiche, v Archeografo Triestino XL, Trieste 1925—26, s. 82, 249 ter Barbalić, Prvi parlamentarni izbor u Istri, Historijski zbornik, Zagreb 1948, s. 175. — De Franceschi piše, da ljudje iz okraja Podgrad niso hoteli iti volit, »naščuvani od sonarodnjakov iz Kranjske«, pač pa da so volili oni iz okrajev Volosko in Belaj (s. 82).

¹⁰² V op. 8a cit. zbirka zakonov s. 227.

¹⁰³ Pr. arh. 1374.

ukrepnih, ker bi se s tem volitve zavlekle,«¹⁰³ pravi ministrsko navodilo. Tako se je vsekakor zgodilo v pretežnem delu naših pokrajin. Dasi so odredbo sporočili ljubljanskemu magistratu, ni vendar v seznamih volivnih upravičencev vseh pravolivnih enot najti niti enega delavca.

Volitve so bile prav tako indirektne kakor frankfurtske, prav tako se je volil en volivni mož na 500 prebivalcev, toda s to izjemo, da je bilo za mesta, ki so volila lastne poslance, pa niso imela preko 200.000 prebivalcev, določeno razmerje dveh volivnih mož na 500 ljudi, in z določbo, da se pri preračunavanju števila volivnih mož na pravolivne enote ne jemlje več 300 za mejo, ki daje pravico do novega volivnega moža, ampak že 250. Število poslancev je bilo spet določeno z razmerjem 1 na 50.000 prebivalcev, toda za podlago računa ni seveda več služila zvezna matrika, ampak številke za »domače prebivalstvo«, ki so posnete po konskripciji leta 1843 in ki se v resnici ne nanašajo na domače prebivalstvo, kot je rečeno v začasnem volivnem redu, ampak na prisotno prebivalstvo.¹⁰⁴ Že to je število poslancev precej zvišalo, n. pr. za Kranjsko od 7 na 9, za Koroško od 5 na 6, za Štajersko od 16 na 20 itd. Toda poleg tega so bila za glavna deželna in nekatera druga večja mesta »v upoštevanju posebnih interesov trgovskega in obrtniškega prebivalstva« določena posebna poslanska mesta, n. pr. za Ljubljano, Celovec, Gorico posebej po eno, saj bi ta mesta po številu prebivalstva sicer ne mogla tvoriti sama zase volivnega okraja, za Gradec pa poleg onega, na katerega je imel pravico, še eno itd. Na ta način so torej volile v celem Štajerska 21, Koroška 7, Kranjska 10, Primorje 12 (Trst od tega 2) poslancev. Te volitve so bile seveda že mnogo bolj organizirane in pripravljene kot frankfurtske. Splošno imamo že n. pr. opravka s seznamami volivnih upravičencev itd. Pravolivne enote na Kranjskem in Koroškem niso več tako ozko navezane samo na župnijske meje, mnogokje imajo že odločilno veljavo upravne meje; vendar je bila v posameznih okrožjih različna praksa. Tako so v celovškem okrožju volili po okrajnih gosposkah (ki so bile po prebivalstvu zelo majhne), v novomeškem pa po župnijah. Ljubljana že voli v okviru svojih mestnih, ne več župnijskih meja.¹⁰⁵

Za Kranjsko lahko primerjamo tudi volitve v deželni zbor, ki so se vršile 13. (pravolitve) in 15. junija (poslanske volitve), torej tik pred državnozborskimi (15. in 18. junija). Primerjavo pa lahko izvršimo samo za silno omejena področja, ker je arhivalno gradivo s podrobnimi rezultati le malenkostno ohranjeno. Te volitve so se vršile — tu nas zanimajo le kmečki volivni okraji — po istih glavnih tehničnih določbah kakor volitve v državni zbor. Volivni okraji so bili povsem isti — odračunati moramo seveda področja

¹⁰⁴ Prim. Tafeln zur Statistik, XVI, 1843, Wien 1847.

¹⁰⁵ Prim. Laibacher Zeitung 1848, Nr. 71, s. 429, 432, Amtsblatt Nr. 70, s. 401.

mest Ljubljane, Kranja, Novega mesta, Kamnika in Tržiča, ki so volila v mestni kuriji —, toda pri deželnem zboru so volili po dva poslanca. Volivna pravica je bila omejena, volivno pravico je imel vsak polnoleten in samostojen cesarski podložnik, ki je imel v zemljiški knjigi zapisano podložno zemljišče, za katerega je plačeval na leto najmanj 3 goldinarje direktnih cesarskih davkov, ali pa je imel rokodelstvo ali obrt, od katere je plačeval davek.¹⁰⁶ V primeri z volivnimi okraji za frankfurtske volitve so bili seveda oni za državnozborske in deželnozborske volitve manjši in drugače razmejeni.

Primerjajmo splošne rezultate frankfurtskih in državnozborskih volitev za Kranjsko.¹⁰⁷

	Določenih vol. mož	Izvoljenih vol. mož	Glasovalo vol. mož	Odstotek izvoljenih od določenih	Odstotek glasujočih od določenih	Odstotek glasujočih od izvoljenih
Frankfurt	952	740	475	78%	50%	64%
Dunaj	1025	819	644	80%	65%	79%

Kaj nam pokaže ta primerjava? Razmeroma prav majhno razliko med obema volitvama, kar se tiče udeležbe pri pravolitvah. Volivna abstinenca, odklanjanje volitev volivnih mož, je bila močna tudi pri državnozborskih volitvah, docela v nasprotju s tem, kar je pisal Apih: »O volitvah nam je še opomniti, da so se vršile sploh v lepem redu; da bi se bile ktere srenje uprle volitvam, nam ni znano in se nam zdj neverjetno, saj je narod ves up stavil na državni zbor.«¹⁰⁸ Velika razlika med dunajskimi in frankfurtskimi volitvami pa je v udeležbi izvoljenih volivnih mož pri poslanskih volitvah: tudi tu smo pri dunajskih volitvah sicer še daleč od visoke udeležbe, vendarle pa je občutno večja kakor pri volitvah v nemški parlament. Oglejmo si nekoliko podrobnejše podatke, ki jih imamo za nekatera področja na razpolago!

¹⁰⁶ Oklic kranjskega deželnega zbora (tudi kot priloga Novic), § 24.

¹⁰⁷ Številke za državnozborske volitve so dobljene na podlagi volivnih poročil v prezidialnem arhivu, razen števil določenih volivnih mož, ki je izračunano na podlagi podatkov o prebivalstvu v cerkvenem šematizmu 1848. Cerkevno štetje sicer ne daje zanesljivih števil za množino prebivalstva, vendar pa je bilo pri volitvah najbolj uporabljano in se je število volivnih mož, ne sicer vedno, pa vendarle v večini primerov, računalo po njegovih navedbah. Zato je tako izračunano število za celotno Kranjsko določenih volivnih mož sicer samo približno, in sicer precej manj točno kakor pri frankfurtskih volitvah, vendar pa praktično uporabno in mnogo bliže resnici, kakor pa če bi računali po podatkih Tafeln zur Statistik ali gubernijskega šematizma in drugih virih. Število volivnih mož je bilo pri državnozborskih volitvah precej večje kakor pri frankfurtskih, prvič, ker je Ljubljana imela po naznačenih pravilih dvojno število volivnih mož, in drugič, ker je tudi sicer na istih ozemljiskih enotah normalno pripadlo državnemu zboru več volivnih mož (že zaradi ugodnejšega količnika 250 namesto 300 in še iz drugih razlogov).

¹⁰⁸ Ap.h s. 154.

Ozemlje ljubljanskih mestnih župnij je obakrat volilo vse volivne može, ki so bili določeni.¹⁰⁹ Njihova udeležba pri poslanskih volitvah je bila pri frankfurtskih volitvah 100%ona, pri dunajskih nekoliko, a ne bistveno manjša.¹¹⁰

Za ozemlje upravnega okraja Ljubljana-okolica pa lahko navedemo naslednjo preglednico:¹¹¹

	Udeležba			Preb.	V. upr. drž.	Udeležba	
	pri pravolitvah frk.	dež.	drž.			dež.	drž.
Preska	da	da	da	1381	141	18	8
Sora - Sv. Katarina	da*	da	da	1868	422	8	12
Šentvid	da	da	da	2339	274	27	13
Ježica	da	da	da	1660	208	22	15
Črnuče - Sv. Jakob	da	ne	ne	1468	300	—	—
Polje	da	ne	ne	2413	260	—	—
Moste	—**	da	da	2444	342	34	17
Šiška	—**	da	da	2404	238	68	34
Sostro - Javor	da	da	ne	2093	306	23	—
Lipoglav - Rudnik	da*	da	ne	1326	186	42	—
Ig	da	ne	ne	2270	282	—	—
Tomišelj	da	ne	ne	1037	139	—	—
Želimlje - Golo	ne	da	ne	1630	238	28	—
Brezovica	da	da	da	1753	216	53	9
Dobrova	ne	ne	ne	2040	271	—	—

Pri frankfurtskih volitvah ne moremo razlikovati med neudeležbo pri pravolitvah in abstinenco pri poslanskih volitvah —* Sora in Rudnik volita, Sv. Katarina in Lipoglav ne —** volijo v Ljubljani.

Medtem ko je pravolitev pri volitvah v Frankfurt odreklo od 17 volivnih edinic največ 5, pri deželnozborskih volitvah, ki so sledile, od 15 edinic 5, ni hotelo pri parlamentarnih volitvah, dva dni za deželnozborskimi, glasovati že 8 edinic od 15, torej več kakor polovica. Volivna udeležba je v teh treh dneh padla od 322 na 108 — pri tem pa je bilo pri deželnozborskih volitvah še manj volivnih upravičencev kakor pri državnozborskih! Zanimanje za volitve je torej prav jasno padalo časovno od volitev do volitev!

V škofjeloškem upravnem okraju¹¹² lahko primerjamo državnozborske volitve z deželnozborskimi prav tako podrobno; na žalost pa nimamo dovolj točnih podatkov za frankfurtske volitve. Tudi tu je volivna udeležba pri pravolitvah padla od deželnih (tu je

¹⁰⁹ Pri frankfurtskih volitvah 36, pri dunajskih 65 na ljubljanskem magistratnem ozemlju, 10 v Mostah in Šiški, ki sta pri Frankfurtu volili v mestu.

¹¹⁰ V mestu 63 od 65, dočim za moščanske in šišenske volivne može nimamo podatkov o udeležbi.

¹¹¹ Podatki po fasc. 48 v op. 30 cit. Staatsarchiva na Dunaju in po stanovskem arhivu v ODAS, fasc. volitve 1848.

¹¹² Podatki po istih virih.

znašala 379) do državnih volitev (tu je bila 352), tudi tu je manj pravolivnih enot odklonilo volitev pri deželnih (samo 2: Leskovica in Javorje) kakor pri državnih volitvah (že 6: Poljane, Dobje, Leskovica, Javorje, Sorica in Dražgoše). Na ozemlju škofjeloškega volivnega okraja za dunajske volitve (ozemlje ljubljanskookoliškega in škofjeloškega upravnega okraja) pri frankfurtskih volitvah ni bilo izvoljenih ali ni prišlo na poslanske volitve 31 volivnih mož (od 96), pri državnozborskih 59 (od 110, ki bi morali biti izvoljeni, torej nad polovico!). Šele če upoštevamo še 22 volivnih mož, ki so v Kranju protestirali zoper Frankfurt, dobimo pri frankfurtskih volitvah manjšo udeležbo (45 %) kakor pri državnozborskih (46 % od števila določenih volivnih mož).

Nekoliko drugačno sliko nam daje primerjava za ostali del Gorenjske. V državnozborskem radovljiškem in kamniškem volivnem okraju je bilo izvoljenih 159 volivnih mož, udeležilo pa se jih je volitev 142 — dočim je na istem ozemlju prišlo k poslanskim volitvam za Frankfurt le 91 volivnih mož, in še od teh je potem ogromen del (43) protestiral zoper volitve.

Na Dolenjskem je bilo za frankfurtski parlament izvoljenih 282 volivnih mož od določenih 413 — pri državnozborskih volitvah pa 343 od določenih 426; tudi udeležba pri poslanskih volitvah je bila pri državnozborskih volitvah znatno večja: 233 proti 166. .

Na ozemlju postojnskega okrožja so se pri frankfurtskih volitvah izvršile najbrže prav vse pravolitve, tako v postojnskem volivnem okraju kot v vrhniškem delu ljubljanskega. V celem je bilo izvoljenih 193 volivnih mož, pri državnozborskih volitvah pa na istem ozemlju v postojnskem in logaškem volivnem okraju samo 185, pri čemer pa spet ne smemo pozabiti, da je imel dunajski parlament več volivnih mož na istem ozemlju. O državnozborskih volitvah ne vemo sicer ničesar v podrobnostih, pač pa so nam ohranjena poročila o deželnozborskih pravolitvah. Poglejmo eno takih za volivno enoto Sv. Vid na Blokah (tu je volila večina fara Sv. Vid in Sv. Trojica): »Dopoldne ob pol desetih je prišlo okrog 30 do 40 mož iz različnih krajev imenovanega volivnega distrikta... in ko so jim razložili namen volitev, so vsi izjavili, da nočejo podvzeti nobene volitve te vrste, ampak da hočejo dva naravnost iz svoje srede izvoljena moža poslati s pismeno prošnjo njegovemu veličanstvu na Dunaj. Zastonj je bil trud podpisanega volivnega komisarja in duhovnih gospodov od Sv. Vida, da bi prisotne pripravili do pravega pojmovanja današnjih volitev, njih namena in prednosti, ki jih zagotavlja najvišja ustava, in da bi jih opozorili na škodo, ki bo zanje vsekakor nastala, če volitev opuste. Šele proti dvanajsti uri opoldne se je posrečilo pridobiti naklonjenost okrog deset prisotnih za volitve, toda ko so vsi ostali nenadoma zapustili shod in šli domov, so začeli tudi ti kolebatii v svojem sklepu in so izjavili, obžalujoč omejenost ostalih, da nočejo voliti, da jih oni ne bodo zmerjali za zapeljivce. Vsi prisotni so se v ostalem zadržali docela mirno in so le vztrajali na tem, naj jim bo dovoljeno, poslati

dva iz svoje srede izvoljena moža s pismeno prošnjo, ki naj bi jo nedvomno sestavila okrajna gosposka, k njegovemu veličanstvu cesarju, in so nato odšli, ne da bi se še kaj brigali za one, ki so jim še dopovedovali in svetovali k volitvi.«¹¹³ Poročilo iz Vrbiice (tu je volil del župnije Trnovo pri Ilirski Bistrici) pa pravi: »Volivni komisar je postavil po § 33 volivnega reda volivno komisijo, razložil po slovensko pravolivcem, ki so prišli v velikém številu, namen volitev in hotel začeti z volitvami, ko se je zaslislala na shodu množica glasov tele vsebine: da nočejo izvesti nobenih volitev, da so bili že prejšnjikrat potegnjeni od gospode, da bodo šli vsi skupaj k cesarju in mu dokazali, da niso nobeni uporniki, kakor je to gospoda pisala cesarju, da so njemu pokorni, nikakor pa ne zemljiški gospodi, in takega več. Volivna komisija se je trudila, da bi tem ljudem, ki so bili iz krajev Kuteževo, Trebčane, Jablanica, Vrbiica in Gorenji Zemon, še enkrat razložila pomen volitev, toda brez uspeha, kar je imelo za posledico, da so tudi zmerni volivci iz ostalih krajev zapustili ta burni shod in da je volivni akt sam izostal. Volivni komisar sporoča to s pripombo, da prebivalci navedenih krajev nimajo zaupanja niti v katero koli oblast, niti sploh v kakega civilnega človeka, kar je tudi smatrati za glavni vzrok opuščene volitve.«¹¹⁴ Vrhnjski okraj je poslal rezultate pravolitev s svojega področja z opombo, »da je po poročilih volivnih komisarjev za pravolitve v državni zbor pričakovati še manj povoljen rezultat, ker kmet na splošno izjavlja, da je od desetine in dajatev zemljiški gosposki brezpogojno osvobojen, za vse drugo pa se prav nič ne briga, da pa hoče deželnoknežje davke brez odpora plačevati.«¹¹⁵

Splošna primerjava za Koroško daje naslednje številke:¹¹⁶

	Določenih vol. mož	Izvoljenih vol. mož	Glasovalo vol. mož	Odstotek izvoljenih od določenih	Odstotek glasujočih od določenih	Odstotek glasujočih od izvolj.
Frankfurt	645	617	602	96 %	95 %	98 %
Dunaj	nad 700	696	670	?	?	96 %

Dasi nam nepopolni podatki jasnost slike zelo motijo, je vendar velika razlika v primeri s Kranjsko, kakor smo jo že ves čas opazovali, očitna. Tudi tu sicer odklanjajo pravolitve, tako pri

¹¹³ Stanovski arhiv v ODAS, fasc. volitve 1848.

¹¹⁴ Prav tam.

¹¹⁵ Prav tam.

¹¹⁶ Številke za državnozbornske volitve so dobljene na podlagi volivnih poročil v prezidialnem arhivu, števila določenih volivnih mož pa ni bilo mogoče postaviti, ker bi po najvišjih cenitvah prebivalstva, kakor jih vsebujejo cerkveni šematizmi, dobili samo 681 volivnih mož, izvoljenih pa je bilo 696. Ravnali so se torej ali še po nekih nam neznanih številkah, ali pa so še nekaterim krajem (mestom) poleg Celovca dajali večje število volivnih mož. Nedvomno pa niso izvolili vseh volivnih mož: tako vemo, da so odklonili pravolitev v Mohličah (velkovški volivni okraj) (pr. arh. 1588).

frankfurtskih kakor pri dunajskih volitvah, vendar v dokaj nezadni meri in obakrat približno enako. Prav tako neznatna je abstinenca izvoljenih volivnih mož pri poslanskih volitvah — za spoznanje je pri državnozborskih volitvah celo večja.

Zelo težko je podati kako primerjavo za Štajersko, za katero nimamo že za frankfurtske volitve nikakih pravih števil. Prav tako nam ni mogoče zračunati približnega števila določenih volivnih mož za deželo oz. okrožja pri državnozborskih volitvah.¹¹⁷ Vse, kar moremo ugotoviti, je v primeri z ostalimi okrožji nedvomno močno odklanjanje pravolitev v celjskem okrožju.¹¹⁸ »Okraj Zbelovo (= konjiški volivni okraj) iz strahu pred izgredi ni volil volivnih mož,« je rečeno še posebej v opombi k tabeli, ki jo je objavil Pirchegger.¹¹⁹ Povprečno se je udeležilo na Štajerskem poslanskih volitev 92 % izvoljenih volivnih mož; toda mariborsko okrožje pri tem ni upoštevano, ker podatki manjkajo. V celjskem okrožju je bila taka volivna udeležba samo 86 %.¹²⁰

Oglejmo si zdaj še nekoliko odstotek volivne udeležbe pri pravolitvah v državni zbor. Videli smo že nekaj števil za posamezne pravolivne enote na Kranjskem. Tem dodamo lahko tudi nekaj širših podatkov:¹²¹

Volivni okraj	Vol. upr.	Udeležba	
Radovljica	7842	1397	18 %
Škofja Loka	6447	460	7 %
Ljubljana	1657	1133	68 %

Za celotno Kranjsko pravi gubernijsko poročilo, da volivna udeležba ni dosegla 25 %.^{121a} To udeležbo in celotni položaj ob pravolitvah na Kranjskem je gubernij takole obrazložil:

»Na Kranjskem (se je udeležilo pravolitev) predvsem zato tako malo ljudi, ker tamkajšnji kmet, večč samo kranjskega jezika, še vedno ni mogel dobiti nobenega pravega pojma o novi državni ureditvi, ker so ga zmedli neštevilni letaki, sestavljeni v najbolj nasprotujočem si smislu, katerih vsebine ni znal ločiti od uradnih razglasov in poukov, posebno še, ker nasprotni letaki najvneteje streme po izpodkopavanju vsega zaupanja v nastavljene deželno-knežje uradnike. Kmet na Kranjskem je predvsem pograbil vprašanje o odpravi urbarialnih dajatev in desetine in ga napravil prevladujočega, pri tem pa je pretežno prevladalo mnenje, naj odškodnine dominiji ne dobe s strani zemljiških posestnikov, ki so

¹¹⁷ Tudi tu odpovedo razni podatki o številu prebivalstva, ker se kaže število volivnih mož stalno večje, kakor bi to zahtevali podatki statistik.

¹¹⁸ Če pr merjamo podatke Tafeln za leto 1848, je razen v celjskem okrožju povsod izvoljenih več volivnih mož, kakor bi jih moralo biti določenih; celjsko okrožje pa jih ima znatno manj (388 namesto 444).

¹¹⁹ Gl. op. 31.

¹²⁰ Izračunano vse po podatkih Pircheggerjeve tabele.

¹²¹ Gl. op. 30.

^{121a} Pr. arh. 1490.

postali svobodni, ampak na druge načine, kakor v sosednji Hrvatski, nato na Ogrskem in v Galiciji, o čemer so mu letaki prikazovali različne stvari. Značilne vsebine so predvsem poročila okrajnih komisarjev na Vrhniki in v Kočevju.^{121b}

Za Koroško imamo na razpolago na eni strani za celovško okrožje samo nekaj številke za posamezne pravolivne enote, za katere je prišlo poročilo slučajno prepozno in ga zato niso več poslali na Dunaj: v pravolivnih enotah (obenem okrajih) Magerek, Žalem, Vettninj, Labot, gospostvo in trg Dravograd je znašala povprečna volivna udeležba 44 % (284 od 640).¹²² Na drugi strani imamo za beljaško okrožje poročilo ljubljanskega gubernija, ki pravi, da se je tem udeležila volitev volivnih mož skoraj polovica volivnih upravičencev.¹²³

Za Štajersko imamo naslednje podatke:¹²⁴

Okrožje	Vol. upr.	Udeležba	
judenburško	13.190	6.426	49 %
bruško	8.857	4.194	47 %
mariborsko	30.196	11.735	39 %
graško	50.492	14.661	29 %
celjsko	32.119	6.705	21 %
celotna Štajerska	134.854	43.721	32 %

Samo dva okraja v vsej deželi sta imela nadpolovično volivno udeležbo: mesto Gradec in mariborski volivni okraj.

Končno imamo številke še za Istro, kjer je znašala volivna udeležba v celi deželi povprečno 41 %, v okrajih s slovenskim prebivalstvom pa 44 % (kopersko-piranski okraj) in 43 % (Podgrad — Volosko — Belaj).¹²⁵

Kar se tiče mest, imamo precej različno volivno udeležbo tudi tu. Videli smo zelo veliko volivno udeležbo v Ljubljani (in sicer je večja v centru kot na periferiji). Nad polovico volivnih upravičencev je volilo n. pr. v Kranju (170 od 272). Na drugi strani pa ima n. pr. Škofja Loka izredno majhno volivno udeležbo: 25 od 327.¹²⁶ Slika, ki smo jo v celem dobili iz teh številke, pa ni značilna samo za slovenske dežele, ampak prav tako za hrvatske ali nemške avstrijske (hrvatsko Istro, nemško Štajersko). Tudi za Dunaj imamo n. pr. poročilo o majhnem zanimanju za parlamentarne volitve in o majhni volivni udeležbi.¹²⁷

Prehajamo k poslanskim volitvam v frankfurtski parlament. Volivne komisije, ki so jih morali, kakor smo videli, izbrati za te volitve ob njih začetku, so bile po svoji sestavi po velikii večini iz

^{121b} Prav tam — zadnja poročila v arhivu niso ohranjena.

¹²² Pr. arh. 1588.

¹²³ Pr. arh. 1490.

¹²⁴ Izračunano po Pirchöggerjevi tabeli (gl. op. 31).

¹²⁵ Prim. De Franceschi in Barbalić (cit. v op. 101).

¹²⁶ Gl. op. 30.

¹²⁷ Smets, Das Jahr 1848, 2. Band, Wien 1872, s. 430—431.

vrst meščanstva in uradništva; kmetje kot člani volivne komisije so bili le maloštevilni, pa čeprav so v zboru volivnih mož kmetje popolnoma prevladovali. V postojnskem volivnem okraju so bili n. pr. v volivnem odboru: 1 okrožni protokolist, 2 okrajna komisarja, 1 mestni blagajnik, 1 duhoven, 1 poštni mojster in 1, ki po poklicu ni označen in bo prav zaradi tega verjetno kmet. Ali pa v celovškem volivnem okraju: 1 advokat, 1 sodnik, 1 graščinski inšpektor, 1 trgovec, 1 posestnik nepremičnin, 2 brez navedbe poklica, torej verjetno kmeta.¹²⁸

Volitve so se vršile navadno na ta način, da so po izvolitvi volivne komisije ali pa tudi prej prebrali imena volivnih kandidatov, ki jih je predlagal dunajski osrednji odbor ali kaka druga podobna organizacija, ali ki so se sami javili kresijskemu uradu ali po časopisju; ali pa je imel volivni komisar kak nagovor. Ponekod so govorili tudi kandidatje sami ali pa so spregovorili tudi drugi ljudje, tudi proti izvedbi volitev, kakor se je zgodilo n. pr. v Kranju. Seveda o kakih volitvah brez vplivanja ni niti govora. Volivna agitacija je bila sicer močna že pri pravolitvah, vendar pa se je glavna borba začela šele pri poslanskih volitvah oziroma malo pred njimi. To je povsem razumljivo. Saj so volivni možje, ne pa pravolivci, odločali, kdo bo izvoljen in ali bo izvoljen. Večina kandidatov se je zmenila samo za volivne može, pravolivci je niso brigali.¹²⁹ Poleg tega je bilo na volivne može, prišle iz raznih krajev in ločene od svoje srede, mnogo lažje vplivati, kakor pa na pravolivce, zbrane prebivalce svoje vasi. Na delu so bili govori, obljube, pregovarjanja, individualne obdelave volivnih mož, prepričevanja in dokazovanja, prevare, prilizovanja itd. itd. Marsikdaj se je zgodilo, da so volivni možje glasovali drugače, kakor pa je bil njihov namen, ko so prišli na volišče. Vlada je dobro vedela, kakšen smisel imajo indirektne volitve. Jasno je seveda, da je imel volivni komisar ogromno vlogo pri tem vplivanju. Od njega je bilo odvisno, kako bo prikazal volitve, kako posamezne kandidate, od njega je bila odvisna v veliki meri sestava volivnega odbora itd. itd. Vpliv na volivne može se je samo povečal ob dejstvu, da je nastopalo tako veliko število tujih, volivnim možem prav nič znanih kandidatov, med katerimi je bilo res težko izbrati pravega, ob politični nezkušenosti in nevednosti in podobnem. Jasno je tedaj, da so bile mnogokje volitve vse prej kakor samostojne. Zanimiv je opis pozneje razveljavljenih celjskih volitev:¹³⁰ nekaj volivnih mož je prišlo z namenom, da ne bodo volili, pa so jih pregovorili h glasovanju. Med glasovanjem so šepetali volivnim možem imena kandidatov, ki naj jih volijo, ti pa jih, ker so bila tuja in neznana,

¹²⁸ Prim. volivne zapisnike, pr. arh. 930, 931, 932, 934, 946, 948, 958, 983, 1177.

¹²⁹ Izredno zanimivo sliko, kako so se v Avstriji leta 1848 postavljale kandidate in kako so se vršile volitve, daje Arneth, *Aus meinem Leben*, Wien 1891, s. 291 ss.

¹³⁰ Mutley v *Politisch-industrielle Tagszeitung*, Nr. 31, 11. 5. 1848.

niti niso prav slisali niti ne prav izgovorili in komisija ni mogla ugotoviti, za koga prav za prav gre, nakar so se zatekli k metodi pisanih glasovnic.

Tudi glavno poglavje borbe za in proti Frankfurtu se je odigravalo pri poslanskih volitvah: izvoljeni volivni možje so lahko protestirali ali ostali doma ali volili. Ravno na Kranjskem smo videli pri primerjavi rezultatov frankfurtskih in dunajskih volitev, kako veliko vlogo je imela ta faza borbe.

Oglejmo si zdaj rezultate glasovanja samega!¹³¹

V Ljubljani so glasovali 104 volivni možje. Pri prvi volitvi je dobil največ glasov za poslanca grof Auersperg (35), za njim pa trgovec Lukmann (27). Največ glasov za namestnika je dobil Scheuchenstuhl (20), za njim Schrott (15), oba sodnika. Vsega skupaj je bilo imenovanih 23 imen. Potrebne so bile še druge volitve, pri katerih je dobil Auersperg 63 glasov, Lukmann pa 29 (glasovalo je le 96 volivnih mož), kot namestnik pa Lukmann 45, Scheuchenstuhl pa 34. Imenovanih je bilo še 12 imen. Potemtakem je bil izvoljen Auersperg za poslanca, ker je dobil absolutno večino, glede Lukmanna pa je menil volivni odbor, da je izvoljen za namestnika, čeprav ni dobil absolutne večine, »ker bi oni, ki so glasovali zanj kot poslanca, glasovali tudi zanj kot namestnika«. To sicer formalno ne docela pravilno stališče je bilo potrjeno.¹³² Mimogrede naj še omenimo, da je v Ljubljani pri drugih volitvah nek Vrhničan glasoval dvakrat, ne da bi se to opazilo, in sicer obakrat za čisto druga kandidata — enkrat za Auersperga in Lukmanna, drugič za Kreizberga in Schrotta.

V Kranju je prišlo do znamenitega protesta zoper volitve. Prišlo je na volišče 94 volivnih mož. »Po začetku volitev... je nastopil kaplan Luka Stanovnik iz Šmartina pri Kranju kot govornik in je opozoril k volitvi prišle volivne može na nevarnost priključitve kranjske province k nemški državni zvezi in jim je prikazal, da imajo namen imenovati nemškega cesarja in da bi morali Avstrijci in s tem cesarstvom združene province imeti ne več enega, ampak dva (podčrtano v originalu) cesarja in se jima pokoravati. To je dalo povod, da so se ti, v tem protokolu na koncu podpisani volivni možje, kljub obsežnim in izrecnim opozorilom, kakor sledi, izrekli zoper volitev poslanca in njegovega namestnika v narodno skupščino v Frankfurtu ob Maini:

Mi nočemo imeti nobenega posla z nemško zvezo držav in zato tudi sploh in pod nobenim pogojem ne (podčrtano v originalu) damo naših glasov za volitev poslanca in njegovega namestnika v nemško narodno skupščino v Frankfurtu ob Maini.

¹³¹ Glej volivne zapisnike, naštete v op. 128.

¹³² O pravilnosti izvolitev je odločalo avstrijsko notranje ministrstvo, ne pa frankfurtski parlament.

Mi hočemo izkazati poslušnost samo in edinole našemu premilostljivemu cesarju in biti podložni in pokorni samo njemu, in ker imamo sploh trdno zaupanje v splošno znano pravičnost in dobroto našega premilostljivega cesarja, prepučamo modremu sklepu najvišjega, da za nas pošlje poslance v nemško narodno skupščino v Frankfurtu, ker nismo sovražno razpoloženi do nemške zveze držav, ampak se ji le zato nočemo priključiti, da bi ne bila ogrožena naša narodnost.

Končno še pristavljamo, da bomo pripravljene dati svoje glasove za avstrijsko državno skupščino na Dunaju, kakor hitro bodo razpisane volitve poslancev tjakaj (tu sledi v volivnem zapisniku nedopisan začetek prvega podpisa).

Ko je bila zgornja, prvotno po volji podložnikov zapisana izjava istim v deželnem jeziku prebrana, so izjavili na pobudo nekaterih posameznikov, da je ne morejo podpisati, in so dali na zapisnik naslednjo, od njih samih pismeno podano izjavo:

IZJAVA

naslednjih volivnih množ okrajev Radovljica, Kranj in Škofja Loka v zadevi volitve poslancev v Frankfurt.

Mi se z volitvijo poslancev iz naših okrajev v Frankfurt ne strinjamo, ker ustava, ki nam jo je njegovo veličanstvo naš cesar Ferdinand obljubil, še ni ostvarjena in bomo zato ob svojem času morali poslati poslance na Dunaj. Nemčija izven meja cesarstva Avstrije še ni konstituirana in je razkosana. Ista naj ustvari najprej red v svojih mejah, nato bodo Slovenci na Kranjskem pretehtali, ali morejo nameravani nemški zvezi držav pristopiti ali ne. Za enkrat smo mnenja, da nam je pristop k nemški zvezi nepotreben, ker smo imeli naša vlada in mi vedno dobro sosedstveno razmerje z izvenavstrijsko Nemčijo in ga hočemo imeti še nadalje. Kakor hitro bodo izvenavstrijski Nemci ustvarili definitivno ustavo, nas lahko kot dobri sosede povabijo v Ljubljano ali na Dunaj, da o tem izrečemo svoje naziranje, ali ji pritrdimo ali ne. Dotlej pa prosimo za obdržanje iste nevtralnosti, ki smo se je doslej vedno držali nasproti Nemcem, ker smo naziranja, da bi Nemci na volivno skupščino v Ljubljano, naše deželno glavno mesto, če bi jih mi tja pozvali, težko verjetno prišli, in bi tak poziv smatrali kot predrznost (sledje podpisi: iz okraja Škofja Loka 22, Radovljica 15, Kranjska gora 3, Kranj 25).

Nato se protokol zaključi in podpiše z opomnjo, da se je po njegovem zaključku pristopilo k izvršitvi volitev po posebnem zapisniku, nadalje, da je pri tej volivni komisiji pričujoči gospod kranjski dekan Jožef Dagarin kaplana iz Šmartina pri Kranju Luko Stanovnika, ki se je pri teh volitvah vsilil kot govornik, v imenu njegove knežje milosti gospoda ljubljanskega knezoškofa

izrecno pozval, da neha s svojim govorom; da pa ta svojemu predpostavljenemu gospodu dekanu ni sledil in da so v tem protokolu imenoma navedeni kmetje burno grozili, da bodo dejansko nastopili, če imenovanemu kaplanu ne bo dovoljeno nadaljevati svoj hujškaški govor.

Temu incidentu je tudi v glavnem pripisati, da je bilo število volivcev pri današnjih volitvah premajhno.«

Onih 29 volivnih mož, ki so volili,^{132a} je glasovalo v prvi volitvi za 12 kandidatov. Največ glasov za poslanca je dobil advokat Kavčič (11), za njim uradnik Konšek iz Kranja (6), za namestnika pa tudi Kavčič (10), za njim Lukmann (5). Potrebna je bila najprej druga volitev (Konšek 10, Kavčič 7 za poslanca, Kavčič 10, Lukmann 5 za namestnika), v kateri je glasovalo 26 ljudi prav tako še za 12 kandidatov, in potem še tretja, v kateri pa so dobili spet vsi prav isto število glasov in sta bila tako Konšek (za poslanca) in Kavčič (za namestnika) izvoljena z relativno večino. Pri teh volitvah so se volivci v drugi in tretji volitvi dokaj trdo držali svojega prvega glasovanja, drugače kakor v Ljubljani. Zanimivo je, da je pri vseh treh glasovanjih dobil po en glas za poslanca tudi Prešeren; volil ga je kmet iz Dorfjarjev pri Stari Loki. Povsem jasno je, že po tem, ker je dobil en sam glas, da gre tu za popolnoma slučajno volitev, kakor jih je tedaj ogromno: kmet je poznal in spoštoval, cenil Prešerna, ki je bil mnogo v stikih s kmeti, pa je oddal zanj svoj glas. Ministrstvo, ki mu je pripadla odločitev, ali je kranjska izvolitev veljavna ali ne, je odločilo, da se je prepričalo, »da volitev v nemško narodno skupščino v volivnem okraju Kranj ne najde odziva; ker pa ne sme biti nikakega pritiska in ker se omenjeni volivni izid ne more smatrati kot volja vsega kranjskega volivnega okraja, ne ostane nič drugega, kakor da smatramo, da se ta, direktivam nasprotna volitev sploh ni vršila.«¹³³ Tako je Kranj ostal brez poslanca (Konšek in Kavčič sta bila sicer izvolitev že sprejela).

V Kamniku je volilo 29 volivnih mož. Volivci iz Tržiča pa so volili z naslednjo izjavo, ki se ji je na svojem glasovalnem listku pridružil tudi zastopnik Kovorja:

Pogoji priključitve k Nemčiji.

1. Zajamčenje integritete avstrijskega cesarstva v vseh njegovih sestavnih delih.
2. Zajamčenje kranjske narodnosti in kranjskega jezika.

^{132a} Med drugimi se je udeležil volitev in glasoval tudi Konrad Lokar iz Kranja, za katerega je sklepal Žontar na podlagi seznama članov »Slovenskega društva«, da je bil med onimi, ki so »vneto agitirali proti volitvam« (Žontar, Prešeren in Kranj 1846—1849, ČZN XXXII — Kovačičev zbornik, Maribor 1937, s. 211). Ta konkretni primer nam spet kaže, kako še daleč ne moremo govoriti ob frankfurtskih volitvah o kaki enotnosti naziranja in nastopanja pri tistih, ki so pozneje (seznam je namreč že z časa, ko je Bleiweis prevzel vodstvo) med članstvom »Slovenskega društva«.

¹³³ Pr. arh. 1177.

3. Popolna garancija suverenosti cesarstva proti Nemčiji. Avstrija naj na podlagi podeljene lastne ustave (= oktroyirane ustave z dne 25. aprila) sama izvrši svoje notranje oblikovanje na ustaven način, Avstrija naj z Nemčijo kot zvezo popolnoma suverenih držav stopi le v mednarodnopravne odnose; vendar naj tudi ti potrebujejo po določbi avstrijske ustave sankcije avstrijskega cesarja in avstrijskega ljudstva na državnem zboru. Po volji naših volivcev smo pooblaščenim podzvetei volitev poslanca samo, v kolikor so ti pogoji sprejeti. Če ne bi bilo tako, se odrekamo vsake volitve. Ti pogoji, ki odgovarjajo volji volivcev, naj se sprejmejo v protokol in naj bodo tudi izvoljenemu poslancu napisani, z legitimacijo, da pusti naš pravolivni okraj volitev našega poslanca v Frankfurt le pod pogojem omenjenih točk. Naša želja kot poslanec je gospod doktor Andrej Napreth, dvorni in sodni advokat v Ljubljani, kot namestnik pa gospod dr. Kavčič v Ljubljani, dvorni in sodni advokat.

Tržič dne 5. maja 1848.

Josef Deu — Casp. Pollack
 Joh. Nep. Klander — And. Klander
 Justin Kaitharek

Ta protest pa v protokolu ni nikjer omenjen. Pri volitvah je dobil baron Andrian 15 glasov kot poslanec, Ulepič 21 glasov kot namestnik (za njima sta dobila največ glasov dr. Napreth kot poslanec 6, Kavčič kot namestnik 6) in sta bila oba izvoljena z absolutno večino. Imenovanih je bilo 8 imen.^{133a}

V Mirni se glasovalo 69 volivnih mož. Pri prvih volitvah je dobil največ glasov mali trgovec Jurij Gajer iz Krškega (23), za njim pa posestnik-graščak Santo Treo iz Male vasi (21), kot namestnik pa največ gubernialni svetnik Raab (20), za njim pa okrožni komisar Laschan (12). Pri drugi volitvi pa je dobil Santo Treo 36 glasov in je bil izvoljen, dočim je dobil Gajer 20 glasov; za namestnika pa je bil izvoljen Raab (35), dočim je dobil drugi največ glasov Ivan Ahačič iz Ljubljane (6). V prvi volitvi je bilo imenovanih 25 kandidatov,¹³⁴ v drugi 18. Le 15 jih je v drugi volitvi glasovalo drugače, ostali so vztrajali pri prejšnjem glasovanju. Volitev pa ni mogla potekati v redu. Skupina volivcev z Gajerjem »je prišla in je vzela od pravolivnih komisij izdane legitimacije nazaj, prav tako tudi pravolivni zapisnik fare Leskovec, protestirala nato proti veljavnosti tega volivnega protokola, preklicala svoje lastne glasove in proglasila ves sedanji protokol,

^{133a} En glas (za namestnika) je dobil Bleiweis, toda kot »profesor Valentin (!) Bleiweis v Ljubljani«. — V celem je dobil Bleiweis pri frankfurtskih volitvah 3 glasove, razen omenjenega (z Brda, kakor kaže, od nekmeta) v kamniškem okraju še 2 v ljubljanskem okraju (v mestu samem, tudi za namestnika).

¹³⁴ En glas je dobil tudi Karel Dežman z Dunaja, tedaj eden vodilnih članov dunajske Slovenije in borec zoper Frankfurt.

kakor tudi postopanje ob tem, za nično in ničevo«. Nobeden od izvoljenih svojega mesta ni sprejel.

V Novem mestu je volilo samo 9 volivnih mož. Vse glasove, razen enega, je dobil okrožni komisar Anton Laschan, ki je bil prej služboval v Novem mestu, zdaj pa v Beljaku — isti, ki mu je Prešeren leta 1835 ob njegovem odhodu na Dolenjsko posvetil verze:

»Varha te čaka Dolenc pred aristokratov tiranstvam,
varuj se družbe volkov, bodi jim bramba pravic!«

Za to volitev je ministrstvo kljub majhni udeležbi pri glasovanju odločilo, da je veljavna, ker ni bilo nobenega protesta zoper volitve, ampak so neglasujoči izjavili, da se z vsem strinjajo. Laschan je izvolitev sprejel, s 7 glasovi za namestnika izvoljeni novomeški advokat Župančič pa jo je odklonil. Imenovanih je bilo 5 kandidatov.

V Kočevju je volilo 88 volivnih mož. Predsednik apelacijskega sodišča Schrott (služboval je do tedaj v Benetkah) je dobil 64 glasov kot poslanec, za njim največ Ambrož 15; za namestnika pa je dobil Ulepič 57 glasov, Schrott pa 15. Druga volitev ni bila več potrebna. Vseh kandidatov je bilo tu imenovanih samo 5.

V Postojni je volilo 147 volivnih mož. Okrožni komisar Gold je dobil 120 glasov kot poslanec, za njim Ulepič 20; za namestnika pa je dobil Ulepič 47 glasov, dr. Dolenc z Dunaja pa 37. Gold je bil torej takoj izvoljen, Ulepič pa je dobil sicer le relativno večino, toda ker so volivci izjavili, da bodo pri drugi in tretji volitvi prav tako glasovali, je bil proglašen za izvoljenega in je bila izvolitev potrjena. Imenovanih je bilo 9 imen.

V Celovcu je volilo 116 ljudi. Pri prvi volitvi je dobil dr. Stieger, advokat v Celovcu, 35 glasov, graščinski inšpektor Scheliesnigg pa 21 glasov; volivni možje so glasovali za 13 oseb. Pri drugi volitvi je bil izvoljen dr. Stieger s 74 glasovi (glasovalo je to pot 113 volivnih mož), Scheliesnigg jih je dobil 26 (volivci so glasovali samo še za 4 kandidate). Šele nato se je vršila namestniška volitev: izvoljen je bil takoj Scheliesnigg s 62 glasovi (od 115), kot drugi je dobil justiciar Karner 19 glasov. Kandidatov je bilo 9.

V Šentandražu je bil izvoljen že v prvi volitvi ob 108 glasujočih graščak in feldmaršal na italijanskem bojišču grof Thurn Valsassina z 62 glasovi, dočim je dobil dr. Gritzner, dunajski c. kr. dvorni tajnik, 46 glasov. Z 58 glasovi je postal obenem Gritzner namestnik (profesor Burger iz Celovca pa je dobil 45 glasov). Glasovi so bili oddani le za 5 različnih oseb. Thurn se je odrekel izvolitvi in je tako postal poslanec namestnik Gritzner.

V Šentvidu je glasovalo 132 oseb, pri drugih volitvah, ki so bile potrebne, 123, pri tretjih pa še 120. Dobili so:

kot poslanec	I.	II.	III.	
dr. Knapič, advokat	59	Knapič	59	64
Kanitsch, okr. komisar	17	dr. Rak, apelac. svetnik	22	26

kot namestnik	I.	II.	III.
	Scheliesnigg 35	Scheliesnigg 39	48
	dr. Stieger 16	Nowak, okr. kom. 22	19

Pri prvih volitvah je bilo 20 različnih imen na glasovnicah, pri drugih še 14, pri tretjih še 12.

V Beljaku je prišlo volit 126 volivnih mož, ki so za poslanca takoj izvolili predsednika sodišča Buzzija (80 glasov). Drugi je dobil največ glasov uradnik Aichelburg (13 glasov). Z namestnikom ni šlo tako gladko: v prvi volitvi je dobil Aichelburg 26 glasov, dr. Stieger 20 — pri drugi Aichelburg 41, Stieger 28, pri tretji Aichelburg 35, Stieger 28. Pri prvi volitvi je bilo 15 imen, pri drugi namestniški 8, prav tako pri tretji.

V Špitalu je bilo 121 volivnih mož. Pri prvih volitvah je dobil državni svetnik Pipiz 46 glasov, dr. Stieger 23 — kot namestnik vladni svetnik Fränzl z Dunaja 40, graščak Aichenegg 19 glasov. Pri drugi volitvi je dobil dr. Stieger 60, Pipiz 49 — kot namestnik Fränzl 49, zdravnik dr. Thauer 25 glasov — pri tretji in končni volitvi dr. Stieger 101 glas, Pipiz 11, kot namestnik pa advokat dr. Aichenegg (ki prej sploh ni dobil nobenega glasu!) 55, dr. Thauer pa 16 glasov. Pri prvih volitvah je bilo 17 različnih kandidatov, pri drugih 12, pri tretjih 12.

V Konjicah je bil izvoljen graški odvetnik Bouvier.¹³⁵

V Celju je bil izvoljen, potem ko so bile prve volitve proglašene za neveljavne, dr. iuris Mullei iz Slovenske Bistrice.

V Sevnici je bil izvoljen sollicitator Titus Marek iz Gradca.

V Ptujju je bila volitev, podobno kakor v Kranju, odklonjena z veliko večino. »V prepričanju, da se bo navdušenje, ki ga je zbuvalo plapolanje nemške zastave s Sv. Štefana v mnogih patriotičnih srcih, kmalu razblinilo v mirna opazovanja, ali se vsaj ohladilo v mirni zavesti, so volivni možje v slovanskem ptujskem okraju, odklanjajoč vsako zvezo z Nemčijo, svobodno in resnično, tako kakor mislijo, namesto zlaganega zaupanja izjavili, ne, to se pravi, s 100 glasovi proti 60 so izjavili, naj se ne pošlje noben poslanec v Frankfurt, pri čemer je še pripomniti, da sta dva okraja s 30 glasovi predala volivnemu odboru pismen protest proti izvolitvi poslanca, da so iz več okrajev samo nekatere občine določile volivne možje, in da je na za ptujskega poslanca predlaganega Franca Raispa, župana tega mesta, v celem odpadlo le 44 glasov.«¹³⁶ Raisp izvolitve tudi ni sprejel.

V Mariboru je bil izvoljen gimnazijski profesor Mally.

V Glinici je bil izvoljen graški advokat dr. Pattai.

Na Goriškem sta bila izvoljena, v enem volivnem okraju tolminski okrajni komisar Stein, v drugem grof Coronini.¹³⁷

¹³⁵ Gatti 145—147, Apih 108—109.

¹³⁶ Gatti 146.

¹³⁷ Apih 104.

V Trstu sta bila izvoljena Nemca Burger, uradnik, in Bruck, finančnik (poznejši avstrijski minister).¹³⁸

V Pazinu je bil izvoljen advokat Kandler, ki pa je, »v skladu s svojim nacionalnim in avtonomističnim mišljenjem«,¹³⁹ odklonil mandat, nakar je postal poslanec za namestnika izvoljeni Nemeč, uradnik Jenny.

Če si zdaj za Kranjsko in Koroško, za kateri imamo podrobnejše podatke, karakteriziramo glasovanje še posebej, vidimo, da je bilo pri prvem glasovanju — in tega bomo vzeli za podlago primerjanju, ker pokaže pravo razporeženje mnogo bolj kakor pa drugo ali tretje, končno glasovanje — oddanih skupaj na Kranjskem 948, na Koroškem pa 1088 glasov. Pri tem smo šteli poslanske in namestniške glasove skupaj, tako da prideta na vsakega volivnega moža 2 glasova. Vendar je treba upoštevati, da v dveh okrajih po en volivec ni glasoval za namestnika (Kamnik, Mirna), v celovškem okraju pa smo mogli upoštevati le poslanske volitve, ker se namestniške niso vršile istočasno. Pri tem glasovanju je bilo, ne glede na to, ali za poslanca, ali za namestnika, imenovanih na Kranjskem 60, na Koroškem pa 47 kandidatskih imen. Ti, na katere so glasovi odpadli, pa se dele v naslednje poklicne skupine:

	Kranjska		Koroška	
	glas.	oseb	glas.	oseb
upravni uradniki	571	16	512	18
ekonomski uradniki	10	1	68	4
profesorji	9	2	64	1
advokati in pravniki	143	12	265	6
druga inteligenca	1	1	22	3
trgovci	50	5	13	1
mali trgovci	24	1	—	—
továrnarji	4	2	26	3
poštni mojstri	14	2	4	1
posestniki nepremičnin	—	—	15	1
graščaki	87	4	90	5
katoliški duhovniki	7	1	—	—
protestantski duhovniki	—	—	5	1
neznani (verj. kmetje)	28	14	4	1
	948	60	1088	47

V obeh deželah prevladujejo uradniki, potem advokati in nazadnje še graščaki. Duhovnikov, lahko rečemo, ni: župnik Vrtovec iz Šentvida pri Vipavi, ki so ga priporočale Novice in volivni odbori prav za vsake volitve, je dobil vsega skupaj v treh volivnih okrajih 7 glasov. Značilno je tudi nizko število glasov, oddanih za kmete,¹⁴⁰

¹³⁸ Apih 104, Vivante 40—41.

¹³⁹ Vivante 41.

¹⁴⁰ Kmetje niso sicer nikjer v volivnih zapisnikih označeni kot taki, vendar pa je po krajih njih bvanja in po tem, da jih ni v gubernijskem šematizmu, dokaj jasno, da ne more iti za koga drugega.

zraven tega pa tudi — na Kranjskem — velika razcepljenost teh glasov (ki so obenem skoraj vsi, 10, iz mirenskega okraja). Dasi gre za majhne številke, je vendarle že značilno, da je teh glasov za kmečke kandidate le mnogo več na Kranjskem kot na Koroškem.

Kaj sledi iz tega? Primerjajmo poklice izvoljenih poslancev obeh, frankfurtskih in dunajskih volitev!

Na Kranjskem in Koroškem je bilo izvoljenih pri frankfurtskih volitvah — ne glede na to, ali so izvolitev sprejeli ali ne — 4 graščaki, 5 uradnikov, 3 advokati. Pri državnozbornskih volitvah pa so bili izvoljeni: 5 uradnikov, 5 kmetje, 1 mali trgovec, 1 advokat, 1 poštni mojster, 2 fabrikanta in 2 graščaka. Toda poudariti je treba, da sta oba graščaka s Koroške, vsi trije kmetje pa s Kranjske.¹⁴¹ Velika razlika med obema volitvama je očitna. Toda ta razlika ni nobena posebnost Kranjske in Koroške ali drugih slovenskih dežel — to je splošen pojav v vsej Nemčiji in Avstriji. V vsem frankfurtskem parlamentu je sedel en sam kmet¹⁴² — v avstrijskem državnem zboru jih je bilo — tudi iz dežel, ki so spadale k nemški zvezi, ogromno. Poglejmo, kaj pravi Mehring za volitve v Prusiji: »Pri volitvah, ki so se za oba parlamenta (= pruskega in frankfurtskega) vršile v prvih junijskih dneh, je dokazala splošna volivna pravica svoj naravni instinkt s tem, da je vso burševsko romantiko od Arndta in Jahna, petrefakta osvobodilnih vojn, vse predmarčne znamenitosti deželnih zborov in univerz poslala v Frankfurt v na videz odličnejšo, toda v resnici bolj brezmočno skupščino. Za pruski parlament so bili izvoljeni novi ljudje in deloma zelo praktični ljudje: ne le prvič, ampak tudi zadnjič je bil podeželski proletariat parlamentarno zastopan s kakimi 50 ljudmi.«¹⁴³ Pri državnih zbornih je šlo za velike kmečke probleme, za zemljo, v Frankfurtu pa se tega konkretno niso nič dotikali.^{143a} Zato pa so kmetje pri volitvah v Frankfurt mirno glasovali za celo vrsto kandidatov, ki jim zanje ni prav nič bilo in ki jih niso poznali. Zato tudi pri frankfurtskih volitvah tako velik delež tujcev, ljudi z Dunaja, iz Gradca itd. Zato so bili kmetje tudi mnogo bolj dostopni vplivom volivnega komisarja in ponujajočih se kandidatov, ker so se zavedali, da je končno precej vseeno, kdo jih zastopa. Gotovo je seveda, da to ne velja povsod. V splošnem pa le kažejo imena poslancev in njih socialna struktura, da se je zdel kmetu Frankfurt mnogo bolj stvar buržoazije, kakor njega samega — in to ne le na Slovenskem. Nedvomno je bila taka volitev mnogim samo nek »opravek na uradu«, »dolžnost« — in nič več.

¹⁴¹ Ob tem lahko p. pomnimo, da šentvidski koroški poslanec Kajetan Nagele ni bil kmet, kakor piše Apih (s. 150), ampak zemljiški gospod, ki pa se je res zavzemal za kmečke zahteve (prim. šematizem in volivne zapisnike).

¹⁴² Valentin, 1848, Chapters of German History, London 1940, s. 271, 272.

¹⁴³ Mehring, Historische Aufsätze zur preussisch-deutschen Geschichte, Berlin 1946, s. 192.

^{143a} Glej o tem tudi na str. 124 ss.

Kaj moremo reči o politični smeri poslancev in politični borbi pri volitvah? Jasno je, »da o pravi borbi strank pri volitvah še ni moglo biti govora, prav zato, ker še ni bilo strank«, kakor pravi Mehring za Prusijo.¹⁴⁴ Že se vršijo velike polemike in borbe za zvezo držav in državno zvezo, povsod se kažeta leva in desna smer — toda vse to je še polno velikih nedoslednosti in nejasnosti. Bleiweis, konservativen kakor malo kdo, je glasoval za Auersperga, s katerim se nikakor ni mogel strinjati in ki je bil v svoji polemiki s Slovenijo celo za državno zvezo v Nemčiji. Skupaj sta izvoljena fevdalec in avstrijski general Thurn pa skrajni levičar Gritzner. Vendar pa je že značilno, da noben duhovniški volivni mož ne glasuje za Gritznerja kot poslanca, tudi tam, kjer so sicer vsi zastopniki iste pravilivne enote zanj. Tudi ne moremo trditi, da bi bil slučaj, da so v volivnem okraju Sevnica poslali volivni možje tako v frankfurtski parlament kot v državni zbor odločnega levičarja, v Frankfurt Mareka, na Dunaj Smrekerja. V celem pa se vendarle glasovanja leta 1848, v našem primeru še posebej frankfurtska, odlikujejo bolj po lokalni, kakor po politični diferenciaciji. Vzemimo n. pr. ljubljanski volivni okraj. Auersperg je dobil glasove v Godoviču, Hotedrščici, Rovtah, Logatcu, Zaplani, Vrhniki, Polhovem Gradcu, Brezovici — pa nikjer bolj na vzhodu niti enega. Scheuchenstuhl dobi vse glasove od volivnih mož iz Šentvida, Ježice, Črnuč, Polja — nikjer nobenega bolj na zapad. Prav tako so teritorialno povezani Lukmannovi glasovi, Ambroževi, Dolžanovi. Pa vzemimo spet šentandraški okraj z Gritznerjem in Thurnom: za Gritznerja kot poslanca glasujejo vsi volivni možje, doma južno od Drave (edimole v Prevaljah je dobil tudi Thurn en glas), in prav tako z enim samim glasom izjeme (St. Leonhard, toda razen enega so tudi tu vsi za Gritznerja) v severnih župnijah volivnega okraja. Srednji predel glasuje za Thurna kot poslanca. Nadalje, v volivnem okraju Šentvid na Koroškem je dobil n. pr. apelacijski svetnik dr. Rak vse svoje glasove v župnijah velikovške dekanije in v na te meječih župnijah Šentjanž nad Mostičem in Šenturh — pa nikjer drugje nobenega pri vseh treh volitvah. Čudno, pa za volitve leta 1848 dokaj značilno glasovanje kažejo istrske volitve: za poslanca je bil izvoljen Italijan Kandler, za namestnika Nemeč Jenny; isti volivci volijo tedaj dva moža, ki si po vseh svojih nazorih, po vsem svojem razmerju do vprašanja odnosa Istre do nemške zveze diametralno nasprotujeta. Takih, marsikje zavestnih kombinacij glasovanja za pristaše dveh nasprotnih taborov (enega za poslanca, drugega za namestnika) je leta 1848 precej, v celotni Avstriji in Nemčiji. Tudi različni volivni odbori, ki smo videli, da so se ustvarjali za volitve, so imeli značaj slogaštva: že v dunajskem centralnem volivnem odboru so bili zastopani pristaši zvezne države in zveze držav, dasi so zadnji prevladovali, in med imeni ljudi, ki so bili priporočani, najdemo povsod zastopnike najrazličnejših

¹⁴⁴ Mehring, s. 192.

smeri.¹⁴⁵ Tako sta n. pr. priporočana v Gradcu na isti listi Pattaj in Potpetschnigg, potem v Frankfurtu zastopnika prvi levice, drugi skrajne desnice.¹⁴⁶ Vse to je seveda povečavalo težave pri izbiranju.

Poleg tega pa je treba podčrtati še to, kar smo že omenili, da zelo pogosto volivni možje kandidatov niso niti poznali in do dne volitev o njih niso prav nič slišali, kaj šele vedeli kaj o njihovi usmerjenosti. Pri predvolivnih in volivnih govorih takih kandidatov pa je bilo povsem razumljivo mnogokje dosti več demagoških izjav kot pa resničnega razkrivanja programa.

Delovanja izvoljenih poslancev v Frankfurtu po tačas dostopnih virih nismo mogli zasledovati. Med poslanci s slovenskega ozemlja so bili zastopani pristaši vseh različnih smeri, vendar so bili liberalni ljudje desnega krila v večini. Ti poslanci v glavnem niso jemali svojega dela preveč resno, zdaj se naveliča eden, zdaj drugi »sedeti« v Frankfurtu, pa demisionira in se vrne domov — saj v Frankfurt s svojim avstrijskim duhom, s svojim odporom do vsake močnejše in enotnejše Nemčije niti niso spadali. Na ta način so se zastopniki v Frankfurtu zelo naglo menjavali, in to že mnogo pred časom, ko začno avstrijski poslanci v celem številneje zapuščati parlament. V kratki dobi manj kakor enega leta se izmenjajo tudi po trije poslanci istega okraja. Za to so bile potrebne seveda nadomestne volitve, pri katerih pa so volili samo poslance oziroma namestnike, dočim se pravolitve niso ponavljale.¹⁴⁷ Isti volivni možje so bili torej v funkciji za ves čas frankfurtskega parlamenta.

Zastopniki levice v Frankfurtu so vztrajnejši in ne zapuščajo svojih mest. Že to, koliko časa je bil kdo v Frankfurtu, je nekako merilo njegove politične opredeljenosti. Levici so pripadali od poslancev, izvoljenih na slovenskem ozemlju, trije: v šentandražkem okraju izvoljeni Max Gritzner z Dunaja, v sevniškem okraju izvoljeni Titus Mareck iz Gradca in v gličniškem okraju izvoljeni Guido Pattaj iz Gradca, ki je tudi edini z našega ozemlja sodeloval v stuttgartskem parlamentu.¹⁴⁸

Vsi ti zastopniki levice so bili po porazu revolucije seveda preganjani in so jim bila vrata v državno službo zaprta — Mareck se je moral izseliti v Ameriko in je umrl v Texasu. Iz državne službe je bil odpuščen še za časa zadnjega zasedanja frankfurtskega parlamenta, vendarle pa potem milostno sprejet nazaj Anton Laschan, ki se je pregrešil s tem, da ni sledil pozivu avstrijske vlade, ko je odpoklicala vse svoje poslance iz Frankfurta, »kar

¹⁴⁵ Smets s. 92 in sledeče — Molisch s. 42 in sledeče.

¹⁴⁶ Gatti 144 — prim. Niebour, Die Abgeordneten Steiermarks der Frankfurter Nationalversammlung, v Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark, X, Graz 1912, s. 260, 262.

¹⁴⁷ Posebno v prvem času po frankfurtskih volitvah pa cele vrste potrebnih ponovnih volitev niso izvedli, ker so se bali nemirov. »Želel bi,« piše guverner ministrstvu (pr. arh. 1017), »da bi se zdaj skrbno obvarovali vsakega ne povsem neizogibnega povoda za nadaljnje in večje razburjenje.« To je veljalo za Kranjsko, na Koroškem take nevarnosti ni bilo.

¹⁴⁸ Prim. Niebour, v op. 146 cit. delo.

bi kot državni uradnik moral storiti«, ampak je vztrajal do konca in podal tudi izjavo, da ga morejo odpoklicati samo tisti, ki so ga izvolili.¹⁴⁹

Če hočemo presoditi zadržanje volivcev na Slovenskem do volitev v frankfurtski parlament, moramo na kratko označiti ne le stališče raznih slovenskih taborov, ampak tudi stališče avstrijske vladé in nemške avstrijske ter češke buržoazije.

Dasi je že heidelberški sestanek postavil prve osnove frankfurtskemu parlamentu, je vendarle šele »po zmagah ljudstva na Dunaju in v Berlinu postalo samo ob sebi razumljivo, da se predstavniška zbornica za celo Nemčijo sestane«. ¹⁵⁰ Kako urediti to novo Nemčijo? »Naj je bila politična izobrazba v Nemčiji takrat še tako nezrela, vendarle se je z neustavljivo močjo vsiljevalo spoznanje, da je iz dveh velesil, pol tucata srednje močnih držav in nekaj tucatov malih držav, skratka iz pisane mešanice skoraj docela monarhičnih držav in državic mogoče vzpostaviti enotno in svobodno Nemčijo le v obliki republike.« ¹⁵¹ V celoti sta zastopala tak program Marx in Engels v »Novem renskem časopisu«: »Konec pruske, razpad avstrijske države, resnično zedinjenje Nemčije kot republike — drugega revolucionarnejšega, bližnejšega programa nismo mogli imeti,« pravi Engels. ¹⁵² Toda tak program je bil za nemško buržoazijo prehud in preradikalen. Le manjšina, predvsem južno-nemška drobna buržoazija, je zahtevala republiko, »toda v zgodovinsko davno preživeli obliki: kot federacijo republikanskih kantonov po švicarskem vzoru«. ¹⁵³ V celem pa je bila nemška buržoazija prej pripravljena odreči se enotnosti kakor monarhiji. Nastajala je cela vrsta problemov, drugačnih v tej ali oni mali državici, drugačnih v Prusiji ali še posebej v Avstrijski monarhiji s celo kupo različnih narodnosti. Nemška avstrijska buržoazija in drobna buržoazija se je tedaj delila v nekako dva velika tabora: levica se je zavzemala za trdnejši, močnejši priključek k Nemčiji, za močnejšo centralno nemško oblast, za večjo ali manjšo raztopitev Avstrije v Nemčiji, skratka, če naj govorimo z gesli, ki so se tedaj uporabljala, za Nemčijo pred Avstrijo, za državno zvezo proti zvezi držav. Najnaprednejši, najbolj revolucionarni in demokratični v tem taboru so bili tudi republikanci. Ta tabor je imel glavne postojanke v večjih centrih z industrijo, delavstvom in razvito buržoazijo. Imel je pa več ali manj vse tiste napake, ki so bile značilne za celo takratno nemško levico in ki sta jih tako ostro kritizirala Marx in Engels — med temi napakami pa nacionalni šovinizem nikakor ni bil na zadnjem mestu.

Pa saj je bilo za celotno, tudi napredno avstrijsko razpoloženje značilno, kot pravi Engels, »da so isti ljudje, ki so na

¹⁴⁹ Pr. arh. 1849, št. 1001 (v konvolutu z Dunaja vrnjenih spisov).

¹⁵⁰ Engels, Revolution... (cit. v op. 6) s. 84 — prim. Mehring s. 176.

¹⁵¹ Mehring s. 188.

¹⁵² Engels, Marx und die »Neue Rheinische Zeitung« (cit. v op. 5) s. 32.

¹⁵³ Mehring s. 188—189.

Dunaju stopili na barikade, v prvih šestih mesecih 1848 polni navdušenja hiteli k armadi, da bi se borili proti italijanskim patriotom.«¹⁵⁴

Desni liberalci in konservativci so nastopali za šibko centralno oblast, pa za močne vlade posameznih držav, za ohranitev avstrijske samostojnosti in suverenosti, skratka, za Avstrijo pred Nemčijo in za zvezo držav proti državni zvezi. Odločevali so pri tem gospodarski razlogi — strah pred konkurenco industrije in trgovine iz Nemčije,¹⁵⁵ strah pred revolucijo in republiko itd., itd. Ta tabor se je oklepal predvsem cesarja in monarhije. »Mi smo Avstrijci in hočemo ostati — mi se hočemo tudi nadalje imenovati Avstrija in biti Avstrija, Slovani kakor Nemci od Sudetov do bregov Jadranskega morja, otroci enega zakona, dojenči ene skrbne matere. Živela Nemčija, toda Avstrija nad vse.«¹⁵⁶ je pisala Wiener Zeitung. V tem konservativnem avstrijskem duhu se pojavljajo pozivi k bratstvu Nemcev in Slovanov, pozivi, ki pa seveda prav nič ne pomenijo, da bi bila ta buržoazija pripravljena se kaj umakniti od svojih predprav in prvega mesta v državi, ampak le kličejo Slovane, naj bodo zmerni v svojih zahtevah, da se tako skupno ohrani Avstrija. Tako jadikuje urednik graške »Politisch-industrielle Tagszeitung« Carl von Frankenstein maja 1848 ob »obžalovanja vrednih dogodkih« na Dunaju nad »separatizmom narodnosti, nedinostjo med različnimi narodi Avstrije samo zaradi jezika«: »Že se gibljemo deloma na tleh anarhije in cepitve sil Avstrije. Le še majhen skok do pravega republikanstva in Avstrija, lepa, mogočna, velika Avstrija bo razpadla v toliko majhnih republik, kolikor je narodnosti in jezikovnih razlik. Toda proč s to strašno, grozotno sliko strahotne bodočnosti! Pokonci! Nemški bratje, Slovani in Madžari! podajte si bratsko roko! Trdno se oklenite dobrega cesarja, utrjujte cesarsko državo, kajti svoboda nam je bila dana s cesarsko besedo. Na nas vseh je, da mu plačamo samo s hvalo. Naj živi močna Avstrija — edina trdno pobratena Avstrija! Zdaj predvsem le mir, red in varnost!«¹⁵⁷

Tako prehajamo že v tretji tabor: to je tabor reakcije, dvora, nosilcev absolutističnega sistema, velikega konservativnega fevdalnega plemstva, cerkve, skrajnih konservativnih vrhov meščanstva itd. Jasno je, da je ideja nemškega parlamenta naletela pri tem taboru, pri vseh pristaših »legitimizma«, na odpor. Avstrijskemu cesarju nedvomno ni moglo priti na misel, da bi se prostovoljno podredil nekemu revolucionarnemu parlamentu — takega je pričakoval — in se tako še bolj odrekel svoji oblasti. Njegova linija borbe je torej bila nedvomno linija borbe proti Frankfurtu in to od vsega začetka. Toda ta borba se je dala vršiti na dva načina: z direktnim bojem, s prepovedjo volitev v parlament, ali pa z indi-

¹⁵⁴ Engels, Revolution ... s. 97.

¹⁵⁵ Molisch s. 42.

¹⁵⁶ Cit. po Politisch-industrielle Tagszeitung, Nr. 24.

¹⁵⁷ Extrablatt, Celovec 20. 5. 1848, pr. arh. 1165.

rečnim, to je, z borbo v Frankfurtu samem, v parlamentu, preko kar največjega števila reakcionarnih, konservativnih ali desno liberalnih poslancev iz Avstrije, ki bi zastopali načelo integritete Avstrije in ki ne bi v nobenem primeru dopuščali kaj več kakor zvezo držav. Možnost prve poti je bila ob revolucionarnosti na Dunaju in ob vrsti drugih razlogov kaj kmalu izključena. Poslužiti se je bilo mogoče šele v čisto izpremenjenih razmerah leta 1849, ko je, kot pravi Engels, »avstrijska vlada odvrгла svojo masko«. ¹⁵⁸ Ostala je tedaj druga pot. In to pot je avstrijska reakcija res ubrala. 15. aprila je vlada razpisala volitve v frankfurtski parlament, 21. aprila pa je objavila nekak »komentar« k razpisu, ki je pokazal njeno stališče: »Daleč od tega, da bi naznačevalo bližnjim volitvam v nemški narodni parlament določeno smer, ali da bi hotelo nanje vplivati, se čuti ministrstvo ob že zastavljenem vprašanju, ali naj bo Nemčija v bodoče zvezna država ali državna zveza, dolžnega, da izrazi svoje naziranje. Avstrija, polna želje po tesni naslonitvi na Nemčijo, se bo z veseljem oprijela vsake prilike, ki bo lahko pokazala njeno privrženost skupni nemški stvari. Nikdar pa ne bo mogla smatrati, da je popolna opustitev posebnih interesov njenih različnih, k nemški zvezi spadajočih ozemeljskih delov, brez-pogojna podreditev zvezni skupščini, odpoved samostojnosti notranje uprave združljiva z njenim položajem, in si mora brezpogojno pridržati posebno pritrnitev vsakemu od zvezne skupščine sprejetemu sklepu. V kolikor zadnje ne bi bilo sprejeto za združljivo z bistvom zveze držav, ¹⁵⁹ bi Avstrija ne mogla k taki pristopiti.« ¹⁶⁰ Nemško nacionalno navdušenje je avstrijski reakciji prav tako pregrešno kakor slovansko: avstrijski opolnomočenec pri »državni osrednji oblasti« v Frankfurtu, Bruck, se pritožuje v pismu ljubljanskemu guberniju, da je v Frankfurtu iz Avstrije preveč »ultrademokratov in ultranemcev (Ultradeutschthümler)«. ¹⁶¹

Ta tabor je tudi pri nas silno močan. Guverner in uradništvo, ki dela po njegovih navodilih, škofje in duhovščina, skratka, ves uradni in cerkveni aparat (kaj seveda ni bil brez opozicije v svojih lastnih vrstah) dela po direktivah dunajskega dvora in vlade: proti protifrankfurtski agitaciji, za udeležbo pri volitvah — dasi seveda s povsem reakcionarnega stališča in pa v že označenem duhu »borbe proti Frankfurtu«.

11. aprila je napisal voditelj češke liberalne buržoazije Palacky svoj znameniti odgovor odboru petdesetih, v katerem je opredelil svoje znano protifrankfurtsko stališče in se zavzel za Avstrijo, ki bi jo bilo treba ustvariti, če bi je že ne bilo. ¹⁶² Palacky je stal v

¹⁵⁸ Engels, *Revolution...* s. 129.

¹⁵⁹ Naslednjega dne uradno popravljen v »zvezne države«!

¹⁶⁰ *Ibid.* s. 109—110.

¹⁶¹ *Pr. arh.* 2505.

¹⁶² Za Palackega in Čehe sploh v letu 1848 prim. Udalcov, K voprosu o revolucionnom dvizenii v Čechii v 1848 godu, *Voprosy istorii* 1947, No 5 — Roubik, *Česky rok 1848*, Praha 1948.

začetku marčne revolucije v ozadju in z nezaupanjem in nezadovoljnostjo opazoval politiko čeških radikalno-demokratskih krogov. Ni torej slučajno, da je začel svoje politično delovanje šele 1. aprila v komisiji, ki jo je osnoval predstavnik avstrijske vlade na Češkem, grof Stadion, prav zato, da bi oslabil vpliv demokratičnega tabora. Ni torej slučajno, da je formuliral svoje pismo v globokem prepričanju, da gleda avstrijska vlada na frankfurtski problem prav tako kakor on. Ni torej slučajno tudi to, da je hotela avstrijska vlada 8. maja imenovati Palackega za ministra. Strah pred revolucijo, strah pred republiko, izražen tudi v pismu samem, je povsem skupen obema.

Toda protifrankfurtskega stališča na Češkem ni zastopal samo tabor Palackega. Proti Frankfurtu so stali tudi češki napredni, radikalnodemokratski krogi. V tem zunanjem odnosu do Frankfurta so si bili tedaj Čehi ob volitvah edini, toliko večje pa so bile notranje, vsebinske razlike med stališčem obeh taborov. Usodno za češki narod je bilo, da je po binkoštnem uporu prevladala smer Palackega, smer desnice, ki se je naslanjala na avstroslavizem, ki se je prav tako in bolj kakor konkurenčne nemške buržoazije bala delavskega razreda in kmečkih množic doma, ki se je prav tako kakor druge liberalne buržoazije zatekala pod okrilje monarhije, ki se je torej proti Frankfurtu borila z desne strani, ne revolucionarno, ampak protirevolucionarno.

Stališče Čehov je imelo, kakor vemo, velik vpliv pri Slovencih. Dunajska Slovenija je prva nastopila proti frankfurtskemu zboru in volitvam. Po vsem slovenskem ozemlju se je razvila močna propaganda. Protifrankfurtski program pa se je naslonil na glavni slovenski program 1848. leta, na program Zedinjene Slovenije, »edino pravo in zares ljudsko geslo«, »revolucionarno parolo«, ki jo je »diktiral zdrav narodni nagon«. ¹⁶³ Toda sile, ki so sprejemale ta program, niso bile enotne.

Na eni strani je bil tabor uradne vodstva dunajske Slovenije; tu je bila v glavnem malomeščanska inteligenca, mestna mladina, precejšnji del mlajše duhovščine in uradništva, torej dokaj heterogeni elementi, katerih politične pozicije pa bi v glavnem odgovarjale onim liberalne buržoazije na Češkem, pa tudi drugod. Tega tabora ne moremo imenovati naprednega kljub lepemu programu Zedinjene Slovenije. Zakaj ta tabor je sicer postavil geslo Zedinjene Slovenije, je pa iz njega, kakor pravi Kardelj, »izločil vso njegovo revolucionarno vsebino«. ¹⁶⁴ Nazori tega tabora ne kažejo nikakega razumevanja za zahteve slovenskega kmeta, polni so le težnje po legalnosti, po ohranitvi dosedanjega stanja, vse dokler se z a k o n i t o ne ukrene drugače. In svojemu političnemu programu »Kaj bodemo Slovenci cesarja prosili« pristavlja vodstvo dunajske Slovenije: »Odknitosrčno smo vam vse povedali, dragi

¹⁶³ Kardelj = Sperans, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Ljubljana 1959, s. 124.

¹⁶⁴ Sperans 125.

Slovinci, kar je za našo domovino koristno in potrebno, pa ne smete misliti, da vas šuntamo, to se mora vse v miru zgoditi, mirna pot je za te reči najbolj gotova pot« (podčrtal V. M.). V znameniti polemiki z grofom Auerspergom pa izpoveduje dunajska Slovenija docela legitimistične, reakcionarne nazore glede borbe italijanskega in poljskega naroda, v kateri bi morala vendar videti naravnega zaveznika v borbi za Zedinjeno Slovenijo: »V nemškem predparlamentu se je zaslíšal glas, naj Avstrija izloči Galicijo iz svojega državnega telesa, da bi se, na ljubo neizvedljivi nemški ideji, ustvarila poljska država¹⁶⁵ (podčrtal V. M.), ali »Nemci, ki bi si na stroške našega cesarstva radi zgradili poljsko kraljestvo, da bi imeli po svoji nesrečni brezumnosti in prekanjenih zagotovilih bojaželjnega poljskega plemstva predzid proti Rusiji¹⁶⁶ in »Klika v Lombardiji, ki je pozabila svojo dolžnost in prelomila prisego, je zdaj očitvidno le iz ničemurnosti zločinsko poteptala pravice zakonitega monarha in pravilno razumljene koristi italijanskega naroda¹⁶⁷. Mnogo bolj široko, napredno in pravilno zvene v odgovor — dunajski Sloveniji v sramoto — Auerspergovе besede: »Vi, gospoda moja, vidite v dvigu Lombardije predvsem ničemurnost klike nezadovoljnežev te dežele: jaz vidim v tem večji svetovnozgodovinski pomen, namreč povratek istega boja velikega naroda za enotnost in samostojnost, h kateremu se je dvignila Nemčija v osvobodilni vojni proti Napoleonu in ki naj zdaj na parlamentarnih tleh najde svojo mirno rešitev. Ne morem tam brezpogojno obsojati tega, kar me v domovini navdušuje¹⁶⁸ — čeprav vrednost teh besed zmanjšuje dostavek, da sicer obsoja izdajo in da spremlja »našo hrabro pogumno armado z vsemi simpatijami svojega srca¹⁶⁹ itd. Strah pred proletariatom, revolucionarnostjo, republiko je v tem taboru jasno izražena. Njegov zaveznik je zato vsaka desnica proti vsaki levici, vsaka reakcija proti vsaki revoluciji. In končna oblika take koncepcije graditve Zedinjene Slovenije je res mogla biti samo v izjavi: »Nam za zdaj obstojnost Avstrijske države veliko više velja ko Slovensko.¹⁷⁰ V svoji protifrankfurtski propagandi se opira ta tabor na mišljenje konservativnega in desnoliberalnega dela avstrijskega meščanstva, ki se bori za zvezo držav. Vodstvo graške Slovenije objavlja v svojem propagandnem letaku pismo Palackega, članek barona Buschmanna¹⁷¹ in izjavo avstrijske vlade z dne 21. aprila.¹⁷² Nič nam bolj jasno ne kaže bližine teh

¹⁶⁵ Offenes Sendschreiben des Vereines »Slovenija« in Wien an Herrn A. Grafen v. Auersperg, Wien 1848, s. 3.

¹⁶⁶ Prav tam s. 6.

¹⁶⁷ Prav tam s. 3.

¹⁶⁸ Auerspergov odgovor, Stiria No. 58, 16. 5. 1848, s. 234.

¹⁶⁹ Prav tam s. 235.

¹⁷⁰ M. Vodušek v pismu, F. Flešič, Korespondenca dr. Jos. Muršca. Zbornik znanstvenih in poučnih spisov, VI, Ljubljana 1904, s. 160.

¹⁷¹ Objavljen tudi v Latbacher Zeitung 27. aprila, s. 325.

¹⁷² Grazen Zeitung, 1848, priloga k št. 69.

treh naziranj kakor ta povezava. Protifrankfurtska propaganda tega tabora vodstva dunajske Slovenije torej ni bila napredna, ampak protirevolucionarna.

»Toda bilo bi napačno,« pravi Kardelj, »če ne bi videli tudi pozitivnih revolucionarno-demokratskih tokov v našem gibanju 1848. leta.«¹⁷³ Tak je bil drugi tabor v borbi za Zedinjeno Slovenijo, »radikalna in celo republikanska struja v okviru slovenskega narodnega gibanja.«¹⁷³ Že iz Malove zgodovine zvezo lahko za vrsto posameznikov iz tega tabora. Naj opozorimo samo na jurista Verono, ki je vršil agitacijo za Zedinjeno Slovenijo, delil različne letake, napadal nemški nacionalni šovinizem, pa oktobra odobral dunajsko revolucijo in spodbujal graške meščane, naj pošljejo Dunaju pomoč zoper Jelačića.¹⁷⁴ Ta smer je imela torej tudi svoje zastopnike med onimi, ki so delovali proti volitvam v Frankfurt, toda nastopali so z drugačnimi, bolj demokratičnimi gesli kakor vodstvo dunajske Slovenije in drugih uradnih slovenskih organizacij, znali so tudi povezovati — toda res iskreno, ne samo demagoško — te politične probleme z vprašanjem zemljiške odveze. Toda ta struja je bila, v skladu z razvojno stopnjo pri nas, »tako slaba, da ni ustvarila nobenega ideologa večjega stila, ki bi mogel uspešno nastopiti proti katastrofalni politiki Bleiweisovega kroga in postati voditelj množičnega gibanja. Ta revolucionarno-demokratska smer se nam kaže samo v odlomkih, komaj kot klica neke revolucionarne ideologije.«¹⁷⁵ Konservativno in desno-liberalno vodstvo je znalo speljati stvar slovenskega naroda na napačne, reakcionarne tračnice.¹⁷⁶

To sta oba tabora, ki se borita proti frankfurtskim volitvam. Njima nasproti pa stoje pristaši volivne udeležbe, ki prav tako ne pripadajo enemu samemu taboru.

Prvi na tej strani je konservativni Bleiweisov tabor, tabor »konservativnega, s fevdalizmom zvezanega meščanstva, cerkvenih krogov ter cehovskega malomeščanstva.«¹⁷⁷ Povsem jasno je, da nima ta tabor za Frankfurt nobenega veselja, da se frankfurtskega parlamenta boji, ne toliko iz nacionalnih interesov kakor iz konservativnih, istih, ki mu branijo vsako navdušenje za Zedinjeno Slovenijo. Njegov odnos do Frankfurta je prav isti kakor odnos nemškega avstrijskega konservativnega meščanstva ali avstrijske vlade. In zato je povsem naravno, da se ta tabor tudi pri volitvah orientira tako, kakor ti njeni najbližji idejni sorodniki: to je, za volitve. Razdor zaradi Frankfurta, protifrankfurtska agitacija je temu taboru neprijetna, ne zaradi navdušenja za Frankfurt, ampak zaradi tega, ker slabi avstrijsko monarhijo, ker ogroža mir, red in varnost, ker utegne razplamteti revolucionarno razpoloženje. Poglejmo si

¹⁷³ Sperans 133.

¹⁷⁴ Mal, Zg. sl. nar. 174.

¹⁷⁵ Sperans 133.

¹⁷⁶ Sperans 125.

¹⁷⁷ Prav tam.

recimo vlogo Bleiweisa: bil je član posvetovalnega odbora, ki ga je imenoval guverner za izvedbo volitev, dasi je takrat nedvomno že vedel za stališče Palackega in dunajske Slovenije. Značilno je pisanje Novic. Razen kratkega »oglasa« o tem, da se bodo vršile volitve,¹⁷⁸ je edini pravi članek o Frankfurtu — ne poročilo o stališču dunajske Slovenije, ampak povzetek Auerspergovega poziva »Mojim slovenskim bratom«, obenem pa so pod vrsto objavljeni kandidati, ki jih je priporočal »ljubljski zbor«.¹⁷⁹ Šele po volitvah je objavljen Koseskega članek zoper volitve, z opravičilom, da ga je uredništvo prepozno prejelo,¹⁸⁰ in zdaj šele se začne, v skladu z vso preorientacijo Bleiweisove politike, uveljavljati protifrankfurtsko stališče. Bleiweisovo predvolivno naziranje pa karaktizira članek v številki z dne 26. aprila, ki govori o potrebi edinosti med vsemi narodi avstrijskega cesarstva, o edinosti, potrebni prav kot obramba pred revolucijo. »Dragi Slovenci! nikar ne mislite, da bi nam zdej mogel kdo našo narodnost vzeti, ako po bratovsko Nemcam roko podamo.«¹⁸¹ To stališče pa je isto, kakor smo ga videli zgoraj pri konservativnem nemškem avstrijskem meščanstvu, besede so iste kakor pri Frankensteinu, to je stališče avstrijske vlade. Bleiweis se je udeležil volitev, glasoval pa je v prvi volitvi (bil je volivni mož za šenklavško faro) za Raimunda Melzerja, doktorja medicine in ravnatelja državnih in lokalnih zavodov v Ljubljani, kot poslanca,¹⁸² za Auersperga-Grüna kot namestnika. Pri drugi volitvi pa je, kakor večina, volil Auersperga za poslanca in Lukmanna za namestnika. Glasovanje za Auersperga pa je nedvomno moralo pomeniti glasovanje p r o t i dunajski Sloveniji.

Tudi med desnimi in levimi liberalnimi slovenskimi krogi agitacija Slovenije za abstinenco ni našla še malo ne popolnega pri-znanja in soglasja. Za volitve se je oglasil n. pr. Karel Lavrič. Ambrož, ki je pozneje kot poslanec v državnem zboru glasoval z levico, je bil od ljubljanskega volivnega odbora postavljen za kandidata, itd. In vendar se je Ambrož isti čas odločno zavzemal za slovenske nacionalne zahteve, polemiziral v Novicah za možnost takojšne uvedbe slovenskega jezika v vse urade in podobno. Da se davna povezanost Slovenije z Avstrijo in preko nje z Nemčijo nadaljuje v ustavni nemški organizaciji, preurejeni po duhu novega časa, se zdi mnogim samo ob sebi umljivo in logično, pa marsikaterim tudi gospodarsko koristno. Nedvomno je pri opredelitvi za ali proti Frankfurtu tudi pri marsikaterem Slovencu vplivala diferenciacija, ki velja za nemško meščanstvo v Avstriji: kolikor bolj je kdo na levi, kolikor bolj je za demokratizacijo oblasti, toliko bolj je za močan in vpliven frankfurtski parlament — kolikor bolj

¹⁷⁸ Novice 1848, št. 17, s. 68.

¹⁷⁹ Prav tam, št. 18, s. 73, 74, 3. maja.

¹⁸⁰ Prav tam, št. 20, s. 85.

¹⁸¹ Prav tam, št. 17, s. 70.

¹⁸² Za Melzerja kot poslanca ni glasoval razen njega nihče drug, kot namestnik pa je dobil tudi en sam glas.

je kdo na desni, kolikor bolj je proti večjim omejitvam vladarjeve oblasti, toliko bolj je zoper vsako trdnejšo zvezo nemških držav, zoper vplivnost frankfurtskega parlamenta, pa naj potem že vanj voli — in to je storil celo avstrijski vladni tabor — ali ne. In gotovo je koga tudi na ožjem slovenskem ozemlju, kakor Fistra na Dunaju, odbijala konservativnost vodstva dunajske Slovenije, ton njegovih proklamacij in polemik, pa je odklanjal proti frankfurtsko stališče in v svoji miselnosti prav lahko prezrl levo krilo v slovenskem narodnem gibanju, ki je bilo vrhu vsega brez voditeljev, brez tiska in brez organizacije.

Treba pa je poudariti, da je v skladu s slabo razvito buržoazijo na Slovenskem pri domačih — slovenskih ali nemških — kandidatih in volivcih iz vrst meščanstva močno prevladovala koncepcija zveze držav nad koncepcijo državne zveze. Lavrič zaključuje svoj članek: »Naj živi nemška zveza, to se pravi, nemška zveza držav, kajti samo ta more zagotoviti našo narodnost.«¹⁸³ Dr. Ahačič postavlja v prvo točko svojega programa, »naj se enotna Nemčija ne organizira kot država, ampak kot združenje držav«.¹⁸⁴ Volivni oklic »odbora več rodoljubov« priporoča kandidate, o katerih je domnevali, da bodo v Frankfurtu delovali tako, »da bodo tam naši domovinski interesi in politična integriteta Avstrije častno in močno zastopani«.¹⁸⁵ Tem nasproti stoji manjšina: Auersperg v svojem drugem odgovoru Sloveniji se izraža, dasi ne docela brez pridržka, za zvezno državo.¹⁸⁶

Med meščanstvom (slovenskim in nemskim) po naših mestih, mestecih in trgih moremo zapaziti tudi mnogo apatije do volitev in abstinenca, ki iz nje izvira. Volivna udeležba je bila mnogokje, kakor smo videli, zelo nizka, tako pri frankfurtskih kot pri dunajskih volitvah, ponekod se tudi niso vršile pravolitve ali so volivni poslanci ostali doma.^{186a} Nekaj je bilo tudi odklanjanja volitev iz konservativnosti, iz odpora zoper ustavnost, iz odpora zoper Frankfurt, odpora, ki se ni tako kakor vladni ali Bleiweisov skrival za politično taktiko in ki seveda ni imel nikake nacionalne (saj je šlo tu tudi za Nemce), ampak le konservativno podlago.

O stališču delavstva, ki je bilo revolucionarno, kakor nam najbolj dokazujejo dogodki v Ljubljani, pa se je politično, kakor v celi Avstriji, komaj začelo prebujati, do frankfurtskih volitev ne moremo govoriti, ker delavci niso imeli volivne pravice in zato iz volivnih zapiskov o njih nič ne zvemo.

Kakšno pa je bilo stališče kmečkih množic? »Spontana revolucionarna akcija kmetov, ki so prenehali izpolnjevati fevdalne

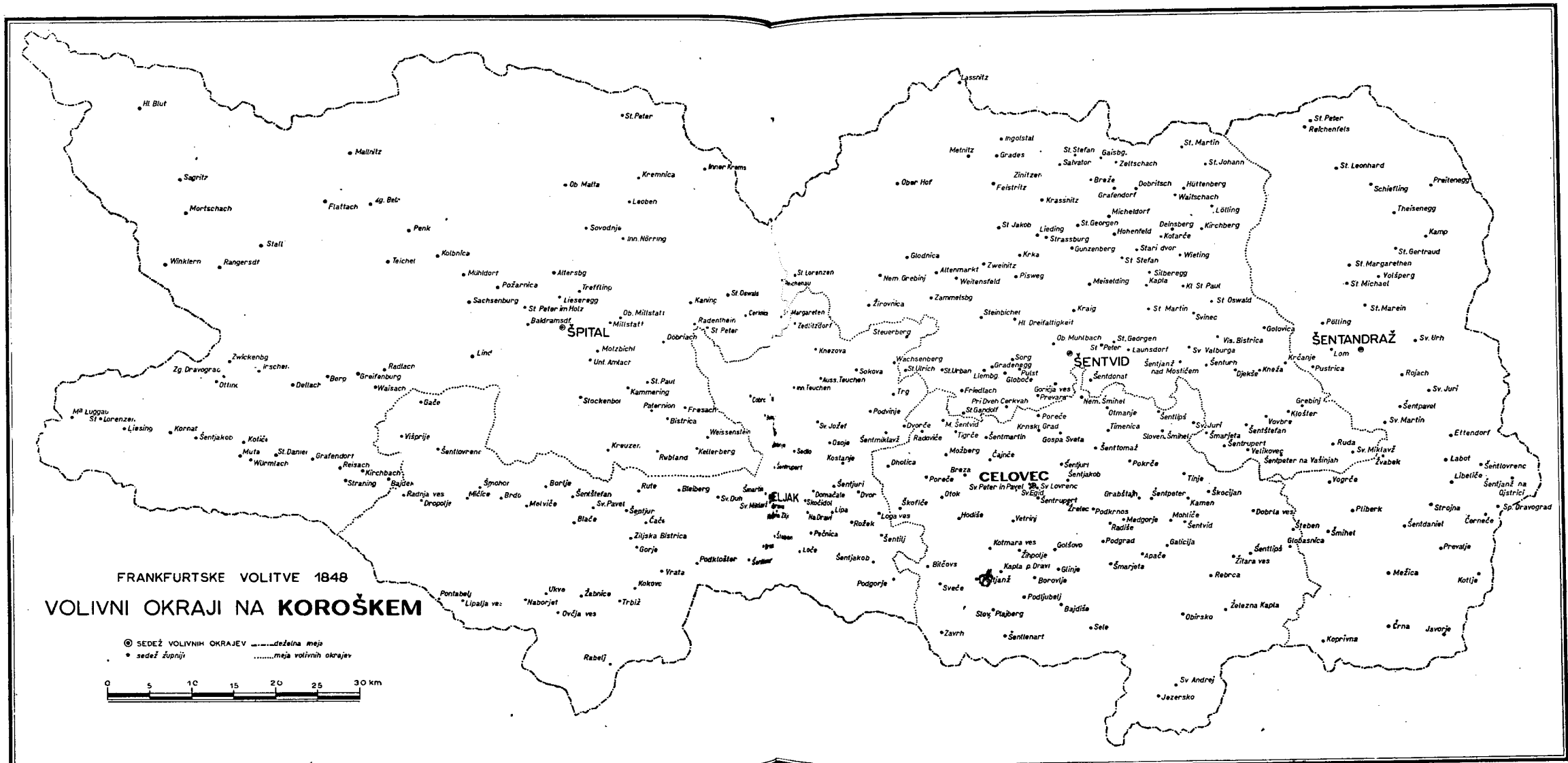
¹⁸³ Laibacher Zeitung 1848, s. 324.

¹⁸⁴ Prav tam s. 331.

¹⁸⁵ Prav tam s. 329.

¹⁸⁶ Stiria No. 58, s. 233.

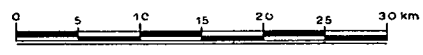
^{186a} Na Kranjskem od 14 uradnih mest 5 ni volilo pri pravolitvah ali se je abstiniralo pri poslanskih: Kostanjevica, Črnomelj, Metlika, Višnja gora in Radovljica — od 17 trgov pa 4: Bela peč, Vače, Litijski Turjak.

FRANKFURTSKE VOLITVE 1848

VOLIVNI OKRAJI NA KOROŠKEM

⊙ SEDEŽ VOLIVNIH OKRAJEV ————— železna meja
 • sedež župniji ..... meja volivnih okrajev

obveze»,¹⁸⁷ ki so zahtevali takojšno zemljiško odvezo brez odškodnине — revolucionarno razpoloženje v času frankfurtskih in potem tudi še državnozbornskih volitev — to je prvo in najbolj bistveno dejstvo. Ob vseh takih dogodkih, kakor so volitve, je to razpoloženje seveda še posebej prišlo do izraza. Naj opozorimo samo še enkrat n. pr. na pravolitve v Leskovcu ali v Laškem.

Povsem jasno je, da kmet v svoji borbi proti zemljiškemu gospodu ni zaupal duhovščini in uradništvu, pa meščanstvu v celem, skratka, v nobeno oblast in v nobenega »civilnega človeka«, kakor se izraža že citirano poročilo o volitvah v Vrbici, in kakor vidimo tudi iz nešteti drugih uradnih dokumentov. »Najznačilnejša poteza konservativne slovenske meščanske plasti je bila v tem, da je imela velika posestva s podložnimi kmeti.«¹⁸⁸ Liberalno meščanstvo pri nas kakor povsod se je pretežno navduševalo samo za zemljiško odvezo z odškodnino. Duhovščina je zahtevala svoje fevdalne prejemke še naprej in se je sklicevala na srednjeveške darovnice »pobožnega ljudstva«, ki da so nepreklicne. Znano je, kakšno okrožnico je napisal škof Slomšek. Prav duhovščina je morala mnogokje bežati pred kmečkim srdom. Birokracija je bila ena glavnih opor Metternichovega sistema.¹⁸⁹ Ta birokracija se je sicer v obdobju pred revolucijo vedno bolj cepila v dva dela: »Kakor v Prusiji se je pridružil del birokracije buržoaziji. V tej dedni uradniški kastji tradicije Jožefa II. niso zašle v pozabljenje;¹⁹⁰ izobraženejši vladni uradniki, ki so si sami včasih razbijali glave nad vsemi mogočnimi imaginarnimi reformami, so imeli napredni razsvetljeni despotizem tega cesarja mnogo rajši kakor pa »očetovski« despotizem Metternicha.«¹⁹¹ Med našim uradništvom na kmetih je bila cela vrsta takih, ki so zagovarjali kmečke interese in se leta 1848 zanje zavzemali. Tak je bil n. pr. gotovo smledniški okrajni komisar in sodnik Ambrož. Toda na drugi strani so bili uradniki izraziti predstavniki starega sistema, ne le političnega, ampak tudi gospodarskega. Neredki med njimi so bili taki, ki so poleg svoje uradniške službe posedovali manjše ali večje zemljiško gospodarstvo, ali pa so bili zemljiški gospodje njihovi najožji sorodniki. O enem takih, okrajnem komisarju Primicu v Krupi, pravi novomeški kresijski glavar, ko pošilja njegovo poročilo o stanju v okraju na gubernijsko predsedstvo: »Primic je s poroko prišel do posesti imenja Turn pri Črnomlju in njegovo poročilo ne vsebuje samo slike ljudskega razpoloženja, ampak še več grenkih tožba nad položajem dominijev, ki se smatrajo od dogodkov časa za prikrajšane in ogrožene v svojih pravicah in zahtevah.«¹⁹² Jasno je, da taki

¹⁸⁷ Sperans 127.

¹⁸⁸ Sperans 116.

¹⁸⁹ Glej Engels, *Revolution...* s. 68, Sperans s. 100.

¹⁹⁰ Ravno po marčni revoluciji se je začel med avstrijskim meščanstvom s len kult Jožefa II.

¹⁹¹ Engels, *Revolution...* s. 71, prim. Sperans 105.

¹⁹² Pr. arh. 1827.

ljudje, razen prav izjemoma, niso mogli biti naklonjeni kmetom in niso mogli vzbujati njihovega zaupanja. Še posebej velja to ravno za celo vrsto komisarjev raznih okrajev, ki niso bili »deželno-knežji«. Thaddäus von Lanner je bil n. pr. graščak v Krivi vrbi na Koroškem in prav tam okrajni komisar.

Z vseh strani je torej kmet slišal v glavnem samo opozorila, ukaze in grožnje, naj plačuje svoje zemljiške obveznosti, naj se ravna po zakonih itd. Jasno je, kakšen odziv je to moralo imeti. Toda ravno iz vrst teh ljudi so se rekrutirali vsi voditelji, organizatorji in izvrševalci volitev. Videli smo, kdo so bili volivni komisarji pri pravolitvah in poslanskih volitvah, videli smo, kako je duhovščina sodelovala pri pravolitvah. Torej je bilo dovolj vzroka za nezaupanje do volitev — in nezaupanje do volitev je značilna poteza kmečkega razpoloženja maja in junija 1848. To ni samo nerazpoloženje do frankfurtskih ali deželnozborskih volitev, ampak prav tako do državnozborskih, kakor nam kažejo rezultati pravolitev. Jasno je, da že indirektno volitve same niso mogle vzbujati navdušenja in da je že tak nedemokratičen volivni sistem sam silno manjšal voljo do volitev in veselje do večje udeležbe. Saj vemo, da je sistem indirektnih volitev še prav v devetdesetih letih spravljal na Slovenskem na volišča le mnogo pod 40 % upravičencev. Saj je bilo, če v vasi sami niso obstajala ostra politična nasprotja, povsem vseeno, ali je prišlo k pravolitvi 5, 10 ali 100 ljudi: izvoljeno je bilo določeno število volivnih mož. Na ta način so indirektno volitve spravljal na volišče navadno le peščico premožnejših volivcev, tako na vasi kakor v mestih in trgih. Poleg tega pa so dajale vladajočemu razredu dvakratno možnost vmešavanja in vplivanja.

Upoštevajmo zraven tega še neznanje ali slabo znanje slovenščine pri uradništvu, ki je vodilo volitve, upoštevajmo še izredno važen moment politične neizkušenosti kmečkih množic. Videli smo, da je bilo politično neizkušeno meščanstvo, videli smo, da je bil politično neizkušen proletariat. »Delavci, obdani od nezaupanja, brez orožja, brez organizacije, ki so se šele komaj izkopavali iz duhovnega hlapčevstva starega režima, ki so se komaj prebujali, ne k zavesti ampak samo k instinktivnemu slutenju svojega socialnega položaja in odgovarjajočemu političnemu nastopu« — tako opisuje Engels dunajsko delavstvo.¹⁹³ Koliko bolj je morala ta politična neizkušenost veljati šele za kmečko prebivalstvo. »Jasno in po zgodovini vseh modernih dežel potrjeno je, da poljedelsko prebivalstvo zaradi svoje raztresenosti po velikem ozemlju in zaradi težav, doseči sporazum med omembe vrednim delom tega prebivalstva, ni sposobno uspešnejšega samostojnega gibanja: potrebuje uvodnega sunka od bolj koncentriranega, bolj razsvetljenega, bolj gibljivega prebivalstva mest.«¹⁹⁴ Pripravljenost voliti, resnična od-

¹⁹³ Engels, Revolution ... s. 109.

¹⁹⁴ Engels, Revolution ... s. 48.

daja glasu je dostikrat samo plod pregovarjanja volivnih komisarjev, ne pa delo prepričanja. Kakor vidimo iz volivnih zapisnikov, so bili eni vaščani odločni in trdni, drugi pa so začeli omahovati in so potem omahnili, to je, glasovali, ali pa ne, kakor je kje bilo. Nedvomno se je pri tem kazala tudi socialna diferenciacija kmečkega prebivalstva: razlika med velikimi, srednjimi in malimi kmeti pa kajzarji, ki pa je konkretno zaradi pomanjkanja pravolivnih zapisnikov ne moremo zasledovati.

Omahovanje med dvema parolama — iti na volitve ali ne iti — se kaže prav pri vseh volitvah leta 1848. Poglejmo si državnozborske volitve: tu gre za temeljna vprašanja zemljiške odveze, in vendar je abstinenca pri pravolitvah in tudi še pri poslanskih volitvah tako močna. Značilen pri tem je izrek, ki smo ga navedli nekje za Notranjsko: »že zadnjič smo bili ogoljufani!«. Zadnjič — to je pri frankfurtskih volitvah. Geslo »ne volimo!« je moglo v taki situaciji samo uspevati. Mnogokrat se z njim povezuje želja ali sklep, poslati direktno odposlanstvo na Dunaj k cesarju, to naj bi doseglo več kakor pa volitev. Naši kmetje leta 1848 še zaupajo v cesarja in še pričakujejo prav od njega ugodne rešitve svojega zemljiškega problema. To ni čudno, če pomislimo, da je v začetku revolucije še n. pr. med berlinskim delavstvom prevladovalo monarhistično razpoloženje. Engels v svoji sliki predmarčne Avstrije popisuje, kako je znala Metternichova vlada izrabljati sovražnosti med razredi za to, da je »zgornje razrede napravila za orodje vseh tlačilnih ukrepov vlade in tako obrnila srd ljudskih množic proti njim«, ¹⁸⁵ dočim »je bilo nezadovoljstva s centralno vlado v splošnem malo ali pa prav nič opaziti« in se je šele počasi nabiralo. Cesarjeva oseba pa je stala še visoko nad centralno vlado in tudi po marčni revoluciji se ves buržoazni tisk z malimi izjemami trudi, prikazati Ferdinanda »Dobrotljivega«, »ki nam je dal svobodo in ustavo«, kot »najboljšega monarha vseh dežel in vseh časov«, ki je bil prej le pod vplivom in oblastjo slabih svetovalecev. Tudi skrb za bodočnost se kaže predvsem v bojazni, da bi ti »dobrotljivega cesarja« znova obkrožili.

Kjer pa so se volitve vršile, kjer je torej zmagalo geslo »volimo!«, tam se kaže zelo močna težnja po izvolitvi ljudi, ki se bodo res potegnili za kmečke interese. V tem pogledu kažejo državnozborske volitve že razmeroma precejšno politično zrelost. Na eni strani se kmet zaveda, da gre za njegove najvažnejše zahteve — tu je ravno ogromna razlika v primeri s Frankfurtom — na drugi strani pa gre tudi že za večji vpliv raznih stikov z levim revolucionarnim demokratičnim gibanjem. Ti stiki segajo prav do Dunaja.

Kaj moremo po vsem tem reči posebej o Frankfurtu? Pojasnjevati odpor do volitev in majhno udeležbo samo z nacionalnim odporom Slovencev, z nacionalnim odklanjanjem nemške zveze,

¹⁸⁵ Prav tam s. 70.

kakor so to delali buržoazni zgodovinarji, bi bilo popolnoma napačno. Zoper to govori ves volivni material. Na drugi strani pa bi bilo seveda tudi popolnoma napačno, odklanjati protifrankfurtski agitaciji vsak vpliv.

Med posameznimi pokrajinami so v tem oziru velike razlike. Kranjska, ali bolje, njen dolenski in gorenjski del, je vseskozi dežela z največjim odklanjanjem pravolitev, z najmanjšo volivno udeležbo pri pravolitvah in z največjo abstinenco pri poslanskih volitvah — pa naj gre potem za frankfurtske ali dunajske volitve. Pa tudi še posebej odpor proti Frankfurtu se je ravno tu prav tako najbolj pokazal. Slovenski del Štajerske ima za Kranjsko najbolj burne volitve: dokaj veliko odklanjanje pravolitev, ne prav veliko volivno udeležbo — in tudi tu se je protifrankfurtska akcija dobro uveljavila. Izrazito mirni sta v splošnem — dasi tudi tu seveda ni brez izjem — Koroška in Notranjska: tu je volivna udeležba pri pravolitvah velika (seveda za dobo indirektnih volitev), tu je malo odklanjanja pravolitev in malo abstinence pri poslanskih volitvah, tu je (po posameznih predelih Koroške) tudi več, kot je bilo takrat običajno, duhovnikov in zemljiških gospodov volivnih mož — in tu tudi protifrankfurtsko gibanje ne najde pravih tal. Povsod vidimo torej to zanimivo povezavo: odpor proti Frankfurtu se kaže najbolj tam, kjer je bilo razpoloženje že na splošno najbolj proti volitvam, kjer je bilo največ revolucionarnega vrenja. Meje tega odpora pa se ne drže nacionalnih meja, ampak grede preko njih (tako na Koroškem kot na Kočevskem). Vse to nam kaže, da imamo opravka s čisto drugimi, globljimi vzroki, kakor pa je akcija dunajske Slovenije. Povsem jasno je, kaj je vzrok razlikam med posameznimi pokrajinami, ki se v drugačni obliki pojavljajo spet pri prvih naslednjih volitvah v šestdesetih letih: to je različen gospodarski in socialni razvoj posameznih pokrajin. Drugačna je agrarna struktura na Koroškem kot na Kranjskem ali Štajerskem, drugače se postavlja vprašanje zemlje, zemljiške odveze, drugačna je tradicija življenja, ki ima, kakor je poudarjal Marx, tako velik vpliv. Mala zemljiška gospostva na Dolenskem dajejo n. pr. s silnim pritiskom na kmeta poseben značaj temu predelu. Toda šele bolj natančno preiskana in v podrobnostih izdelana slika gospodarskih in socialnih razmer na Slovenskem, v posameznih delih Slovenije v predmarčni dobi, bo mogla dati odgovor na vrsto posebnih vprašanj, ki se pojavljajo ob pregledovanju volivnih rezultatov. Mi se moramo tu omejiti za enkrat le bolj na splošne značilnosti.

Če govorimo o stališču kmeta do frankfurtskega parlamenta, moramo upoštevati, da ta nikakor ni imel namena, reševati na kakršen koli konkreten način vprašanje kmečke odveze. »V Frankfurtu ne bode govor od tlake, kazna, desetine in drugih gospodskih davkov, ktere reči bodo sdej preč. Za to in druge reči vam bo v kratkim rečeno na Dunej može poslati«,¹⁰⁰ pravi volivni oklic

¹⁰⁰ Zakaj pa bomo poslanike (Deputirte) v mesto Frankfurt poslal? (v Auerspergovih zbirki letakov).

dr. Pongratza na Štajerskem. To je povsem jasno odvrčalo pozornost kmečkih množic od parlamenta in njegovega dela — ne samo slovenskih, ampak tudi nemških. Do kmeta in njegovih zahtev so brezbrizni poleg tega ne samo nemški liberalci, ampak razen izjemnih primerov tudi nemška demokratična levica. Naši frankfurtski kandidati v celem niso postavljali, kakor smo že videli, kakih revolucionarnih parol — več jih je bilo pri nekaterih dunajskih in graških kandidatih, ki se potegujejo za mandat tudi na Slovenskem. Le sem in tja je kak kandidat nastopal tudi z zahtevo po zemljiški odvezi.¹⁹⁷

Treba je tudi upoštevati, da je razredna diferenciacija mnogo- kje še posebno močno sovpadala z narodnostno in da ni malokje prišlo do tega, da so za frankfurtske volitve med slovenskim kmečkim prebivalstvom nastopali prav tisti Nemci, ki jih je kmet izpred revolucije dobro poznal kot svoje izkoriščevalce. To je nedvomno dalo že brez vsake akcije dunajske Slovenije predpogoj za odpor do Frankfurta. Lovro Vogrin piše Muršcu: »Nemški emiseri po Slovenskem hodijo, no naše ludstvo mešajo, ino moja žalost je telko večša bivala, kader sem v kratkem slišal, ki so tiste osebe, katere si meni oglasil, resnično okoli hodile, no Slovence z vsoj siloj k nemški zavezi nagovarjale. Pa glej lubeznivi prijatelj, stranom tota okolšina, stranom pa, ki so tudi graišine zve- šima to nameno imele, Slovence z Nemci zedinati, je med ludstvom dvomba nastala, jeli bi ta zaveza, ker njo Nemci tak silno želijo, nebila k njegovi pogibeli. Med tem pa so že od Slovenskega zbora iz Beča prišle pisme, katere so toto pogibel očitvidno dokaživale ino poslanike v Frankobrod zvoliti odsvetavale. Kedar pa se je to razglasilo, si je lustvo za svojo narodnost tako pozdinalo, ki je vsakega gospoda, kater je nebil domorodec, htelo pregnati.«¹⁹⁸

Pozabiti ne smemo tudi tega, da so konservativno-liberalni agitatorji proti Frankfurtu znali izrabljati povezanost socialnih nasprotij z nacionalnimi, kakor so znali postavljati tudi nekatera učinkovita protifrankfurtska gesla. Taka je bila znamenita formu- lacija: »Plačeval boš doma tako precej dosti za svojega cesarja, ne pa da bi še v Frankfurt denarje pošiljal«,¹⁹⁹ ki se pojavlja v najrazličnejših enačicah vse leto 1848 in še 1849. Jasno je, da je bila to samo demagoška fraza, saj je bilo njenim avtorjem prav malo mar kmetovih davkov, sami so bili tisti, ki so zahtevali še nadaljnje plačevanje davatev.

Povsem jasno je, da kmet ni imel prav nobenega razloga za to, da bi poslušal ali sledil protifrankfurtski akciji s tistega reak- cionarnega in protirevolucionarnega stališča, s tistim pomanjkanjem vsakega razumevanja za kmečke zahteve, kakor je bilo to značilno

¹⁹⁷ Glej Extrablatt zur Grazer Zeitung No. 34, 7. 6. 1848, s. 2.

¹⁹⁸ Liešič, Korespondenca dr. Jos. Muršca, Zbornik znanstvenih in pouč- nih spisov, VII, Ljubljana 1905, s. 64.

¹⁹⁹ Slovenija 1848, s. 47.

za vodstvo dunajske Slovenije. Če je tedaj ob frankfurtskih volitvah v čem sledil protifrankfurtski smeri, se to ni zgodilo zaradi tega vodstva, ampak zato, ker so bila gesla, s katerimi je nastopalo, v veliki meri revolucionarna in zato njemu bližnja, in v kolikor se je tedaj še utegnilo zdeti, da ima narodno gibanje revolucionaren značaj. Geslo Zedinjene Slovenije, revolucionarno in protifevdalno že samo po sebi, z zahtevo po slovenskem uradnem jeziku in slovenskih uradnikih, je bilo slovenskemu kmetu blizu, danj so bili vsi pogoji za njegov sprejem — pod pogojem, da se ta program poveže z zahtevo po takojšnji zemljiški odvezi brez odškodnine, z revolucionarnim in protifevdalnim programom kmečkih množic. »Jasno je,« pravi Kardelj, »da bi ta velika kmečka revolucionarna energija dala slovenskemu narodnemu gibanju toliko udarno silo, da bi mogel slovenski narod stopiti ob nemškega in madžarskega kot enakopraven revolucionarni faktor. Toda v tem primeru bi morale narodno gibanje prevzeti kmečke revolucionarne zahteve v svoj program.«²⁰⁰ Na tej podlagi je bilo mogoče potem sodelovanje z vsemi naprednimi silami drugih narodov, je bila mogoča borba proti dvorski, plemiški in duhovski reakciji, borba za nacionalno osvoboditev in zoper nemški nacionalni šovinizem — toda ne z desne, ampak z leve strani. Pod to zastavo bi se bile naše kmečke množice nedvomno pripravljene boriti. »Vprašanje torej ni obstajalo v tem, da se prepreči združitev nemškega naroda, ampak v tem, kako naj se v novih okoliščinah dosežejo cilji slovenskega naroda. Toda, da bi mogel postaviti slovenski narod vprašanje na tak način, bi moral biti sam v revoluciji. V tem primeru bi lahko vodil boj na dve fronti: proti absolutistični reakciji in proti hegemonističnim tendencam nemškega meščanstva.«²⁰¹ Predpogoji za tako pot so bili v ljudstvu dani.

Revolucionarno demokratični elementi so šli po tej poti. To je bil pravi program Zedinjene Slovenije, in v takem naprednem okviru je mogla imeti tudi borba proti Frankfurtu, ki so jo vodili, napreden značaj.

Uspeh protifrankfurtske agitacije na kmetih je nedvomno uspeh takega postavljanja problema s strani teh demokratičnih elementov in takega razumevanja problema s strani kmečkih množic, saj je imela tudi agitacija desnih pristašev Slovenije v revolucionarnem vzdušju mnogokje revolucionaren učinek, vse drugače kakor pa so si mislili in želeli oni, ki so ga povzročili. Kakor nam frankfurtske volitve kažejo tedaj velik uspeh leve struje v slovenskem narodnem gibanju, nam obenem kažejo tudi veliko šibkost te struje. Kakor ni imela, kot smo že omenjali, organizacije, tiska, voditeljev itd., tako se tudi ni uveljavila v nobenem od protestov proti Frankfurtu, ki so bili zapisani ob volitvah. V niti enem teh protestov, ohranjenih v volivnih zapisnikih, niso izražena jasna napredna

²⁰⁰ Sperans 127.

²⁰¹ Sperans 129.

načela. Pri poslanskih volitvah v Kranju lahko zasledimo borbo med izrazito konservativno in liberalnejšo obliko protesta, pri čemer je zmagala zadnja — vendar pa tudi tu ne gre za napredno formulacijo. Ogromno lahko v celem zasledimo idejne zmede, nejasnosti in naivnosti. Ob vsem tem se je torej moglo na prvi pogled nekako postavljati desnico, uradno vodstvo Slovenije kot »zmagovalca« — toda dejanski položaj pri volitvah je kazal povsem drugačno sliko. Poglejmo, kaj pravijo malo po volitvah uradna poročila o stanju na Kranjskem:

»Doslej se je sicer v celem posrečilo na deželi obdržati mir, toda še vedno obstaja skrb, da ne bo razpoloženje ob tem ali onem povodu in ob nezadostnih obrambnih sredstvih prišlo do izbruha. Taki povodi so zdaj resnično in sicer z zaskrbljenimi simptomi nastopili. Volitve za nemško zvezno skupščino, o katerih bistvu in namenu si deželan, prav nič ali le malo ali napačno seznanjen z inozemskimi dogodki in prilikami, kljub poučevanju preko raznih načinov in organov, ni mogel ali ni hotel ustvariti pravega pojma, povezane s ščuvanjem in prišepetavanjem s strani tem volitvam sovražnega ultra-slovenizma, dajejo povod več obžalovanja vrednim, bolj ali manj v izgrede prehajajočim dogodkom, posebej v novomeškem okrožju, in so povzročile razburjenje in razdraženje razpoloženja v zelo veliki meri. To se ni le tu in tam sprevrglo v grozeče, resnične, celo dejanske izgrede proti uradnikom in duhovnikom, ampak daje povoda skrbem za še bolj grozeče in nevarne posledice. Kar to nevarno razpoloženje še povečuje, je okolnost, da so v sosednjih provincah, hrvatski, štajerski in koroški, najvišji sklepi o odpravi tlake in desetine že izdani in objavljeni; na Kranjskem pa tega še ni in ljudje mislijo, da dominirajo ali oblasti tak patent zadržujejo.«²⁰²

Taka revolucionarna situacija je seveda spravila konservativce in desno liberalno meščanstvo na eni, pa vlado na drugi strani v brezumen strah. V tem strahu so nevarni tudi zmernejši elementi — vse utegne sprožiti plaz. Tako piše novomeški kresijski glavar o nekem juristu, ki je agitiral za gesla Zedinjene Slovenije po Dolenjskem: »Delovanje omenjenega študenta ni tako, da bi ga mogli razkrinkati kot kršilca obstoječih kazenskih zakonov, čeprav vpliva vsako razpravljanje javnih zadev v sedanjem času med kmečkim ljudstvom v vznemirjujoče.«²⁰³ V tem strahu nastopi 25. maja kranjski stanovski pomnoženi odbor pri predsedstvu gubernija s spomenico, v kateri opozarja »na tukaj nastalo vznemirjenje ob stremljenjih tukajšnjega slovenskega društva in stremljenjih odposlancev enakomenovanega društva na Dunaju, v katerih obeh sodelujejo večimoma mladi ljudje, ki gredo, v nepremišljeni vnemi in ljubezni za deželni jezik, nemara predaleč. V tem vidijo tudi politične

²⁰² Pr. arh. 945.

²⁰³ Pr. arh. 657.

spletke, ki bi lahko motile mir v deželi, ki pa, kakor je upati, izhajajo le od poedinih zapeljanih, morebiti preveč eksaltiranih članov društva, ki pa vendarle vzbujajo nespornost in razumevanja in resnično nerazpoloženje v mestu in na deželi in opravičujejo veliko zaskrbljenost za mir in red.« »Visoko predsedstvo,« je rečeno v spomenici, »naj poskrbi, da neumestnega razburjenja podeželskega ljudstva ne bodo povzročala še nepravilna zaslepljevanja z dozdevnimi nacionalnimi interesi in da na ta način ne bodo težko ogroženi mir, red in varnost.«²⁰⁴ Nič nas ne bo začudilo, da je med podpisniki te spomenice tudi dr. Janez Bleiweis in gotovo ni slučajno, da je isti Bleiweis nekaj pozneje, 6. junija, sam stopil na čelo društva, ki so ga do tedaj vodili mlajši člani. Treba je bilo poskrbeti tudi v društvu za »mir, red in varnost«, moralo je priti pod varno »staro« vodstvo, da se odstrani iz njega vsaka revolucionarnost. Slovenski napredni tabor pa je bil v tem in drugih podobnih primerih prešibek, da bi se mogel in znal postaviti konservativnemu vodstvu po robu. »Tako se ta dva tokova, kmečki in narodni, tudi v tem odločilnem trenutku nista mogla spojiti. Politika konservativnega vodstva je torej uspela izolirati slovensko narodno gibanje od osnovnih slovenskih množic in ga v glavnem omejiti samo na malomeščanstvo po mestih.«²⁰⁵

Выборы в Франкфуртский парламент в 1848 году в Словении

(Краткое содержание)

Автор говорит о выборах в франкфуртский парламент, происходящих в 1848 году также на большей части словенской территории, которая в те времена входила — кроме Венецианской Словении и Прекмурья — формально в состав немецкого союза. Право голосования было на этих выборах формально общим, практически же его были лишены рабочие и крестьяне без собственной земли или ремесла. Таким образом выбирать могло только около 13% населения, к тому же посредственно через выборщиков по одному представителю на 500 человек, что сильно уменьшило участие в выборах и усилило влияние правительства на ход выборов. Единицы для выбора выборщиков были в некоторых провинциях приходы, а в других низшие административные единицы.

Отдельные политические группы смотрели на франкфуртский парламент с разной точки зрения. Австрийская реакция с двором и правительством во главе не могла быть искреннее на стороне идеи немецкого парламента и хотеть подчинить ему Ав-

²⁰⁴ Pr. arh. 1199.

²⁰⁵ Sperans 129.

стрию. Но в данный момент, в апреле и мае 1948-го года, у нее не было другого выхода, поэтому ей пришлось объявить выборы и попытаться послать в парламент как можно больше консервативных австрийских депутатов. В Словении губернаторы провинций и подчиненные им чиновники, епископы и духовенство, вкратце, весь государственный и церковный аппарат (не без оппозиции в собственных рядах), действовали по указаниям правительства для успеха выборов. Как и чешская буржуазия, так и большая часть рождающейся словенской буржуазии была против выборов. Правому либеральному крылу чешской буржуазии (под руководством Палацкогo) соответствовала группа с официальным руководством венской «Словении» во главе. Она старалась согласовать свои стремления с стремлениями немецко-австрийских консервативов, стремелась к легальной борьбе, боялась революции, и не понимала стремления крестьян получить землю. Таким образом она вела свою борьбу против Франкфурта с консервативной, контрреволюционной точки зрения. Левое, революционное демократическое крыло словенского национального движения также выступало против выборов, но оно понимало борьбу революции и тесную связь политических проблем с вопросом упразднения феодальной системы. Но это крыло было слабо, без настоящего руководства, организации или печати. Но полного сочувствия против-франкфуртская агитация среди левых и правых словенских либералов не встретила: многие и выбирают и кандидуют во Франкфурт. Третий значительный словенский политический лагерь — консерваторы под руководством Блейвейса, следовал лагерю австрийского правительства, который был ему ближе остальных, и лояльно принял участие в выборах. Но конечно, на выборах 1948-го года еще нельзя говорить о тех лагерях как о настоящих политических партиях, с ясными программами или о их борьбе как о борьбе между партиями. Так как на словенской территории буржуазия была еще слабо развита, то городские буржуазные кандидаты (словенские и немецкие) и избиратели скорее склонялись к правой ориентации (нпр. за Staatenbund) чем к левой (за Bundesstaat). На выборах было, конечно, тоже очень много политической неопытности, идейной неразберихи, неясности и наивности.

В деревнях во время выборов было очень беспокойно, так как выборы происходили во время сильных волнений в связи с требованием немедленного безвозмездного упразднения феодальной системы. Выборы еще усилили эти волнения. Крестьяне смотрели на всех крестьян большим недоверием, так как буржуазия не чувствовала их требованиям и, очень часто, боролась против их. Поэтому крестьяне мало доверяли выборам, руководимым именно чиновниками при содействии духовенства, относясь одинаково недоверливо к франкфуртским выборам и к выборам в венский парламент или в провинциальные собрания. Во многих местах избиратели вообще не пришли на избирательные пункты,

или же прямо отказались от выборов. Выборщики также часто не участвовали в выборах депутатов. Очень часто крестьяне во время выборов выдвигали требования относительно упразднения феодальной системы, нападали на избирательных комиссаров, требуя указ об упразднении оброков и т. д. В двух местах в Словении где выборы в Франкфурт протекали особенно бурно, в Лашко и в Кршко, главную роль играли крестьянские требования относительно упразднения феодальной системы. Избирательные комиссары и священники должны были спасаться от взбунтовавшихся крестьян. Не только в словенских, но и в некоторых немецких приходах, нпр. в Каринтии и в Кочевье, крестьяне не хотели участвовать в выборах в Франкфурт. Нежелание, участвовать в франкфуртских выборах, таким образом нельзя объяснять исключительно национальным отпором Словенцев и работой «Словении», хотя было бы ошибочно отрицать какое-либо влияние против-франкфуртской агитации. В Крайне, например, было выбрано 78 % выборщиков на франкфуртских, и 80 % на венских выборах, т. е. до выборов первой степени не дошло в обоих случаях почти одинаковое количество раз, но на выборах депутатов в франкфуртский парламент участвовало только 64 %, а в венский 79 %, что ясно показывает влияние против-франкфуртской агитации. На некоторых местах количество участвующих в выборах падало от франкфуртских выборов до выборов в провинциальные собрания и государственный парламент (нпр. район Шкофья Лока и окрестность Любляны), а на других местах меньше выбирали в франкфуртский парламент. Между отдельными местностями была в этом вопросе большая разница. Меньше всего выбирали на всех выборах 1948-го года в горенском и доленьском округах Крайны. Отпор против франкфуртских выборов был здесь особенно ясно выражен. Кроме Крайны самые бурные выборы были в словенской части Штирии: небольшое участие в выборах и ясно выраженное против-франкфуртское движение. Спокойно было — за некоторыми исключениями, конечно, — в Каринтии и в т. н. нотраньской части Крайны: здесь участие на выборах было сравнительно значительно; против-франкфуртское движение здесь не имело успеха. Везде можно заметить, что отпор против франкфуртскому правительству был сильнее всего там, где население было против выборов вообще, на местах, где революционное брожение было сильнее. То, что франкфуртский парламент не был намерен решать каким-либо конкретным образом вопрос упразднения феодализма, было причиной незаинтересованности крестьянских масс в Словении и в других странах. Поэтому на выборах крестьяне голосовали за целый ряд кандидатов, которых они не знали, так как им было почти все равно кто их будет представлять; совсем иначе было на выборах в государственный парламент. Особенно в Словении надо считаться с тем, что во многих местах классовое расслоение совпадало с национальным и что во многих местах за выборы в

Франкфурт между словенским крестьянским населением выступали те самые немцы, которые до революции являлись эксплуататорами словенских крестьян. Словенский крестьянин, выступающий против выборов в Франкфурт, конечно не имел никакой причины следовать идеи правого руководства национального движения. Поэтому, если он присоединился к против-франкфуртскому движению, это был результат того, что левые демократические элементы в национальном движении подходили к проблеме с передовой, революционной точки зрения, как и вследствие того, что крестьянские массы понимали эти вопросы с той же точки зрения: ведь и агитация правых сторонников «Словении» в революционной атмосфере часто действовала революционно. Таким образом выборы в Франкфурт усилили революционность в стране и обострили положение, вследствие чего консервативными, праволибералами и правительством овладел безумный страх. Сделано было все, чтобы закрыть путь на лево и подчинить словенское национальное движение как можно более консервативному руководству, что и удалось вследствие слабости левого крыла.

Les élections pour le Parlement de Francfort de 1848 dans les pays slovènes

(Résumé)

L'auteur étudie les élections pour le Parlement de Francfort qui eurent lieu en 1848 aussi en Slovénie, car la plus grande partie des provinces slovènes — exception faite pour la Slovénie Vénitienne, l'ancienne Istrie Vénitienne et la région de Prekmurje — faisaient, en cette époque-là, formellement partie du Bund allemand. Bien que le suffrage fût officiellement universel, les ouvriers et les paysans qui ne possédaient pas de terre ou qui n'exerçaient pas leur métier pour leur propre compte, en étaient exclus. Seulement 13 % de la population avaient le droit de vote, et encore ils ne pouvaient l'exercer qu'indirectement, par intermédiaire d'électeurs (Wahlmänner) élus en proportion de 1 par 500 habitants, ce qui réduisit considérablement la participation aux élections et donna au gouvernement la possibilité d'influencer, dans une mesure très grande, les résultats des élections. Les unités électorales primaires étaient représentées par des paroisses, et, en d'autres cas, par des unités administratives d'ordre inférieur.

Les attitudes de divers groupes politiques envers le Parlement de Francfort différaient beaucoup entre elles. Les réactionnaires d'Autriche, avec la cour et le gouvernement en tête, ne pouvaient guère admettre, sincèrement et franchement, l'idée d'un parlement allemand à qui l'Autriche dût être subordonnée. Cependant, étant donnée la situation d'avril et de mai 1848, il n'y avait d'autre possi-

bilité que d'ordonner les élections et de tâcher d'envoyer à Francfort autant que possible de députés conservateurs autrichiens. En Slovénie, les gouverneurs provinciaux et les fonctionnaires à leur service, les évêques et le clergé, bref, toute la machine de l'Etat et de l'Eglise (non sans opposition dans leurs propres rangs), travaillaient selon les directives gouvernementales pour la réussite des élections. Pourtant, une grande partie de la bourgeoisie naissante slovène, à l'instar de la bourgeoisie tchèque, montra une forte opposition aux élections. A l'aile droite de la bourgeoisie libérale tchèque (dont le chef était Palacky) correspondaient ceux qui ce groupaient autour des dirigeants officiels du club viennois »Slovenija«. Ils essayèrent de lier cause avec la bourgeoisie conservatrice autrichienne, ne voulaient accepter aucune lutte qui n'eût été légale, craignaient la révolution et ne montraient aucune compréhension pour les revendications des paysans désireux de terre. Ainsi, ils se rangèrent sur les positions contra-révolutionnaires et conservatrices. L'aile gauche révolutionnaire démocratique du mouvement national slovène, de même, s'opposait aux élections pour Francfort, mais avait de la compréhension pour la lutte révolutionnaire et se rendait compte de l'étroite liaison des questions politiques avec le problème de l'abolition du régime féodal. Or, elle était faible, manquait de vrais chefs, n'était pas organisée et ne disposait pas de moyens de presse. — Mais tous les libéraux slovènes de gauche et de droite ne se rallièrent non plus à la propagande contre Francfort. Nombreux furent ceux qui et votèrent et posèrent leurs candidatures. — Le troisième important groupement politique slovène, les conservateurs avec Bleiweis en tête, suivait le parti gouvernemental autrichien dont les idées étaient les plus voisines des siennes. Il prit part aux élections d'un coeur fidèle et loyal. Il est, bien entendu, impossible de considérer tous ces groupements déjà comme de vrais partis politiques à programmes clairement définis, ou bien, leurs actions touchant les élections de 1848 comme des luttes de partis. La bourgeoisie en Slovénie était encore peu développée. Parmi les candidats et les électeurs des rangs de la bourgeoisie (de nationalité slovène ou allemande), l'orientation vers la droite (p. ex. pour le Staatenbund) et contre la gauche (qui était pour le Bundesstaat) était prédominante. Bien sûr, ces élections révèlent une grande inexpérience politique, une confusion d'idées, un manque de clarté et beaucoup de naïveté.

Au moment des élections qui coïncidaient avec le point culminant des troubles à la campagne où les paysans exigeaient une abolition immédiate du régime féodal sans rachat, les esprits étaient surexcités. Toutes élections en ce moment ne faisaient qu'inquiéter davantage le peuple. Les paysans se défiaient de tout non-paysan, car la bourgeoisie n'avait pas de la compréhension pour ses revendications et, très souvent, les combattait directement. C'est pour cela que le paysan se méfiait des élections dirigées par les fonctionnaires soutenus par les ecclésiastiques. Il se méfiait

également des élections pour Francfort comme de celles pour le Parlement de Vienne ou pour les Diètes provinciales. En maint endroit, les électeurs de premier degré n'arrivèrent même pas aux urnes pour élire les électeurs de second degré, ou bien, ils refusèrent, catégoriquement, de voter. Quant aux électeurs de second degré, il arriva la même chose: ils ne participèrent pas aux élections, exprimaient leurs revendications au sujet de l'abolition du régime féodal, interpelaient les commissaires d'élections quant à la patente sur l'abolition des redevances, etc. Ce furent les revendications des paysans touchant la terre qui jouèrent le plus grand rôle dans les deux circonscriptions (à Krško et à Laško) où les élections pour Francfort furent les plus agitées. Les commissaires d'élections et les prêtres y furent contraints de fuir les paysans furieux. Ce ne furent pas que des paroisses slovènes, mais aussi quelques unes des paroisses allemandes, p. ex. en Carinthie et dans la région de Kočevje, où les paysans refusèrent de voter aux élections de premier degré. Il est donc absolument impossible d'interpréter l'abstention aux élections pour Francfort par la seule résistance nationale des Slovènes et par l'activité politique du club Slovenija. Mais il serait également erroné de nier toute influence de la propagande contre Francfort. En Carniole, p. ex., furent élus 78% d'électeurs de second degré aux élections pour Francfort, et 80% à celles pour Vienne. Il s'ensuit que l'abstention aux élections de premier degré fut presque égale. Des électeurs de second degré élus, cependant, seulement 64% prirent part aux élections de députés pour Francfort, et 79% pour Vienne, ce qui démontre clairement l'influence de la propagande contre Francfort. Il y eut des circonscriptions où la participation aux élections de premier degré allait en diminuant des élections pour Francfort, par celles pour la Diète provinciale, à celles pour le Parlement de Vienne (p. ex. dans le district de Ljubljana et dans celui de Škofja Loka), et d'autres, où l'abstention était la plus grande aux élections pour Francfort. Le nombre de participants, dans des différentes régions, montre de considérables variations. La Basse et la Haute Carniole sont, en général, les deux régions, où les électeurs s'abstiennent dans la plus grande mesure de toutes les élections. Aussi la résistance contre Francfort y fut la plus éclatante. C'est la partie slovène de la Styrie où, après la Carniole, toutes les élections de l'an 1848 furent les plus agitées. Il s'y manifesta une participation assez faible à toutes les élections et aussi une résistance bien efficace contre Francfort. En Carinthie et en Carniole Intérieure, toutes les élections se passent en général d'une manière calme, avec, toutefois, quelques exceptions. La participation aux élections y est, proportionnellement, grande. De même, le mouvement contre Francfort n'y trouve pas de sol favorable. Il est évident que la résistance contre Francfort est la plus manifeste là où l'opinion publique en général était, au plus haut degré,

contraire aux élections quelconques, où l'effervescence révolutionnaire était la plus grande. Le fait que le Parlement de Francfort n'avait nulle intention de s'occuper d'une manière concrète quelconque du problème de l'abolition du régime féodal, diminuait l'intérêt des masses paysannes, en Slovénie et ailleurs. Ainsi, les paysans votèrent avec assez d'indifférence pour de nombreux candidats qu'ils ne connaissaient pas. Il leur importait donc peu qui dût être leur représentant à Francfort, tandis qu'aux élections pour le Parlement de Vienne, ils choisissaient avec soin leurs députées. En Slovénie, il faut spécialement tenir compte du fait que la distinction de classes, en maint endroit, coïncidait avec la distinction de nationalités et que ceux qui, parmi la population paysanne slovène, faisaient de la propagande pour Francfort, étaient les mêmes Allemands qui, avant la révolution, avaient exploité le paysan. Le paysan slovène qui montra une telle résistance aux élections pour Francfort n'avait, bien sûr, aucune raison d'adopter les idées de l'aile droite du mouvement national. S'il avait donc obéi à la propagande contre Francfort, ce fut parce que l'aile gauche, les éléments démocratiques du mouvement national, posait les problèmes d'une manière progressiste et révolutionnaire, ou parce que les masses paysannes étaient susceptibles de comprendre les problèmes de la même manière. En maint endroit, la propagande des partisans de l'aile droite de la Slovenija même avait, dans cette atmosphère de révolution, un effet révolutionnaire. Ainsi, les élections pour Francfort attisèrent l'esprit révolutionnaire à la campagne et aggravèrent la situation, ce qui remplit d'effroi les conservateurs, les libéraux de droite et le gouvernement. Tous les moyens furent employés pour enrayer le mouvement vers la gauche et pour soumettre le mouvement national slovène à une direction conservatrice autant que possible. Donnée la faiblesse de l'aile gauche, on y réussit.

Milko Kos:

O nekaterih nalogah slovenskega zgodovinopisja¹

Med prvenstvene naloge, ki so predmet razpravljanjem na zborovanjih slovenskih zgodovinarjev, spada tudi ta, pokazati in pretresti, kaj se je na določenih področjih slovenskega zgodovinopisja do neke dobe storilo in katere naloge ter problemi še čakajo obdelave in obravnave. Tudi na letošnjem zborovanju bo poizkusil moj in tovariša koreferenta referat² zadostiti tej vsekakor nujni potrebi pri delu slovenskih zgodovinarjev, s ciljem, da bo to uravnano po načrtu, katerega izpolnitev bi pomenjala za slovensko zgodovinopisje resničen napredek. Naloge, ki še čakajo slovensko zgodovinopisje so ob vsem priznanju že opravljenega dela velike in obsežne, pa tudi nove, posebno take, ki jih terja naš čas. Težko bi bilo prikazati jih v celoti na način, ki bi v kratkem obsegu po času omejenega referata mogel biti kolikor toliko izčrpen in zadovoljujoč. Na današnjem sestanku hočem nakazati nekatere naloge, ki čakajo slovensko historiografijo na področju, ki, kar se obravnave tiče, ni manjkalo na dnevnem redu skoraj nobenega zborovanja slovenskih zgodovinarjev, to je na področju naše gospodarske in socialne zgodovine, osnove zgodovinskega raziskavanja in pogoja za objektivno poznavanje zgodovinskega razvoja človeštva vobče.

Že na drugem zborovanju slovenskih zgodovinarjev septembra 1940 na Ptujski gori je bil na dnevnem redu referat o stanju in nalogah slovenske kolonizacijske zgodovine in so bili pri tem zajeti oni družbeni in gospodarski faktorji, ki jih pri historični obravnavi slovenske poselitve moramo nujno jemati v poštev.³ Na tretjem zborovanju slovenskih zgodovinarjev novembra 1946 v Ljubljani je bilo prav tako govora o problematiki slovenske

¹ V skrajšani obliki prirejen referat na petem zborovanju slovenskih zgodovinarjev 8. oktobra 1948 v Solkanu pri Gorici.

² Referat, ki ga je imel prof. B. Teplý o terenskem delu Zgodovinskega društva v Mariboru; v njem je razpravljajal tudi o zgodovini agrarne tehnike, na katero se zato pričujoči referat ne ozira.

³ Milko Kos, Stanje in naloge slovenske kolonizacijske zgodovine; Pavle Blaznik, O metodah proučevanja kolonizacijske zgodovine, Časopis za zgodovino in narodopisje, 35, 1940, str. 26-59.

gospodarske in socialne zgodovine.⁴ Tudi lani smo na četrtem zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Mariboru slišali široko zasegajoč referat o nalogah slovenske gospodarske in socialne zgodovine.⁵ Vsi ti našeti referati so pokazali obsežno problematiko slovenske gospodarske in socialne zgodovine, razgrinjali pred nami naloge, ki jih čaka obdelava in obravnava, nakazovali pa tudi pota, kako se približati rešitvi številnih problemov in nalog.

Menim, da moramo danes, ko so nam omenjeni referati podali vso širino in raznolikost problematike slovenske gospodarske in socialne zgodovine, iti za korak dalje: h konkretni po določenem načrtu uravnani izpeljavi nalog in k reševanju problemov, ki nam jih odpira obsežno področje slovenske gospodarske in socialne zgodovine. Razume se, da ne vseh, kajti to bi bilo stvarno nemogoče; marveč onih določenih nalog, katerih obdelavo in obravnavo prvenstveno terja naš čas in jo omogočujejo okoliščine stvarnega in osebnega značaja. Da je čas za tako delo v občem okviru slovenske historiografije dozorel, kaže, zdi se mi, naslednje: 1. organizacija oziroma reorganizacija slovenskih zgodovinskih društev, v prvi vrsti Zgodovinskega društva v Ljubljani z njegovim novim glasilom Zgodovinski časopisom; 2. delo na terenu, ki sta ga po načrtu začela izvajati Zgodovinsko društvo v Mariboru in Etnografski muzej v Ljubljani in ki bo nedvomno v pozitivni meri sopolglo pri reševanju nalog slovenske gospodarske in socialne zgodovine; 3. ob reorganizaciji Slovenske akademije znanosti in umetnosti pri njej ustanovljeni Institut za zgodovino, ki si je nadel nalogo obdelave in obravnave določene tematike slovenskega zgodovinopisja.

Preden pa preidem na konkretne naloge, katerih izpolnitev v bližnji prihodnosti je in bo dolžnost slovenske historiografije, naj spregovorim nekoliko na splošno o problematiki in načinu dela na področju gospodarske in socialne zgodovine. Smernice tega dela bo moral upoštevati delovni načrt in delo, kot si ga zamišljamo.

Študij razvoja gospodarskih in družbenih pojavov ima svoje posebne načine dela, tako kar se tiče metode kot kar se tiče organizacije raziskovalnega dela. Bolj kot pri marsikateri drugi panogi zgodovinopisja prihaja pri študiju gospodarskih in socialnih problemov v poštev kolektivno delo, organizacija kolektivnih raziskovanj; kajti samo s pomočjo takih je mogoče zbrati veliko množino povsod raztresenih drobnih podatkov, črpanih iz virov najrazličnejše vrste (pisanih, ustnih, materialnih, virov v podobi itd.). Zbiranje takih podatkov, njihov pretres in medsebojna primerjava, njihova statistična obdelava, more gospodarskemu in socialnemu zgodovinarju omogočiti oziroma olajšati študij na primer populacije, raznih tehnik, cen, mezd, življenjskih pogojev posameznih družbenih razredov v različnih časovnih obdobjih in podobno.

⁴ M. Golia, III. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Zgodovinski časopis I, 1947, str. 184—185.

⁵ Gl. poročilo v tem letniku Zgodovinskega časopisa.

Zgodovinar gospodarskega in socialnega razvoja se bo bolj pogostokrat kot zgodovinar drugih panog posluževal primerjalne metode; je v mnogo večji meri kot zgodovinar drugih panog navezan na tesno sodelovanje z drugimi znanstvenimi disciplinami, ki so zanj pomožne vede.

Povsod je potrebno delo na podlagi prvih in zanesljivih virov, njihova smotrna in pravilna izbira, obdelava in ocenitev; nato posamezne razprave in študije kot predpogoj sintetičnih obravnav in končnega občega prikaza. Na virih je pri vseh zastavljenih nalogah poseben poudarek; pri teh je tudi kolektivno delo najprej mogoče in zaželeno.

Viri seveda ne smejo in ne morejo biti samo pisani in gradivo ne samo enostransko ono, ki nam ga nudijo pisani spomeniki, listine, akti itd. Gospodarska in socialna zgodovina je navezana na vrsto zanj pomožnih ved. Načrtno delo za slovensko gospodarsko in socialno zgodovino trdno računa s pomočjo in sodelovanjem cele vrste znanstvenih disciplin, s sporazumno uporabo gradiva in izsledkov teh za svoje namene.

Etnografija nas bo seznanila s stanjem in razvojem orodja, posodja, obdelovalnih načinov in naprav, materijo v vseh vrstah poljedelstva, živinoreje, gozdarstva, vinogradništva, planšarstva, obrti, rudarstva, fužinarstva, starejšega trgovskega prometa itd., dala nam bo pa tudi podatke glede oblike in sestave hiš, gospodarskih poslopij, selišč, prometnih naprav, posebno v starejši dobi, vse tja do prevlade industrijskih produkcijskih sredstev. Za zgodovino tehnike v razdobju po prevladi industrijskih produkcijskih sredstev nam bodo v pomoč podatki in delo naših tehnikov in gospodarstvenikov, seveda pravilno uporabljeni.

Izsledke in ugotovitve arheološke vede bomo uporabljali pri opisu in razvoju tehnike od najstarejših časov pa še globoko v dobo, ki jo imenujemo srednji vek. Za gospodarskega in družbenega zgodovinarja je važno vedeti, kateri predeli naše zemlje so bili naseljeni že pred prihodom Slovencev, katera ljudstva so prebivala tod poprej, kakšna je bila njihova družbena razporeditev in materialna kultura in kako je ta hkrati s svojimi nosilci prehajala in se vraščala v slovensko kulturo, gospodarstvo in družbeno življenje; arheolog bo s podatki o najdbah najrazličnejše vrste, o starih poteh, seliščih, grobovih itd. dajal odgovor, ki ga bo gospodarski in družbeni zgodovinar moral znati pravilno uporabljati. Nadaljevanje obdelave in objave arheološke karte za Slovenijo bo tudi gospodarskemu in družbenemu zgodovinarju koristno znanstveno podjetje, glede katerega želimo, da bi kar mogoče hitro napredovalo. Kajti arheološka karta nam pomaga reševati vrsto problemov, ki spadajo v okvir gospodarske in socialne zgodovine in od katerih mnogi pri nas vobče še niso načeti; postavim, kje se je razprostirala kulturna prapokrajina, s tem v zvezi, kje je bil nekdanj pri nas gozd, kje ga ni bilo in kako so se premikale meje gozda v škodo ali v korist kulturne zemlje

in nastanka oziroma nestanka selišč, kje so bila stara pota prometa, kako in po kakšni kontinuiteti so ta eventualno prešla v slovensko dobo, in še cela vrsta drugih problemov. Mnogo si obeta gospodarska in družbena zgodovina tudi od izsledkov na področju stanoslovenske arheologije, ki se je tako dolgo časa pri nas zane-marjala, v zadnjem času pa lepo razmahnila. Numizmatika z zgodovino denarstva in cen je kot mnogim drugim znanstvenim disciplinam pomožna veda tudi gospodarski in družbeni zgodovini.

In še cela vrsta drugih ved bi se dala naštetih in navesti v njihovem pomenu in odnosu do gospodarske in socialne zgodovine kot njenih pomožnih ved. Postavim jezikoslovje v najširšem pomenu besede, zgodovina prava, geografija in še druge. Toda v okviru tega referata bi nas to moglo pripeljati predaleč.

Pri vsem tem bi pa hotel poudariti in podčrtati še enkrat: iz študija podrobnosti in raznolikosti moramo doseči splošne izsledke in končno sintezo, od vsega sekundarnega in poznejšega si moramo prizadevati, da izluščimo prvotno jedro; ne smemo napačno generalizirati ali klasificirati ali zgolj opisovati; tudi ne prevzemati od drugih znanstvenih disciplin slepo njihovih izsledkov, če ne najdemo zanje potrdila tudi od drugih strani. Ob upoštevanju teh smernic se bodo s pritegnitvijo vrste pomožnih disciplin in ved dali nedvomno doseči pomembni izsledki za obogatitev znanja in za poznavanje naše gospodarske in socialne preteklosti.

Prehajam na konkretne naloge, ki so v izvedbi oziroma v bližnjem delovnem programu na področju slovenske gospodarske in socialne zgodovine. Omenim naj predvsem delo, ki je bilo opravljeno, se opravlja in je v nadaljnjem bližnjem delovnem načrtu Instituta za zgodovino pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti.

Že takoj po svoji ustanovitvi pred desetimi leti je naša Akademija prevzela v svoj delovni program izdelavo Historično-topografskega leksikona srednjeveške Slovenije, to je imenika, ki naj z navedbo vseh dostopnih oziroma ohranjenih krajevno-imenskih oblik, datiranjem, lokalizacijo in jezikovno razlago posameznih imen zajame toponomastiko na sedanjem in nekdanjem slovenskem jezikovnem ozemlju do leta 1500. Zbrano gradivo se v toliko približuje popolnosti, da je v bližnji bodočnosti računati z objavo prve knjige Historično-topografskega leksikona, ki bo obsegala gradivo do leta 1500. Mnenja sem, da bo objava Historično-topografskega leksikona v mnogočem v korist tudi naši gospodarski in socialni zgodovini. Historične oblike krajevnih imen nam morejo pomoči k razlagi marsikaterih pojavov v zgodovini gospodarstva in družbe; na primer: gostota omenjenih krajevnih imen v določenih razdobjih in območjih, ki se da zgrabiti tudi na statističen način, je pripomoček k zgodovini naše kolonizacije in populacije; imena neslovenskega izvora nam morejo biti kajipot za pred-slovensko prebivalstvo na naših tleh, za kasnejšo tujo kolonizacijo in infiltracijo med Slovenci, za zgodovino

slovensko-romanske, slovensko-germanske in slovensko-madžarske sosesčine; mnogotera krajevna imena so nam dobrodošel pripomoček za poznavanje in razumevanje naših družbenih razmer v preteklosti.

Drugo znanstveno podjetje širšega obsega, ki pa je pri naši Akademiji že v štadiju objave, je kritična edicija starejših urbarjev za slovensko ozemlje. Odveč bi bilo v tem krogu, mislim, naglaševati pomen urbarjev za poznavanje gospodarske in socialne zgodovine, predvsem kmečkega človeka, za poznavanje njegovega razmerja do zemljiškega gospostva, za študij gospodarstva, za vrste davščin, dajatev, cen, denarja itd. Urbarji so tudi važen vir za zgodovino kolonizacije in zemljiške posesti, za zgodovino razvoja in uprave zemljiških gospostev, za historično topografijo ter za poznavanje krajevnih in osebnih imen. Doslej sta izšla dva zvezka edicije srednjeveških urbarjev za Slovenijo, leta 1959 prvi zvezek z urbarji iz 14. in 15. stoletja za zemljiško posest, ki je nekdanj pripadala salzburški nadškofijski cerkvi okoli Ptujja ter okoli Brežic in Sevnice v Posavju. Letos (1948) pa je Akademija objavila prvo polovico drugega zvezka srednjeveških urbarjev z urbarji Slovenskega Primorja, in sicer kritično edicijo velikega tolminskega urbarja iz leta 1377, opremljeno z obsežnim uvodom, zemljevidi itd. V drugi polovici tega zvezka bodo objavljeni urbarji in njim sorodni teksti ter rekonstrukcija urbarialne posesti (poglavitno goriških grofov in oglejskih patriarhov) za ožje goriško in kraško ozemlje iz 14. in 15. stoletja.

Urbarji so, kot povedano, poleg listin v ožjem pomenu besede glavni pisani viri za poznavanje naše starejše gospodarske zgodovine. Zato je prav, če z njihovo objavo položimo enega temeljnih kamnov za bodočo zgradbo naše gospodarske zgodovine. Že ob objavi in obdelavi starejših urbarjev slovenskega ozemlja je pa treba vedno upoštevati tudi mlajše urbarje, to je one od 16. stoletja dalje. Gledati bo treba, kako najti načine, da bi vsebino tudi teh, ki se v celotnem obsegu bodo le težko dali objaviti, približali znanstveni evidenci, obdelavi in uporabi. Kot podlaga za njihovo znanstveno uporabo in izrabo bi bil nujno potreben natančen seznam, opis in popis vsebine ter ureditve urbarjev za slovensko ozemlje od 16. do 18. stoletja, pa bodisi da se ti nahajajo v domačih ali tujih arhivih.

Do neke mere sorodne urbarjem so razne računске in fevdne knjige, ki jih deloma tudi upošteva omenjena edicija urbarjev pri naši Akademiji. Za druge viire mlajše dobe, važne za poznavanje zgodovine zemljiške posesti in gospodarskih, socialnih in pravnih odnosov, ki se posebno od 16. stoletja dalje kopičijo tako po številu kot obsegu bo prav tako treba iskati in najti posebnih načinov objave, ki tudi po večini pač ne bodo mogle biti več tekste v celoti podajajoče.

Viri te vrste mlajše dobe, ki so eden temeljev obravnave naše gospodarske, socialne in pravne zgodovine od 16. stoletja pa vse

do časov kmečke odveze, so predvsem: imenjske ali giltne knjige; pravna napotila, važna ne samo za poznavanje pravnega, marveč tudi gospodarskega položaja našega podeželskega prebivalstva; razni fevdni sezname; davčne knjige raznih vrst; inventarji, sestavljeni ob smrti zemljiških gospodov; tako imenovane gorske bukve in zapisniki o vinogorskih zborih; rudarsko-pravne kodifikacije; mestne knjige vseh vrst (statuti, privilegijske knjige, mestne davčne knjige, sodni zapisniki, sezname hiš in prebivalcev); deželna deska; zemljiška knjiga in njej sorodni viri; katastri raznih vrst; sezname ognjišč in duš ter vobče starejši sezname statističnega značaja; matrike in druge cerkvene knjige, desetinski zapisniki itd.

Zdi se mi potrebno poudariti, kako velikega pomena je za poznavanje naše gospodarske, socialne in pravne zgodovine ter vobče naše preteklosti poznavanje virov te vrste. Potrebno je, da naša zgodovinska znanost, v kolikor to doslej še ni bilo opravljeno: 1. spravi te in take vire v znanstveno evidenco, sestavi njihov seznam, jih po ohranjenih rokopisih opiše, navede na kratko njihovo vsebino in jih razporedi ter oceni po vrednosti in pomenu; 2. objavi te vire, v kolikor je objava potrebna, bodisi v celoti, delno ali le v izvlečku; 3. obdela te vire glede na vsebino, vrednost in pomen, posebej pokaže na probleme, ki se na podlagi poznavanja teh virov dajo rešiti ali pa se znanost njihovi rešitvi more vsaj približati. Šele po opravljenih delih te vrste bo mogoča vsestranska in kritična uporaba teh virov za obravnavo naše gospodarske in socialne zgodovine, pa tudi drugih historičnih disciplin, bodisi v obliki monografij, bodisi v obliki večje ali celo končne sinteze.

Na objavo starejših urbarjev, kot enega najodličnejših virov za poznavanje gospodarske in socialne zgodovine slovenskega kmeta, se tako po časovnem zaporedju kot po organični povezavi da navezati publikacija virov za slovenske kmečke upore, ki je prav tako v pripravi, oziroma v delovnem načrtu zgodovinskega instituta pri naši Akademiji. Dočim nam objava starejših urbarjev razgrinja vse ono gospodarsko, družbeno in pravno stanje slovenskega kmečkega človeka do 15. stoletja, tudi z vsemi spremembami, ki jih je šteti med vzroke, da se je naš kmet od 15. stoletja dalje začel puntati, bo kritična objava virov o uporih samih mogla navezati na podatke urbarjev, na staro v teh zapisano pravdo, kajti brez poznavanja te bi borbo, ki jo je za staro pravdo vodil naš kmet, ne bi mogli prav in povsem razumeti. Zgodovinska znanost pri Slovencih je poglavje o kmečkih uporih, ki sodi med najpomembnejše in najbolj naše v naši zgodovini, kar se tiče kritične obravnave vse do objav pred malo leti močno, kar se pa tiče objave virov skoraj povsem zanemarjala. Potrebno je, da se zberejo in kritično obdelajo ter objavijo tako viri historiografskega kot arhivalnega značaja za zgodovino slovenskih kmečkih uporov od začetkov pa do prve polovice 19. stoletja. Pri tem bi bila tudi ponovna objava, deloma pomankljivo ali na nepopoln način v tisku že objavljenih dokumentov zaželena. Glede na trenutne

možnosti bo treba začeti najprej z zbiranjem in obdelavo gradiva v domačih arhivih, potem bo pa moralo slediti enako delo v arhivih, ki so zunaj naših državnih meja (Gradeč, Celovec, Dunaj, arhivi v Italiji in drugi).

Eno v slovenski historiografiji sorazmerno najslabše obdelanih razdobj je čas od 16. do 18. stoletja, ali drugače povedano, od reformacije do začetkov narodnega preporoda, seveda ob vsem priznanju in upoštevanju dela, ki so ga za to obdobje opravili predvsem literarni zgodovinarji, ki pa so jih vendarle bolj zanimali literarni in splošno kulturni problemi. V gospodarskem razvoju je to doba, ki jo imenujemo doba zgodnjega kapitalizma. Kako se je zgodnji kapitalizem uveljavljal v fevdalno-obrtnem gospodarskem redu slovenskih dežel, kako je vanj prodiral, ga zajemal in izpodrival, to je ena prvenstvenih bodočih nalog slovenske historiografije. Institut za zgodovino pri naši Akademiji mora v načrtu za bodočo zgodovino zgodnjega kapitalizma na Slovenskem zbrati potrebno gradivo, ga obdelati in oceniti. Pri tem bo treba posamič iti tudi v dobo pred 16. stoletjem, zbrati posamezne vire za zgodovino denarništva pri nas že od 13. stoletja sem, ustaviti se posebno v začetku 16. stoletja, ko je od južne Nemčije, preko koroških in zgornještajerskih rudnikov, zasegal kapitalizem v zgodnjih oblikah tudi naše kraje. Rudnik živega srebra v Idriji, katerega začetki gredo v ta čas, je v luči tega razvoja obravnavan pač od tuje strani, od naše pa nikakor. Zgodovina našega rudarstva s kopičenjem podatkov še od daleč ni obdelana in želeti je, da bi ob industrializaciji Slovenije v današnjih časih mogli na podlagi obdelanega gradiva pokazati, kako je v teku stoletij marsikateri njenih obratov rasel iz rudarstva, manufakture in industrije prejšnjih časov. Trgovina, obrt, rudarstvo, promet in finance od druge polovice 17. stoletja sem, tako v državnih kot privatnih rokah, vse to je vredno posebne pozornosti. Zbrati bo treba v izboru in kritično oceniti ter objaviti gradivo, ki se nanaša na založništvo in dobaviteljstvo, na nastanek državnih in privatnih manufaktur, na gospodarsko statistiko, na zgodovino oseb — podjetnikov razne vrste v onih časih — ter na trgovski promet v naših krajih, nič manj kot na ureditev in razvoj onih uradov in ustanov, ki so pomembne za nastajajoči kapitalizem pri nas.

V načrtu dela v Institutu za zgodovino pri naši Akademiji je tudi objava in ocena gradiva za zgodovino let 1848 in 1849 med Slovenci. Publikacije te vrste bodo v veliko korist tudi naši gospodarski in socialni zgodovini, kajti nanašale se bodo na gospodarski in socialni položaj slovenskega kmeta neposredno pred letom 1848 in obsegale gospodarski in družbeni prevrat, ki je z zemljiško odvezo zajel slovenskega kmeta v obeh revolucijskih letih. Gradivo za to in vobče za zgodovino let 1848/1849 bo treba črpati iz domačih in tujih arhivov, sodobnega tiska (časopisov, brošur, letakov), korespondenc, statističnega gradiva itd.

Naštel in označil sem naloge iz širšega območja naše gospodarske in socialne zgodovine, ki so v delu, oziroma v bližnjem delovnem načrtu slovenskega zgodovinopisja. Naloge so izbrane po preudarku z upoštevanjem osebnih in stvarnih delovnih možnosti. Glede osebnih bi hotel na tem mestu omeniti, da je nujno potrebno omogočiti vsem sodelavcem pri omenjenem načrtu in delu vse možnosti znanstvenega in strokovnega dela. Ne mislim tukaj na sredstva materialnega značaja. Naše oblasti so od te strani pokazale doslej toliko širokogrudnosti in toliko razumevanja, da bi bilo odveč o tem govoriti, razen da z zahvalo in priznanjem tudi na tem mestu to znova ugotovimo. Sta pa dve drugi stvari, glede katerih prosimo naše oblasti za podporo in ugodno rešitev: prvo, da se oni tovariši iz srednjih šol, ki so ali bodo predvideni za sodelovanje pri naštetih in drugih znanstvenih podjetjih, povsem ali vsaj delno za časa sodelovanja oproste obveznosti v šoli; — drugo, da se našim sodelavcem omogoči delo v tujezemskih arhivih, kajti brez upoštevanja in uporabe gradiva, ki ga v ogromnih množinah hranijo za našo zgodovino še arhivi zunaj naših državnih meja, bi bilo delo pri vsakem zgoraj omenjenih znanstvenih podjetjih nepopolno ali pa celo nemogoče.

Osebnosti in stvarne možnosti, združene s pravilnim postopkom pri zbiranju, izbiranju in obdelavi gradiva, pri sestavljanju predhodnih študij in razprav, vse to nam bo pomagalo do končne in pravilne podobe naše gospodarske in socialne preteklosti. To doseči bomo skušali z vztrajnim znanstvenim delom, vključenim v obči delovni zagon naše domovine. Ena etap do končnega cilja so v tem referatu obravnavane naloge slovenskega zgodovinopisja, ki so deloma že izvršene, deloma v obdelavi, največ pa še čakajo, da se jih slovenski zgodovinarji z vso vnemo polotimo.

О некоторых задачах словенской историографии

(Краткое содержание)

(Сокращенный доклад на пятом конгрессе словенских историков в 1948 году в Солкане около Горицы.) Доклад намечает — конкретно по определенному плану — проведение и характер задач словенской экономической и социальной истории. В введении автор говорит о проблемах и методе работы на поприще экономической и социальной истории вообще, обращает внимание на необходимость коллективной работы, сравнительного метода, различие источников и сотрудничество с другими отраслями науки, причем он в частности касается этнографии и археологии. Затем автор говорит о конкретных задачах, предстоящих или же проводимых на поприще словенской экономической и социальной истории и касается работы, проведенной, проводи-

мой или предполагаемой по ближайшему плану работы Института истории Словенской академии наук. При этом автор дает содержание и состояние работы над историческо-топографическим лексиконом средневековой Словении и над изданием более старых писцовых книг (*urbarji*) на словенской территории, обращая внимание на необходимость учета, обработки и опубликования и других источников более новой эпохи, важных главным образом для ознакомления с экономической и социальной историей, начиная с 16-ого века. Затем автор отмечает необходимость собирать, обрабатывать и публиковать источники и характеризует их различие и виды: по истории словенских крестьянских восстаний, истории раннего капитализма в Словении и по истории 1848—1849-их годов в Словении. Эти источники уже собираются и обрабатываются.

Some tasks of the Slovene historiography

(Résumé.)

(The report on the V. Meeting of the Slovene Historians at Solkan by Gorica, in abridged form.) The report treats of the tasks of the Slovene economic and social history and their carrying-out according to a fixed plan. In the introduction it discusses in general the problems and methods in the field of economic and social history, calls attention to the necessity of collective work, to the comparative method, to the variety of sources, and to the necessity of cooperation with other sciences, in first place the ethnography and the archeology. The author then treats of the concrete tasks which are being worked upon, or respectively are on the programme of the near future in the field of Slovene economic and social history. Above all he refers to the work which was done, or is either being done or is under consideration to be done by the Institute of History of the Slovene Academy of Sciences and Arts. He presents the contents and state of work in the Historical-topographical Lexicon of medieval Slovenia, as well as the editions of older *urbaria* (registries of landed property) for the Slovene territory. He likewise calls attention to the necessity of evidence and treatment, as well as publication of other sources for more recent times, as being important for the understanding of economic and social history from the 16th century upwards. Further, the stress is laid upon the need for collecting, treatment, and publication of sources. A characteristic is given of their heterogeneousness and groups, especially for the history of Slovene peasant revolts, for the history of early capitalism in Slovenia, and for the history of Slovenes in the years 1848, and 1849. The collecting and treatment of these sources is already under way.

Zapiski

Niko Zupanič:

K antskemu problemu

Odgovor kritiku K. Boudi

Podpisani sem v svojih razpravah ponovno dokazoval, da so Anti, podobno kakor nam je to znano za Bolgare, produkt spojine dveh etničnih elementov — slovanskih plemen in neslovanskih prvotnih Antov, ki so prišli med slovanska plemena s Kavkaza in zavladaali nad nekaterimi od njih. Postanek kakega ljudstva v davnini se ne da pojasniti s samo lingvistično metodo in njenimi raziskavanji, ampak le s pomočjo več znanstvenih disciplin hkrati, kot so poleg lingvistike zgodovina, etnologija, arheologija in antropologija.¹ Kritik mojih etnološko-historičnih razprav in študij, kot na pr. L. Hauptmann, F. Šišić, S. K. Sakač, G. Vernadsky, K. Bouda, so sodili predmet preveč enostransko in ozkosrčno in so s tem ustvarili nesporazume.

Za zdaj bo govora le o članku odnošno kritiki, ki jo je napisal g. K. Bouda, »Der angeblich kaukasische Ursprung des Namens Antae« (Zeitschrift für slavische Philologie, Bd. XVII, 2, p. 266—267. Leipzig 1941). S pripombami kontrakritike jo bom zavrnil.

V tem članku se je namreč bavil K. Bouda z mojim atenskim predavanjem »Der Anten Ursprung und Name« (Extrait des Actes du IIIe Congrès International des Etudes byzantines, p. 331—339. Athènes 1935) ter se izrekel skrajno neugodno o mojih glavnih trditvah.

¹ S to teoretično postavko prof. Zupaniča se uredništvo popolnoma strinja. Prav zato je mnenja, da bi bilo treba zaradi intenzivnega arheološkega preiskovanja antskih starin v SSSR v zadnjih tridesetih letih, ki so dala vsemu antskemu problemu tako glede etnogeneze kakor glede zgodovinskega razvoja v mars čem popolnoma nov obraz, problem formiranja Antov na novo pretresti, upoštevajoč ob tem bogato sovjetsko zgodovinsko in arheološko literaturo o tem vprašanju in njene nove metodične vidike. Brez tega se namreč historik pri tako težkem vprašanju samega sebe oropa velikega dela neposrednih virov, ki jih ima na razpolago. S tem metodičnim pridržkom objavlja uredništvo prispevek, kjer avtor sicer ne postavlja novih trditvev in ne uporablja novega gradiva, zato da mu da možnost, da odgovori na krivčne očitke kritika K. Bouda. — Uredništvo.

Ne bomo raziskovali, ali je moj kritik, K. Bouda, morda prav storil, da je odklonil identiteto antičnih Antov z vzhodnokavkaško skupino Andov, ki jih K. Koch imenuje (1847) tudi Antti in Aenti. Iz naslova Boudinega članka je namreč razvidno, da mu v glavnem ne gre za to, kateri kavkaški dialekt so Anti govorili, ampak za to, ali so sploh pripadali skupini kavkaških avtohtonov ali ne. Po mišljenju kritika izvira ime Andi iz avarščine in mu je etimološki nejasno; po njegovem ga ni treba imeti za plemensko, ampak za krajevno ime kakor kandijski skupini spadajoče dialekte Botlih, Godoberi, Karata, Bogulal, ki so hkrati imena pripadajočih vasi. Nasproti temu samo pripominjam, da imajo lahko tudi imena naselbin etnično obeležje, za kar bi mogel navesti primerov iz vse Evrope. Omejiti se hočem samo na nekaj primerov iz Hrvaške, Istre, s Koroškega, Tirolskega in Goriškega: Vlahi v Istri (pazinski okraj), Ugrini v Istri (buzetški okraj), Srbelji = Mala paka na Hrvaškem (okraj Karlovac), Arbanasi pri Zadru v Dalmaciji, Lahovče na Goriškem, Vovbre (Haimburg) na Koroškem, Krobathen pri Celovcu na Koroškem, Windisch-Matrei (Tirolsko) itd. Navedena etnična imena naselbin pričajo, da so bili časi premikov in gibanja ljudstva in da so si posamezniki poiskali novi dom daleč stran. V množici tujega ljudstva so se izgubili, etnična imena naselbin pa so pričala o njihovi stari domovini. Tako so se pojavili tudi v Kavkaziji v zadnjih dveh stoletjih pred n. e. in zadnji dve stoletji po n. e. veliki premiki ter preseljevanja med plemeni doma, a prišlo je tudi do metastaz v smeri proti Donu ali proti Mali Aziji. Tako so n. pr. prodrli v II. stoletju pr. n. e. Psesijci od svojih starih bivališč ob reki Pšiš preko prelaza Goič-a do Črnega morja ter si podvrgli staroséle Torete na reki Tuapse. Ta dogodek je sprožil dolgotrajne selitve njihovih vzhodnih sosedov Zygov ali Zinhov, ki so živeli med gornjim tokom Kubana ter Labe pa prekoračili isti prelaz Goič in si podvrgli staro ahajsko primorje tja do Heniohov proti jugu. Osvojitve severozapadnega kavkaškega primorja po Zygih (danes Adyghe = Čerkezi) je izzvala dolgotrajne emigracije Heniohov, ki so si poiskali novo domovino daleč na jugu, ne samo v Kolhidi in Armeniji, ampak celo v Mali Aziji na Čorohu in okoli Trapezunta.

Sicer pa pripadajo kavkaška plemena jezikovno veliki rodbini alarodskih Kavkazijcev. V starem veku so si bila še bolj sorodna nego danes; za zgodovinarja pa v našem slučaju ni ravno najvažnejše, kateri dialekt je govorilo to ali ono pleme, gre mu marveč za to, da jim določi narodno pripadnost sploh. Vrhu tega pa zgodovinske gramatike teh jezikov še ni, ker — razen Gruzincev — literarnega jezika do nedavnega niso imeli.

Dalje piše K. Bouda, češ da sem opiral svoj dokaz za kavkaški izvor prvotnih nosilcev imena Antae (Antti) v historičnem, geografskem in etimološkem oziru na kabardinsko-čerkesko besedo and, »natio«, da pa glavni argument te hipoteze ne drži, ker da takšna čerkeska beseda sploh ne obstaja. To se pravi, da sem

si besedo ‚and‘ sam izmislil, da bi na nepošten način dosegel svoj cilj in dokazal svojo trditev o kavkaškem izvoru prvobitnih Antov. To je huda zadeva, ki dopušča le dve možnosti: ali predstavlja moje delo o Antih namerno mistifikacijo — ali pa je kritik K. Bouda omejen lažnik. Z odgovorom, ki ga tu objavljam, hočem dokazati, da sem v svojem predavanju govoril resnico, to se pravi; da v čerkeskem govoru obstoji beseda and, »natio«, in da ostaja moja čast kot znanstvenega delavca nedotaknjena.

Preden pa podam glavni obrambni dokaz, moram povedati, da me je kritik slabo razumel, trdeč, da sem v historičnem in geografskem oziru opiral svoj dokaz o kavkaškem izvoru Antov edino na etimologijo besede ant; za to trditev sem namreč navedel mesta iz del antičnih avtorjev C. Plinija (*Naturalis historia* VI, 35) ter Pomponija Mele (*Chorographia* I, 13). Iz poročil teh dveh pisateljev je razvidno, da so bili prvobitni Anti v I. stol. n. e. sosedje Kimerijcev, Ahajcev, Georgijcev, Kerketov (Čerkezov), Kisov ter Amazonk, to se pravi, da so bivali v Kavkaziji, več nego 1000 km oddaljeni od prvotne slovanske domovine. Že to govori za neslovansko pokolenje prvotnih nosilcev imena Ant. Navedli bomo še zgodovinsko-etnološke razloge, ki govore za pripadnost Antov k rodu kavkaških aborigenov. Pomponius Mela in C. Plinius navajata namreč na navedenem mestu Ante v bližini dveh plemen na severozapadnem kavkaškem primorju, to je v bližini antičnih Ahajcev in Kisov. Ker pa štejemo primorske Ahajce za prednike današnjih Abhazov (bizant. Ἀβασγῶν), ki po imenu morda izhajajo iz besede Achuhwy »kmet, poljedelec« (Lopatinskij), ter so Kisi brez dvoma identični s Chisoe (Tab. Peut.) ob dolnjem Kubanu, moramo iskati tudi prvotno domovino Antov nekje v območju Koraksa in dolnjega Kubana. S tem smo pa dospeli v ozemlje Čerkezov (Cercetae), koder še danes bivajo razna njihova plemena. Že na osnovi tega bi lahko izrekli verjetnost, da so bili Anti eno od čerkeskih plemen; navedli pa bomo še nekaj razlogov, na osnovi katerih jih lahko proglasimo za prave, resnične Čerkeze.

Kisi in Anti so si morali biti zelo sorodni. V starih kodeksih Plinija in Pomponija Mela se namreč pišejo z eno besedo kot eno in isto ljudstvo: C i s s i a n t i, podobno, kakor se je pisalo C o s t o b o c i ali pa S r b o h r v a t i ali Č e h o s l o v a k i.

Sedaj pa pride glavno, to namreč, da so se Čerkezi sami imenovali Ante. Čerkeski etnolog samouk Schora-Bekmursin-Nogmov² (1801—1844) piše sledeče: »Gruzinski kronikarji so poznali Čerkeze pod imenom Džihhi (Dshichen), čerkesko deželo pa pod imenom Džiheti (Dshichetien); obe imeni spominjata na besedo z u g s pomenom »človek« v sedanjem govoru. Ime Kerket pa je pridevek, ki so ga dali sosednji narodi, mogoče Grki. Domače zaznamenovanje naroda pa je prav za prav A n t, ki je ohranjeno

² Die Sagen und Lieder des Tscherkessenvolkes, gesammelt vom Khardiner Schora-Bekmursin-Nogmov. — Leipzig 1866.

v tradiciji in v narodni poeziji. To ime«, pravi pisatelj, »se je sčasoma po zakonu jezika spremenilo v *A d y g e s* pluralnim obrazilom *-che*. V Kabardi še živijo Grki, ki izgovarjajo to ime kot *Anti-che*, v nekaterih dialektih pa da je ostalo *Atiche*.« Da podpre svojo trditev, navaja Šora-Bekmurzin dokazilne primere iz starih pesmi, n. pr. *Anty-nokopješ* »antski kneževič«, *Antigišno* »antski mladenič«, *Antiginork* »antski plemič«, *Antigišu* »antski jezdec«. Junaki ali prosluli vojvode se zovejo *nart* »antovo oko«, reducirano iz *nar-ant*.³ Avtor dela *Derbent-name* naziva skupino plemen med reko Terekom in Črnim morjem *Dshuliana d*. Ustno izročilo naroda pa pripoveduje — brez navedbe časa — da so *Anti* (Čerkezi) bivali od Tereka do rek Volge in Dona, razširjajoč se po obeh straneh Azovskega morja tja do Krimске stepe na zahodu, medtem ko so segali na jugu do Kavkaškega hrbita... To so dragoceni podatki samoukega čerkeskega pisatelja-etnologa. Zgodovinski del njegove knjige je kajpak bolj romantično nadahnen in ga je treba prebirati z opreznostjo.

Mislím, da smo z dosedanjimi navedbami po zgodovinski metodi dokazali kavkaški izvor prvobitnih Antov. Še več. Posrečilo se je celo, da smo jim lokalizirali selišče, in upravičeni smo, da jih imamo za Čerkeze. Sedaj pa pride na vrsto kamen spotike, da li v čerkeskem jeziku obstoji beseda *and* ali ne? Pojdimo po poti lingvistike ter odprimo čerkeski slovar, ki ga je sestavil in izdal 1904 madžarski univerzitetni profesor G. Balint-Illyés (de Szentkatolna): »*Lexicon Cabardico-Hungarico-Latinum*« (Kolozsvár 1904). Na str. 6 bomo našli: *and*: 1. nemzet, nép, natio, papulus. S tem smo pribili, da beseda *and* v čerkeskem jeziku obstoji in da drži torej tudi ta argument moje teze. S tem je moja čast oprana, ne vem le, kaj bo storil g. K. Bouda, moj kritik, ki me je napadel na podoben način ravno v času grozotne okupacije (1941)? Čudim se samo, da kritik ni poznal omenjenega čerkeskega slovarja, četudi je izšel 37 let pred grdo obsodbo mojega atenskega predavanja, in to tem bolj, ker je literatura o Čerkezih tako majhna in skromna. Menda je takrat spadalo v pojem »*patriotische Wissenschaft*«, če je kdo napadal in v nič deval poštene slovanske znanstvenike!

Pojdimo dalje! Na isti strani istega čerkeskega slovarja je pisano, da pomeni *and* tudi »*nomen pristinum tribus Circassorum*«, kar je še eno potrdilo več, da so bili *Anti* Čerkezi ter hkrati Kavkazijci.

Ne vem, zakaj navaja kritik, da je J. Melich poskusil razložiti ime antskega voditelja Mezamirja (*Μεζαμυρρος*) iz rus. meža »meja« ter slovan. *-mer*, ko sem to vendar sam omenil v predavanju.

Če K. Bouda trdi »*die meisten Gelehrten halten jedenfalls aus schlichten Gründen an der Gleichsetzung der Antae mit den Ostslaven fest*«, opozarjam, da sem tudi jaz isto trdil takoj v

³ Šchora-Bekmursin-Nogmov, o. c., p. 3—4.

začetku predavanja kakor je to trdil tudi že Jordanis⁴ v VI. stol. po n. e. *Introrsus illis Dacia est ad coronae speciem arduis Alpibus emunita, iuxta quorum sinistrum latus, qui in aquilone vergit, ab ortu Vistulae fluminis per immensa spatia Venetharum natio populosa consedit, quorum nomina licet nunc per varies familias et loca mutantur, principaliter tamen Sclaveni et Antes nominantur. Sclaveni a civitate Novietunense et laco qui appellatur Mursiano, usque ad Danastrum et in boream Viscla tenus commorantur: hi paludes silvasque pro civitatibus habent. Antes vero, qui sunt eorum fortissimi, qua Ponticum mare curvatur, a Danastro extenduntur usque ad Danaprum, quae flumina multis mansionibus ab invicem absunt.* Seveda je morala biti v VI. stol. po n. e. razlika med Slovenci in Anti glede vnanjosti (rasnih lastnosti) in govora majhna ali skoraj nikakršna, ker piše sodobni in dobro obveščeni historik Prokopios⁵: *Τὰ γὰρ ἔθνη ταῦτα Σκλαβῆνοι τε καὶ Ἄνται, οὐκ ἀρχονται πρὸς ἀνδρὸς ἑνός, ἀλλ' ἐν δημοκρατίᾳ ἐκ παλαιῦ βιοτεύουσι, καὶ διὰ τοῦτο αὐτοῖς τῶν πραγμάτων δεῖ τὰ τε ξύμφορα καὶ τὰ δύσκολα ἐς κοινὸν ἄγεται. . . . ἔστι δὲ καὶ μία ἐκατέρους φωνὴ ἀτεχνῶς βάρβαρος, οὐ μὲν οὐδέ τὸ εἶδος ἐς ἀλλήλους τι διαλλάσσεισιν. Εὐμήκεις τε γὰρ καὶ ἀλκιμοὶ διαφερόντως εἰσὶν ἅπαντες.*

Če pomislimo, da so Slovenci še v IX. stol. govorili svoj stari jezik, kakor priča književno delo sv. bratov Cirila in Metoda, potem lahko rečemo, da je bila narodopisna enotnost Slovanov še večja izza Jordanisa ter Prokopija, to je okoli 500 let pred nastopom slovanskih blagovestnikov iz Soluna.

Kakor smo že v uvodu povedali, so predstavljali slovanski Antje po naši domnevi v etničnem oziru produkt prvotnih Slovanov in prvotnih Antov, ki smo jih s pomočjo zgodovinskih virov, lingvistične in etnologije izsledili na ozemlju današnjih Čerkezov, na severovzhodnem obrežju Črnega morja ter ob reki Kubanu. Potomci njihovih bratov žive še danes ondod in pripadajo zahodni skupini (Abadzehi, Šapsugi, Natuhaži, Bžeduhi, Temirgoi) alarodskih Kavkazcev; danes se razlikujejo od Čečencev in Lezgincev (vzhodna skupina) kakor tudi od Kartvelcev (južna skupina). Čerkezom so najbolj sorodni Abhazi, ki imajo danes majhno zvezno republiko v SSSR.

O priliki ene ali druge sarmatske selitve so krenili na pot tudi Anti in stvorili iz velikega, zlasti vzhodnega dela Slovanov zgodovinsko plemensko zvezo, ki se je impozantno borila z Goti, Avari in Bizantinci. Antska etnična prvotnost, ki je bila alarodska, pa je utonila v slovanskem morju.

⁴ Jordanis, *Getica*, §§ 34, 35.

⁵ Prokopios, *De bello gothico*, III, 13.

К вопросу антов (ответ критику К. Боуде)

(Краткое содержание)

На третьем международном конгрессе византиноведов, имевшем место в Афинах в 1930-ом году, автор прочитал доклад о происхождении и имени антов (N. Zupanić, *Der Anten Ursprung und Name. Extrait des Actes du IIIe Congrès International des Etudes Byzantines*, p. 351—359, Афины 1932), которые, по Иорданису и Прокопиосу являлись восточными славянами, центр которых находился между Днестром и Днепром. В IV веке они храбро боролись с остготами, а в VI веке с аварами и византийцами, а также и со своими западными братьями славянами. Историк спрашивает себя, каким образом сформировалась большая народность антов, являющаяся хотя-бы союзом племен, а возможно и государством, могущественном в военном отношении.

Древние анты населяли, в первом веке нашей эры, Кавказ на северозападном побережьи Черного моря и нижнем течении реки Кубани, что доказывают замечания К. Плиния и Помпония Мела. Но эта территория все время является родиной черкесов, которые не являются ни славянами ни индоевропейцами, а аларадами соседней семьи народов особого рода, соседями которой являлись исчезнувшие народы: пеласги, этруски, реты итд. Так как сами черкесы называют себя антами, то нет сомнения, что анты, по их языку, принадлежат семье кавказских алародов. Имя антов также свидетельствует о черкеском происхождении, так как «анд» означает на черкеском языке «народ». Позже анты основали государство между Днепром и Днестром, победив коренное славянское население: но менее численные победители смешались с побежденными. От их осталось лишь имя и их социальная организация.

Все это автор сообщил в вышеупомянутом докладе. Тогда как К. Боуда в критике, опубликованной в «*Zeitschrift für slavische Philologie*», том XVII, 2, стр. 266—267, Лейпциг 1941, это отрицает, говоря, что все аргументы тезиса автора основываются на этимологии черкесского слова «анд — народ», которое, по его мнению, не существует на черкесском языке; следовательно, нельзя поддерживать тезис о кавказском происхождении антов. Чтобы ответить на эту критику, надо лишь открыть словарь черкесского языка, изданный в 1904-ом году тюркологом колошварского университета г. Балант-Иллиес: *Lexicon Cabardico-Hungarico-Latinum*, где на стр. 5. мы находим: «and 1. natio, populus, 2. nomen pristinum tribus Circassorum».

Действительно удивительно, что К. Боуда, не зная малочисленных словарей черкесского языка, решается говорить о антах и их истории.

От редакции :

Редакция публикует эту статью с тем, чтобы дать автору возможность, ответить на несправедливые упреки критики К. Боуде, а не как окончательное научное исследование вопроса, о котором редакция полагает, что его надо было бы опять исследовать, считаясь с археологическим материалом и богатой советской литературой по этому вопросу.

Contributin au problème des Antes (réponse au critique K. Bouda)

(Résumé)

Au 5ème Congrès International des Études Byzantines, à Athènes (1930), l'auteur a fait une conférence sur l'origine et sur le nom des Antes¹ qui, d'après Jordanis et Prokopios, représentaient des Slaves orientaux et dont le centre se trouvait entre le Dnèstr et le Dnèpr. Ils combattaient vaillamment, au IVe siècle, contre les Gothes orientaux et, au VIe, contre les Avars et les Byzantins, mais aussi contre leurs frères occidentaux, les Slovènes. L'historien se demande comment s'est développée la grande nation des Antes qui représentaient une union de tribus sinon un État, puissant du point de vue militaire.

Les Antes primitifs habitaient, au Ier siècle après J.-C., la Caucasic aux rivages nord-est de la Mer Noire et au cours inférieur du fleuve Kuban ce qu'approuvent les notions de C. Plinius et de Pomponius Mela. Or, ce territoire figure, de tout temps, comme patrie des Tcherkesses qui ne sont ni Slaves ni Indoeuropéens, mais Alarodes, une famille voisine sui generis, dont les voisins étaient des peuplades éteintes: les Pelasgues, les Étrusques, les Rhètes etc. Puisque les Tcherkesses eux-mêmes s'appellent Antes, il n'y a pas de doute que les anciens Antes appartenaient, par leur langage, à la famille des Caucasiens alarodiques. Le nom Ante témoigne, lui aussi, l'origine tcherkesse, parce que ant veut dire, en langue tcherkesse, «natio». Plus tard les Antes, ont fondé un État entre le Dnèpr et le Dnèstr, après avoir vaincu les Slaves indigènes. Mais les vainqueurs peu nombreux se sont confondus, ethniquement, avec les vaincus. Il n'est resté que leur nom et leur organisation sociale.

C'est ce que l'auteur a énoncé dans la conférence en question et ce que refuse K. Bouda dans une critique, publié dans «Zeitschrift für slavische Philologie», Bd. XVII, 2, p. 266—267. Leipzig 1941, en disant que tous les arguments de la thèse de l'auteur reposaient sur l'éthimologie du vocable tcherkesse ant «natio», mais qui — d'après lui — n'existe pas dans la langue tcherkesse; par conséquence, la thèse sur l'origine caucasienne des Antes ne

¹ N. Zupanic: Der Anten Ursprung und Name. (Extrait des Actes du IIIe Congrès International des Etudes Byzantines, p. 331—339). Athènes 1932.

pouvait pas subsister. Pour répondre à cette critique, il ne faut qu'ouvrir le dictionnaire de langue tcherkesse, publié en 1904 par le turcologue hongrois de l'Université de Koloszvar, M. Balint-Illyés: »Lexicon Cabardico-Hungarico-Latinum« où l'on trouve, à la page 6: and 1. »natio, populus«, 2. »nomen pristinum tribus Circassorum«.

C'est vraiment étonnant que K. Bouda, ne connaissant ni le nombre modeste des dictionnaires tcherkesses, ose parler des Antes et de leur histoire.

Remarque de la rédaction: La rédaction publie cet article afin de donner à l'auteur la possibilité de se défendre contre les reproches injustes du critique K. B., en ne le considérant pas comme un traité méritoire du problème qui, selon son opinion, devrait être étudié de nouveau en tenant compte aussi du matériel archéologique et de nombreux ouvrages récents des auteurs soviétiques sur la question.

† Rudolf Andrejka:

Pfeifer — Pišec

V svoji razpravi O postanku in razvoju rodbinskih imen v Selški dolini¹ sem med drugim opozoril na nekatera prvotna kolebanja teh imen, zlasti tam, kjer gre za doselitev nemških kolonistov iz Sorice v sklenjeno slovensko ozemlje. Pokazal sem na osnovi arhivalnih virov (urbarji, župne matice) to kolebanje zlasti v primerih: Schmid-Kovač in Weber-Kavčič (Hkavčič, nastalo iz Tkalčič).

Ob nadaljnjem raziskovanju populacijskih razmer v Selški dolini v 16. in 17. stoletju sem naletel na tretji, zanimavi primer takega kolebanja, izmenično rabo priimkov Pfeifer-Pišec v isti rodbini.

Pri tem je treba takoj pripomniti, da ne gre izvajati nemškega imena Pfeifer iz Pfeife v pomenu pipa, ker kajenje iz pip v tej dobi še ni bilo pri nas v navadi (cerkev je tedaj celo vsako uživanje tobaka odločno zabranjevala). Slovensko ime bi bilo v tem primeru Pipar (od pipe), kar pa ni ugotovljeno v nobenem primeru.

Ime Pišec, Pišic je nasprotno slovenski izraz za tistega, ki piska, torej godca, ki gode na piščal, piskača. In res najdemo v enem primeru prav rodbinsko ime Piskač zabeleženo v krstnih maticah selške župnije (Gašper Piskač, rojen 5. I. 1707 v Dražgošah, sin Lovrenca in Uršule).

Pišec, pravilno Piščec, je torej piskač, der Pfeifer. V tem pomenu ga ima tudi Pleteršnik, ki izpričuje rabo besede v tem pomenu tudi pri Megiserju, Trubarju, Dalmatinu in Schönlebnu.²

Sočasno rabo obeh priimkov, nemškega (Pfeifer ali Fajfar) in slovenskega (Pishez, Pisizh in Peshiz)), najdemo, kakor bo iz na-

¹ G. M. D. S. 1939.

² Pleteršnik II, 43.

slednjih pregledov razvidno, ne samo v isti vasi, ampak tudi v isti rodbini. Ker v tej dobi ni hišnih števil, navajam za točno lokalizacijo imena botrov pri vsakem rojstvu. Funkcija botrov se je izvrševala v tej dobi tja do 20. stoletja po najbližjih sosedih kot izraz običajnega sosednega prava³, in sicer ne glede na gmotno ali socialno stanje sosedov, tako da so bili tudi podsedi (poddružniki) in kajzarji za botre zemljakovim otrokom.

Kjer so torej imena botrov ista ali vsaj iz iste rodbine, je upravičen sklep, da se tičejo rojstni primeri iste rodbine, pa najsi imajo posamezni otroci tudi različne priimke (v našem primeru enkrat Pfeifer, drugič Pišec), seveda ob enakosti staršev.

Kolebanje med priimkom Pfeifer in Pišec se pojavlja v rojstnih maticah v Selški dolini v vaseh Češnjica (5 rodbine), Studeno (2 rodbini), Kališe (1 rodbina), Nemilje (2 rodbini) in Dražgoše (4 rodbine), in sicer med 1622—1691.

V urbarjih loškega gospostva se je dalo tako kolebanje dognati samo za Nemilje (1650: Janez Peschiz, 1656—68: Janez Pfeiffer), medtem ko se rabi za zemljake na Češnjici (poznej. št. 3) in v Dražgošah na pečeh (poznej. št. 9) stalno priimek Pešic, v Studenem, Kališah in Dražgošah pri cerkvi (poznej. št. 4) pa priimek Pfeifer.

Ime Pišec ali Pešec je v Selški dolini izginilo že v 19. stoletju. Ohranilo se je le kot hišni vzdevek v Nemiljah št. 4 (Pišec, Pešec in gorenjsko: Pšec).

Пфейфер — Пишец

(Краткое содержание)

Автор устанавливает на основе метрических книг, что фамилия Пфейфер в Сельской долине соответствует словенской фамилии Пишец (от пискач — пискати), и не происходит от немецкого Pfeife (трубка). В доказательство он приводит данные из метрических книг, доказывающие колебание обеих фамилий в одной и той-же семье.

Pfeifer — Pišec

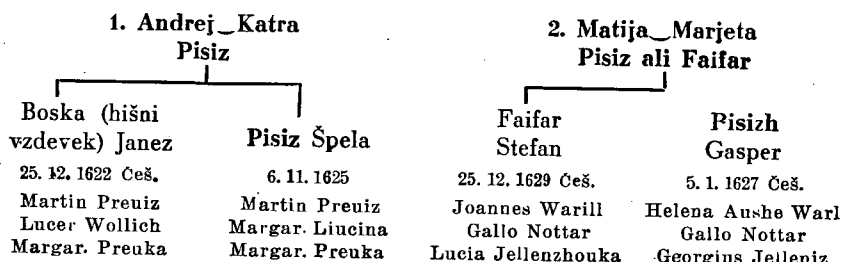
(Résumé.)

On the basis of the Registries of Births, the author ascertains that in the Selce Valley in Slovenia the surname Pfeifer corresponds to the Slovene surname Pišec (piskač, piskati = piper, to pipe, to whistle); that Pfeifer, therefore, does not originate from the German word Pfeife (= the pipe, Slov. pipa). To prove this assertion, the author presents the relative data of the Registries of Births, where the surname of the same family appears in some cases as Pfeifer and in others as Pišec.

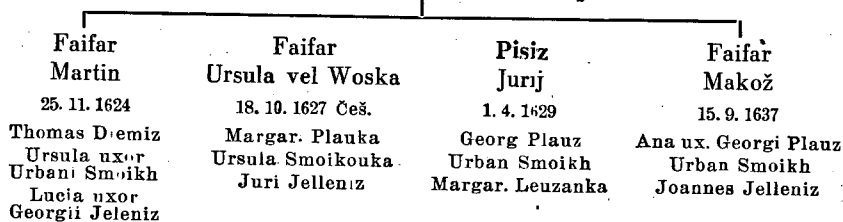
³ Več o tem glej dr. R. Andrejka, Selški predniki dr. Jameza E. Kreka, Ljubljana 1932, 15—16.

I. Češnjica

hiš. štev. 3

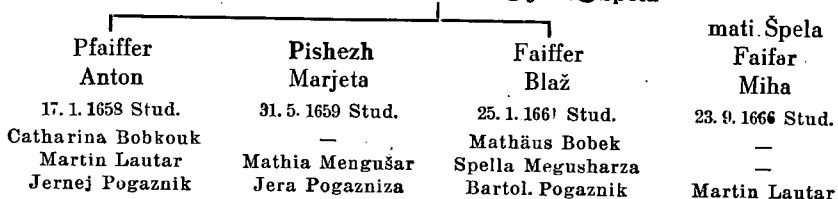
3. Janez Faifar ali Pisiz_Lucija

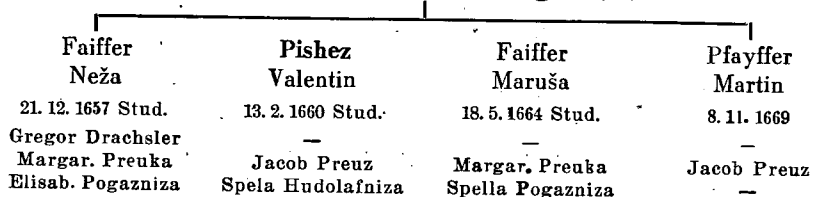
II. Studeno

hiš. štev. 7

1. Luka Faifar ali Pishezh_Jera_Špela

2. Boštjan Faiffer — Pishez_Maruša

III. Kališe

hiš. štev. 12

Martin Faifar — Peshiz Marjeta

Faifer Katra	Faifar Andrej	Faiffer Matija	Peshiz Valentin
25. 11. 1634 Kal.	19. 11. 1637	8. 2. 1641 Kal.	23. 1. 1644 Kal.
Blas Hershen Elisab. uxor Laur. Notar	Blas Resen Elisab. uxor Leonardi Notar	Blas Hershen Leonardus Bilban Caspar Werze	Blas Hershen Elisabeth Caspari Werzesska

IV. Nemilje

hiš. štev. 4

Janez Faifar — Pisizh Marjeta — domač vzdevek: Pišec »Pšec«

Pfeziz Primož	23. 3. 1659 Faifar Marjeta Ahac	Pisizh Maruša	Faifer Jera
9. 6. 1625 Nem.	14. 6. 1630	27. 2. 1634 Nem.	11. 3. 1639 Nem.
Ursula uxor Georgii Jurala Juri Zuppaniz Thoma Kropiuz	Georg Juralia Juri Suppanz Felicita Suppanka	Georg Juralia Margarethe uxor Georgii Mertil Piera uxor Petri Potoznhk	Ursula Jerala Georg Markel Gertrudis uxor Petri Potoznhk

23. 3. 1659

2. Faifar Ahac Marjeta

14. 6. 1630

Pishez Matevž	Faifar Lucija	Pishez Urban	Pishez Helena	Faifar Jakob
8. 9. 1660 Nem.	9. 12. 1661 Nem.	11. 5. 1666 Nem.	26. 3. 1669 Nem.	24. 7. 1671 Nem.
Jernej Schuelar Gertrud Zemasharze Thomas Kropiuz	— Margar. Potoznhk Neska Bohinka	— Margarethe Tschematfarze Gregor Wochinz	Jera Scholarin — —	Bartolom. Scholler — —

V. Dražgoše

„Pri cerkvi“, hiš. štev. 4

1. Martin Faifar — Peshiz Eva

Faifar Andrej	Pfeshis Marjeta	Pesizh Marina	Faifar Matija	Peshiz Jeruej
28. 11. 1624 Dražg.	21. 5. 1627	2. 7. 1631	5. 10. 1634 Dražg.	29. 7. 1642 Dražg.
Mathäus Clemen Georg Mihelatsch Margarethe Joannis Cunstill uxor	Colastia uxor Mathäi Clemen — — — —	— — — —	— — — —	— — — Georgius Kunstl

Dražgoše na pečeh, hiš. štev. 9

2. Gašper Faifar — Peshiz Jera Špela

mati Jera Faifar Gregor	mati Jera Peshiz Marjeta	mati Špela Peshiz Štefan	mati Špela Peshiz Maruša	mati Špela Feiffer Uršula
24. 3. 1637 Dražg.	11. 7. 1640 Dražg.	22. 12. 1640 Dražg.	5. 12. 1645	4. 9. 1648 Dražg.
Augustin Michalaz Alenca uxor Pri- mi Michelatsch Joannes Pinter	Elisabeth ux. Georgii Kauzizh Primus Micheiatsch	Georgius Kauzizh Alenca Primi Michelatsh Joannes Feman	Elisabetha Georgii Kau- zizh uxor Joannes Pinter	— —

5. 2. 1690

3. Andrej Pfaffner — Peshiz Jera

Faifer Marjeta	Pfaffner Matevž in Luka	Pfaffner Maruša	Peshiz Blaž Marina
1. 4. 1667 Dražg.	10. 9. 1673 Dražg.	7. 2. 1678 Dražg.	29. 1. 1691 Dražg.
Gregor Frakelle Maru-h Jellenzhouka Spella Frakelnouza	Michael Frakelle Spella Jellenzhouka Gregor Wrinouiz	— Gregor Frakelle Marush Jellenzhouka Spella	Neža Frakelnouka Valentin Jellenz Joannes Lotritsch
		Peshez Marina	Peshez Valentin
		28. 8. 1722 S. Luc.	4. 2. 1725 S. Luciae
		Gregor Jellenz Marina Fraklin Marushe Jellenzhin	— Leonhard Kauziz —

14. 5. 1684

4. Luka Feiffer — Peshez Jera Mihelič

Peshez Matija	Peshez Uršula	Feiffer Miha
22. 2. 1685	30. 9. 1688	25. 9. 1691 Dražg.
Georgius Lotrizh Joannes Nottar Ursula Doberantza	Joannes Lotritsch Marush Nottarza —	— — Primus Dobrauiz

5. Lovrenc Faifar Uršula

Piskazh
Gašper

5. 1. 1707 S. Luciae
Magd.l. Frakelle
Lavrenz Jelleniz
Marco Lotrizh

Zgodovinske ustanove

Naše kulturne revindikacije v novih mirovnih pogodbah

V času druge svetovne vojne je okupator uničil v jugoslovanskih pokrajinah mnogo kulturnih dobrin; del teh dobrin je bil uničen namenoma. Razen tega je odpeljal iz naših pokrajin mnogo kulturnih predmetov; to odpeljavanje ima včasih karakteristične poteze navadnega ropanja predmetov, ki predstavljajo neko vrednost, včasih je pa bilo izvajano tudi iz političnih motivov po določenem načrtu. O vsej tej naši kulturni škodi je bilo zbranih pri nas mnogo podatkov in ugotovljenih mnogo zanimivih dejstev, a skoraj vse je ostalo v rokopisu; doslej žal še nimamo publikacije, ki bi dala izčrpno sliko naše kulturne škode v celoti, ali bi jo pa vsaj obdelala za določeno vrsto kulturnih predmetov (n. pr. arhive, biblioteke, umetnine) ali za določeno pokrajino; v vseh doslej objavljenih publikacijah najdemo le zelo sumarne podatke, ali pa je obdelan le majhen fragment iz celotnega področja naše kulturne škode.¹

Po osvoboditvi je bilo mogoče zbirati podatke o kulturni škodi, v majhni meri doseči tudi vrnitev odnesenih predmetov, glavno borbo je bilo potrebno pa voditi na mirovnih konferencah, kjer so bili poleg problemov kulturne škode na starem jugoslovanskem ozemlju v dobi 1941—45 za nas aktualni še problemi kulturnih predmetov v osvobojenem delu Julijske krajine in problemi izročitve kulturnih predmetov, ki sta se jih obvezali predati Avstrija in Madžarska po prvi svetovni vojni, a te obveze nista izvršili. Naše delegacije so za vsa ta vprašanja postavile svoje zahteve in jih podprle z obsežno dokumentacijo, vendar pa je bilo našim

¹ Prim. n. pr. publikacijo Человеческие и материальные жертвы Югославии в военных усилиях 1941—1945; Human and material Sacrifices of Yugoslavia in her War Efforts 1941—1945; Les sacrifices de la Yougoslavie en vies humaines et en biens dans l'effort de guerre de 1941—1945, Beograd 1946, ki jo je izdala Državna reparacijska komisija (o kulturni škodi le nekaj strani); — Saopštenje o zločinu ma Avstrije i Avstrijanaca proti Jugoslavije i njenih naroda (v prevodu: Report on the Crimes of Austria and the Austrians against Yugoslavia and her Peoples), Beograd 1947, izdaja Državne komisije za ugotovitev zločinov, kjer je nekaj podatkov o kulturni škodi. — Cvito Fisković, Dalmatinski spomenici i okupator, Republika II, Zagreb 1945, str. 245—265.

zahtevam le deloma ugodeno. Da moremo pravilno razumeti in presoditi točke mirovnih pogodb, ki se tičejo naših kulturnih predmetov, moram najprej pojasniti nekaj osnovnih principov, ki so po njih sestavljene vse mirovne pogodbe, ki so si v tem oziru v mnogočem vsebinsko in celo v sami formulaciji teksta podobne ali celo identične.

Pod pojmom restitucij v mirovnih pogodbah je treba razumeti vrnitev vseh onih predmetov, ki so jih okupatorji odvlekli z ozemlja enega od zedinjenih narodov v dobi druge svetovne vojne, iz Jugoslavije torej po 6. aprilu 1941. Obveza za restitucijo obsega tudi kulturne predmete, tudi če to ni povedano posebej, in zahtevo za vrnitev takih predmetov je treba postaviti na podlagi restitucijskih klavzul mirovnih pogodb. Stipulacije o restitucijah se nahajajo v vseh mirovnih pogodbah, teksti se deloma ujemajo dobesedno; podrobneje jih bom analiziral pri italijanski pogodbi, pri drugih pogodbah pa samo opozarjal na podobnosti in razlike.

Za vse one dobrine, ki jih okupator ni odvlekel s seboj, ampak uničil v deželi sami, poznajo pa mirovne pogodbe le eno obliko odškodnine, t. j. reparacije, in te se praktično plačujejo v denarju ali pa v ekonomskih dobrinah in instalacijah. Res je, da je bila kulturna škoda te vrste pri nas ogromna (pomislimo na popolno uničenje Narodne biblioteke v Beogradu!), vendar pa oblika plačevanja odškodnine za škodo v kulturnih predmetih praktično pač ne pride v poštev, zlasti če pomislimo, da vsote reparacij, ki so nam bile priznane, niso v nikakem sorazmerju s škodo, ki smo jo utrpeli (pri Italiji iznesejo n. pr. nekaj nad 1% škode, ki nam jo je po naših cenitvah prizadejal italijanski okupator).

Za naše vprašanje so pa važne klavzule o r a m p l a s m a n u, t. j. klavzule, da je premagana država v primeru, da ne more predati dobrin, ki bi jih morala izročiti po pogodbi, dolžna izročiti druge predmete iste vrste in približno iste vrednosti. Ta klavzula, ki se pojavlja v nekaterih mirovnih pogodbah, tako v zvezi z restitucijo kulturnih predmetov, kakor tudi v zvezi z drugimi obveznostmi predaje kulturnih predmetov, je zelo važna, saj predstavlja neke vrste garancijo, da bodo ti predmeti vestno poiskani in izročeni, v negativnem primeru pa daje pravico na druge kulturne predmete, ki se nas tičejo in ki bi nanje sicer po določbah pogodb ne imeli pravice.

Določbe o izročitvi kulturnih predmetov, ki niso bili odneseni v času druge svetovne vojne, vsebuje mirovna pogodba z Italijo v poglavju »specialne klavzule«, mirovna pogodba z Madžarsko pa v poglavju »politične klavzule«. Poleg tega pa pridejo za naše vprašanje v poštev še nekatere druge določbe mirovnih pogodb (o predaji arhivov, historičnih in kulturnih dobrin skupaj z odstopljenimi ozemlji; o obvezi bivših neprijateljskih držav, da nam vrnejo imetje naše države in državljanov na svojem

ozemlju, medtem ko imamo mi pravico zapleniti njihovo imetje na svojem ozemlju; o proceduri; o rokih; o reševanju sporov pri izvajanju pogodb).

Kakor je znano, so bile mirovne pogodbe z Italijo, Madžarsko, Romunijo in Bolgarijo podpisane 10. februarja 1947, v veljavo so pa stopile 15. septembra 1947. Objavljene so bile v mnogih jezikih; za interpretacijo so pri italijanski pogodbi merodajni francoski, angleški in ruski tekst, pri ostalih treh pogodbah samo ruski in angleški tekst; v splošnem je mogoče reči, da sta ruski in angleški tekst izdelana bolj precizno kakor francoski. Pogodba z Avstrijo v času, ko to pišem, še ni definitivno dognana. Vprašanje pogodbe z Nemčijo je še sploh popolnoma nerešeno.

Pogodba z Italijo

O restitucijskih obvezah Italije do starega jugoslovanskega ozemlja, ki so posebno važne za Dalmacijo, od koder so italijanski okupatorji zlasti v času med padcem Mussolinija in kapitulacijo Italije odpeljali mnogo arhivov in muzejskih predmetov, govori čl. 75 pogodbe. Ta člen se najprej sklicuje na deklaracijo Zedinjenih narodov od 5. januarja 1945, ki je precej težko dostopna in naj jo zato v bistvenih delih citiram dobesedno. Vlade Zedinjenih narodov in Francoski nacionalni komite »s tem formalno opozarjajo vse, ki se nanje to nanaša, a zlasti osebnosti v nevtralnih deželah, da imajo te vlade namen storiti vse, kar je mogoče, da se likvidirajo metode odvzemanja lastništva, ki jih prakticirajo vlade, s katerimi so one v vojnem stanju, proti deželam in narodom, ki so bili tako nesramno napadeni in oropani. —

V skladu s tem si navedene vlade in Francoski nacionalni komite, nastopajoč s to deklaracijo, rezervirajo v polni meri pravico, da proglase za neveljavno katero koli dejanje z ozirom na lastništvo, pravo in interes kakršne koli vrste, ki se nahaja ali se je nahajalo na ozemljih pod okupacijo ali kontrolo, direktno ali indirektno, vlad, s katerimi se one nahajajo v vojnem stanju, ali katera pripadajo ali so pripadala osebam (vključno pravne osebe), ki stanujejo na takih ozemljih. To opozorilo velja neodvisno od tega, ali je tak prenos ali dejanje imelo obliko odprtega roba ali ugrabljenja, ali pa navidezno legalnih transakcij, celo če bi bila njihova vsebina, da so bile izvršene prostovoljno. — Vlada in Francoski nacionalni komite, ki nastopajo s to deklaracijo, izjavljajo svečano svojo solidarnost v tem vprašanju.«

Kakor vidimo, je ta deklaracija važna tudi za naše kulturne predmete, ki so — kakršna koli je že bila odkrito ali prikrito nasilna oblika prenosa — bili odpeljani na ozemlje bivših sovražnih držav, nevtralnih držav, a logično seveda tudi za one, ki bi prišli na ozemlje držav-zaveznic iz druge svetovne vojne.

Italija se v tem členu obvezuje vrniti v najkrajšem možnem času vse dobrine, ki se nahajajo v Italiji, ki jih je mogoče identi-

ficirati in ki jih je ena od sil osi odpeljala z ozemlja katerega koli od zedinjenih narodov »s silo ali prisiljenjem«; na kasnejše transakcije, preko katerih je sedanji posestnik prišel do posesti teh dobrin, se ne ozira. Italijanska vlada bo sodelovala pri iskanju in restituciji in nosila stroške za delovno silo, material in transport v Italiji. Kar se tiče stvari, ki so prišle v inozemstvo, se italijanska vlada obvezuje vrniti vse, kar je v rokah oseb, ki so pod njeno jurisdikcijo. Vlada, ki postavlja zahtevo, mora identificirati dobrine in dokazati lastništvo, a stvar italijanske vlade je, da dokazuje, da dobrina ni bila odpeljana s silo ali prisiljenjem. Specialno za kulturne predmete (»predmeti umetniške, historične ali arheološke vrednosti«) se odreja tudi ramplasman: če jih Italija v posameznih primerih ne more vrniti, se obvezuje predati »predmete iste vrste in približno one vrednosti, ki so jo imeli odpeljani predmeti, kolikor je take predmete mogoče dobiti v Italiji«.

O kulturnih predmetih, ki niso vključeni med restitucije, govori predvsem člen 12 mirovne pogodbe, ki jih deli v dve kategoriji. V prvo grupo (§ 1) spadajo predmeti, odpeljani z ozemlja, priznanega Jugoslaviji z rapalsko pogodbo, v času prve italijanske okupacije (t. j. med 4. novembrom 1918 in 2. marcem 1924), in predmeti, ki pripadajo temu ozemlju in jih je z Dunaja odpeljala po prvi svetovni vojni italijanska vojna misija; v bistvu gre tu za nekatere predmete iz Dalmacije in znamenito sliko v cerkvi sv. Lucije na Krku, odneseno z Dunaja, ki je Italija ni hotela predati Jugoslaviji. — V drugo skupino (§ 2) spadajo kulturni predmeti iz onega dela Julijske krajine, ki je bil priznan Jugoslaviji. Italija je dolžna predati predmete, odnesene od tod po 4. novembru 1918, in predmete, ki se nanašajo na to pokrajino in jih je Italija prejela od Avstrije na podlagi saintgermainске pogodbe od 10. septembra 1919 in italijansko-avstrijske konvencije od 4. maja 1920, od Madžarske pa na podlagi trianonske pogodbe od 4. junija 1920 — torej pogodb, ki so odrejale delitev kulturnih dobrin stare Avstrije in Ogrske po prvi svetovni vojni, delitev, ki je pri njej sodelovala Italija zaradi svoje aneksije delov Avstrije in — pozneje — Reke. V tej skupini — kakor tudi v skupini § 1 — so vključene vse vrste kulturnih predmetov, le da se v pravnem oziru ta stipulacija omejuje na »objekte javnopravnega značaja« (po ruskem tekstu), ali na »objekte, ki imajo pravno značaj javne lastnine« (po angleškem tekstu; francoski tekst je manj precizen). Do te formulacije je prišlo v Politično-teritorialni komisiji za Italijo po diskusiji, kjer je hotel zastopnik Velike Britanije omejiti stipulacijo na predmete v javni lasti, jugoslovanski zastopnik je pa protestiral proti temu; končno formulacijo je predložil Višinski in njen smisel ni, da gre za predmete v lasti javnopravnih ustanov, ampak se upošteva njihova funkcija: ona ne obsega interne strokovne biblioteke kakega urada, pač pa javno biblioteko in arhiv kakega privatnega društva (n. pr. Società istriana di archeologia e storia patria). V vsebinskem oziru so v tej skupini najvažnejši biblioteke,

muzeji in arhivi v Zadru, na Reki in v Puli, prepeljani v Italijo večinoma; tekom druge svetovne vojne, in nekateri arhivi iz Slovenskega Primorja. — Za obe skupini členu 12 je določena za Italijo tudi obveznost ramplasmata (čl. 12, § 3).

Še bolj splošen značaj brez vsake časovne omejitve imajo določbe aneksa XIV mirovne pogodbe, ki govore o odstopljenih ozemljih sploh in se ne nanašajo samo na Jugoslavijo; v § 1 se določa, da mora italijanska država skupaj z ozemljem odstopiti tudi dokumente administrativnega značaja ali historičnega interesa, v § 4 se pa določa, da mora Italija državi-naslednici izročiti vse predmete umetnostnega, historičnega ali arheološkega interesa, ki tvorijo kulturni patrimonij odstopljenega ozemlja, ki so bili v dobi italijanske oblasti odpeljani s tega ozemlja brez kake odškodnine in ki se nahajajo v rokah italijanske vlade ali italijanskih javnih institucij.

Aneks X. govori o Svobodnem tržaškem ozemlju. V § 4 tega aneksa se obvezuje Italija, da preda STO arhive in dokumente administrativnega značaja in historičnega interesa, ki se nanašajo na STO; STO se obvezuje predati Jugoslaviji oz. Italiji dokumente istega značaja in interesa, ki se nanašajo na jugoslovansko oz. italijansko ozemlje; Jugoslavija je pripravljena predati Trstu arhive in dokumente administrativnega značaja, ki se nanašajo na STO, medtem ko se o historičnih arhivih in dokumentih pri tej obvezi ne govori. V § 15 se Italija obvezuje restituirati STO dobrine, ki so bile ilegalno odpeljane v Italijo po 3. septembru 1945; STO sprejema do Zedinjenih narodov, torej tudi do Jugoslavije, v glavnem iste restitucijske obveze kakor Italija. Niti pri restitucijskih obvezah Italije do STO, niti v restitucijskih obvezah STO do Jugoslavije ni klavzule o ramplasmanu za kulturne predmete.

Tu ne bom analiziral določb o interpretaciji mirovne pogodbe in o sporih zaradi njene izvedbe (za naše vprašanje pridejo v poštev čl. 85, 86 in 87 mirovne pogodbe) in tudi ne določb o rokih za njeno izvedbo (o rokih govori pogodba le pri restitucijah v čl. 75, § 6). V celoti smemo pač reči, da smo s to pogodbo v našem vprašanju, ki so se o njem vodile dolgotrajne diskusije — Politično-teritorialna komisija za Italijo je za vprašanja čl. 12 formirala posebno subkomisijo — dosegli ono, kar je bilo v danem položaju mogoče doseči, zlasti če vzamemo v poštev določbe o ramplasmanu, in da bi bilo samo želeti, da se določbe mirovne pogodbe tudi res izvedejo.

Pogodba z Madžarsko

V trianonski pogodbi od 4. junija 1920 se je Madžarska obvezala izročiti državam-naslednicam historične dokumente, ki so v direktnem odnosu z zgodovino odstopljenih ozemelj, ki so bili od tam odneseni po 1. januarju 1868 (za Italijo: 1861) in ki se nahajajo v posesti madžarskih javnih institucij; razen tega se Madžarska obvezuje, da se bo za »predmete, ki imajo umetniški, arheološki, znanstveni ali historični značaj« in so pripadali državi ali kroni,

pogajala z interesiranimi državami za pogodbe v tem smislu, da izroči predmete in dokumente, ki pripadajo intelektualnemu patrimoniju omenjenih držav, ki bodo s svoje strani po principu reciprocitete tudi izročile Madžarski predmete, ki ima do njih v istem smislu pravico (čl. 177 pogodbe). Čeprav izgleda zlasti druga obveza zelo široka, ni časovno nazaj omejena in bi bilo mogoče na njej graditi razne nade, ji vzame praktično vrednost dejstvo, da pogodba prepušča rešitev vprašanja posebni konvenciji, taka konvencija pa med Madžarsko in Jugoslavijo ni bila nikdar ratificirana. Jugoslavija dejansko od Madžarske ni prejela praktično nikakih historičnih dokumentov ali drugih kulturnih predmetov.

V drugi svetovni vojni je bila Madžarska med okupatorji Jugoslavije (z Bačko, Baranjo, Medjimurjem in Prekmurjem) in zato pridejo za nas v poštev stipulacije o madžarskih restitucijah (čl. 24 mir. pogodbe z Madžarsko), ki se v vseh nas tu interesirajočih točkah dobesedno ujemajo s stipulacijami o restitucijah v čl. 75 mirovne pogodbe z Italijo, ki sem jih že analiziral; obstoji tudi ramplasan pri restituciji kulturnih predmetov.

Bolj važne so pa v tem primeru naše revindikacije za starejšo dobo. Naša država in Češkoslovaška sta v tem oziru postavili svoje zahteve, formirana je bila posebna podkomisija in rezultat dela te podkomisije in nekaterih sprememb na seji Politično-teritorialne komisije za Madžarsko je člen 11 mirovne pogodbe z Madžarsko.

Iz analize § 1 tega člena sledi: a) da gre vsebinsko za arhive, ki so nastali kot organske celote na našem ozemlju, za kulturne predmete vseh vrst, ki so pripadali institucijam na našem ozemlju ali našim historičnim osebnostim, in za originalna umetniška, literarna in znanstvena dela naših kulturnih delavcev; b) da gre za predmete, ki izhajajo iz jugoslovanskega ali češkoslovaškega ozemlja (besede »ki predstavljajo kulturni patrimonij Jugoslavije in Češkoslovaške« je treba razumeti kot posledico ostalih karakteristik in ne kot pogoj, saj bi bile sicer diskusije o tem, kaj je patrimonij in v kakšnem smislu, povsem arbitrarne); c) da gre za predmete v lasti madžarske države ali javnih institucij, torej ne za predmete v privatni lasti; č) da gre za predmete, ki so prišli na Madžarsko kot posledica madžarske dominacije nad temi pokrajinami pred 1919 (ta pogoj seveda ne vključuje n. pr. darovanih in kupljenih predmetov, zato je pa pojem dominacije širši od pojma nezakonite prilastitve, saj vključuje n. pr. prenose bibliotek, arhivov itd. na podlagi odredb ogrskih oblasti, izvršene po tedanjem pojmovanju legalno, a vendar kot posledica dominacije); d) da gre za predmete, ki so okazavšiesja se sout trouvés po ruskem in francoskem tekstu) v lasti madžarske države ali javnih institucij po l. 1848.

Paragraf 2, ki izvzema predmete, pridobljene na podlagi nakupa, darov in volil, in originalna dela Madžarov, je prav za prav odveč, ker vse to sledi iz določb § 1, a je bil vendar sprejet izrecno v tej obliki na zahtevo drugih delegacij.

Paragraf 3 določa posebej, da se nam izročé arhivi izrecno naštetih »ilirskih« dvornih uradov XVIII. stoletja, nekakih ministrstev za srbske zadeve tedanje dobe.

Za obveze po členu 12 ne obstoji ramplasan. Pač pa obstoje za obveze po tem členu specialne določbe o načinu izvedbe; teh stipulacij — kakor sploh stipulacij o rokih in reševanju sporov za te in restitucijske zahteve — tu ne bom podrobneje analiziral (prim. čl. 12, § 1, § 6, čl. 40 mirovne pogodbe).

Z mirovno pogodbo z Madžarsko brez dvoma v našem problemu nismo dosegli vsega, na kar bi imeli pravico. Vendar pa smem trditi, da nam te klavzule dajejo pravico na večino predmetov, ki bi sploh prišli za nas v poštev. V primeri s trianonsko pogodbo pomeni ta pogodba napredek ne samo po vsebini (časovna meja je širša od časovne meje konkretnih določb trianonske pogodbe, vsebinsko je pojem predmetov, ki imamo nanje pravico, mnogo širši), ampak tudi po tem, da je vse načelno rešeno v pogodbi sami in se ne usmerja na sklepanje posebnih konvencij. Potrebno je pa seveda, da se določbe pogodbe tudi lojalno izvedejo.

Pogodbi z Romunijo in Bolgarijo

Obe pogodbi vsebujeta za naša vprašanja le klavzule o restitucijah, analogne onim v italijanski in madžarski pogodbi, bolgarska z ramplasmanom, romunska brez njega. Tudi reševanje sporov je urejeno analogno madžarski pogodbi. Kar se tiče praktičnega pomena, je treba omeniti, da Romunija ni imela okupirane nobenega dela naše države, medtem ko je Bolgarija bila med okupatorji.

Vprašanje pogodbe z Avstrijo in Nemčijo

V saintgermainski pogodbi od 10. septembra 1919 se je Avstrija obvezala, da izroči v glavnem administrativne arhive, dalje administrativne in kulturne predmete, odnesene iz okupiranih pokrajin (n. pr. Srbije in Črne gore), iste predmete, odnesene po 1. juniju 1914 iz odstopljenih pokrajin, in historične dokumente, odnesene iz odstopljenih pokrajin v teku zadnjih desetih let (za Italijo: od 1861; členi 93, 191, 192, 193 pogodbe). Vsa ostala vprašanja izročitve kulturnih predmetov so bila prepuščena specialnim konvencijam. Med Jugoslavijo in Avstrijo je prišlo do konvencije, podpisane na Dunaju 26. junija 1923, ki je bila ratificirana in je stopila v veljavo 29. novembra 1923. O tej konvenciji je mogoče v splošnem reči, da v glavnem zadovoljivo rešuje vprašanje arhivov: izreka princip, da se izročé arhivi, ki so nastali kot organska celota na jugoslovanskem ozemlju, naštevajo se izrečno nekateri arhivi, medtem ko so drugi tudi vključeni v splošni princip; pri drugih kulturnih predmetih o izročitvi ni govora, govori se le o začasni prepovedi odčititve, o predkupni pravici in o pravici do uporabe. Avstrija ni izvedla popolnoma niti obvez iz saintgermainске pogodbe, od arhi-

vov, ki govori o njih konvencija, je pa izročila le nekatere, potem pa je nenadoma pod nepomembnim pretekstom enostavno prenehala izročati arhive, tako da so ostali v Avstriji n. pr. vsi arhivi iz Slovenije, ki predstavljajo za starejše dobe vsaj enako vrednost kakor vsi arhivi, kar jih imamo v Sloveniji. Znano je, da so nato v času druge svetovne vojne nemški okupatorji sistematično ropali kulturne dobrine v raznih delih Jugoslavije, popolnoma izropali n. pr. severno Slovenijo, odvažali iz Srbije po prvi svetovni vojni vrnjene in razne zanje politično važne arhive, znano tudi, da so bili med njimi aktivni zlasti avstrijski specialisti za juhovzhod, in da je večina odpeljanih predmetov odšla na Dunaj, Gradec, Celovec in na druga mesta v Avstriji. Če pomislimo še, da so kulturni predmeti jugoslovanske proveniencije zaradi stoletne avstrijske oblasti v Avstriji bolj številni in važni kakor kjer koli drugod, nam postane jasno, da so od vseh naših kulturnih revindikacij one do Avstrije najvažnejše, ne samo s slovenskega, ampak tudi s splošno jugoslovanskega stališča.

Po osvoboditvi se je z delom na restituciji v Avstrijo odpeljanih kulturnih predmetov začelo že l. 1945. Tu ne more biti moja naloga, opisovati dosedanje delo naših delegacij in odgovoriti na vprašanje, kaj je doslej bilo vrnjeno in kaj ni bilo vrnjeno; vprašanje je zelo obsežno, za odgovor nanj je potreben pregled vsega gradiva in rezultatov, akcija za restitucijo je pa še v teku. Kar se pa tiče vseh ostalih naših kulturnih revindikacij do Avstrije, more pa postaviti osnovo za njihovo izvedbo šele mirovna pogodba. FLR Jugoslavija je formulirala svoje zahteve v tem oziru najprej v specialnem memorandumu, predanem še londonski konferenci namestnikov zunanjih ministrov 24. februarja 1947; nato je na moskovski konferenci zunanjih ministrov naš tedanji zunanji minister Stanoje Simić 17. aprila 1947 govoril med drugim tudi o načinu, kako so Avstrijci v službi nemškega okupatorja odvažali iz Srbije arhive, in v memorandumu naše delegacije od 19. aprila 1947 se postavljajo tudi zahteve glede klavzul o kulturnih predmetih, ki bi morale priti v pogodbo o Avstriji. V tiskanem »Memorandum of the Government of the Federative People's Republic of Yugoslavia to the Deputy Foreign Ministers regarding the territorial and other clauses of the Treaty with Austria«, ki ga je naša delegacija predložila konferenci namestnikov zunanjih ministrov v Londonu aprila 1948, se v aneksih B, C in D formulirajo naši predlogi glede klavzul o kulturnih predmetih v mirovnih pogodbah, in v govoru vodje naše delegacije A. Beblerja 29. aprila 1948 se znova omenja vprašanje vrnitve arhivov. Kar se tiče vsebinske strani naših predlogov, naj samo sumarno omenim, da se v njih zahteva, da pridejo v pogodbo o Avstriji klavzule o restituciji kulturnih predmetov, o ramplasanu za te predmete, o predaji kopij in prevodov, pisanih in tiskanih, od v Avstrijo v času vojne 1941-45 prepeljanih dokumentov, o predaji arhivov okupatorskih oblasti in organizacij na jugoslovanskem ozemlju, oziroma delov avstrijskih

arhivov, ki se nanašajo na to ozemlje, o izvedbi določb saint-germanske pogodbe in arhivske konvencije iz l. 1923, in o posebni klavzuli, ki bi vprašanje izročitve ostalih kulturnih predmetov — razen arhivov — uredila analogno čl. 11 § 1 mirovne pogodbe z Madžarsko, o ramplasmanu tudi za te obveze Avstrije, in o proceduri in rokih za izvedbo teh določb.

Pogodba o Avstriji doslej še ni podpisana in pogajanja o njej se še vrše. Zato morem tu le omeniti rezultate teh pogajanj, kolikor so bili objavljeni. Obstoji sporazum, da pride v pogodbo določba o restitucijah, analogna določbi v italijanski in drugih pogodbah. Kar se tiče ramplasmana za restitucijo kulturnih predmetov, ga predlaga Sovjetska zveza, ostale tri velesile ga pa odklanjajo, seveda iz političnih razlogov, čeprav je jasno, da bi bila taka klavzula pri Avstriji bolj upravičena kakor pri kateri koli drugi državi. Nadalje so se vse štiri velesile zedinile o tem, da v določenem roku po podpisu (oz. ratifikaciji) pogodbe vsaka država zedinjenih narodov javi Avstriji, za katero pogodbo, sklenjeno s prvo avstrijsko republiko, smatra, da je še v veljavi, in katero pogodbo preklicuje; arhivska konvencija od 1923 ni bila nikdar preklicana in bo sporočilo naše vlade v tem smislu pravno obvezalo Avstrijo, da jo spoštuje in izvede. Glede vseh ostalih jugoslovanskih kulturnih revindikacij se, kolikor je bilo objavljeno in kolikor je meni znano, ni doslej še nič sklepalo.

Pri Nemčiji nas interesira vprašanje restitucije naših kulturnih predmetov, ki so bili odpeljani tja, in ramplasmana za te predmete. Tudi tam se to delo vrši, a ugotavljanje dejstev in uspehi dela so tam iz razumljivih razlogov združeni s prav posebnimi težavami; o tem problemu tu ne morem razpravljati. Vprašanje mirovne pogodbe z Nemčijo je pa — kakor znano — še popolnoma odprto.

Stipulacije mirovnih pogodb same pa seveda ne predstavljajo zadnje besede o vprašanju, ki nas interesira. Potrebno jih je tudi lojalno in dosledno izvesti. Tega v veliki meri še nerešenega vprašanja pa v tem poročilu seveda nisem mogel obravnavati.

Fran Zwitter

O perečih vprašanjih naših arhivov¹

Vprašanje arhivov ne more zanimati samo zgodovinarjev, zlasti onih, ki se bavijo z znanstvenim raziskovanjem, temveč mora zanimati tudi širše kroge naše javnosti, zlasti tudi organe naše ljudske oblasti. Arhivi namreč nimajo pomena samo za historike, ker zbirajo, urejajo, hranijo in omogočujejo znanstveno uporabo onih pisanih dokumentov naše preteklosti, ki so res važni in zaslužijo, da se hranijo in študirajo, temveč imajo tudi velik politični in

¹ Referat na petem zborovanju slovenskih zgodovinarjev dne 9. oktobra 1948 v Solkanu pri Gorci.

upravni pomen. Pregled obsežne literature, ki je bila pri nas napisana v pomoč za rešitev našega zapadnega in severnega obmejnega problema, kaže, da je veliko del bilo napisanih na arhivskem gradivu, novejšem in starejšem. Upravni pomen arhivov pa se kaže po tem, da ni mogoče nikdar določiti trdne meje, kje se neha živa in še vedno aktualna registratura, kje pa se začne arhiv, ki ima samo še historični pomen. Ponovno se pokaže, da uradi še potrebujejo dokumentov iz enot, ki so jih že izločili in predali arhivom. Dobro shranjevanje, ureditev in uporabnost arhivov je zato tudi v interesu tekoče administrature.

Neprijetno dejstvo pri nas je, da naši oblastni organi mnogokrat ne kažejo dovolj pozornosti perečim arhivskim vprašanjem. V primeru z drugimi državami skrb za arhive pri nas zaostaja. Ne zaostaja pa samo za državami s kapitalističnim družbenim redom, temveč še mnogo bolj za družbeno progresivnimi državami, med katerimi ČSR in SZ izpričujeta največ skrb za varstvo in ohranjanje arhivov in arhivskega gradiva. Čas je, da tudi pri nas posvetimo arhivom več pozornosti in uredimo vsa pereča vprašanja ter ustvarimo vse pogoje, da se bo slovenska zgodovinska znanost mogla razmahniti in uspešno tekmovati z znanstveno delavnostjo ostalih narodov Jugoslavije.

*

Slovenski zgodovinarji smo že večkrat razpravljali o perečih vprašanjih naših arhivov. Na različne načine smo skušali prikazati pomen naših arhivov za historike kakor tudi za politične in upravne organe. O njih smo razpravljali na obeh povojnih zborovanjih slovenskih zgodovinarjev, sklepali resolucije, pisali spomenice, toda vprašanje naših arhivov se bistveno ni premaknilo iz starih kolesnic. Nismo še našli dovolj razumevanja za arhivske dokumente naše preteklosti. Večkrat smo slišali celo izjave, ki kažejo do njih naravnost nekulturen odnos. Na letošnjem zborovanju zgodovinarjev se bomo zopet bavili z vprašanjem naših arhivov. Medtem ko se je dosedanje razpravljanje bavilo predvsem z vsebinskim prikazom naših važnejših arhivov, bomo na današnjem zborovanju slišali več o organizacijski in tehnični strani naših arhivov. Pregledali bomo položaj naših arhivov po sedanjih zakonodaji ali točneje po sedanjih uredbah in odlokih, nadalje stanje v praksi in končno, kaj je potrebno storiti, da arhivsko vprašanje preneha biti vprašanje.

I. Samostojne arhivske ustanove smo dobili Slovenci šele po vojni. Zato so bile samostojne oblastne norme o arhivih izdane naravno šele po vojni. Vlada Ljudske republike Slovenije je doslej izdala dve uredbi, ki se nanašata na arhivske zbirke. Prva je bila uredba o ustanovitvi Osrednjega državnega arhiva Slovenije (ODAS) in arhivskega sveta z dne 31. X. 1945 (Uradni list SNOS in NVS št. 50, 7. november 1945), druga pa uredba o ustanovitvi Muzeja narodne osvoboditve (MNO) z dne 7. februarja 1948 (Ur. l. LRS št. 7, 10. II. 1948). Ta uredba govori sicer o Muzeju NO, toda na pravi muzej se izrecno nanaša samo ena točka, na arhivske zbirke

pa v bistvu dve (1 in 2). Bistveno vprašanje pri vsaki uredbi je obseg nalog in kompetenc, ki vsaj načelno vplivajo na ožji ali širši razmah ustanove. ODAS-u daje ustanovna uredba v začetku obsežne kompetence. ODAS naj hrani in zbira vse zgodovinske ali kulturno pomembne arhivske predmete in zbirke, ki se tičejo narodnostnega ozemlja in slovenskega naroda (čl. 2). Nadaljnji stavki in členi pa to kompetenco precej okrnjujejo. Njihova stilizacija ni sicer jasna in dognana, vendar dopušča močne omejitve. Tako o varstvu in shrambi arhivov, ki jim grozi propad ali so neprimerno hranjeni, ne odloča samostojno ODAS, temveč minister za prosveto. Kar se tega tiče, gre mnogo dalje zvezna odredba o začasnem zavarovanju arhivov. Poudariti je treba, da daje take pravice odredba, ki je pravno manj kakor uredba. Dalje se ODAS avtomatično množi z arhivalijami državnih oblastev in ustanov v območju Slovenije, kakor pravi člen 3, toda v istem členu je zopet stavek, da na željo oblasti, ustanov, gospodarskih podjetij, društev more sprejeti v hrambo (torej ne v last!) njihove arhive, zbirke arhivalij oziroma arhivske predmete. Nikjer tudi ni nobene definicije, kaj je arhivski predmet in v čem se razlikuje od arhivalij vobče. Pri uredbi o MNO je vprašanje kompetence rešeno mnogo krajše, precizneje in jasneje. Po čl. 2 t. 1 muzej zbira in hrani vseh vrst gradivo, ki kakor koli osvetljuje narodnoosvobodilno borbo kot tako, njen izvor in njene cilje ter stanje, ki je vladalo v deželi med to borbo. Nobene besede ni o teritorialnem obsegu muzejeve kompetence, toda logično je misliti na slovensko narodnostno ozemlje. Pripomniti je tudi treba, da ta uredba ni v nobenem nasprotju z uredbo o ODAS-u, ker je v skladu s 3. členom te uredbe, da poleg ODAS-a lahko eksistirajo ali se ustanovljajo še novi državni arhivi. Uredba o ODAS-u obširno govori o arhivskem svetu, njegovih nalogah in sestavi. Ti členi omogočajo že danes obsežno delo v korist naših arhivov, ki je na žalost ostalo nerealizirano, ker arhivski svet ni bil imenovan. Personalno vprašanje obe uredbi le nakazujeta, ne da bi se spuščali v podrobnejšo klasifikacijo. Važna razlika med obema uredbama pa je, da uredba o MNO navaja, da je njegova naloga tudi izdajati znanstvene publikacije o narodnoosvobodilni borbi, in mu s tem vsaj posredno daje značaj znanstvene institucije, medtem ko uredba o ODAS-u tega ne omenja posredno niti neposredno. Nobena uredba pa ne predvideva nikjer nikakega jamstva, da bi se skrb katere koli institucije za ohranitev in varstvo arhivalij stvarno uresničila, če treba tudi proti volji škodljivca. Vprašanje kontrole in sankcij za izvrševanje danih nalog v sedanjih uredbah vobče ni postavljeno.

Poleg citiranih uredb federalnega obsega se tiče arhivov še uredba o začasnem zavarovanju arhivov, ki jo je izdala zvezna vlada FLRJ 12. III. 1948 (Ur. l. FLRJ št. 25 z dne 27. III. 1948, ukaz 179). To je tretja normativna odločba, ki se nanaša na naše arhive. Uredba ima do nadaljnjih odredb provizoričen značaj, kakor je označen že z naslovom, vendar ima tako važne določbe, da so jo

nekateri arhivarji zaradi njih upravičeno imenovali »magna charta« vseh naših arhivskih odredb. Vsebinsko obsega ta odredba tri dele: V prvih treh točkah opredeli točneje, katere arhive je treba imeti za arhive bivših državnih in samoupravnih ustanov, kaj so arhivi društev, združenj in drugih pravnih oseb ter posameznikov. V četrti in peti točki zahteva odredba točne popise vseh arhivov, njihovega obsega in stanja, ki jih je treba dostaviti pristojnemu republiškememu državnemu arhivu. V 6., 7. in 8. točki odredba predvideva in daje navodila in ukrepe za zavarovanje arhivalij, prepoveduje kakršno koli uničevanje, preseljevanje iz kraja v kraj, odsvojitve ali odbiranje arhiva ali posameznih njegovih spisov. Končno predvideva še druga navodila za varstvo arhivalij, ki bi jih izdal pristojni državni arhiv v zvezi z Zavodom za varstvo kulturnih spomenikov.

V primeri z našo uredbo o ODAS-u je zanimivo, da ta odredba v 6. in 7. točki, ki govorita o ukrepih za zavarovanje in prepovedi uničevanja, preseljevanja, odsvojitve ali odbiranja arhivov, daje republiškememu državnemu arhivu večjo kompetenco, kakor jo daje naša uredba ODAS-u, in oblastnim organom nalaga za arhive resnejšo skrb, kakor so jo imeli kdaj koli doslej. Slaba stran zvezne odredbe je, da ne vsebuje nikakih sankcij. S tem pa moč njenih točk praktično veliko izgubi na veljavi. Reči bi mogli, da njeno začasnost izraža prav pomanjkanje sankcij.

II. Mimo normativnih odločb je za arhive važen, ob pomanjkljivosti normativnih odločb celo važnejši, praktični odnos do arhivov pri vseh onih, ki imajo dejansko z njimi opravka. Praktično stanje arhivov je lahko mnogo boljše, kakor določujejo uredbe in predpisi, lahko pa tudi mnogo slabše. S tem seveda nočemo reči, da je praksa vse, saj nam vsakdanje življenje izpričuje, da so odločbe potrebne; vendar je treba oboje spraviti v sklad po najboljšem interesu arhivov. Za pravilno razumevanje naših arhivskih problemov je pa treba poznati tudi praktično stanje naših arhivov. Iz točne analize praktičnega stanja je šele mogoče napraviti nove pravilne sklepe. To praktično stanje pa kaže nekatere velike in škodljive nedostatke.

1. Nerazumevanje za arhivsko gradivo je povzročilo, da so bile često uničene arhivalije ali pa celo celi arhivi, ki imajo historični pa tudi politični ali praktični upravni pomen. Včasih so celi arhivi končali kot makulturni papir v papirnici. Nikomur ni prišlo na misel, da bi prej obvestil kakega arhivskega strokovnjaka, da bi pregledal gradivo in izrekel sodbo o nadaljnjem odločanju z njim; ni bilo tozadevnih zakonitih odredb ali vsaj navodil. Zaradi nerazumevanja ali celo mržnje do »starega« papirja so bili uničeni dragoceni dokumenti naše preteklosti. Zlasti gospodarske organizacije so pokazale malo spoštovanja do »starih« arhivov. Tako je bilo uničeno n. pr. obsežno in važno gradivo zasavskih rudnikov, velik del uradnih spisov Okrožnega urada v Ljubljani, spisi prosvetnega oddelka na bivši banski upravi itd., v Beogradu celo arhiv bivše narodne skupščine. Tudi okupatorski

uradni spisi so bili v mnogih primerih uničeni po geslu, da gre za švabske stvari, in to brez ozira na pomen, ki ga morejo imeti. Zaradi tega uničevanja brez vsake predhodne ocene vrednosti arhivalij trpi celo tekoča administracija (n. pr. pri gradbenih, vodovodnih in podobnih spisih).

2. Malo drugačen odnos do arhivaličnih dokumentov kažejo oni, ki »stare« papirje odstranijo iz kolikor toliko primernih prostorov in jih zavržejo s tem, da jih spravijo v neprimerne prostore in v popolnem neredu prepuste počasnejšim, toda prav tako temeljitim uničevalcem arhivalij: prahu, vremenskim nezdodam in različnemu mrčesu. S takimi metodami so po osvoboditvi marsikod povzročili arhivalijam veliko škodo. Od takega ravnanja niso bile izvzete niti tekoče registrature, ki so jih ob razdelitvi ali združitvi okrajev odvrgli pod streho in jih prepustili usodi. Da more zaradi takega postopanja z arhivi ob številnih spremembah v našem državnem aparatu, zlasti ob razformiranju raznih institucij, trpeti tudi tekoče poslovanje, dokazuje v Beogradu primer arhiva Državne komisije za kulturno škodo, ki je ostal zanemarjen in v neredu ob prenehanju zveznega ministrstva prosvete ob sprejemu ustave v začetku 1946, medtem ko se je začelo leta 1947, ko je bilo potrebno sestavljati liste kulturnih predmetov, ki jih zahtevamo na podlagi mirovnih pogodb, isto delo organizirati na novo.

3. Zaradi neprimernih prostorov in notranje opreme morajo biti tudi nekateri arhivi, katerih vrednost znajo njihovi upravitelji ceniti, dobesedno vskladiščeni, zaradi česar ni dana nobena možnost, da bi jih kdo mogel znanstveno izkoriščati. Danes so v takem stanju zlasti one arhivalije, ki so bile 1945 odpeljane iz vladne palače in so danes vskladiščene v podstrešnih prostorih Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani; te arhivalije obsegajo dobo od 1860—1945 in so danes za znanost mrtve. Na podoben način je v Muzeju narodne osvoboditve zaradi premajhnega prostora vskladiščen del nemških upravnih spisov, v poslopju ljubljanskega mestnega muzeja precejšen del spisov MLO, v Novem mestu so pa arhivalije kar raztresene po raznih prostorih, za bodoče jim pa obljublajo kletne prostore. Kako važen je način hranjenja za usodo arhivalij, nam pove dejstvo, da začno slabo ohranjeni, na stroj pisani akti bledeti in izgubljati čitljivost po nekaj desetletjih. Jasno je, kaj pomeni to za zgodovinsko znanost, a v nekaterih primerih tudi za tekočo upravo.

4. Kot zgodovinarji, ki bomo nekoč prevzeli in deloma že danes prevzemamo arhive, ki so služili še po osvobojenju in ki po večini še danes služijo tekočim praktičnim potrebam, si dovoljujemo opozoriti na vprašanje, ki sicer ne spada v našo kompetenco. Za vsakega arhivarja in historika je ogromnega pomena, če je bil arhiv, ki ga prevzame, v vsakem oziru dobro urejen; on ima ogromne in nepotrebne težkoče z arhivi, ki ga niso uredili tisti, ki so ga praktično uporabljali in ki ga najbolje poznajo, a so mu ga predali v neredu. Na žalost se to v mnogih primerih dogaja.

Še slabše pa je, če se potem neurejenost arhivalij tudi po prevzemu v arhivsko ustanovo ne odpravi, temveč se vleče v nedogled. Tako stanje je na eni strani lahko dokaz nerazumevanja ali omalovaževanja funkcije arhivov, na drugi strani pa dokaz neznanja ali pa pomanjkanja volje, poskrbeti za osnovno zahtevo vsake arhivske ustanove: red, urejenost arhivalij. Ta red je pogoj, ki mora biti izpolnjen, če hočemo, da bo zgodovinska znanost lahko ustvarjala. Brez urejenih arhivov resnično znanstveno zgodovinarsko delo ni mogoče. Ob tem dejstvu se morajo tudi naši oblastni organi resno zamisliti.

5. Podobno vprašanje, ki sicer ne spada v našo kompetenco, pa ima po prevzemu arhiva težke posledice za delo arhivarja in znanstvenika, je vprašanje centralnih registratur, to je administrativnega organa, ki bi enotno registriral vse došle in odposlane dopise ter vodil potrebne indekse in registre o vseh dopisih. Namesto tega sprejema in odpošilja dopise vsak administrativni oddelek neposredno in samostojno. Posledice take ureditve niso usodne še danes, temveč bodo čez nekaj let, ko zaradi takega sistema ne bo mogoča nobena preglednost in naknadna informacija o kakem prejšnjem problemu, ker se nihče ne bo mogel na celoto spoznati. Čisto upravni razlogi preglednosti in hitrega informiranja o predmetu govore za uvedbo centralne registrature pri onih institucijah, predvsem ministrstvih, ki jih sedaj nimajo, in za ohranitev pri onih, ki bi jih morda želeli ukiniti (MLO v Ljubljani). Mnogo pa bo s tem pomagano tudi bodočemu arhivarju in zgodovinarju in zato si dovoljujemo opozoriti na problem uvedbe oziroma ohranitve centralnih registratur pri ministrstvih, MLO v Ljubljani in okrajnih odborih, problem, ki bo v nekaj letih pereč v vsej ostrini; z njihovo uvedbo oziroma ohranitvijo bi kasneje odpadlo veliko zelo neprijetnih težav.

6. Težko vprašanje v arhivski stroki je pravilna klasifikacija nameščenca v arhivu kot znanstvenega delavca. V tej klasifikaciji vladajo danes pri nas nepravilni pojmi. Zagrešila jih je uredba o bibliotekarsko-arhivski stroki, ki jo je po zvezni uredbi prinesel Uradni list LRS št. 40 z dne 27. septembra 1947. Po njej ne samo ni nobene razlike med arhivom kot znanstveno ustanovo in registraturo, temveč arhiva kot znanstvene ustanove sploh ne pozna. Zato pojem arhivarja zamenjava s pojmom manipulanta v registraturi. Treba pa je vedeti, da je med arhivom kot znanstveno ustanovo in »arhivom«, ki vsak dan sproti nastaja izpod rok upravnih organov, velika razlika. Arhiv kot znanstvena ustanova ima prvenstveno nalogo, ravnati z arhivskim gradivom po znanstveni metodi in ga po znanstveni metodi uporabljati za znanstvene cilje. Brez po znanstvenih vidikih urejenih arhivov je razvoj znanosti, ki črpajo iz arhivov, nemogoč. Take arhivske ustanove so danes pri nas Osrednji državni arhiv in Muzej narodne osvoboditve kot osrednji ustanovi, ljubljanski Mestni arhiv pa kot primer lokalne arhivske znanstvene ustanove. Povsem drugačnega

značaja je »arhiv«, ki nastaja izpod rok upravnih organov vsak dan sproti. Take »arhive« imajo naša ministrstva, okraji, mestni in krajevni ljudski odbori. Mednje spadajo najrazličnejša gospodarska podjetja kakor tudi vse stopnje političnih organov. Izven dvoma je, da je tudi te »arhive« treba urejati in marsikaj tudi obdelovati po začetnih arhivskih načelih. Toda njihovo obdelovanje ni znanstveno, temveč le tehnično administrativno. Prav tako tudi njihovo uporablanje ni znanstveno, v najboljšem slučaju zasleduje le trenutno važne informativne cilje, ki ne slone na bazi široke medsebojne povezanosti razvojnega toka dogodkov. Skratka, tovrstno stekanje gradiva ni arhiv, temveč registratura, to je pripravljajoči stadij za arhiv, ki nastane tedaj, ko se registratura ne uporablja več za tekoče uradovanje.

Med arhivom kot znanstveno ustanovo in registraturo kot bodočim, to je pripravljajočim se arhivom, je velika razlika. Uredba o bibliotekarsko-arhivski stroki te razlike ni videla. Videla pa je ni, ker je videla le »arhivsko« delo v registraturi. Za to naravnost govori člen 2 v objavljeni uredbi. Po njem je tudi razvidno, da je stvarno pojem registrature izenačen s pojmom arhiva. V čl. 2 je sicer navedena beseda, ustanova, toda ta beseda je ne samo dvoumna, temveč tudi mnogoumna. Ustanov je veliko in različnih. N. pr. podjetje Gradis, Državna založba Slovenije, Fizikurna zveza, ekonomat itd. Vsaka od teh ustanov ima svoj »arhiv«. Toda ali naj bo njen arhivar enakovreden arhivarju v Muzeju narodne osvoboditve ali Osrednjem državnem arhivu kot znanstvenih arhivskih ustanovah? Razlika je tu že tako evidentna, da je nadaljnje tolmačenje odveč. Sedanja uredba o bibliotekarsko-arhivski stroki je torej taka, da našim znanstvenim arhivskim ustanovam ne ustreza, ustrezati pa more le registraturam. Če hočemo v naših arhivskih znanstvenih ustanovah omogočiti, podpreti in razviti znanstveno delo, potem je treba, da naša oblast dá arhivski stroki poudarek znanstvene ustanove, pojem arhivarja kot znanstvenega delavca zakonito zavaruje in uredi njegov položaj. Kolikor bi se v danem trenutku ne mogla spremeniti (§ 18) ali izdati nova uredba o arhivski stroki, bi bilo treba vse nameščence v arhivskih znanstvenih ustanovah, ki imajo fakultetno izobrazbo, klasificirati ne po bibliotekarsko-arhivski stroki, temveč po prosvetni stroki (razdelek D), kjer so naštetih poklici v znanstvenih ustanovah.

Rešitev vprašanja klasifikacije nameščencev v arhivih na podlagi obstoječe uredbe se pokaže kot nepravilna še posebej, če si predočimo vprašanje kadrov v arhivski stroki. Arhivar se mora na historičnem področju posebej specializirati za historične pomožne vede. To so visoke zahteve, ki se stavljajo ljudem, ki naj se posvete arhivski stroki. Če pri nas niso ljudje v arhivih vselej izpolnjevali teh zahtev, se je to zgodilo zato, ker delno arhivi zaradi neurejenosti niso nudili potrebnih pogojev, včasih pa so v arhivih bili ljudje, ki jim arhivi niso bili zadosti pri srcu. V arhiv-

sko stroko spadajo prvenstveno zgodovinarji. Toda treba je vedeti, da ima le majhen odstotek vseh zgodovinarjev, ki so dokončali študij zgodovine na univerzi in ki jim je priznana kvalifikacija za pouk zgodovine na srednji šoli, kvalifikacijo, ki se zahteva od arhivarja. Pod tem vidikom postane jasno, da se je arhivarjem zgodila krivica, ko so jim priznali kvalifikacijo, ki je nižja od one profesorjev na srednji šoli; jasno je tudi, da je ob takih pogojih nemogoče misliti na vzgojo naraščaja arhivarjev, vzgojo, ki že sicer predstavlja problem zase (s potrebnimi tečaji, specialnim študijem nekaterih strok, uvajanjem v praktično delo itd.).

III. Pregledali smo stanje naših arhivov po uredbah in v praksi. Ne prvo in ne drugo ni na primerni višini, ki naj bi ustrezala znanstvenim zahtevam in potrebam po takih ustanovah. Preden se lotimo vprašanja, kaj je treba storiti, da arhivsko vprašanje ne bo več vprašanje, naj nam bo dovoljeno ustaviti se še pri nekaterih vprašanjih, ki se pokažejo, če globlje pogledamo v celotni kompleks arhivskih problemov, v praktično funkcioniranje naših arhivov in smiselno izpolnjevanje njihovih nalog. Jasnost pri teh vprašanjih je potrebna, ker se morajo ta vprašanja vključiti v končno reševanje celotnega arhivskega problema.

1. Prva potreba v kompleksu naših arhivskih problemov je specializacija in osamosvojitve glavnih arhivov. Ni še daleč čas, ko so naši arhivi bili upravno del muzejev ali pa so celo še, kar je po uredbi primer pri Muzeju narodne osvoboditve. Ne more biti dvoma, da je značaj praktičnih ciljev muzejskih predmetov čisto drugačen kakor arhivskih in arhivsko-bibliotečnih dokumentov. Muzejski predmeti dobe svoj pomen in izraz šele v razstavnih dvoranah. Tam postanejo, povezani bolj ali manj v procesualni tok človeške zgodovine — učilnica ljudstva. Delovne metode v muzejih so bistveno drugačne kakor v arhivih. Način praktičnega izkoriščanja in koristi muzejev je bistveno drugačen kakor pri arhivih. Arhivi zahtevajo drugačno obdelavo, drugačno hranjenje, drugačno varovanje in drugačno izkoriščanje. Arhivalije pa postanejo uporabljive in dostopne širšim množicam, potem ko jih znanstveniki izkoristijo in njihove »skrivnosti« povežejo v svojih razpravah — v obliki knjig. Spričo tega dejstva lahko rečemo, da je funkcija arhivov bistveno drugačna kakor funkcija muzejev. Ta drugačna funkcija tudi zahteva, da arhive drugače tretiramo kakor muzeje. In ker moramo arhive drugače tretirati, moramo zanje tudi poskrbeti z drugačnimi organizacijskimi oblikami. Ločitev od muzejev je brezpogojno nujna.

Posebno vprašanje pri arhivih je vprašanje njihove grupacije. Po svojem značaju so arhivi lahko republiškega, pokrajinskega ali lokalnega pomena. Zakonodajna in upravna oblast morata računati sicer z vsemi, vendar bosta pa nekaterim dali večji poudarek, večjo važnost. Najpomembnejši morajo v republiškem okviru biti splošno republiški arhivi, ker v svojih prostorih zbirajo arhivalije predvsem osrednjih državnih organov. V vertikalni, to je časovni smeri

zbiranja arhivalij, razen izjemnega položaja Muzeja narodne osvoboditve, doslej ni bilo omejitev. Velika prelomnica, ki je v naši zgodovini nastopila z dobo narodnoosvobodilne borbe kot dobo, ki je zaključila kapitalistično dobo slovenske zgodovine, pa nam kaže potrebo potegniti konsekvence iz te prelomnice tudi pri zbirkah naših arhivalij splošno republiškega pomena, to je pri naših osrednjih arhivih. V tem smislu bi bilo treba pri nas osnovati dva osrednja državna arhiva: prvi bi bil historični arhiv, drugi pa arhiv narodnoosvobodilne borbe in socialistične izgradnje. Ločnica med obema bi bilo leto 1941. Praktično bi se sedanji Osred. drž. arhiv Slovenije preoblikoval v historični arhiv, Muzej narodne osvoboditve pa z izločitvijo muzejskega dela v arhiv narodnoosvobodilne borbe in socialistične izgradnje. Ta končni cilj je mogoče doseči preko različnih stopenj v skupnem okviru, namreč v okviru ODAS-a. Kar se tiče arhivalij, bi izvedba te delitve in reorganizacije danes ne povzročala niti najmanjših težav. Poleg ustanovitve dveh državnih arhivov po nakazani časovni in istočasno tudi vsebinski delitvi vidimo še potrebo oba osrednja državna arhiva prenesti iz resora ministrstva za prosveta v resor predsedstva vlade LRS. Ta prenos je potreben, ker imajo zlasti osrednji državni arhivi velik politični in upravni pomen. Problemi, ki pristopajo v njihovi zvezi, se zaradi prepletенosti in zaradi položaja predsedstva vlade najlaže rešujejo v okviru predsedstvenega ministrstva.

Med najvažnejšimi razlogi za predsedstveno kompetenco je svojevrstni pomen arhivov. Pod vplivom avstrijske tradicije so pri nas gledali na arhive kot na kulturne ustanove v običajnem smislu besede in jih zato vezali na ministrstva za prosveto. Kakor v Avstriji so pri nas arhivalije tretirali kot muzealne predmete in arhive po vrhu še združevali z muzeji. Taka povezava je bila dokaz nepoznavanja delovnih metod v arhivih, izkoriščanja arhivov, njihovih namenov, skratka nepoznavanja celotne funkcionalnosti arhivskega gradiva. Po današnjih arhivskih pojmih so taki sistemi stvar zaostalosti. Kajti arhivi so samo delno kulturne ustanove v tem smislu. V mnogo večji meri so arhivi upravnega, gospodarskega in političnega pomena, torej takega značaja, ki ima samo s prosvetnim resorom zelo malo opraviti. Čim bolj se iz preteklosti približujemo sedanjosti, tembolj postane to jasno vsakomur. Spričo upravnega, gospodarskega in političnega pomena, zlasti sodobnih arhivalij (dokumentov iz NOB in socialistične izgradnje FLRJ) je smiselno mogoče arhive podrediti samo Ministrstvu za notranje zadeve ali Predsedstvu vlade.

Zaradi nekaterih momentov, na katere ne smemo pozabiti, je pri iskanju kompetence nad arhivi mogoče misliti predvsem na Predsedstvo vlade.

Pri reguliranju arhivskih vprašanj ne smemo pozabiti, da so arhivi nastali in nastajajo v daleko največji meri iz registra-

tur, ki jih imajo vsi resori. Linija ločitve med arhivom in registraturo, to je, kdaj neha prvo in kdaj začneja drugo, se ne da točno določiti. Neka vez stalno eksistira med njima. Zato arhivar stvarno ne more biti ravnodušen in brezbrizen, kaj in kako se z registraturami dela. Čeprav nima posebnih želja, da bi se vmešaval neposredno v delo registratur, pa mu vendar ni vseeno, če registrature predstavljajo kup kaosa. Vsak arhivar se le preveč zaveda, da se v registraturi ustvarja bodoči arhiv. Iz te zavesti pa izhaja spoznanje, da je med obema neka mera sodelovanja. V čem naj konkretno obstoji to sodelovanje, danes še ne more biti jasno, ker so registrature večkrat še na slabšem ko arhivi in se registraturnega problema še nismo lotili. Izven dvoma je samo to, da je na redu v registraturah tangiran tudi arhivar. V zvezi s tem bodo arhivski strokovnjaki morali imeti v bodoče neko mero strokovne evidence tudi nad registraturami. Registratur pa ne ustvarja samo en (prosvetni!) resor, temveč vsi resorji. Razume se, da ne more kateri koli resor posegati v drugega, temveč more biti to samo najvišji, samo reprezentant vseh — Predsedstvo vlade.

Znano je, da v naši državi ni potreben samo zakon o arhivih, temveč prav tako zakon o registraturah. Ta zakon ne bo usmerjal dela samo v registraturi enega resora, temveč vseh. Vrhovna kompetenca nad linijo registratur ne bo mogla biti pridržana kateremu koli si želi biti resoru. Logično namreč je in bo moralo biti, da bo vrhovna kompetenca nad registraturami pridržana Predsedstvu vlade. Ker so med registraturami in arhivi stične točke življenjskega značaja, ker se registrature v procesu življenja redno prelivajo v arhive, je ne samo naravno, temveč tudi nujno, da se vzpostavi med obema panogama kompetenčna skladnost, to je istočasna podrejenost arhivov Predsedstvu vlade.

Registrature so bodoči arhivi. Po krajšem ali daljšem razdobju bodo oddajale svoj material arhivu. Pri pobiranju arhivov morejo nastati spori s prizadetim resorom. Spori ne morejo biti samo upravnega značaja, ker arhivi nimajo samo upravnega značaja. V arhivih je nakopičena ogromna politična vsebina, arhivi so tudi političnega značaja. In kdo more zanikati, da je in mora biti v tem primeru v prvi vrsti prizadeto Predsedstvo vlade. Torej je zopet odločilna njegova kompetenca.

Arhivska vprašanja niso samo strokovna vprašanja. Vsakdanja praksa nam kaže, da živo posegajo na območje oblasti. Spori, ki pri tem nastajajo, niso čisto upravnega, pa niti čisto političnega značaja, temveč prav vprašanje oblasti, vprašanje avtoritete. V arhivih niso arhivalije samo enega resora, temveč vseh in lahko še marsikaj drugega. Uporabljajo jih različni ljudje in v različne namene: znanstvene, upravne, gospodarske in politične. Arhivska ustanova pa posega izven arhiva tudi na teren, kjer se prav tako pojavljajo križajoči se interesi. Po znanem reku iz hrvatske zgodovine, da kraljestvo ne more kraljestvu predpisovati zakonov, moremo reči, da tudi en resor ne more ukazovati drugemu. Za izvršitev naloge

je potrebna odločitev onega, ki ma prednostni položaj, višjo avtoriteto. In to je in more biti samo Predsedstvo vlade. Samo pod njegovo avtoriteto je mogoče koordinirati delo križajočih področij. In arhivska stroka je taka, da posega na vsa področja, oblastna in privatna. In to dejstvo zopet govori za podrejenost arhivskih ustanov Predsedstvu vlade.²

2. Pri utemeljevanju potrebe po ločitvi muzejev od arhivov smo naglasili, da je taka ločitev nujna. Povsem drugače je pa s knjižnico. Pri tem ne mislimo na morebitno tako knjižnico, kakor je zbirka nacističnih in fašističnih knjig v Muzeju narodne osvoboditve, ki je zaradi arhivsko dokumentaričnega značaja nepogrešljivo dopolnilo ostalih arhivskih zbirk, temveč mislim na običajno knjižnico, ki bi v sklopu arhiva nudila ali vsaj omogočila študij specialnih arhivskih in splošnih zgodovinskih problemov. Taka strokovna knjižnica je kot sestavni del arhivske ustanove brezpogojno nujna. Morala bi biti čim lepši dokument domačih in tujih znanstvenih dognanj. Prav kar se tiče tujih del, so naše arhivske ustanove prejele zelo malo ali nič. Pri tem nabavljanju ne pade krivda na premajhno iniciativnost vodečih faktorjev v naših arhivih, ali vsaj ne vedno, pač pa so večje nerazumevanje kazali nekateri ljudje pri oblastnih organih. Nabavljanje tuje literature, brez ozira od kod, samo da ima znanstveno vrednost, in pa take, ki še posebej obravnava nas, pa naj bo že na kakršen koli način, ni samo v interesu naše znanosti, našega znanstvenega obravnavanja takih ali takih problemov, temveč tudi državna nujnost, da ji je po potrebi mogoče hitro spoznati in izkoriščati tuje misli in dognanja. Seveda ima tako nabavljanje večkrat poteze zaupnega značaja. To pa nas ne sme motiti. Tako nabavljanje je nujno v interesu nas samih. Naša oblast bi se morala tega zavedati in izdati za tako nabavljanje vsa potrebna pooblastila, ki bi jih ne spremenile nobene spremenljive politične okoliščine. Treba bi se bilo zavedati, da pri tem ne gre za kako trenutno informacijo, temveč za gradivo trajne vrednosti. K temu je treba še dodati, da so arhivi za nekatere arhivalije in za nek določen čas konspirativne ustanove. Tega dejstva se celo naši oblastni organi premalo zavedajo. Ne vedo, da ni mogoče vseh arhivalij izkoriščati v vsakem času, da je zato treba večkrat izjemnih okoliščin in izjemnih pooblastil. Spričo tega dejstva je tudi nabavljanje tuje literature kakor koli ovirati ne samo neumestno, temveč za naše lastne interese škodljivo. Nekoliko bolje je bilo z nabavljanjem domače literature vsaj v Institutu narodne osvoboditve, sedanjem Muzeju narodne osvoboditve. V reorganiziranih arhivih pa bi bilo treba izboljšati način nabavljanja domačih tiskanih proizvodov. Treba bi ga bilo čim bolj olajšati. Pri tem nabavljanju gre za specialne produkte: za slovenske liste,

² Argumentacije za upravno kompetenco nad arhivi v referatu na zborovanju zgodovinarjev v Novi Gorici ni bilo. Tu je zato dodana naknadno.

dnevnik in ostale časopise ter knjižno literaturo historičnega, političnega, gospodarskega in publicističnega značaja. Dobro in koristno bi bilo, da bi se nabava tovrstnih proizvodov omogočila z obveznimi brezplačnimi izvodi. Za slovenski okvir, in za tega tu predvsem gre, bi se tak načrt mogel izpeljati brez večjih težav. Kaj lahko pomeni imeti več časopisnih kompletov in shranjenih na različnih krajih, si moremo predstaviti, če pomislimo na avionsko nesrečo nad Narodno in univerzitetno knjižnico med vojno. Vsi pomisleki odpadejo takoj.

3. Ob rastoči specializaciji arhivov se v vsej ostrini pojavlja tudi vprašanje koncentracije arhivov ali točneje arhivalij, ki spadajo skupaj. Pri tem je treba razločevati koncentracijo od centralizacije; razločujeta se po metodah in ciljih. Nam ne sme iti za nobeno mehanično kopičenje arhivalij in ukinjanje drugih arhivov, temveč za smiselno združevanje arhivalij, ki spadajo skupaj. Praktično se to pravi: v osrednjih državnih arhivih je treba zbrati vse, kar je splošno slovenskega značaja, v lokalnih arhivih pa naj se zbira tisto, za kar so določeni in ne presega lokalnega značaja. Smisel koncentracije je v tem, da je za vsakega znanstvenika delo v takem arhivu neprimerno lažje in bolj ekonomsko, ko mu ni treba izgubljati toliko dragocenega časa, v instituciji sami pa se interno delo mnogo lažje opravlja pod enotnimi vidiki. Praktično izvajanje koncentracije arhivalij je pa seveda različno. Pri sedanjem ODAS-u posega celo v mednarodno politiko, kolikor gre za vrnitev arhivalij, ki so jih v zadnji vojni odnesli okupatorji, ali pa so jih na sedanje avstrijsko ozemlje odnesli že pred desetletji. Pri arhivalijah v Muzeju narodne osvoboditve so težave drugačnega značaja. Marsikateri zbirke so še v privatnih rokah; ali pa so jih privatniki zaradi napačne politične konspiracije zadržali in potem založili neznanu kam. Drugod se zopet kaže namen, da se arhivalije splošnega značaja obdrže v lokalnih rokah. Koncentracija arhivalij iz dobe narodnoosvobodilne borbe pa je nujna bolj kakor katera koli, saj je arhiv narodnoosvobodilne borbe edini, ki ima resnično vseslovenski značaj. To dejstvo imamo vsekakor premalo pred očmi. Ta koncentracija je tudi v naših rokah in ne posega v mednarodno vprašanje, kvečjemu gre preko meja LRS.

*

Naše razlaganje je pokazalo, da so pereča vprašanja naših arhivov mnogovrstna. Nekatera so čisto praktično tehničnega značaja, druga bolj normativno organizacijskega. Vsekakor pa kažejo, da so nedostatki veliki. Praktično reševanje jih lahko obseže v naslednjih zahtevah:

1. Prvenstvena potreba je arhivski zakon, ki naj normativno uredi vsa pereča organizacijsko arhivska vprašanja: vprašanje malog in kompetenc, vprašanje grupacije naših arhivov, vprašanje jamstva za izvrševanje postavljenih nalog, zlasti pa vprašanje varstva in zaščite arhivskega gradiva, da bi bilo onemogočeno, da bi se kakršne koli arhivalije uničevale brez znanja

in soodgovornosti kompetentnega arhivarja, ki je dolžan presoditi, ali gre za zgodovinsko važno gradivo, ali za arhivalije, ki jih je mogoče izločiti brez večje škode. Dokler ne bo ta zakon izdan, naj se rigorozno izvaja zvezna odredba o začasnem zavarovanju arhivov.

2. Druga glavna potreba je stavba za osrednje državne arhivalije. Ta stavba naj bi bila tolika, da bi sprejela arhivalije obeh osrednjih arhivskih ustanov, sedanjega ODAS-a in Muzeja narodne osvoboditve, kajti stavba bo morala biti zgrajena po najmodernejših principih, ki jih zahtevajo obdelava, hranjenje, varovanje in izkoriščanje naših arhivalij. Pri njenem zidanju bo treba strogo voditi računa o varnosti arhivalij za bodoče. Naše arhivalije pa morajo imeti za primer vojne varno zaklonišče. Potreba po novi stavbi je zaradi sedanjih nedostatkov v prostorih tako nujna, da bi bilo treba s pripravi začeti takoj. S tem bi bila ustvarjena osnova za rešitev mnogih arhivskih vprašanj.

3. Treba je čimprej ustanoviti arhivski svet. Danes že obstojita muzejski svet in spomeniški svet, medtem ko arhivski svet, ki ga predvideva uredba o ustanovitvi ODAS-a, še ni bil imenovan. Njegova naloga bi bila, da se bavi z vsemi strokovnimi vprašanji naših arhivov, pripravljal bi osnutke zakonov, uredb in pravilnikov, bavil se z ugotovitvijo načel za izločanje brezpomembnega arhivskega gradiva, zavarovanjem arhivalij, ki bi ostale iz raznih vzrokov še izven arhivskih ustanov, predvsem pa z arhivi samimi, njihovo organizacijo, opremo in programom dela, pregledom nad arhivi, vodenjem spiska vseh arhivov in kadrovskim vprašanjem. Njegova ustanovitev bi bila izhodiščna točka za načrtno delo naših arhivov.

4. Potrebna je nova poklicna razporeditev arhivskih nameščencev, kot znanstvenih delavcev. Na osnovi te uredbe bi bilo mogoče rešiti kadrovska vprašanja naših arhivov in zagotoviti arhivarski stroki potrebni naraščaj.

*

Taki so problemi naših arhivov in postavke za njihovo rešitev. Prepričani smo, da je prav, da smo problematiko naših arhivov pregledali enkrat tudi z njene tehnično organizacijske strani. Prikazali smo stvari take, kakršne so, in nakazali pot njihove rešitve. Prepričani smo, da bi povoljna rešitev stavljenih predlogov predstavljala osnovo tudi za rešitev vseh drugih omenjenih vprašanj, da bi to predstavljalo začetek novega razvoja naših arhivov. Zanj kažejo naši arhivarji veliko ljubezen, kar je potreba in hkrati jamstvo za uspešno arhivsko delo. Pri vseh drugih, predvsem pri naših oblastnih organih pa želimo in pričakujemo polno mero razumevanja in spoznanja, da so arhivi prav tisti element, ki iz nas ustvarja to, kar smo. Od večje skrbi za naše arhive bodo imele korist vse znanosti, ki so navezane na arhive, prav tako pa LR Slovenija in FLR Jugoslavija, ki se jima bodo znanstveniki izkazali hvaležne s plodovitostjo svojega dela. Škerl France

Pokrajinski muzej v Mariboru

(Od osvoboditve do septembra 1948)

Druga svetovna vojna je pripravila Pokrajinski muzej v Mariboru v položaj, ki je bil težji od katerega koli naših muzejev. Med okupacijo je okupatorska uprava 1941 omejila njegovo delovno območje na mesto Maribor samo in tako podredila širši mariborski okoliš Joaneju v Gradcu. V zvezi z bombnimi napadi v letih 1944/45 je muzejsko poslopje teže trpelo ter je ob osvoboditvi 8. maja 1945 imelo največ eno tretjino strešne opeke, kar je povzročalo težka premakanja zlasti v vsem prvem nadstopju. Vkvartiranje okupatorskega vojaštva v zimi 1944/45 je prineslo poškodbe v gradu preostalega inventarja. Bombni napadi so raztrgali vrata tako, da je bil muzej maja 1945 brez enih samih vrat, ki bi se dale zapirali s ključavnico, in brez enega samega okna z nepoškodovanimi okviri ali z vsemi šipami. Muzealije so bile deloma (druga garnitura) magacinirane v obokanih mednadstropjih, deloma (prva garnitura) pa so bile prepeljane na Hrastovec. Vendar je večina utrpela nadpovprečne preselitvene poškodbe; zazidane muzealije pa so prestale okupacijo zelo dobro, ko jih je pred vlago varoval z alabastrskim mavcem mešam notranji omet.

Pri tem položaju je pristopil muzej po osvoboditvi k provizorni ureditvi strehe in k repatriaciji med okupacijo v Gradec odpeljanih knjig mariborske študijske knjižnice. Ravnatelj knjižnice J. Glazer je bil še v pregnanstvu, oziroma uslužben v zveznem ministrstvu za prosveto v Beogradu, in je bila med okupacijo v ljudsko knjižnico ponižana študijska brez osebja. Pri tem je NOO Maribor združil upravo muzeja in knjižnice ter jima dodelil osebje, katerega so v mesecih juniju in juliju pomnožili predaprilski muzejski uslužbenci: J. Habjanič po vrnitvi iz taborišča Strnišče, Iv. Meznarič iz taborišča Dachau in Fr. Krajnc iz NOV. Istočasno so omogočili okrožni poverjeniki OZN-a Vl. Majhen, tajnik NOO D. Spindler, prvi predsednik MLO K. Reberšek in prometni odsek komande mesta, da je prispel 20. maja 1945 prvi transport z v Gradec v Jugovzhodnonemški institut odpeljanimi slovenskimi knjigami pod mariborsko muzejsko streho. Pri delih na obnovi muzejske strehe je priskočil muzeju na pomoč mestni gradbeni odsek, ko mu je dodelil staro opeko in pomožne delavce, pri repatriaciji knjig iz Gradca pa Narodna vlada Slovenije, ki je poslala na prošnjo v Maribor prišedšega J. Glazerja za rešitev te naloge tov. dr. P. Blaznika in M. Golio tako, da je bila do konca junija 1945 repatriacija iz Gradca v glavnem končana z vrnitvijo v celoti 17 kamionov knjig.

Medtem je začela skupno z muzejem delovati komisija za ugotovitev škode na kulturnozgodovinskih predmetih Slovenije, katero je v poznem poletju in jeseni 1945 predstavljal v Mariboru dr. Fr. Šijanec; ko pa je konec novembra 1945 odšel na službeno mesto ravnatelja Zavoda za zaščito spomenikov v Ljubljano, je

muzejski upravnik prevzel predsedstvo Okrožnega zbirnega centra kot naslednika Komisije za ugotovitev škode na kulturnozgodovinskih predmetih Slovenije. Delo muzeja in zbirnega centra je bilo sedaj personalno povezano, pri zbiranju knjig pa tudi s študijsko knjižnico, katere ravnatelj je nastopil svoje mesto 15. oktobra 1945; s tem se je uprava knjižnice ločila od muzeja, pod čigar streho pa so delovale skupaj vse tri ustanove.

Upravno je bil mariborski muzej po osvoboditvi vključen v MLO Maribor-mesto, ki je kril izdatke in namestil osebje, katero je ostalo do danes: Baš Franjo, upravnik; Pišec Karl, arhivar in namestnik upravnika; Meznarič Ivan, laborant; Novak Milica, inventarizatorica; Ipavc Božo, administrator; Habjanič Jože in Krajnc Franjo, služitelja ter oskrbnika razstav; Plavčak Marija, kastelanka. Januarja 1947 je prevzelo upravnika, arhivarja in laboranta Ministrstvo za prosveto LRS, ki podpira muzej s subvencijami, kakor je to vršilo tudi mariborsko okrožje, medtem ko je proračunsko vključen Pokrajinski muzej v Mariboru v MLO Maribor-mesto.

Če je bilo leto 1945 leto improvizirane obnove, ko so se popravljale ključavnice, zastrole manjkajoče šipe na oknih z lepenko, urejevalo žlebovje in odtočne cevi, urejevala vrata ter provizorno z opeko in katranizirano lepenko zavarovala streha, se je v letu 1946 začela smotrna obnova. Med okupacijo evakuirani predmeti so se v večjem delu vrnili ter vskladiščili v prvem nadstropju, kamor so se prenesli tudi predmeti iz obeh mednadstropij, kateri sta se začeli pripravljati za razstavo arheologije, etnografije in prirodopisja. Sodelovali so pri tem delu kolektivno vsi muzejski nameščenci in poleg njih visokošolca Fr. Dragar ter J. Faminger, ki sta urejala geološko-paleontološko zbirko, in M. Verk, ki je risal orientacijske karte. Finančno je obnovo omogočilo Ministrstvo za prosveto LRS, materialno pa MLO Maribor. Notranje muzejsko delo je obstajalo predvsem iz skrbnega in težkega čiščenja eksponatov, ki so trpeli pod prahom v skladiščih, ki niso bila povprečno 2 leti zasteklena in kjer je prah na muzealijah fiksiral še vlaga. Izpraševanje se je vršilo pri arheološki keramiki z vlažnim brisanjem in za sušenjem z voščenjem, pri bronu s suhim brisanjem in nato s salmijakom, pri železu s trdim krtačenjem in za njim z ognjem, pri lesu s suhim čopičem in prepojitvijo s petrolejem, pri tekstilijah pa z izpraševalnikom in nato s suhim likanjem. V času prvega turističnega tedna 8. septembra 1946 so bile predane javnosti arheološka in etnografska razstava v velikem ter prirodopisna v malem mednadstropju. Pri tem ni za demagaciniranje prostorov, za njih delno beljenje, zasteklitev oken in vitrin ter njih nameščanje, za izpraševanje, čiščenje, razstavljanje in opremljanje razstavnih prostorov ter razstav imel muzej nikogar izven muzejskih nameščencev, razen treh zgoraj omenjenih sodelavcev. Bila je to doba, ki je prebrodila moralno krizo v obnovi muzeja in dvignila voljo muzejskih nameščencev pri nalogah, ki so bile videti nereš-

ljive, in vtila s prvimi uspehi vero v samega sebe, v celotno muzejško delovno zajednico.

Otvoritvi razstav v mednadstropjih je 1946/47 sledila generalna obnova strehe ter prvega nadstropja. Za streho so muzejci in študijski knjižničarji spravili na podstrežje okoli 36.000 kosov bobrovcev in robnikov, pri čemer jim je pogosto priskočila na pomoč mladina 1. gimnazije z direktorjem Iv. Lovšetom in v manjši meri tudi mladina gozdarske, vinarske ter kmetijske šole. Tvrdba Magrad je z aktivnim sodelovanjem tehnika J. Majnika in polirja J. Hecla obnovila od bombnih napadov poškodovano fasado in pretreseno ostrežje, pri čemer je bilo ugotovljeno, da star suh les v primeru, da pride pod vlago, prepereva v primeri z normalnim preperevanjem lesa v hitrosti geometrične postopice; od sobe do sobe so bile zidne razpoke in omet zidarsko obnovljeni, nakar so prostore poslikali slikarji tvrčke Sajko & Lazar; za njimi je mestno steklarsko podjetje »Kristal« zasteklilo okna in končno so bili obnovljeni parketi v celoti ter premočeni izmenjani. Težka je bila obnova premočenih in deloma odpadlih temper in fresk v viteški dvorani, katero je izvršil v poletju 1947 akad. slikar in restavrator M. Kavčič. Istočasno s temi obnovitvenimi deli je študijska knjižnica večji del svoje knjižne zaloge preselila v prostore na Slomškovem trgu 17, manjši pa je ostal v severozahodnem muzejskem stolpu ter je Federalni zbirni center pri Ministrstvu za prosveto LRS prevzel kulturnozgodovinsko gradivo, katero ni prišlo v poštev za muzejske zbirke in za delo mariborskega narodnega gledališča.

Obnovi in izpraznjevanju muzejskih prostorov po študijski knjižnici in Federalnem zbirnem centru je sledilo nameščanje muzejskih razstav, katere so se sistematizirale za orientacijsko zbirko s historičnogeografskimi kartami po disciplinah: arheologija, etnografija, historična topografija Maribora, numizmatika, umetna obrt, historična umetnost, pohištvo in noše, okupacija in narodno-osvobodilna borba, arhiv, geologija in mineralogija ter zoologija po načelu, da spada v mariborski muzej samo gradivo, ki je po izvoru ali po funkciji iz severovzhodne Slovenije. Pri organizaciji razstav je bila vodilna misel vključiti posamezni predmet v njegovo organsko okolje, torej v situacijo, v kakršni je eksponat nastal, ali v pokrajino, v kateri je vršil svojo kulturno funkcijo; razstavljanje v obliki sistematike se je izvedlo tam, kjer je zaradi pomanjkanja gradiva, razstavnih pripomočkov ali zaradi zavarovanja pred vlago bila razstavitev predmeta v situacijski skupnosti za danes še nemogoča. Idealna je bila situacija pri rokokojski umetnosti, ki sestoji iz rokokojskega umetnostnega spomenika z učinkovitimi kamenitimi balustradami, plastikami, predstavljajočimi posamezne panoge človekovega življenja, ter krasilnimi stukaturami. Idealu razstave v situacijski skupnosti se je približala etnografska razstava z zaključeno vrsto, n. pr. od kodelje do platna na statvah, z dimniškim zidom v njegovem okolju, ter pri stanovanjski kul-

turi z improvizirano renesančno, baročno, klasicistično in biedermeiersko sobo; pri umetni obrti z razstavo keramike — razen fajanse — in stekla v stanovanjski vitrini, svečnikov, kositra in fajanse na hranilni polici; v zbirki orožja s puškami na kasarniških stojalih. Deloma so razstave kompromis med obema sistemoma: v arheologiji je ostala razstava po izvornih enotah, po grobovih še program bodočnosti ter se je n. pr. keramika grupirala v skupine po pridobitvah iz enega groba; večinoma pa tako, da je posamezna razstavna vitrina zasedena z najdbami samo enega najdišča; v razstavi historične umetnosti so združene plastike in slike iz ene arhitekture oziroma iz stilno sorodnih v eni razstavi; v razstavi narodne osvoboditve so združene posamezne vrste aktivnosti v eni vitrini, kakor propaganda, mobilizacija, organizacija ljudske oblasti, ideologija, časnikarstvo in tisk ali politična organizacija OF. Razstava po sistematiki sami je izvedena v lapidarijih, pri novcih ter bolj podrobno pri grupiranju posameznih istih predmetov v teku njihovega razvoja. Slika kronološkega razvoja in slika posameznega predmeta kot kulturnega spomenika z vidika varstva spomenikov in ne samo svojega videza, in poleg tega kulturna slika pokrajine, so v zvezi z zadostno stopnjo njegove proučitve odločevale o namestitvi posameznega predmeta v razstavo ali v magacinih. Vsak razstavljen predmet je dobil napis, kaj predstavlja, od kod izvira in v kateri dobi je nastal; vsaka soba pa resimarno zaokroženo legendo o družbeni strukturi dobe, ko so razstavljeni predmeti nastajali, in o tem, kako kulturno funkcijo so vršili. Predmeti, ki niso določeni po svoji krajevni pripadnosti ter po nalogah, zaradi katerih so nastali, načelno niso prišli v poštev za razstave in se uporabljajo praktično za opremo razstav in skladišč.

Pri rešitvi estetskega izraza razstav se je upoštevalo dejstvo, da je monotonost v največji meri vzrok, da široke ljudske množice muzejev ne obiskujejo kot njihovo ustanovo. Zato se je poizkusilo dati razstavam v posameznih predelih muzejske zgradbe raznolik notranji izraz: drugega v obeh mednadstropjih, drugega v bastiji in zopet drugega v palaciju. Ponavljanje razstavnih oblik je bilo s tem v precejšnji meri preprečeno, k čemur je pripomoglo tudi raznoliko tonirano slikanje razstavnih prostorov, raznolikost razstavnih vitrin in čim večja podreditev posameznih razstav muzejski arhitekturi. Estetska stran obnovljene muzejske zgradbe in muzejskih razstav je rešena v toliko, da ustvarja izhodišča za nadaljnje kvalitetnejše rešitve v bodočnosti. Te bodo možne z novimi razstavnimi vitrinami, ker današnje zaradi pretežke lesene konstrukcije ne dovoljujejo razstavljenim predmetom, da bi mimo lesa stopili v ospredje, ker so gornji in spodnji prostori očem malo dostopni in pa ker s svojo leseno masivnostjo obvladajo tudi arhitekturo.

Poleg razstavnih vitrin je ostalo nerešeno tudi vprašanje muzejskih delavnic, katerim tudi manjka zadostno potrebno orodje, in pa vprašanje fotografskega ateljeja.

Po otvoritvi 28. septembra 1948 je prešel muzej na organizacije arhiva, ki je posebno trpel pod bombnimi napadi, saj je zračni pritisk 6. decembra 1944 spravil v popolni nered prav vse arhivalije. Po večkratni razprašitvi in očiščenju od drobcev stekla ter gradbenega materiala so bile arhivalije magacinirane na policah. V delu zbirnega centra je arhiv sodeloval dogovorno z Odsekom za zaščito naroda in Komisijo za ugotavljanje vojnih zločinov pri zbiranju okupatorskih registratur ter je prevzel v upravo arhivalije fevdalnih gosposčin Negova, Fala in Slovenska Bistrica, dogovorno z osrednjim državnim arhivom Slovenije pa tudi franciscejske zemljiške knjige sodišča Slov. Bistrica. S temi prevzemi je postalo aktualno vprašanje arhivskega magazina, ki se je organiziral v spodnji bastiji. Potreba po novih policah je bila rešena s preureditvijo starih v omare in z nabavo novih omar, tako da so danes arhivalije v arhivu dobro zavarovane pred vlago in prahom, medtem ko so v policah skladišča zavarovane samo pred vlago. Zamudno delo zaradi bombnih napadov razbitih in isto tako v velikem neredu prevzetih arhivalij vrši arhiv po načelu, da se papirji uredijo v skupine, ki se morajo čimbolj približati skupinam, v kakršnih so bili, ko so nastajali. Čeprav še ne kot celota, vendar že posluje arhiv s precejšnjimi skupinami, katerih se poslužujejo v prvi vrsti oblasti; oblasti in študijski interesenti uporabljajo manjšo priročno knjižnico arhiva, sestoječo iz stenografskih protokolov poslanske in gosposke zbornice dunajskega državnega zbora in graškega deželnega zbora od 1868, avstrijskih in štajerskih zakonikov ter uredb od 1851 dalje, ter iz osnovnih priročnikov zgodovine in slovarjev. Arhivska knjižnica je del muzejske priročne knjižnice, ki vsebuje v okviru muzejske pisarne temeljna lokalnozgodovinska dela o delovnem teritoriju Pokrajinskega muzeja, v zadnjem času dosegljivo muzeološko literaturo ter priročnike o problematiki gradiva v posameznih muzejskih zbirkah, pri čemer pa so zlasti arheologija, etnografija, numizmatika in umetnost še povsem nezadostno zastopane.

Vzporedno z opremo arhiva je pristopil muzej po otvoritvi k izdelavi novega inventarja, kartoteke ter k obnovi še preostalih prostorov muzejskega poslopja. Inventarizacija ter kartoteka (stvarna, osebna in krajevna) tvorita muzejsko petletko, ki se danes bliža številu 5000; vsebujeta tekočo številko, označitev predmeta, opis predmeta, material, način pridobitve, nahajališče v muzeju, čas in način konserviranja, objave ter opombe. To delo je v mariborskem muzeju posebno nujno zaradi izgube dveh inventarnih knjig v času okupacije. S prevzemom renesančne grajske kapele in grajske kleti — zlasti zadnje v težjem stanju — 1948 je postalo nujno tudi vprašanje obnove teh dveh novih muzejskih prostorov, katerih umetniško obnovo vrši restavrator M. Kavčič. Obnovo od bombnih napadov ter od premakanja poškodovanega rokokojskega stopnišča je v septembru izvršilo slikarsko podjetje Sajko & Lazar, potem ko je plastiko že 1947 obnovil I. Sojč. V teku so nadalje

predдела za tlakanje muzejskih pločnikov in muzejskega dvorišča. S temi deli mariborski muzej dokončno pripravlja v stopnišču rokokojsko, v kapeli renesančno razstavo in situ, v grajski kleti pa nov razstavni prostor za ponazorila.

Ko je tako teklo obnovitveno delo muzejskega poslopja, ko so nastajale nove reorganizirane razstave in ko se je začelo delo na novem inventarju in novi kartoteki, je Pokrajinski muzej v Mariboru izvrševal tudi svoje znanstveno poslanstvo ter izvedel vse naloge, ki so mu bile postavljene. Inicijativno znanstvenoliterarno ni nastopal iz načelnega razloga, ker je prva naloga muzejev konservatorska, torej delo na ohranjevanju zaupanega jim gradiva, ter šele v drugi vrsti znanstvenopublicistična. Izven konservatorskega dela pa ima Pokrajinski muzej v Mariboru za svojo glavno nalogo sodelovanje z množičnimi znanstvenimi in prosvetnimi organizacijami ter je po tem tudi svoje delo uravnal. V bodoče čakajo mariborski muzej prvenstveno te-le naloge: sodelovanje pri ustanovitvi prirodopisnotehnološkega muzeja v Mariboru, izdelava ponazoril ter izdaja vodnika po muzejskih zbirkah. Za te naloge današnji delovni kader ne zadostuje ter bo potreben ojačenja vsaj z enim znanstvenim in z enim restavratorskim sodelavcem. Te naloge izhajajo iz muzejske petletke, to je iz dela na novem inventarju, iz sodobnega pojmovanja muzejskih nalog kot prosvetnih ustanov, in iz potrebe vključiti v muzejsko delo razvoj, ki ga prinaša Titova petletka.

Franjo Baš

Mestni muzej v Ptuju

Predvojni Mestni Ferkov muzej v Ptuju je upravno postal po osvobojenju iz muzeja Muzejskega društva v Ptuju državni muzej, katerega s sodelovanjem mestnega in okrajnega ljudskega odbora Ptuj vodi in vzdržuje Ministrstvo za prosveto LRS. Ministrstvo za prosveto je prispevalo za gradbeno obnovo muzejskih objektov in namestitev strokovnih delovnih moči, mesto Ptuj pa je podpiralo muzej s finančnimi in materialnimi subvencijami ter z namestitvijo tehničnih delovnih sil. 19. oktobra 1945 obnovljeno Muzejsko društvo sodeluje z muzejem kot posvetovalni in iniciativni organ, katerega sestavljajo v društvenem odboru zastopniki ljudskih oblasti, množičnih organizacij, OF ter zgodovinarji po stroki.

Po obsegu svojega dela je predvojni v bistvu arheološki rimski ptujski muzej svoje delovanje v Titovi Jugoslaviji razširil. Z vključitvijo ptujskega gradu in večine grajskega inventarja v mestni muzej 1945 je nastal novi kulturnozgodovinski oddelek z obsežnimi zbirkami fevdalne kulture. Specialni izbor in smotrno zbiranje gradiva je omogočilo začetke vinarskega, v vodnem stolpu nameščenega oddelka. Matični, predvsem rimski arheološki oddelek v pritličju historičnega dominikanskega samostana pa varuje doma-

činsko arheološko tradicijo Poetovija ter zgodovinsko in umetnostno-zgodovinsko tradicijo Ptuja in Dravskega polja.

Kot ljudskoprosvetna ustanova pojmovani ptujski muzej je stopil po osvobojenju pred javnost, ko je organiziral od 2. do 8. februarja 1946 razstavo slovenske knjige in slovenskega tiska s posebnim ozirom na proizvode tehnike »Lacko« in na ilegalni tisk v delovnem taborišču Strnišče. 1. maja 1946 je v prvomajskem tekmovanju odprl razstavo staroslovenske arheologije in gotske umetnosti, pri kateri so ljudstvu približala staroslovensko arheologijo predavanja Jos. Korošca. Istočasno z razstavo slovenskega tiska je bil 2. februarja 1946 predan javnosti arheološki oddelek, v prvomajskem tekmovanju 1. maja 1946 prvo nadstropje kulturno-zgodovinskega oddelka na gradu in 3. novembra 1946 vinarski oddelek.

V središču vsega muzejskega dela je bilo sodelovanje pri arheoloških izkopavanjih na ptujskem gradu ter na Panorami. 20. julija 1946 so se pričela izkopavanja od V. Skrabarja 1909 odkrite staroslovenske nekropole zahodno pod palacijem ptujskega gradu; antropološko stran izkopavanj je vodil za iniciatorja izkopavanj, za biološki zavod medicinske fakultete univerze v Zagrebu, Fr. Ivaniček, rimsko arheološko do novembra 1946 R. Bratanič, nato pa Jos. Klemenc, in staroslovensko Jos. Korošec. Uspešna arheološka raziskavanja (prim.: Korošec Jos., Poročilo o izkopavanju na ptujskem gradu leta 1946. Ljubljana 1947. 58 str. + 28 prilog + 1 zemljevid) je gospodarsko omogočil Komite za kulturo in umetnost pri vladi FLRJ, ki je finansiral tudi nadaljevanje izkopavanj 1947 in 1948. Znanstveno je izkopavanja upravljala Slovenska akademija znanosti in umetnosti, ki je poverila z vodstvom 1947 Jos. Korošca in mu dodelila znanstvena pomočnika B. Bačiča in Jos. Klemenca ter tehničnega pomočnika R. Berceta; 1948 pa Jos. Korošca z znanstvenim pomočnikom Jos. Klemencem. Rezultat izkopavanj 1947 je bila proučitev prazgodovinskih, rimskih in zgodnj srednjeveških plasti na ravni ptujskega gradu (prim.: Korošec Jos., Slovansko svetišče na ptujskem gradu. Ljubljana 1948. 72 str. + 32 slik + 20 skic), 1948 pa odkritje poznorimskih gradbenih naprav in zgodnj srednjeveške kulture na Panorami. V sodelovanju s Slovensko akademijo znanosti in umetnosti je Jos. Korošec organiziral ter opravil inventariziranje, restavriranje in konserviranje izkopanih ter predal 24. avgusta 1948 ptujskemu muzeju inventar s 3550 1946. in 1947. l. izkopanimi predmeti. Ta predaja je pomnožila rimsko in prazgodovinsko zbirko ter dejansko šele ustvarila zgodnj srednjeveško, katere početki so bili sicer že pripravljeni s prevzemom grajskega muzeja 1945. Posledica izkopavanj 1946 in 1947 je nadalje gradnja zaščitne lope na grajskem arheološkem terenu, ki se je pričela septembra 1948.

Izven izkopavanja je ptujski muzej pridobil rimske arheološke eksponate iz ruševin po bombnih napadih porušene vojašnice v Lackovi ulici, amfore iz rimskega zidovja, ki se je našlo 5 m glo-

boko na križišču Ljutomerske ceste ter kolodvorskega drevoreda, pri kanalizacijskih delih v Vičavi najdeni sarkofag in tekoče male najdbe zlasti s Hajdine. Za pridobitvami iz arheoloških izkopavanj so najštevilnejše pridobitve od zbirnega centra, ki sestojijo — ako izznamemo ptujski grad — predvsem iz slik, historičnega pohištva, stekla in keramike, v celoti iz 586 inventarnih števil. Posebej je omeniti freski iz XIII. stoletja, kateri je snel P. Železnik 1946 s stene 5. januarja 1945 po bombi zrušene minoritske cerkve ter ostanke gotške in baročne plastike ter arhitekture od istotam.

Pri tem materialnem razvoju ptujskega muzeja sta Ministrstvo za prosveto in Mestni ljudski odbor skrbela tudi za razširitev muzejskih prostorov in za njih adaptacijo. Potem ko je ptujski muzej prevzel v svojo upravo 1945 ptujski grad, mu je 1946 predal Mestni ljudski odbor prostore kolarnice v pritičju baročne dominikanske cerkve, katere je do pomladi 1947 pripravil za novi lapidarij; konec 1947 mu je Mestni ljudski odbor predal v južnem prvem nadstropju nekdanje dominikanske vojašnice suhe prostore za skladišče in ptujski muzej danes upapolno pričakuje, da bo pridobil v upravo tudi sedanjo mizarno in predilnico, ki v prvem in drugem nadstropju visita ko Damoklejev meč nad lapidarijem in s katerih pridobitvijo bi zamogel preiti od improviziranega k sistematski organizaciji arheološkega oddelka. Od gradbenih popravil sta največji obnova pročelja arheološkega oddelka 1946/1947 ter prekritje streh na gradu jeseni 1947; 1948/1949 se je pleskarsko obnovila notranjost arheološkega oddelka, razen starega lapidarija in 9 prostorov na gradu. S pridobitvami novih prostorov je bilo mogoče preseliti poleti 1948 rimski del grajskega muzeja v novi lapidarij ter pohištvo, orožje in deloma slike iz arheološkega oddelka v kulturnozgodovinski na grad ter oddeliti dublete iz razstav v skladišče.

Pri notranjih muzejskih delih je A. Smodič organiziral vinarški oddelek, R. Bratanič izdelal 1945/1946 listni katalog za antične in srednjeveške novce, P. Korošec vodila pregrupiranje gobelinov, namestitev dornavskih tapet in inventarizirala keramiko, a A. Jalen je inventarizirala rimske izkopanine in pripravila opremo rimskih eksponatov. V arhivu je Fr. Gumilar 1947 uredil arhiv Muzejskega društva, sortiral cehovski arhiv ter ga v konceptu inventariziral in istočasno katalogiziral ter kartotekiziral znanstveno knjižnico Muzejskega društva, ki je sestavljala zlasti arheološko muzejsko knjižnico. 1946 je Mestni ljudski odbor predal za knjižnico tri nove prostore, ki so se gradbeno strnili s starimi in skupaj s temi popravili in pobelili. 1948 se je po iniciativi Ministrstva za prosveto muzejska knjižnica osamosvojila, ko je postala temelj novo ustanovljene okrajne študijske knjižnice, kateri je bil pridelen tudi muzejski arhiv, ki pa je bil januarja 1949 obenem s priročno knjižnico zopet združen z muzejem.

Osredotočenje vse muzejske aktivnosti na arheološka izkopavanja je povzročilo zastoj v tekočih in aktualnih muzejskih delih

in pokazalo potrebo po muzejski reorganizaciji, ki se je pričela septembra 1948. Pri tej so sodelovali Fr. Baš (delegat Ministrstva za prosveto LRS in začasni upravnik), J. Gojkovič (laborant in čuvaj mitrejev), Fr. Gumilar (arhivar in pomočnik upravnika), A. Jalen (upraviteljica arheološke zbirke), A. Lah (oskrbnik gradu), J. Potočnik (kurir), V. Rojic (upraviteljica numizmatične zbirke), M. Skrabar (preparatorica) in T. Urbas (asistentka). Začasno, a vsestransko je pomagal R. Bratanič iz mestnega muzeja v Celju, umetniška slikarska obnovitvena dela pa je izvršil M. Kavčič. Reorganizacija je oddelila muzejske razstave od muzejskih skladišč, lapidarij fevdalne dobe od antičnega, izoblikovala kulturnozgodovinske zbirke v oddelek fevdalne kulture, vinarske v začetno etnografsko podobo našega vinogradništva ter pripravila, v začetni razstavi narodne osvobodilne borbe spomenik padlim borcem in aktivistom z J. Lackom v osredju. Cilj reorganizacije muzeja je bil smotrno pripravljati inventarizacijo vsega muzejskega gradiva in napraviti razstave ljudstvu čimprej dostopne ter zgraditi istočasno temelj, na katerem je mogoče muzejske razstave in zbirke razvijati tudi v bodoče; v dosego tega je bila potrebna improvizacija pri razstavah malih arheoloških najdb, fevdalne umetnosti in narodne osvobodilne borbe, katerim so v razvoju muzeja odkazani drugi prostori, ki pa so danes le v manjšem obsegu v muzejski upravi. Pri ureditvi razstav so bila vodilna načela izvirna krajevna skupnost (novi lapidarij), razvoj v kronološki zaporednosti (križni hodnik) ter razredna povezanost (vinarski oddelek, grad) v čim bližji prvotnosti. Pri tem je stremela reorganizacija, da čimbolj približa ljudstvu arheološki oddelek, ohrani s ptujskim gradom spomeniško sliko fevdalne kulture pretekle in polpretekle dobe, s pokrajinsko najznačilnejšo ekonomiko v vinarskem oddelku pokaže okoliško narodopisno kulturo ter pripravi z njo temelj za bodoči strokovni vinarski muzej Slovenije, s predpripravami za historično topografijo Ptuja poveže prebivalstvo z domačinstvom in njegovo problematiko, z razstavo narodne osvobodilne borbe pa nakaže delež in sodelovanje Dravskega polja v največji revoluciji naše narodne zgodovine.

Reorganizacija je bila izvedena preko zime ter je v celoti reorganizirana skladišča, arheološki, kulturnozgodovinski ter vinarski oddelek v zastopstvu ministra za prosveto LRS predal javnosti Fr. Žen 1. maja 1949. Do tega časa je poleg reorganizacije zbirk muzej prevzel v upravo vse pobočje grajskega griča, razen jugozahodnega, uredil kulture tal ter jih pomladil z novimi nasadi, nadalje zravnil dolino pred vhomom v lapidarij, pričel z zasajanjem Dominikanskega trga, dokončno spravil v red strehe na gradu, obnovil okna na gradu in križnem hodniku, očistil prvi mitrej ter pripravil material za obnovo tretjega mitreja, adaptacijo gornjih prostorov bivše dominikanske cerkve in za vse razstave prepotrebne nove vitrine. Vsa reorganizacijska dela so potekala v skupnem sodelovanju Ministrstva za prosveto LRS, OLO (s prosvetnim

in notranjim odsekom ter plansko komisijo), MLO, šole za učence v gospodarstvu, AFŽ, pionirjev z muzejsko delovno zajednico.

Reorganizirani Mestni muzej v Ptuju postaja iz predvojnega arheološkega rimskega muzeja splošni historični muzej Ptuja in Dravskega polja ter njegovega obrobja. Za to so ga usposobile pridobitve po osvobojenju in zaradi tega je bila tudi upravičena izprememba naziva 1948 iz mestnega Ferkovega muzeja v mestni muzej.

Franjo Baš.

Zborovanja in društveno življenje

IV. Zborovanje slovenskih zgodovinarjev

V Mariboru je bilo ob otvoritvi Pokrajinskega muzeja v dneh 26. do 28. septembra 1947 IV. zborovanje slovenskih zgodovinarjev. Zasedalo je v risalnici I. mariborske gimnazije v Krekovi ulici. Na predvečer so se udeleženci sestali v konferenčni sobi muzeja, kjer je tajnik Muzejskega društva v Mariboru prof. Franjo Baš dajal tehnična pojasnila glede zborovanja in nato so se na povabilo MLO Maribora podali v lovsko sobo hotela Orel, kjer so ob prigrizku obnovili stara poznanstva.

Uradni del zborovanja se je začel naslednji dan, 26. septembra ob 8. uri zjutraj, kjer je zborovalce pozdravil predsednik Muzejskega društva v Mariboru, ravnatelj Ivan Lovše. V kratkih besedah je očrtal položaj Maribora v dobi okupacije in naglasil napore, ki jih je doprineslo delovno ljudstvo po osvoboditvi. Nato je prosil predsednika Zgodovinskega društva za Slovenijo dr. Franceta Škerla, da začne zborovanje. Dr. Škerl je pričel z zborovanjem, pozdravil zborovalce, zastopnike oblasti in znanstvenih ustanov ter prebral pismene pozdrave. Nato so bili v delovno predsedstvo izvoljeni dr. France Škerl, prof. Bogomir Stupan in dr. Pavle Blaznik, za zapisnikarja pa prof. Mavricij Zgonik.

V organizacijskem poročilu, ki ga je podal dr. France Škerl, je predvsem poudaril vprašanje vključevanja zgodovinarjev v zgodovinska društva, da bi se s tem dvignila znanstvena raven zgodovinskega pouka. Sredstvo za povezovanje je predvsem izdajanje Zgodovinskega časopisa, ki bo izraz znanstvenega udejstvovanja in sredstvo za strokovno izobrazbo zgodovinarjev. Drugo sredstvo so zborovanja slovenskih zgodovinarjev, kjer se morejo roditi dragoceni nasveti ljudski oblasti za rešitev teh ali onih strokovnih zgodovinskih vprašanj. Tako je resolucija III. zborovanja o spomeniškem varstvu rodila lepe uspehe, dočim nista bili resoluciji o muzejih in arheologiji ter o arhivih povsem izvedeni, razen prve, z ustanovitvijo arheološkega sveta in druge, z uvrstitvijo arhivskega posloplja v prvo petletko.

Tretje in najmočnejše sredstvo za poživitev zgodovinskega dela je združevanje zgodovinarjev v lokalnih društvih ter njihovo povezovanje z osrednjim Zgodovinskim društvom za Slovenijo. Pri tem delu je mogoče zaznamovati nekatere lepe uspehe. Tako so tržaški zgodovinarji 28. novembra 1946 uvideli potrebo po ustanovitvi Zgodovinskega in muzejskega društva za Slov. Primorje, ki pa bi bilo zaradi meje samostojno, dočim so v Gorici hoteli osnovati pravo našo podružnico. Vendar je to prizadevanje ostalo zaradi neaktivnosti, le v zametkih.

Največji uspeh je bila v tem pravcu enoglasna odločitev Zgodovinskega društva v Mariboru dne 19. januarja 1947, da se reorganizira v sekcijo Zgodovinskega društva za Slovenijo. Zato bo treba prikrojiti temu konkretnemu dejstvu tudi pravila, zlasti paragrafe 13, 14 in 15. Kajti kljub različnemu okolju, v katerem so doslej živeli in delovali ljubljanski in mariborski zgodovinarji, imajo vendar skupne momente, ki so: osrednja revija, vsakoletna zborovanja, način, načrt in porazdelitev dela ter medsebojna pomoč.

Kako pravilno je bilo to delo, je pokazala konferenca iniciativnega odbora za skupščino delegatov zgodovinskih društev 26. aprila 1947 v

Beogradu pri Komiteju za znanost in šole. Predsednik Komiteja Boris Zihelr je v istem pravcu, kot smo že doslej delali, razvijal temeljne misli o organizaciji zgodovinarjev. V vsaki republik naj bi bilo eno osrednje zgodovinsko društvo, v katerem bi bila lokalna in specialna društva vključena kot sekcije ali kot pododbori. Ob splošnem pregledu zgodovinarskega udejstvovanja po Jugoslaviji je bila Slovenija daleč pred ostalimi, kjer ponekod sploh še ni nikakih zgodovinskih društev.

Ob koncu je predložil, da se je prav na tem zborovanju treba porazgovoriti o vključitvi še ostalih muzejskih društev in poiskati način, kako se naj to izvrši. Zlasti pa je treba po mislih beogradske konference razmisliti glede dviganja kadra znanstvenih delavcev, populariziranja zgodovinske znanosti in znanstvenega raziskovanja.

Ker je bilo sklenjeno, da bo diskusija skupna z drugim referatom, je dr. Stane Mikuž takoj nastopil s svojo temo: Muzeji in zgodovinska društva. V uvodu je podčrtal napore ljudske oblasti pri dviganju kulturne ravni in težnjo, da postavi nove trdne temelje za izgradnjo nove socialistične znanosti. Za osvetlitev svojega izvajanja je nakazal razliko o pojmovanju zgodovine pred Marxom in pot, ki jo je pokazal marksizem. Ta pot je odprla nove poglede na muzeje. Postati morajo velike učilnice o zgodovni človeka od prazgodovine do danes, in sicer na konkretnih, vsakemu otipljivih primerih. Na muzeje je treba gledati dialektično in s tem dobimo ključ za pravilno gledanje na muzejska vprašanja in zlasti za pravilno ureditev naših muzejev. V muzeju ne smemo gledati nobenega predmeta izolirano in neodvisno od celote, od razvoja družbe.

Za ilustracijo takega gledanja in urejevanja muzejev po sodobnih načelih je navedel Istoričeski muzej v Moskvi. V njem je prikazana zgodovina človeštva na splošno, potem pa zgodovina ruskega naroda. Z originalnimi predmeti, fotografijami, maketami in rekonstrukcijami čudovito prikazujejo sovjetski znanstveniki življenje človeka v zgodovini na način, ki je enako razumljiv znanstveniku in preprostemu človeku. Razstavljeni material pojasnjujejo citati iz Engelsa, Marxa in Lenina. Pomembnost Zgodovinskega moskovskega muzeja je v tem, da so sovjetski znanstveniki, sledeči napredni marksistični vedi, združili vse muzejske panoge v eno samo harmonično celoto.

Tudi pri nas bi moral urediti muzeje po teh načelih, brez ozira na očitke »neznanstvenosti« ali »diletantstva« tistih znanstvenikov, ki tu in tam morda še tičijo po besedah tov. Kardelja v »zapršenih kabinetih«. Pri tem delu bodo v veliko pomoč muzejska in zgodovinska društva, ki so že v preteklosti kljub nerazumevanju avstrijskih in starojugoslovan-skih oblasti opravila nadvse častno svoje delo. Na dragocenem gradivu, ki so ga zbrali v dolgih letih in ga rešili v muzeje pred propadom, bo mogla muzeologija ustvarjati po novodobnih znanstvenih načelih obilni pomoč ljudskih oblasti.

V diskusiji, ki je sledila obema referatoma, je tov. Planina poudaril, da lokalni muzeji nimajo le znanstvenega pomena, temveč je njih glavna naloga popularizirati zgodovinske izsledke. Odpraviti pa je treba pri lokalnih muzejih nepotrebno kopičenje predmetov. Nasprotno je treba v muzejih zbrati enoto za sintezo. Težava je za enkrat v muzejih pomanjkanje strokovnih delavcev, sredstev in prostorov. Veliko upanje za odpravo vseh teh nevedčnosti je vključitev vseh lokalnih muzejskih društev v osrednje zgodovinsko društvo, ker bi se s tem ustvarilo vodstvo, ki bi usmerjalo njihovo delo in pravilno aktiviziralo njihovo zanimanje za znanost.

Zastopnik Komiteja za kulturo in znanost v Beogradu tov. Ljubinković je nakazal širše perspektive, v katerih morajo delovati sodobni zgodovinarji. Prebujati je treba znanstvenega duha ljudi in jih obenem mobilizirati za zgodovinsko delo. Poleg splošnega dela ne gre zanemarjati ustanavljanje specialnih muzejev, ki služijo ponazoritvi posameznih ekonomskih strok in s tem se obenem usposablja in budijo ljudske množice za načrtno delo v proizvodnji.

Tov. major JA Marinc je kot zastopnik Vojno-znanstvenega inštituta prikazal potrebo za zbiranje gradiva NOB za centralni muzej narodno-osvobodilne borbe in ugotovil, da obstaja večsah ljubosumnost republiških ustanov do zveznih in zato je teže graditi ta zvezni muzej, kot pa bi bilo, če bi jim šli vsi zgodovinarji na roko.

Akademik France Stele se je dotaknil razmerja med Slovensko akademijo in spomeniškim uradom. Ugotovil je, da je ugotovitev tov. Ljubinkovića dragocena, da se morajo spomeniške zadeve reševati le preko Zavoda za varstvo spomenikov. Kljub temu se je Slovenska akademija morala večkrat baviti zaradi nejasnosti kompetenc tudi s spomeniško zaščito.

Ravnatelj Lovše je naglasil potrebo, da se naj muzeji razdele med zgodovinske in prirodopisne, ker šele tedaj bodo prirodoslovci mogli primerno urediti svoje oddelke.

Asistent Cevc je razvijal misel tov. Ljubinkovića, da bi morale imeti vsako središče lastni muzej in v njem prerez življenja svojega okoliša. S tem bi se tudi pridobil nov kader strokovnih delavcev.

Tovariš Čokeč, zastopnik Slov. hrvatske prosvetne zveze iz Trsta, je prosil za pomoč slovenskih zgodovinarjev pri proučevanju zgodovinske slovenske problematike Trsta in pri nameravani zgodovinski reviji Kajti v Trstu so problemi vse težji in so zlasti vsi delovni ljudje preobremenjeni z narodnostnimi vprašanji.

Prof. Baš je iz obeh referatov in diskusije povzel, da je izpolnjevanje zgodovinskih društev in muzejev nadvse nujna zadeva. Doslej smo živeli v območju sej in resolucij, dočim smo povezovanju muzejev in zgodovinskih društev z dežele posvečali premalo pozornosti. Preko povezovanja zgodovinarjev in muzejev, od lokalnih do Narodnega muzeja, je treba najti enoten načrt, po katerem bi vs. usmerili svoje delo. V zvezi s tem je poudaril dr. Miklavčič potrebo po učbeniku, kako naj bi bilo to delo izvedeno.

Prof. Terseglavu se je zdelo, da se pogosto delajo napake v periodizaciji, n. pr. v srednjem veku ne iščemo srednjega veka, veka fevdalizacije, temveč prakomunistične poteze.

Ravnatelj dr. Kastelic je ugotovil veliko nujnost Muzejskega sveta, ki bi lahko pravilno povezoval in usmerjal delovanje muzejev. Glavna ovira za metodo dela, tako pri Narodnem muzeju, kot pri lokalnih muzejih, je vprašanje prostorov. Temu mnenju se je pridružil zastopnik celjskega muzeja prof. Mlakar. Prof. Baš pa je mislil, naj bi iniciativa prihajala vedno od spodaj, načrtna izgradnja in usmerjevanje teh načrtov pa od zgoraj. Tako bosta lahko delala načrtno Zgodovinsko društvo in Muzejski svet.

S tem je bila diskusija o prvih dveh referatih končana in inspektor Jože Hačnz je na osnovi inspekcij pri zgodovinskem pouku ter iz odlomkov iz raznih strokovnih zgodovinskih časopisov podal referat: Zgodovina v srednji šoli. Naglasil je, da mora patriotična vzgoja sloneti na š rokem osvetljevanju naše večstoletne borbe za narodni obstoj naše kulture, ki se je utirala pot kljub zatiranju od strani vladajočih razredov; zlasti pa mora sloneti na širokem osvetljevanju dobe med obema vojnama — vse do narodnoosvobodilne borbe, vključno obnove in petletnega načrta. Obravnavanje narodnoosvobodilne borbe in Ustave je suho in šablonsko. Dijaki morajo razumeti vzroke dogodkov. Istotako je treba preko obče zgodovine osvetliti to pot z napredno teorijo.

Nato je referent na konkretnih primerih prikazal napake, ki se dan na dan pomavljajo pri šolskem pouku. Zlasti se pri obravnavanju zgodovine držav starega Vzhoda vedno znova ponavlja fakticizem, to je zgolj suho naštevanje zgodovinskih dejstev. Za obrazložitev zgodovinskega procesa te dobe je pomniti, da je suženjstvo vladajoča oblika zatiranja pri narodih starega Vzhoda. Glavni cilj takratnih vojn se javlja v prizadevanju prisvojiti si ozemlja, bogata na plenu in ljudeh. Centralizem vladarjev je za množice najtežje breme, in to zavest pa krepi tudi socialni moment.

Znanost in umetnost sta v rokah svečnikov in služita interesom vladajočega razreda. Vendar se kljub podrobni razlagi dejstev ne smejo zanemariti konkretna zgodovinska dejstva.

Drugo vprašanje, ki je prav tako pereče, je vprašanje, kako globoko je treba osvetliti konkretno zgodovinsko vprašanje na različnih stanovskih stopnjah dijakov. V nižjih razredih se bodo o določeni osebnosti poudarili njeni biografski podatki, v višjih pa ideje, ki so jo vodile. Glavni namen pa je dijaku ustvariti pravičen svetovni nazor.

Kot koreferent je prof. Stupan načel debato in uvodoma naglasil veliko odgovornost, ki jo nosi srednješolski zgodovinar. Zato bi mu bili na vseh področjih v veliko pomoč dobri učbeniki, ki pa jih je za enkrat premalo. Imamo sicer nekaj prevodov sovjetskih zgodovinskih učbenikov, ki nudijo dobro pomoč, dočim pa prav za narodno zgodovino ni pravih pripomočkov.

Major JA Marinc je naglasil, da so za naše učbenike najboljši primer učbeniki SZ. Srednješolski zgodovinarji morajo biti dialektiki, ker je zgodovina povest razrednih bojev in narodnoosvobodilna borba je rezultat procesov v naših narodih iz prejšnjih stoletij.

Diskusijo je zaključil ravnatelj dr. Savnik, ki je pripomnil, da bi bil profesor pri podajanju snovi lahko prav tako suhoparen, četudi bi imel učbenike na razpolago. Uporabljati mora poleg njih tudi druge pripomočke, kakor so ponazorila itd. Končno je predlagal, naj bi referatov. Hainza razmnožili in ga poslali na vse šole. (Referat je bil v razširjeni obliki objavljen v Popotniku, 1948, št. 9—10.) S tem je bil dopoldanski in splošni del zborovanja končan.

Popoldne je zborovanje nadaljevalo svoje delo z referatom ravnatelja J. Glazerja: Študijska knjižnica v Mariboru kot vir za zgodovinarja. V tem referatu je kratko nakazal historiat knjižnice in bogato gradivo, ki ga hrani. Ustavljaj se je pri posameznih oddelkih. Že iz tega pregleda, ki ga je referent moral razumljivo omejiti na najnujnejše naštevaje, so zborovalci spoznali bogastvo mariborske knjižnice. Obenem so se zavedli velike škode, ki jo je naredil okupator z odvozom v Gradec, od koder se ni vrnilo do 10 000 knjig od 40.000! Ob koncu je prof. Glazer predlagal nekaj misli, ki naj bi se formulirale med resolucijami tega zborovanja.

Za njim je prof. B. Teply v obširnem referatu nakazal zgodovinsko problematiko severovzhodne Slovenije. Ocenil je delo v tem pravcu in hkrati nakazal smernice, kako in kje je treba prijeti za delo. Predvsem je poudaril, da naj bi bila glavna naloga zgodovinarjev delo zares: Gospodarska in socialna zgodovina Slovencev. Nato je podal shemo tega velikega dela, ki ga je razdelil na tri velike dele: kmetijstvo, rokodelstvo, obrt in industrijo ter narodnoosvobodilno vojno. Te pa je zopet razčlenil v posamezna poglavja tako, da se je dotaknil slehernega področja, ki je važno za zgodovino.

V diskusiji, ki je referatu sledila, je poudaril prof. Baš, da je referent nakazal dolgo vrsto problemov, ki bi organizacijsko spadali v zvezo z referatom dr. Škerla. Zato naj bi izvolili iniciativni odbor, ki bi ugotovil, katera vprašanja so najbolj nujna in potem bi Zgodovinsko društvo pritegnilo organizacije in posameznike k izdelavi tega projekta. Enako mnenje je zastopal akademik prof. Kos, ki je pojasnil, da ima nekaj podobnega, kar je nakazal prof. Teply, v načrtu že Slovenska akademija.

Nato je prof. Baš predlagal, naj se takoj izvoli tak odbor in sicer iz zastopnikov Slovenske akademije, zastopnikov Zgodovinskega društva in njegovih sekcij ter zastopnikov muzejskih društev. Poleg tega naj bi imel ta odbor pravico kooptirati zastopnike še iz drugih, v poštev prihajajočih ustanov. Na predlog dr. F. Škerla so bili soglasno izvoljeni v ožji odbor akademik prof. Kos, prof. Fr. Baš, prof. B. Teply in prof. M. Zgonik.

V nadaljnem je ravnatelj dr. J. Kastelic opozoril, naj se pri preiskovanju gospodarske zgodovine Slovenije polaga važnost tudi na arheološke spomenike, a pri tem naj bi ne zapadli v skrajnost ter bi za vsako tehnološko pridobitev iskali izvorov v prazgodovini ali rimski dobi. Enako je nakazal dr. M. Miklavčič, da je treba upoštevati vsakokratni davčni sistem. Ker je prof. Fr. Baš v imenu iniciativnega odbora predlagal resolucijo o nameravanem delu in pojasnil smernice, je zborovanje na predlog dr. Fr. Škerla resolucijo soglasno sprejelo.

Po obeh referatih so zborovalci odšli na vrt Vinarske šole, kjer so poslušali referat prof. Fr. Baša: Pokrajinski muzej v Mariboru kot vir za zgodovinarja. Po kratkem historiatu je nakazal obširnejše in važnejše zbirke ter njih vsebino. Arhiv hranj: registraturo raznih štajerskih gospoščin in korespondenco slovenskih znanstvenih delavcev O. Cafa, K. Štreklja, P. Turnerja itd.

Arhivalije tudi dopolnjujejo zbirke, kot n. pr. pohorsko steklo. Tu so delno ohranjene trgovske knjige steklarn Lobnica in Spodnji Lehen. Obširno je dokumentirana tudi okupacijska doba in narodnoosvobodilna borba.

Zgodovinski vir so tudi muzejski eksponati sami. Zato je mogoče reči, da nudi Pokrajinski muzej v Mariboru slovenskemu zgodovinarju obilo gradiva, iz katerega bo mogel črpati za specialne študije o preteklosti severovzhodne Slovenije od najstarejših do polpreteklih dob.

Načrti, ki jih hoče Muzej izvesti v tej petletki, so: 1. nov inventar in kartoteka celotnega muzejskega gradiva; 2. stik s terenom; 3. zbiranje gradiva o obnovi Titove Jugoslavije v Mariboru in severovzhodni Sloveniji. V zvezi s tem bo treba rešiti tudi vprašanje novega prirodopisno-tehnološkega muzeja v Mariboru, ker je sedanji pretežno kulturnozgodovinski in bo treba popolnoma ločiti obe zbirki.

Po vrnitvi na zborovalni prostor je bil izvoljen resolucijski odbor, kjer so sodelovali poleg referentov in koreferentov tudi prof. Planina in prof. Stupan. Nato je podal prof. Branko Rudolf referat: Problematika spomeniškega varstva v Mariboru in mariborski pokrajini. V svojem referatu je ločil dve različni skupini kulturnozgodovinskih spomenikov. Prvi so vezani na splošno evropsko zgodovino, drugi pa neposredno povezan z našim lastnim zgodovinskim razvojem. Pri tem se je treba vprašati, ali so spomeniki mrtvi ali ne. Gotovo je, da so mnogi srednjeveški problemi še danes aktualni. Treba pa je, da se jasno postavi dialektični problem vsakega spomenika, ker s tem in z dobro ohranjenim spomenikom zbudimo razumevanje za historični materializem. Spomeniško varstvo nam lahko — pravilno pojmovano — zelo bistveno pomaga v boju proti nesocialni miselnosti ne dovolj zgrajenih ljudi. Nato je naštel nekatere predmete iz različnih področij, ki so bili že zavarovani, in kaj bi bilo še zavarovati. Edino zgodovinarji še niso dosegli ničesar podobnega.

Zato je predlagal kot aktualne in posebne naloge muzejev ter zgodovinskih društev, ki bi pomagale spomeniškem varstvu: 1. zaščita zgodovinskih mestnih selišč; 2. plansko izoblikovanje nekdanjih agrarnih selišč, ki se danes spreminjajo v industrijska središča; 3. inventarizirati načrte in arhitekture gradov, ki so svojo nalogo že davno odigrali; 4. posneti terene, ki zaradi elektrifikacijskih naprav izpreminjajo svoj položaj; 5. zaščita ogroženih spomenikov; 6. zaščita botaničnih zbirk po raznih gradovih in končno 7. zaščita spomenikov narodnoosvobodilne borbe.

Osnova zaščite vseh spomenikov bi bila njihova kategorizacija in inventarizacija, ki bi jo dostavil tistim faktorjem, ki lahko na mestu samem izvršujejo zaščito ali pa imajo nadzorstvo nad njo. V našem času širokega razmaha ljudske prosvete pa bi bilo nujno potrebno razviti široko dejavnost v zvezi s prepričevanjem ljudskih množic.

Po teh referatih se je razvila diskusija, kjer je ravnatelj dr. Fr. Šijanec ugotovil, da je varstvo spomenikov po osvoboditvi stopilo v novo razvojno obdobje. Nato je nakazal naloge Zavoda za spomeniško varstvo.

Prof. L. Bizjak je poudaril, da je varstvo kulturnih spomenikov še posebno važno za Slov. Primorje, kjer je fašizem mnogo uničil in veliko odnesel. K temu je dodal prof. B. Rudolf, da se mnogo premalo misli na likovno umetnost in tov. profesorji bi lahko v tem napravili mnogo dobrega dela, če bi temu problemu posvetili več pozornosti. Enako je tudi ravnatelj dr. J. Kastelic želel, da bi zborovanje priporočilo Zavodu za varstvo spomenikov, da ostvari čimprej mrežo zaupnikov in referentov za posamezne sektorje zaščite.

Akademik prof. Stele je poudaril, da je Zavod izvršil že veliko dela. Doseči pa je treba, da bo Zavod tudi dobil dosti močno avtoriteto, s katero bo lahko izvajal svoje naloge. Krajevni ljudski odbori in vse stopnje ljudske oblasti morajo dobiti informacije, kaj je zaščititi in zakaj.

V istem smislu je razvijal svoje misli predstavnik Komiteja R. Ljubinković in po predlogu prof. Baša je zborovanje sklenilo, da se bo prihodnje zborovanje vršilo na Primorskem. S tem je bila debata zaključena. Dr. Fr. Škerl je v imenu odbora za resolucije prebral osnutek resolucij:

1. Organizacija Zgodovinska društva za Slovenijo.

1. Pozdravljamo in potrjujemo organizacijsko delo Zgodovinskega društva za Slovenijo, v katerem vidimo pravilno pot za rast močne in reprezentančne organizacije slovenskih zgodovinarjev.

2. Vabimo pokrajinska in lokalna zgodovinska ter muzejska društva, da se reorganizirajo v sekcije Zgodovinskega društva za Slovenijo in nadaljujejo z delom pod vidikom skupnih interesov slovenskih zgodovinarjev, upoštevajoč in gradeč na specialnih nalogah svojega okolja.

3. Apeliramo na vse one, ki bi ustanavljali nove organizacije zgodovinarjev ali sorodnih disciplin, da jih ustanavljajo v okviru Zgodovinskega društva za Slovenijo in v skladu z njegovimi organizacijskimi načeli.

4. Apeliramo na osrednji odbor Zgodovinskega društva za Slovenijo, da pri organizaciji strokovnih sekcij in odsekov zlasti upošteva potrebo po organizaciji sekcije za zgodovino narodnoosvobodilne borbe.

5. Pozivamo osrednji odbor Zgodovinskega društva, da zaradi spremenjenega organizacijskega sestava Zgodovinskega društva pripravi potrebne spremembe društvenih pravil in jih predloži v sklepanje enemu prihodnjih občnih zborov.

6. Pozivamo odbor Zgodovinskega društva, da podpre in sodeluje z našo oblastjo pri sestavljanju učbenikov za pouk zgodovine na srednji šoli.

7. Ugotavljamo potrebo, da se čimprej začne izdajati zgodovinska glasila za Slov. Primorje, Ljubljano in severovzhodno Slovenijo.

8. Pozdravljamo voljo osrednjega odbora Zgodovinskega društva za Slovenijo, da se tudi zgodovinarji vključimo v petletni načrt naše republike in izjavljamo, da bomo zpolnjevali naloge petletnega načrta. Apeliramo na odbor osrednjega zgodovinskega društva, da po zaslišanju zastopnikov zgodovinskih in muzejskih društev sestavi delovni načrt, ki naj se izvede v prvi petletki.

2. Muzeji in knjižnice.

1. Ugotavljamo potrebo, da se v Mariboru izloči prirodopisni muzej iz kulturnozgodovinskega ter ustanovi samostojen prirodopisno-tehnološki muzej. Ugotavljamo nadalje, da je za dvig muzejev, posebno lokalnih, nujno potrebno pritegniti več strokovnih delavcev za izpopolnjevanje, in prosimo ministrstvo za prosveto LRS, da postavi v vse muzeje odgovorne kvalificirane upravitelje.

2. Da postane Študijska knjižnica v Mariboru čimprej dostopna in uporabna, naj se izvedejo v okviru petletke vsi za to potrebni pogoji: dodelitev odgovarjajočih prostorov, potrebna adaptacija in oprema, ureditve knjižne zaloge, izdelava katalogov in kartotek.

3. Restitucija kulturnozgodovinskega gradiva.

Apeliramo na vlado FLRJ, da podvzame vse korake za restitucijo kulturnozgodovinskega gradiva iz Avstrije.

4. Zaščita in proučevanje kulturnozgodovinskih spomenikov.

V zvezi z epohalnimi izpremembami, katere doživlja Slovenija z izvajanjem Titove petletke, apeliramo na vse ljudske oblasti in posebej na Zavod za zaščito in znanstveno proučevanje kulturnozgodovinskih spomenikov Slovenije, da organizirajo inventarizacijo terenov, selišč in gradov pred njihovim razvojem, da zavarujejo zgodovinski značaj selišč v regulacijskih načrtih ter da nadaljujejo dosedanje pozitivno delo zavarovanja in proučevanja spomenikov, za kar je potrebno kategorizirati spomenike po njih pomembnosti in ogroženosti ter izdelati sezname spomenikov za območja ljudskih odborov. Za posebno ogrožene smatramo spomenike narodnoosvobodilne borbe in vidimo v njih topografiji eno naših prvih spomeniških nalog.

Zborovalci so sprejeli resolucije v celoti in posamič. Nato so se podali na skupno večerjo v lovsko sobo hotela Orel. Od tam so se udeležili akademije v proslavo otvoritve Pokrajinskega muzeja, po akademiji pa se je vršil v lovski sobi hotela Orel tovariški sestanek.

Naslednji dan, v nedeljo, so se zborovalci udeležili otvoritve Pokrajinskega muzeja, popoldan pa se je večina udeležila izleta na gradišče v Poštelo. Na povratku so se ustavili v Razvanju, od koder so se vrnili na svoje domove.

Modest Golia

V. Zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Novi Gorici

(8. in 9. oktobra 1948).

Peto, od osvoboditve sem tretje, zborovanje slovenskih zgodovinarjev pomeni v teh zborovanjih važno prelomnico. Dočim smo l. 1946 v Ljubljani (gl. Zgodovinski časopis I, 1947, str. 184—185, 155—173) imeli opravka z organizacijskimi vprašanji, s pregledom škode, ki jo je povzročil okupator v naših arhivih, in s pregledom arhivskih virov, iz katerih bodo zgodovinarji črpali pri obdelavi najslavnejšega obdobja naše zgodovine, narodnoosvobodilne borbe, dočim smo v Mariboru še nadaljevali isto delo, se poleg tega seznanili s položajem v Mariboru in s pomenom njegovih znanstvenih institucij za slovensko zgodovinsko delo ter se le v zelo nedognani obliki lotili problema načrtnega dela, pa smo letos v Novi Gorici napravili velik korak naprej. Sedaj, ko je bila v letošnjem letu dograjena organizacijska povezava slovenskih zgodovinarjev v Zgodovinskem društvu za Slovenijo in njegovih podružnicah, ko je slovensko zgodovinopisje v Institutu za zgodovino pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti dobilo svoje vrhovno, avtoritativno vodstvo, ko je začelo izhajati osrednje slovensko zgodovinsko glasilo, Zgodovinski časopis, smo se lotili tudi konkretnega pretresa delovnega načrta in v zvezi s tem prevzeli konkretne obveznosti.

Zborovanja se je udeležilo preko 50 zgodovinarjev iz vse Slovenije od Prekmurja do Goriške. Prav njegovemu najvažnejšemu delu, razpravi o delovnem načrtu, je prisostvoval pomočnik ministra za prosveto vlade LR Slovenije tov. Ivan Bratko. Na zborovanju so bili še zastopnik Srpske akademije nauka tov. akademik Viktor Novak iz Beograda, ki je povabil slovenske zgodovinarje na I. zborovanje jugoslovanskih zgodovinarjev ob šeststoletnici Dušanovega zakonika v Beogradu jeseni l. 1949 in tudi sicer večkrat posegel v razpravo, zastopnika Slovenske akademije znanosti in umetnosti tov. akademika Milko Kos in Ivan Grafenauer, člani profesor-

skega zbora univerze v Ljubljani, arhivarji, muzealci in številni srednješolski profesorji. Pogrešali smo le arheologe.

Zborovanje se je pričelo 8. oktobra v Biljah, kamor je bilo prvotno sklicano, z edinim referatom, ki je bil tokrat posvečen organizacijskim vprašanjem, z organizacijskim poročilom predsednika Zgodovinskega društva za Slovenijo, tov. univ. prof. dr. Frana Zwitterja. V njem je pokazal uspehe, ki jih je Zgodovinsko društvo doseglo v zadnjem letu (priključitev podružnic v Mariboru in Škofji Loki, ustanovitev podružnice v Celju; društvo združuje v celem že 390 članov; izdaja prvega letnika Zgodovinskega časopisa, obnova zamenjav za tuje zgodovinske časopise), podčrtal pa je tudi še nekaj odprtih vprašanj, tako predvsem pripravo posebnega znanstvenega časopisa za zgodovino urbanskih in industrijskih naselij ali celo za regionalno zgodovino, pripravo posebnega arheološkega časopisa, probleme v zvezi s poukom zgodovine v srednji šoli, restitucijo med vojno odpeljanega kulturnozgodovinskega gradiva in arhivsko vprašanje sploh, končno tudi poživitev stikov slovenskih zgodovinarjev z zgodovinskimi društvi in institucijami v ostalih republikah Jugoslavije.

Debata po referatu se je sukala predvsem okrog priprav za novi časopis za zgodovino slovenskih mest, okrog organizacije novih podružnic, načela je tudi probleme mariborskega arhiva in študijske knjižnice ter njihovih prostorov.

Po zaključeni debati je bilo zborovanje v toliko prekinjeno, da so se zborovalci preselili v Novo Gorico (oz. Solkan), ker se je izkazalo, da v Biljah ni pogojev za dobro organizacijsko izvedbo zborovanja. Takoj nato pa se je zborovanje nadaljevalo z referatom tov. Vasilija Melika, posvečeni stoletnici marčne revolucije (Revolucija 1948 in njeno prikazovanje v srednji šoli). Na srednješolski pouk se je nanašal njegov referat seveda le v toliko, da je na praktičnem primeru pokazal, kako naj se s konkretno analizo dogodkov in s točno razredno karakteristiko njihovih nosilcev doseže višja stopnja srednješolskega zgodovinskega pouka, ne pa da bi se spuščal v vprašanja metodike ali konkretnih napak, opazovanih v praktičnem srednješolskem pouku. S pomočjo znanstvene metode historičnega materializma in opiraje se na moderno marksistično literaturo (predvsem na Kardelja, Zihlerla in razprave ruskih zgodovinarjev, ki so izšle ob priliki stoletnice marčne revolucije) je analiziral poglavitne poteze razvoja v l. 1848 in 1849 v okviru habsburške monarhije, in sicer ločeno v ogrski in avstrijski polovici države. Posebno pozornost je pri tem posvetil Madžarom in Hrvatom ter Čehom, razmeroma manj je prikazal Dunaj in dogodke v nemških pokrajinah (oz. njihovo analizo), podčrtan je bil tudi pomen kmečkega problema v razvoju revolucije.

V debati, ki je bila zelo razgibana, so se še razbistrile teze, ki jih je postavil predavatelj, in v obliki polemike so se očrtale še ostreje njegove pravilne karakteristike vloge jugoslovanskih narodov v tej revoluciji (zlasti problem Jelačića, Bleiweisa itd.), hkrati pa je bil referat dopolnjen predvsem glede razvoja pri Slovencih.

Vse popoldne prvega dne je bilo posvečeno obravnavi delovnega načrta slovenskih zgodovinarjev za razdobje Tatrove petletke, deloma še dalje. Najprej je tov. akademik Milko Kos (Nekatere problemi slovenskega zgodovinskega razvila) razvil delovni načrt Instituta za zgodovino pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti glede gospodarske in družbene zgodovine Slovencev (podrobneje glej Kosovo poročilo v tej številki Zgodovinskega časopisa).

Po referatu se je priglasil k besedi tov. pomočnik ministra za prosveto I. Bratko, ki je zborovalce pozdravil, obenem pa pokazal na nekatere najbolj nujne naloge slovenskih zgodovinarjev v bližnji bodočnosti. V imenu ministrstva je obljubil podporo pri reševanju težkega arhivskega vprašanja, poudaril pa, da pričakuje ljudska oblast sodelovanje slovenskih zgodovinarjev pri pripravljanju dognane sinteze zgodovin-

skega razvoja jugoslovanskih narodov, pri nalogi, ki jo je pred jugoslovanske zgodovinarje postavil V. kongres KPJ. Posebno skrb je treba posvetiti znanstvenemu naraščanju, rešiti je treba tudi vprašanje učnih knjig. Ob zaključku je še posebej poudaril častno nalogo vsakega zgodovinarja, da služi resnici, ki končno tudi vedno zmagaja; ob tem pa podčrtal velik pomen metode dialektičnega in zgodovinskega materializma pri tej borbi.

Nato je v koreferatu k poročlu akademika M. Kosa tov. prof. Bogo Teply poročal o terenskem delu Zgodovinskega društva v Mariboru za gospodarsko zgodovino. Tudi on se je najprej dotaknil v zvezi s tem metodičnih vprašanj tega dela, ki ga je razdelil v študij samih delovnih orodij, ki jih je pa treba v zvezi z drugimi viri razložiti glede nastanka in glede uporabe, študij delovnega procesa in izrabo ustnih poročil. Nato je podal pregled delovnih skupin, ki jih je v poletju prirejalo društvo z namenom, da registrira in opiše stare načine gospodarskega življenja, ki so se ohranili v našem podeželju in ki se bodo v zvezi s socialistično izgradnjo v bližnji bodočnosti morali umakniti moderni poljedelski in industrijski tehniki. Naloga teh ekip je bila na eni strani opisati in v podobni fiksirati terenske ugotovitve, na drugi strani (to delo še ni bilo oprávljeno) pa jih s pomočjo ostalih virov (v arhivih) tudi razložiti. V tretjem delu svojega poročila je podal poglavitne rezultate terenskega dela glede splavarstva, mlinarstva, žag, pohorskih kovačij in pohorskih avtarkičnih kmetij.

Med odmorom po referatu so si zborovalci v sosednjem prostoru ogledali del gradiva in referatov, ki so plod terenskega dela Mariborčanov in ki so jih za to domačo razstavo prinesli s seboj.

V okviru debate je tov. Boris Orel, ravnatelj Etnografskega muzeja v Ljubljani, podal daljše poročilo o delu skupine, ki jo je ta institucija poslala v poletju (od 1. avgusta do 15. septembra) na Dolenjsko (v grosupeljski okraj), razvil tozadevne načrte Etnografskega muzeja za poletje 1949, obenem pa je načel problem, kako povezati tako delo raznih institucij in društev v smotno celoto. pri čemer je predlagal razmejitve, naj bi etnografi študirali teren, zgodovinarji pa arhive. Šele za tem se je razvila prava debata ob obeh referatih, v kateri se je glede vprašanj, ki jih je sprožil tov. Orel, ugotovila potreba koordinacije dela, vendar ne v smislu ločitve dela med študijem gospodarske zgodovine na eni in etnografije na drugi strani — marveč v smislu sodelovanja obeh strani in izmenjave gradiva. V debati so bila načeta tudi nekatera širša vprašanja, glede katerih naj bi slovenski zgodovinarji sodelovali z ostalimi jugoslovanskimi, in ona, ki so v ospredju pri delu slovanskih zgodovinarjev sploh (borba proti idealističnim potvorbam v našem zgodovinskem razvoju in takšnim vplivom, problem etnogeneze, nastanka države itd.), vprašanje zgodovine narodnoosvobodilne borbe in sodelovanja zgodovinarjev pri Institutu za narodnostna vprašanja glede zgodovine še neosvobojenih delov slovenskega naroda, vprašanje vzgoje novih znanstvenih kadrov. Poudarilo pa se je, da je glede na realne možnosti treba omejiti planske obveze seveda na temu primerne probleme gospodarske zgodovine (na pr. zgodovina agrarne tehnike).

Drugi dan zborovanja je tov. dr. France Škerl govoril o enem izmed najbolj življenjsko važnih vprašanj za razvoj slovenskega zgodovinoslovja, to je o perečih vprašanjih naših arhivov. Pokazal je, kako velika škoda se dogaja še danes zaradi pomanjkljive arhivske zakonodaje in je v zvezi s tem nakazal poglavitna načela, ki naj bi jih uveljavil novi arhivski zakon, ki je v pripravi, podčrtal, kako je v Ljubljani zaradi pomanjkanja prostora neuporaben velik del že prevzetih magacimiranih arhivalij in onemogočen prevzem novih itd. (gl. v tej številki v celoti objavljeni referat).

V debati je tov. Zwitler podal pregled vsega dela, ki ga je na tem področju v teku leta storilo Zgodovinsko društvo. Pokazalo pa se je, da problemi, ki jih je referent načel, presegajo le slovenski okvir in da

stvarno veljajo za vso državo. V zvezi s tem je bilo tudi sklenjeno, da naj Zgodovinsko društvo za Slovenijo podvzame tudi primerne korake. Podčrtana je bila mujna potreba inventarizacije naših arhivov, ki se bo izrabila obenem kot strokovno-znanstvena šola za najboljše študente zgodovine na univerzi in bo s tem tudi: važno sredstvo pri pridobivanju novih znanstvenih kadrov.

Drugi dve predavanji sta bili posvečeni problemom zgodovine Slovenskega Primorja. V predavanju tov. univ. prof. dr. Metoda Mikuža Problemi narodnoosvobodilne borbe v Slovenskem Primorju so bili obsežno osvetljeni objektivni in subjektivni pogoji, iz katerih se je razvila narodnoosvobodilna borba v tej pokrajini, in so bile na kratko označene tudi poglavitne faze te borbe same. Tov. univ. prof. dr. Fran Zwitter pa je v predavanju Historični problemi v zvezi z borbo za Slovensko Primorje, Istro in Trst podal pregled vrste vprašanj, ki so bila v znanstvenem delu ob borbi za Julijsko Krajino načeta, rešena, ali pa so se izkazala kot pomanjkljivo obdelana in čakajo še danes na slovenskega zgodovinarja. Tako se je dotaknil kolonizacijske zgodovine, etničnega razvoja (pomen narodnega katastra v Istri 1945!), razvoja mestnih komun, problema kolonata oz. podložništva, problema višjih družbenih slojev v razdobju fevdalizma, vprašanja politične pripadnosti teh pokrajin od 9. do 15. stoletja, populacijskega, gospodarskega in političnega razvoja v razdobju kapitalizma in končno problemov diplomatske zgodovine v zvezi z Julijsko krajino.

Debata se je sukala pretežno okrog prvega predavanja, h kateremu so bila podana nekatera važna stvarna dopolnila. Obenem pa je tov. dr. Lavo Čermelj kot zastopnik Instituta za narodnostna vprašanja pri Univerzi v Ljubljani pozval zgodovinarje k sodelovanju pri obdelavi v Zwitterovem predavanju nakazanih problemov. Z iniciativo, naj se v Novi Gorici ustanovi podružnica Zgodovinskega društva za Slovenijo, in s sklepom, naj se prihodnje zborovanje vrši na Dolenjskem ali v Celju, je bil ta del zborovanja zaključen.

Popoldne so si zborovalci ogledali Novo Gorico in njeno širšo okolico, zvečer pa so še sprejeli sledečo resolucijo:

Slovenski zgodovinarji, zbrani na svojem V. zborovanju v Novi Gorici dne 8. in 9. oktobra 1948, sprejemamo sledečo resolucijo:

I. Organizacija.

Zgodovinskemu društvu za Slovenijo naročamo, naj dela na tem, da se vključijo kot podružnice vsa že obstoječa zgodovinska društva, oz. da se ustanove nove podružnice v Novi Gorici in vseh drugih večjih središčih.

Izražamo željo po sodelovanju z vsemi ostalimi jugoslovanskimi zgodovinskimi organizacijami in pozdravljamo zamisel I. zborovanja jugoslovanskih zgodovinarjev.

Zgodovinsko društvo za Slovenijo naj v zvezi z MLO Ljubljana poskrbi za izdajanje časopisa za zgodovino urbanskih in industrijskih naselij.

II. Načrtno delo.

Pozdravljamo načrt Instituta za zgodovino pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti o izdaji in obdelavi virov in ostalem delu, posebno na področju gospodarske in socialne zgodovine Slovencev.

Pozivamo zgodovinske institucije in institucije sorodnih ved, da najdejo pota do koordinacije svojega dela za izdelavo gospodarske in socialne zgodovine Slovencev.

V težnji za dognano podobo slovenske zgodovine, gospodarske in socialne, postavljamo kot prvo nalogo v teku Titove petletke izdelavo zgodovine agrarne tehnike.

III. O arhivih.

Ugotavljamo, da je danes posebno pereče arhivsko vprašanje in da je za njegovo rešitev nujno potrebno:

a) da se takoj imenuje arhivski svet, ki ga predvideva Uredba o Osrednjem državnem arhivu Slovenije z dne 31. oktobra 1945 (Uradni list SNOS in NVS I, št. 50, 7. nov. 1945);

b) da se izda zvezni in republiški zakon o arhivih. Z njim naj se ustanove v vseh republikah historični arhivi (za arhivalije do 1941) in arhivi NOB in socialistične graditve (za arhivalije od 1941 dalje), dovoli poleg tega le še obstoj arhivov, ki imajo za svoje delovanje vse potrebne pogoje, in uvede obveznost predaje vseh za tekočo administracijo neaktualnih aktov pristojnim arhivom;

c) da se čimprej prične z gradnjo poslopja za oba osrednja arhiva Slovenije;

d) da se uredi službeni položaj znanstvenih arhivskih nameščencev glede na znanstveni značaj arhivskih ustanov in strokovno kvalifikacijo.

IV. Srednja šola.

Zgodovinskemu društvu za Slovenijo naročamo, naj dogovorno s sindikalno organizacijo prosvetnih delavcev sodeluje pri strokovnem izpopolnjevanju predavateljev zgodovine na šolah. Odbor in člani Zgodovinskega društva za Slovenijo pa naj v čim večji meri sodelujejo pri sestavi učbenikov in s članki v strokovnem in pedagoškem tisku.

V. Spomeniki NOB.

Apeliramo na Zavod za zaščito in znanstveno proučevanje kulturno-zgodovinskih spomenikov in prirodnih znamenitosti Slovenije, da posveti posebno pažnjo spomenikom narodnoosvobodilne borbe.

VI. Kulturne ustanove.

Izražamo željo, da bi se v Novi Gorici ustanovila študijska knjižnica in muzej z arhivom.

Apeliramo na vlado LRS in MLO Maribor, da se vključi v program bodočih gradbenih del gradnja študijske knjižnice v Mariboru.

Apeliramo na OLO in MLO v Novem mestu, da uredita vprašanje prostorov arhiva in muzeja v Novem mestu. Bogo Grafenauer

Tajniško poročilo za leto 1947

Odbor Zgodovinskega društva za Slovenijo, ki je bil izvoljen na občnem zboru 9. novembra 1946, se je takoj konstituiral in so odborniki prevzeli naslednje dolžnosti: predsednik dr. France Škerl, podpredsednik dr. Milko Kos, tajnik Modest Golia, blagajnik dr. Maks Miklavčič, knjižničar dr. Jože Kastelic. V uredništvo društvenega strokovnega glasila so bili šele pozneje izbrani: dr. Bogo Grafenauer, dr. J. Zontar in dr. J. Kastelic.

Društveno delo se je v poslovnem letu 1947 gibalo predvsem v okviru treh poglobitvinih problemov: obnovitve društvenega strokovnega glasila, organizacije Zgodovinskega društva samega in priprav IV. zborovanja slovenskih zgodovinarjev.

Uredniški odbor je, potem ko je bil odobren po njem izdelan načrt za revijo, do pozne jeseni 1947 zbral gradivo za prvi letnik Zgodovinskega časopisa. V zvezi z bližajočo se stoletnico marčne revolucije je sprožil tudi možnost, da bi se obletnice spomnili s posebnim zbornikom. Potem ko je odbor o tem vprašanju ponovno razpravljal na svoji seji, je bilo sklenjeno, naj se izdaja posebnega zbornika opusti, gradivo, ki bi obravnavalo probleme marčne revolucije, pa naj se objavi v Zgodovinskem časopisu.

Med organizacijskimi vprašanji je bilo najvažnejše, kako razširiti delovanje Zgodovinskega društva za Slovenijo na vse področje LR Slovenije. Pri tem je iniciativno nastopilo Zgodovinsko društvo v Mariboru, ki je samo sporočilo že v začetku poslovnega leta, da bo predlagalo občnemu

zboru združitvev z Zgodovinskim društvom za Slovenijo kot posebna podružnica. Odbor je to misel pozdravil, spoznal pa je, da bo treba za organizacijo podružnic nekoliko dopolniti društvena pravila, za enkrat pa si je sklenil pomagati z njihovo širšo interpretacijo. Vprašanje je postalo posebej aktualno po konferenci zastopnikov zgodovinskih društev v Beogradu, 26. aprila 1947, na kateri se je sprejel organizacijski princip, da naj bi bila vsa zgodovinska društva v posameznih republikah povezana z osrednjim republiškim društvom kot pododbori ali sekcije. V zvezi z delom na teh problemih je Zgodovinsko društvo doseglo sporazum tudi z Muzejskim društvom v Škofji Loki, kot društvena sekcija pa se je društvu že pridružilo numizmatično društvo v Ljubljani.

Med organizacijska društvena vprašanja spada tudi še priprava posebnih dvomesečnih društvenih sestankov s predavanji, ki je bila poverjena dr. Miklavčiču, in o kateri je društveni odbor ponovno razpravljajal. Delno zaradi preobremenjenosti predlaganih predavateljev, delno ker takratni referent za ljudske univerze ni pokazal za načrt preveč navdušenja in ker je bila v središču dela priprava Zgodovinskega časopisa, načrt ni bil izveden.

IV. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, združeno z otvoritvijo mariborskega muzeja, je pripravilo Zgodovinsko društvo za Slovenijo skupno z Muzejskim društvom v Mariboru. Preskrbelo je predavanja za prvi, splošni del tega zborovanja (gl. podrobno poročilo v tej številki Zgodovinskega časopisa).

V nedeljo 25. januarja 1948 je bil občni zbor našega društva. Predsednikovo in tajnikovo poročilo je obravnavalo predvsem obravnavano društveno delo, blagajnik pa je poročal, da je bilo denarnega prometa 19.516 din, od tega dohodkov 12.486 din, stroškov 1621,50 d.n., blagajniški prebitok iz prejšnje poslovne dobe 17.894,50 din, torej znaša društveno denarno imetje 28.759 din. Po poročilih odbornikov je v imenu društvenih preglednikov predlagal J. Maček občnemu zboru absolutorij staremu odboru, kar je ta tudi sprejel.

Pri volitvah novega odbora je bil izvoljen za predsednika dr. Fran Zwitter, ki se je zahvalil za zaupanje. Nato so bili v odbor predlagani in izvoljeni dr. M. Kos, dr. B. Grafenauer, dr. M. Mikuž, dr. J. Kastelic, dr. Fr. Škerl, J. Hainz, M. Golja in A. Baš, za preglednika dr. Fr. Šijamec in J. Maček ter za člane društvenega razsodišča dr. V. Bohinec, dr. P. Blaznik in M. Britovšek.

Nato je dr. Fr. Škerl referiral o spremembi pravil, ki se je izkazala kot potrebna v zvezi z organizacijo podružnic, ter je predlagal novo besedilo pomankljivih členov, ki ga je občni zbor potrdil.

Med slučajnostmi je občni zbor razpravljajal o V. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, poročilu dr. B. Grafenauerja za uredništvo Zgodovinskega časopisa, ter je podčrtal nujnost izdaje tudi še drugih strokovnih časopisov (pokrajinskih, arheološkega, umetnostnozgodovinskega itd.). Glede članarine je sklenil, da ostane višina nespremenjena, podružnice pa oddajo kot naročnino za časopis 75% članarine, ostanek pa jim ostane za upravno poslovanje.

Dr. Fr. Škerl je sprožil probleme naših arhivov. Na sestanku slovenskih arhivarjev, ki se je vršil 24. januarja 1948, so analizirali sodobno stanje slovenskih arhivov in arhivskega dela in postavili vrsto zaključkov, ki jih je referent predložil občnemu zboru. Sklenjeno je bilo, da se na osnovi rezultata tega sestanka in razprave pri občnem zboru sestavi o arhivskem vprašanju posebna spomenica, ki naj jo pripravijo dr. Fr. Zwitter, dr. Fr. Škerl in J. Maček ter jo nato predložijo na pristojnih mestih.

Ob koncu občnega zbora je poročal o delovanju mariborskega Zgodovinskega društva prof. M. Zgonik. Društvo si je postavilo sledeči program: izdati zgodovinski leksikon mariborskih ulic, zbiranje gradiva za gospodarsko zgodovino Pohorja, Dravskega polja, Haloz in Slovenskih goric.

S tem je bil dnevni red občnega zbora izčrpan in predsednik doktor Fr. Zwitter je zaključil zbor.

Modest Golja

Tajniško poročilo za leto 1948

Odbor, izvoljen na občnem zboru dne 25. januarja 1948, se je konstituiral še isti dan takole: predsednik dr. Fran Zwitter, podpredsednik dr. Milko Kos, tajnik dr. Bogo Grafenauer, blagajnik dr. France Škerl, knjižničar dr. Jože Kastelic, odborniki dr. Metod Mikuž, Jože Hainz, Modest Goša, Angelos Baš. Zaradi dalj časa trajajoče bolezni tov. Škerla ga je v blagajniških poslih nekaj mesecev nadomeščal stari blagajnik dr. Maks Miklavčič, ki ga je kooptiral odbor. Z urejanjem Zgodovinskega časopisa so bili poverjeni tov. dr. B. Grafenauer, J. Hainz, dr. J. Kastelic in dr. Fr. Zwitter.

V l. 1948 je društvo po pripravljalnem delu, ki ga je zajemalo že od osvoboditve dalje, doseglo že prve pomembne rezultate. Predvsem se je bistveno razširila organizacijska podlaga društva: kot podružnice so se pridružila Zgodovinskemu društvu za Slovenijo Zgodovinsko društvo v Mariboru (8. avgusta 1948), Muzejsko društvo v Škofji Loki (3. februarja 1948) in Muzejsko društvo v Ptuju (7. decembra 1948), ma novo pa se je ustanovila podružnica društva v Celju (14. julija 1948). Priprave za ustanovitev podružnic so se začele tudi v Slovenskem Primorju in na Gorenjskem v več krajih. V zvezi z organizacijo podružnic in izidom prvega letnika Zgodovinskega časopisa se je znatno povečalo tudi število društvenih članov. Do konca poslovnega leta je štelo društvo že 446 članov (centrala 321, Maribor 77, Celje 46, Škofja Loka 12). Geografsko so bili zajeti pri tem predvsem Ljubljana (177) in Štajersko (Maribor 60, Ptuj 20, Prekmurje 6, Slovenske gorice 8, Celje z okolico 53, Zasavje 13, sicer še 28) in Gorenjsko (24), slabše pa Dolenjsko (7), Notranjsko (6) in Slovensko Primorje (12). Vsekakor društvo že sedaj združuje več zgodovinarjev, kakor so jih vsa društva te vrste pred vojno.

V juniju 1948 je izšel prvi letnik novega strokovnega društvenega glasila Zgodovinskega časopisa, ki je v mnogočem šele omogočil zgoraj navedene organizacijske uspehe. Po naklonjenosti Ministrstva za prosveto in Državne založbe Slovenije se je posrečilo društvu urediti vprašanje izdajanja Zgodovinskega časopisa tako, da ga je prevzela Državna založba Slovenije. Izid strokovnega glasila je omogočil tudi obnovo stikov z inozemstvom v obliki zamenjav. Časopis je bil poslan v zameno na preko 90 naslovov, do konca poslovnega leta so prišle nanj zamenjave iz okoli 40 naslovov. Na tem področju bo imel odbor še precej dela, da bo zadevo spravil popolnoma v tek. Uredništvo časopisa je seveda že od izida prvega letnika zbiralo gradivo za naslednjega, vendar so ga pri tem nekoliko ovirale druge naloge, ki so stale pred društvom.

Predvsem je bilo treba organizirati peto zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Novi Gorici, kar je dalo precej dela, ker tam še ni nobene zgodovinarske organizacije, na katero bi se bilo mogoče opreti. O zborovanju, ki je najbolje uspelo od vseh dosedanjih in načelo vrsto za razvoj slovenskega zgodovinarstva bistvenih vprašanj, poročamo posebej.

Stik društvenih članov in nekakšnih delovnih sestankov s predavanji v teku vsega leta je društvo poskušalo rešiti v zvezi s središčno strokovno komisijo zgodovinarjev in geografov vsaj v Ljubljani. Člani zgodovinskega društva so imeli ob teh sestankih več referatov, predvsem o problematiki revolucije l. 1848 pr. Slovcnih in drugih narodih. Sestanki pa so se v glavnem omejevali le na srednješolske profesorje, zato niso povsem zadoščali za poživitev društvenega življenja.

Od posameznih sekcij je bila najbolj delavna arhivska sekcija pod vodstvom tov. dr. Fr. Škerla. Izdelala je spomenico o arhivih, ki jo je društvo obenem z Osrednjim državnim arhivom Slovenije in Muzejem narodne osvoboditve predložilo pristojnim oblastem in opozorilo z njo na danes najaktualnejši problem organizacije zgodovinskega dela v Sloveniji. Sekcija je sodelovala tudi pri sestavi predloga za arhivski zakon in priskočila na pomoč oblastem pri pregledu vrnjenih arhivov v zvezi

z našimi zahtevami po arhivskem blagu, ki je bilo med vojno odpeljano v Avstrijo.

Že na občnem zboru in ponovno na V. zborovanju slovenskih zgodovinarjev je bilo odboru naloženo, naj ukrene vse potrebno za izdajanje še drugega slovenskega zgodovinskega časopisa, ki bi se pečal z regionalno zgodovino in zgodovino urbanskih in industrijskih naselij. Za časopis, ki naj bi predstavljal posebej še zvezo med podružnicami, sta bili osnovani provizorični uredništvi v Ljubljani in Mariboru, ki sta že začeli z zbiranjem prispevkov, zagotovili sta si pa tudi papir in potrebna finančna sredstva, tako da je izhajanje časopisa s te strani zagotovljeno.

Vštevši začetni saldo (17.894,5 dinarjev) so znašali dohodki društva 52.909,5 din, njegovi izdatki pa 31.797,5 din. Ob koncu poslovne dobe izkazuje blagajna 21.112 din.

O vsem tem je podal odbor poročilo na občnem zboru dne 20. februarja 1949 v Ljubljani. Na predlog revizorjev je odbor dobil razrešnico, bil pa je v celoti ponovno izvoljen.

Na občnem zboru so podali kratko poročilo tudi zastopniki podružnic v Mariboru, Celju, Ptuju in Škofji Loki. Posebej zanimivo je bilo poročilo o mariborski podružnici, ki more pokazati na bogate sadove svojega terenskega dela (gl. poročilo o V. zborovanju slovenskih zgodovinarjev). Občni zbor je s priznanjem sprejel tudi povabilo zastopnika celjske podružnice, da bi se vršilo letošnje VI. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Celju, nekako sredi septembra.

Bogo Grafenauer

In memoriam

Dr. Rudolf Andrejka

bivši predsednik Muzejskega društva za Slovenijo

Dne 19. oktobra 1948 je v Ljubljani, na Starem trgu št. 4, umrl dr. Rudolf Andrejka, po naključju prav v isti hiši, kjer je dvajset let poprej oskrbel kot predsednik Muzejskega društva za Slovenijo spominsko ploščo na rojstvo J. V. Valvasorja (vzidano 1929). Pokojni sicer ni bil zgodovinar po svojem prvotnem in glavnem poklicu, zagotovil pa si je vendar v slovenskem zgodovinopisju trajno mesto z vztrajnim, mnogostranskim in natančnim raziskovanjem, z organizacijskim delom in z izvirno delovno metodo. Svoje velike upravne sposobnosti je dal za deset let (1923—1932) na razpolago Muzejskemu društvu, ki mu je kot predsednik v kritični povojni dobi dal trdno finančno osnovo in tako zgodovinarski delavnosti med Slovenci omogočil nov razmah. Z veseljem se je pridružil zgodovinarjem tudi v prenovljenem Zgodovinskem društvu in našemu glasilu še pred smrtjo ponudil članek, ki ga priobčujemo v tem letniku.

Rudolf Andrejka se je rodil 22. julija 1880 v Ljubljani (Gosposka ulica 5). Njegov oče, slovenski vojaški pisatelj Jernej Andrejka-Livnogradski (prim. SBL I. 12), ki je umrl 1926 v Ljubljani, mu je odprl pot na akademsko gimnazijo na Dunaju, ki jo je z odliko dovršil 1898. Leta 1902 je kot 22letni absolvent prava nastopil službo pri deželni vladi v Ljubljani, nato odšel v službo pri okrajnem glavarstvu v Radovljico (1903), od tam pa v Postojno (1906—1911). V Radovljici je njegova neugnana delavnost našla zaposlitev pri organizaciji planinstva in turizma, v Postojni se je vrnil k študiju prava, pravne zgodovine in statistike, ki je zanje dobil dobro teoretsko osnovo na Dunaju (profesorji Adler, Bernatzik in Inama-Sternegg). Za kratko dobo se je vrnil v službo k deželni vladi v Ljubljani, 1912 pa na notranje ministrstvo na Dunaju; bil je kabinetski šef pri ministru dr. Zolgerju, l. 1918 pa likvidacijski zaupnik narodne vlade v Ljubljani pri dunajski vladi. Po povratku v domovino (1919) je za nekaj mesecev vodil okrajno glavarstvo v Celju, naslednjih deset let (do 1929) pa vršil upravne službe pri vrhovni ljubljanski politični upravi, nazadnje kot namestnik velikega župana Vodopivca. Leta 1929 do 1931 je bil okrajni načelnik za ljubljansko okolico. Kot banski inšpektor je bil 1931 upokojen in tako dobil časa za poglobljeno znanstveno delo, ki je tedaj tudi najplodnejše. L. 1936 je bil imenovan za načelnika Splošne državne statistike v Beogradu. Šele ponovna vrnitev v Ljubljano 1945 mu je vrnila staro podjetnost za delo, tako da je kljub telesni oslabelosti mogel zbrati najzrelejše sadove svojega znanstvenega prizadevanja. Ko je jeseni 1948 odložil pero, je njegovo že desetletja šibko srce začelo pojemati in prehitro za vedno obstalo. Njegov pogreb je pričal, da si je kot patriot in kot prikupen značaj pridobil obilo iskrenih prijateljev med kulturnimi delavci in slovenskim ljudstvom.

Poklicni in organizatorični naporji pokojnega Rudolfa Andrejka so pustili trajne sledove ne le v Muzejskem društvu za Slovenijo, ampak tudi — in še posebno — v izgradnji upravne službe, pri tujskem prometu

(preosnova Zveze za tujski promet 1922) in pri državni statistični službi v Beogradu. Povsod je razvijal veliko osebno delavnost in pokazal izredno ekspeditivnost in iznajdljivo spretnost. Ljubljanska univerza ga je 1925 pozvala, da kot honorarni predavatelj juridične fakultete uvaja študente v upravno prakso. Upravno pravo je predaval (z izjemo beograjskih let) prav do svoje zadnje boleznin in smrti.

Andrejka je ves čas ohranil živ stik s kulturnim življenjem slovenskega naroda. Čutil se je hkrati dolžnega, da delež, ki ga prejema, z lastnimi prispevki vrača, tako z osebno pravno in gospodarsko pobudo kakor tudi s pisateljevanjem. Njegova izobrazba je bila široka, težila pa je po preprosti, praktični uporabnosti. Taki so tudi njegovi spisi. Težko, utrudljivo problematiko je umeval kot svoje zasebno opravilo, javnosti je podajal le zrele, vsakomur sprejemljive, zanimive in koristne sadove svojega obsežnega dela. Skromnost njegovih namenov in nevsiljivost oblike sta vzrok, da Andrejkovi spisi niso bili vedno deležni vse pozornosti in priznanja, ki jim gre. V tem pogledu je značilna in za Andrejka samega posebna častna njegova avtobiografija v SBL I. 12.

Zelo obsežno in obilno je bilo že njegovo časnikarsko delo. Pisal je strokovna poročila v slovensko, pa tudi drugo jugoslovansko časopisje, nekajkrat v nemščini (za Laibacher Zeitung, Zagrabler Tagblatt, Reichspost, Neue Freie Presse, Prager Presse in Union v Pragi). V začetku so to slovstveni in pravni prispevki, pozneje prigradniške stvari v korist tujkega prometa; oboje je čas že prerastel. Nekaj spisov pa je nastalo po Andrejkovem arhivnem raziskovanju in jih tako tu ne smemo prezreti. Sem spadajo članki: Zoisova palača v Ljubljani (Slovenec 1932, št. 249), Slovenci v Kazinskem društvu l. 1837 (Slov. 1934, št. 99), Ljubljanske ulice, ki so izginile (Slov. 1935, št. 90), K zgodovini Mahrove hiše v Ljubljani (Slov. 1936, št. 27), Doneski k zgodovini Figovčeve gostilne na Ajdovščini (Slov. 1936, št. 85), Še o Figovcu (Slov. 1937, št. 22), Obrtniki v stari Ljubljani (Slov. 1939, št. 125), Ljubljanski zasebni vrtovi v preteklosti (Slov. 1943, št. 145—147, 152, 155), Dr. Matija Burger, pozabljeni ljubljanski župan (Jutro 1944, št. 275, 282; 1945, 24), Krvnikova hiša v Ljubljani (Slov. Koledar 1945, 67—70), Zgodovina Križnamove hiše v Ljubljani (Slov. 1945, št. 14). Prav tako je v časopisju in drugod raztresenih nekaj Andrejkovih biografskih poročil, kakor: Turudija (Slov. 1916, št. 64 in Eđinost 1916, št. 82), Ivan Knez (Vestnik Lj. vzorčnega velesejma 1926), Jernej Andrejka-Livnogradski (Koledar Moh. dr. 1928, 76—77), Dr. Janez Ev. Krek in Selška dolina (Slov. 1932, št. 231), Doneski k življenjepisu dr. Mihe Tuška (Slov. 1935, št. 187), Dr. Janko Šuman (Slov. 1937, št. 287), Franc Naval-Pogačnik, slavni slovenski operni pevec (Slov. Narod 1945, št. 16 in 17), Dvajsetletnica organiziranega tujkega prometa v Sloveniji (Jutro 1925, št. 126).

Glavno Andrejkovo pisateljsko opravilo je veljalo pravniški stroki. Objavljal je lepo vrsto upravnih zakonov v obliki priročnikov, s članki je zalagal vse slovenske in glavne jugoslovanske upravne časopise. Širši pomen imajo prispevki: Anarhizem (Naši Zapiski 1907 in 1909), Bera (Slov. Pravnik 1912), Iz zgodovine naših političnih okrajev in občin (Občinska Uprava 1927), Kranjska hranilnica ni bila nikdar ustanovljena z nemškimi kapitalom (Vesnik Saveza štedionica kr. Jugoslavije 1939, 5—6), Doneski k zgodovini uradne statistike v Jug. (Službeni glasnik Min. unutr. poslova 1937, št. 7 in 8). Tu je rad prehajal na področje pravne zgodovine, vendar pa se zanj nikdar ni dočela ogret.

Na posebno, Andrejki svojsko zgodovinsko raziskovanje ga je napolnilo zanimanje za kulturno preteklost slovenskih krajev, ki se je z njim bavil kot organizator tujkega prometa. V ta namen je spisal lepo kopico knjižic in člankov, kjer obravnava domače slikovite kraje tudi po njihovi zgodovinski pomembnosti in preteklosti. Z lastnimi spisi je hotel dopolniti vrzeli v poznavanju domače zgodovine. S tem namenom je pregledoval krajevne arhive in uporabljal bogato znanje, ki so ga mu dale zbirke muzejskega arhiva. Še dvojje momentov je usmerjalo njegovo zgodovinsko iskanje. Po poroki l. 1920 je stalno zahajal v Selško dolino in je tako

vzljudil zgodovino loškega gospostva, urejanje Sejmskega vestnika 1925—26 pa ga je napotilo h gospodarskim vprašanjem v zvezi z razvojem ljubljanske obrti, trgovine in podjetniških družin v Ljubljani. Tako je našel pot v krajevno, gospodarsko, stanovsko zgodovino in k zbiranju biografskega gradiva.

Za zgodovinsko vedo je bil Andrejka od dveh strani dobro pripravljen, kot upravni jurist in kot slovtvenik. Jezikovni čut si je izostril ob branju Ivana Cankarja, ob prevajanju v tuje jezike (prevodi vojaških pesmi in posebno še Gregorčiča in Župančiča!) in ob samostojnem razpravljanju o jezikovnih vprašanjih (prim. njegove Napake v slovenskem izrazoslovju, Lj. 1931, ponatis iz »Samouprave« in Nekaj misli in predlogov o našem prevajalnem slovtvu, Dom in svet 1913; obe razpravi sta vzbudili precej pozornosti. Prim. še: Čistimo svoj jezik, članek v Sloveniji: 1938, št. 32, 33, 36 in 37). Tenek posluh za jezikovne starine ga je privedel tudi na področje narodopisja. Objavil je v IV. zvezku Strekljevih narodnih pesmi 17 lastnih zapisov, narodne pripovedke iz kamniške okolice pa v Vrtnu 1918. Etnolog je prinesel 1934 njegova članka: Star kmečki inventar iz 18. stoletja in Jagode za oči. Tako je mogel izčrpati in presoditi pomen filoloških posebnosti v zgodovinskih virih (prim. v tem pogledu njegov članek v tem Zgodovinskem časopisu!).

Ker se Andrejka za zgodovinsko znanost ni posebej metodično šolal, so njegovi zgodovinski spisi: manj pomembni po globlji razčlenitvi zgodovinske vzročne problematike kakor po svoji natančni opisni izdelanosti. Zato tudi ni napisal velikih del in se je raje omejil na objavljanje lepo urejenega gradiva. Njegove zgodovinske razprave in članki, včasih tudi samo kratki zapisi, so raztreseni po znanih in še bolj po manj znanih publikacijah in tako niso vsi splošno znani. V knjižni obliki so izšli spisi: 1. Kropa in Kamna gorica, krajepisno-zgodovinski poizkus, Ljubljana 1924. 2. Ob prazniku 25 letnice trgovskega društva Merkur, Lj. 1926 (Ponatis iz Trgovskega lista 1926). 3. Selški predniki dr. Janeza Ev. Kreka, rodoslovna in krajevnozgodovinska razprava, Ljubljana 1932. (Uvod v to delce kaže, da se je Andrejka vsaj nekoliko zavedal pomembnosti družbene sodobne problematike, ko izjavlja, da »opisuje razvoj onih kmetijskih rodov, ki so prihajali v pravnem, socialnem ali rodbinskem pogledu v ožje stike s Kreki v Selški dolini. V delovanju in nehanju teh rodov, njih razplojevanju in ugašanju, njih gmotnem povzdigu in padanju se odražajo razvojne stopnje socialne zgodovine našega kmetijskega stanu v preteklih treh stoletjih.) 4. Škofja Loka in njen okraj, Šk. Loka 1936. Ta zbornik je Andrejka uredil skupno s Fr. Planino; sam je vanj prispeval zgodovinski članek Škofjeloški cehi. — Vrsta zgodovinskih razprav in člankov trajnega pomena se začneja z letom 1932; Andrejka jih je spisal v dobi svoje prve upokojitve na podlagi samostojnega proučevanja arhivalnih virov, kjer je odkril mnogo novega gradiva in pokazal izvirno metodo. V Glasniku Muzejskega društva je priobčil članke: Zemljiške razmere v Selški dolini v začetku 18. stoletja (1932), Župani Selške doline v letih 1500—1800 (1933), Kje so bili Zoisovi vrtovi? in Zoisove fajančne delavnice v Gradišču (1934), Kančeva tvornica vžgalnikov v Ljubljani (1936), Doneski k postanku in razvitku rodbinskih imen v Selški dolini (1939), Vrhovni predstavniki državne uprave na Kranjskem (1943) in Polhograjski baroni (1944—1945); zadnja razprava zasleduje zanimiv razvoj kmetijske rodbine v krog veletrgovstva in fevdalnega plemstva. Vzporedno s tem je Andrejka proučeval zgodovino slovenskega trgovstva in bogato zašagal z izsledki stanovsko glasilo trgovcev, Trgovskega tovariša. Tu je objavil: Nekaj črtic iz gospodarskega življenja Ljubljane pred 100 leti (1934), Razvoj industrije in industrijska politika v naših deželah v 1. polovici 19. stoletja (1934), Trgovsko življenje v Ljubljani pred 100 leti (1934), Ob stoletnici zastopstva ljubljanskega trgovstva (1934), Ustroj in razvoj gremijalne trgovske šole v Ljubljani (1934), Doneski k preselitvenemu problemu ljubljanskega trgovstva (1934 in 1935; zadnji dve razpravi sta izšli pod psevdonimom!), Trgovska zgodovina Špitalske ulice

v Ljubljani (1935), Trgovska zgodovina Schellenburgove ulice v Lj. (1936), Doneski k zgodovini Fröhlichovih hiš v Lj. (1936), Zgodovina Perles-Bals-Lassnikove hiše v Lj. (1937), Zgodovina hotela Šlona (1938), Doneski k zgodovini naše železarske industrije, I. Ruardi (1940). Drugo bogato bero iz arhivalnih študij je Andrejka dal v natis Kroniki slovenskih mest, kjer je sodeloval pri vseh šestih letnikih in obdelal: »Najstarejše ljubljanske industrije« (9 člankov v l. 1934, eden 1936), življenjepis Fidelisa Terpinca (1934), Zgodovino Primčeve hiše v Lj. (1935), Poslopje mestnega muzeja v Lj. (1935), Strojarije na forštatju (1937), Zgodovino kramarskih hišic v Prešernovi ulici v Lj. (1938), Razvoj ljubljanskih industrij med 1859—1869 (1939), Schwarzovo pivovarno na Poljanah (1939 in 1940), Zgodovino gostilne Pri Šestici v Lj. (1940), Zgodovino Hudovernikove hiše v Kolodvorski ulici 25 v Lj. (1940). Samo v posebnem odtisu je izšel spis: Znameniti slovenski obrtniki 1575—1940, namenjen za Zbornik slovenskega obrta 1918—1938, ki pa ni izšel. Podobno težko dosegljivo gradivo je zbral v obsežnem članku: »Zaslužni slovenski upravni juristi« in ga objavil v zborniku Pol stoletja društva Pravniki (1939; str. 80—150). V časopisu Slovenski Pravniki je objavljjal že prej več pravnških biografij (od l. 1925 dalje), v Trgovskem tovarišu biografije trgovcev (od 1936 naprej), nekaj tudi v Kroniki slov. mest (1934) in Planinskem Vestniku (1934, 1940). Tako je postal 1934 sodelavec Slov. biografskega leksikona, ki je priobčil več njegovih sestavkov v VI. zvezku (gl. članke Papež, Pauer, Pavlin, Pesiak), kakih 120 pa jih je izročil uredništvu v objavo, pa še niso izšli. Če omenim še Doneske k zgodovini šolstva v Sečih, ki jih je prinesel Slovenski učitelj 1933, in njegov prispevek v Dejanju (1940, št. 2): Donesek k zgodovini zaplenitve Mečimovič-Krekove knjige, so s tem izčrpani glavni Andrejkovi spisi, ki jih slovenski zgodovinarji moramo poznati in upoštevati. Ni jih malo in zelo veliko podrobnega, natančnega dela je v njih. Dr. Rudolfu Andrejki smemo izreči priznanje, da je svoj kulturni dolg slovenskemu narodu odplačal pošteno in z visokimi obrestmi. Sam sicer ni segal v globljo problematiko snovi, ki jo je stvarno in trezno obravnaval, razčistil pa jo je v toliki meri, da bo to delo naslednikom bistveno olajšano. Svojo nalogo je opravil po najboljših močeh -- zato ga homo slovenski zgodovinarji ohranili v častnem spominu.

Maks Miklavčič:

Knjižna poročila in bibliografija

Problem slovanskega svetišča na ptujskem gradu

K publikaciji univ. prof. dr. Josipa Korošca o slovanskem svetišču na ptujskem gradu je prejele uredništvo oceno ravnatelja mariborskega muzeja Franja Baša, ki zanika, da bi bil izkopani objekt slovansko svetišče. Da prispeva k rešitvi tega zelo važnega problema — ptujsko svetišče bi bilo najstarejše znano slovansko svetišče, edino doslej znano pri Južnih Slovanih in eno od redkih doslej znanih slovanskih sploh — je uredništvo izročilo oceno v rokopisu prof. dr. J. Korošču in objavlja tu oceno in odgovor nanjo v nespremenjeni obliki.

Uredništvo

Korošec Josip: Slovansko svetišče na ptujskem gradu

Slovenska akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani. Razred za zgodovinske in zemljepisne vede, za filozofijo in filologijo. Dela 6. Ljubljana 1948. 8°. 42 str., 32 slik, 18 skic ter z ruskim in angleškim resumejem.

Izkopavanja na ptujskem gradu 1946—47 so postavila s staroslovanskim svetiščem na dnevni red naš osrednji arheološki problem, ki bi naj omogočil nove poglede v danes še nejasni podobi staroslovanske mitologije in s tem staroslovanske kulturne zgodovine sploh. Objava o izkopanem svetišču z njegovo analizo je pomenila zaradi tega za arheologe in zgodovinarje dogodek.

Izkopano gradivo ponazorujejo fotografske slike, risane skice ter 2 reprodukciji J. Oeltjenovih akvarelov celotnega svetišča. Žal otežkoča in deloma tudi onemogoča orientacijo v njem redakcija. Poleg dejstva, da nudijo slike samo deloma vpogled v strukturo izkopanine (prim. slike št. 7, 8, 12, 16, 18), je pogosto njih označitev problematična ali tudi napačna. Fot. 9 (Srednji vzvišeni del svetišča z jugovzhoda) more biti po primerjavi s fotografijami 10, 11, 12 in 13 samo z jugozahoda; fot. 14 (Severovzhodni vogel srednjega dela ter vzhodni hodnik, preden je bil sestavljen z južnim) predstavlja v resnici severozahodni vogel srednjega dela ter zahodni hodnik, ali pa je napačno označena fot. 10. Skica 16 (Tloris jugovzhodnega vogala) kaže jugozahodnega, ali pa je napačna tozadevna objava na skici 3 (Tloris svetišča v Ptuj). Fot. 22 (Jugovzhodni vogelni kamen) kaže isti predmet kakor fot. 29 (Še neočiščen vzhodni hodnik z jugozahodnim temeljnim kamnom...), ki je tako enkrat jugovzhodni vogelni in enkrat jugozahodni temeljni, a je dejansko samo jugovzhodni vogelni kamen. Fot. 30 (Del vzhodne stene srednjega dela) in skica 5 (Zahodna stena vzhodnega hodnika) predstavljata pod dvema različnima naslovoma, ki pomenita na terenu isti objekt, dva različna terenska objekta, kar je nemogoče. Isto velja za skici 6 (Vzhodna stena zahodnega hodnika) in 7 (Zahodna stena srednjega dela svetišča) ter 5 (Zahodna stena vzhodnega hodnika) in 9 (Vzhodna stena srednjega dela svetišča). Pri skici 17 je korektura izpregledala zamenjavo z 18 (Prez

stebrov v svetišču); lega podstavkov za stebre je drugačna na skici 17 kakor pa na skici 3 (Slovansko svetišče v Ptujju). Podobno imamo objavljen eden in isti objekt, to je središčno prsteno klado v dveh verzijah o podstavku za kip božanstva; prvo na skici 3 (Slovansko svetišče v Ptujju) in drugo na skici 10 (Floris srednjega dela svetišča okrog 15 cm iznad normalne površine). Navedeni primeri kažejo pomanjkanje elementarne redakcije gradiva in povzročajo težave za vsakogar, kdor se bo z njim ukvarjal. V primeri s tem je malenkost citiranje skic s sl. (ikami) in slik s T. (?) sl. (ikami), ki moti zlasti v začetku, ki pa tudi ni dosledna (prim. str. 17, T. sl. 3, sl. 30). Strokovna slabost pa je pomanjkanje situacijskega načrta in prerezov glede razmerja izkopanine do njenih okoliških arheoloških objektov, kar bi bilo posebno potrebno zaradi neskladnosti v objavljenem gradivu med prerezom svetišča (skica 4) in fotografijami hodnikov (slike 5, 6, 8, 10) ter florisom svetišča in njegovega srednjega dela. Redakcija tako v precejšnji meri ni napravila izkopanega gradiva uporabnega za arheološkega interesenta, kar je prva naloga poročanja o arheološkem terenskem delu, razen predhodnih poročil, kar pa pričujoče ni.

Pri analizi izkopanine sledi avtor, vodja ptujskograjskih arheoloških raziskavanj univ. prof. dr. Jos. Korošec, dispoziciji C. Schuchardtovega poročila o izkopavanju 1168 uničenega slovanskega Svantovitovega svetišča v Arkoni na otoku Rujani. Za opisom arkonskega svetišča po danskem kronistu Saxu Grammaticu ter beležkami o raznih zgodovinskih zabeleženih staroslovanskih svetiščih imamo ugotovitev, da je ptujška izkopanina staroslovansko svetišče, ki je nato opisano in raziskano po sličnosti z arkonskim v tločrtu, leseni arhitekturi in mestu za kip božanstva ter datirano v VII. stoletje. Obstajalo je iz skoro kvadratnega tločrta 11.30 m × 11.90 m, v katerem je bil vkopan 3.10 m širok hodnik, visok na zunanjo do 2.62 m in na znotraj do 1.45 m. Znotraj tega hodnika je bila kvadratna 5.70 m dolga prstena klada z mestom za kip božanstva in iz hodnika se je na stebrih dvigala lesena svetiščna arhitektura. Podoba ptujškega staroslovanskega svetišča je tako slična Saxovemu v Arkoni ter nalikuje tudi podobi C. Schuchardtove arkonske izkopanine.

Pri analizi izkopanine izhaja poročevalec iz enotnosti stare slovanske kulture v njenih formalnih elementih, torej s stalšča, ki je danes znamenstveno že premagamo, postavi tako Saxov opis Arkone za primer slovanskega svetišča sploh ter preko tega in preko Schuchardta ptujsko izkopanino arkonizira. Ptujsko izkopanino je arkoniziral tako, da dokazuje pri tločrtu, tlaku z vogelnimi kamni, ometu v hodniku ter osrednji prstenu kladi s podstavkom za kip božanstva oblikovno in funkcionalno podobnost z arkonskim svetiščem.

Proti arkonizaciji ptujške izkopanine pa govori izkopanina sama in sicer iz zgodovinskih in arheoloških vidikov.

V zgodovini imamo za arkonsko svetišče Saxov opis iz XII. stoletja, medtem ko za ptujško v VII. stoletju nečesa sličnega nimamo, pač pa imamo Prokopijevo poročilo o južnoslovanskem mitološkem življenju iz VI. stoletja, ki svetiščnih zgradb pri Južnih Slovanih ne pozna. Družbeno-razvojni položaj Baltskih Slovanov v XII. stoletju je bistveno različen od položaja Južnih Slovanov v VII.; prvi živijo v začetnem denarnem gospodarstvu, drugi v naturalnem. Svetišča kot posebne kultne zgradbe se pojavljajo z razvojem organizirane države, ki je gospodarsko pogojen in zaradi drugačnih kulturnih sedimentov zopet drugačen na Baltiku kakor v Sloveniji. Možnost obstoja ptujškega svetišča po analogiji z Arkono je tako iz razvojnozgodovinskih razlogov in primerjave med Rujano in Slovenijo več ko dvomljiva, ako priznavamo avtorjevo datiranje svetišča v VII. stoletje. Da bi rešil datiranje, bi nujno moral objaviti situacijsko skico svetišča z razmerjem do rimskih arhitektur in staroslovanskega pokopališča, ki pa v razpravi manjka. Iz skice bi razvideli, da je notranji del rimske arhitekture, to je neposredna okolica svetišča, brez slovanskih grobov, ki zavzemajo sicer površino vse rimske razvaline na ptujškem gradu, a jih najdemo tudi drugod pri nas, kakor v Središču ali Verzeju.

Iz tega sledi, da je v času slovanskega pokopališča na ptujskem gradu notranji del rimske arhitekture še vršil svojo nalogo kot stavba ter da so zaradi tega mrličje pokopavali samo izven njega na tistih predelih rimske arhitekture, ki je bila že v razvalinah. Od avtorja za svetišče proglašena izkopanina pa je vdelana v notranji del rimske arhitekture, katere zidove preseka. Zaradi tega je svetišče mlajše od rimske arhitekture ter ne more biti starejše od slovanskega pokopališča, ampak je lahko z njim največ sodobno. Ker datira avtor slovansko pokopališče na ptujskem gradu v X.—XI. stoletje, bi v zvezi s tem moglo tudi svetišče nastati šele v tem času; to pa je doba, ko je pogansko svetišče na Slovenskem iz državno- in cerkvenopolitičnih razlogov nemogoče. Nemogoče pa bi bilo pogansko slovansko svetišče v Ptuju tudi v dobi karolinškega zgodnjega fevdalizma, kamor moremo datirati pokopališče iz družbeno razvojnih razlogov, po tipu bizantinskih in bizantinsko vplivanih izkopanin, z dejstvom, da lesene krste niso šele pridobitev visokega srednjega veka, temveč, da jih pozna že antika, in končno nudi ta doba še zadnjo možnost, da uporablja Slovenec v svojem naturalnogospodarskem nastrojenju rimske novce za nakit.

Odločilne za svetišče in njegov značaj pa so pri našem poznanju staroslovanske in staroslovenske mitologije posebej izkopanine same. Pri tem prepuščamo besedo avtorju, ki poroča (str. 25), da niso izkopavanja odkrila »niti najskromnejšega sledu kakega inventarja svetišča, v hodnikih... niti najskromnejšega slovanskega predmeta, da so bili v višjih plasteh nad svetiščem fragmenti keramike iz poznejših stoletij... Največ je bilo keramike poznega srednjega veka, oziroma iz periode po opustitvi slovanskega grobišča«. Staroslovenski izkopavanja na ptujskem gradu tako niso odkrila. Iz Arkone pa jih pozna pisan zgodovinski vir, Saxo.

Pri tločrtu, ki je vedno rezultat terena, gradbenega materiala in gradbene tehnike ter naloge zgradbe same, je važna tudi izoblika geometričnega lika, ne pa samo geometričen lik sam po sebi. Pri paraleli Ptuja z Arkono vidimo, da imamo v Ptuju pri kvadratu 12 m hodnik s širino 3,10 m, v Arkoni pa pri 20 m kvadratni temelj z 2 m širokim hodnikom; zaradi tega ne moremo vzporejati arkonskega tločrta s ptujskim, kar bi mogli pač pri zamenjanih širinah. Poleg tega pa je bil na Arkoni v tločrtu suhi zid temelj za steno svetišča, v Ptuju pa poldrugi meter poglobljeni hodnik, ob čigar straneh so stebri nosili stavbo. Tudi globina hodnika v Ptuju ter globina temeljev na Arkoni nas sil: v zvezi s širinama, da ne vidimo istega tločrta v Arkoni ko v Ptuju. Zaradi zemljepisnih in zgodovinskih razlik med Arkono in Ptujem pa različnost v tločrtu tudi ni odločilna.

Za svetiščni značaj ptujske izkopanine je bistvena stavba sama in zaradi tega bomo sledili lesen: ptujski svetiščni arhitekturi po poročilu avtorja o gradbeni strukturi vogalov v temeljih, ker so ti za leseni značaj arhitekture odločilni. Vzamemo za primer jugovzhodni in severovzhodni vogelni kamen, ki sta najbolj ohranjena in še danes vidna. Jugovzhodni se dotika na vzhodni strani (str. 23) »direktno stene svetišča, na južni je pa med njim in steno tanjša plast malte in drobnega kamenja. Tudi nad blokom je bila še plast malte, katere sledovi so na gornji površini še dobro vidni. S spodnjimi bloki je povezan s tanjšo plastjo malte.« Nad severovzhodnim vogelnim kamnom je (str. 22) »plast malte, ki se na zunanjih robovih nekoliko vzdiguje... Ta plast je približno 5 cm debela, toda na robovih naraste do 9 cm. Kvadri v podnožju so razne velikosti, med seboj niso povezani z malto, ampak so vmesni prostori izpolnjeni z zemljo in tudi z manjšim kamenjem. Prav tako tudi gornji kvader ni povsod z malto povezan s spodnjim, ampak je pogosto med njima tanjša plast zemlje, ki na zunanji strani dosega 10 cm debeline«. Gradbeno strukturo hodnikovih tal pa vidimo v severnem hodniku, katerega »so tlakovali na ta način, da so na nabito zemljo položali plast malte, nanjo pa večje bloke kamenja nepravilne oblike, ponekod tudi manjše otesane kvadre. Ta plast je bila nasuta z nabito zemljo komaj nekaj centimetrov

na debelo. Nad to plastjo je zopet plast malte, na nji pa leže z malto med seboj povezani okrogli rečni kamni (str. 23). V vseh treh avtorjevih opisih vidimo — zlasti če gledamo rezultate sond na skici 11 — temeljno zidno kamenje, vezano deloma z malto, deloma pa s prstjo, torej gradnjo, ki jo moremo redkeje opaziti na rimskih, pogosto pa na srednjeveških stavbah; to pa je tehnika temeljev zidane in me lesene arhitekture in tako imenovani tlak v hodnikih je najnižji, temeljni del njenih zidov. Na to kaže tudi pomanjkanje vsakih lesenih ostankov v vsem južnem, vzhodnem in zahodnem hodniku; mašli pa so se za severnim hodnikom. To pa je teren, ki je po svojem izvoru negotov ter bo tak tudi ostal. Pri kopanju drenažnih jarkov 1948 se je pokazala v plasti od okoli 1,50 m do 2 m globoka vrsta oglenih jeder ter preperevajočih lesenih kosov. Avtor je sicer mnenja, da je ta teren iz dobe, ko so Rimljani ravnali tod zemljo za novi kastel; kopanje drenažnih jarkov 1948 pa je z ostanki porenesančne opeke pokazalo, da je tudi v zvezi s fevdalno fortifikacijo ptujskega gradu, kamor je vodil med današnjo žitnico in zahodnim stolpom en vhod. Od tega vhoda je vodila cesta po parobku južno od žitnice in severno od svetišča proti gradu, tako da ima precejšnji del terena za severnim hodnikom značaj cestišča, katerega sestavlja material iz dob od rimske pa do polpretekle. Zaradi tega in pa ker je ta teren le preveč peščen, kar preperevanje pospešuje, ostankov lesa za severnim hodnikom ne smemo videti za istodobne s hodnikom samim.

Na z malto obloženi vogalni kamni in zidanem tlaku je avtor rekonstruiral kljub vsakemu pomanjkanju lesenih najdb leseno stavbo, katero naj bi nosili med seboj približno 3,50 m oddaljeni stebri, ki bi stali na kamnih, najdenih v tlaku. Pri tem moramo primerjati skico 3 s skico 17 (pravilno 18) in ugotoviti, da lega kamnov, na katerih naj bi stali stebri na skici 3, ne ustreza legi stebrov na skici 17, in sicer ob južni steni južnega ter zahodni steni zahodnega hodnika, kjer je poleg tega severozahodni vogelni kamen nižji od ostalih treh vogelnih kamnov in kjer manjka izkopani peščenec z vklesanim križem, katerega tudi ne beleži skica 3. Katera skica je pravilna? Blizu je misel, in to po primerjavi s skico 3, da je skica 17 posledica arkonizacije ptujске izkopanine; vendar moramo to misel odkloniti, ker so (str. 27) merjenja »pokazala, da so razdalje med ležaji za stebre vedno enake: približno 3,50 m, nakar bi bila prava skica 17 in nepravilna skica 3! Na teh dveh primerih skic se konča možnost razpravljanja o stebrišču zaradi negotovosti objavljene gradiva.

Ptujska izkopanina pa ima še dvoje posebnosti, ki leseno stavbo izključujeta. Prva je omet na prstenih stenah v zemljo vkopanega hodnika, ki ga v Arkonii ni in kateri je v veliki meri odpadel do zime 1946/47. Če dejstvo samo, da je omet na prstenih hodnikovih stenah propadel prej ko eno leto po odkopanju, je dokaz, da ni ta omet zvezan z opremo sten hodnika v zamišljeni leseni svetiščni stavbi. Ni tu važno vprašanje, kako je ta omet nastal, temveč je važno dejstvo, da se omet na prsteni steni trajno ne more držati in da zaradi tega tudi ni mogel biti sestavni del lesene arhitekture. Tehnični nadzornik zaščitnih del na ptujskograjskem arheološkem terenu ing. Vl. Šlajmer je podal na tozadevno vprašanje strokovno izjavo, v kateri pravi med drugim: »Prirodna prst ne tvori odgovarjajoče podlage že sama po sebi, ker po konzistenciji ni dovolj trdna, a na drugi strani bi že prirodna vlaga povzročila odpadanje ometa. Zlasti še takrat, ko zemlja po zimskem premrzovanju popušča pri pomladnih višjih temperaturah. Omet ne drži trajno niti na suhem zidovju, če ni očiščeno in če ga ne drže vdolbine ali rege v trdi podlagi. Prirodna prst pa trajno deluje in ne tvori — zlasti pri primesi peska — nikake trdne podlage. Prirodna vlaga — zlasti v glini in ilovici — pa neizbežno povzroči naglo odpadanje vsakega ometa. Saj odpada omet na primer prav hitro tudi od opečnega zidovja, če postane vlažno in prav slabo drži na pihanih in ulovnatih stenah tako imenovanih 'butanih'.

hiš, razen če so res dobro presušene, na površini primerno hrapave in dobro izolirane.«

Zal se pri večmesečnem opazovanju izkopanine ni posrečilo ugotoviti ometa v debelini 0,8 do 1,0 cm (str. 17) pa do 4 cm (str. 26), kakor ga opisuje poročevalec, nikjer in tudi ga ni v muzejski zbirki izkopanin. Omet, ki se je do danes ohranil na severni steni južnega ter zahodni in vzhodni steni zahodnega hodnika pa ni omet, temveč ko glazura debela apnena plast na glinasti prsteni steni. Torej pojav, ki je znan tudi iz izkopavanj rimskega Poetovija, n. pr. na Sp. Hajdini od odkopanih rimskih zidov. Nastopa tam, kjer se je pri gradnji temeljnega zidu pokrila plast kamena z živim apnom; apneno mleko, ki ni moglo pronicati v kamen, je pronicalo na obe strani v prsteno steno temeljev, na njej skrepenelo ter ji dalo apneni beli prekrrov v debelini kakega milimetra. Tak je ves, danes na izkopanini ohranjen »omet«. Resnična škoda in pomanjkljivost je, da vodja izkopavanj strukture tega ometa, ki ga danes ni več mogoče ugotoviti, ni v študiju nikjer opisal in kakega primera uvrstil v muzejsko zbirko izkopanin. Zaradi tega moremo upoštevati samo »omet«, kakršen nam je ohranjen in danes tudi s primeri uvrščen med izkopane dokumente; ta pa predstavlja dokaz za zidano arhitekturo in za gradnjo z živim apnom. Pri tem značaju ometa odpade tudi eventualni ugovor, da se malta trdneje drži kamna kakor zemlje in da je zato pri trganju zidu pač ostala malta na kamnih, da pa ni mogel ostati omet na prstenih stenah.

Leseno arhitekturo bi moglo potrditi končno delovanje vode v hodniku. Delovanje vode n. pr. v naših kletih z zidanimi stenami kaže, kako težko je izločiti vodo iz tako globokega hodnika kakor je pri ptujskograjski izkopanini tudi v primeru, da bi bil pod streho. Vodni odtok iz najmanj poldrug meter globokega hodnika ni bil pri izkopavanjih ugotovljen po pričujoči objavi nikjer, prav tako pa tudi ne kakršen koli znak o vplivanju vode na domnevani tlak, na omet ali na prstene hodnikove stene, kar bi moralo biti pri dejstvu rekonstruirane lesene svetiščne arhitekture očitno. Strokovno tozadevno mnenje ing. V. Šlajmerja ugotavlja, da streha jarek pač zavaruje pred direktnim vplivom padavin, »ne more pa ga zavarovati proti vplivom talne vode in ne proti vplivom one vode, ki pronica v globino po močnem deževju in zlasti po odtajanju snega. Pa četudi obstaja eventualno primer, da talna voda ne nastopa, je verjetno, da se bo v 2 m globokem jarku pokazala vlaga od pronicajoče vode. Nastop take vode zrahlja seveda prst in povzroča rušenje peščenih plasti ter s tem postopno rušenje sten«. Struktura vogelnih kamnov ter tlaka, omet na prstenih stenah hodnika in pomanjkanje vsakih vodnih vplivov kažejo, da ni mogla pri ptujskograjski izkopanini obstajati lesena arhitektura na stebrih, temveč dokazujejo zidano arhitekturo, katere temelji so se delno ohranili v tlaku in vogelnih kamnih. Pri zrušenju te zidane arhitekture je bilo kamenje odpravljeno drugam in jarek kot temelj zasut s sipom.

Požara pri likvidaciji svetišča, kakor ga navaja avtor, zopet ne moremo vzeti na znanje zaradi nasprotujočih si navedb tozadevnih najdb. Na strani 26 beremo: »Sodeč po ožgani zemlji nekdanjega zunanjega nivoja na zahodni strani svetišča, ki sega nekoliko metrov na dolgo in do 2,80 m na široko, so svetišče požgali, preden so ga zasuli.« Na to pa takoj v nadaljevanju: »Ožgana zemlja na zahodni strani ni posledica požara svetišča samega, temveč prekritega dela svetiščnega vhoda, ki je bil tako nizek, da je zapustil močan sled.« In v nadaljevanju na strani 27: »Ugotoviti moramo pa to posebnost, da je namreč pri požaru svetišča pihal močan veter iz južne ali pa iz jugovzhodne smeri. Na drugi strani, t. j. na zahodni strani stopnišča ni skoraj nobenega sledu požara. Sled požara je tudi v sipu na hodnikih, ki je v najnižjih plasteh temnejše barve.« In končno na strani 32: »Ker je pa ta ožgana zemlja tik ob svetišču in se ne razteza samo do omenjenih stopnic, ki so izdelane v rimskem ob-

zidju kastela, ampak še nekoliko — dasi meznatno — zapadneje od njih, je jasno, da imamo opraviti tu s sledjo požara, ki je uničil svetišče.

Prepuščam interesentu, da ugotovi sam, da li je ožgana zemlja na zahodni strani svetišča od požara ali ne, od kod temnejša barva sipa v hodnikih, pri čemer pa manjkajo kakršni koli požarni sledovi na marmorju v tlaku ali na prsti, in končno, kak veter je pihal pri požaru svetišča. Gotovo pa je eno: Če manjka vsak vpliv požara domnevane lesene arhitekture na marmorne kamne v tlaku in vogalih in če manjka vsak vpliv požara na glinasto prst, med katero ni kakega sledu nit, glinastih opečenih drobtin, je izključen požar kot tak, s tem pa tudi lesena arhitektura, ki bi postavila ptujskograjsko izkopanino v podobnost z arkonsko.

Važen, zlasti za podobnost z Arkono, je vzvišen prostor svetišča, to je prstena klada, v katere sredini leži marmorna plošča na peščenem sloju, ki bi naj služila za podstavek božanstva. Marmorno ploščo imamo na skicah 3 (Slovansko svetišče v Ptuju) in 10 (Tloris srednjega dela svetišča okrog 15 cm iznad normalne površine); vprašanje pa, ki se s ploščo pojavi, je, kje je plošča pravilno podana: ali more biti 9 cm debela marmorna plošča istočasno enkrat na normalni površini (skica 3) in drugič okrog 15 cm iznad nje (skica 10)? Eno podajanje je gotovo nepravilno, toda kako naj to ugotovi čitatelj, ki se za svetišče zanima? Tu mu zmanjka tudi možnost obiska izkopanine same, ki ga orientira n. pr. pri vogelnih kamnih, ker leži marmorna plošča danes na položaju, kakor jo kaže skica 3. Zaradi takega publiciranja plošče je razpravljanje o njeni vlogi iz njene lege iluzorno. Avtor smatra, da je marmorna plošča služila za podstavek kipu božanstva, ki bi mogel biti visok »celo nad 3.0 m« (str. 27). Vsi, ki imajo opravka z nameščanjem in postavljanjem kipov, bodo o tej sposobnosti plošče z dimenzijami 0.45 m × 0.37 m × 0.09 m, katera je popolnoma gladka samo na eni strani, dvomili. Po skromnih ostankih malte, ki so bili na plošči vidni še novembra 1948, je plošča služila nekoč v gradbene svrhe, kakor tudi večina na skici 10 podanega kamenja. Marmorna plošča je ležala na peščenem sloju, ki da je bil prinesen iz Drave na sredino prstene klade. Na tem peščenem sloju večjega okroglega kamenja po tekstu na str. 21 ni bilo, a po skici 10 je precejšen del tega kamenja baš na peščenem sloju. Kaj je prav? Izvor vsega kamenja pa bodo rimske ruševine. Ostanke rimskega zidu so ustvarili v severni steni podobno plast, ko je peščen sloj v sredini površine. Ta peščen sloj namreč leži in se širi severno od prstene klado pod površino sekajočega rimskega zidu (ki manjka skici 3, kjer so vrisani rimski zidi izven svetišča), s katerim se delno celo veže. Nastoj peščenega sloja in okroglega kamenja nad površino prstene klade je tako jasen iz preperin vrhnje plasti rimskega zidu. Površina prstene klade pa ni ravna, temveč štrli na severovzhodu iz nje ostanek rimskega postamenta, ki po svojem pomenu ni jasen, ki pa navzlic temu vzbuja dvom v prsteno klado kot prostor za kip božanstva, ki bi pri tej funkciji pač bil izravnal tudi pri rimskem postamentu. Prstena klada kot prostor za kip božanstva, ki bi stal na marmorni plošči, je po vsem tem najmanj problematična.

Če manjka tako tločrto, stavbi kot taki in prsteni kladi kot prostoru za kip božanstva pri vsakem pomanjkanju starosvetnih najdb podobnost ali istovrstnost z Arkono in s tem za staroslovansko svetišče sploh, potem bi mogel tega nuditi žrtvenik ali žarne plasti na mestu žrtvovanja, kar bi bilo posebno pomembno v zvezi s Prokopijevimi navedbami o kulturnem življenju starih Južnih Slovanov. Avtor ugotavlja, da v ptujskem »svetišču sploh ni bilo mogoče opravljati žgalne daritve, ako je bila streha prekrita«, in še pred tem: »Ptujsko svetišče pa ni imelo žrtvenika ne v notranjosti ne na zunanji strani« (str. 32). S tem pa izgubi ptujska izkopanina svojo funkcijo kot svetišče sploh.

Pri pomanjkanju vsakih zgodovinskih poročil, pri samoniklosti tločrta zidane arhitekture, svojevrstnosti prstene klade, pomanjkanju žrtvenika ali sledov žrtvovanja je izključena analogija med Arkono in Ptujem, prav tako pa pri pomanjkanju vsake starosvetnosti in pri datiranju

tudi staroslovansko svetišče samo. Naša arheologija in zgodovina bosta morali vprašanje, kaj ptujskograjska izkopanina predstavlja, znova načeti in ga reševati. Pri načinu, kako je v pričujoči publikaciji gradivo objavljeno, bo to vsaj deloma težko delo, ki bo mogoče šele, ko bodo ptujška izvensvetiščna izkopavanja objavljena v celoti.

Knjižno poročilo ni razprava, ki uporablja vse znanstvene pripomočke; zaradi tega tudi nakazuje samo metodično stran publikacije ter strokovne vidike, iz katerih delo izhaja. Potrebno je pri tem še posebej poudariti zapostavljanje zgodovinskih kriterijev, s katerimi bi skupaj arheologija in zgodovina najhitreje mogli reševati podobna vprašanja, kakor je ptujskograjsko svetišče. Za primer zapostavljanja zgodovinskih dejstev navajam datiranje rimskega ptujskega kastela nekako v sredo VI. stoletja. Ne glede na dejstvo, da so kasteli v vseh svojih oblikah nastajali v zvezi z reorganizacijo obrambe rimskih državnih mej od III. stoletja dalje, in ne glede na možnost, da bi mogel ptujskograjski nastati podobno ko Vel. Malence ali Duell v zvezi s poznorimsko organizacijo obrambe Italije na njeni periferiji, je potrebno ugotoviti, da ni padel donavski limes šele v VI. stoletju, kar bi izzvalo potrebo po gradnji ali obnovi fortifikacije na ptujskem gradu. V Karnuntu n. pr. imamo zadnje rimske gradbene predelave iz časa po 395 in zadnje novce iz dobe Teodozija, Honorija in Arkadija, torej iz prehoda IV. v V. stoletje; podobno je tudi v Akvinku. Nadalje vemo, da je bila cesta Oglej—Karnunt izgubljena za Rim od okoli leta 450 dalje in da je 546 predal Justinijan »polis Norikon«, ki je vključeval tudi ptujski okoliš, Langobardom. Datacija ptujskograjske fortifikacije v sredo VI. stoletja je tako zgodovinsko nemogoča, kar navajam v dokaz, kako potrebna so arheologu zgodovinska dognanja in zgodovinarju arheološka. Samo v medsebojnem sodelovanju in izpopolnjevanju arheologije z vsemi panogami zgodovine in zgodovinskih pomožnih disciplin ter obratno bo mogoče reševati z uspehom tako komplicirana vprašanja, kakor ga predstavlja n. pr. ptujskograjska izkopanina.

Upoštevati je treba prav tako zgodovinsko razvojno stopnjo Slovanov in Slovencev v času domnevanega ptujskega svetišča. Kijevsko svetišče se datira s časom od VIII.—IX. stoletja, Vladimirjevo kijevsko in novgorodsko sta iz konca X. in še mlajša so svetišča pri Baitskih, oziroma Severnih Slovanih. Vsa znana slovanska svetišča ležijo v razvojno naprednih pokrajinah, katere označujeta promet in zgodnji fevdalizem. Pri tem dejstvu je Prokopijevo poročilo o verovanju Južnih Slovanov (Kos I, 33) še posebno važno, ko slika kulturno življenje v predfevdalni družbi brez navedbe svetišč in svečeniške hierarhije, podobno ko ga poznamo pred tem n. pr. od Skitov ali Tacitovih Germanov. Zadnji so začeli staviti svetišča pod rimskimi vplivi, razvili pa so kulturne stavbe in hierarhijo n. pr. pri Gotih v zvezi z nastajanjem fil in monarhije: Avarsko-slovenska politična tvorba VI.—VIII. stoletja v Srednjem Podonavju s perifernim sektorjem na Dravskem polju in Ptuju pa je v velikem prekinila prometne stike z Italijo; po carigrajski katastrofi 626 je v razvoju zastala ter morala s tem konzervirati družbeno strukturo preteklosti, z njo pa tudi kulturno življenje v Prokopijevi sliki, dokler ga ni po frankovski invaziji 799 nadomestil fevdalizem s krščanstvom. Če nahajamo tako slovanska svetišča na razvojno naprednih mestih od VIII. ali IX. stoletja dalje v zvezi z novimi družbenimi oblikami, potem manjkajo Ptuju za to vzporedni zgodovinski predpogoji.

Vprašanja stare slovanske mitologije so gotovo ena od najtežjih iz slovanske preteklosti sploh. Avtor je postavil na dnevni red ptujskograjsko ter ga poizkušal rešiti preko analogij z Arkono. Da ga ni rešil ter da je izkopanina pokazala lastnosti, ki so izven slovanskega mitološkega življenja, je vzrok v tem, da ni zadostno upošteval izkopanih elementov; ubral je pot generalizirajoče analogije, za katero je naše poznanje staroslovanske mitologije preskopo. Odgovoren pa je z založbo za redakcijo, katera je predala poročilo o izkopanem gradivu javnosti v opremi,

ki ne bo povsod dovoljevala njegove uporabnosti. To pa je bistvena naloga arheologa. Obratno od zgodovinarja ali etnografa arheolog proučevani spomenik z izkopavanjem uniči. Zaradi tega je potrebno, da se arheološki spomenik ohrani znanosti v načrtih, posnetkih, risbah, merah in opisih, torej v reprodukcijah sploh. Za doseg tega osnovnega cilja arheoloških publikacij ima arheolog večjo odgovornost in večje dolžnosti ko zgodovinar, ki objavlja n. pr. listino iz arhiva, arhitekturo s pokrajine ali izdelek, čigar produkcijski proces je znan in kateri ostane tudi po proučitvi nedotaknjen. Franjo Baš.

Odgovor na kritiko Franja Baša o publikaciji „Slovansko svetišče na ptujskem gradu”

V zvezi z mojo publikacijo o slovanskem svetišču na ptujskem gradu, ki jo je leta 1948 izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani, je podal Franjo Baš kritiko same publikacije, pa tudi kritiko in svoje mnenje o objektu, ki sem ga po arheoloških dokazih označil za slovansko svetišče zgodnjega srednjega veka.

Čeprav smatram, da avtor ni podal novih momentov in novih problemov v imenovanji kritiki, bom vendar podal svoje mnenje o njej, kakor tudi svoje pripombe k mnenju kritika.

Na začetku svojega prikaza publikacije kritik upravičeno zamerja večje število napak, ki so se vrinile v oznako posameznih slik oz. risb. V tem niso problematične, kakor dobrohotno omenja, temveč napačne naslednje oznake slik: 9, kjer se glasi oznaka »srednji vzvišeni del svetišča z jugovzhoda«, dočim bi bilo prav: »z jugozahoda«; 14, kjer bi namesto »severovzhodni vogel in vzhodni hodnik« moralo stati »severozahodni vogel in zahodni hodnik«; 29, kjer mora namesto »jugozahodnega« stati »jugovzhodni temeljni kamen«. Pri skicah: 5, ki kaže vzhodno steno v vzhodnem hodniku, ne pa zahodno; 6 je pravilno zahodna stena zahodnega hodnika, ne pa vzhodna stena; 16 kaže jugozahodni, ne pa jugovzhodni temeljni kamen. — Ravno tako je treba zamenjati oznake pod skicama 17 in 18. Kar pa zadeva lege podstavkov na skicah 3 in 17 ter vprašanje skic 3 in 10, bom podal razlago na ustreznem mestu, tam kjer se jih kritik dotika v svoji oceni. Omenim naj pa, da je kritik dva akvarela označil napačno za Oeltjenova, njegov je v resnici samo akvarel, ki podaja pregled celotne izkopanine, druga dva pa sta delo slušatelja arhitekture Severja.

To so moje redakcijske napake, ki jih kritik lahko opravičeno očita. Toda drugo vprašanje je, če »ti primeri kažejo pomanjkanje elementarne redakcije gradiva«, kakor kritik očita. Tu se ne bom zagovarjal. Napake so. Opominim pa naj kritika, glede na njegovo mnenje o neuporabljivosti gradiva, da spremlja slike tudi tekst razprave. Ne vem tudi, čemu očita, da posamezne slike »nudijo samo deloma vpogled v strukturo izkopanine (sl. 7, 8, 12, 16, 18)«, kazno pa je, kakor bi po njegovem mnenju slike sploh ne bile potrebne. Moja strokovna slabost je po kritikovem mnenju v »pomanjkanju situacijskega načrta in prerezov glede razmerja izkopanine in njenih okoliških objektov, kar bi bilo posebno potrebno zaradi neskladnosti v objavljenem gradivu med prerezom svetišča (skica 4) in fotografijami hodnikov (slike 5, 6, 8, 10) ter tlocrtnom svetišča in njegovega srednjega dela«. Situacijski načrt moj razpravi ni priložen. To je točno. Da pa to predstavlja strokovno slabost, nisem vedel. Prav tako niso priloženi prerezi antičnih stavb in okoliškega terena, kar kritik spet smatra za strokovno slabost. Moje mnenje pa je, da spada antika k antiki in pri obdelavi te bo dovolj tozadevnih prerezov. Prerezi okoliškega terena pa tu niso trenutno niti tako nujni in je celo vprašanje, ali jih je celo moči izdelati, ker okoliški teren, ki meji tik na svetišče, ni niti prekopan. Lahko pa je kritik uverjen, da je prerez svetišča točen; končno pa naj

v ta namen pogleda tudi tekst. Fotografije hodnikov so točne in med njimi ter prerezom svetišča ni nobene neskladnosti. Ali imamo pri presojanju teh momentov morda res opravka s »strokovno slabostjo«, — pa ne z mojo, temveč s kritikovo?

Nato pride na vrsto »znanstvena kritika in znanstveno pobijanje« moje razprave, oz. moje ugotovitve, da gre tu za slovansko svetišče.

Kritik mi očita, da pri analizi izkopanine izhajam »iz enotnosti stare slovanske kulture v njenih formalnih elementih«, torej s stališča, ki je, po njegovih besedah, danes znanstveno že premagano. Ne vem, ali kritik tu misli na vse »formalne elemente« ali samo na nekatere. O enotnosti oz. skupnosti posameznih kulturnih elementov v slovanskih kulturah pa na vsak način lahko govorimo tudi danes. Kazno je, da kritik tu aludira na razno etnogenezo slovanskih narodov. Pri tem pa pozablja, da so mnogi kulturni elementi z arheološkega gledišča karakteristični, kljub različni etnogenezi, vendar za vse Slovane. Mislim, da mi ni treba tega še konkretno dokazovati. Prav tako pa ti kulturni elementi vsebujejo tudi mnoge formalne elemente, v kolikor kritik pod njimi podrazumeva formo, obliko. Tem bolj čudna je njegova trditev, da je to danes znanstveno že premagano. Zanimivo bi vsekakor bilo vedeti, kje, kdaj in kdo je doslej menil, da slovanske kulture niso imele nikdar in nikoli nikakih skupnih elementov. Mimogrede pa naj omenim, da se ne spominjam, da bi bil jaz doslej kdaj kol: načel problem, bodisi o enotnosti ali pa o neenotnosti slovanskih kultur. Priznati pa moram, da doslej še nisem znanstveno premagal tega, kar je premagal kritik.

V istem stavku dalje kritik trdi, da sem postavil »Saxov opis Arkone za primer slovanskega svetišča sploh ter preko tega in preko Schuchardta ptujsko izkopanino arkoniziral«. Kolikor je meni doslej znano, imamo arheološko raziskani edino svetišči v Kijevu in Arkoni, ker se ptujsko po mnenju kritika sploh ne šteje, kakor je razvidno iz njegovih nadaljnjih razlaganj. Skoraj bi pa podvomil, da sta zgornji svetišči res edini svetišči pri Slovanih, vsaj po pisanih virih sodeč. Da so pa prav vsa slovanska svetišča bila tipa Svantovitovega svetišča v Arkoni, kot smemo soditi po besedah kritika, ki pravi »primer slovanskega svetišča sploh«, ne bi rekel. Nisem pa kriv, da je Saxo edini kolikor toliko opisal eno slovansko svetišče, in to v Arkoni, in da so poleg tega tudi arheološka raziskavanja dala, vsaj glede razporeditve prostorov, opisu sorodno sliko. Kritik, ki mi zamerja, da sem v svoji razpravi uporabil premalo zgodovine in njenih kriterijev, tu zamerja, da sem uporabil sploh edini vir, ki nam je danes na razpolago in ki je tudi arheološko dokumentiran. Mislim, da bo šele bodočnost lahko pokazala, kakšna so bila druga slovanska svetišča, katera so bila sorodna, da, celo identična arkonskemu ali ptujskemu, in ona, ki so imela neko tretjo obliko. Na temelju doslej odkopanega svetišča v Arkoni in našega v Ptujju pa lahko sodimo, da bodo odkrita tudi še druga svetišča s kvadratnim tlorisom, od katerih bodo verjetno tista, ki bodo starejša od arkonskega, tudi vkopana v zemljo, podobno kakor ptujsko.¹

¹ O tem naj kritik prebere tudi tekst razprave na str. 35. — V netiskani kritiki, ki je bila od strani F. Baša razposlana po Jugoslaviji, pravi kritik med drugim tudi naslednje: »Pri vprašanju tločrta prehajamo preko vprašanja, da li je Schuchardt odkril kvadratast tločrt v Arkoni. Schuchardt je pač izkopal zahodni temelj arkonskega svetišča, od severne in južne stene pa je izkopal samo zahodne začetke ter je v nadaljnjem kvadratasti tločrt sponiral.« Z drugimi besedami, Schuchardt v Arkoni ni odkril kvadratnega tlorisa ter je torej možno, da ima tudi ta stavba neko drugo obliko. Ne bom se spuščal v polemiko, ali je Schuchardt odkril kvadratni tloris ali ne — indirektno to doslej osporava samo kritik — opozorim naj pa edino na tekst razprave, ki spremlja dotično sk. o arkonskega svetišča, po kateri je kritik prišel do omenjene ugotovitve (Schuchardt, Arkona, Rethra, Vineta, Berlin 1926, str. 20 in dalje).

Ptujsko izkopanino sem »arkoniziral« po mnenju kritika tako, da dokazujem »pri tločrtu, tlaku z vogelnimi kamni, ometu v hodniku ter osrednji prsteni kladi s podstavkom za kip božanstva oblikovno in funkcionalno podobnost z arkoniskim svetiščem«. Trditev je zelo zanimiva, meni pa delno tudi nerazumljiva. Prvič, doslej nisem vedel, da je bil v Svantovitovem svetišču v Arkoni tudi tlak z vogelnimi kamni, omet na stenah svetišča in prstena klada kot podstavek za kip božanstva. Pri svojih izvajanjih teh elementov iz ptujskega svetišča nisem porabil kot dokaze za funkcionalno in oblikovno podobnost z arkoniskim svetiščem in jih tudi nisem mogel uporabiti, ker jih v Arkoni pač ni, oz. niso bili doslej arheološko ugotovljeni. Tako bi ptujsko svetišče lahko »arkoniziral« edino po tlorisu. Nekoliko čudni so izrazi, kakor n. pr. »arkonizacija«, s katerim označuje kritik navadno komparacijo in ugotavljanje sorodnih elementov, kar so doslej v znanosti vedno uporabljali in bodo tudi v bodoče.

Proti »arkonizaciji« ptujskega svetišča priča, po mnenju kritika, izkopanina sama iz zgodovinskih in arheoloških vidikov. Zgodovinski moment je predvsem ta, da za ptujsko svetišče nimamo kakega podobnega opisa, kakor je Saxov za arkonsko svetišče. Kot najvažnejše pa seveda zopet fungira Prokopijevo poročilo o južnoslovanskem mitološkem življenju iz VI. stoletja, ki svetiščnih stavb pri Južnih Slovanih ne pozna. Zanimiv je sklep, da zato, ker Prokopij svetišče v VI. stoletju ne pozna, Južni Slovani niso smeli imeti svetišča niti kasneje. Dozdeva se mi, da sem svetišče datiral v VII. stoletje, ne da bi morda obšel Prokopija, temveč po arheoloških elementih in dejstvih. Datiral sem ga bolj na začetek VII. stoletja. Kar pa zadeva Prokopija, je kritik lahko potolažen, ker, kolikor jaz Prokopija poznam, mislim, da še marsikaj drugega ne omenja in ne samo slovanskih kulturnih stavb, kar je danes arheološko že dovolj dokazano.

Točno je kritikovo mnenje, da je »družbenorazvojni položaj Baltskih Slovanov v XII. stoletju bistveno različen od položaja Južnih Slovanov v VII. stoletju«. Da se pa »svetišča kot posebne kulturne zgradbe pojavijo z razvojem organizirane države«, tega pa doslej res nisem vedel. Ko bo kritik to svojo trditev materialno dokazal, o čemer pa zelo dvomim, bomo pač prisiljeni spremeniti oz. izpolniti marsikatero arheološko dejstvo. Tako bomo lahko tudi v tako imenovani predzgodovini morali računati v primerih, kjer je doslej veljalo, da je bila drugačna družbena ureditev, z »organiziranimi državami!? Zelel bi za to trditev le materialnih dokazov. Toda tudi, ako je »organizirana država« predpogoj za kulturne stavbe, naj kritik vendar nekoliko premisli, ali niso morda imeli tudi Slovani v Ptujju že ta predpogoj? Dozdeva se mi, da je s Samom bila možna tudi politična tvorba države. Po razpadu Samove države pa imamo samostojno Karamtansko kneževino. Kot nezgodovinar se v ta problem ne bom spuščal; prepuščam ga tov. zgodovinarjem.

»Možnost obstoja ptujskega svetišča po analogiji z Arkono je tako iz razvojnozgodovinskih razlogov in primerjave med Rujamo in Slovenijo več ko dvomljiva, ako priznavamo avtorjevo datiranje v VII. stoletje«, pravi kritik. Kateri pa so razvojnozgodovinski razlogi za negiranje ptujskega svetišča? Mogoče Prokopijevo poročilo, da v VI. stoletju ne pozna pri Južnih Slovanih svetišč? Družbenorazvojna raznolikost med Baltskimi Slovani XII. stoletja in Južnimi Slovani VII. stoletja bi pa veljala samo tedaj, ako bi avtor kritike lahko dokazal, da Slovani pred VII. stoletjem sploh niso poznali svetišč oz. kulturnih stavb. Tudi pri kulturni sedimentaciji, na katero se kritik sklicuje, pozablja, da je prav ta pri Južnih Slovanih lahko nudila v VII. stoletju veliko več, kakor pa ona pri Baltskih Slovanih celo v XII. stoletju. Pri nas je bilo pač antično tlo, prežeto z antično kulturo in tradicijo ter seveda tudi z ogromnim številom antičnih svetišč, za katere pa kajpak ne bom trdil, da so trajala tudi še v VII. stoletju. Čeprav sam ne verjamem, da so ta bila pobuda, vendar, ko je govora o sedimentaciji, moramo tudi to dejstvo upoštevati. O neki gospo-

darski pogojnosti, ki jo navaja avtor kritike, pa v tem pogledu sploh ni potrebno govoriti. Zaradi vsega tega je nekoliko čudno, da se kritik sklicuje na razvojno-zgodovinske razloge, ki niso utemeljeni in jih tudi ni mogoče sprejeti.

Res je, da bi bilo vsekakor dobro, ko bi bila razpravi priložena tudi situacijska skica svetišča z razmerjem do antičnih arhitektur—in staroslovanskega pokopališča. Da bi bila pa nujna prav v tej razpravi, ki je samo del celotne razprave o staroslovanskih najdbah na ptujskem gradu, pa mikakor ne sprevidim.² Možnosti, kako bi s to skico rešili datiranje svetišča, kakor domneva kritik, pa res ne najdem. Točno je, da je »notranji del rimske arhitekture«, t. j. notranjost antične trdnjave in prostor, ki ga zapira obzidje, brez slovanskih grobov. Kritik iz tega fakta sklepa tole: »Iz tega sledi, da je v času slovanskega pokopališča na ptujskem gradu notranji del rimske arhitekture še vršil svojo nalogo kot stavba ter da so zaradi tega mrličje pokopavali samo izven njega, na tistih predelih rimske arhitekture, ki je bila že v razvalinah.« Zakaj in kako naj bi ta trdnjaviča ob času slovanskega pokopališča, iz njegove trditve ni razvidno. Morda zato, ker v notranjosti antične trdnjave ni slovanskih grobov? To bi bil pa tudi edini možni dokaz te vrste, sloneč na materialni podlagi, ker grobov v resnici ni bilo. Toda ali je kritik pomislil na čas, ki je pretekel od antične uporabe trdnjave pa do grobišča, ko je, po njegovem mnenju, ta objekt še vedno v uporabi? Kakšna pa je bila arhitektura tega objekta in kakšen je bil njegov namen? Da je v antiki imel vojaški namen, je, mislim, dovolj jasno. Arhitektura je pa kljub kamenitnim temeljem bila lesena. Sicer pa bo o tem izrekel svoje mnenje prof. Klemenc.³ Ta objekt bi pa torej po kritikovem mnenju, glede na moje datiranje grobišča v X. in XI. stoletje, moral biti uporabljen še v XI. stoletju, to je vsaj 5 stoletij po doselitvi Slovanov v Ptuj. Ker pa v nadaljnjem delu svoje kritike zametuje možnost, da bi mogel biti ta objekt zgrajen v VI. stoletju, in se sklicuje na neke arheološko ugotovljene momente v Karnuntu itd., ki padajo v konec IV. stoletja, bi s tem seveda trdnjaviča stala in bila v uporabi kar 6 do 7 stoletij. Res je, da kritik, iz meni neznanih vzrokov, želi postaviti grobišče v starejšo periodo, o čemer pa bomo spregovorili nekoliko besed malo dalje. Glede trdnjave pa: ali se kritiku ne zdi, da bi, v slučaju njene tako dolge uporabe, ne mogli pričakovati tudi kakšne slovanske »starosvetnosti« v njej? Toda teh pa prav tako tudi tukaj ni. Naj bi ta objekt služil kot stanovanjska ali pa kot vojaška stavba, morali bi najti kake ustrezne ostaline, če je tako dolgo trajal. Dozdeva se mi celo, kakor da bi kritik, čeprav tega izrecno nikjer ne pove, to antično trdnjavičo ne smatral za antično, temveč za mnogo kasnejšo; tako vsaj sodim po njegovih izjavah. V tem bi bilo vsekakor dobro čuti njegovo pravo mnenje in njegovo opredelitev teh antičnih stavb. No v tem bi tudi bil edini, ki bi antiko osporaval antiki. Da bi bila pa ta antična stavba uporabljana še v času slovanskega grobišča, je pa nemogoče. Ta stavba ni bila več uporabljana niti takoj po doselitvi Slovanov. Odkritih ni niti najskromnejših arheoloških materialnih ostalin, ki bi dovoljevale slutiti, da so jo Slovani uporabljali vsaj krajšo dobo. Prof. Klemenc v svoji obdelavi antičnega gradiva na ptujskem gradu domneva, da je bil južni del trdnjave morda uporabljan še v času slovanskega svetišča, t. j. v VII. stoletju, kar bi bilo časovno vsekakor možno. Dvomim pa tudi o tej možnosti, ker ni za to predpostavko nikakršnih arheoloških dokumentov. V primeru, ako bi ta objekt kljub pomanjkanju arheoloških dokazov le bil uporabljen v času grobišča, čemu naj bi služil? Mogoče kot mrtvašnica, okoli katere je bilo pokopališče? Dvomim, da so Slovani tedaj poznali take objekte. Zakaj pa v notranjosti antične trdnjave ni bilo nikakršnih

² Ta skica bo priložena razpravi o slovanskem grobišču na ptujskem gradu, ki je v tisku.

³ Tozadevna študija je dokončana in bo skoraj šla v tisk.

grobov? O tem sem podal svoje mnenje v razpravi o slovanskem grobišču na ptujskem gradu. Ni pa vprašanje samo, kdaj je grobišče nastalo, temveč tudi, zakaj?

Kritiku se je zdelo nujno, da je postavil uporabo antične trdnjave, brez kakršnih koli materialnih arheoloških ali zgodovinskih dokazov, v čas uporabe slovanskega pokopališča. Izvaja, da je »svetišče mlajše od rimske arhitekture, ter ne more biti starejše od slovanskega pokopališča, ampak je lahko z njim samo sodobno«. Da je svetišče mlajše od antične trdnjave, ni doslej še nihče osporaval. Toda kako, da ne more biti starejše od slovanskega pokopališča? Verjetno zato, ker kritik trdi, da je antična trdnjavnica bila še v uporabi obenem s slovanskim grobiščem. Seveda je potem, po mnenju kritika, slovansko svetišče oz. ta objekt največ lahko »sodoben« s slovanskim pokopališčem. Toda zakaj? Zato, ker je, kakor pravi, iz državno- in cerkvenopolitičnih razlogov nemogoče, da bi svetišče nastalo v času slovanskega grobišča, ki ga jaz datiram v X.—XI. stoletje, toda ravno tako nemogoče je tudi v dobi karolinškega zgodnjega fevdalizma, kamor postavlja grobišče kritik. Z drugimi besedami, kar sam kasneje tudi trdi, slovanskega svetišča ni in tudi ni nikakršne slovanske stavbe na tem mestu.

Slovansko grobišče, ki sem ga jaz postavil v X. in XI. stoletje, stavlja kritik v dobo karolinškega zgodnjega fevdalizma, kamor moramo datirati, po njegovih lastnih besedah, pokopališče »iz družbenorazvojnih razlogov, po tipu bizantinskih in bizantinsko vplivanih izkopanin, z dejstvom, da lesene krste niso šele pridobitev visokega srednjega veka, temveč, da jih pozna že antika in končno nudi ta doba še zadnjo možnost, da uporabljajo Slovenec v svojem naturalnogospodarskem nastrojenju rimske novce za nakit«. ⁴ Kritik je v istem stavku podal toliko momentov, ki se med seboj nikakor ne skladajo ter je nujno analizirati skoraj vsako posamezno besedo. Prvo: kateri so bili družbenorazvojni razlogi, da naše nekropole na ptujskem gradu ne moremo datirati v X.—XI. stoletje? Meni niso znani. Bojim se pa, da niso znani niti kritiku. Končno pa, denimo, da ti res obstojajo — ali bi v takem primeru lahko govorili o nekakšnji statiki, ki, recimo, ni imela nikakršnih posebnosti, nikakršnih izjem? Ali so kritiku morda znani številni podobni primeri v srednji Evropi iz istega ali pa celo kasnejšega časa, kjer je družbeni razvoj bil, ako ne višji, pa vsaj na isti višini z našim? Ali kritik pozna podobne primere v Panoniji, Dalmaciji itd. in njih datacijo ter družbenorazvojne stopnje ondotnega prebivalstva? Meni se nekako dozdeva, da mu niso znani. — Drugič: kateri je ta tip bizantinskih in bizantinsko vplivanih izkopanin, da moramo grobišče datirati v IX. stoletje? Kritik pozablja na razvojne stopnje pri »bizantinsko vplivanih izkopaninah«. Ali pa mogoče ve, kako so podobne bizantinske izkopanine v Panoniji in srednji Evropi datirane? Sicer moja razprava o slovanskem grobišču na ptujskem gradu ni še dotiskana, ker pa kritik že vnaprej odklanja datacijo, ki sem jo tudi sedaj postavil v X.—XI. stoletje, menim, da zaradi presojanja mojega gledišča mora poznati material, oz. da bi ga vsaj moral proučiti. Pri tem bi me zanimalo, ali pozna pozlačene gumbe iz groba števil. 355, njih izvor in njihovo datiranje? Možno je tudi, da se nanje ni oziral, ker stoje v popolni opreki z njegovim datiranjem. Seveda pa poleg tega ni upošteval tudi drugih arheoloških momentov, ki odločno pričajo za X. in XI. stoletje. — Tretjič: dejstvo je, da pozna lesene krste že antika. V tem pač ni kritik ničesar odkril, češ da niso šele pridobitev visokega srednjega veka. Pozablja pa, da o neki splošni pridobitvi nikakor ne more biti govora. Mislim, da bi mu arheologija bila zelo hvaležna, ako bi pokazal na kontinuitete med antičnimi in slovanskimi lesenimi krstami, čeprav s pomočjo posredništva karolinškega zgodnjega fevdalizma. Dosedanja znanost pač meni, da so lesene krste, zbite z žebli ali zakovicami (primeri

⁴ Podobno mnenje je podal tudi v netiskani kritiki s tem, da je tu vnesel še IX. stoletje, v katerem je moglo obstajati slovansko grobišče.

tudi v Ptujju), začeli Slovani uporabljati šele veliko kasneje, nekako v X. stoletju. Ni izključeno, da bomo danes ali jutri ugotovili s pomočjo materialnih dokazov, da so morda take krste uporabljali že tudi nekoliko prej, recimo nekoliko pred X. stoletjem, toda ne sprevidim še, da bi tudi v tem primeru mogla biti pri nas v tem dediščina antike. Ali se kritiku ne dozdeva, da bi v takem primeru morali poznati in odkriti tudi neke vmesne materialne elemente, izpolnjujoče to ogromno časovno praznino, katere ni moči kar tako premostiti? — Četrtrič: tu je tudi trditev, da ta doba, t. j. IX. stoletje, nudi še zadnjo možnost, da uporablja Slovenec v svojem naturalnogospodarskem nastrojenju rimske novce za nakit. Ta del stavka je treba še posebej analizirati, ker sta dve možnosti razlage in ni jasno, katero je kritik, tu mislil. Prva je možnost, da je rimske novce Slovenec uporabljal že zaradi svojega naturalnogospodarskega nastrojenja, z drugimi besedami, da je sploh uporabljal novce. Da so to bili antični novci, je pač vzrok v tem, ker drugih ni imel. Druga možnost bi pa bila, da jih je uporabljal v tej dobi, t. j. po kritiku v IX. stoletju, oz. v karolinškem zgodnjem fevdalizmu zato, ker bi bila tedaj zadnja možnost, da je dobil antične novce zaradi relativno še dovolj blizke dobe zatona antične kulture. Tretje možnosti, na katero bi eventualno mislil kritik, ne vidim. Ob prvi možnosti pa ne vidim vzroka, da bi bilo to stoletje res zadnja doba, v kateri bi Slovenci uporabljali novce kot nakit. Nikakor ne morem razumeti, kakšni bi bili vzroki, da se to ni moglo zgoditi tudi v X. in XI. stoletju. Ali kritiku, ki se peča tud z etnografijo, niso znani primeri, da še danes uporabljajo novce, posebno avstrijske zlatnike in napoleondore, kot nakit? To je primer ravno pri nas v Jugoslaviji! Potem bi tudi tu morali govoriti o naturalnogospodarskem nastrojenju? V drugem primeru prav tako ne vidim vzroka, da bi bila zadnja možnost pridobivanja antičnih novcev v IX. stoletju, ne pa prav tako v X. in XI. Tudi v tem primeru bi morali biti kritiku kot etnografu znani primeri v naši državi, kjer še danes med raznim turškim, dubrovniškim in podobnim denarjem mosijo tudi antične novce kot nakit, manizan na vrviči.

V svojem nadaljnjem razpravljanju prede kritik na samo svetišče ter po moji razpravi ugotavlja, da se »starosvetnosti izkopavanja na ptujskem gradu niso odkrile, medtem ko jih iz Arkone pozna pisan zgodovinski vir, Saxo«. Kot dopolnilo te njegove izjave pa naj omenim, da poleg samega objekta, Svantov tovega svetišča v Arkoni, razen pisanega vira, tudi tu ni bilo odkritih mikakršnih drugih starosvetnosti.

Nadaljnja njegova konstatacija je: »Pri tločrtu, ki je vedno rezultat terena, gradbenega materiala in gradbene tehnike ter naloge zgradbe same, je važna tudi izoblika geometričnega lika, ne pa samo geometričen lik sam po sebi.« Nisem umetnostni zgodovinar, vendar pa, kolikor mi je znano, je floris sicer res lahko rezultat naloge zgradbe same, pa tudi gradbenega materiala in gradbene tehnike, medtem ko rezultat terena, v našem primeru, sploh ne pride v poštev. Čeprav kritik trdi, da je floris vedno rezultat vseh teh komponent skupaj, je pač lahko tudi nekoliko drugače. Nadaljnja njegova ugotovitev v istem stavku, po katerem je važna tudi izoblika geometričnega lika, ne pa samo geometričen lik sam po sebi, je točna, toda ne vedno in v celoti. Stvar je, mislim, nekoliko nasprotna, tako da je v resnici važen prvenstveno geometričen lik, medtem ko je izoblika podrejena. Ali kritik pozna antični grški hram? Koliko imamo prav pri tem vseh mogočih izoblik, a osnovni lik je vendar vedno megaron! Takih primerov imamo v zgodovini arhitekture nešteto ter jih tu nimam nameró naštevati.⁵

⁵ V netiskani kritiki je kritik postavil celo naslednjo trditev: »Ugotoviti pa moramo pri tem, da ni kvadratasti tločrt nikakva značilnost kakega stavbarstva, dobe ali ljudstva, temveč je kvadratasti tločrt pri nas uveljavljena oblika arhitekture vseh časov, ko je človek odkril pravi kot ter moremo v zvezi s tem kvadratasti tločrt zasledovati pri nas od prazgodovine dalje pa vse do danes.« Zanimivo bi bilo vedeti, kako je kritik prišel do teh dognanj?

Gornje ugotovitve, ki so sicer zanimive in meni doslej meznane, so pa kritiku b le potrebne za njegova nadaljnja izvajanja. Prihaja namreč do zaključka, da tlorisa arkonskega svetišča ne moremo vzporejati s ptujskim; prvič zato, ker imamo v Ptuju pri kvadratu 12 m hodnik s širino 3.10 m, v Arkoni pa pri kvadratu 20 m hodnik s širino »2 m«, drugič pa, ker je bil »na Arkoni v tločrtu suhi zid temelj za stene svetišča, v Ptuju pa poldrugi meter poglobljen hodnik«. Globina hodnika v Ptuju ter globina temeljev na Arkoni sili kritika, v zvezi s širinama, v izjavo, da ne vidi istega tlorisa v Arkoni kot v Ptuju. Dimenzije kvadratnega tlorisa ptujskega svetišča so 11.90 × 11.90 m, hodniki pa so široki 3.10 m,⁶ v Arkoni pa vidi kritik hodnike s širino komaj 2 m. Ker v Arkoni nimamo hodnikov, ki bi bili vkopani kakor v Ptuju, bi pod tamkajšnjimi hodniki, ko že kritik na njih insistira, lahko smatral; prostor med notranjimi zidovi svetišča in stenami, ki so jih tvorile zavese okoli mesta, na katerem je stalo božanstvo, in ki so bile razpete med stebri, stoječimi na kamnitih podstavkih. Od teh podstavkov sta bila dva skoraj kvadratne oblike (1.60 × 1.50 m), tretji pa pravokotne oblike (1.70 × 1.25 m), medtem ko je četrti propadel. Temelji zidu svetiščne stavbe, ki je bila, mimogrede omenjeno, izdelana v leseni konstrukciji, kateri so pa vsaj delno sestavljeni iz kamna, kakor Schuchardt javlja na zahodni in delno tudi na vzhodni strani, so bili široki 2 m. Schuchardt, ki je točno izmeril oddaljenost med srednjimi točkami dveh stebrov, kakor tudi med sredino stebrov in sredino temeljnih zidov, nam poroča, da je razmak znašal vedno 6.5 m.⁷ Ako želimo na temelju tega dobiti širino hodnikov, ki so bili med zavesami oz. stebri in svetiščnimi stenami, moramo odbiti one dele, ki presegajo zid oz. steber. Ker je zid širok 2 m, a Schuchardt meri vedno od sredine zidu, moramo tu odzvzeti 1 m, a pri steburu, ki je velik 1.60 × 1.50 m, svojih 0.80 m, kar znaša skupno 1.80 m. Ako sedaj to odbijemo od celotne širine 6.50 m, t. j. od širine sredine zidu do sredine stebra, dobimo širino tako imenovanega hodnika, ki znese svojih 4.70 m, kar je pa možno ugotoviti tudi po sami skici Arkone oz. njenega svetišča z ravninom. Kje je kritik odkril, da je širina hodnikov v arkonskem svetišču znašala 2.0 m, mi ni jasno. No, ker je pa sedaj slika nekoliko drugačna, namreč, da so v Arkoni pri velikosti svetiščne stavbe 19.5 × 19.5 m hodniki široki ca. 4.70 m, bi vprašal sedaj kritika, ko so vsaj nekatere njegove zahteve izpolnjene, ali bi bilo mogoče vendarle ta arkonski tloris vzporediti z našim, kjer so pri velikosti svetiščne stavbe 11.90 × 11.90 m hodniki široki 3.10 m. Popolnoma sorazmerne točnosti seveda tudi sedaj še ni, ker ako bi želeli matematično natančnost, bi arkonski hodniki v razmerju do naših morali biti široki okoli 5 m, medtem ko imamo sedaj še vedno diferenco celih 30 cm. Kljub temu, da se je kritik zmotil v računanju in da v resnici ta točka popolnoma ustreza tako arkonskemu kakor tudi našemu svetišču, me vendar zanima vprašanje, ali predstavlja oblika in tloris arkonskega svetišča nek kanon, od katerega nisi smel nikoli in nikjer odstopiti?

Kar zadeva globino hodnikov v Ptuju, niso bili globoki poldrug meter, temveč okrog 2 m. Zakaj pa je ptujsko svetišče poglobljeno, sem objasnil že v svoji razpravi (str. 39), kar pa kritik nikjer ne omenja. Končno bi ga lahko sedaj ovirala samo globina hodnikov v ptujskem svetišču, da ne bi videl istega tlorisa med Arkono in Ptujem. Vendar pa pravi dalje, da različnost v tlorisu tudi ni odločilna »zaradi zemljepisnih in zgodovinskih razlik«. Zgodovinske razlike in pomisleke je podal že poprej, o čemer sem tudi jaz povedal zdaj svoje mnenje. Zemljepisne razlike so nujne, kar je popolnoma razumljivo že zato, ker je Arkona na Baltiku, Ptuj pa na Dravi poleg Slovenskih goric. Vendar pa ne vem,

⁶ V tekstu moje razprave je tiskovna pomota na str. 14, kjer so dimenzije 11.50 × 11.90 namesto 11.90 × 11.90, medtem ko so v ruskem in angleškem tekstu pravilne (str. 45 in 57).

⁷ Schuchardt l. c. str. 20 in dalje.

kakšne zveze naj bi imele s slovanskim svetiščem. Imamo tudi n. pr. rastlinske razlike glede na zemljepisno širino, toda da ne bi moglo biti zato skupnih kulturnih elementov in skupnih točk v istih etničnih širših skupinah glede na zemljepisno širino in dolžino, nisem vedel.

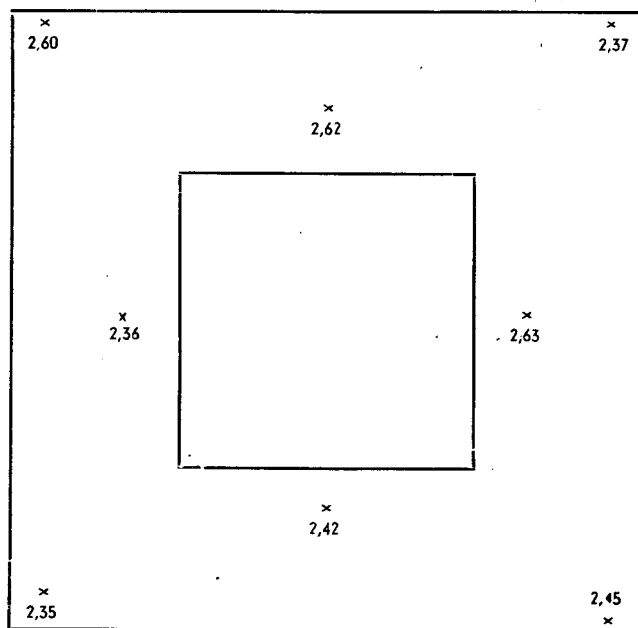
Po citatih, kako so grajeni vogelni kamni in tlak, prihaja kritik do zaključka, da je to »gradnja, ki jo moremo redkeje opaziti na rimskih, pogosto pa na srednjeveških stavbah; to je pač, pravi dalje, »tehnika temeljev zidane, in ne lesene arhitekture in tako imenovan; tlak v hodnikih je najnižji temeljni del njenih zidov«. To svojo trditev podkrepljuje dalje: »Na to kaže tudi pomanjkanje vsakih lesenih ostankov v vsem južnem, vzhodnem in zahodnem hodniku; našli pa so se za severnim hodnikom. To pa je teren, ki je po svojem izvoru negotov ter bo tak tudi ostal.« Predvsem moram kritika opozoriti, da leseni ostanki niso bili najdeni le za severnim hodnikom, temveč na vsej dolžini severnega hodnika svetišča; njih ohranena dolžina je merila še 0.60 do 1.40 m, širina 0.15 do 0.21 m, debelina pa do 0.10 m (str. 26). V svoji razpravi nisem posebej omenil, da so bili najdeni na samem tlaku severnega hodnika, kar je kritika lahko zavedlo v domnevo, da so bili najdeni za hodnikom. Omenil tudi nisem ogljenine, najdene pomešane med sipom v najnižjih plasteh vseh hodnikov. Izpustil sem to točko za arheologe manj važno, in jim podal le to, kar smatram za najvažnejše elemente. Preden pa preidem na vprašanje »zidane arhitekture«, moram omeniti terenske ugotovitve, ki jih je leta 1948 izvršil kritik pri kopanju drenažnih jarkov za zavarovanje svetišča in situ. Podrobni rezultati pri kopu teh drenažnih jarkov mi niso znani, ker sem jih mel priliko videti v vsem le trikrat. Kritik pa navaja, da se je pri tem delu »pokazala v plasti od okoli 1.50 m do 2.0 m globoko vrsta ogljenih jeder ter preperevajočih lesenih kosov«. »Avtor«, pravi kritik dalje, »je sicer mnenja, da je ta teren iz dobe, ko so Rimljani ravnali tod zemljo za novi kastel; kopanje drenažnih jarkov 1948 pa je z ostanki porenasančne opeke pokazalo, da je tudi v zvezi s fevdalno fortifikacijo ptujskega gradu, kamor je vodil med današnjo žitnico in zahodnim stolpom en vhod.« Od tega vhoda je, po kritiku, vodila cesta po parobku južno od žitnice in severno od svetišča proti gradu. Na ta način ima po njem »precejšni del terena za severnim hodnikom značaj cestišča, katerega sestavlja material iz dob od rimske pa do polpretekle«. V nadaljevanju pravi kritik, da tudi »ostankov lesa za severnim hodnikom ne smemo v deti za istodobne s hodnikom samim«. Citiram njegove besede zato, ker je nekoliko točk, na katere moram posebej opozoriti. Tako o ostankih lesa za severnim hodnikom, ki jih navaja kritik, ne morem podati svojega mnenja, ker ne vem niti kako, niti kje so najdeni. Po njegovih besedah bi pa bilo možno tudi soditi, da sem jaz ta les v svoji razpravi že omenil, in da je bil odkrit že za časa izkopavanja, oz. da sem omenil nek les, ki je bil najden v neposredni bližini. Toda, kakor sem že omenil, govorim jaz o lesu, ki je bil najden v hodniku na tlaku, ter zato odpade misel, da ni istodoben s hodnikom oz. s svetiščem. Kar zadeva drenažne jarke, podaja kritik poročilo na način, kakor da bi bili izkopani tik izza severnega hodnika svetišča. Toda, kolikor je meni znano, so ti jarki izkopani vzdolž zahodne strani svetišča, kar pa, mimogrede omenjeno, ni vseeno. Pač pa so tudi na drugih straneh kopali jame za podnožje stebrov, nosilcev strehe, ki naj bi pokrivala svetišče. Te jame pa verjetno niso segale tako globoko kakor drenažni jarki, a kopane so bile predvsem na terenu, ki ni bil še prekopan zaradi zaščite samega svetišča in antičnih zidov trdnjave. Dalje avtor kritike poskuša vzbuditi vtis, da sem mnenja, da je to zemljišče samo iz dobe, ko so Rimljani ravnali tod zemljo. Naj zato citiram svoje lastne besede (str. 14): »Ako pa poskusimo odstraniti poznejše stavbe in grajsko obzidje, dobimo dokaj točno podobo zemljišča, kakršno je bilo v času, ko so zgradili tam svetišče, ker zemljišče samo ni znatno spremenilo svojega lica. Glavno nivelacijo so izvedli že Rimljani davno pred prihodom Slovanov. Poznejši časi so jo samo dopolnili. Zato je po

vsem videzu obstajala planota že pred graditvijo svetišča in ni več imela oblike nekdanjega naravnega hriba. Mislím, da mi komentarja k temu ni potreba. Končno pa zvezo zemljišča tudi s fevdalno fortifikacijo dokazujejo še danes obstoječi objekti. Vendar pa tu pomavljam, da so glavno nivelacijo izvršili že Rimljani. Vse ostalo v kasnejših periodah spada samo v dopolnilo. Tudi kritikova, za njega najmovejša, ugotovitev se namaša edino na skrajni severozahodni ogel, ne pa na ostale dele zemljišča. Že sami grobovi govore proti temu.

Kritik je sedaj odkril med današnjo žitnico in zahodnim stolpom nov vhod. Ne omenja, ali izvira iz časov pred ali po fevdalni fortifikaciji. S tem v zvezi postavlja tudi suponirano cesto severno od svetišča v smeri proti gradu. Ta vhod in to cestišče, mislim, pač nista pomembna za obstoj samega svetišča, ker sta itak iz mlajše dobe. Na drugi strani je pa tudi veliko vprašanje, v koliko sta res obstajala. Za to bi morali biti tudi kakšni materialni dokazi, katerih pa, vsaj kolikor je meni znano, ni. Zanimivo bi vsekakor bilo vedeti, na kakšnih dokazih temelji ta kritikova predpostavka. Končno pa tu mi mesto, da bi se spuščali v to zadevo. Omenim lahko pač to, da pri prejšnjih delih nisimo odkrili nikakšne sledi o kakem cestišču, niti mi ni znan kak, sedaj suponiran, vhod med žitnico in stolpom. V resnici je to tehnično skoraj nemogoče. — Dalje so pri kopanju drenažnih jarkov našli tudi ostanke porenosančne opeke. To ni nikakršna novost. V okolici zahodnega stolpa je bilo v višjih plasteh najdeno veliko število takšne opeke in prav tako tudi na vzhodni strani, največ od južnega stolpa proti zahodu. Ravno tako so bili tu najdeni temelji zidov porenosančnih stavb. Med temelji samimi in opeko so ležali tudi skeleti. Tudi na zahodni strani je včasih kak kos kasnejše opeke zašel v bližino kakega skeleta. Slovanski skeleti pa so bili najdeni tudi na severni strani slovanskega svetišča v globini 1.50, 1.50, 1.80 in 2.10 m. Od svetišča pa so bili oddaljeni 2 do 2.30 m. V isti smeri proti vzhodu so odkriti tudi drugi slovanski skeleti v globini 1.50 do 1.50 m. Vse to je pa naravna, običajna globina na naših nekropoli. Na tej strani bi tako skeleti ležali na cestišču oz. pod njim. Morda pa bo kritik te skelete, kakor tudi one med zidovjem iz kasnejših dob, tudi pripisal porenosančni dobi? Zlasti še, ker so tudi ostanki lesa po kritiku za severnim hodnikom svetišča najdeni 1.50 do 2.0 m globoko. Meni se nekako dozdeva, da bodo tudi poogljeneli kosi lesa, ki jih kritik omenja, pripadali le bolj leseni konstrukciji svetišča, kakor pa cestišču. Vendar se pa omejujem v opredelitvi tega lesa, dokler ne bom imel točnih podatkov o njegovem mestu, globini, legi itd.

Pa naj se povrnem k vprašanju tehnike zidane arhitekture v našem svetišču, ki ga kategorično zastopa kritik. Predvsem imamo tu njegovo trditve, »da način graditve tlaka lahko redkeje opazimo na rimskih, pogosto pa na srednjeveških stavbah«. Priznam, da kasnejših srednjeveških stavb posebno dobro ne poznam, kar pa zadeva antične, se ta način gradnje pojavlja ne »redkeje«, temveč zelo često. Kritiku je dalje tlak v hodnikih najnižji, temeljni zid sten, t. j. zidane arhitekture. Sicer se poziva tudi na pomanjkanje pričevalnih lesenih ostankov, kar pa končno ne drži. Predpostavimo pa, da so res to temelji zidane arhitekture, t. j. zidane stavbe, potemtaka bi zidovi te stavbe bili 3.10 m debeli, in bi na sredini puščali svobodno kvadratni prostor velikosti 5.70 × 5.70 m. V nadaljnjem izvajanju kritik ugotavlja, da je »pri rušenju te zidane arhitekture bilo kamenje odpravljen drugam in jarek kot temelj zasut s sipom«. Vprašanje nastane samo, kam je bilo kamenje odneseno? No, tudi to mesto bi končno lahko suponirali. Toda naj postavim nekoliko vprašanj, katera bi si moral zastaviti tudi kritik pri postavljanju suponirane zidane arhitekture, saj je po njegovih lastnih besedah študiral več mesecev sam objekt na licu mesta. Tako n. pr., ali se mu ne zdi nekoliko čudno, da bi pri trganju tega 3.10 m debelega zidovja ne ostalo pobenih sledov rušenja na prstenih stenah? Pri izkopavanju pa stene niso bile niti malo poškodovane, temveč se je ohranil še celo omet na njih, katerega pa sicer kritik

zanikava. To bi pomenilo, da so pač gradivo, t. j. kamenje, trgali z največjo pazljivostjo, da ne bi česa pokvarili?! Kako pa je bilo to možno pri večjih kamnitih blokih, mi pač ni jasno. Prav tako bi rad vedel, zakaj so porušili vse zidovje do globine 2 m, spodnji del pa pustili nedotaknjen in še celo nekako iznivelnan v posameznih hodnikih, vendar pa so ponekod tudi vdolbine, ki pa so večinoma nastale pri današnjem čiščenju in ob izkopavanju na mestih, kjer gradivo ni bilo vezano in trdno povezano. Upam pa, da mi metod izkopavanja kritiku ni treba obiasnjavati, ker jih mora vsekakor poznati, če že hoče kritizirati arheološko izkopanino. Pa naj se zde gornji primeri še tako neznatni, v zvezi s celoto, vendarle nekoliko preveč bodejo v oči. Vse kaže, kakor da bi nekdo odpihnil vse tako imenovano zidovje, tako da bi ostal samo tlak, oz. temelji, kakor hoče kritik. Kar čudi me, da se doslej še ni pojavila trditev, da so arheologi sami odstranili nepotrebno zidovje, da bi s tem dokazali bivanje lesene arhitekture. No, v tem pa lahko kritika pomirim, da je vse šlo pravo pot. Kar pa zadeva sam tlak v svetišču, — zame je to namreč še vedno tlak! — bi omenil tudi, da je bila iznad tlaka še plast malte, estriha ali kakor se že ta stvar imenuje, katere nekdanjo debelino pa ni bilo mogoče več ugotoviti. (Da je bila malta v najvišji plasti, je jasno razvidno tudi iz moje razprave in po sondah tlaka, skica 11.)⁸ Pri tem pa malta, ki je bila na vogelnih kamnih in ki se zdi kritiku tako važna, zgubi v resnici vsako pomembnost. Globl'na obstoječega tlaka pa je najbolj razvidna iz priložene skice 1. Tako je vogelni kamen, ki leži v višini tlaka v jugozahodnem oglu, ležal 2,35 m izpod sedanjega površne. Vogelni kamen v jugovzhodnem oglu je ležal 2,45 m globoko, vogelni kamen v severovzhodnem oglu 2,37 m globoko, a najnižje leži vogelni kamen v severozahodnem oglu, in sicer 2,60 m globoko. Nad njim je bil drugi, ki pa je danes iztrgan. Tudi tlak v hodnikih — vzem bom točke v sredini hodnikov — je v zahodnem in južnem hodniku relativno še dobro ohranjen in leži v zahodnem 2,36 m globoko, v južnem pa 2,42 m globoko,

⁸ Svetišče, str. 22.

medtem ko je v severnem in vzhodnem precej iztrgan ter leži 2.63 oz. 2.62 m globoko.

Iz teh mer je jasno videti, da tu ne moremo govoriti o neki vrhnji zidani arhitekturi, temveč je v obstoječih ostankih možen edino tlak, ki je ležal, in v nekaterih primerih še leži, ca. 2.35 m izpod današnje površine. Tudi pri najboljši volji dotični, ki je eventualno odstranjeval gradivo iz suporanega zidu za neko drugo uporabo, ni mogel tako skrbno in natančno rušiti zidu. Arheologi, ki imajo največ opravka s podobnimi problemi in deli, vedo to najbolje.

Toda pomudimo se še dalje pri kritikovi trditvi in mojih vprašanjih. Iz kakšnih vzrokov so tisti, ki so rušili zidano arhitekturo, pustili popolnoma nedotaknjeno antično zidovje, ki meji, oz. sestavlja celo del svetiščnih sten. Tako ga najdemo v južnem, vzhodnem in zahodnem hodniku, v vsakem na dveh mestih v širini 1 m ter z višino 1 do 2 m ali pa še več. Tisti, ki so odstranjevali to tako imenovano zidano arhitekturo, so morali zelo paziti, da ne bi pokvarili antičnega zidovja, oz. da celo ne bi izdrli kakega kamna iz njega. Priznat moram, da je bil na antičnih zidovih na posameznih mestih res kak kos nekoliko porušen, in sicer na delih, ki so se dotikali južnega hodnika svetišča. Na žalost smo pa te kose našli svojih 30 cm, včasih pa tudi nekoliko manj, iznad tlaka v hodnikih svetišča, na podnožju antičnih zidov, kar pa ne dokazuje rušenja zidane arhitekture, ampak le priča, da se je antični zid sam od sebe podiral takrat, ko so bili hodniki še kolikor toliko prazni, oz. ko so se že delno mogli zasipavati.⁹ Ali ni nekoliko čudno, da tega gradiva, saj kot takega ga moremo smatrati, tudi niso odnesli in uporabili na drugem mestu? Poleg tega moram omeniti, da je ta tako imenovana »zidana arhitektura« morala biti trdo vezana na antično zidovje in da je ni bilo moči kar tako odstraniti, v kolikor bi pač pri zidavi tega objekta, t. j. zidane arhitekture, med njo in antičnim zidom ne postavili neke druge vmesne stene iz kakega drugega gradiva!¹⁰

Pri svojem dokazovanju o zidani arhitekturi kritik nikjer ne omenja vhoda v svetišče, ki smo ga našli na zahodni strani. Zamolčal ga je lahko iz dveh vzrokov. Ali se mu zdi ta vhod tako nepomemben, da ga ni vredno omeniti, ali pa si ga ne zna raztolmačiti. Toda čeprav ga ne omenja, bi vsekakor rad vedel, kako si tolmači njegove probleme glede na zidano arhitekturo, kajti vhod je tukaj in ga ne more zanikati. Kakor sem že v svoji razpravi označil, je širok komaj 1 m. Tlak v hodniku, ki leži med vhodom in stopniščem in ki je tudi 1 m širok, je izdelan iz rečnih oblic, ki niso vezane z malto (str. 24). Ali mogoče tudi ta hodnik pomeni nek dokaz za zidano arhitekturo? Ali je morda tudi ta bil obzidan? No, pri sedanjih širini 1 m mislim, da tega niti kritik ne more trditi. Kljub temu pa nastaja — ne glede ali je bil obzidan ali ne — vprašanje, kam ta hodnik vodi. Leži 1.65 m pod današnjo površino. Skupaj z vhodom leži 70 cm više kakor pa tlak v svetišču. Predpostavil sem, da je bila tu še ena stopnica (str. 24). Toda če je v tem objektu bila zidana arhitektura je višina teh temeljev širine 3.10 m dosegala vsaj višino prstene klade na sredi, t. j. 1.45 m iznad današnjega tlaka. (Kako kritik vso zadevo suponira, ne vem, ker se ni nikjer natančneje izrazil.) Tako bi bil sam vhod za 0.75 m nižji kakor pa mesto, kamor bi bil sploh možen dostop. Z drugimi besedami, hodnik je sploh nepotreben, ker je vstop nemogoč. Ker pa je hodnik tukaj, bo pač zaradi tega slika nekoliko drugačna, kakor bi želel kritik.

V zvezi z zidano arhitekturo se bom omejil le še na dvoje vprašanj. Kritik tudi sam omenja, da niso v hodnikih svetišča najdene nikakršne

⁹ Risbe in skice kosov antičnih razvalin, mahajajočih se v hodnikih svetišča, bo objavil prof. Klemenc med antično ostalino, kamor tudi spadajo.

¹⁰ Že ko je bilo svetišče odkrito, oz. odkopano, so se odkrili posamezni kosi antičnega zidovja tudi na drugih mestih zaradi nalivov, ker svetišče še ni bilo prekrito. To pa trenutno ni pomembno, ker gre tu za stanje svetišča med odkrivanjem.

slovanske »starosvetnosti«. Mislim, da moramo kot take v našem primeru smatrati tudi fragmente keramike. Predpostavimo, da je ta stavba, ki po meni pomeni slovansko svetišče, zgrajena, kakor pravi kritik, časovno po slovanskem grobišču na ptujskem gradu; ker pa grobišče stavlja v IX. stoletje (v resnici grobišče pripada X. in XI. stoletju), bi mogla biti stavba zgrajena po IX. ali v samem X. stoletju. Nastane pa vprašanje, kdaj je bila razrušena. Verjetno je bilo to možno takrat, ko so rabili gradivo za druge objekte v najbližji okolici. Jasno je pa, da se to ni moglo zgoditi v IX. stoletju, kakor pričajo stavbe same, ki so nam še danes ohranjene, temveč mnogo kasneje. Ali se kritiku ne zdi čudno, da v sipu, ki je izpolnjeval hodnike svetišča, ni najdenih nikakih ostalin iz dobe, ko bi, po njegovem, te hodnike po razrušenju stavbe zasipavali? Ali se mu ne zdi čudno, da ni najdenih nikakršnih fragmentov keramike, opeke ali kakega drugega predmeta? Rekel bo morda, da jaz v svoji razpravi nisem na to posebej opozoril. Čemu? Mislim, da je dovolj, ako sem omenil, da »v hodnikih samih ni bilo najti niti najskromnejšega slovanskega predmeta. Samo v višjih plasteh nad svetiščem, t. j. v recentnem humusu in nekoliko globlje, toda nad normalno višino svetišča, smo našli tudi fragmente keramike« (str. 25). Ako bi se pa v sipu našli slučajno srednjeveški elementi, bi jih že po svoji znanstveni dolžnosti, o tem je kritik lahko prepričan, moral omeniti. Toda, kaj sledi iz tega, da slovanska keramika ni bila najdena v sipu hodnikov, da pa je vendar ležala v plasti nad normalno višino svetišča? Nič drugega kakor samo to, da je mogla tja dospeti v stoletjih po razrušenju svetišča. S čim pa so zasuli svetišče? Mislim, da tega gradiva niso dovažali iz nižine, temveč bo vsak moral priznati, da so uporabili kar tisto iz najbližje okolice. Okoli svetišča, nad grobščem, pa imamo ogromno število slovanske keramike (str. 25). Ako bi bila to kasnejša stavba in so jo rušili, recimo neke v polnem srednjem veku, ali tedaj ne bi morda vsaj slučajno lahko zašli v sip tudi fragmenti slovanske keramike, kakor so zašli antični fragmenti, saj so tudi ti ležali v okolici? No, morda so jih pa lepo izbirali, da stavbe ne bi slučajno kompromitirali? Resnici na ljubo bodi povedano: Najdena sta bila dva fragmenta nekega lonca, ki ga tu nisem omenil, temveč ga omenjam v grobišču na ptujskem gradu in časovno opredeljujem pod vprašanjem, da bi časovno mogel celo biti iz časa svetišča, ne pa kasnejši. Tu ga pa nisem omenil samo zato, ker je tudi za mene nekoliko preveč latenskih form ter ga klasični arheologi stavljajo v svojo domeno, ne pa v slovansko. Tako tudi ta edini primer slovanskega fragmenta (?) odpade, ker njegova opredelitev ni dovolj jasna, četudi bi jaz sam verjel, da spada v čas slovanskega svetišča, nikakor pa ne more biti kasnejši. Zadnje vprašanje, ki bi ga želel tu postaviti, je, ali je kritiku znano, kakšen je tlak? Odgovor je važen zaradi njegove datacije stavbe, pa tudi zaradi njegovega sponiranja zidane arhitekture. Gre namreč za gradivo. Jaz omenjam (str. 24), da je gradivo, ki je tu uporabljano, ležalo v najbližji okolici in da je nekdanj pripadalo raznim antičnim stavbam. Taki so kamniti bloki, kosi marmornih plošč, fragmenti marmorja, fragmenti antične opeke in rečno kamenje, oblice. Ne omenjam na nikjer, da bi bili odkrili vsaj kak kos srednjeveškega gradiva, ker ga pač ni bilo. Po vsem tem je res malo čudna trditev, da bi imeli opraviti s kasnejšo srednjeveško stavbo, ko najdemo med malto pomešane večih tudi drobce antičnih opek. Sicer pa omenjam v svoji razpravi, da (str. 34): »Iz zgodnejše periode pa je tudi sestava vezave, malte.«

V nadaljevanju prehaja kritik na kritiziranje skic števil 3 in 17 oz. 18. Pri tem ugotavlja, da ne ve, katera skica je pravilna, češ, da »lega kamnov, na katerih naj bi stali stebri na skici 3, ne ustreza legi stebrov na skici 17, in sicer ob južni steni južnega ter zahodni steni zahodnega hodnika«. Smatra, da bi bila prava skica 17 glede na tekst, nepravilna pa 3. Kar zadeva obe skici, lahko trdim, da sta popolnoma pravilni. Prva, števil 3, kaže skico florisa, druga pa, števil 17, idealno skico z razporedom stebrov, kjer so ugotovljeni ležaji za stebre šrafirani, neugotovljeni pa nešrafirani.

Obžalujem, da tega ni kritik sam uvidel in razumel, kakor tudi obžalujem, da domneva kritik nepravilnosti pri ležajih stebrov. Ako pogleda stvar nekoliko natančneje oz. bolje, bo videl, da so tudi tu, ne samo ležaji, temveč tudi mere točne, ne glede na »arkonizacijo«. Res pa dvomim, da bi tedanji graditelji že uporabljali prizmo, theodolit in podobne instrumente ter da bi se ne mogli nikakor zmotiti za nekaj centimetrov. Morda pa tudi tu kritik želi neke vrste kanon in popolno matematično točnost?! — Da je severozahodni, danes ohranjeni vogelni kamen nižji od ostalih treh, sem omenil tudi že sam (str. 23), ko pravim: »V severozahodnem kotu nam ni več ohranjen kamen, ki je ležal tik pod zgornjo plastjo malte, kakršne imamo v drugih oglih. Pač pa je tu zanimiv kamen v nižji plasti, ki je obdelan...« Ako je kritik prezrl ta moment v moji razpravi, bi mu moral pasti v oči, če res že več mesecev študira objekt, sam tlak, ki je v celem severnem hodniku iztrgam, ki se pa v zahodnem hodniku, okrog 3 m od tega podstavka v oglu, naglo dvigne na nekdanji nivo. — Čemu nisem na skici 3 označil izkopanega pečenca z vklesanim križem? Zato, ker ga ne smatram za važnega pri problemu samega slovanskega svetišča. Ali ga mogoče kritik smatra za porenosančen objekt? Lahko ga pomirim, da je to zelo lep antičen kos, ker pa je ležal v tlaku, oz. je bil uporabljen kot gradivo pri tlakovanju, zaradi njega pač ne moremo svetšče pripisati kakoli starokrščanski kulturni stavbi. Sicer pa je bil v s pu hodnikov najden še drug kos z vklesanim križem, ki ga tudi nisem označil na skici, niti ga nisem omenil v razpravi; ker spada med antčno gradivo, bo to storil prof. Klemenc. — Četudi kritik meni, »da se na gornjih skicah (št. 3 in 17) konča možnost razpravljanja o stebrišču zaradi negotovosti objavljenega gradiva,« mislim, da se možnost konča kvečjemu za njega glede na že hote podtaknjene nepravilnosti.

»Ptujška izkopanina,« pravi kritik dalje, »ima še dvoje posebnosti, ki leseno stavbo izključujeta. Prva je omet na prstenih stenah v zemljo vkopanega hodnika, ki ga v Arkoni ni« — kritik je pozabil, da mi je poprej očitil, da ga vzporejam z Arkono — »in kateri je v veliki meri odpadel do zime 1946/47. Že dejstvo samo, da je omet na prsten hodnikovih stenah propadel prej ko eno leto po odkopanju, je dokaz, da ni ta omet zvezan z opremo sten hodnika v zamišljeni leseni svetiščni stavbi.« Kazno je, da kritik tu zopet želi v svoj prid vzbuditi vtis, da sem dejstvo nepravilno tolmačil. Tako kritik trdi, da je omet odpadel do zime 1946/47. Omenim pa naj, da so izkopavanja trajala do zime 1946/47, t. j. do 1. decembra. (Poročilo o izkopavanju na ptujškem gradu, 1947, str. 5.) Kasneje je omet res propadel, toda zakaj? Naj v ta namen citiram sam svojo razpravo str. 16, kjer govorim o vzhodnem hodniku, ki je bil odkrit že leta 1946: »Stena svetišča je bila tedaj deloma še ohranjena do 1,25 m višine... Žal pa je ta stena nekaj zaradi zime, ker ni bila zavarovana, nekaj pa zaradi letošnjih nalivov, z izjemo manjših delov, skoraj popolnoma uničena.« Ne vem, kako more kritik zahtevati, da bi se ohranil omet na steni, katere ni, oz. ki je popolnoma razrušena? Tudi nekaterim drugim prstenim stenam svetišča se je zgodilo podobno še med izkopavanjem leta 1947, ko so jih rušili nalivi, t. j. direktne meteorne vode, ker niso bile niti zavarovane niti prekrite. Mislim pa, da je nekaj drugega rušenje ometa v takih prilikah, nekaj drugega pa tedaj, ko je stena zavarovana oz. prekrita, kakor je bila nekdanj. Ali se morda ne dozdeva tako tudi kritiku? Potemtakem pa to »dejstvo« in njegov argument, po katerem bi mu bil ta odpad ometa dokaz, da omet ni povezan z opremo sten hodnika, v resnici ni na mestu. Kritik sicer dalje trdi, da ni važno, »kako je ta omet nastal, temveč je važno dejstvo, da se omet na prsteni steni trajno ne more držati in da zaradi tega tudi ni, mogel biti sestavni del lesene arhitekture.« V ta namen podaja strokovno izjavo ing. Vl. Šlajmera, ki vsebuje Šlajmerjevo mnenje o razmerju ometa do zemlje, ki pa navaja tudi razmerje ometa do zidovja iz drugega grad va. Ako bi kritik pazljivo prebral izjavo, ki je doslovno podana, bi namreč opazil, da ing. Šlajmer govori o trajnosti ometa in da navaja, da omet ne drži

trajno niti na suhem zidovju, ako ni za to ustreznih predpogojev. Ing. Štajmer sicer pravi, da prirodna vlaga — zlasti v glini in lovcici — neizbežno povzroči naglo odpadanje vsakega ometa. Mislim pa, da tud kritik ne domneva, da so bile pri svetišču stene izpostavljene meteornim padavinam v vertikalni smeri. Kakor se je tudi sam mogel preprčati, ni na grajski planoti nikakršnih podtalnih voda. Ne bom pa trdil, da vlaga ni mogla obstajati. Toda nastaja vprašanje, ki ga sedaj načenja kritik, kakšna je bila ta vlaga? Ker podtalnih voda tu ni, je možna samo vlaga od meteor-nih voda; ki zopet direktno niso vplivale na stene oz. na omet. Vlaga se je potemtakem lahko širila in vplivala samo v horizontalni smeri, ali bolje v loku, ker možnost, da je streha imela kap, bo vsekakor dovolil tudi sam kritik. Kje pa je končno nek dokaz, da svetišče ni bilo obdano z nekim odtokom, ki ga je možno ustvariti že s samim nizkim nasipom okoli stavbe. Tedaj pač fevdalne fortifikacije še ni bilo. Seveda je na ta način tudi vlaga, ki je vplivala na stene svetišča, bila veliko manjša, kakor bi pa želel dokazati kritik. Končno pa, ali ni bilo že naravno zračenje sten podano s samo leseno arhitekturo? Kaj pa pomeni trajnost ometa? Ali morda tega ometa ni bilo možno obnovljati? Mislim, da že samo s tem odpade tudi kritikov dokaz. Toda kljub temu svetujem kritiku, naj se obrne le še do kakega gradbenega tehnika, in lahko mi verjame, da bo dotični priznal, da se danes na ta način ometujejo prstene stene in to ne samo tiste, ki imajo vdolbine ali rege. S tem se namreč konservira zemlja pred razpadanjem. Dalje bodo tehniki priznali, da je tak omet kljub vsemu tudi zelo čvrst. Predpogoj je samo ta, da je pri teh delih prstena stena suha. Zato tudi ta kritikov argument zgubi na svoji pomembnosti, ker je pač premalo dokumentiran.

Kritik dalje trdi, da se mu »žal pri večmesečnem opazovanju izkopanine ni posrečilo ugotoviti ometa v debelini 0,8 do 1,0 cm (str. 17) pa do 4,0 cm (str. 26), kakor ga opisuje poročevalec, nikjer, in ga tudi ni v muzejski zbirki izkopanine«. Tu ne morem drugega kot svetovati, naj pač opazuje še nekaj mesecev. Saj so včasih rekli: »Kdor išče, ta najde.«¹¹ Trije primeri ometa s sten svetišča v velikosti 15 do 25 cm², debeline 0,4 do 0,7 cm so bili tudi v muzejski zbirki izkopanine na pujskem gradu.

Ostanke ometa na srednjem delu tolmači kritik kot glazuro debele apnene plasti, neke vrste apnenega mleka, »ki ni moglo pronicati v kamen, je pronicalo na obe strani v prsteno steno temeljev, na njej skrepečelo ter je dalo apneni beli prekriv v debelini kakega milimetra. Tak je ves, danes na izkopanine ohranjen omet«. Ne glede na to, da je kritik od poletja 1947 pozabil, kakšen je bil omet, mi tu indirektno očita potvarjanje gradiva. Ako pa že na samem terenu ni znal ugotoviti ometa,¹² naj si ogleda sl. 27 in 28 moje razprave, kjer bo dovolj jasno videti omenjene ostanke ometa, ne pa »apneni beli prekriv v debelini kakega milimetra«. V kolikor pa smatra, da je tudi to potvorjeno, naj se obrne za pojasnilo na dr. Abramiča, direktorja arheološkega muzeja v Splitu, dr. Karamana, glavnega konservatorja v Zagrebu, dr. Gunjačo, direktorja muzeja hrvatskih starin v Splitu, dr. Rendića, kustosa muzeja v Splitu. Garašanina, kustosa muzeja v Beogradu in na druge, ki so bili navzoči bodisi pri samem odkrivanju svetišča ali pa takoj po izkopavanju.

Posebno poglavje posveča kritik vlagi in pronicajoči vodi, ki bi, po njegovem, v 2 m globokem jarku »morala pustiti sledove po močnem deževju« in zlasti po odtajanju snega. Res je, da vodni odtok ni bil pri izkopavanju nikjer ugotovljen. Nastane pa vprašanje, ali je bil tudi nujno potreben? Da se sledi niso ohranile na stenah, zato je skrbel že sam omet na stenah svetišča. Da je voda pri eventualnem močnem deževju

¹¹ Zanimivo je, da kritik to trdi danes, medtem ko si ga je ogledal tudi že za časa izkopavanj 8. avgusta 1947 med 15. in 18. uro.

¹² Razen srednjega vzvišenega dela svetišča so stene danes obite z deskami, in to od pomladi 1948. Kakšno je stanje ometa pod to oblogo, ne vem; pomladi 1948 je bil še popolnoma ohranjen.

in pri odtajanju snega lahko nastopila na dnu hodnikov, je vsekakor možno. Toda to se je zgodilo v horizontalni smeri in tudi ne iz najbližje okolice, kajti v najslabšem primeru, četudi izključimo površinski odtok, voda začenja pronicati vsaj svojih 1.50 do 2 m daleč od sten svetišča v zemljo. In dalje, kakšen je bil tlak v svetišču? Sestavljen je z raznega gradiva v več plasteh, vezanih med seboj z zemljo in z ma.to. Včasih so med kamenjem tudi praznine. Debelina tlaka je bila v posameznih hodnikih različna, toda dosegala je tudi skoraj 70 cm, najmanj pa 35 do 40 cm. Ali se zato ne zdi kritiku možno, da se je vlaga lahko zbirala v tlaku, oz. da je lahko pronicala? Pri res ogromnih nalivih med izkopavanjem leta 1947, ko je voda često naglo napo.lna hodnike tudi do 20 cm visoko, in sicer pri neprekritem objektu, pa je vendar ta voda nenadoma zginila. Kako? Skozi tlak!

V istem poglavju prinaša kritik tudi trditev, da »struktura vogeln h kamnov ter tlaka, omet na prstenih stenah hodnika in pomanjkanje vsakih vodnih vplivov kažejo, da ni mogla pri ptujskograjski izkopanini obstajati lesena, arhitektura na stebrih, temveč dokazujejo zidano arhitekturo, katere temelji so se delno ohranili v tlaku in voge.n h kamnih.« Za to trditev, ki je sicer zelo privlačna, so pa potrebni samo dokazi, nič drugega. Do sedaj izneseni supotirani dokazi pa avtorju niso nikakor uspeli, ker pač manjka tu ali tam še to in ono, zlasti pa pri tem pozablja, da mora poprej ovreči že ugotovljena dejstva in kritično oceniti svoje lastne domneve.

Sledj odstavek o moji domnevi, da je svetišče uničil požar, katerega pa kritik ne more »vzeti na znanje zaradi nasprotujočih si navedb tozadevnih najdb«. Nato sledijo citati iz moje razprave. Omeniti pa moram, da je kritik nekoliko poskrbel, da so si navedbe nasprotujoče. Tako je pri citatu na str. 26 izpustil začetek, kjer pravim: »Zog.eneia bruna smo našli na vsej dolžini severnega hodnika svetišča... Sodeč po teh brunih in po ožgani zemlji nekdanjega nivoja na zahodni strani svetišča, ki sega nekoliko metrov na dolgo in do 2.80 m na široko, so svetišče požgali, preden so ga zasuli.« Seveda pa kritik začenja šele z: »Sodeč po ožgani zemlji...«, ter s tem poskuša vzbuditi vtis kontradikcije, na kar še posebej poudarja, češ da sem takoj v nadaljevanju govoril, da »ožgana zemlja na zahodni strani ni posledica požara svetišča samega, temveč prekritega dela svet ščnega vhoda«. Kje imamo tu nekako kontradikcijo, bo verjetno vedel samo kritik. Vsekakor pa sem v resnici zagrešil neko napako. V zvezi s požarom svetišča sem ugotovil, da je pihal močan veter z južne ali pa z jugovzhodne strani. Pri tem pa pravim v razprav. da na »zahodni strani stopnišča ni skoraj nobenega s.еду požara« (str. 27). Na eni od prihodnjih strani (str. 32) pa zopet pišem, da je »ta ožgana zemlja tik ob svetišču in se ne razteza samo do omenjen h stopnic,... ampak še nekoliko, dasi neznatno, zapadneje od njih...« Logično je, da si ti dve navedbi nekoliko nasprotujeta. Vendar pa, ako pravim, da »skoraj ni, pomeni to tudi, da nekaj vendarle je. No, kakor sem rekel, je tu napaka, ker stavek bi se moral glasiti: »na južni strani stopnišča.« ne pa »na zahodnic«. To pomoto pa rade volje prevzamem na sebe. Po vsem sodeč pa vidi avtor kontradikcijo tudi v nadaljevanju zadnjega stavka na str. 32, ki ga on citira v zvezi s prvim na str. 26. Naj kritik dovolj opozorilo, da je ta stavek v zvezi z mojimi dokazi, da v Ptujju nismo odkrili žrtvenika (te navedbe stoje neposredno pred imenovanim stavkom na isti strani). Kritik je seveda z izočanjem posameznih stavkov iz organskih celot res tudi tu nekoliko poskusil vzbuditi vtis nesoglasja. Svetujem kritiku, naj v bodoče vedno gleda na celoto in da pred citati vsaj navede, o čem je v razpravi v tistem momentu govor; dalje, da ne izdvaja stavkov iz drugih organskih celot ter da ne izpušča posameznih delov, kadar mu ne vodijo vode na njegov ml.n.

V zvezi s požarom kritik ironično »prepušča interesentu, da ugotovi sam, da li je ožgana zemlja na zahodni strani svetišča od požara ali ne, od kod temnejša barva sipa v hodnikih, pri čemer pa manjkajo kakršni

koli požarni sledovi na marmorju v tlaku ali na prsti, in končno, kak veter je pihal pri požaru svetišča. Ker sem slučajno tudi sam tak interesent, bo dovolil, če tudi jaz navadem neke ugotovitve. Čeprav je n. pr. požar, ki je uničil svetišče, sploh postranskega pomena glede na obstoje svetišča kot takega, im je torej svetišče lahko stalo, pa če ga je uničil požar ali ne, sodi kritik drugače. To pa zato, ker sodi, da bi pri požaru lesene konstrukcije morali najti požarne sledove na marmorju v tlaku. Seveda nastane vprašanje, kako si on zamišlja leseno konstrukcijo? Ali so n. pr. pri požaru gornjega dela nujno do tal zgoreli tudi stebri v svetšču, t. j. še dva metra niže od ostale lesene konstrukcije? Se poлено od zgoraj navzdol nerado gori! Ali je dalje požar gornjega dela lesene konstrukcije moral nujno delovati tudi direktno na marmor v tlaku in v vogalih svetišča, tako da bi sledovi morali biti vidni; še danes, namreč, da bi ti kosi morali biti ožgani? Na tlaku ležeča poogljenela bruna v severnem hodniku niso zapustila nikakršnega sledu na samem tlaku, kar pomeni, da so padla pri požaru v hodnik in so ugasnila. Na drugi strani pa kritik po meni sam omenja, da je na vogalnih kamnih, t. j. marmornih kosih, bila ohranjena še malta, ki je sicer prekrivala ne samo kamne, temveč ves hodnik, kar je razvidno tudi iz skic sond (sl. 11). Kje in kako je požar ob tej priliki mogel vplivati direktno na marmorne kose, ne vem. Morda ve to kritik?! — Nekoliko je čudna njegova nadaljnja izjava, namreč da »manjka vsak vpliv požara na glinasto prst, med katero ni kakega sledu nit glinastih opečenih drobtin...« Nekoliko stavkov poprej citira po moji razpravi ožgano zemljo tik svetišča, nato prepušča »interesentu«, da ugotovi, ali je ta »ožgana zemlja« od požara ali ne, končno pa trdi, da ni nikakršnega vpliva požara na glinasti prst, da ni niti glinastih opečenih drobtin. Mislim, da mi posebnega komentarja ni treba dodati. Obžalujem samo, da mi kritik v nepravilnim negiranjem podtika zopet nepravilno citiranje terenskih faktov ter skuša vzbuditi vtis suponiranih in izmišljenih predpostavk ter lažnih dejstev. Na drugi strani bi pa človek lahko pomislil, da kritik ne pozna terenskega dela in ne zna tolmačiti posameznih terenskih faktov. V pomiritev drugih pa lahko ponovno ugotovim že ugotovljena in ne potvorbena dejstva in ne suponirane hipoteze: da je na zahodnem delu zemlja bila močno ožgana v celi širini in dolžini celo do 10 cm v globino ter da je ta ožgana zemlja posledica požara svetiščne stavbe, kakor so posledica požara tudi poogljenela bruna na tlaku v severnem hodniku svetišča. Verjetno pa je posledica požara svetiščne stavbe tudi vrsta oglenih jeder, o katerih poroča kritik, da so bila odkrita pri kopanju drenažnih jarkov 1948. leta, seveda v kolikor so najdena v bližini svetiščne stavbe, kar pa iz kritikovega poročila ni razvidno. Posledica požara je tudi sip v najnižjih plasteh v hodnikih svetišča, kjer je temnejše barve s primešano ogljenino, o čigar sestavi bo pa boljše govoril še prof. Klemenc v zvezi z antičnimi ostalinami, ki so bile najdene v njem.

»Važen, zlasti za podobnost z Arkono, je vzvišeni prostor svetišča, to je prstena klada, v katere sredini leži marmorna plošča na peščenem sloju, ki bi naj služila za podstavek božanstva,« pravi kritik dalje. Takoj pa preide na vprašanje skic 3 in 10, oz. na vprašanje kamenitne plošče, ki je ohranjena na sredini vzvišenega srednjega dela, t. j. prstene klade, in označena na obeh skicah. Postavlja vprašanje, kje je kamenitna plošča pravilno podana: »ali more biti 9 cm debela marmorna plošča istočasno enkrat na normalni površini (skica 3) in drugič okrog 15 cm iznad nje (skica 10)? Eno podajanje je gotovo nepravilno, toda kako naj to ugotovi čitatelj, ki se za svetišče zanima? ... Zaradi takega publiciranja plošče je razpravljanje o njeni vlogi iz njene lege iluzorno. Mislim, da je na to vprašanje dokaj lahek odgovor. Kvečjemu je težak za samega kritika. Skica 3 kaže tloris slovanskega svetišča v Ptujju, a skica 10 tloris srednjega dela svetišča okrog 15 cm iznad normalne površine. Na tej skici je označena tudi marmorna plošča. Toda kako? Ako se ne motim, je tu podana šrafirano. Kdaj pa uporabljamo na isti skici dva razna načina poda-

janja objektov itd.? Tedaj, ko želimo označiti dve različni časovni periodi, različne globine predmetov, razne plasti, v katerih so ti predmeti najdeni, izvor raznih objektov itd. Čemu to delamo? Da pokažemo medsebojni odnos teh predmetov, njihovo lego itd. Kako pa to podajamo? Ena vrsta je izvedena čisto, druga šrafirano, črtkano, mrežasto ali podobno. Tudi na skici 10 je ostalo kamenje označeno čisto, a plošča je šrafirana, ker je tuj element na tem mestu, na višini 15 cm iznad normalne površine. Da je pa plošča tu sploh podana, je vzrok zgolj v orientaciji, kje je približno ležala 15 cm nžje, t. j. na normalni površini. Sicer naj pa kritik ponovno prebere tekst pod skico 10, kjer piše: »Tloris srednjega dela svetišča okrog 15 cm iznad normalne površine. Na sredini označena tudi marmorna plošča.« Isti tekst je podan tudi v ruskem in angleškem jeziku. Čim je pa »označena tudi marmorna plošča«, v resnici ne pripada organsko ostalemu kamenju. Ker se pa kritik v tem ni mogel znajti in ni vedel, kako naj si to tolmači, bi lahko pogledal tudi sliko 15, ki mu dokaj nazorno prikazuje prvi pojav marmorne plošče, okrog katere je v sipu še drugo kamenje, in sicer na jugozahodni strani (kar se na sliki jasno vidi desno zgoraj), ki tedaj še ni bila popolnoma izravnana glede na višino plošče. Poleg tega naj ga opozorim tudi na tekst razprave (str. 21): »pri odkrivanju srednjega dela svetišča smo nad pravo zgornjo površino, deloma pa skoraj v višini marmorne plošče, našli tudi večje okroglo kamenje, ki je bilo v glavnem razmetano bolj okrog sredine, v manjši meri pa tudi po drugih delih (sl. 10). To kamenje je ležalo v sipu in ni bilo med seboj povezano, tudi ga ni bilo na že omenjenem rečnem pesku, kjer leži marmorna plošča. Med tem kamenjem smo našli dva kosa rimskih razvalin«. Trdno sem prepričan, da je bralec, celo laični, že našel pravilno rešitev in ugotovitev. Kritik je pa zopet poskušal vzbuditi vtis kontradikcije in moram mu priznati, da je v tem res mojster. Ali je zaradi takega »publiciranja plošče, razpravljanje o njeni vlogi iz njene lege iluzorno«, bodo pa presodili drugi, ki bodo pač tako brali, kakor je napisano in podano v skicah.

Dalje prehaja kritik na vlogo marmorne plošče in pravi: »Avtor smatra, da je marmorna plošča služila za podstavek kipu božanstva, ki bi mogel biti visok »celo nad 3.0 m« (str. 27). »Vsi, ki imajo opravka z namesčanjem in postavljanjem kipov, bodo o tej sposobnosti plošče z dimenzijami 0.45 × 0.37 × 0.09 m, katera je popolnoma gladka samo na eni strani, dvomili.« Kritik mi res lahko verjame, da o tej in taki zmogljivosti plošče tudi jaz dvomim, četudi še misem imel prilike ne postavljati ne predstavljati takih kipov. In dvomil bo vsak, kdor koli bo bral na ta način podane kritikove besede. Naj zato dovoli, da ga opozorim na nekatere stavke, ki jih je verjetno v naglici prezrl. Pri rekonstrukciji svetišča, kjer poskušam ugotoviti približno višino iznad zemlje segajočega dela svetišča, pravim na str. 27 tole: »Plošča, ki jo imamo za postament božanstva, ni bila velikih dimenzij. Vendar je mogel stati tu kip ali preprost amorfen steber nadnaravne velikosti, celo nad 3.0 m visok.« Dalje pri vprašanju, kako je moglo biti upodobljeno božanstvo: »Ni potrebno, da bi si mislili v ptujskem svetišču pod nazivom božanstva že figuralno upodobitev božanstva. Dasi je takšna utegnila v resnici biti tam, ni izključeno, da je bil v svetišču vsaj preprost amorfen kos lesa, nekakšen steber ali nekaj podobnega. Vendar ne moremo vedeti, iz katerega gradiva je bilo božanstvo izdelano.« Ali se kritiku ne zdi, da je slika vendar nekoliko drugačna, kakor pa jo on podajaja? Ali se kritiku ne zdi, da se suponirana višina »nad 3.0 m« ne nanaša na nek kameniten ali celo metaalen antropomorfen kip? Ali ne bi mogel na tej plošči stati nek amorfen kos lesa, recimo, v obliki stebra, ki bi bil obenem pritrjen tudi zgoraj? Sicer je pa dolga nepomembno, ali je tu stal antropomorfen kip velikosti 0.50 m ali pa steber čez 3.0 m in ali sem dovolil možnost tako visokega kipa, ne oziraje se na zmogljivost plošče itd. Bolj pomembna se mi zdi

problematika, ki jo v tem primeru postavlja kritik in ki želi izzvati vtis potvorjenih faktorov.

V zvezi s ploščo prinaša kritik tudi tole konstatacijo: »Po skromnih ostankih malte, ki so bili na plošči vidni še novembra 1948, je plošča služila nekoč v gradbene svrhe, kakor tudi večina na skici 10 podanega gradiva.« Temu stavku samemu nimam kaj oporekati. Da je plošča že nekoč služila v gradbene svrhe, je točno. Toda glede na organsko celoto, v zvezi z ostalim kritikovim podajanjem, sledi približno naslednje: Ploščo na sredi prstene klade smatra avtor razprave kot podstavek za kip božanstva; ker je pa ta plošča premajhna, ni tu mogel stati nikakšen kip. To, kar pa avtor poleg tega ni ugotovil, je, da je ta plošča nekoč služila v gradbene svrhe. Tako je avtor razprave storil strokovno napako, ali pa hote potvoril dejstva. — Tako nekako, mislim, bi bilo možno vse skupaj to mačiti. Kaže pa, da je tu kritik slučajno zopet prezrl dele teksta razprave na str. 20, kjer pravim: »Na sredi zgornje površine smo odkrili četverkotno ploščo v izmeri 0.45×0.37 m ter 9.0 cm debelo. Plošča je na enem oglu okrušena. V rimski dobi je služila že drugemu namenu. Slovani so jo spet uporabili kakor drugo gradbeno gradivo, ki so ga našli na mestu.« Mislim, da je tako dovolj jasno označena njena nekdanja uporaba ne glede na ponovno, od kritika odkrite ostanke malte novembra 1948. Ali je pa »večina na skici 10 podanega kamenja« služila že nekoč v gradbene svrhe, prepuščam v daljnje ugotavljanje kritiku, ker za mene trenutno ni pomembno. Vsekakor ga pa pri tem opozarjam, da zraven prebere tudi tekst razprave na str. 21.

Kritik prehaja nato na pesek, na katerem leži kamnitna plošča in za katerega jaz menim, da je bil prinesen iz Drave samo za posipavanje zgornje površine. Sam pravim na str. 20: »Na drugih mestih svetišča, pa tudi drugod na tej planoti nismo nikjer odkrili niti najmanjšega sledu podobnega rečnega peska.« Kaj pravi pa kritik: »Marmorna plošča je ležala na peščenem sloju, ki da je bil prinesen iz Drave na sredino prstene klade. Na tem peščenem sloju večjega okroglega kamenja po tekstu na str. 21 ni bilo, a po skici 10 je precejšen del tega kamenja baš na peščenem sloju. Kaj je prav? Izvor vsega kamenja pa bodo rimske ruševine. Ostanke zidu so ustvarili v severni steni podobno plast, kot je peščen sloj v sredini površine. Ta peščeni sloj namreč leži in se širi severno od prstene klade pod površino sekajočega rimskega zidu (ki manjka skici 3, kjer so vrisani rimski zidi izven svetišča), s katerim se delno celo veže. Nastoj peščenega sloja in okroglega kamenja nad površino prstene klade je tako jasen iz preperin vrhnje plasti rimskega zidu.« Iz gornjega citata vidimo, da prinaša vrsto novih odkritij, ki popolnoma nasprotujejo dejstvom, ki sem jih podal v razpravi. Naj sedaj še jaz vprašam, kaj je prav? Nekdo, ali kritik ali jaz, podaja napačno gledišče. Toda kdo? Preidimo najprej na analizo posameznih dejstev in novih kritikovih odkritij. Tako sodi kritik, da večjega okroglega kamenja, oblic, po tekstu na str. 21 ni bilo, a po skici 10 je precejšen del tega kamenja baš na peščenem sloju. Kako to? Kje kritik sploh vidi na skici 10 nek peščen sloj? Morda glede na neke prejšnje njegove trditve? Sicer pa v razpravi str. 20 pravim: »Plošča je nekoliko nagnjena proti jugu in počiva na rečnem pesku...« In nekoliko dalje: »Pesek leži v vdolbini ovalne oblike, okrog 3.0 m dolgi in nepravilne širine od 1.0 do 1.50 m. Na posameznih mestih sega pesek do 0.15 m na globoko.« Z drugimi besedami, ako plošča leži na ne pa v rečnem pesku, pomeni to, da je to po mojem mnenju pač izpod plošče, ne pa nad njo, celo do višine 15 cm, kakor bi želel vzbuditi vtis kritik. Kar pa zadeva kamenje, je (str. 21): »ležalo v sipu in ni bilo med seboj povezano, tudi ga ni bilo na že omenjenem rečnem pesku, kjer leži marmorna plošča.« Da je bilo omenjeno kamenje tudi nad peskom, ne pa na pesku, je res razvidno tudi iz skice 10. Vendar je pa med tem kamenjem in rečnim peskom bila vedno tanjša ali debelejša plast sipa, tako da na pesku ni ležal niti en kamen,

četudi bi celotne slike takšno kamenje nikakor ne spremenilo. Končno je tudi pesek in ploščo prekrival sip. Okroglo rečno kamenje, oblice, kosi razvalin so pa v našem primeru samo sestavni deli sipa. Dovolil bi si vprašanje, če kritik ve, kaj je sip (nekateri ga imenujejo tudi šut)? Po vsem se mi zdi, da mu ta pojem ni jasen, ali pa ga morda noče razumeti.

Možno je, da so izvor vsega kamenja rimske ruševine. Sicer pa, če se ne motim, sem tudi jaz to že doslej domneval. Ta konstatacija pa končno ni važna. Važno je to, da iznad tega peska antične ruševine niso v nikakšni strnjeni celoti, temveč da leži tu le posamezno kamenje, pomešano z drugim gradivom, predvsem z zemljo, ki je dospela sem skupaj z ostalimi predmeti veliko kasneje, v našem primeru pri zasipavanju tega prostora. To so pač dejstva. Morda kritik suponira še kakšna, meni doslej meznana?

Zanimivejše so kritikove ugotovitve, po katerih so ostanki rimskega zidu ustvarili podobno peščeno plast v severni steni. Tega doslej nisem vedel, kakor tudi ne, da se podobna peščena plast širi celo severno od peščene klade pod površino sekajočega rimskega zidu, kot trdi kritik. Te ugotovitve so pa na vsak način zelo važne. Toda, žal, ne ustrezajo resnici! Da je pod rimskim zidom na severni strani tudi peščena plast, vem dobro. To peščeno plast pa najdemo po celi grajski planoti; začenja se izpod kulturne plasti ter sega v razno globino. Ta peščena plast je pa neke vrste mivka, ki sem ni bila prinesena, temveč je nastala po naravni poti s sedimentacijo. (Sicer pa omenjam to mivko v razpravi na str. 19, ko govorim o sestavi srednjega vzvišenega dela, prstene klade.) Toda ta peščena plast, mivka, nima nikakršne zveze, niti terenske niti organske, in tudi ni istega izvora s peščeno plastjo na sredi prstene klade, na kateri leži marmorna plošča. Kako je kritik prišel do zgoraj omenjenih zaključkov, razumem tem manj, ko je vendar več mesecev, po njegovih lastnih besedah, opazoval svetišče. Ne zdi se mi pa verjetno, da ne bi ločil mivke od takega peska, kakršen leži na prsteni kladi.¹³ Toda kritik suponira še nekaj drugega, namreč, da je »nastoj peščenega sloja in okroglega kamenja iz preperin vrhnje plasti rimskega zidu.« Nekdo, ki mi bral razprave, bi v tem primeru mislil, da rimski zid, ki seka prsteno klado, sega v višino samega rečnega peska, kakor hitro je tu govor o preperinah vrhnje plasti rimskega zidu. V razpravi str. 20 pravim pa naslednje: »rimski zid kastela, ki gre vzdolž srednjega dela od vzhoda proti zahodu; tega zidu niso znižali samo do višine zgornje površine, ampak še za okroglo 0.40 m pod njo in nato zasuli s sipom, kar so nam prav tako jasno pokazale sonde.« V razmerju do višine ohranjenih zidov trdnjave je bil celoten zid znižan za nekaj več kakor 1.0 m. Vsekakor je čudno, da v višjih plasteh nismo našli kritikovih preperin. Čudno je pa tudi, da bi te preperine dospеле celo 0.40 m visoko iznad zidu, da ne bi bile več v nikakšni zvezi z njim in se pomešale s to peščeno plastjo, medtem ko sam pesek ne leži niti direktno na mestu, kjer bi moral izpod njega biti rimski zid, temveč je slednji pomaknjen proti jugu. Končno pa ta peščena plast, rečni pesek, leži v ovalni vdolbini (str. 20) in se loči od ostale zemlje. Sicer je pa že sam pesek, njegova struktura, že sam njegov videz, nekaj tujega na tem mestu, kar pove že samo oko vsakemu, ki ga vzame v roko. Vse, kar sem doslej rekel v razpravi tako o marmorni plošči kakor tudi o rečnem pesku, je samo arheološko dejstvo, ki ga pač ni mogoče spremeniti z nekakšnimi izmišljenimi hipotezami.

¹³ Ta peščena plast rečnega peska je bila potem, ko je bila odkrita, popolnoma čista, brez kakršnih koli tujih primesi. Danes so v vrhnji plasti tega peska primešani tudi drobci malte. Čisti so kolikor toliko ostali še dolnji deli plasti. Vendar je pa tudi v gornjih delih plasti videti pri analizi, da ta pesek ni bil nikdar uporabljen pri kaki zidavi in da so drobci malte sekundarnega pomena, ali bolje, šele zadnji čas sem dospeli.

Tudi ostanke antičnega postamenta, zidanega iz okroglega rečnega kamenja, sem omenil že v razpravi str. 21, kjer pravim tudi: »Naš postament je deloma, kolikor je segal v hodnik svetišča, odstranjen. Kolikor ga je pa še ostalo v srednjem delu, so ga samo mekoliko znižali, vendar tako, da je še vedno nekoliko gledal iz normalne višine srednjega dela.« Dalje pa tudi pravim: »V kateri namen so ga uporabljali Slovani, nismo mogli ugotoviti.« Tudi v tem primeru kritik izvaja svoj zaključek: »...ostanek rimskega postamenta, ki po svojem pomenu ni jasen, ki pa kljub temu vzbuja dvom v prsteno klado kot prostor za kip božanstva, ki bi pri tej funkciji pač bil izravnán tudi pri rimskem postamentu.« To mu zelo rad verjamem, sodim pa, da je potreba tu pač samo nekaj dokazov, ki bi bili nekoliko realnejši, kakor so dosedanji.

V gornjem odstavku kritik očita tudi pomanjkanje »pod površino sekajočega rimskega zidu«, ki ga nisem vnesel na skico 3. Tudi ta očitek zveni nekako čudno. Ne vem, čemu vnašati na skico tlorisa slovanskega svetišča antični zid, ki leži poleg tega tudi še 0.40 m izpod površine? Ne vem tudi, kako naj bi to n. pr. vskladili sedaj s skico 10, kjer sem naznačil tudi ploščo, ki sicer pripada svetišču, zaradi katere si pa kritik ni znal tolmačiti skice?

Najbolj zanimiva ugotovitev, ki jo je kritik zamislil sicer nekoliko ironično, pa je v zadnjem stavku; glasi se: »Prstena klada kot prostor za kip božanstva, ki bi stal na marmorni plošči, je po vsem tem najmanj problematična.« Točno, tudi jaz se strinjam s tem mnenjem. Ne vem samo, čemu je potem kritik postavil toliko nepotrebnih in napačno postavljenih problemov?!

Kritik prehaja dalje na vprašanje žrtvenika, ki v Ptujju ni odkrit. Smatra, da bi ta edini mogel nuditi nek dokaz, da objekt predstavlja res svetišče: »Če manjka tako tlorčtu, stavbi kot taki in prsteni kladi kot prostoru za kip božanstva pri vsakem pomanjkanju starosvetnih najdb podobnost ali istovrstnost z Arkonon in s tem za staroslovansko svetišče sploh, potem bi mogel tega nuditi žrtvenik ali žarne plasti na mestu žrtvovanja, kar bi bilo posebno pomembno v zvezi s Prokopijevimi navedbami o kulturnem življenju starih Slovanov.« Ker pa v Ptujju ni arheološko ugotovljen žrtvenik (omenim naj samo, da tudi v Arkoni ni), ki bi moral stati nekje na prostem, izvaja kritik: »S tem pa izgubi ptujška izkopanina svojo funkcijo kot svetišče sploh.« Zelo rad verjamem, da kritik, sodeč po načinu podajanja in dokazovanja, ne želi videti podobnosti posameznih elementov med Arkonon in Ptujjem. Tudi verjamem, da v zvezi s Prokopijevimi navedbami svetišča v Ptujju ni moglo biti, zato ker ga Prokopij pač ni mogel poznati. Toda, kaj storiti z materialnimi, arheološkimi fakti? Najbolje je pač, da po kritikovem vzoru nekatere negiramo, druge poskušamo potvoriti in tretje napačno tolmačimo. Tako se najlaže prilagodimo Prokopiju in ptujška izkopanina svojo funkcijo kot svetišče sploh zgubi, ne zato, ker je morda ne bi imela, temveč zato, ker je ne želimo videti.

»Pri pomanjkanju vsakih zgodovinskih poročil,« pravi kritik dalje, »pri samoniklosti tlorčta, zidane arhitekture, svojevrstnosti prstene klade, pomanjkanju žrtvenika ali sledov žrtvovanja, je izključena analogija med Arkonon in Ptujjem, prav tako pa pri pomanjkanju vsake starosvetnosti in pri datiranju tudi staroslovansko svetišče samo. Naša arheologija in zgodovina bosta morali vprašanje, kaj ptujškograjska izkopanina predstavlja, znova načeti in ga reševati. Pri načinu, kako je v pričujoči publikaciji gradivo objavljeno, bo to vsaj deloma težko delo, ki bo mogoče šele, ko bodo ptujška izvensvetiščna izkopavanja objavljena v celoti.« Nesporno je, da nimamo mikakršnih zgodovinskih poročil o ptujškem svetišču. Vprašal bi samo, kje imamo n. pr. kako zgodovinsko poročilo o kulturnem mestu ali stavbi na Pošteli? Priznam, da ta primer spada v tako imenovano predzgodovino. Mislim pa, da bodo sedanje pomanjkanje zgodovinskih poročil o kulturnih stavbah Južnih Slovanov v bodočnosti premostila pač arheološka materialna fakta. In kot prvo tako dejstvo je tudi slo-

vansko svetišče v Ptuj. — Samoniklost tlorisa, kakor je želel predstaviti tloris ptujskega svetišča kritik, bo sedaj verjetno odpadla, ker so se pokazale neke neznatne napake v njegovih računih. Z zidano arhitekturo je približno podobno. Tu namreč tudi ni nikakršnega, niti zgodovinskega niti materialno arheološkega dokaza, da je bila tu zidana arhitektura, medtem ko za leseno govore vsaj materialni dokazi in ostaline. — Da je prstena klada, t. j. srednji vzvišeni del svetišča, svojevrstna, rad verjamem, ker je tudi za arheologa eden najbolj zanimivih momentov v tem objektu. Vendar pa ni svojevrstna po kritikovem načinu podajanja, temveč zaradi svojih izrazitih elementov, o čemer je bilo že prej dovolj govora. — Vse gornje komponente, tolmačene seveda po kritikovem načinu, slednjega silijo, da izključuje možnost analogije med Arkono in Ptujem. Ker pa sedaj kaže, da tloris vendar ne bo tako samonikel, kakor je bilo soditi v prvem momentu, ker sedaj ni nikakršnih dokazov za zidano arhitekturo, temveč le za leseno, ker je tu prstena klada z vsem arheološkimi fakti, podanimi že v razpravi, morda le ne bo izključena analogija med Arkono in Ptujem. Ali se sedaj ne zdi tako, brez nevarnosti »arkonizacije«, tudi kritiku?! Kar pa zadeva pomanjkanje starosvetnosti, menim, da je že dovolj velika starosvetnost svetišče samo. — Tudi datiranje je pravilno. Kritik pa morda ne pozna metod, po katerih nek objekt lahko datiramo, čeprav nima opore v zgodovinskih virih? Naj navedem nekaj arheoloških in materialnih dejstev glede pravilnosti datacije staroslovanskega svetišča (ki so v glavnem iznesena tudi že v razpravi): 1. Kdaj je prvič možna zgraditev slovanske svetiščne stavbe? Ker leži v razvalinah antične stavbe, katere zidovje tudi seka, imamo s tem »terminus ante quem« naš objekt ni mogel nastati. 2. Kdaj je možna zgraditev in porušenje antičnega objekta, v čigar razvalinah leži svetišče? Arheološko je ugotovljeno, da je med antičnimi razvalinami trdnjavica najmlajši objekt. Tako je stavba starokrščanske bazilike bila starejša, ker se utrdnica vzdiguje delno tudi iznad mesta, kjer je ta ležala. Fragment inventarja bazilike je bil pa vzdigan tudi v stavbo trdnjavice. Starejši od trdnjavice, a mlajši od bazilike so pa podstavki za stebre neke vojaške lope. Da so mlajši od bazilike, je vidno že iz tega, da en tak podstavek leži na mestu, kjer je morala stati bazilika. Sezidan je torej na mestu tedaj, ko je bila bazilika že razrušena. Da so podstavki starejši od trdnjavice, najbolje pričajo zopet sami. Graditelji trdnjavice so šli namreč še tako daleč, da so mekatere od njih uporabili celo pri vratih in pri zidovjih, medtem ko so ostale, ki so bili v notranjosti trdnjavice, znižali na višino antičnega tlaka v njej, kar pa se ni zgodilo z onimi, ki so stali izven trdnjavice. Tako imamo dovolj dokazov, da je trdnjavica najmlajši antični objekt na tem mestu. Vprašanje same datacije tudi ni tako težko, kakor je kazno na prvi pogled. Tako n. pr. vemo, pred katerim časom bazilika ni mogla nastati. Predpostavimo tudi lahko, kdaj je po vsej verjetnosti mogla biti razrušena. Šele po njej pa gradijo podstavke vojaške lope in kot zadnjo trdnjavico. Način gradnje, oblika, razni zgodovinski momenti pa dajejo bazo, po kateri jo moramo datirati v VI. stoletje, preden je ta pokrajina dospela v langobardsko posest. Toda za datacijo ptujskega svetišča je ta ugotovitev več ali manj drugorazrednega pomena. Važno je namreč to, da, ko so gradili stavbo svetišča, antična stavba ni več služila svojemu namenu, oz. je bila samo še ruševina. 3. Ali je možno, da bi stavba slovanskega svetišča v resnici bila antičnega izvora? Na to vprašanje je dokaj lahek odgovor. Za podobno stavbo manjkajo vsake analogije tako v provincialni kakor v klasični antiki, ki bi dovoljevale glede na tloris in tehniko graditve, da bi ta objekt mogli pripisati antiki, ne glede na to, da v tem primeru tudi njegove funkcije ne bi mogli tolmačiti. Toda tudi že sama antična trdnjavica, njeno datiranje itd. priča, da ne bi mogla nastati že v antiki, v kolikor bi ne prišli v poštev kot graditelji Langobardi. Toda, četudi vemo po zgodovinskih virih, da je Justinijan 546. leta odstopil te pokrajine Langobardom, vendar njih ostaline niso odkrite nikjer na Dravskem polju, v okolici Ptuja itd. S tem pa izpadejo

iz vsake kombinacije, pa tudi način graditve in tloris jim ne ustreza. Kot graditelji pridejo lahko v poštev samo Slovani. 4. Katera je zadnja časovna možnost za zgraditev tega objekta? Najbolj dragocene podatke za to nam nudi sip, ki je izpolnjeval hodnike svetišča. Ta sip, t. j. zemlja, kamenje, manjši kosi ruševin itd., je bil za zasipavanje vzet nekje iz najbližje okolice. Nikakor ni moči pomisliti, da bi bili to ogromno količino potrebnega gradiva dovažali na strmo grajsko planoto, ko je bilo gradiva že tako in tako dovolj na samem mestu. V tem sipu so pa ležale tudi razne kulturne ostaline, ki so bile pač na mestu, od koder so jemali gradivo za zasipavanje. Vendar so pa vse te ostaline antične proveniencel! Ostalin zgodnjega, polnega ali kasnega srednjega veka v sipu ni bilo. A vendar najdemo v neposredni okolici slovanskega svetišča, kjer leži slovansko grobišče, dovolj ostalin zgodnjega srednjega veka, zlasti keramike. V humusu in delno v subhumusu znad nekdanjega nivoja svetišča, v plasti 30 cm, pa ravno tako srečamo keramične ostaline, delno identične onim na grobišču, delno pa tudi še kasnejše. Ker najdeni fragmenti ne leže v sipu, temveč šele v recentnem humusu iznad svetišča, pomeni to z drugimi besedami, da so morali sem dospeti veliko kasneje. Ako bi torej svetišče bilo istočasno z grobiščem ali še kasnejše, je nujno, da bi bili v sip pri zasipavanju dospeli tudi ti kulturni ostanki zgodnjega srednjega veka. Ker pa teh ni, je z arheološkega gledišča zadnja možnost, ne graditve, temveč rušenja in zasipavanja tega objekta, časovno pred početkom grobišča, pa najsi grobišče v tem primeru pada v IX. ali pa XI. stoletje. 5. Kakšno je končno datiranje tega objekta? Imamo dve arheološki časovni točki, med kateri lahko postavimo graditev in rušitev. Ena je »terminus ante quem« ta stavba ni mogla biti zgrajena, a to so antične stavbe; z drugimi besedami: lahko je šele iz časa po selitvi narodov. Druga točka je »terminus post quem« to svetišče ni moglo biti več razrušeno, a to je za časa slovanskega grobišča okoli svetišča. Po arheoloških dokazih bi to bil čas nekako od VI. stoletja dalje, ko je bila zgrajena, a razrušena pred, oz. vsaj na začetku X. stoletja (ker grobišče jaz datiram v X. in XI. stoletje). Vendar pa to ni dovolj. Sedaj je treba upoštevati tudi zgodovino, in sicer tako politično kakor tudi kulturno. Ko pregledamo razne zgodovinske elemente, kakor so političnozgodovinski razvoj, družbenozgodovinski razvoj, kulturnozgodovinski razvoj, vpliv in širjenje krščanstva itd., pridemo do zaključka, da je rušitev svetišča morala nastopiti verjetno že v VIII. stoletju, morda tudi nekoliko kasneje. Še bližje datiranje, vsaj graditve, je pa možno samo z analizo samega objekta, s tehniko poedinih del, ki so se vršila v svetišču. Ti elementi so pa v našem primeru zelo sorodni antičnemu delu in tako je ta objekt mogoč nastati samo takrat, ko te tehnike časovno še niso bile preveč oddaljene od zatona antike, t. j. recimo, v VII. stoletju, kamor sem tudi datiral slovansko svetišče na ptujskem gradu.

V tem sem podal na najbolj preprost način metodo, po kateri je možno datirati slovansko svetišče na ptujskem gradu. Operirati moramo vedno le z arheološkimi dejstvi. Priznati moram, da ni vedno tako število arheoloških dejstev na razpolago, kakor prav pri našem objektu. V takih primerih so potem datacija in drugi zaključki veliko težji. Pri našem svetišču, kjer nam manjkajo zgodovinski podatki, je možna in dovoljena pomota kakega desetletja sem ali tja, nikakor pa ne kar za več stoletij.

Iz vsega, na kar sem zgoraj opozoril, pa sledi, da je datacija slovanskega svetišča na ptujskem gradu pravilna in da omenjenih dejstev ni moči kratko malo ovreči. Da ta objekt etnično pripada Slovanom, priča med ostalim tudi že čas, v katerem je bival. Da je pa imel funkcijo kultne stavbe, je odveč dokazovati, ker zato priča obilica arheoloških dejstev. Kritik meni sicer, da bosta morali arheologija in zgodovina ponovno načeti vprašanje, kaj ptujskograjska izkopanina predstavlja. Vendar pa lahko trdim, da je arheologija svoje že storila. O načinu, kako je v moji razpravi gradivo objavljeno, bodo presodili arheologi, četudi se kritiku zdi, da je za njega študij razprave težak.

Dalje ugotavlja kritik, da moje poročilo ni razprava, »ki uporablja vse znanstvene pripomočke«. Posebno poudarja »zapostavljanje zgodovinskih kriterijev«. Tako na primer navaja za zapostavljanje zgodovinskih dejstev glede na datiranje ptujske antične trdnjave, rimskega kastela, ki je datiran nekako v VI. stoletje, vrsto antičnih zgodovinskih momentov splošnega značaja, katere mora znati vsak slušatelj arheologije. Te svoje navedbe pa zaključuje: »Datacija ptujskograjske fortifikacije v sredo VI. stoletja je tako zgodovinsko nemogoča, kar navajam v dokaz, kako potrebna so arheologu zgodovinska dognanja in zgodovinarju arheološka. Samo v medsebojnem sodelovanju in izpopolnjevanju arheologije z vsemi panogami zgodovine in zgodovinskih pomožnih disciplin ter obratno bo mogoče reševati z uspehom tako komplicirana vprašanja, kakor ga predstavlja n. pr. ptujskograjska izkapanina.« Zanimivo, da kritik prehaja tu na kritiziranje obdelave objektov, ki trenutno še sploh niso objavljeni. Morda tu samo želi opozoriti na nevarnost, ki preti. Seveda tudi arheologi uporabljamo vsaj zdaj pa zdaj zgodovinska dognanja, seveda tam, kjer niso v kontradikciji z arheološkimi dejstvi, ki so pač za nas veliko važnejša in tudi veliko sigurnejša. — Tako komplicirana vprašanja, kakor jih predstavlja ptujskograjska izkapanina, sem pa rešil na dokaj preprost način v svoji razpravi. Medtem pa kritik išče komplikacije posebno tam, kjer jih ni, in ako jih ne najde, jih pač suponira.

Ker zgodovinskih virov nimamo nit za, niti proti svetišču na ptujskem gradu, opozarja kritik, da je treba upoštevati tudi zgodovinsko razvojno stopnjo Slovanov in Slovencev v času domnevanega ptujskega svetišča. Navaja datacijo doslej znanih slovanskih svetišč ter pravi: »Vsa znana slovanska svetišča ležijo v razvojno naprednih pokrajinah, katere označujeta promet in zgodnji fevdalizem.« S'edi zopet Prokopijevo mnenje ter analogije s Skiti in Tacitovimi Germani, ter mnenje, kdaj in pod kakšnimi vplivi so ti začeli staviti svetišča. Ker je bilo že poprej govora o možnosti in nemožnosti graditve svetišč pri Južnih Slovanih, ne bom tu vseh teh momentov ponavljal. Omenil bi tu pač toliko, da je naše svetišče res najstarejše ter da so druga mlajša in da zato časovno padajo že v zgodnji fevdalizem. Vendar pa kritik pozablja, da ni nikjer nikakršnih dokazov, da Slovani niso imeli svetišč že v predfevdalni dobi. Morda mu je znano, da so poprej Arkono povezovali z mezopotamskimi svetišči VI. stoletja? Nekateri so iskali celo vplive galskih in starogermskih svetišč. Res je, da se tudi sam ne skladam s temi mnenji, vendar pa želim tu samo pokazati, da ni samo fevdalna razvojna stopnja mogla in morala prinesiti Slovanom svetišča. Čudim se pa, da kritik nikjer ne vidi možnosti razvoja slovanskih svetišč. Kje, kdaj in od koga so pa Slovani prevzeli kultne stavbe? Ali kritik ne misli, da je potrebno tudi ta vprašanja reševati pri odklanjanju in negiranju nekega objekta, pri katerem, recimo, bi bila vsaj suponirana možnost, da predstavlja kulturno stavbo, sorodno ostalim? Čemu je kritik obšel oz. se n' nikjer dotaknil vprašanja razvoja slovanskega svetišča tipa Arkone in Ptuja, ki sem ga podal v svoji razpravi? Verjetno se mu to ni zdelo pomembno. Vendar je pa tudi sam podal svoje mnenje o tem v odstavku, kjer pravi: »Če nahajamo tako slovanska svetišča na razvojno naprednih mestih od VIII. ali IX. stoletja dalje v zvezi z novimi družbenimi oblikami, potem manjkajo Ptuju za to vzporedni predpogoji.« S tem pa Slovanom že več ne dopušča pred tem časom kulturnih stavb. To je pa, mislim, danes znanstveno že premagano.

Kar zadeva prekinitve prometnih stikov z Italijo v zvezi z avarsko-slovensko politično tvorbo VI.—VIII. stoletja, naj omenim samo, da je tu tudi po selitvi ostalo še dovolj ilirskega in romaniziranega prebivalstva, v kolikor meni, da je bila zveza z Italijo nujna za graditev kulturnih stavb. Da je ta avaro-slovenska tvorba »po carigrajski katastrofi leta 626 v razvoju zaostala ter morala s tem konservirati družbene strukture preteklosti«, je dokaj verjetno. Seveda je temu svojemu naziranju kritik hitro dodal: »z njo pa tudi kulturno življenje v Prokopijevi sliki, dokler

ga ni po frankovski invaziji 799 nadomestil fevdalizem s krščanstvom«. Ne glede na Prokopijevo sliko bi pa bilo najprej nujno dokazati, da Slovani res niso poznali kulturnih stavb. Sama Prokopijeva slika je v tem pogledu pač nekoliko pre malo, zlasti danes, ko dejstva govore drugače. Kakor sem že poprej omenil v razpravi, so Slovani kult in tudi same oblike stavbe prinesli s seboj v Ptuj. Ta stavba se je pa razvila iz navadne kvadratne, v zemljo vkopane stanovanjske stavbe, kakršne so danes tudi že odkrite v Jugoslaviji. Te stanovanjske stavbe in ptujsko svetišče bodo pa Prokopijevo sliko nekoliko spremenile.

V zaključnem odstavku kritik ponovno očita, da sem ptujskograjsko izkopanino skušal rešiti preko analogij z Arkono. Dalje pravi: »Da je ni rešil in da je izkopanina pokazala lastnosti, ki so izven slovanskega mitološkega življenja, je vzrok v tem, da ni zadostno upošteval izkopanih elementov; ubral je pot generalizirajoče analogije, za kateri pa je naše poznanje staroslovanske mitologije preskopo.« Mislim, da je tu odveč vsaka beseda, ker je sam kritik pač še zadostneje upošteval izkopane elemente.

Po kratki kritiki redakcije, da je izkopano gradivo predala javnosti v opremi, ki ne bo povsod dovoljevala njegove uporabnosti (?), preide na kratek pouk o dolžnosti arheologa, ki: »Obratno od zgodovinarja in etnografa (arheolog) proučevani spomenik z izkopavanjem uniči. Zaradi tega je potrebno, da arheološki spomenik ohrani znanosti v načrtih, posnetkih, risbah, merah in opisih, torej v reprodukcijah sploh.« Jaz sem storil celo več, kakor želi kritik, kar je trenutno pozabil — namreč ohranil sem celo spomenik sam, slovansko svetišče, neuničen in ga še danes najdemo tam kakor pred 1500 let. V bodoče mi bodo ne samo njegove besede, temveč tudi njegove publikacije in kritike v tem služile za vzor!

*

Moja razprava o slovanskem svetišču na ptujskem gradu ima marsikake pomanjkljivosti. Sem spadajo tudi redakcijske napake, ki pa še ne pomenijo znanstvene napake niti ne temelje na nepoznavanju gradiva ali na nepoznavanju terenskega arheološkega dela itd., z eno besedo: niso znanstvene narave. Kako so pa te in podobne napake mogle nastati, je najbolje razvidno iz dejstva, da so izkopavanja trajala do 15. avgusta 1947, a razprava je bila sprejeta na seji Akademije že 25. oktobra 1947 (kar je razvidno tudi iz razprave). Ta naglica je imela svoj vzrok, ki je pa večini znan. Vendar pa tega ne navajam v opravičilo, ker se sam najbolje zavedam vseh pomanjkljivosti, ki so v razpravi. Četudi je ta razprava samo del celotne razprave o ptujskograjskih raziskovanjih, vendar pomeni tudi zaključeno celoto z navedbo vseh glavnih faktov in dokazov za obstoj slovanskega svetišča.

Podati mnenje o kritiki strokovnega dela kot celote je dokaj težko. Jasno je, kaj kritik zasleduje. Edini cilj mu je ovreči možnost obstoja slovanskega svetišča v Ptuj, kakor tudi možnost obstoja nekega drugega podobnega objekta. Toda, kaj dalje? O tem pa kritik molči, oz. o tem bomo lahko sodili šele kasneje. Vendar je pa vedno pri negiranju nečesa treba imeti, ako že ne boljše, pa vsaj približno prav tako dobro rešitev, sonečo seveda na materialnih dokazih. Četudi kritik ni nikjer izrazil svojega pravega mnenja, je vendar možno, sodeč po nekaterih njegovih izvajanjih in po negiranju arheoloških faktov, marsikaj slutiti. Zato in še zaradi drugih momentov sem zgoraj tudi analiziral vsak stavek njegove kritike.

Pri svojih izvajanjih izhaja kritik iz nedotakljivosti dosedanjih zgodovinskih dognanj, ustvarjenih na temelju pisanih virov. Glavni in najvažnejši dokaz, na katerega se sam ob vsaki priložnosti opira, je slika, ki jo nudi Prokopij o kulturnem življenju južnih Slovanov v VI. stoletju. Vsi ostali poskusi, da bi podkrepil Prokopija s pomočjo zgodovine, kakor so opiranje na družbeno in zgodovinsko razvojno stopnjo južnih Slovanov, so pač samo poskusi. Vse kaže, kakor da bi se omenjeni elementi v arheo-

logija sploh, v moji razpravi pa še posebej, nikdar ne upoštevali. Izjava Prokopija pa je menda kritiku nekaj svetega, nedotakljivega, kanon. Zato je seveda nujno, ne da se dosedanja zgodovina prilagodi novim materialnim arheološkim dejstvom, temveč nasprotno, arheološko materialno ugotovljena dejstva je na vsak način treba prilagoditi dosedanjim zgodovinskim dognanjem, pa čeprav z negiranjem materialnih dejstev. Tako je res še danes gledanje marsikaterih idealističnih šol in njih privržencev. Zdi se mi pa, da to ne diši malo, temveč precej po formalizmu. Ali ni morda veljalo doslej tudi zgodovinsko dognanje, da Slovani nimajo svoje lastne kulture? Kritiku, ko že prehaja na to, bi pač lahko bila znana tudi arheološka dejstva na tem polju.

Ni se sicer v tem nikjer jasno izrazil, toda sodeč po vsem, je zanj le pomembnejše mnenje Prokopija in sličnih virov. Seveda nastaja vprašanje, čemu sploh raziskovanje, ako je zgodovina statična. Mislim pa, da je to danes znanstveno že premagano, ne pa enotnost posameznih elementov v slovanskih kulturah, kakor nekako meni kritik.

Z gledišča, katerega je zavzel kritik, preden je sploh analiziral materialna dejstva, ki tu obstajajo, je bilo za njega nujno, da ta dejstva ovreže, oziroma da postavi druga. Ker pa seveda dejstev ni mogoče kar tako ovreči, se je prvič postavil na gledišče, da je razprava pomanjkljiva, ter zato neuporabljiva; drugič je izjavil, da ne razume iznesenih dejstev, včasih je pa skušal z izpuščanjem posameznih delov stavkov ali tudi celih stavkov zbuditi napačen dojem o podanem tekstu, kakor je tudi z iztrgavanjem posameznih stavkov iz drugih organskih celot skušal vzbuditi vtis kontradikcije v razpravi. Ravno tako je skušal na temelju svojega lastnega opazovanja v samem objektu posamezna že ugotovljena dejstva napačno prikazati ali celo potvoriti.

Glavna arheološka dejstva, katera je želel ovreči, so na prvem mestu tloris svetišča in njegova podobnost z arkonskim. Ravno tako se pojavlja s tem v zvezi tudi vprašanje stebrišča v ptujskem svetišču na temelju močnejše ohranjenih ležajev. Tloris kratkoma lo negira z nekoliko zamotanimi, a popolnoma napačnimi računi. Stebrišča ne razume, oziroma neče razumeti: očita nepravilnosti v podajanju ter ga kratkoma lo negira.

Nadaljnje vprašanje je lesena arhitektura. Kritik prehaja preko arheoloških materialnih dejstev ali jih pa napačno citira ter po raznih, nekako samovoljno postavljenih elementih sponira zidano arhitekturo, ne upošteva oči nikakršnih drugih bivajočih dejstev. V zvezi z zidano arhitekturo je tudi omet na stenah svetišča. Tudi to dejstvo negira, oziroma ga označi za potvorbo. Tretje je vprašanje srednjega vzvišenega dela, prstene klade. Tudi to kritik negira, ne sicer direktno, temveč posamezne karakteristične elemente na kladi, ki so arheološko ugotovljeni. Tak primer je z rečnim peskom, ki ga proglašja za preperino antičnega zidu, in z marmorno ploščo na tem pesku, ki jo odklanja, ker je premajhna. Tako tudi klada končno izzveni samo kot produkt potvorjenih materialnih dejstev. To so glavni momenti, katere je kritik negiral, da bi s tem dokazal to, kar je v kratkem izrazil na koncu kritike, da namreč svetišče na ptujskem gradu ne obstoja, ker pač nimamo nikakršnih zgodovinskih dognanj ne o svetišču ne o kulturnem življenju Južnih Slovanov.

Vsakemu je dovoljeno svobodno mnenje v znanosti in zato mislim tudi o vprašanju slovanskega svetišča na ptujskem gradu. Vendar so pa v neki kritiki oziroma razpravi, ki želi nekaj ovreči in postaviti novo hipotezo, nujna tudi izvestna pravila. Tako je tudi kritik odgovoren za redakcijo svoje kritike. Razne strokovne napake so pač odpustljive in gredo na račun površnosti, neznanja itd. Ni pa dopustno hote vzbujati vtis o nesolidnosti razprave, ki jo kritizira, vzbujati vtis o baje potvorjenih dejstvih, napačno postavljati citate itd. Takih primerov ne moremo zagovarjati niti z naglico niti s površnostjo. V našem primeru tem manj, ko je kritik, po lastnih besedah več mesecev opazoval sam objekt. Od kritika vedno zahtevamo poštenost in doslednost, pa tudi, če že ne večje, pa vsaj podobno strokovno znanje, kakor ga ima avtor razprave.

Kaj malo je važno, kaj bi kritik rad suponiral na mestu slovanskega svetišča, ki ga je, po njegovem lastnem mnenju, ovrigel. Vendar tudi to lahko omenimo. Ignorirajoč vsa materialna arheološka dejstva in ne upoštevajoč kronologije kritik postavlja stavbo slovanskega svetišča v čas slovanskega grobišča oziroma po njem, ker je tedaj celo antična trdnjavica baje vršila še svojo funkcijo. Kakšni vzroki so napotili kritika na te misli, ni razvidno. Dejstvo pa je, da z datiranjem tega objekta časovno po grobišču želi objekt proglasiti za kasno srednjeveško graditev. Kot tak bi g'ede na obliko prišel v poštev samo nek fortifikacijski objekt, nek fevdalni stolp ali nekaj sličnega. Tako kritik brez kakih materialnih dokumentov, edino v zvestobi do Prokopija vključuje objekt v kasno srednjeveško obdobje.

Kljub celotni kritiki, ki smo jo imeli priliko videti, in kljub tako imenovanim pomanjkljivostim v moji razpravi pa vendar zopet sledi samo eno. Na grajski planoti v Ptujju je v antični razvalini 2 m globoko v zemljo vkopan objekt, stavba velikosti 11,90×11,90 m. Na sredi te stavbe se vzdiguje prstena klada 5,70×5,70 m v kvadratu. Višina te prstene klade, 1,45 m iznad tlaka, je določena s kompaktnostjo samih kulturnih plasti, t. j. neprekopanega terena na tem mestu. Med prsteno klado in stenami stavbe so 3,10 m široki hodniki. Hodniki so tlakovani z različnim antičnim gradivom in oblicami, vezanimi z malto. Debelina tlaka je različna. Ogli in tudi posamezna ostala mesta ob robovih so močnejše grajena. Na prstenih stenah je bil omet. Na sredi prstene klade je v ovalni vdolbini rečni pesek, prinesen verjetno iz Drave. (Na drugem mestu ga ni.) Na tem pesku leži manjša marmorna plošča. Vhod v stavbo je na zahodni strani 70 cm iznad tlaka. Do njega vodi hodnik širine 1,0 m, tlakovan z rečnimi oblicami, ki niso vezane z malto. Hodnik se na drugem koncu končuje s stopniščem, vdelanim v antični zid. V severnem hodniku stavbe smo našli na samem tlaku poogljenela bruna. Zahodna stran zemljišča poleg svetišča je bila močno ožgana. Sip, ki je izpolnjeval hodnike objekta, je bil v nižjih plasteh temnejše barve in pomešan z ogljenino. V tem sipu smo našli samo antične kulturne ostaline, manjkajo pa ostaline zgodnjega srednjega veka. Recentni humus iznad objekta in cela okolica ima dovolj ostalin zgodnjega in poznejšega srednjega veka. Arhitektura je po danih elementih mogla biti in je bila samo lesena (poogljenela bruna, omet na stenah, ojačeni ogli ter posamezna mesta ob robovih za stebrišče). Časovno je ta objekt zgrajen po zadnji antični stavbi (ki je bila samo še razvalina), a porušen pred uporabo tega zemljišča za slovansko grobišče (nikakršnih elementov zgodnjega srednjega veka ni v hodnikih). Etnično pripadnost tega objekta moremo pripisati samo Slovanom (po tehniki graditve in tlorisu). Funkcijo, ki jo je imel ta objekt, moremo iskati le v kultu (tloris, dimenzije, vzvišen srednji del in predmeti na njem). Največja sorodnost je med našim objektom in svetščem Svantovita v Arkoni.

Niti iz osebnih, niti iz šovinističnih, niti iz nacionalnih, niti iz političnih vzrokov mi slovansko svetišče na ptujskem gradu ni potrebno. Za to svetišče pa govore arheološka in materialna dejstva, katerih ni moči ne ovrčiti ne negirati. Manjše korekture se bodo časoma morale in bodo izvršile. Te korekture pa ne bodo segle v vprašanje samega obstoja te stavbe, niti v njeno etnično pripadnost niti v njeno funkcionalno vlogo.

Stavba na ptujskem gradu je in bo predstavljala staroslovansko svetišče Južnih Slovanov.

Josip Korošec.

Вопрос славянского святилища на территории замка в Птуе

(Краткое содержание)

К публикации профессора др. Иосипа Корошеца о славянском святилище на территории замка в городе Птуе (Корошец Иосип, Славянское святилище на территории замка в Птуе. Словенская академия наук и искусств в Любляне. Отделение исторических и географических наук, философии и филологии, выпуск 6, Любляна 1948. 8°. 42 стр. + 38 иллюстраций + 18 чертежей и резюме по-русски и по-английски) редакция получила критику директора Музея в Мариборе Франьо Баша, который отрицает, что откопанный в Птуе объект мог бы быть славянским святилищем. Чтобы помочь решению этого важного вопроса — святилище в Птуе было бы таким образом самым старым славянским святилищем, единственным известным у южных славян, и одно из редких до сих пор известных славянских святилищ вообще — редакция вручила рукопись проф. др. И. Корошецу и публикует на этом месте критику и ответ на нее в виде, в котором они были получены.

The Problem of the Slav Sanctuary on the Castle-Hill of Ptuj

(Résumé.)

Relative to the publication by the University professor Dr. Josip Korošec »The Old Slav Sanctuary on the Castle-Hill of Ptuj« (The Slovene Academy of Arts and Sciences. Department of historical and geographical sciences, of philosophy and philology. Opus 6, Ljubljana, 1948. 8°. 42 pages + 32 pictures + 18 sketches, in Slovene, with a résumé in Russian and English), the Editors are in receipt of a criticism by the director of the Maribor Museum, Franjo Baš, who denies that the object dug out on that castle should be a Slav Sanctuary.

In order to contribute to the solution of this quite important question (The Sanctuary of Ptuj should be the most ancient Slav sanctuary so far known, the only one so far known among the South Slavs, and one of the rare Slav sanctuaries up to the present known at all), the Editorial Staff had handed over the said criticism in manuscript form to University professor Dr. Josip Korošec, and hereby publishes the criticism and the answer thereto as received.

Slovenska zgodovina v novih učbenikih

V teku leta 1948 je izšla v okviru učbenikov na beograjski univerzi vrsta publikacij, ki obravnavajo nekatere strani zgodovine vseh jugoslovanskih narodov, med njimi tudi slovenskega. V mislih imam dela: Dragoslav Janković, Istorija države i prava naroda FNRJ I (Uvod. — Predfeudalne države jugoslovanskih naroda), 1948; Dr. Stevan Jantolek, Istorija države i prava naroda FNRJ II (Feudalne države jugoslovanskih naroda), 1948; Dr. Nikola Vučo, Privredna istorija naroda FNRJ, 1948. Ker se zgoraj navedene publikacije v mnogočem opirajo pri obravnavi slovenske zgodovine le na delo Anto Babić, Istorija naroda Jugoslavije I dio, 1946, sem moral pritegniti v naslednji pretres tudi to delo, ki pa je seveda le učna knjuga za nižje gimnazije.

Našteta dela predstavljajo prve poskuse v znanstveni obravnavi posameznih strani naše zgodovine v državnem merilu, v smislu historičnega materializma. Naloga, ki so si jo njihovi avtorji zastavili, je bila izredno težka. Temelj takih del bi namreč morale predstavljati monografične obdelave posameznih najbolj kritičnih problemov, ki so bili v meščanskem zgodovinopisju pomanjkljivo obdelani ali napačno rešeni. Ker so pa taka dela zvezana z zamudnim podrobnim študijem arhivskega in drugega gradiva in danes šele počasi nastajajo, je posameznemu historiku skoraj nemogoče obvladati vso pisano problematiko naše preteklosti v toliki meri, da bi zmogel zrelo sintezo zgodovine vseh jugoslovanskih narodov. Tako se pojavljata nujno dve nevarnosti ob pisanju del te vrste: nekritično prevzemanje napačnih trditev in sodb različnih starejših sintez na eni strani, zamenjavanje konkretnega zgodovinskega razvoja z zgodovinsko napačnimi shematičnimi razvojnimi konstrukcijami na drugi. Oba ta dva momenta sta se po svoje izrazila tudi pri obravnavanih delih. Ne glede na to pa so navedeni poskusi toliko važni, da zahtevajo podrobnejši pretres v celoti. Zgodovinski časopis si je tako podrobnejšo obravnavo celotnih navedenih del prihranil za prihodnji letnik. Za enkrat se pa omejujemo le na prikaz obdelave naše domače zgodovine, in sicer predvsem glede na njeno materialno pravilnost. Prepričani smo namreč, da morajo dejstva zgodovinskega razvoja predstavljati temeljno podlago njegove interpretacije v smislu historičnega materializma. Opozarjamo le, da iz skupih oddelkov o slovenski zgodovini seveda ni mogoča sodba o navedenih delih v celoti.¹ Da ne bomo ponavljali, gremo pri tej obravnavi po zgodovinskem zaporedju obravnavanih dogodkov, ne pa po posameznih delih, ki jih torej upoštevamo vsa hkrati.

Edini Vučo (str. 36—37) se dotika problema etnogeneze Slovencev, pri čemer se skoraj dobesedno opira na Deržavina (Slavjane v drevnosti, 1945, str. 45—46). Trditev, ki jo povzema, da smo se Slovenci izoblikovali v posebno etnično grupo že v antiki v svoji sedanji domovini »po dolgem križanju s svojimi sosedi — Liguri, Iliri, Galci in drugimi, preživljajoč hkrati z njimi, pred svojim izoblikovanjem, predindogermski stadij svojega razvoja«, je seveda prazna blodnja avtoktonizma za vsako ceno in v nespravljivem nasprotju z zgodovinskimi viri.

V zvezi s Samovo »državo« pozabljata Babić (31—32) in Janković (21—22) na Karantanijo, Janković pa celo zamenjuje med uporniki proti Obrom karantanske Slovence s panonskimi, o katerih prav nič ne vemo, da bi bili vključeni v plemensko zvezo pod Samovim vodstvom. Tudi pri razpadu te plemenske zveze niso imeli deleža Franki, kakor bi utegnil nepoučen bralec sklepati po Babićevem besedilu. Šele mnogo pozneje (Babić 41, Janković 103) izveš, da je vendarle tudi Karantanija pod knezom Valukom (oba ga datirata ok. 640 namesto ok. 650) spadala v to

¹ Opozarjam pa na ocene celotnih del, ki so bile že doslej objavljene: o Babiću v Komunistu 1949, št. 1 (M. Džilas), o Jankoviću in Jantoleku v Istoriskem glasniku 1948, št. 2, in 1949, št. 1 (J. Kovačević) in o Vuču v Crveni zastavi 1949, št. 2 (S. Dimitrijević).

slovansko zvezo, dasi tudi tu ni nič o borbah Karantancev proti german-
skim napadom, ko je Dagobert poskušal ok. 630 zrušiti to slovansko tvorbo.

Zelo hudo je z ustoličevanjem koroških vojvod, s tem edinstvenim
pričevanjem o notranji ureditvi pred slovanske državne tvorbe, edinstvenim
dokumentom slovanskega prava, ki že od 16. stoletja zbujajo pozornost
največjih evropskih pravnikov od Bodina dalje. Če so pri Babiču pome-
šani elementi starejše in mlajše oblike obreda (41), še ni taka nesreča.
Drugače pa je, če avtor univerzitetnega učenika za pravno zgodovino
obravnavajo ustoličevanje tako zmedeno kakor Janković in Jantolek. Tako
pripisuje Janković (103—105) poročilo vrinka v Švabskem zrcalu o ustoli-
čevanju pol stoletja starejšemu Saškemu zrcalu, ki v resnici obreda ne
pozna. Kot poročilo Švabskega zrcala predstavlja »prosto« po Otokarjevi
Rimani kroniki »posneto in dopolnjeno« poročilo. Kot Otokarjevo poro-
čilo pa daje nekakšno mešanico poročil Otokarja in Janeza Vetrinjskega,
ki jo je prepisal pri M. Dolencu (Pravna zgodovina slovenskega ozemlja,
1935, str. 89) kot potek obreda. Avtorja (Otokarja) je pa sam dodal, ker
je pač vedel iz starejših sinteze (A. S., Predavanja iz istorije jugosloven-
skih prava, 1939, str. 108—109), od koder je prepisal prvi dve »poročili«
z vsemi napakami vred, da je tudi on pisal o ustoličevanju. Na isto zmedo
naletimo tudi pri Jantoleku (136—137). Tako je iz dveh kompilacij, katerih
avtorji niso mislili, da je vredno ob pisanju o tem obredu pogledati tudi
vire, nastala nova, še bolj zmedena in napačna. Potem tudi ni čudno, da
je zgrešena tudi presoja obreda v poznejši dobi. Po Jankovičevem mnenju
je bil obred kot gola formalnost le »nekako morčevanje iz teške usode
zaslužjenih slovenskih kmetov« (105), Jantolek pa gleda v obredu dokaz
za neko posebno odpornost teh kmetov (135). Prav nima ne prvi, ne drugi.
Ustoličevanje pozneje ni niti izraz kmečke odpornosti, niti ni gola formal-
nost. Z njim je povežalo svoje interese koroško plemstvo in prav zaradi
tega se je ohranilo vse do začetka 15. stoletja, ko je plemstvo v deželnih
stanovih dobilo svoj lasten organ za uveljavljanje posebnih interesov in
je moglo »kmečki«, že zdavnaj v razredni družbi preživeli obred pre-
pustiti njegovi usodi.

Ko pride Karantanija pod frankovski jarem (ok. 745) je notranje še
vedno samostojna. Res se uvaja krščanstvo s tujim pritiskom in tujo
»pomočjo«, toda še v večji meri z domačim družbenim trenjem zaradi
napredovanja fevdalnega elementa in s tem razredne družbe. Verski boji
v drugi polovici 8. stoletja so odraz prav tega domačega trenja. Zlom
odpora proti krščanstvu »konec 8. stoletja« pomeni torej le odločilno
zmago domačega fevdalnega elementa, ne pa prihoda nemških fevdalcev
v Karantanijo; tudi ni res, da so že takrat »nemški plemiči in krščanska
duhovščina postali gospodarji slovenske zemlje, Slovenci pa so bili v
največji meri podložniki nemških fevdalcev« (Vučo 29—30, 37, Babič 42).
Napačno je vezati te verske boje z začetniki germanizacije (Vučo 37).
Vse to se začelja šele po neuspelem uporu Ljudevita Posavskega, ko se
Karantanija spremeni v navadno frankovsko pokrajino. Pa tudi takrat
nemški dotok ni bil še tako močan, kakor domneva Vučo (37). Kako bi
mogla Metodova akcija (na katero sta pozabila tako Babič kakor Vučo)
odmevati v Spodnji Panoniji tako, kakor je, če bi bila ta pokrajina res
»skoraj povsem naseljena z Nemci«?

Nobeden od obravnavanih avtorjev nima jasne predstave o pokra-
jinskih enotah, v katere je bila slovenska zemlja razdeljena po obnovi
nemškega jarma v 10. stoletju. Tako govori Janković (106) že ob organi-
zaciji teh pokrajin v 10. stoletju, da je bila slovenska zemlja razdeljena
v Koroško, Štajersko, Kranjsko, Istro in posebno goriško marko. Babič,
ki ob delitvi frankovske države 843 prepušča vse slovensko ozemlje Nem-
čiji (98, stvarno sta Primorje in Istra pripadla Italiji), govori le o
Kranjski, Štajerski in Koroški (98), Jantolek pa trdi, da se je v 12. stoletju
razbila Velika Karantanija na marke Koroško, Štajersko, Kranjsko, Gori-
ško grofijo in Avstrijo (134). Vsi ti avtorji smatrajo komično podobo pol
tisočletja trajajočega razvoja historičnih pokrajin na slovenskem ozemlju

za izhodišče tega razvoja, ki naj bi torej v bistvu ničesar ne izpremenil. Tak prikaz je seveda povsem napačen, pravilno sliko more najti vsakdo v Kosovi Zgodovini Slovencev ali tudi v Hauptmannovem pregledu slovenske zgodovine v IV. zvezku Narodne enciklopedije SHS.

Vzroke germanizacije severnih slovenskih pokrajin pač ne moremo iskati v umiku slovenskih kmetov v »druge kraje, da bi tam ohranili ljudsko kulturo« (Vučo, 84), saj so bili privezani na grudo. Te predele so pač Slovenci naselili manj gosto, nemški dotok vanje pa je bil zgodnejši in intenzivnejši kakor drugam. Pravilno pa pojmuje Vučo germanizacijo v fevdalni dobi kot dolgotrajen, nenasilen proces (85), dočim vnaša vanj Jantolek z govorjenjem o »brezobzirni« in »nasilni germanizaciji« (134—135) fevdalni dobi tuje vplive nacionalne zavesti in narodnostnega boja.

Do kraja zgrešeno je v vseh obravnavanih delih prikazano življenje slovenskega kmeta, v kolikor se ga sploh dotaknejo. Ta podoba ni najmanj ne sloni na konkretnem gradivu, marveč predstavlja izključno le teoretične konstrukcije. Dočim se na pr. kmečki uporniki pri nas bore proti ponovni prevedbi denarnih dajatev v naturalne, naj bi predvsem prevedba naturalnih v denarne (takrat stara že okrog 200 let) sprožila te upore; tudi privezan na zemljo je bil naš kmet že stoletja prej, tako da je tudi ta »vzrok« upiranja prazen (Babić 100—101). Za Jantoleka, ki se družbene strukture vasi sploh ne dotakne, se pojavi slovenski kmet šele v 15. stoletju, ko naj bi si šele fevdalci »samovoljno prisvajali mala kmečka posestva« (133), ko že nekaj stoletij prej ni več govora o širšem sloju svobodnikov na Slovenskem. Tudi teorija, kako so nastajali zaščiteni iz svobodnjakov, podložniki pa iz »kmetov brez zemlje«, ki naj bi jim jo očitno dodelili šele fevdalci, je popolnoma napačna. Pri Vuču pa zastoj iščemo vsaj najbolj splošnih obrisov gospodarskega položaja našega kmeta v razdobju fevdalizma. Med nesvobodnimi in prazniki sploh ne loči, saj oboji obdelujejo zemljo, ki jim jo dodeljuje fevdalec, in oboji opravljajo tlako (ime praznik pa označuje prav, da so tlake »praznik«!). Nikjer ni sledu o treh, štirih stadijih, ki jih je prešlo podložniško gospodarstvo od 9. do 15. stoletja (pridvorno gospodarstvo z delovno rento, zemljiško gospostvo z blagovno rento, uvedba denarne rente, ponovno vračanje k blagovni renti, pridvornemu gospodarstvu in delovni renti). Nikjer ni sledu vsaj o skopi skici kmečkih bremen v vsaki teh stopenj, nikjer o družbenem razvoju, ki je odražal ta gospodarski razvoj. Prav zaradi tega kmečki upori obvlade v zraku. Pa tudi upori sami so obdelani z grobimi napakami; tako Babić (101) in Vučo (85) »mejujeta upor 1513, ki je izšel iz Kramjske, na Koroško in Štajersko, Jantolek (134) celo le na Kočevsko. Popolno neznanje slovenske zgodovine v 16. stoletju dokazuje tudi Jantolekova trditve, da je bila reformacija »izpolnjena s socialnim sovraštvom kmetov in meščanov proti katoliškemu in nemškemu plemstvu in kleru« (134), ko je prav plemstvo od 1540 nosilec protestantizma pri nas, meščanstvo se mu v posebnih okoliščinah pridruži, kmetje pa le v posameznih okoliščinah (na cerkvenih zemljiških gospostvih).

Preko 16. stoletja sega od obravnavanih del le Vučo. Toda gospodarskega razvoja od konca 15. do srede 19. stoletja na Slovenskem zanj sploh ni. Zgodnji kapitalizem, začetek razkroja zemljiškega gospostva v novih pogojih, reforme Marije Terezije in Jožefa II., fiziokratske reforme v poljedelskem sistemu na Slovenskem so mu docela neznanе stvari. Zastoj bi torej pri njem iskali pojasnil verskim borbam v 16. stoletju, formiranju slovenskega naroda in slovenskemu narodnemu prebujenju od 18. stoletja dalje itd. Šele po marčni revoluciji se v njegovem delu spet pojavijo tudi Slovenci. To poglavje je še najboljše, dasi tudi omo ni brez napak (tako na pr. so se mu demonstracije proletariata 16. III. 1848 spremenile v študentovske demonstracije, neresnično je, da bi v zvezi z zemljiško odvezo kmetje morali dele svojega posestva odstopati fevdalcem, str. 330 lokalizira Kolpo v bližino Gorice, str. 334 Ljutomer na Koroško, popolnoma napačna je trditev str. 337, da bi bile »v začetku 19. stoletja vse obrti

po mestih in mestecih v Sloveniji brez izjeme v rokah nemških kolonistov, ko imajo Slovenci vsaj od 16. stoletja večino v vseh teh mestih z izjemo Trsta in Gorice itd.).

Ob zaključku moramo torej ugotoviti, da so v teh učbenikih glede slovenske zgodovine številni temeljni problemi sploh izpuščeni, v obravnavanih pa kar mrgoli napak in nezgodovinskih konstrukcij. Slovenski oddelki vseh teh učbenikov morajo biti znatno razširjeni in popolnoma na novo izdelani, da bodo mogli izpolnjevati svojo nalogo.

Bogo Grafenauer

Milko Kos, Urbarji Slovenskega Primorja (I. del)

(Viri za zgodovino Slovencev. Knjiga druga. Srednjeveški urbarji za Slovenijo. Zvezek drugi, I. del. 1948. Izdala Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani. Str. 85 in 2 zemljevida.)

Skrozi dolga stoletja — od uvedbe fevdalnega reda po germanskih osvajalcih v 9. stoletju pa do reform prosvetljenega absolutizma v 18. stoletju — sta izraza Slovenec in podložnik pri nas dve besedi, ki zajemata skoraj popolnoma isti krog prebivalstva. Problematika sama torej sili slovenskega zgodovinarja, če hoče proučevati res zgodovino Slovencev, k spoznanju historigičnega materializma, da se mora zgodovinska znanost »predvsem baviti z zgodovino proizvajalcev materialnih dobrin, z zgodovino delovnih množic, z zgodovino ljudstev« (J. Stalin, Vprašanja leninizma, CZ, 1948, str. 606), v razdobju fevdalnega reda torej predvsem z zgodovino kmeta. Najvažnejši vir, ki ga imamo na razpolago »za poznavanje gospodarskega in socialnega položaja našega kmeta«, pa so prav urbarji (Kos, str. 3). Poleg tega nam dajejo tudi podatke o kolonizacijski zgodovini, razvoju in strukturi zemljiških gospodstev, o osebnih in krajevnih imenih. Prav pomembnost teh virov za zgodovino slovenskega ljudstva je povzročila, da je Slovenska akademija znanosti in umetnosti že pred drugo svetovno vojno začela svoje publikacije virov za zgodovino Slovencev prav z urbarji (M. Kos, Urbarji salzburške nadškofije, Ljubljana 1959) in da je posvečena isti vrsti virov tudi prva publikacija te serije po zmagi v narodnoosvobodilni borbi, v novi Jugoslaviji. Še posebej pa posveča to delo akademik M. Kos zgodovini v naši historiografiji zadnja desetletja vse preveč zanemarjenemu Slovenskemu Primorju.

V prvem, tu obravnavanem delu Kosove publikacije, je objavljen tolminski urbar iz l. 1377, ki ga je isti avtor že pred desetletji podrobneje obravnaval (M. Kos, Tolminska gastaldija leta 1377, Carniola VIII, 1917, str. 1—15, 147—162). Urbar, ki je po l. 1919 prišel v tržaški arhiv, je nastal na eni strani v zvezi z zamenjavo naravnih dajatev z denarnimi v teku 14. stoletja, kar je že samo zahtevalo nov popis podložniških služnosti (str. 26), pa tudi v zvezi s trenji med Oglejem, goriškimi grofi in Habsburžani glede tolminskega gospostva in z upravnimi reformami oglejskega patriarha Markvarda v tem razdobju (str. 40—45).

Obsežni uvod, s katerim je avtor opremil izdajo teksta, daleč presega samo navadno analizo urbarja samega. Če se je avtor namenil »vključiti edini znani urbar za oglejsko Tolminsko v teritorialni, gospodarski, družbeni in politični razvoj tega dela naše zemlje in njegovega prebivalstva« (str. 45), mu je to tudi docela uspelo, seveda le tako, da je poleg urbarja samega uporabil še številno drugo arhivalno gradivo (str. 10).

Že v prvem poglavju komentarja (Teritorialni in kolonizacijski razvoj Tolminskega, str. 11—18) nam podaja mojster kolonizacijske zgodovine slovenskega ozemlja široko kolonizacijsko zgodovino Tolminskega od naselitve Slovencev do konca 15. stoletja. Pri tem loč v glavnem dve fazi kolonizacije, staro kolonizacijsko ozemlje in mlajše, naseljeno šele v zvezi s krčenji hribovitega področja od srede 13. stoletja dalje (pluženska riharija, okoliš zgornje Bače in zgornje Idrijece). Nedvomno bi se — če bi imel avtor na razpolago še poznejše urbarje — v posebej tem

problemom posvečeni študiji dala ta podoba še podrobneje izdelati; poglavitne črte razvoja pa so že tu dognane. Glede razvoja zemljiških gospodarstev popravlja tu avtor različne starejše avtorje (Czoernig, Rutar) o nastanku tamošnje oglejske posesti in jih dopolnjuje glede poznejšega razvoja (str. 11—15, 41—42).

V zanimivem odstavku o upravi (str. 18—22) opisuje nekoliko svojsko upravo; kjer so v najvišjih organih značilni furlanski vplivi (predvsem glede položaja gastaŕda, pa tudi glede dekanij — oba izvirata v furlanskem področju iz starejših in seveda nekoliko drugačnih langobardskih institucij), v nižjih enotah pa imamo opravka z vplivi nemškega fevdalnega prava (položaj rihtarij v kolonizacijskem ozemlju 13. stoletja), pa tudi z ostanki starega slovenskega prava (iuratus — prisežni mož, ki dokazuje obstoj vaških pravn).

Glede gospodarstva kaže podrobna avtorjeva analiza (str. 22—36) naslednje poglavitne rezultate: pridvorno gospodarstvo je že zrušeno (celo patriarhovi pašniki so prepuščeni v izrabo soseskam — str. 32), še več, v 14. stoletju se naturalne dajatve že večji del zamenjujejo z denarnimi (str. 26—27); zemljiško gospodarstvo stopa z denarno rento že v svoj najzrelejši stadij, že je prisiljeno pripustiti gospodarske zveze podložnikov izven zemljiškega gospodarstva samega in s tem začenja krušiti svoje lastne gospodarske pogoje (Lenin, Razvitie kapitalizma v Rossii, Sočinenija III, 1946, str. 158—159).

Naturalne dajatve, v kolikor so še v veljavi, so iste vrste, kakor jih v tem času srečujemo sploh pri nas (činž, male pravice, str. 27—33). Nov dokaz za popoln razkroj pridvornega gospodarstva je dejstvo, da urbar tlake sploh ne omenja. Te dajatve kažejo kot poglavitni gospodarski panogi poljedelstvo in živinorejo z zelo razvitim starstvom. Reja malih živali (prašiči, perutnina) je razmeroma malo razvita.

Renta zemljiškega gospoda (540 mark in 3,5 denarjev v denarju, naturalne dajatve v vrednosti 130 mark in 121 denarjev, to je 670 mark in 124,5 denarjev ali 107.324,5 denarjev, str. 34—36) je vsekakor dovolj visoka za čas, v katerem so veljale v Furlaniji tri kmetije 40 mark (str. 36). To breme je ležalo na okrog 550 poljedelskih gospodarskih enotah.

Večino prebivalstva predstavljajo celogruntarji (ok. 500), polgruntarjev je ok. desetkrat manj (ok. 50). Kajzarstvo (27) je šele v začetku svojega razvoja (vse str. 37). Ob kajzarjih se postavlja — po virih, ki jih avtor uporablja, še merešeno — vprašanje, ali so se kakor v sosednem loškem gospodarstvu in še po nekaterih drugih podrobneje preiskanih okoliših pri nas tudi na Tolminskem naseljevali predvsem na srenjski zemlji. Vsekakor so njihove dajatve bistveno različne od gruntarskih ne le po velikosti, marveč tudi po tem, da so napovedane le v denarju (str. 23); to more imeti seveda različne vzroke.

Z izjemo nemških kolonistov ob zgornji Bači so bili prebivalci »vsekozi slovenskega rodu« (str. 37), kar prihaja do izraza predvsem pri krajevnih in ledinskih imenih, manj pri osebnih, dočim je nastajanje priimkov šele v svojih prvih začetkih (str. 38—39). Vseh prebivalcev računa avtor — z rezervo, da je številka nekaj prenizka, ker urbar ne zajema prav vseh gospodarskih enot — na 4609. Do l. 1910 se je to število povečalo okrog petkrat (na 26.620, str. 39—40).

Glede gospodarsko-družbenega razvoja se ob urbarju postavljata še dve vprašanji, ki ju avtor sicer načne, ki bi ju pa nemara kazalo še nekoliko poglobiti in močneje podčrtati. Glede omembe po dveh posestnikov na eni kmečki zemlji (str. 23) se je avtor odrekel starejšemu mnenju, ki ga je zagovarjal A. Dopsch (Die ältere Sozial- und Wirtschaftsverfassung der Alpenalpen, 1909, 27, 153—165; M. Kos, Carniola VIII, 1917, 6) proti Peiskerju, da ta oblika ne predstavlja »slovanske« zadruge (osnovni element »vaške občine«) ali njenih ostankov. Pravi namreč, da je bila ta »hišna, gospodarska in imovinska skupnost... z dolžnostjo kolektivne obdelave in skupnega uživanja... že močno v

razkroju« (str. 23), da gre torej za ostanek starejšega stanja (pri nas seveda slovenskega izvora, a nikakor ne novejšega datuma in omejenega le na Slovane, kakor je domneval Peisker; k problemu prim. F. Engels, Izvor družine, privatne lastnine in države, CZ, 1947, 107, 111; B. D. Grekov, Krestjane na Rusi s drevnejših vremen do XVII veka, Moskva-Leningrad, 1946, str. 59-82). Prav tako bi bilo treba preprečiti, ali ne gre za podobne preostanke stare vaške občine tudi pri podeljevanju cele vasi v najem vaščanom samim, pri čemer je bilo seveda njim prepuščeno pobiranje dajatev, ki so jih kot kolektiv oddajali naprej, in pri čemer so nujno morali skupno nositi morebitni individualni primanjkljaj (str. 23, 77, 78), imeli pa tudi pravico do soodločanja pri prodaji in poroki (J. Zontar, Slov. pravnik 47, 1933, 166—167). Tako stanje bi se vsekakor ujemalo s položajem stare vaške občine (gl. Grekov na nav. mestu), a pred dokončno sodbo bi bilo treba preiskati glede podobnih primerov tudi Furlanijo.

Uvodu sledi objava urbarja samega (str. 47—85), ki ga v opombah spremlja še podrobnejši komentar glede krajevnih imen, glede posameznih krajev in glede oseb, ki se omenjajo tudi v drugih virih. Registri k besedilu bodo sledili v drugem delu publikacije.

Slovensko zgodovino pisje je dobilo v Kosovem najnovejšem delu novo, vestno in bogato delo, posvečeno zgodovini slovenskega kmeta. Ob dejstvu, da avtorju ni bilo mogoče preveriti starejšega prepisa tolminskega urbarja s tekstom v njegovem sedanjem hranilišču in da mu prav tako ni bilo mogoče uporabiti prav tam spravljjenih poznejših tolminskih urbarjev iz 16. in 17. stoletja, pa se postavlja pred nas vsekakor dovolj jasno problem znanstvenega dela v znanstvenih institucijah v inozemstvu in uporabe tamošnjega gradiva, vprašanje, ki je življenjske važnosti za visoko raven slovenskega zgodovino pisja.

Bogo Grafenauer

Slovenski Zbornik 1945

Uredil Juš Kozak. Državna založba Slovenije 1945. Str. 770 in 144 slik v bakrotisku na 73 str.

V drugem letu domovinske vojne 1942 je v globoki ilegalnosti izšel prvi Slovenski zbornik, ki je bil manifestacija revolucionarnosti in uporne miselnosti slovenskega človeka, predvsem izobraženca. V prvem letu po zmagi nad nacizmom in fašizmom pa je izšel drugi Slovenski zbornik, ki je in bo ostal dragocen dokument bojev in zmage slovenskega naroda nad fašističnim in nacističnim okupatorjem. V prvem zborniku je sodelovalo 16 oseb, v drugem zborniku 1945 pa je sodelovalo 82 oseb. S tem seveda ni rečeno, da bi za prvi zbornik ne bilo mogoče dobiti več sodelavcev ali pri drugem celo nekaj izpustiti; vendar sta dvig imen in povečanje obsega vsebine že sama po svoje dokaz uspešnega štiriletnega boja Osvobodilne fronte.

Slovenski zbornik 1945 ni sicer pravi obračun dobe narodnoosvobodilne borbe, vendar je kot mnogovrstno gradivo dragocen dokument za njen kasnejši temeljiti obračun. Po Slovenskem zborniku 1945 bodo segali ljudje različnih strok, v največji meri pa brez dvoma zgodovinarji dobe narodnoosvobodilne borbe. Na tem mestu se hočem Slovenskega zbornika 1945 dotakniti zato, da pokažem nanj kot dragocen prispevek za zgodovino narodnoosvobodilne borbe.

1. Prispevki v Slovenskem zborniku 1945 so po snovi kaj različni, čeprav se nanašajo na dobo narodnoosvobodilne borbe. Na uvodnem mestu so priobčeni referati četrtega kulturnega plenuma OF, ki je bil 2. avgusta 1945 v Ljubljani. Referati, razen Franceta Kidriča, obravnavajo pomen osvobodilne vojne za naše narodno življenje. Građe seveda na lastnih izkušnjah in opazovanju, ne pa na kakem arhivskem gradivu

za to dobo. Njihove sodbe so pomembne zaradi neposrednega dojemanja vplivov našega borbenega osvobodilnega dogajanja v okviru ožjih ali širših perspektiv.

2. Za referati kulturnega plenuma slede daljše in krajše razprave, ki se neposredno nanašajo na samo dobo osvobodilne borbe. Ker je težišče te dobe bilo na oboroženi borbi z okupatorjem, je seveda največ razprav posvečenih borbenemu razvoju in zdravstveni zaščiti osvobodilnega borca, samo ena pa izrazito političnemu dejstvu v zgodovini osvobodilnega gibanja. Dolomitski izjavi in zborovanju na Pugledu, ki je praktično njen podaljšek. Vsi ti sestavki so v bistvu memoarskega značaja, čeprav memoarski stil ni povsod enako poudarjen. Nekateri sestavki (dr. M. Breclj, generala Avšiča in dr. Ojračunča) kažejo sicer mirnejši razpravni način podajanja snovi, vendar je spomin glavna osnova, ki so na njej pisali. Zato jih kljub delno drugačni obliki uvrščam v memoarske prispevke. Če predmet ne zahteva drugače, so pisani kolikor mogoče kronološko, prikaz dogajanja ni sintetičen, temveč enosmeren, ker se vse vrti okoli avtorjevega doživljanja z višje ali nižje perspektive, zraven so pa večkrat pisani zelo živo in dramatično. Opisana dejstva niso vedno stoddstotno zanesljiva, ker je treba upoštevati, da zaradi časovne oddaljenosti v spominu marsikaj zbledi. Pogoste so pomote pri datiranju ali navajanju udeležencev v boju, padlih in ranjenih. Ob kritični uporabi in medsebojnem primerjanju pa postanejo ti memoarski prispevki dragocen vir za dobo narodnosvobodilne borbe, nepogrešljivo dopolnilo pa za one dobe, ko arhivskega gradiva primanjkuje. Prav zaradi vrzeli v arhivskem gradivu je želeli, da bi še mnogi drugi sodelavci v narodnosvobodilni borbi napisali svoje spomine in s tem pripomogli k razvozljanju mnogih vprašanj splošne ali krajevne narave, kakor so n. pr. ustanavljanje vojnih komitejev v prvih tednih po propadu Jugoslavije, prve akcije, nastanek temeljnih točk OF, vključevanje raznih političnih skupin v OF 1941 in 1942, postanek in kraj zborovanja plenumov OF, kraj sej IOOF itd.

V Zborovanju na Pugledu je Marijan Breclj osvetlil ozadje Dolomitske izjave, za katero je pri zborovanju v bistvu šlo. Zborovanje samo je manifestativno potrdilo Dolomitsko izjavo vseh treh ustanovnih skupin v OF, to je KPS, sokolov in krščanskih socialistov. Marijan Breclj je osvetlil, iz katerih in kakšnih analiz takratnega položaja je rasla enotnost OF. Prikaz teh analiz je toliko dragocenejši, ker jih v takratnih okrožnicah ustanovnih skupin ni, oziroma jih premedlo nakazujejo. Breclj je pokazal, da so objektivne nevarnosti za bodočo trdnost OF hile v vrstah katoličanov v OF. Ker je reakcija na Slovenskem takrat črpala svojo masovno bazo predvsem pri katoličanih, bi ne bilo nič čudnega, če bi skušali preko »katoliških« strun rovariti in ustvarjati zmede tudi pri onih katoličanih, ki so sodelovali v OF. »Že v prvi polovici leta 1942, še močneje pa po italijanski ofenzivi, so pričeli kazati nekateri katoličani, ki so sodelovali v Fronti, tendenco po večji okrepljeni in samostojnosti skupine, celo tendenco posebne organizacije, ki bi vsebinsko pomenila lastno politično stranko.« K tem navedbam je treba dodati nekaj pojasnil. Označene tendence so se kazale izven vodstva katoliške skupine v OF, pokrajinsko samo na Dolenjskem, nikakor pa ne na Primorskem ali Štajerskem in Gorenjskem. Mimo načelnega Brecljevega razpravljanja se je treba zavedati tega konkretnega dejstva. V tem smislu je treba tudi popraviti Brecljevo trditev, da se je »na Pugledu zbralo preko 100 naših aktivistov iz vse Slovenije«. V resnici so bili to aktivisti le z Dolenjske oziroma tako imenovane ljubljanske pokrajine. Če so že mogli biti doma iz različnih krajev Slovenije, so vendar delovali samo na Dolenjskem, drugod bi se take tendence mogle pokazati kvečjemu kdaj kasneje. Mimo načelnega razpravljanja in objektivno veljavnih Brecljevih trditev je treba tudi dodati, da so se škodljive in nevarne tendence pojavljale zaradi nezdravih medskupinskih odnosov, ki so v veliki meri koreninili v danih osebnih značajih. Kasneje se je vse poravnalo in rast Osvobodilne

fronte iz koalicije ustanovnih skupin v enotno politično organizacijo je postala dejstvo. Dolomitska izjava z zborovanjem na Pugledu je postala nov temeljni kamen v razvoju OF. »Ta je sicer že takrat bila po svojih vsebini in obliki tako močna, da bi tudi v primeru, če bi zavzela vidnejše koalicijske oblike, privedla borbo do kraja in v pogledu nacionalne osvoboditve izpolnila svoj program.« Toda Brečelj pravilno tudi trdi, ko pravi, da je z Dolomitsko izjavo »šlo za tisto globino in trdnost OF kot enotne politične organizacije, ki bi bila sposobna tudi po osvoboditvi postati in ostati edina vodilna politična sila na Slovenskem, in to ne na principu kakega strankarskega zbiranja, ampak na principu sinteze vseh zdravih in pozitivnih ljudskih sil na enotnem nacionalnem, političnem in socialnem programu.«

Zima Vrščaj-Holly je v članku Slovenska žena in osvobodilni boj napisala skromni prispevek o veliko večjem deležu slovenskih žena in deklet v osvobodilni borbi. Dodam naj, da je prvi kongres SPZZ v Dobrniču bil od 16.—17. oktobra 1943. Navzočih je bilo okoli 300 zastopnic iz vseh predelov Slovenije.

Generalni poročnik Jakob Avšič-Jaka Hrast je v razpravi Od vstaje do kočevskega zbora nanizal, tako rekoč le skiciral najvažnejša dejstva iz dobe slovenskega partizanstva do kočevskega zbora, jih primerno lokaliziral in označil le s splošnimi potezami. Točnega datiranja se rad izogiba, ker ne čuti sigurnosti. Pri navedenih datumih se je zato tudi zmotil. Operativne cone: Dolenjska, Notranjska, Alpska in Štajerska niso bile ustanovljene 6., temveč 26. decembra 1942. »Osvobojenega ozemlja od meseca maja 1942 nismo nikdar več izgubili...«, pravi Avšič. V resnici naša osvobojena ozemlja niso bila tako trdna. 1942. leta ga je preplavila tako imenovana italijanska roška ofenziva. Večje osvobojeno ozemlje smo pridobili po kapitulaciji Italije, ko je obsegalo »Ljubljansko pokrajino« razen Ljubljane in Primorsko razen vzdolž železnic. Stalno pa tudi to ni bilo. V oktobru in novembru ga je preplavila nemška ofenziva. Na Primorskem so nemške ofenzive celo ponovno preplavile osvobojeno ozemlje (glej publikacijo: Leto borb ob Soči). Pač pa je na Dolenjskem osvobojeno ozemlje po končanem nemški ofenzivi, ko se je obnovilo, ostalo kot stalno osvobojeno ozemlje do končnega poraza Nemčije. O tem ozemlju šele lahko rečemo, da ga nismo nikdar več izgubili. Napad na Žužemberk, ki je trajal 4 dni, ni bil v začetku julija 1943, temveč 24.—28. julija 1943.

Enotnejša je Avšičeva razprava Prvo oznanilo beneškim Slovincem, ponatisnjen opis pohoda Gregorčičeve in Gradnikove (5. in 6.) brigade v Slovensko Benečijo, ki je razgibal narodno zavest beneških Slovencev in jih vključil v skupni osvobodilni boj ostalih Slovencev.

Partizanstvo na Primorskem do kapitulacije Italije in nemške ofenzive pri Gorici septembra 1943 obravnava reportaža podpolkovnika Dušana Pirjevca-Ahaca: Na Primorskem so izkopali puške. Čeprav ima literarno obliko, o kateri tu ne morem soditi, je vendar v njej verno podanih toliko dejstev in sodb o teh dejstvih, da bo tudi zgodovinarju ob primerni kritični uporabi lahko veliko služila.

Podpolkovnik Albert Jakopič-Kajtmir je pod naslovom Narodno-osvobodilna borba Primorca od kapitulacije Italije do osvoboditve skušal podati kratek pregled osvobodilne borbe na Primorskem za označeno dobo. Namen se mu ni posrečil. Članek niti stilistično ni izdelan. Zelo motijo srbohrvatski pojmi, ko imamo lepe domače: pokret, grupa, jačati, odpor zlasti pa narod za slovenski pojem ljudstva. Nobene škode bi ne bilo, če bi urednik ta prispevek izpustil.

Precej boljši je članek v osvobodilni borbi padlega Saša Štempiharja: Skozi leto borb. V strnjeni obliki brez tolmachenja dejstev je pisec skušal podati pregled dogodkov bogato prvo leto IX. korpusa. Članek je ponatis iz knjige »Eno leto IX. korpusa«, ki jo je izdal propagandni odsek IX. korpusa ob novem letu 1945. V isti knjigi je izšel tudi članek Kulturno prosvetno delo IX. korpusa, ki je ponatisnjen v na-

šem zborniku. V njem je Štampihar podal pregled kulturnoprosvetnega udejstvovanja IX. korpusa v prvem letu obstoja. Članek ima dokumentarčno vrednost.

Prve začetke partizanstva na Štajerskem opisuje major Mitja Ribičič - Ciril: Iz spominov štajerskih borcev. Pisec opisuje prve akcije, drznost prvih partizanskih pionirjev, aktivnost prvega štajerskega bataljona, pohod komandanta »Staneta«, takrat še komandanta štajerskega bataljona, proti Brežicam, da bi preprečil preseljevanje Slovencev iz Zasavja, njegove boje z Nemci in zimo, čas po Stanetovem odhodu na Dolenjsko in nato zopet pohod II. grupe odredov pod Stanetovim vodstvom na Štajersko po dolgi poti preko Notranjske, Gorenjske in Koroške na Štajersko, nadaljnje boje na Štajerskem do tragičnega konca junaškega pohorskega bataljona, ko v glavnem zaključili svoje spomine. Ribičičevi spomini so pisani živo in spadajo med najboljše in najdragocenejše memoarske prispevke v Slovenskem zborniku 1945. Datumov in števil ne navaja veliko, zdi se, da navaja le tiste, ki so se mu posebno vtisnili v spomin, ali jih je kakor koli imel kje zapisane. Zato pomote niso izključene. Konec pohorskega bataljona pomotoma datira 7. januarja 1945. Stvarno so ga Nemci uničili 8. januarja 1945 (poročilo župana v Oplotnici 13. januarja 1945 v MNO).

Slika Staneta kot komandanta na Štajerskem in kot komandanta sploh dopolnjuje Aleš Bebler v članku Spomini na Staneta - general-lajtnanta Franca Rozmana.

Partizanstvo na Kozjanskem in njegove težave v prvih dveh letih domovinske vojne 1941 in 1942/43 riše kapetan Gorjan Božidar - Bogo pod naslovom Na Kozje. Težave so bile: Nemci, zemljišče, pasivno prebivalstvo, zima in maloštevilnost partizanskih borcev.

Cene Logar je pod naslovom Naša štirinajsta na Štajerskem, ki je ponatis brošure, ki jo je pod istim naslovom izdal Glavni štab NOV in POS, opisal pohod na Štajersko. Prihod XIV. divizije na Štajersko pomeni v štajerskem partizanstvu prelom. Do njenega prihoda so namreč bili Nemci še vedno absolutni gospodarji na Štajerskem. Partizanske enote so sicer pokazale čuda junaštva, toda bilo jih je malo in ljudstva v množicah niso mogle zrevolucionirati in mobilizirati. Nemški teror je bil prevelik. Absolutnost tega terorja je končno strla XIV. divizija. Da bi svoj prihod čimbolj prekrila, je izbrala dolgo pot preko Hrvaške. Ko je prišla na Štajersko, so se Nemci takoj zavedli usodnosti njenega prihoda. Za XIV. so nastopili dnevi največjih težav in preizkušenj. Nemci so nastopili proti njej z velikimi koncentracijami in, kar je bilo še nevarneje, z dolgotrajnimi neprestanimi napadi. Zavedali so se: če boj ne more uničiti XIV., jo mora izčrpanje. »Hotel nas je (namreč sovražnik) izčrpati do skrajnosti, do tiste mere, ko izgine vsaka vojaška disciplina, ko izginejo vojaške edinice in se zaradi utrujenosti in lakote spremenijo v neorganizirane množice ljudi, od katerih gleda vsak le nase, le na to, kako se bo najedel in odpočil... Naši borci pa so vzdržali vse. Niso nas pobili in nismo se raztepli na vse vetrove, kot so hitlerjevci računali... Pač pa so popustili vermani — slovenski narodni izdajalci... Bili so tepeni. Veliko jih je dezertiralo in se skrivajo. Popustili pa so predvsem Nemci. Pri vseh svojih najhujših naporih nas niso mogli streti. To jih demoraliziralo. Bili so tudi popolnoma izčrpani.« Štirinajsta je v treh tednih vzdržala strahote trpljenja; ni imela en dan miru ne eno noč mirnega počitka. (Prim. M. Hacc: Spomini na komisarja Krta. Slov. zbornik 1945.) Žrtve so bile velike, izgubila je približno tretjino svojega sestava, toda vzdržala je in prav s tem zmagala. Na Štajerskem je ostala in po njej je partizanstvo začelo tudi na Štajerskem novo dobo. Revolucionarna pot v svobodo se je od tega časa tudi pri štajerskih Slovencih dvigala vedno bolj.

O partizanstvu na Koroškem sta napisala prispevke kapetan Uličar Mirko, ki je v Spominih napisal kratek, toda jedrnat in dragocen memoar o partizanstvu na Koroškem, ter podpolkovnik Dušan Pirjevec-

Ahac, ki je pod naslovom Boj za Dravo napisal reportažo o partizanstvu na Koroškem. O njej veljajo iste besede kakor o reportaži iz Primorske »Na Primorskem so izkopali puške«.

Na Gorenjsko se nanaša samo 5 strani obsegajoč memoar Iz partizanskega življenja, ki ga je napisal v preprostem in nazornem jeziku Cotman Stanko še v partizanih za zbirko prispevkov za zgodovino partizanstva v Sloveniji, ki jo je v Glavnem štabu zbiral major Majcen-Nedeljko. Gorenjska je samo s tem prispevkom vsekakor pre malo zastopana v našem zborniku. Zaradi bogatega deleža v slovenskem partizanstvu in zaradi Begunj, ki so bile osrednje mučilišče in moršče Slovencev v Sloveniji, bi bilo potrebno, da bi o Gorenjski bilo napisanih več stvari.

Iz »Nedeljkove« zbirke je vzet tudi Pregled borb na Dolenjskem, ki ga je napisal polkovnik Popivoda. Popivoda spada med iste oficirje, ki jih je 1942 poslal v Slovenijo Vrhovni štab NOV IN POJ. Na »Nedeljkovo« prošnjo je po spominu opisal potek bojev predvsem Tomšičeve brigade v prvem letu svojega bivanja v Sloveniji. Zanimivo je primerjati Popivodov pregled bojev na Dolenjskem z drugim pregledom, ki ga je napisal takratni komandant štaba dolenjske operativne cone Milovan Šaranovič, ki je pozneje padel v bojih za Žužemberk 24.—28. VII. 1943. Šaranovič opisuje časovno nekoliko krajšo dobo, toda vsebinsko je bogateje opisana; začena se z decembrom 1942 in končuje z majem 1943. Medtem ko je Popivodov opis neposreden in oseben, je Šaranovičev miren, sistematičen in temeljitejši. Popivoda je opisal po spominu, Šaranovič pa je uporabljal operativna poročila. Ne da bi se spuščal dalje v Šaranovičev sistem opisovanja operacij in temeljitost presojanja položaja, naj poudarim v bistvu točnost in zanesljivost Popivode, vsaj kolikor ga je mogoče primerjati s Šaranovičem.

Trikrat Štampetov most je ponatis brošure, ki jo je izdal Propagandni odsek Glavnega štaba NOV in POS. V glavnem je le reportaža o treh akcijah naših divizij na Štampetov most: oktobra 1943, junija 1944 in septembra 1944. Vse akcije so uspeli in občutno škodovali nemški strategiji ter vsakokrat za nekaj tednov zmanjšale pošiljanje nemške vojske v Italijo ali iz Italije kam drugam.

Z zdravstvenimi problemi in zdravstveno zaščito naših ranjencev se bavijo trije pisci. Med njimi je najboljši Obračunčev sestavek, ki sistematično prikazuje Zdravstvene probleme v domovinski vojni. Rudolf Obračunč-Cedrik je rast partizanske sanitete razdelil po liniji organizacijskega razvoja v štiri dobe: v prvi še ni bilo organizacijske povezave, v drugi se pojavijo v bistvu vsi glavni sanitetni problemi; tretja ne pomeni bistvene razlike od druge, ker gre v njej le za kvantitetni napredek, ne pa toliko za kvalitetni; četrta pomeni višek partizanske sanitete, prav za prav je že priprava za saniteto sodobne moderne armade. Ta Cedrikova delitev je manj kakor problematična. Cedrik sam to čuti, ker se je niti sam ne drži. Pod naslovom druge dobe, ki po njegovem obsega kvečjemu še roško ofenzivo, razvija probleme, ki so stvarno rasti in se reševali po roški ofenzivi, torej po Cedrikovem že v tretji dobi. Ni dvoma, da je roška ofenziva hipno pokazala vse težave partizanske sanitete, toda njene težave so se morale reševati po roški ofenzivi, ker je doba ofenzive bila za to nalogo prekratka. Za saniteto ni važno samo, kako zdravim, temveč tudi, kje zdravim. Bolnišnice na osvobojenem ozemlju so bile pri svojem delu in opremi podobne še mirnodobskim bolnišnicam. Roška ofenziva je z njimi pometla in »narekovala premaknitev bolnišnic v gozdove«, kar je prav za prav šele to, kar imenujemo po partizansko bolnica«, pravilno poudarja Cedrik sam. Lahko rečemo, da se je pravi razvoj partizanske sanitete začel šele s premaknitvijo partizanskih bolnišnic v gozdove. Kar je bilo prej, je bila samo priprava, samo predzgodov na partizanske sanitete. S premaknitvijo bolnišnic v gozdove so se začeli odpirati različni novi problemi, ki doslej niso eksistirali, sedaj pa jih je bilo treba rešiti, kakor je

pač bilo mogoče. Ni dvoma, da je kardinalni problem bil konspiracija. Ta je potem vplivala na vse ostale: na operacije, oskrbovanje vode, gradnjo novih bolnišnic, na politično in kulturno delo v bolnišnicah, na različne delavnice itd. Veliko vprašanje je, če bo zgodovino partizanske sanitete samo po sebi mogoče tako periodizirati kakor ostali potek osvobodilnega boja. Danes še ni zadosti raziskana partizanska saniteta, da bi mogli na to vprašanje odgovoriti. Kljub problematičnim Cedrikovim trditvam pa je njegova razprava v resnici dragocen prispevek k spoznanju partizanske sanitete, njenih težav, pa tudi zmag. V zvezi s prispevkom Lunačka Pavla-Igorja: Kako sem prišel v partizane in Kroniko SVPB »Franja«, ki jo je napisala upravnica bolnišnice dr. Bidovec Franja, in ki nam v njih podrobno opisujeta vsakdanje življenje, delo in nevarnosti, je mogoče spoznati požrtvovalnost sanitetnih delavcev, ki so s svojim delom tiho, toda globoko posegli v proces osvobodilne borbe.

Z gospodarskimi in tehničnimi potrebami v narodnoosvobodilnem gibanju se bavi dr. Milan Lemež v razpravi Narodnoosvobodilno gibanje in naše narodno gospodarstvo. V prvih dveh poglavjih je avtor pretežno zajemal iz svojega spomina, ostala pa so pisana v tesni povezavi z odloki narodnoosvobodilne oblasti, čeprav tudi v njih mnogo dodaja iz svojega spomina. Memoarski prispevek prvih dveh poglavij je zaradi dobrega Lemeževega spomina dragocen toliko bolj, ker za dobo do kapitulacije Italije nimamo na razpolago veliko arhivskega gradiva, ki bi pojasnjevalo gospodarsko dejavnost OF. Dr. Lemež se v opisu gospodarske dejavnosti OF dotika predvsem Ljubljane kot središča, nato Dolenjske in Bele Krajine, to je predelov, ki jih je osebno poznal. Manjka pa prav zato slika Primorske, Gorenjske in Štajerske.

Na poseben način se je dotaknil partizanstva Ante Novak pod naslovom Kako smo doživljali partizanstvo. Predmet njegovega pisanja niso operacije in ofenzive, sabotaže in zasede, temveč prikazuje tisto vsakdanje življenje slovenskega partizana, kakršno so kljub večnemu premikanju in spreminjanju doživljali partizani pozimi ali poleti, v borbi ali taborišču, zraven pa mimogrede odkriva mnogo dejstev iz partizanske taktike in strategije. Novakov prispevek bo tako tudi za zgodovinarja zakladnica dragocenih spoznanj.

3. Po kapitulaciji Italije je okupatorska moč toliko oslabela, da so bila osvobojena ozemlja v Sloveniji več ali manj konstantno dejstva. Na Dolenjskem po končani nemški ofenzivi v oktobru in novembru 1945 osvobojeno ozemlje, ko se je obnovilo, sploh ni več izginilo. Več ali manj stalno je bilo tudi na Primorskem, pojavilo pa se je celo na Štajerskem in v manjši meri tudi na Gorenjskem. Osvobojeno ozemlje je omogočilo nastanek in celo razmah raznih kulturnih institucij, ki potrebujejo za obstoj nekaj zaledja. Take institucije so bile Znanstveni inštitut, Slovensko narodno gledališče, Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, Verska komisija, Rdeči križ, zlasti pa šolstvo. V Slovenskem zborniku 1945 je priobčenih vrsta dokumentarnih člankov, ki nam kažejo, da se je tudi kulturno življenje razvijalo vedno bolj. Najbolj v množico je posegalo naše šolstvo. O njem piše V. Winkler pod naslovom Šola med bojem. Najbolj na globoko pa je posegel Znanstveni inštitut. O njem poroča v zborniku njegov direktor Fran Zwitter (Naš znanstveni inštitut). Poleg reševanja mnogih konkretnih nalog, pri katerih je ZI sodeloval z odseki pri Predsedstvu SNOS in Študijsko komisijo, je bilo njegovo delo usmerjeno na dobo po osvoboditvi. Poleg zbiranja partizanske literature in arhivov iz te dobe je ZI s študijem slovenskih obmejnih problemov pripravljval gradivo za nastop naših oblasti po vojni. Tako je dr. Fran Zwitter že v Rogu napisal dve razpravi, ki jih prinaša naš zbornik. V razpravi o Trstu je na kratko razvil tržaško vprašanje, v razpravi o Beneških Slovincih pa je pokazal na problem Slovencev v Benečiji. Dragotin Cvetko, tajnik ZI, se je bavil z vprašanjem glasbe v partizanih. Iz tega študija je nastala

razprava Odras osvobodilne borbe v slovenski glasbi, kjer razglablja o partizanski pesmi in njenem razmahu. Poleg puške je bila pesem najzvestejša partizanova spremljevalka. Partizanska pesem je bila zato močan faktor v razvoju našega partizanstva, ki ga bo treba tudi v zgodovini bolj upoštevati. Žiga Vodušek je v razpravi Značaj italijanske okupacije nakazal metode italijanskega okupatorja. Zgodovinar bo moral seveda seči po temeljitejših delih, ki jih je izdala Komisija za ugotavljanje zločinov. (Internacije. Ljubljana 1946, str. 187; Giuseppe Piemontese: 29 mesecev italijanske okupacije v »ljubljski provinc«. Ljubljana 1946, str. 54+XVI.) O Rdečem križu govori članek Rdeči križ Slovenije v narodnoosvobodilni borbi. O Slovenskem narodnem gledališču v partizanih je pisal Filip Kalan: Iz zapiskov o partizanskem gledališču, O jeziku pa Viktor Smolej. Skrb za lep in čist jezik je izšla iz uredništva Slovenskega poročevalca že nekaj mesecev prej, kakor navaja Smolej, ki opisuje historiat jezikovnega čiščenja v partizanih. Prizadevanje za lepši jezik se je začelo že v poletju 1943, največjo vlogo pa je doseglo v zadnjih tednih pred osvoboditvijo.

Z vprašanjem razmerja med cerkvijo in državo se bavi Lojze Ude v razpravi Verska komisija. Razprava je z malimi spremembami ponatis referata, ki ga je avtor imel na skupnem sestanku belokranjskih duhovnikov in aktivistov OF 13. septembra 1944 v Crnomlju. Delo Verske komisije mora izhajati iz dejanskega stanja, upoštevajoč stališče katoliške cerkve na Slovenskem do osvobodilnega boja. To stališče Ude razkriva in analizira v razpravi in dopolnjuje z zgodovinskimi reminiscencami, ne da bi se bolj spuščal v konkretne posledice na terenu.

4. Med obsežnejše razprave v Slovenskem zborniku 1945 spadata dve razpravi Boga Grafenauerja. Prva, Osvobodilna fronta v slovenskem narodnem razvoju, ki je nastala v osnutku v Grafenauerjevi internaciji, v bistvu osveščuje pridobitve OF z vidika zgodovinskega razvoja, sicer pa je le bežen pregled slovenskega zgodovinskega razvoja, samo skica najvažnejših dejstev, statističnih, družbenih, političnih in splošno kulturnih, ki so mu bila potrebna zato, da je pridobitve osvobodilnega boja postavil v pravi okvir, pravilno pojasnil in ocenil. Druga razprava je Koroško vprašanje. To je po osvoboditvi prvi prikaz znova odprtega koroškega vprašanja. V prvem poglavju govori pisec o udeležbi koroških Slovencev v narodnoosvobodilni borbi, ki se je z njo vprašanje naše severne meje zopet odprlo. V naslednjih poglavjih pa z argumenti, ki slone na zgodovinskih dejstvih, zavrača trditve, ki jih je razvila koroška deželna vlada v spomenici o dokončnem priznanju meje med Avstrijo in Jugoslavijo, ki sloni na saintgermainski pogodbi in rezultatih koroškega plebiscita. O spomenici koroške deželne vlade pravi, da nosi značilne znake starega imperializma in je kaj blizu argumentaciji koroških nacističnih geopolitikov. Grafenauerjevi argumenti so v bistvu osnutki širših in temeljitejših razprav o Koroški, ki so 1946 izšle v Koroškem zborniku.

5. V uvodu sem omenil, da Slovenski zbornik 1945 ni obračun o delu OF v narodnoosvobodilni borbi, da je le gradivo za končni obračun; na tem mestu moram dodati, da je v Slovenskem zborniku 1945 mnogo ugotovitev, ki so blizu ocenjevanja ali vsaj označevanja pomena osvobodilne borbe za Slovence. Zavest o prelommem značaju te dobe v zgodovini Slovencev je splošna, čeprav je izražena ponekod ostreje, drugod pa splošneje. Ferdo Kozak pravi, da »zdaj prvič postajajo resnica dognanja, prividi in sanje naših tvorcev«, Lojzetu Udetu je osvobodilna borba »najvažnejša zgodovinska prekretnica«, E. Kocbeku »do sedaj najkrepkejša življenjska afirmacija«, Ante Novak pravi, da se je z osvobodilno borbo za slovenski narod »prava zgodovina... šele začela.« Josipu Vidmarju je izpolnitev dediščine Prešerna, Levstika in Cankarja, leto 1941 pa naš »ab urbe condita«, pri Jušu Kozaku »smo se prvič v narodnem življenju borili z orožjem in velikimi krvnimi žrtvam, proti tisočletni

usodi. Najdalj in najgloblje pa je šel Boris Kidrič: »Ne gre tukaj samo za dejstva, da je Osvobodilna fronta strla hlapčevsko miselnost, da se je slovenski narod spremenil iz naroda hlapcev v narod junakov, da je po tisoč tri sto letih prvič svoboden in državni narod in podobno — čeprav so tudi ta in taka dejstva velikega in prelomnega pomena. Gre za več, za globlje ugotovitve. Gre predvsem za ugotovitev, da je v narodnoosvobodilnem gibanju končno veljavno vzelo usodo jugoslovanskih narodov in jugoslovanske države v svoje roke jugoslovansko ljudstvo, da so se torej uveljavile, da sedanjost krojijo in da bodo bodočnost krojile progresivne večinske narodne sile, se pravi sile delovnega ljudstva. Narodnoosvobodilno gibanje ni jugoslovanskih narodov samo nacionalno osvobodilo, temveč je hkrati spremenilo družbeno politično strukturo v Jugoslavija.«

Tako se zavedajo prelomnega pomena osvobodilne borbe literati, publicisti in politiki. V Slovenskem zborniku 1945 je pa ta pomen skušal vrednotiti tudi zgodovinar. Bogo Grafenauer pravi, da se pomen osvobodilnega boja najjasneje pokaže ob analizi zgodovine slovenskega naroda. Grafenauer analizira družbeni, kulturni in politični razvoj in nato napravi zaključke: 1. osvobodilno gibanje je zajelo celotno slovensko ozemlje in s tem ustvarilo pogoje za mednarodno pravno združitev Slovencev v narodni državi, 2. osvobodilni boj se ni smel omejiti le na boj proti okupatorju in njegovim pomočnikom, marveč od vsega početka tudi proti ustaljeni slovenski strankarski razcepljenosti in njenim zagovornikom, 3. premagali smo domače reakcionarne sile, ki so se v tej borbi na življenje in smrt zvezale z okupatorjem, 4. odločanje o vseh slovenskih vprašanjih se je vrnilo v slovenske roke, 5. socialna in gospodarska vprašanja so dobila prvenstveno vlogo, 6. nova ljudska oblast je najširša mogoča rešitev socialnega vprašanja v smislu resnične enakosti.

Vse označitve prejšnjih piscev, tudi Kidričeva, čeprav je zgrajena na ideološkem temelju in preciznejša, se vendar nanašajo na oznako prelomnega značaja dobe. Grafenauer nima sicer Kidričevega ideološko borbenege stila, vendar so njegovi zaključki kljub temu dragocen prispevek k pravilnemu vrednotenju pridobitev narodnoosvobodilne borbe. Čeprav bi notranjo povezavo teh pridobitev lahko bolje izrazil, se je vendar lotil edino pravilne metode vrednotenja pridobitev osvobodilne borbe, da je s historične perspektive skušal pokazati, katere zgodovinske težnje je Osvobodilna fronta izpolnila z zmago slavno zaključenim osvobodilnim bojem.

Med pregledi so priobčeni trije prispevki, izdelani v Znanstvenem inštitutu pri Predsedstvu SŽNS: Gradivo za bibliografjo Slovenskega osvobodilnega tiska, ki jo je sestavil Jože Udovič, Pregled važnejših dogodkov in borb v letih 1941 do 1945, ki sta ga v glavnem sestavila J. Jarc in J. Krall, in Delež slovenskih partizanov pri reševanju zavezniških letalcev in vojnih ujetnikov, ki ga je sestavil pok. Albert Kos.

Dragoceno gradivo za poznavanje osvobodilnega boja so dodane fotografije, 144 na 73 straneh. Predstavljajo najrazličnejše strani partizanskega življenja in borbe. Njihova razvrstitev ne pozna nobenega sistema. Mislim pa, da bi ne škodilo, če bi bile urejene po kronološkem redu. To je sicer tehnični princip, vendar bi mogel pokazati razvoj našega partizanstva v sliki.

Slovenski zbornik 1945 je bogat na snovi, ki zanima zgodovinarja. Njegova vrednost se pokaže ob praktični uporabi. Največ prispevkov se tiče borbene strani našega partizanstva. Bralec pa more dobiti pojma tudi o drugih straneh partizanstva in dobe narodnoosvobodilne borbe sploh, o saniteti, o političnih dogodkih, o kulturnih institucijah, čeprav je treba dodati, da bi moralo biti nekaj besed tudi o bojničarkah, o kurirjih (o kurirjih bi bilo treba napisati veliko delo, pravi Ante Novak) in o naši črni umetnosti, o tehnikah in terencih. Zdi se, da je urednik to pomanjkanje sam čutil, pa se jih je sam spomnil na svoj način. Pokrajinsko

so zastopane vse naše pokrajine, čeprav je njihov delež različen; manjka Prekmurje, zlasti pa Ljubljana, ki bi morala dobiti mnogo več prostora, kakor ji ga dajejo skromne besede v Dnevniku Franceta Mesesnela. Ne bilo bi napačno, če bi Ljubljanji sami bil ob kakki priliki napisan samostojen zbornik podobnega obsega. S svojim delom in junaštvom je zaslužila, da se ji novi čas oddolži in napiše dokument, ki ji bo dal v naši zgodovini pravo mesto.

Skerl France

Učbeniki za zgodovino na naših šolah

Pomanjkanje učbenikov nedvomno najbolj ovira nadaljnji razvoj kvalitete pouka zgodovine. Učbeniki omogočajo dijaku temeljitejšo, obsežnejšo in samostojnejšo znanje. V sedanjih razmerah pa so učbeniki še posebej važni zato, ker so le prepogosto tudi predavateljem zgodovine edini pripomoček.

Ker so sedaj učbeniki med najvažnejšimi vprašanji zgodovinskega pouka, ne bo odveč kratek pregled naših učbenikov, ki so izšli po l. 1945. Dosedanje delo z učbeniki nam daje dragocene izkušnje za bodoče delo pri pisanju in izdajanju učbenikov. Objektivni pogoji za dobre učbenike so doslej vsaj za nekatere razrede že mnogo bolj dozoreli.

Ako odštejemo prevode ruskih učbenikov, lastnih učbenikov skorajda še nimamo. In še ti, ki so, so izšli nekateri kot priložniki, pomožni teksti ali skripta.

Vprašanje učbenikov za občo zgodovino je bilo začasno, toda hitro rešeno s prevodi ruskih učbenikov. Knjige niso rabile le dijakom, ampak tudi vsem predavateljem zgodovine, ki so se iz njih učili nove, buržoazne navlake očiščene zgodovine. Potrebno pa je, da dobimo svoje lastne učbenike obče zgodovine, ki bodo pisani po naših učnih načrtih in bodo vsebovali tudi zgodovino slovanskih narodov, zlasti zgodovino Rusije, ki je ti učbeniki nimajo, ki pa jo mi hudo pogrešamo.

Vprašanja učbenikov za narodno zgodovino še nismo zadovoljivo rešili. Šele ko bomo z marksistično dialektično metodo osvetlili zgodovino naših narodov, bomo lahko sestavili res dobre učbenike.

Predavatelji zgodovine so bili leta 1945 postavljeni pred dejstvo, da čakati z učbeniki ni mogoče, ker morajo zgodovino pač že poučevati. Videli so tudi, da bo vsak učbenik, ki bi vsaj do neke mere pravilno osvetljal posamezna obdobja naše zgodovine, mnogo prispeval k napredku pouka. Zato so se tega dela lotili zgodovinarji-praktiki, ki so to potrebo najbolj živo čutili. Njihovo delo je bilo težko, saj za mnoga zgodovinska dejstva niso imeli nobene literature, ki bi jo bili lahko uporabljali pri ocenjevanju naše zgodovine. Razen tega ni bilo učnih načrtov, ali pa so bili zelo pomanjkljivi, obseg snovi v njih ni bil določen, idejno vzgojni momenti v njih niso bili niti nakazani. Zato so sestavljale učbenikov pazili predvsem na čim pravilnejšo vsebino teksta. Obseg snovi, način pisanja in drugo, kar zahteva dober učbenik, je bilo v večini primerov le rezultat njihove spretnosti in pedagoške prakse, mnogo manj pa rezultat zavestnega upoštevanja vseh idejnih in metodičnih načel zgodovinskega pouka. Da bi dijaki dobili čimprej temeljne tekstke, so vsi učbeniki izšli brez slik in zemljevidov.

Podajam kratek pregled naših do sedaj izišlih učbenikov, predvsem s pripombami iz šolske prakse.

Oskar Hudales. Zgodovina za nižje strokovne šole, I. del, 1947, 40 strani in II. del, 1948, 72 strani ter druga popravljena izdaja, 1948, strani 112. Obe izdaji sta tiskani kot rokopis. Obseg snovi je majhen in bi bil rokopis rabil tudi kot temelj učbeniku za osnovne šole, če se ne bi bil učni načrt medtem temeljito spremenil. Snov je mogla približno zadostovati le v prvih povojnih letih. V bodoče pa bo potrebno učbenik za nižje strokovne šole razširiti po obsegu in vsebini in ga poglobiti.

Avtor je pisal učbenik na temelju prejšnjih učnih načrtov za osnovne šole, ki niso upoštevali kronološkega reda, ki ga danes zahtevajo vsi učni načrti. Zato je n. pr. odstavek o odkritju Amerike prišel v poglavje: »Nastanek industrije in razvoj delavskega gibanja«, pred tem pa je že obdelana francoska revolucija l. 1848 in prvi srbski upor. Slovenska zgodovina je v primeri z zgodovino ostalih jugoslovanskih narodov nesorazmerno obsežno obdelana. Tudi zgodovina narodnoosvobodilne borbe je preskromna. Knjiga je kljub pomanjkljivosti in v sedanjih razmerah dvignila kvaliteto pouka na nižjih strokovnih šolah.

Binter-Petauer, Zgodovina starega veka za I. razred srednjih šol, 1947, str. 124. Učbenik je delal dijakom nekaj težav zaradi težkega sloga, zlasti v prvih dveh poglavjih, kjer obravnava ekonomsko družbene formacije. Avtorja sta hotela dati v prvi vrsti dijakom vsaj tekst in to čimprej; rokopis je bil napisan že leta 1946. Idejnopolični momenti, ki jih vsebuje zgodovina starega veka, zaradi naglice, s katero je bilo delo opravljeno, niso prišli do pravega poudarka. Avtorja sta tudi že pripravljala predelano in s slikami opremljeno izdajo, toda novi učni načrt za l. 1948/49 je tako močno spremenjen, da učbenik obče zgodovine za stari vek ni več potreben. Grška in rimska zgodovina je namreč po novem učnem načrtu v I. razredu omejena le na nekaj ur, da se dijaki seznanijo s sužnjeposestniško družbo ter z nekaterimi osnovnimi zgodovinskimi pojmi in termini, ostala snov v I. razredu pa obravnava naše ozemlje v starem veku in začetke zgodovine južnoslovanskih narodov.

Bogdan Binter, Južni Slovani v srednjem veku, 1947, str. 175. Avtor je sicer zavrgel mnoge napačne poglede na zgodovino naših narodov, ki so jih vsebovali učbeniki predvojne dobe, v celoti pa učbenik novim potrebam poučevanja narodne zgodovine ne ustreza. Učbenik zato tudi ni vzbudil take pozornosti kot Babičeva Istorija naroda Jugoslavije, I, v kateri je avtor analiziral zgodovino naših narodov po naprednih zgodovinskih načelih. Bogo Grafenauer je v Popotniku št. 4—5, 1947, do neke mere dopolnil učbenik z nekaterimi »osnovnimi okvirnimi črtami razvoja naših narodov«, v Zgodovinskem časopisu, I, 1947, pa je podal pregled stvarnih napak, ki jih učbenik vsebuje. Avtorju pa je treba priznati, da se je naloge, napisati učbenik za narodno zgodovino, lotil zelo zgodaj in da je dal s svojim smešnim poizkusom dijakom knjigo in s tem bistveno pripomogel k izboljšanju pouka. Knjiga je pisana v jeziku, ki je dijakom lahko razumljiv. Avtor je tudi v pravem razmerju upošteval zgodovino ostalih jugoslovanskih narodov.

Gestrin Ferdo, Zgodovina od začetka 18. stoletja do začetka 19. stoletja, izšla kot pomožni tekst za srednje šole, 1948, 52 strani. Časovni okvir, označen v naslovu, seveda ne izraža nikakega zaključenega obdobja. Šlo je edino za to, da dobe predavatelji in dijaki čimprej zgodovinski tekst kot nadaljevanje Binterjeve zgodovine. Praksa je takoj pokazala, da ga morejo uporabljati le dijaki višjih razredov gimnazij in dijaki srednjih strokovnih šol, predvsem pa je brošura v oporo vsem predavateljem zgodovine. Za nižje razrede srednjih šol je način obravnavanja pretežak in nepregleden; avtor sega v skladu s starim učnim načrtom mnogo bolj v občo zgodovino, kot pa je to potrebno po novem učnem načrtu. Z izdajo te brošure pa smo dobili dragocena poglavja iz narodne zgodovine v obdobjih, za katera predavatelji zgodovine doslej niso imeli literature.

Iz obče zgodovine so izšli v prevodu naslednji učbeniki: A. V. Mišulin, Zgodovina starega veka, 1946, strani 198 in druga popravljena izdaja, 1948, str. 191. E. A. Kosminski, Zgodovina srednjega veka, 1946, str. 250 in druga popravljena izdaja, 1948, str. 235. A. V. Jefimov, Zgodovina novega veka 1789—1870, 1946, str. 223 in druga popravljena izdaja, 1948, str. 217. Galkin, Zubok, Notovič, Hvostov, Zgodovina novega veka 1870 do 1918, 1947, str. 192.

Vsi dosedanji teksti so izšli brez slik in zemljevidov. Če je bilo to na eni strani popolnoma razumljivo, ker je bilo potrebno, da dobijo

dijaki čimprej vsaj tekste, je na drugi strani to dejstvo v nemali meri pospeševalo verbalistični značaj pouka, ki danes še prevladuje na naših šolah. Bodoči učbeniki morajo biti zaradi tega opremljeni z ilustracijami in zemljevidi, kar je še posebej važno za nižje razrede srednjih šol in osnovne šole. Ministrstvo in založba bosta opravila veliko pedagoško delo, če bosta vztrajala pri tej zahtevi za opremo učbenikov.

Prva doba izdajanja učbenikov je za nami. Naloga je vse prej kot ugodno rešena. V kolikor smo učbenike sploh imeli, so zaradi premajhne naklade le delno izvršili svojo nalogo. Knjige so uporabljale tudi večerne in oficirske gimnazije, razne strokovne šole in tečaji in so bile vse kmalu razprodane.

Ministrstvo za znanost in kulturo v Beogradu je dalo iniciativo za sestavo priročnika Zgodovine narodov Jugoslavije, in sicer s pomočjo ožjega in širšega redakcijskega odbora in s pomočjo strokovnjakov z posameznih republik, od katerih bo vsak pisal zgodovino svojega lastnega naroda.

Naloga republiških ministrstev bo potem, organizirati sestavo učbenikov za osnovne šole in nižje razrede srednjih šol. Po dosedanjih izkušnjah bomo prej dobili učbenike, če pisanja ne bodo prevzeli posamezniki, temveč skupine, ki bi si razdelile delo po obdobjih in po potrebi tudi po obdobjih zgodovine posameznih naših narodov. Zaradi enotnosti učbenikov pa mora biti sodelovanje čim tesnejše. Avtorje je treba izbrati iz vrst najboljših znanstvenih in praktičnih delavcev. Konkurzi bi za enkrat, kot se je pokazalo, še ne dali zadovoljivih rezultatov.

Posebno važnost bo potrebno posvetiti pregledovanju rokopisov. Rokopise naj bi pregledovalo čim več praktičnih delavcev. Prav tako pa morajo smatrati vse zgodovinske znanstvene ustanove šolske učbenike tudi za svojo zadevo. Vsi naj bi bili pripravljeni avtorjem vedno svetovati. Dobro bi bilo, da bi pregledali že temeljni načrt, ki bi ga avtorji sestavili. Tudi strokovne komisije zgodovinarjev naj bi rokopise prediskutirale. Vse pripombe morajo avtorjem konkretno pomagati odpravljati napake in pomanjkljivosti rokopisov, nikakor pa ne dušiti prizadevnosti avtorjev, kot se je pri nas po letu 1945 večkrat zgodilo. Pripombe, ki so jih dajale sindikalne podružnice prosvetnih delavcev doslej, so se sicer omejevale prevsem na metodično in manj na ideološko stran učbenikov, dale vedno enotno sliko o pomanjkljivosti posameznih učbenikov. Na ta način bi napake odpravljali, preden bi učbeniki prišli med dijake.

Z avtorji, ki bodo poleg znanstvenih in pedagoških kvalitete čim bolj prežeti z idejami marksizma in leninizma in čim bolj povezani z našim družbenim dogajanjem ter z dobrimi organizacijskimi ukrepi pri pregledu rokopisov, bomo izpolnjevali eno od vodilnih načel našega založništva, o katerih je govoril tov. Djilas na kongresu KPJ: »Izdajanje čim bolj pravih šolskih knjig za osnovne, srednje in visoke šole.«

Jože Hanz

Slovenska zgodovinska bibliografija*

1. I. 1940—5. IV. 1941

Stanko Jug, arhivar Narodnega muzeja, je sestavil in objavil slovensko zgodovinsko bibliografijo do konca l. 1939.¹ Smrt v internaciji v Dachau je preprečila njegovo nadaljnje delo v tej smeri. Bibliografija za čas vojne in okupacije je izšla v Zgodovinskem časopisu I, 1947.² Bibliografija, ki tu sledi, izpopolnjuje vrzel do začetka vojne, to je l. 1940 in prve mesece 1941. Sestavljena je na podlagi rokopisne Slov. bibliografije dr. J. Šlebingerja v NUK-u. Gradivo je razdeljeno kronološko po letih, v okviru vsakega leta alfabetično po avtorjih. Kratice so običajne.

1940.

Andrejka Rudolf: Znameniti slovenski obrtniki (1575—1940). Lj. 1940. 24 str. 8°. P. o. iz Zbornika slov. obrti 1918—1938.

Bajuk Marko: Navje. Lj. 1940. 16 str. 8°.

Baš Franjo: O Rečici kot trgu. Maribor 1940. 66—70 str. 8°. P. o. iz ČZN 35.

Blaznik Pavel: O cehih na Slovenskem. Lj. 1940. 16 str. s slikami. 8°. P. o. iz Zbornika slov. obrti 1918—1938.

Budal Andrej: Nazori o najzapadnejših Slovencih. Lj. 1940. 2 str. 8°. P. o. iz LZ 1940.

Časopis za zgodovino in narodopisje. Maribor, 35. 1940. 8°.

Dolenjske Toplice. Zgodovinske črtice. (Sz) 1940. 16 str. 8°.

Dornik Stanko: O Sovjetski zvezi. Lj. 1940. 117 str. 8°.

* S to bibliografijo, ki se manaša — prav tako kakor bibliografija iste avtorice v prvem letniku »Zgodovinskega časopisa« — le na slovenske samostojne tiske in ne upošteva niti časopisov (razen posebnih odtisov), niti tujih publikacij, ter z ostalimi bibliografijami v prvem in tem letniku »Zgodovinskega časopisa« zaključujemo — z izjemo nekaterih delov okupatorske bibliografije, ki jih bomo objavili v prihodnjem letniku — sklenjeno serijo bibliografij za predvojno in medvojno dobo in za mejna vprašanja v času konferenc po vojni. S prihodnjim letnikom »Zgodovinskega časopisa« pa bomo začeli objavljati popolno bibliografijo slovenske zgodovine za čas od osvoboditve dalje.

Uredništvo.

¹ Stanko Jug, Bibliografija slovenske zgodovine za l. 1938 in 1939. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, XXI, 1940, str. 74—128.

² Melita Pivec-Stele, Slovenska zgodovinska bibliografija 6. IV. 1941—9. V. 1945, Zgodovinski časopis I, 1947, str. 218—221.

Furlan Tomaž: Poslednje vzmeti zgodovine. (Golnik.) 1940. 24 str. 8°.

Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, 21. Lj. 1940. 4°.

Grivec Franc: Dodatek novih znanstvenih izsledkov od l. 1938—1940 [Knezu Koclju]. Lj. 1940 (IV). 8°.

Grivec Franc: Slovenski panonski velikaši. Lj. 1940. 63—65 str. 4°. P. o. iz GMS 21.

Grivec Franc: Slovansko bogoslužje v Panoniji. Lj. 1940. 60—62 str. 4°. P. o. iz GMS 21.

Kos Milko: Salzburško posestvo Cesta na Kranjskem. Lj. 1940. 66—73 str. z nem. posn. 4°. P. o. iz GMS 21.

Kos Milko: Stanje in naloge slovenske kolonizacijske zgodovine. Lj. 1940. 26—32 str. 8°. P. o. iz ČZN 35.

Kronika slovenskih mest. Lj. 7. 1940. 4°.

Kušej Gorazd: Prestolonasledstveni red septembrske ustave. Lj. 1940. 11 str. 8°. P. o. iz Slov. Pravnika 1940.

Lah Ivan: Druga knjiga spominov. (Uredil in uvod napisal Pavel Karlin.) Z avtorjevim portretom Mirka Šubica. Lj. 1940. 191 str. 8°.

Ložar Rajko: Ostanki bronaste konjske statue s Trojan. (Prispevek k poznanju monumentalne rimske bronaste plastike.) Zagreb 1940. 353—367 str. z 9 slik. 4°. P. o. iz »Serta Hoffilleriana«.

Mal Josip: Odklonjena podložniška prisega hrvatskih stanov l. 1814. Zagreb 1940. 513—525 str. 4°. P. o. iz »Serta Hoffilleriana«.

Mal Josip: Slovenske mitološke starine. Donesek o sledovih poganstva med Slovenci. Lj. 1940. 37 str. z nem. posn. 4°. P. o. iz GMS 21.

Mravljak Josip: Kmetški uporji na Slovenskem. (Popravljen in dopolnjen ponatis iz »Večernika«.) Maribor 1940. 93 str. 8°.

Napad Italije na Grčijo. Diplomatske listine. Atene. Izd. kr. zunanje ministrstvo. Lj. 1940. 93 str. 8°.

Nekaj dokumentov iz francoske rumene knjige 1938—1939. Lj. 1940. 64 str. 8°.

Petré France: Zahteva po »Kraljevini Sloveniji« l. 1848 v praških dokumentih. Lj. 1940. 38—59 str. z nem. posn. 8°. P. o. iz GMS 21.

Pivec-Stelè Melitta: Stanje slovenske historične bibliografije. (Referat na zborovanju slovenskih zgodovinarjev 16. decembra 1939.) Maribor 1940. 207—210 str. 8°. P. o. iz ČZN 34.

Pivec-Stelè Melitta: Starejši ženski samostani v Sloveniji. Lj. 1940. 151—157 str. s slik. 4°. P. o. iz »Kronike« 1940.

Polec Janko: Ob dvajsetletnici slovenske univerze. Lj. 1940. 179—185 str. 8°. P. o. iz »Časa« 39.

Prijatelj Ivan: Kulturna in politična zgodovina Slovencev 1848—1895. Uredil Anton Ocvirk. V. Mladostenci. Obdobje romantičnega realizma (1868—1881). I. del. Lj. 1940. 219 str. 8°.

Roš Boštjan: Moji mladostni spomini. Uvod napisal Niko Župančič. Lj. 1940. 31—92 str. s slik. 8°. P. o. iz »Etmologa« 13.

Rus Jože: Od ceha do združenja. Spomeniki zgodovine ljubljanskega krojaštva. Lj. 1940. 24 str. s slik. 8°. P. o. iz Zbornika slov. obrti 1918—1958.

Smodič Anton: Nove latenske najdbe na Dravskem polju. Maribor 1940. 25 str. z 9 slik., nem. posn. in 2 pril. 8°. P. o. iz ČZN 35.

Stelè France: Ptujška gora. Celje 1940. 131 str. z 29 slik. 8°.

Urankar Pavle: Zgodovina trga Motnika in okraja. Lj. 1940. 140 str. in zemljevid »Katastralne občine Motnik«. 8°.

Urbanč Anton: Slov. bratovščina sv. Hieronima v Vidmu iz l. 1452. (Confraternitas di S. Gerolamo degli Schiavoni). Najstarejša listina zavarovalno-pravne zgodovine Slovencev. Lj. 1940. 24 str. 8°. P. o. iz Glasnika Udruženja aktuarov kr. Jugoslavije 4.

Vahen Damjan: Brdo. Kratek pregled zgodovine gradu in gospoščine. Lj. 1940. 53 l. fo.

Vošnjak Bogumil: Jugoslovenski odbor v Londonu. Ob 25-letnici nastanka. Lj. 1940. 51 str. s slik. 8°. (Dbv K 2.)

Wendel Herman: Marseljeza. Lj. 1940. 120 str. 8°.

1941.

Binter Bogdan: Pregled ruske zgodovine. Lj. 1941. 116 str. 8°. (Pogledi 6/8.)

Deset let Podpornega društva za gluhonemo mladino. 1930 do 1940. (Sestavil Vilko Mazi.) Lj. 1941. 48 str. 8°.

Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo. Lj. 22. 1—2. 1941. 4°.

Koš Milko: Slovenske prisege loških in blejskih kmetov iz prve polovice 17. stoletja. Lj. 1941. 71—74 str. 4°. P. o. iz GMS 22.

Koš Milko: »Tri velike znote« o Cirilu, Metodu in Koclju. Lj. 1941. 68—70 str. 4°. P. o. iz GMS 22.

Kušej Gorazd: Jozu Jurkoviču v spomin. Lj. 1941. XIV str. 8°. Pomatis iz ZZRJF 17.

Ložar Rajko: Študije o ljubljanski keramiki. Lj. 1941. 55 str. s slik. in nem. posn. 4°. P. o. iz GMS 22.

Mal Josip: Rota-staroslovenska prisega. Lj. 1941. 58—64 str. z nem. posn. 4°. P. o. iz GMS 22.

Mikuž Metod: Vrsta stiških opatov. (Doneski k zgodovini stiške opatije.) Inavg. disert. Lj. 1941. 100 str. 8°.

Mlakar Ladislav: Kazalo h Grudnovi in Malovi Zgodovini slovenskega naroda. Celje 1941. 128 str. 8°.

Poderžaj J. J.: Misterija Tufverson. I. knj. Hauptmann je bil nedolžen, Po angl. rokopisu za slov. izdajo priredil M. Matelič. Lj. 1941. 292 str. 8°.

Saria Balduin: Emona ni bila vojaški tabor? Lj. 1941. 55—57 str. z nem. posn. 4°. P. o. iz GMS 22.

Saria Balduin: Novi napisi s Kranjskega. Lj. 1941. 36—43 str. s 6 slik. in nem. posn. 4°. P. o. iz GMS 22.

Schmid Walter: Emona ni bila vojaški tabor. Lj. 1941. 44—54 str. s 6 slik. in nem. posn. 4°. P. o. iz GMS 22.

Skubic Anton in Trdan Franc: Nova Štifta, Marijina božja pot na Dolenjskem. Zgodovina in molitvenik. Na Rocnu 1941. 194 str. 8°.

Vahen Damjan: Ljubljana. Zgodovinski oris. (Razširjen in izpopolnjen p. o. iz »Zadruharja«.) Lj. 1941. 238 str. s slik. 8°.

Število zgodovinskih publikacij obravnavane dobe, ok. 50, ni posebno visoko: nekaj monografij, nekaj memoarov, precej separatov iz naših revij. (Članki iz časnikov niso navedeni, ker pretežno služijo le razširjenju že drugod dognanih izsledkov.) V tej običajni sliki naše predvojne zgodovinske bibliografije se pa, po nekaterih knjigah, že pozna senca prihajajoče vojne.

Dr. Melitta Pivec-Stelè

Bibliografija o problemu Julijske krajine in Trsta

1942—1947

Problem Julijske krajine in Trsta je bil mnogo diskutiran že v času pretekle vojne, po vojni je pa postal za nekaj časa centralno aktualno vprašanje mednarodne politike. V zvezi s tem je nastala o tem problemu obsežna literatura v različnih jezikih, ki ima deloma trajen pomen, saj je na eni strani pripomogla k spoznavanju in raziskavanju te pokrajine, na drugi strani tvori pa dragocen pripomoček za študij zgodovine borbe zanjo v preteklih letih in za oceno mirovne pogodbe in stanja po njej. Zaradi obsežnosti te literature in načina njenega nastajanja pa nima danes nihče več pregleda nad vsemi publikacijami in zato je njena bibliografija nujno potrebna. Prvi bibliografski poskus predstavlja S. Hešičev »Pregled nove književnosti o naših mejnih vprašanjih« (Geografski vestnik XVIII, Lj. 1946, str. 187—195), ki je koristen, a napisan še sredi borbe in obsega le literaturo, ki je bila avtorju tedaj dostopna in znana, kar tudi sam poudarja. »Naša bibliografija« J. Mihovičovića (Istarski Zbornik 1949, Zagreb 1949, str. 242—50) se ne omejuje samo na to razdobje, je sicer koristna, a predstavlja le izbor brez težnje za izčrpnostjo in sistematičnostjo. Bibliografske publikacije za to razdobje, ki so izšle v Jugoslaviji, imajo za ta problem tudi nekaj pomena, a one so vse časovno ali lokalno omejene, nekatere od njih razen tega tudi niso dobre, tako da te bibliografske publikacije v celoti dajejo le fragmente naše literature o problemu.¹

¹ Gradivo za bibliografijo slovenskega osvobodilnega tiska, Slovenski zbornik 1945, Lj. 1945, str. 659—96. — Slovenska bibliografija 1945—1947, izdala Narodna in univerzitetna knjižnica, Lj. 1948. — Bibliografija knjiga, tiskanih v N. R. Hrvatskoj za godinu 1945 i 1946, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1948. — Bibliografija rasprava, članaka i

Izčrpnješa je bibliografija v tržaški reviji »Tržaška bibliografija«, ki obsega vse tiske na Tržaškem ozemlju in deloma na ozemlju bivše cone A v času od 1. maja 1945 do 30. septembra 1947, a tudi dela v zvezi s Trstom in Julijsko krajino, ki so izšla v istem času drugod, ima pa seveda pri vsej svoji pomembnosti in koristnosti še vrzeli in pomanjkljivosti.²

Ko sem to svoje delo v rokopisu zaključil, mi je postala dostopna bibliografija o istem problemu, ki jo je objavil geograf univerze v Firenci Bruno Nice³. Njegova bibliografija se v principu omejuje na leta 1945—47, čeprav v praksi včasih prekorači to mejo v obeh smereh, hoče zajeti vso literaturo in obsega 84 številk. Njegovo delo sem uporabil za nekaj dopolnitev zlasti o italijanskih publikacijah, vendar pa avtor obseže krajše časovno razdobje in tudi za to razdobje je pri njem tudi brez ozira na neko nujno subjektivnost izbora — n. pr. člankov iz revij — precej vrzeli in to ne le pri navajanju jugoslovanskih publikacij.

Ko objavljam to svojo bibliografijo o tem problemu, se zavedam, da tudi ona ni brez vrzeli, ki so danes še nujne pri vsakem delu te vrste, vendar pa upam, da bom z njo bistveno pripomogel k pregledu celotne literature o tem vprašanju.

Bibliografija obsega objave o problemu Julijske krajine, vključuje zato tudi nekaj objav, ki so s tem problemom v najožji zvezi (italijansko-jugoslovanski odnosi, italijanski okupatorski režim, nekaj del o Dalmaciji), ne pa tistih publikacij o kakršnem koli predmetu v Julijski krajini, ki z njenim problemom niso niti v direktni niti v indirektni zvezi. Časovno ona vključuje razdobje same vojne, ki tvori v tem oziru s povojno dobo eno samo celoto, začenja praktično z letom 1942, ko so izšle prve meni znane publikacije, medtem ko so od starejših del upoštevana le ona, ki so bila v tem razdobju ponatisnjena; zaključuje s septembrom 1947, ko je stopila mirovna pogodba z Italijo v veljavo; iz temu terminu neposredno sledečih mesecev sem vključil le nekaj knjižnih objav in prevodov govorov in izjav, govorenih oz. podanih že prej. Publikacij, ki govore o stanju, kakršno je nastalo po sklenitvi pogodb, nisem vključil. Ker je problem Julijske krajine aktualen pod perspektivo, da bo os izgubila vojno, sem izločil maloštevilne nemške,

---

književnih radova u časopisima N. R. Hrvatske za godinu 1945 i 1946, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1948. — Bibliografija Srbije 1947. Izdanje Ureda za informacije pri Predsedništvu vlade N. R. Srbije, [Beograd] 1948. — Gradja za bibliografiju o narodnooslobodilačkoj borbi (knjige, brošure, listovi, časopisi, bilteni). Izdanje Direkcije za informacije pri vladi FNRJ. (Stampano kao rukopis [Beograd 1948] slabo!) — Jugoslovenska bibliografija 1945. Jugoslovenska knjiga, Beograd 1947.

² Tržaška bibliografija. Bibliografsko-informativna revija. Izdaja Narodna in študijska knjižnica v Trstu, 1948, leto I, štev. 1 (od maja 1945 do septembra 1947).

³ Bruno Nice, La questione della Venezia Giulia nella letteratura di un triennio (1945—47). L'Universo, rivista dell'Istituto Geografico Militare, XXIX, Firenze 1949, No 1, Gennaio—Febbraio 1949, str. 29—41.

fašistične, ustaške in od okupatorja kontrolirane publikacije, kar spada vse v okupatorsko bibliografijo in bibliografijo okupiranega ozemlja, vključil pa vse publikacije, napisane pod perspektivo poraza osi, ne glede na njihovo tendenco. Bibliografija neče vključiti samo znanstvene literature, ampak služiti tudi kot gradivo za politično zgodovino problema; zato so vključena dela, interesantna s političnega vidika, čeprav za resno diskusijo popolnoma nevzdržna. Od uradnih dokumentov so vključeni le tisti, ki o problemu nekaj trdijo in dokazujejo, n. pr. govori predstavnikov in memorandumā, ne pa n. pr. teksti pogodb. V snovnem oziru nisem upošteval samo samostojnih knjižnih publikacij, ampak tudi članke v zbornikih in revijah; vem, da je zaradi tega bibliografija prav posebej nepopolna in izbor do neke meje subjektiven, a nekatere publikacije v revijah so tako važne in povezane s knjižnimi, da bi predstavljalo večjo škodo za cilj bibliografije, če bi jih izločil. Časnikov seveda nisem mogel upoštevati, prav tako ne netiskanih virov (omenjenih je le nekaj ciklostiranih izdaj, ki so v najožji zvezi s tiskanimi), saj ni bil moj namen dati pregled vseh virov za zgodovino problema. Stremel sem za tem, da dobim vsako publikacijo v roke, da zberem potrebne bibliografske podatke in da v kratki beležki označim njen značaj in vsebino, kar seveda ne predstavlja izčrpnih ocen publikacije; redke publikacije, ki jih poznam le iz bibliografij, so označene z zvezdico in nimajo beležk, na nekatere druge opozarjam v beležkah k delom, ki jih omenjajo. Upam, da bo bibliografija o tem za nas tako vitalnem problemu v tej obliki uporabna in da bo mogoče vrzeli naknadno izpopolniti v zvezi z nadaljevanji bibliografije, ki bodo obsegala razdobje po septembru 1947, ko že izhajajo nova dela o tem problemu.

Bibliografije so navadno urejene po alfabetskem sistemu. V tem primeru bi pa alfabetska razporeditev ne bila primerna iz več razlogov: anonimna in kolektivna dela, ki so izšla v več jezikih, bi se pojavljala v bibliografiji na različnih mestih ali bi bilo pa potrebno z beležkami opozarjati na drugo mesto; skupine del, ki tvorijo organsko celoto, n. pr. memorandumi in njihovi ameksi, bi ne bile zbrane na istem mestu; pri taki seriji publikacij, ki so izhajale tekom 6 let v menjajočih se političnih situacijah in bile pisane z različnih vidikov, bi alfabetska razporeditev zbrisala historično linijo razvoja borbe, ki jo je v teh publikacijah sicer mogoče najti. Zato sem razdelil publikacije po kronološkem kriteriju v tri skupine, pri vsaki skupini ločil publikacije po pripadnosti avtorjev oz. izdajateljev v več podskupin in pri vsaki od teh povedal v podnaslovu, po kakšnem kriteriju so publikacije razvrščene. Da pa omogočim hitro uporabo bibliografije, sem dodal na koncu register avtorjev, anonimnih in kolektivnih publikacij v alfabetskem redu.

Jasno je, da odgovora na vprašanje o zgodovinskem razvoju tega problema ne smemo iskati samo v knjigah in revijah in člankih. Napačno bi bilo tudi sklepati iz samega števila publikacij na intenzivnost interesa na tem vprašanju; tako se je n. pr. narodnoosvo-

bodilno gibanje jugoslovanskih narodov dolgo časa moralo boriti drugače in ne z izdajanjem knjig in revij in v času najtežje borbe z okupatorjem zanj tudi ni bilo oportuno postavljati v ospredje diskusije o mejah. Vendar pa mislim, da je že iz tega pregleda mogoče videti, da se začne sistematično delo tudi na tem polju takoj, ko so bili dani prvi pogoji, medtem ko so delo in rezultati jugoslovanske emigracije tudi v tem oziru bedni, interes naših izseljencev živ, italijanski emigranti v Ameriki agilni, ameriška in angleška javnost pa — z redkimi izjemami — do naših zahtev nerazpoložena. V letu 1945 in 1946 je nastala nato o našem problemu obsežna literatura pri nas, v Italiji in do neke mere tudi drugod; čitatelj si more sam ustvariti sodbo o tej literaturi, o delu, ki ga vsebuje, o njenem značaju in o utemeljenosti argumentov in stališč, ki jih je zastopala ena in druga stran.

Zahvaljujem se vsem, ki so mi pomagali pri mojem delu, zlasti pa Institutu za narodnostna vprašanja pri univerzi v Ljubljani, Muzeju narodne osvoboditve v Ljubljani, Institutu za mednarodno politiko in gospodarstvo v Beogradu in Narodni in študijski knjižnici v Trstu.

A. Do maja 1945

I. Publikacije jugoslovanskega narodnoosvobodilnega gibanja (v kronološkem in vsebinskem redu)

1. Pavle Vilhar: **O slovenskih mejah.** 1945. Izdala Agitacijsko-propagandistična komisija pri Centralnem komitetu Komunistične partije Slovenije. »Primorski ponatis«. 22 str. 8°.

Pravi avtor te brošure je Lovro Kuhar (Prežihov Voranc), napisal jo je še 1942 pred svojo aretacijo in od nje obstoje poleg tu omenjene tiskane še štiri ciklostirane izdaje. Brošura se načelno izjavlja za združitev Slovencev na podlagi etničnega principa in sicer v tem smislu, da pripadajo mesta podeželju in da se ne priznavajo rezultati potujčevanja v dobi imperializma.

2. Josip Smodlaka: **O razgraničenju Jugoslavije s Italijom.** »Nova Jugoslavija«, 7—10, junij—julij 1944. 4°.

— Split 1945. 91 str. 16°.

—: **O razmejitvi med Jugoslavijo in Italijo.** Prevedeno iz »Nove Jugoslavije« št. 7—10, junij—julij. [Slovensko osvobojeno ozemlje] 1944. 24 str. 8°.

—: **The Yugoslav-Italian Frontier Question.** Royal Yugoslav Government Information Department. Reprint. [London 1944.] 12 str. 4°.

—: **Delimitacion de Fronteras entre Yugoslavia e Italia.** Por el —. Punta Arenas. Chile (marec 1945). 20 str. 8°.

V tem članku daje tedanji poverjenik za zunanje zadeve NKOJ-a kratek diplomatski historiat vprašanja, polemizira nato proti mnenjem G. Salveminija (štev. 40 te bibliografije) in trem izjavam grofa C. Sforze, ki mi ob sestavljanju te bibliografije niso bile pristopne, ter zastopa tezo, da se mora izvršiti bodoča razmejitev na podlagi etnične meje med Slovenci in Italijani, ob istočasni zaščiti italijanskih manjšin v Jugoslaviji, med drugim tudi z municipalno avtonomije Trsta in Reke. Prim. tudi štev. 4 te bibliografije.

3. **Tito: Tudje nečemo, ali svoje ne damo.** Govor maršala Tita prilikom proslave dvogodišnjice osnivanja Prve dalmatinske udarne brigade 12 septembra 1944. Nova Jugoslavija br. 13—14, oktober 1944. Str. 1—3. 4°.

—: **Naši bratje v Istri, Slovenskem Primorju in na Koroškem bodo osvobojeni in združeni v novi domovini.** Tiskala Partizanska tiskarna [1944]. 6 str. 8°.

—: **Dei diritti e dei confini della nuova Jugoslavia federativa e democratica.** Discorso del Maresciallo Tito. Edizione dell'Ufficio politico dell'unità italiane nell'NOV in PO Slovenija (nell'Esercito di Liberazione Nazionale di Slovenia). Stampato nella Tipografia »Triglav« [1944]. 8 str. 8°.

Znameniti prvi govor maršala Tita o vprašanju naših meja; tu navajam poleg ene od obeh prvih srbohrvatskih le eno slovensko in eno italijansko izdajo, ki pa ne objavljata v celoti tega govora, ki je bil tiskan še v mnogih brošurah in je ponatisnjen v »Borbi za oslobodjenje Jugoslavije« (štev. 5 te bibliografije).

4. **Јосип Сподлака: О разграничењу Југославије с Италијом.** 6. Издање Нове Југославије. Београд 1944. 71 str. 8°.

—: **Was ist mit Triest?** (Zürich) 1945. Literaturvertrieb der Partei der Arbeit. 89 str. 8°.

Publikacija vsebuje dva dela: ponatis članka pod istim naslovom iz Nove Jugoslavije (štev. 2 te bibliografije) in razpravo »Narodno pravo Južnih Slovena i italijanski nacionalizam« (datirano v brošuri »juni 1944«, a napisano kasneje, ker citira v njej še kasnejše izjave), kjer avtor polemizira proti izjavam G. Salveminija v newyorškem New Free World oz. priloženi Round Table No. 20 (štev. 65 te bibliografije), manifestu nekaterih ameriških Italijanov v Life od 12. junija 1944 (štev. 44 te bibliografije), predavanju grofa C. Sforze v Rimu 20. avgusta 1944, predavanju B. Croceja v Rimu 21. septembra 1944 in članku R. Pacciardija v La Voce Repubblicana 7. septembra 1944 (te izjave mi ob sestavljanju bibliografije niso bile dostopne), in daje zanimive podatke zlasti iz diplomatske zgodovine. Nemška izdaja vsebuje (na uvodnem mestu) kratko biografijo maršala Tita, nato pa prevod obeh razprav J. Smodlake.

5. **Јосип Броз-Тито: Борба за ослобођење Југославије.** Чланци и говори из народно-ослободилачке борбе 1941—1944. Издавачка књижара »Култура«, Београд 1944. 261 str., z avtorjevo sliko v prilogi. 8°.

—: **Борба за ослобођење Југославије 1941—1945.** (Београд), Култура 1947. 304 str., z avtorjevo sliko v prilogi. 8°.

—: **Borba za osvoboditev Jugoslavije.** Članki in govori iz narodnoosvobodilne borbe 1941—1945. Slovenska izdaja. Beograd, Državna založba Jugoslavije 1945. 270 str., z avtorjevo sliko v prilogi. 8°.

Od te knjige maršala Tita, kjer so objavljene tudi izjave o Julijski krajini, navajam prvo srbsko izdajo (obsega dobo do 13. novembra 1944), zadnjo srbsko izdajo (obsega dobo do 9. maja 1945 in dopolnjuje prvo izdajo za starejšo dobo s pozneje ugotovljenimi teksti) in slovensko izdajo (prevedeno iz prve hrvatske, ki je popolnejša od prve srbske in dopolnjena za čas od 13. novembra 1944 do 9. maja 1945 s teksti, ki niso vsi isti kakor v zadnji srbski izdaji). V pripombah na koncu vseh izdaj je navedeno, kdaj in kje so bile podane izjave in napisani članki in kdaj in kje so bili prvič objavljeni.

6. **Edvard Kardelj: Pot nove Jugoslavije.** Članki in govori iz narodnoosvobodilne borbe 1941—1945. Ljubljana, Državna založba Slovenije 1946. 544 str., z avtorjevo sliko v prilogi. 8°.

—: **Пут нове Југославије.** Чланци и говори из народно-ослободилачке борбе 1941—1945. Београд—Загреб, Култура 1946. 570 str., z avtorjevo sliko v prilogi. 8°.

V tej knjigi (slovenska izdaja ima nekaj več člankov) so ponatisnjeni tudi članki in govori o Julijski krajini, seveda le do konca 1945; v opombah na koncu knjige je navedeno, kje in kdaj so bili prvič tiskani.

7. **The Liberation of the Yugoslav Littoral.** Published by the United Committee of South Slavs in London, 1945. 32 str. + 1 karta v prilogi. 8°.

Ta publikacija, ki je izšla v začetku 1945, vsebuje predgovor A. J. P. Taylorja (*The Frontiers of Italy and Yugoslavia*) in članke Fr. Zwitterja (*Slovenes and Italians*, napisano v partizanskih februarja 1944), J. Smodlake (*Frontier Adjustments between Yugoslavia and Italy*, isto kakor številka 2 te bibliografije) in M. S. Petrovića (*A Problem of Conscience*).

8. **Les revendications yougoslaves envers l'Italie.** Légation de Yougoslavie, documentation yougoslave no 5. Berne, le 1er mars 1945. 8°.

Kratek, dober, informativen pregled problema; ponatis izjave maršala Alexandra od 27. februarja 1945.

9. **Stanko Peterin: Il nuovo potere popolare e la minoranza nazionale italiana.** Edizioni del »Nostro Avvenire«, Stamparia »Tri-
lof« 1945. 21 str. 8°.

Avtor, tedaj javni tožilec za Slovensko Primorje, govori v tej brošuri, napisani še pred majem 1945, o položaju italijanske manjšine v okviru nove organizacije ljudske oblasti.

10. **Leto borb ob Soči.** September 1943—1944. Izdal Propagandni odsek IX. korpusa NOV in POJ. Izdelala CVTDK »Tone«.

Tiskala tiskarna »Slovenija«. [1945.] Ciklostil, 90 str. + 3 slike v prilogah. 4°.

Ta zbornik, sestavljen iz prispevkov raznih avtorjev (Jože Vilfan, Lado Ambrožič in dr.) in izdan v času borb, predstavlja prvi poskus prikazati v celoti partizansko borbo na Primorskem.

11. **Eno leto IX. korpusa.** CVT DK Tone. Izdal Propagandni odsek IX. korpusa NOV in POJ 1945. Ciklostil, 90 str. z 1 sliko, 2 tabelama in 1 diagramom v prilogah. 8°.

Ta zbornik, ki mu je predgovor datiran z novim letom 1945, predstavlja drugi poskus prikazati v celoti borbo na Primorskem.

12. **Šime Balen: Istra u narodno-oslobodilačkoj borbi.** [Split], izdanje »Vjesnika« 1945. 24 str. 8°.

—: **Istra v narodno-osvobodilni borbi.** 1945. Tehnika Štaba baze Jugoslovanske Armade Bari. Ciklostil, 24 str. 8°.

Zelo kratek pregled, napisan še v času borb.

13. **Istra u narodno-oslobodilačkoj borbi.** Propagandno odjeljenje komande Jugoslovanske mornarice. (1945.) 64 str. 8°.

Brošura, tiskana še med vojno, vsebuje članke: Josip Smodlaka, Narodno pravo Južnih Slavena i talijanski nacionalizam (ponatis iz brošure štev. 4 te bibliografije); Š. Balen, Istra u Narodno-oslobodilačkoj borbi (ponatis iz štev. 12 te bibliografije); M. Marinko, Oslobodilačka borba u Slovenskom Primorju (specifične poteze te borbe).

14. **Саопштења бр. 1—6 о злочинима италијанских и немачких окупатора.** Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача. Демократска Федеративна Југославија. Београд 1944. 120 стр. 8°.

Саопштења бр. 7—33 о злочинима окупатора и њихових помагача. Демократска Федеративна Југославија. Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача. Државна штампарија. Београд 1945. Str. 121—400. 8°.

Саопштења бр. 34—53 о злочинима окупатора и њихових помагача. Демократска Федеративна Југославија. Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача. Државна штампарија. Београд 1945. Str. 401—632. 8°.

Саопштења бр. 66—93 о злочинима окупатора и њихових помагача. Федеративна Народна Република Југославија. Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача. Државна штампарија. Београд 1946. Str. 633 до 859. 8°.

Ta serija publikacij Državne komisije za ugotovitev zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev (obvestila štev. 54—65 niso izšla v tisku, kakor je razvidno iz sklenjene paginacije) vsebuje — kljub nekaterim napakam v podrobnostih — zelo važne podatke o okupatorskem režimu ne samo za vse od Italijanov okupirane pokrajine stare Jugoslavije, ampak tudi za Julijsko krajino in to od 1918 dalje.

15. **Dokumenti o zločinima talijanskog okupatora.** Zemaljska komisija Hrvatske za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača. Šibenik 1945. 125 str. + 1 list popravkov. 8°.

Nekaj dokumentov iz Dalmacije; citirani originalni teksti (značilna mesta), zraven hrvatski prevodi, dodan komentar, predgovor datiran iz Šibenika aprila 1945.

II. Publikacije naših izseljencev

(v kronološkem redu)

16. **Josip Mohorovicic: Yugoslav Population Under Italy,** Yugoslavia, Vol. I, No. 2, November 14, 1942, Ridgefield, Conn., str. 3, 8. 4°.

Članek se zavzema za priključitev teh Jugoslovamov Jugoslaviji; nastal je ob priliki pisma grofa Sforze (ki govori o persekucijah italijanskega režima proti antifašističnemu gibanju, ne da bi omenil, da gre pri tem za Hrvate in Slovence), vsebuje citate zanimive, meni sicer nedostopne izjave Guglielma Ferrera in je bil prvotno namenjen za New York Times, ki ga ni objavil.

17. **Italy's Peace Drive,** Yugoslavia, Vol. II, No. 5, April 26, 1943, Ridgefield, Conn., str. 8, 4°.

Ponatis članka M. W. Fodora iz Chicago Sun od 30. marca 1943, ki zahteva, da Italija odstopi jugoslovanske pokrajine, anektirane po prejšnji vojni.

18. **The Problem of Trieste,** Yugoslavia, Vol. II, No. 5, April 26, 1943, Ridgefield, Conn., str. 4, 4°.

Polemika proti članku Luigija Sturza v Foreign Affairs od aprila 1943, kjer je — po navedbah polemika — Sturzo pripravljen na odstop Zadra Jugoslaviji in na diskusijo o Reki, a na nikako večjo spremembo (prim. šte. 29 te bibliografije).

19. **L. R. Bester: Letter to Mr. Maestro,** Yugoslavia, Vol. II, No. 7, August 6, 1943, Ridgefield, Conn., str. 2—3, 4°.

Polemika o vprašanju Julijske Krajine proti pismu, objavljenem v prejšnji (meni nepristopni) številki iste revije.

20. **Louis Adamic: A Telegram to President Roosevelt,** Yugoslavia, Vol. II, No. 7, August 6, 1943, Ridgefield, Conn., str. 12, 4°.

— The Bulletin of the United Committee of South-Slavic Americans, Vol. I, No. 1, September 7, 1943, New York, str. 6. 4°.

Telegram, poslan 26. julija 1943, na dan po padcu Mussolinija, opozarja na problem jugoslovanskega ozemlja pod Italijo, ki mora po vojni pripasti; bodoči jugoslovanski demokratični federativni državi.

21. **Louis Adamic: My Native Land.** By —. Book Find Club, New York. By arrangement with Harper & Brothera (1943), VI + 506 str. 8°.

V tej knjigi, ki je odigrala tako važno vlogo pri razširjanju resnice o borbi proti okupatorjem in o narodnoosvobodilnem gibanju v Jugoslaviji, je kot »Appendix II« objavljena študija »The problem of Trieste, By Ivan Tschok« (str. 484—504, prim. štev. 30 te bibliografije).

22. **The Italo-Yugoslav Frontier.** Articles by Ivor Thomas, M. P., and Mato Vučetić. Introduction by Louis Adamic. July 1944. Published by Slovenian American National Council, Chicago, Illinois, USA, 8 str. 8°.

Brošura vsebuje ponatis članka laburističnega poslanca I. Thomasa v londonski reviji Free Europe 7. aprila 1944 (članek mi ob sestavljanju bibliografije ni dostopen; iz brošure sledi, da je avtor že prej pisal o tem vprašanju v Evening Standard in v Contemporary Review), ki se zavzema za delitev Julijske Krajine v jugoslovanski, italijanski in internacionalizirani del s Trstom, ponatis članka M. Vučetića iz iste revije od 21. aprila 1944, ki se zavzema za priključitev Julijske krajine Jugoslaviji, in uvod, kjer se Louis Adamič zavzema za Vučetićevo stališče.

23. **Yugoslavia and Italy** by J. B. Tito, Josip Smodlaka, Fran Barbarich [!]. Edited, with a Foreword by Louis Adamic. The United Committee of South-Slavic Americans, New York, N. Y. [1944], 31 str. 8°.

Vsebina: Adamičev predgovor, datiran 1. oktobra 1944; izjava maršala Tita od 12. septembra 1944 (prim. štev. 3 te bibliografije) in njen odmev po New York Times; članek J. Smodlake (štev. 2 te bibliografije); skrajšan ponatis članka F. Barbalića v Slavonic & East European Review, London, julij 1936.

24. **Drago Marušič, Prospecta for 1945.** by —. Slovenian American National Council, Chicago, Illinois [1945], 16 str. 8°.

V tej publikaciji, ki prav za prav nima skupnega naslova, je objavljena poleg že omenjenega Marušičevega članka (ponatis iz Labor Monthly, London) diskusija o problemu Trsta 5. decembra 1944 v British and Central European Chamber of Commerce, ki so se je udeležili Drago Marušič, J. Koce in A. J. P. Taylor (ponatis iz Central European Trade Review, Jan. 1945), obstoja torej iz ponatsov dveh publikacij, ki mi pri sestavi te bibliografije ništa bili dostopni.

III. Publikacije jugoslovanskih emigrantov

(v kronološkem redu)

25. **Ethnography of the North-West Frontier of Yugoslavia with Germany on the North, and Italy on the West.** [London 1942.] 16 str. + 15 listov kart + ena karta v prilogi. Fol.

Uvod te publikacije, ki so pri njej očitvidno sodelovali emigranti okrog tedanje jugoslovanske vlade v Londonu, je podpisal G. M. S. Leader (nekdaj pri rudniku v Mežici), sestavljen pa je na nekoliko

paradoksen način v glavnem iz angleških citatov o slovenski zgodovini in o etničnem stanju v Julijski krajini in na Koroškem; reproducirane karte različne provenience naj bi dale sliko o etničnem stanju v teh dveh pokrajinah, izbrane pa so karte, ki so tako zelo netočne in sicer skoraj izključno v našo škodo, da si čitatelj iz reproduciranih kart in iz karte v prilogi, ki jih nekako resumira, ne more ustvariti jasne slike in da je celotni vtis za nas mnogo bolj škodljiv kakor koristen.

26. **Boris Furlan: Persecution and Denationalization of Slovenes and Croats by the Italians and Germans.** Address by — at the Slovene National Hall, Holmes Avenue, Cleveland, Ohio, March 8, 1942 (Cleveland, Ohio, 1942), 11 str. 8°.
- Zelo kratka skica o nacionalnem preganjanju v Italiji in na Koroškem.
27. **Joseph Clissold: The Slovenes Want to Live.** By —. Published by the Yugoslav Information Center, New York [1942], 48 str. 8°.
- Skica slovenske zgodovine in prvega razdobja okupacije, v podrobnostih precej mapak, a v celoti se je avtor odločno zavzel za združitev vsega slovenskega ozemlja v Sloveniji in Jugoslaviji; njegova brošura je v kričecem nesoglasju s kasnejšo in — kakor mi je mogoče trditi danes v razliki od domnev g. Salveminija (štev. 133 te bibliografije) — tudi s tedanjo uradno britansko politiko in ima pač samo propaganden značaj (avtor je bil prej ataše konzulata v Zagrebu).
28. **Ivan M. Čok: Memorandum of the Committee of the Yugoslavs from Italy about the Yugoslavs, that is Slovenes and Croats, under Italy, and their aspirations and claims.** Presented by —, acting as President (New York 1942). 10 str., karta v prilogi. 4°.
- Maló stvarna deklaracija, v zaključku poudarjanje, da je njen avtor pooblaščen, da govori v imenu Slovencev in Hrvatov iz Italije.
29. **Ivan M. Tchok: Italy After Mussolini.** By —, Yugoslavia, Vol. II, No. 5, April 26, 1943. Ridgefield, Conn., str. 1—2. 4°.
- Polemika proti članku znanega italijanskega politika Partito Popolare Luigia Sturze v Foreign Affairs od aprila 1943, kjer se Sturzo v polemiki s Stephen King-Hallom v Picture Post in Wickhamom Steedom zavzema za teritorialno integriteto Italije; omenjeni članki mi ob sestavljanju bibliografije niso bili dostopni.
30. **Ivan M. Tchok: The Problem of Trieste.** By —, (Chicago, Illinois 1943). IV + 24 str. 8°.
- : **El problema de Trieste.** Traducido de la version original inglesa, publicada en el Apéndice II del libro *My native Land* (Mi Tierra Natal) del escritor esloveno norteamericano Louis Adamić (Harper & Brothers, New York and London, 1943) per Natalio Brzović R. — Imprenta Jugoslava. Punta Arenas. — Chile. [1945]. 30 str. 8°.
- Ta brošura, tiskana v angleščini tudi kot dodatek L. Adamičevi knjigi »My Native Land« (štev. 21 te bibliografije), se zavzema za priključitev Trsta Jugoslaviji, daje pa precej nesistematičen pregled vsega problema.

31. **Francis Gabrovšek: Yugoslavia's Frontiers with Italy.** (:Trieste and its hinterland:) By —. Published by Yugoslav Information Center, New York, N. Y. [1943]. 67 str. 8°.

Kompilacija prejšnje literature za razne strani problema; hoteno nejasna in netočna slika za dobo po aprilu 1941; brošura izraža mnenje nekaterih krogov emigrantske vlade.

32. **The Yugoslav-Italian Frontier.** (:Trieste and Hinterland:) — (:With a foreword by John Parker, M. P.): — (:Yugoslav Documents No. 3.): Published by the Yugoslav Government Information Department, London (1943), 56 str. 8°.

Publikacija jugoslovanske emigrantske vlade; v argumentaciji je več netočnosti, prikazovanje stanja po 1941 je hoteno nejasno; predgovor priporoča samo ponovno preštudiranje problema in revizijo meje.

33. **A. E. Moodie: Slovenia, an Area of Strain.** By —. (:Yugoslav Documents No. 4:) London 1943. 24 str. 8°.

Predavanje dr. A. E. Moodie-ja v Le Play Society 1. junija 1943, kjer je historično in geografsko prikazana teza o Sloveniji kot »zemlji napetosti« na za Slovence simpatičen način, in dodatna politična izvajanja predsedujočega dr. M. Kreka, kjer je seveda doba po 1941 le omenjena in to na hote netočen način.

34. **Pero Digović: La Dalmatie et les problèmes de l'Adriatique.** Lettre-préface Ivan Meštrović. Lausanne. Librairie de l'Université — F. Rouge & Cie S. A. 1944. 573 str., 5 kart in slik v prilogah. 8°.

Knjiga dolgovезno prikazuje zgodovino, etnično stanje, ekonomsko stanje Dalmacije; cilj avtorja, ki je sredi vojne kot mačkovski agent odšel v Švico, je nekaka razširjena NDH brez Pavelića. Prim. štev. 35 te bibliografije.

35. **Pero Digović et Frano Goranić: La Haute Adriatique et les problèmes politiques actuels.** Fiume, Istrie, Goritie, Trieste. Avec trois cartes. Librairie de l'Université F. Rouge & Co S. A., Lausanne [1944], 286 str. Dve karti v prilogah. 8°.

Ta knjiga je bila objavljena pod imenom P. Digovića, ki je v času vojne emigriral kot mačkovski agent, in (izmišljenim) imenom F. Goranića. Predgovor in prvi del predstavlja površno obdelano in neurejeno sliko političnih in diplomatskih dogodkov zadnjih desetletij s tendenco olepšavanja Mačka in hrvatskega episkopata, pri čemer so omenjanja partizanov nejasna, a včasih vendar značilna. Drugi in tretji del predstavljata nekako prvo redakcijo knjige »La Marche Julienne« (štev. 81 te bibliografije); po informacijah avtorjev jim je P. Digović odnesel, spremenil in objavil rokopise, ne da bi jih vprašal za dovoljenje.

36. **Ivan Čok: Yugoslavia and Italy.** The Central European Observer, XXI, No. 20, (London), September 1944. Str. 300. 4°.

Kratka in fragmentarna polemika proti knjigi G. Salvemini-ja (štev. 40 te bibliografije).

37. **Ivan M. Čok, Jugoslovanski odbor iz Italije — National Committee of Yugoslavs from Italy.** —, President. London 1944. 3 str. 4°.

—: **Primorska poslanica vrhunskim zastopnikom treh velesil, Bazovica IV, štev. 155, Kairo, 19. novembra 1944.** Str. 3—5, 4°.

—: **Il Memorandum del Comitato nazionale degli Jugoslavi d'Italia.** Realtà politica, I, N. 4, Roma, 5 febbraio 1945. Str. 12 do 14. 4°.

Londonski memorandum od 6. oktobra 1944 avtorja, ki se ima še vedno za kompetentnega govoriti v imenu Slovencev in Hrvatov iz Italije; le malo bolj stvaren kakor štev. 28 te bibliografije; italijanski prevod netočen, opremljen s polemičnim uvodom redakcije.

38. **Ivan M. Čok: The First to resist.** Story of the First Underground Movement in this War. By —. Preface by W. J. Rose. London, 1945. The New Europe Publishing Co., Ltd. London. 64 str. 8°.

Ta publikacija, ki je izšla pred koncem vojne, govori o tržaškem procesu 1941 in dogodki pred njim ter vsebuje nekaj zanimivih podatkov in izjav, je pa vse prej kakor jasna in zanesljiva slika začetkov antifašističnega gibanja v Julijski krajini.

39. **Ivan Rudolf: Qu'est-ce que divise Yougoslaves et Italiens?** (:quelques documents:). Recueillis par —. Le Caire, 1945. Šotorske knjižnice 23. zvezek. 16 str. + karta v prilogi. 8°.

Nekaj ekscerptov in citatov iz publikacij o vprašanju.

IV. Italijanske publikacije

(v kronološkem redu)

40. **Gaetano Salvemini and George La Piana: What to do with Italy.** By —. New York, Duell, Sloan & Pearce 1943. 8°.

V tem sicer interesantnem delu se na str. 209—211 profesor zgodovine na harvardski univerzi in nekdanji italijanski socialistični poslanec Gaetano Salvemini zavzema za razmejitev na podlagi Wilsonove linije ob istočasni garanciji za slovensko manjšino zapadno od nje. Njegovi predlogi in argumentacija so podlaga za kasnejše uradno stališče Italije. V slovenščino je bil preveden in komentiran ta pasus v listu nacionalističnih emigrantov Bazovica, št. 100 sl., Kairo 27. II. 1944, njegovi predlogi so bili upravičeno kritizirani; z naše strani (prim. n. pr. štev. 2 in 4 te bibliografije).

41. **Marcello Maestro: Italy and Yugoslavia.** Yugoslavia, Vol. II, No 10, November 3, 1943, Ridgefield, Conn., str. 7—8. 4°.

Pismo, ki se zavzema za prijateljstvo in carinsko unijo, kar bo vse zmanjšalo pomen meje in omogočilo njeno rešitev na podlagi Wilsonove linije ali zaščite manjšin; polemika redakcije revije proti temu stališču, kjer se med drugim navaja tudi meni nedostopna izjava grofa Sforze pred odhodom v Italijo.

42. **Gaetano Salvemini: Address given by** — in Faneuil Hall, Boston, Mass. on December 19th, 1943. 3 str. 4°.

V tem govoru (separat iz kakke revije?) avtor zastopa tudi mnenje, da je treba odstopiti »vzhodni del«^o Julijske krajine Jugoslaviji (prim. štev. 40 te bibliografije).

43. **Trieste. Venti secoli d'italianità. Quaderni della ricostruzione.** Comitato per la ricostruzione nazionale. Roma 1944. 18 str. 8°.

Pomen te anonimne brošure, datirane Rim, maja 1944, in tiskane oktobra 1944, je v tem, da je to prva publikacija po kapitulaciji Italije, ki ima izrazito šovinističen, deloma fašističen značaj, kakor je ugotovila tudi tedanja italijanska novinska kritika, in je odprto sovražna novi Jugoslaviji in Sovjetski zvezi.

44. **An Italian Manifesto.** Ponatis iz Life, 12. junija 1944. (New York.) 4 str. 4°.

Ta manifest, podpisan od historikov Georgea La Piane in Gaetama Salveminja, literarnega historika Giuseppa Antonia Borgeseja, umetnostnega historika Lionella Venturija, republikanskega politika Raddolfa Pacciardija in dirigenta Artura Toscaninja, vsebuje iste ideje kakor knjiga obeh na prvem mestu imenovanih podpisnikov »What to do with Italy«^o (štev. 40 te bibliografije): ostro se kritizira reakcionarna angloameriška politika do Italije, nekatera kompaktna slovanska ozemlja naj Italija odstopi, a na drugi strani se zahteva, da se preprečijo načrti, »da bi se od živega telesa Italije odtrgale tako italijanske dežele in mesta kakor je Trst«^o.

45. **Carlo Sforza: L'Italia e la pace europea.** Politica Estera, I, 1944, N. 6 (julij).

Med drugim teza o Rapallu kot sporazumni pogodbi, fašisti so pozneje s svojim šovinizmom vse pokvarili. Avtor brani Rapallo tudi v nekem članku v Foreign Affairs (prevod v L'Eco, štev. 1, april 1944), kjer pripušča le možnost, da bi postala Reka sedež novega Društva narodov, ki bi mu Italija in Jugoslavija odstopili nekaj ozemlja.

46. **Gaetano Salvemini: The Frontiers of Italy.** By —. Foreign Affairs, an American Quarterly Review (New York), Vol. 23, No. 1, October 1944. Str. 57—65.

Avtor ponovno zastopa mnenje o razmejitvi na podlagi Wilsonove črte ob mednarodni garanciji za manjšine v obeh državah (prim. štev. 40 te bibliografije).

47. **Giusto Montemuliano: Trieste la bellissima preda.** Lavoro I, No 1, Roma, 12 ottobre 1944. Str. 5—6. 4°.

Šovinistični avtor negira ekonomski pomen Trsta za Jugoslavijo (na podlagi stanja 1938!) in tudi, da je Trst sploh važen le kot industrijsko središče, ne pa skoraj nič več kot pristanišče, da bi tako negiral pomen zaledja za Trst.

48. **Lo sfacelo del nostro Esercito nella Penisola Balcanica.** (Pagine di un diario.) La Rinascita, I, No. 4, ottobre-novembre-dicembre 1944. Str. 19—22. 4°.

Dnevnik o dogodkih septembra 1943 v Dalmaciji.

49. **Julianus: La questione della Venezia Giulia.** *Politica Estera* I, Roma 1944, No. 11—12. 4°.

Pripadnost Italiji se utemeljuje z argumenti kakor: ta pokrajina je pripadala v zgodovini vedno Italiji, mesta in kultura so italijanski, Italija je tu mnogo investirala, italijanski okupatorji so v času vojne šteli prebivalstvo Jugoslavije (isto tezo specialno za žide hoče braniti Verax v članku *Italiani ed ebrei in Jugoslavia*, *Politica Estera* I, N. 9, oktober 1944).

50. **Luigi Sturzo: Italy and the New World Order.** Mac Donald & Co, London 1944.

V tem delu, ki ga poznam le po poročilu v *Politica Estera* II, jan. 1945, polemizira nekdanji šef Partito Popolare z mnenji Wickhama Steeda in Stephena King-Halla (ta v *Picture Post*, 21. nov. 1942) in se zavzema za nespremenjene meje, pripušča kvečjemu možnost nove neodvisne Reke in male sporazumne korekture.

51. **Italia e Jugoslavia.** *Rinascita* II, N. 1, Roma, Gennaio 1945. Str. 4—5. 4°.

Tedaj je stališče KPI: kraji z neitalijanskim prebivalstvom ne morejo ostati v Italiji, za rešitev težkih problemov, ki se bodo pojavili, je pa treba težiti za sporazumno rešitvijo; obenem se odbijajo očitki nacionalistov komunistom, opozarjajoč na to, da niso komunisti oni, ki so preganjali slovansko prebivalstvo in organizirali napad na Jugoslavijo l. 1941 (isti polemični značaj imata članke »Batti, ma ascolta!« v februarški in »Manifestazioni nazionalistiche« v marčni številki »*Rinascita*« in deloma še Togliattijev članek »*La questione di Trieste*« v aprilski številki, ki pa že kaže prehod na izrečno negativno stališče do jugoslovanskih zahtev v članku šte. 55 te bibliografije).

52. **L'aspetto economico delle frontiere Italo-Jugoslave.** *Affari Internazionali*, I, N. 2, Roma, 15 febbraio 1945. Str. 7—8. 4°.

Ponatis iz newyorškega *Il Mondo*, nov. 1944, ki mi ni na razpolago; se zavzema za Wilsonovo linijo, ki naj se kombinira z določenimi ekonomskimi sporazumi.

53. **Ferdinando Milone: Il Confine Orientale.** Edizioni Gufo, Mario Fiorentino editore, Napoli (1945). 158 str. 8°.

V tej knjigi, ki ji je predgovor datiran z aprilom 1945, zastopa avtor, profesor ekonomske geografije na univerzi v Napoliju, tezo o »prirodnih mejah« Italije na vzhodu, nadalje znane italijanske teze o etnični strukturi in ekonomskem problemu, dodaja precej obsežno bibliografijo in zastopa razmejitve, ki bi bila precej podobna oni, ki jo predlaga Salvemini (Avstrija bi dobila vzhodni del Kanalske doline, meja Jugoslavije bi šla po Nanosu in Učki).

54. **D. D. C.: Appunti sul problema della Dalmazia.** Aprile 1945. s. I. *Dalmaticus*. 101 str. 8°.

Ta šovinistična knjiga, ki ji ni bila dana širša publiciteta, je vendar značilna predvsem zaradi miselnosti, ki jo razodeva.

55. **Tergestinus: Relazione sul problema della Venezia Giulia.** *Rinascita* II, N. 4, Roma, Aprile 1945. Str. 102—105. 4°.

Ta članek v reviji KPI opisuje razne strani problema, pri čemer je zlasti pri označevanju etničnega stanja v Trstu 1910 netočen, in

odklanja tako predlog, da bi Julijska krajina v celoti ostala pri Italiji, kakor tudi predlog, da bi v celoti pripadla Jugoslaviji, ter predlaga ustanovitev vmesne države iz celotne Julijske krajine (ev. s kakimi malimi teritorialnimi odstopi Jugoslaviji, ki bi pa ne obsegali Reke), ki bi bila ali pod italijanskim ali pod mednarodnim protektoratom; če je ta predlog ostal individualen predlog avtorja, ostane pa negativno stališče do celote jugoslovanskih zahtev odslej karakteristično za politiko KPI.

56. **Giovanni Dalma: Salvemini contro Salvemini.** Affari Internazionali I, N. 4—5, Roma, 1 aprile 1945. Str. 7—9. 4°.

Polemika italijanskega nacionalista, ki so mu podatki in nazori G. Salveminija še prepopustljivi Jugoslovanom, v reviji, ki tudi sicer objavlja razne prevode novinskih člankov, pisma itd. o našem vprašanju.

57. **Guido Gigli: Problemi mediterranei.** Idee I, N. 4, Roma, Aprile 1945. Str. 9—20. 4°.

Gleda na naše vprašanje pod vidikom anglo-sovjetskega antagonizma, predlaga mejo po Wilsonovi črti ali vsaj črti, ki bi pustila ozemlje od vključno Gorice do vključno morske obale med Trstom in Pulo Italiji.

58. **G. A. Borgese: Trieste ed altri grattacapi.** Affari Internazionali I, N. 6, Roma, 15 aprile 1945. Str. 21. 4°.

Prevod članka v ameriški The Nation od 30. septembra 1944, ki mi v originalu ni bil pristopen; avtor, sopedpisnik manifesta ameriških italijanskih intelektualcev (štev. 44 te bibliografije), se zavzema za isto stališče kakor G. Salvemini.

59. **Vincenzo Torraca: Il nazionalismo adriatico.** Realtà politica I, N. 8, Roma 15 aprile 1945, Str. 10—11. 4°.

Brani proti Dalmi (štev. 56 te bibliografije) stališče Salveminija, ki je po njegovem mnenju vzvišeno nad nacionalizmi in ga stavlja za zgled tudi Jugoslovanom.

60. **Gaetano Salvemini: Trieste e Trst.** Il Ponte, Le Monnier, Firenze, Giugno 1945. Str. 175—184. 8°.

Polemika proti članku A. J. P. Taylorja »Trieste or Trst« (glej štev. 68 te bibliografije), napisana v New Yorku aprila 1945.

V. Ostale publikacije

(v kronološkem redu)

61. **Bernard Newman: The New Europe.** By —. London, Robert Hale Limited, 1942. (VIII +) 440 str. 8°.

V tej knjigi o mejah in notranjem stanju evropskih držav, kjer zastopa avtor protisovjetska stališča, ki so jih dogodki kmalu demantirali in ki so zanimiva le kot dokaz miselnosti, ki jo je mogel zastopati, se zavzema on tudi za spremembo meje med Jugoslavijo in Italijo nekako v tem smislu, da bi po nekakem plebiscitu nova meja prepustila Italiji Trst in zapadno Istro in da bi se nato izvedla zamenjava prebivalstva; prim. tudi štev. 67 te bibliografije.

62. **A. E. Moodie: The Italo-Yugoslav Boundary.** By —. Reprinted from the *Geographical Journal*, vol. CI no. 2, February 1943. [London 1943. Str. 49—65 v reviji.] 8°.

Predavanja v Royal Geographical Society 8. februarja 1943 in diskusija po tem predavanju; avtor, predavatelj geografije na londonski univerzi, označi historično in geografsko stran problema, ki jo je pozneje obsežneje obdelal v publikaciji št. 69 te bibliografije.

63. **Povojna Evropa.** Bazovica, Kairo, št. 77, 29. avgusta 1943. Str. 3—5. 4°.

Navaja vsebino idej nekega meni sicer neznanega članka izdajatelja revije *The Nineteenth Century and After*, po katerem naj bi Jugoslavija sicer dobila Julijsko krajino, zato bi pa postala sestavni del »srednje cone« med Baltiškim in Egejskim morjem, ki bi segala do sovjetskih mej pred 1939 in predstavljala seveda — čeprav to ni izrečno povedano — protisovjetski blok.

64. **The Future of Italy.** Round Table No. 17. *Free World* Vol. 6, No 2, August 1943 (New York). Str. 134—153. 4°.

Zapisnik diskusije o bodočnosti Italije, kjer se je — podobno kakor pri diskusiji nekaj mesecev kasneje, ki jo citiram po ponatisu (št. 65 te bibliografije) — govorilo tudi o mejah Italije in sta grof Sforza in republikanec *Randolfo Pacciardi* stala (prvi popolnoma, drugi v principu) v bistvu na stališču prejšnje jugoslovansko-italijanske meje, medtem ko je *Bogdan Radica* samo poudarjal, da bi z nastopom demokratičnega režima v Italiji vprašanje meja izgubilo pomen, in vprašanja spremembe meja načelno sploh ni postavil.

65. **The Battle for the Balkans.** A Round Table. *Louis Adamic*. *Louis Dolivet*. *Josef Hanc*. *Sava N. Kosanovitch*. *Bogdan Raditsa*. *Gaetano Salvemini*. *Victor Sharenkoff*. *Rustem Vambery*. *Basil Vlavianos*. *J. Alvarez del Vayo*. Reprinted from the November 1943 Issue of the *Free World Magazine for the United Committee of South-Slavic Americans*. New York. 16 str. 4°.

Zapisnik sestanka vsebuje tudi diskusijo med *L. Adamičem* in *G. Salveminijem* o bodoči razmejitvi med Jugoslavijo in Italijo. *Salvemini* zagovarja *Wilsonovo* linijo, *Adamič* opozarja na druge aspekte problema in ne daje konkretnega predloga rešitve.

66. **Ivor Thomas, M.P.: The Future of Italy.** *The Contemporary Review*, No 935 (London), November 1943. Str. 262—269. 8°.

Avtor, angleški parlamentarec, se v tem članku izrečno zavzema za priključitev *Reke k Jugoslaviji*, sicer pa enostavno identificira s stališčem *G. Salveminija* (št. 40 te bibliografije); preko tega segajoče jugoslovanske zahteve so mu imperialistične.

67. **Bernard Newman: Balkan Background.** By —. London, *Robert Hale Limited* (1944). 288 str. + karta v prilogi. 8°.

V tej knjigi, napisani z izrazito reakcionarno tendenco — v poglavju o Jugoslaviji zagovarja *Dražo Mihajloviča* —, zastopa avtor glede Julijske krajine isto stališče kakor v knjigi št. 61 te bibliografije, dodaja nekaj novih detajlov in predlaga tudi zamenjavo koroških Slovencev za nemško manjšino v Sloveniji.

68. A. J. P. Taylor: *Trieste or Trst. New Statesman and Nation*, London, 9. dec. 1944. Str. 386—387. 4°.

Prvi članek oxfordskega profesorja, ki se zavzema za prključitev Trsta Jugoslaviji. Redakcija se zavaruje, da mnenje avtorja ni nujno njeno mnenje, in objavlja že v naslednji številki od 16. dec. 1944 dve nasprotujoči pismi (prim. italijanske prevode vseh treh prispevkov v *Affari Internazionali* I, N. 1, Roma, 1 febbraio 1945).

— The Bulletin of the United Committee of South-Slavic Americans. New York, Vol. III, No 1, Jan.—Febr. 1945. Str. 2—3. 4°.

Ameriški ponatis tega članka.

— by —. 7 str. 8°.

Drug ponatis tega članka brez oznake kraja, leta in izdajatelja.

69. A. E. Moodie: *The Italo-Yugoslav Boundary. A Study in Political Geography*. By —. With a foreword by E. G. R. Taylor. London 1945, VIII + 241 str. 8°.

Glavno delo o našem problemu, kar jih je napisal geograf londonske univerze, ki se je s tem problemom bavil tudi v drugih publikacijah (štev. 53, 62 in 313 te bibliografije). Predgovoru in uvodu, ki razpravljata teoretično o problemu meja, sledi svojevrstna geografska opredelitev Julijske krajine (ozemlje med Sočo, Ljubljansko kotlino, mejo alpskega predgorja in Krasa na Dolenjskem, Kolpo in Čičarijo), nato fizikalno-geografski opis, obsežna poglavja o zgodovini od rimske dobe dalje, pri čemer avtorja posebno zanima geografski aspekt zgodovinskega razvoja, za zadnja stoletja tudi ekonomski problem Trsta in Reke, za dobo po 1914 pa zlasti diplomatska borba, nova razmejitve, njena geografska karakteristika in njene posledice. Delo sloni na predvojnem študiju na terenu in na zelo obsežni literaturi in ga bo moral upoštevati vsakdo, kdor se bo bavil s temi problemi; kritičnih opomb o momentih, ki jih avtor ne upošteva, in o posameznih napakah v podrobnostih tu ne morem navajati. Avtor pokaže v tej knjigi, publicirani že pred majem 1945, precej razumevanja za jugoslovanske težnje; glavna misel knjige pa je, da je Julijska krajina »zemlja napetosti«, kjer so se vedno borile med seboj ekspanzijske sile, ki so prihajale od drugod; avtor ne predlaga nobene konkretne rešitve in ne vidt rešitve, ki bi zadovoljila vse, ampak izraža le misel, da bo prišel čas, ko bodo postale meje manj važne.

B. 1945 (maj—december)

I. Jugoslovanske izdaje

(Uradne izdaje, izjave predstavnikov, ostale publikacije po mestih izdaje)

70. Memorandum Vlade Demokratske Federativne Jugoslavije po pitanju Julijske Krajine i drugih jugoslovenskih teritorija pod Italijom. [Beograd 1945]. 22 str., z 10 prilogami kart. 4°.

Меморандум Правительства Демократической Федеративной Югославии по вопросу Юлийской Краины и других югославских территорий под Италией. [Beograd 1945.] 21. str., z 10 kartami v prilogah. 4°.

Memorandum of the Government of the Democratic Federative Yugoslavia concerning the Question of the Julian March and other Yugoslav territories under Italy. [Beograd 1945.] 22 str., z 10 kartami v prilogah. 4°.

Mémorandum du Gouvernement de la Yougoslavie Démocratique et Fédérative sur la Question de la Marche Julienne et des autres territoires sous la domination italienne. [Beograd 1945.] 21 str., z 10 kartami v prilogah. 4°.

Uradni memorandum, predložen Konferenci ministrov zunanjih zadev v Londonu septembra 1945. Kratka argumentacija za vse aspekte problema.

71. **Воениыя [!] усилия народа Юлийской области за освобождение и присоединение к Югославии.** Издание Министерства народной обороны. Белград 1945. 26 strani, z 12 kartami v prilogah. 4°.

The War Effort of the People of the Julian March for their Liberation and Union to Yugoslavia. Edition of the Ministry of National Defense. Belgrade 1946. 26 str., z 12 kartami v prilogah. 4°.

—, Fiume 1946. 36 str. 8°.

Effort de Guerre du Peuple de la Marche Julienne pour sa Libération et son Rattachement à la Yougoslavie. Edition du Ministère de la Défense Nationale. Belgrade 1946. 26 str., z 11 kartami v prilogah. 4°.

Uradna publikacija o borbah v Julijski Krajini v času druge svetovne vojne.

72. **E. Kardelj, S. Kosanović, Lj. Leontić: Naša argumentacija.** Trideset dama, III, br. 1, [Beograd] nov. 1945. Str. 19—37. 8°.

—, **Stefan Mitrović: Načelne primjedbe u pitanju Trsta.** Zagreb. Naprijed, 1946. Mala politička biblioteka 5, 93 str. 8°.

—, 2. izd. 82 str. 8°.

Tekst govorov naših predstavnikov pred Svetom zunanjih ministrov v Londonu 18. septembra 1945. Brošura tudi ponatis članka števil. 238 te bibliografije.

73. **Јосип Броз-Тито: Изградња нове Југославије.** Књига прва (Београд) 1947. Култура. 295 str., z avtorjevo sliko v prilogi. 8°.

—: **Graditev nove Jugoslavije. Prva knjiga.** Cankarjeva založba v Ljubljani, 1948. 325 str., z avtorjevo sliko v prilogi. 8°.

V tej knjigi so objavljeni tudi govori in izjave o Julijski krajini v času od maja 1945 do februarja 1946; v pripombah na koncu srbohrvatske izdaje je navedeno, kje so bile te izjave prvič objavljene; v slovenski izdaji to ni navedeno in se tudi ne navaja vedno, kdaj in kje so bile podane izjave in govorjeni govori.

74. **Edvard Kardelj: Odgovor na nekoliko pitanja o položaju Trsta, Istre i Slovenačkog Primorja saradniku Tanjuga.** Tuzla 1945. 16 str. 8°.

—: **Istra, Trst, Gorica.** [Ljubljana 1945], 8 str. 8°.

Načelna izjava o našem stališču in razlogih zanj, dana 13. maja 1945 v času majske krize.

75. **Oko Trsta.** Redaktori Viktor Novak i Fran Zwitter. U sastavljanju ove knjige učestvovali su: Lado Ambrožič, Aleksandar Belić, Lojze Berce, Lavo Čermelj, Dušan Diminić, Petar Drapšin, Drago Gervais, Petar Jovanović, Milan Marjanović, Anton Melik, Mijo Mirković, Viktor Novak, Petar Skok, Stanko Škerlj, Josip Vilfan, Mirko Vratović, Fran Zwitter. Beograd. Državni izdavački zavod Jugoslavije. 1945. 452 str., pet kart v prilogah. 8°.

Poleg publikacije številne bibliografije glavno jugoslovansko delo o celotnem problemu. Delež posameznih avtorjev v knjigi ni označen; dejansko je prvo (geografsko) poglavje delo dr. P. Jovanovića in dr. A. Melika, drugo (ekonomsko), ki obdeluje le nekatere ekonomske probleme, v glavnem delo M. Mirkovića, tretje (etnografsko) poglavje v glavnem delo dr. L. Čermelja, najobsežnejše četrto historično poglavje, ki ima velenjemo tudi lingvistiko, delo mnogih avtorjev.

76. **Lavo Čermelj: Julijska Krajina, Beneška Slovenija in Zadrska pokrajina.** Imenoslovje in politično-upravna razdelitev. Sestavil —. 1945. Založilo Slovensko kulturno-prosvetno društvo »France Rozman« v Beogradu. 73 str. + karta v prilogi. 8°.

Nekoliko spremenjen ponatis knjige »Julijska krajina in Zadrska pokrajina, imenoslovje in politično-upravna razdelitev«, ki je izšla v Ljubljani 1941 in od katere je bila skoraj vsa naklada uničena. Historiat preimenovanj in politično-upravnih sprememb 1920—40 in pregled stanja 1940 s slovensko-hrvatskimi in italijanskimi imeni.

77. **Anton Melik: The development of the Yugoslav railways and their gravitation toward Trieste.** — Развитие югославских железных дорог и их устремленность к Трсту. — Le développement du réseau ferroviaire yougoslave et son gravitation vers Trieste. Belgrade 1945. 11 str., s 6 kartami na dveh prilogah. 8°.

Publikacija s tekstom v treh jezikih, kjer avtor dokazuje ozko zvezo med razvojem železniškega sistema na jugoslovanskem ozemlju in med njegovo gravitacijo proti Trstu.

78. **Alfons Hribar: Talijanska politika i pitanje Trsta.** Ličnosti i problemi (:popularna izdanja Binoze:), 12. svezak. Zagreb 1945. 72 str. 8°.

Nekaj zanimivih politično-diplomatskih podrobnosti. Ni originalnih ugotovitev, brez poglobitve in sistema, mnogo netočnosti.

79. **Fran Barbaljić et Ive Mihovilović: Proscription du slovène et du croate des écoles et des églises sous la domination italienne** (1918 —1945). Avec trois cartes. Edition de l'Institut Adriatique. [Zagreb] 1945. 28 str., tri karte v prilogah. 8°.

Tekst, ki se naslanja na karte pismenosti, slovanskih šol in cerkva, ki so se posluževale slovenščine in hrvaščine, opisuje kratko italijanizacijo šol in cerkva.

80. **Naša Istra u slikama.** Zagreb 1946 [1945!], 56 listov. 8°.

Album pokrajinskih in etnografskih slik in fotografij iz Istre in deloma iz drugih delov Julijske krajine, brez komentarjev.

81. **La Marche Julienne.** Etude de géographie politique. Editions de l'Institut Adriatique. Sušak 1945 (VI +). 312 str. 8°.

Poleg publikacije št. 75 te bibliografije glavno jugoslovansko delo o celotnem problemu. V prvem delu razpravlja J. Roglič o geografiji in statistiki, v drugem delu govore razni avtorji o posameznih pokrajinah (M. Rojnić o zgodovini Istre in o slovanski kulturi v Istri, R. Maixner o Reki, I. Mihovilović o Trstu, o tržaškem pristanišču in o Goriški, A. Iveša o Beneški Sloveniji), v tretjem delu L. Čermelj o italijanskih obljubah in dejanjih (izvleček iz prve izdaje njegove knjige št. 91 in 188 te bibliografije) in J. Roglič o problemu nove meje. Dodan je onomastičen indeks.

82. **Josip Roglič: La Marche Julienne.** Aperçu géographique. Par —. Editions de l'Institut Adriatique. Sušak 1945. 78 str. 8°.

Poseben odtis avtorjevih razprav v publikaciji št. 81 te bibliografije.

83. **Rudolf Maixner: Riéka.** Par —. Editions de l'Institut Adriatique, Sušak 1945, 12 str. 8°.

Separatni odtis avtorjeve razprave v »La Marche Julienne« (št. 81 te bibliografije).

84. **Matko Rojnić: Istrie.** Aperçu historique. Par —. Editions de l'Institut Adriatique, Sušak 1945. 92 str. 8°.

Poseben odtis avtorjeve razprave v »La Marche Julienne« (št. 81 te bibliografije).

85. **Ive Mihovilović: Trieste et son port.** Par —. Editions de l'Institut Adriatique, Sušak 1945, 52 str. 8°.

Separatni odtis avtorjevih razprav v »La Marche Julienne« (št. 81 te bibliografije).

86. **Ante Iveša: La Slovénie Venitienne.** Par —. Editions de l'Institut Adriatique, Sušak 1945, 7 str. 8°.

Separatni odtis avtorjeve razprave v »La Marche Julienne« (št. 81 te bibliografije).

87.* **Mate Šantić** [t.j. **Mate Dvorničić**]: **Sphynx Adriatica**. Odkuda se naseliše narodi u Hrvatsko i Slovensko Primorje, Trst, Mletke (Venezia) te na Lago di Como? Studija iz predhistorijske toponomastike, paletnologije (!) i paleoantropologije. Rijeka. Naklada Gradskog narodnog odbora Sušak, 1945, 112 str. 8°.

88. **Anđelka Turčinović**: **Istranke u borbi**. 1945. Izdanje Oblasnog odbora AFŽ Istra (Rijeka). 32 str. 8°.

—: **Le donne istriane nella lotta**. Edito a cura del Comitato Regionale per l'Istria del Fronte Femminile Antifascista. (Rijeka 1945.) 31 str. 8°.

Nazorno in konkretno naštevanje dejstev o preganjanju istrskih žena in o njihovi borbi.

89. **Angelo Vivante**: **Irredentismo adriatico**. Contributo alla discussione sui rapporti austro-italiani [Ljubljana] 1945. Casa editrice »Giuliana«. 248 str. 8°.

Ponatis — žal brez predgovora — knjige, ki je izšla prvič v Firenci 1912 v izdaji »Libreria della Voce« in ki daje še danes kljub nekaterim zastarelim vidikom, ki izhajajo iz avtorjevega avstromarksiističnega gledanja, najbolj točno celotno sliko razvoja problema »irendentizma, nacionalnega problema in ekonomskega problema Trsta v zadnjem stoletju avstrijske vlade.

90. **Angelo Vivante**: **Adriatic Irredentism**. Firenze 1912. Extract. Ljubljana 1945. 15 str. 8°.

Анджело Виванте: **Адриатический ирредентизм**. Флоренция, 1912 г. Отзыв о итальянской книги. 1945. Любляна. 16 str. 8°.

Kratek izvleček vsebine Vivantejeve knjige (prim. štev. 89 te bibliografije).

91. **Lavo Čermelj**: **Life-and-Death Struggle of a national Minority** (the Yugoslavs in Italy). By —. Second Edition. Ljubljana 1945. 219 str., z eno karto v prilogi. 8°.

Druga izdaja knjige, ki je izšla v prvi izdaji pod istim naslovom v Ljubljani 1936; tekst je izpopolnjen za dobo do konca 1937 po prvi francoski izdaji, ki je izšla v Ljubljani 1938 pod naslovom »La Minorité slave en Italie (les Slovènes et Croates de la Marche Julienne)«, sicer pa nespremenjen; knjiga predstavlja osnovno delo za naš manjšinski problem v dobi italijanskega režima do 1938.

92. **Лаво Чермель**: **Славянское меньшинство в Италии**. Словенцы и хорваты в Юлийской Крайне. Любляна 1945. 66 str., z eno karto v prilogi. 8°.

Skrajsana ruska izdaja dr. Čermeljevega dela, prirejena po prvi francoski izdaji iz l. 1938; prim. štev. 91 in 188 te bibliografije.

93. **D. Gustinčič**: **Trst, ali problem razmejitve med Jugoslavijo in Italijo**. Ljubljana 1945. 34 str., ena karta v prilogi. 8°.

—: **Trieste o il problema della delimitazione dei confini fra la Jugoslavia e l'Italia.** Ljubljana 1946. 40 str., ena karta v prilogi. 8°.

Ta brošura, ki hoče dati na majhnem prostoru historičen uvod, etnično in ekonomsko sliko ter sliko nacionalnega preganjanja ter prediskutirati možnosti rešitve problema, ne vsebuje originalnih dognanj ali idej ter ne seže globlje v probleme — kakor so segli za mnoga od teh vprašanj drugi naši avtorji — ampak predstavlja povzetek že prej zastopanih tez, ki jih avtor tudi v najboljšejšem ekonomskem delu kvečjemu opremlja s svojimi komentarji. Moti precejšnje številno napak, zlasti v prvih poglavjih, tako da je treba avtorjeve podatke stalno kontrolirati; statistike in karta z legendo na koncu niso brez napak in izdelane tako, da bi uvedle v bistvo vsega problema.

94. **Fran Ramovš: The National Frontier between Slovenia and Italy.** Linguistic and social features. Ljubljana 1945. 18 str. + karta v prilogi. 8°.

Klasifikacija in oznaka rezijanskega in jugozapadnih slovenskih narečij, zveze lingvistike s kolonizacijo in postankom etnične meje.

95. **France Škerl: Boj Primorcev za ljudsko oblast.** Založil Znanstveni inštitut pri Predsedstvu SNOS-a. Ljubljana 1945. Ponatis iz Gregorčičevega koledarja za leto 1946. 31 str. 8°.

—: **The Struggle of the Slovenes in the Littoral for the People's Authority.** By —. Ljubljana 1945. 34 str. 8°.

—: **La battaglia delle popolazioni del Litorale per il potere popolare.** Di —. Ljubljana 1945. 33 str. 8°.

Opis formiranja naše oblasti v času med kapitulacijo Italije in kapitulacijo Nemčije; nazoren, podprt z viri, seveda ne izčrpen. Prvi tisk: Koledar Gregorčičeve založbe za navadno leto 1946, Trst 1945, str. 25—50, 8°.

96. **XXXI.** Izdano ob drugi obletnici enaintridesete divizije (Ljubljana 1945). 32 str. + karta v prilogi. 8°.

Kratek pregled borb te primorske divizije od ustanovitve v oktobru 1945 in nato opisi posameznih borb, žrtev, dela divizije.

97. **Jaka Avšič: Prvo oznanilo beneškim Slovencem.** Slovenski zbornik 1945. Državna založba Slovenije (Ljubljana) 1945. Str. 516—21. 8°.

Za ta članek, ki je bil prvič objavljen že v partizanih 1944 (Slovenski zbornik 1945, str. 674), prim. števil. 210 te bibliografije.

98. **Edvard Kardelj: Vprašanje Julijske Krajine.** Slovenski zbornik 1945. Državna založba Slovenije (Ljubljana) 1945. Str. 48 do 54. 8°.

Slovenski tekst prvega govora podpredsednika E. Kardelja pred Svetom zunanjih ministrov v Londonu 18. septembra 1945 (redakcija tega ne pove); za ostale tekste prim. števil. 72 in 145 te bibliografije.

99. **Fran Zwitter: O beneških Slovencih.** Slovenski zbornik 1945. Državna založba Slovenije 1945 (Ljubljana). Str. 449—53. 8°. Prim. opomba k števil. 210 te bibliografije.
100. **Fran Zwitter: Trst, Slovenski zbornik 1945.** Državna založba Slovenije (Ljubljana) 1945. Str. 426—32. 8°. V partizanih novembra 1944 napisan članek, ki kratko karakterizira tržaško vprašanje in polemizira proti mnenjem Sforze in Salveminija (spec. št. 40 te bibliografije).
101. **D. Gustinčič: Trst. Koledar Družbe sv. Mohorja za navadno leto 1946.** Celje 1945. Str. 91—95. 8°. Povzetek publikacije števil. 93 te bibliografije.
102. **Milko Kos: Od kdaj smo na morju, Krasu in Soči.** Koledar Družbe sv. Mohorja za navadno leto 1946. Celje 1945. Str. 88—91. 8°. Popularen povzetek publikacije števil. 186 te bibliografije.
- 103.* **Naša Istra.** Izdalo Političko-prosvjetno odjelenje IV. armije. 1945. 48 str.
104. **Janez Tomšič: Jugoslovenska mornarica u akcijama za oslobođenje Istre i Slovenskog Primorja.** Jugoslavenski mornar, I. [Split] 1945. Str. 6—7. 4°. Zgoščena slika operacij mornarice.
105. **L'Attività svolta dal Consiglio di Liberazione della Città di Trieste.** (:17 maggio—21 settembre 1945:) Con una breve premessa storico-politica. Trieste 1945. Editto a cura del Consiglio di Liberazione della Città di Trieste. Stampato a Capodistria. 105 str. 8°.
- The Activity of the Council of Liberation of Trieste.** (:from May 17 to September 21, 1945:). With a short historical introduction. Trieste 1945. Published by the Council of Liberation of Trieste. 101 str. 8°.
- Po kratkem historičnem uvodu, zlasti za dobo od 1918 dalje, pregled dela v razdobju naše oblasti (z dokumenti v prilogah) in demontiranja naše ljudske oblasti, v prvih mesecih angloameriške okupacije (z obširnimi navajanjem dokumentov v tekstu).
106. **Trieste nella lotta per la democrazia.** Editto dal Comitato cittadino dell'U. A. I. S. Trieste. Settembre 1945. VII + 255 str., 11 slik v prilogah. 8°.
- V prvem delu, ki govori o dobi 1918—41, predstavljajo odstavki o borbi in preganjanju italijanskih delavcev, predvsem komunistov, dopolnilo dr. Čermeljevemu delu (števil. 91 in 188 te publikacije); drugi del predstavlja doslej najboljše sliki borbe v Trstu 1941—45; tretji del, ki ga dopolnjujejo priloge na koncu knjige, govori o dobi naše oblasti, četrti del z navajanjem dokumentov v tekstu o demontiranju te oblasti po angloameriških okupacijskih oblasteh. Slovenska in angleška izdaja te knjige, ki se omenjata v predgovoru, nista izšli.

107. **Slovensko Primorje in Trst.** [Zemljevid.] 1:200.000. (Trst) Pokrajinski Narodno Osvobodilni odbor za Slovensko Primorje in Trst. Statistični urad [1945]. 76 × 63,5.
—: Druga izdaja. Z oznako predlagane meje, demark. črte, itd.
108. **Italian Crimes in Yugoslavia.** Yugoslav Information Office. London 1945. (III +) 81 str. 8°.
Publikacija govori o zločinih v Julijski krajini od 1918 in na okupiranem ozemlju Slovenije, Dalmacije in Črne gore (ne ostale Hrvatske in Bosne-Hercegovine) od 1941 dalje na podlagi poročil jugoslovanske Državne komisije za ugotovitev zločinov (publikacija št. 14 te bibliografije).
109. **A. J. P. Taylor: Trieste.** by —. Yugoslav Information Office, London 1945, 32 str. 8°.
Glavno, z obsežnim materialom podprto in zelo sugestivno delo o tem vprašanju, napisano od oxfordskega historika, ki se zavzema za priključitev Trsta Jugoslaviji.
—. United Committee of South-Slavic Americans. New York [1945]. 30 str. 8°.
Ameriška izdaja te publikacije.
—. 42 str. 8°.
Drugi ponatis istega teksta brez označbe mesta, leta in izdajatelja.

II. Italijanske izdaje

(v sistematičnem redu po vsebini)

110. **Mémorandum sur la frontière italo-yougoslave.** s. d. s. l. 37 str. 4°.
Uradni italijanski memorandum, predložen septembra 1945 londonski konferenci ministrov zunanjih zadev. Znane oficialne teze o »svobodnem dogovoru« v Rapallu, »prirodni meji« Italije, »ital. kulturi in zgodovini« Julijske krajine, o njeni etnični strukturi, ekonomiji itd., s končnim predlogom Wilsonove linije kot baze za razmejitev.
111. **Sator: La popolazione della Venezia Giulia.** Prefazione del conte Carlo Sforza. Darsena (Roma 1945). 82 str., 5 kart v prilogi. 4°.
Knjiga se opira na oficialna avstrijska in italijanska štetja ter vsebuje v prvem delu tekst, ki zastopa mnenje, da je bilo avstrijsko štetje 1900 najbližje resnici, v drugem delu statistične tabele, v prilogah pa karte; problem je obravnavan po administrativnih enotah in ne po enotah, ki izhajajo iz etnične strukture same; v knjigi je mnogo napačnih trditvev; ona predstavlja oficialno italijansko stališče in je bila po mojih informacijah — brez predgovora in anonimno — v angleškem prevodu predložena kot aneks italijanskemu memorandumu na londonski konferenci septembra 1945 (publikacija štev. 110 te bibliografije).

112. **Il Confine Orientale d'Italia.** (R. Società Geografica Italiana, Quaderni geografici d'attualità. Serie prima: I Confini d'Italia.)

1. **Orazio Toraldo di Francia: Il problema nei suoi vari aspetti.** Roma 1945. Editrice italiana arti grafiche. 28 str. + karta v prilogi. 8°.

Zelo površen spis, napisan na osnovi majhnega znanja s šovinistično tendenco, ki pledira na podlagi principa »prirodnih mej« in superiornosti italijanskega naroda nad drugimi »narodnostmi« za ohranitev meje po prvi svetovni vojni.

2. **Luciano Laurenzi: Le terre giuliane dalla preistoria al medio ev.** Roma 1945. Editrice italiana arti grafiche. Str. 33—49 (52). 8°.

Sumaričen pregled od začetkov prazgodovine do zgodnjega srednjega veka; avtor priznava zveze tudi z Balkanom in me le z Italijo, ob koncu pa zelo insistira na kontinuiteti romanstva in le med vrstami je mogoče brati, da misli pri tem le na nekaj mest.

3. **Carlo Schiffrer: Italiani e Slavi nella Venezia Giulia dal medioevo ad oggi.** Roma 1946. Editrice italiana arti grafiche. Str. 53—72. 8°.

Avtor podaja v krajši obliki iste teze in za to delo velja ista karakteristika kakor za ostala dela C. Schiffrerja o tem vprašanju (prim. štev. 258 in 259 te bibliografije).

4. **Pietro Battara: Etnografia della Venezia Giulia.** Roma 1946. Editrice italiana arti grafiche. Str. 73—100. 8°.

Za ta članek rimskega demografa velja ista karakteristika in kritika, kakor za njegovo razpravo v publikaciji štev. 257 te bibliografije.

5. **Ferdinando Milone: L'economia della Venezia Giulia.** Roma 1946. Editrice italiana arti grafiche. Str. 101—118 (120). 8°.

V glavnem deskriptiven opis na podlagi uradnih statistik, kjer pa avtor ob vsaki možni priložnosti poudarja delo Italije in pomen za Italijo in polemizira z jugoslovanskimi tezami, izhajajoč od koncepcije, ki jo zastopa v publikaciji štev. 53 te bibliografije.

6. **Gabrio Vidulich Premuda: I porti adriatici nord orientali e l'economia del Centro Europa.** Roma 1946. Editrice italiana arti grafiche. Str. 121—140. 8°.

Nekaj interesantnih, čeprav fragmentarnih podatkov, seveda bagateliziranje pomena jugoslovanskega zaledja in majhno razumevanje situacije po drugi svetovni vojni.

7. **Orazio Toraldo di Francia: Italia e Jugoslavia di fronte alla Venezia Giulia.** Roma 1946. Editrice italiana arti grafiche. Str. 141—161 (164). 8°.

Sklepno predavanje v R. Società geografica italiana, objavljeno v tej seriji publikacij, ima isti značaj kakor uvodno predavanje: zapadna kultura in katolištvo Julijske krajine je argument za pripadnost Italiji, ki zanjo govore »prirodne meje«; Slovani v njej govore le slovanske dialekte; hočejo jih mahujskati z one strani meje; podaja se nekaka zgodovina Južnih Slovanov z deloma komičnimi netočnostmi.

113. **Guido Camuri: Venezia Giulia.** Trieste, Modena 1945, 36 str. 8°. Ponatis novinskih člankov z nacionalistično tendenco in brez vsakega poglobljanja v bistvo problema.
114. **Luciano Laurenzi: Il problema della Venezia Giulia.** Darsena. [Roma 1945]. 65 str. 8°. Površen, netočen in tendenčen pregled samo nekaterih strani vsega problema.
115. **Giusto Montemuliano: La Venezia Giulia e l'unità dell'Italia.** Tabelle cronologiche di fatti e documenti attestanti l'inclusione della Venezia Giulia nell'unità geografica dell'Italia. Centro italiano di studi e pubblicazioni per la riconciliazione internazionale. Roma (1945). 43 str. 8°. Zbirka tekstov in trditvev za čas od 3. stoletja pred našim štetjem do 1866, ki naj bi dokazovala, da je Julijska krajina vedno pripadala Italiji; v publikaciji ni govora o točnem citiranju in navajanju virov; dejstva, ki ne govore v prid tezi — tudi najosnovnejša — so enostavno zamolčana ali pa napačno interpretirana, vprašanje, ali pomeni »Italija«, »Benečija« itd. politično ali etnično enoto ali je mišljena v smislu klasicizma avtorja itd., se sploh ne postavlja, tako da o kakršni sliki pripadnosti Julijske krajine v zgodovini ni govora, v podrobnostih se pa ne sme uporabiti niti en podatek brez kontrole in kritične presoje.
116. **Giusto Montemuliano: Venezia Giulia italiana ed europea.** Sestante. Roma 1945, 104 str. 8°. Šovinistično delo, ki mu je edina vrednost v nekaterih podatkih, zlasti za zgodovino imperialističnih teženj.
117. **Arcangelo Ghisleri: Italia e Jugoslavia.** 1945. Libreria Politica Moderna. Roma. 112 str. 8°. Ponatis člankov, pisanih med 1915 in 1920, kjer se avtor — podobno kakor Salvemini, Maranelli, Bissolati in drugi — sicer bori proti aspiracijam italijanskih nacionalistov na Dalmacijo, pri Julijski krajini pa se zavzema za razmejitev nekako po tako imenovani Wilsonovi liniji in za Julijsko krajino ne pokaže niti od daleč onega poznavanja problema kakor knjiga Angela Vivanteja, *Irredentismo adriatico*, izdana 1912 in prav tako ponatisnjena 1945 (štev. 89 te bibliografije).
- 118.* **Italian Frontiers.** Julian Venezia. The Problem of Zara. Italian Centre of Studies and Publications for International Reconciliation. Memorandum No 2. Rome 1945. 12 str. 4°.
- 119.* **Pietro Battara. Aspetti demografici ed economici della Venezia Giulia.** *Politica estera*, II, 1945, str. 30.
120. **Matteo Bartoli e Giuseppe Vidossi: Alle porte orientali d'Italia.** Dialetti e lingue della Venezia Giulia (Friuli e Istria) e stratificazioni linguistiche in Istria. Con un'appendice di testi dialettali e una carta linguistica della Venezia Giulia. Editore Gheroni, Torino (1945). 118 str. + karta v prilogi. 8. Študiji teh avtorjev, ki navajata tudi bibliografijo s komentarjem, imata lingvističen značaj, dotikata se tudi zgodovine kolonizacije, skoraj nič pa rekonstrukcije sedanjega etničnega stanja; ton je objektivni, trditve čisto sporne. Prim. tudi oceno v ZČ, I, 1947, str. 187-92.

121. **Italiani in Jugoslavia.** Documenti. Società, rivista trimestriale, I. Firenze 1945, no. 3. Str. 182—251. 8°.

Zanimivi dnevnik in spomini italijanskih vojakov iz Jugoslavije, objavljeni v levičarski italijanski reviji.

122. **Bruno Steffè: Partigiani italiani della Venezia Giulia.** Edizione a cura dell'Associazione Partigiani Italiani della Venezia Giulia, Trieste [1945]. 128 str. 8°.

Spomini Italijana, ki je po kapitulaciji Italije prešel k partizanom v Sloveniji, a se je dal po maju 1945 pridobiti za nasprotnike in opisuje — kljub vsem priznanjem slovenskim partizanom in njihovega vodstvu — skrajno tendenčno nekatere stvari, n. pr. tako omenovani »upor« C. L. N. 28. aprila, ki mu sam ni bil priča.

123. **R. Bernardi: I grandi progetti per lo sviluppo del porto di Trieste.** Progetti: Ampliamento del Porto — Ferrovia del Predil — Ferrovia di Circonvallazione — Autostrada Trieste—Tarvisio. A cura dei Magazzini generali di Trieste. (Trieste, arti grafiche L. Smolars & Nipote, 1945.) 12 str. 4°.

Avtor, generalni direktor tržaških »Magazzini generali«, sicer ne govori direktno o razmejitvi, a v njegovih izvajanjih je jasna tendenca z razmejitvijo na podlagi v mašo škodo korigirane Morgagnove črte zagotoviti cestno in železniško zvezo Trsta z Avstrijo preko Predila izven jugoslovanskega ozemlja, kar je prišlo pozneje do izraza v italijanskih uradniških predlogih.

124. **Bruno Grazia-Resi: Trieste: passato, presente e avvenire.** Mondo Europeo, rivista di civiltà europea, I. n. 1, settembre 1945 (Roma), str. 115—24. 8°.

Članek rimskega sociologa, Tržačana po rodu, v reviji, ki je izhajala v italijanščini in angleščini (kot »European World«), sloni na knjigi P. Luzzatto-Fegiz, La popolazione di Trieste, 1929, in na drugih italijanskih publikacijah, je tendenčen na isti način kakor one in v celoti precej površen.

- 125.* **P. Fortini: Trieste e i suoi problemi.** Politica Estera, II, Roma 1945, No 10.

- 126.* **P. Fortini: Ancora su Trieste.** Politica Estera, II, Roma 1945, No 11.

127. **Gino Luzzatto: Il Porto di Trieste.** Darsena. [Roma 1945]. 45 str. 8°.

Avtor ponavlja trditve, ki naj bi pobijale tezo o pomenu jugoslovanskega zaledja za Trst, deloma s pomočjo netočnih števil (podatki za avstrijske dežele za 1913 so na svojevrsten način prilagojeni povojnim državnim enotam) itd., a mora priznavati v svojem pregledu, zasnovanem historično, tudi krizo Trsta v Italiji, in videti izhod le v podonavski federaciji ali vsaj carinski uniji.

128. **Bruno Nice: La questione di Trieste.** Firenze, casa editrice Marzocco. 1945. 15 str. 8°.

Geograf univerze v Firenci razvija nekaj zanimivih idej o geografskih pogojih eksistence Trsta in o drugih straneh problema Trsta, vendar pa ponavlja nekatere netočne etnične in ekonomske argumente ter se zavzema za priključitev Trsta — ne vse Julijske krajine — Italiji.

- 129.* **Bruno Nice, Il confine italo-jugoslavo.** Rivista di studi politici internazionali, XII, Firenze 1945. Str. 50—73 + karta v prilogi.

130. **Trieste. Venti secoli di storia di una città italiana.** Roma 1945. 16 str. 8°.

Popularno, šovinistično, brez originalnosti.

131. **M. Villa: Il porto di Trieste nel recente passato e nell'avvenire.** (Trieste 1945). 63 str. 8°.

Brošura, napisana februarja 1945 in dotiskana avgusta 1945, vsebuje nekaj podatkov, avtor je pa tendenciozen v nj hovi izbiri ter interpretaciji in ponavlja iste tipične argumente kakor njegovj somišljeniki, da bi dokazal, da je pripadnost Italiji za Trst »najmanj nepopolna« ekonomska rešitev.

132. **Liburnicus: Un problema che si vuole dimenticare: Fiume.** Darsena [Roma 1945], 83 str. 8°.

Zelo površen in tendenciozen pregled zgodovine Reke; nekaj ekonomskih beležk, vse ostalo sploh ni upoštevano.

133. **Gaetano Salvenini: Gorizia, Trieste e l'Istria Occidentale.** La Critica Politica, VII, Roma 1945 (Ag.—Sett.). Str. 283—93. 8°.

Zanimiv, vendar često na hipotezah zgrajen in netočen pregled diplomatskega vprašanja Julijske krajine tekom druge svetovne vojne.

134. **Daniele Varè: East Wind on the Adriatic.** Italian Centre of Studies and Publications for International Reconciliation. Roma (1945), 25 str. 8°.

Ta brošura bivšega italijanskega diplomata in pisca anekdot iz diplomatskega življenja se nikjer ne pogloblja v bistvo vprašanja.

135. **Giovanni Dalma: Venezia Giulia. Inchiesta degli esperti sulla linea etnica.** Affari Internazionali, I, Roma, 19 ottobre 1945. Str. 3. 4°.

Tendenciozen članek. Edini pomen podatki o stališču treh glavnih sil.

136. **Guido Gonella: De Gasperi a Londra. Il Commento,** Roma 16 ottobre 1945. Str. 422—423. 4°.

Poročilo spremljevalca. Prvič omenjena »angleška linija«.

III. Druge izdaje

(po provenienci avtorjev)

137. **Louis Adamic: Trieste. A Vital Challenge to the Big 5.** P. M. New York, 20. maja 1945. Str. 10. 4°.

—: **Sudbina Trsta?** Ilustrirani Vjesnik, Zagreb 1945, br. 28, str. 18.

Članek o Trstu v času majske krize 1945. (Ital. prevod v okviru širšega članka *Affari Internazionali* I, N. 16, Roma, 6. julija 1945, str. 5.)

138. **Bosko J. Babarovic: Diferendo yugoeslavo-italiano.** por —. Editado por el Comité Unido de los Eslavos del Sur. (De »El Magallanes« de 22 de Junio.) Punta Arenas, Magallanes, Chile. Junio de 1945. 6 str. 8°.

Kratek orientacijski prikaz problema.

139. **Joso Defrančeski: Venezia Julia.** El agudo problema italo-yugoeslavo. Traducciones de Juan Borić. Buenos Aires 1945. 72 str. 8°.

Pregled vprašanja z mnogimi podatki.

140. **Борис Осипов: Югославия и Италия.** (По страницам югославской печати.) Славяне. Москва. Декабрь 1945. Str. 15 do 19. 4°.

Avtor navaja po knjigi »Oko Trsta« (štev. 75 te bibliografije) in po izjavah jugoslovanskih državnikov ter člankih jugoslovanskih listov glavne momente iz dobe italijanskega režima, druge svetovne vojne in časa po njej za Julijsko krajino in zasedeno področje Jugoslavije.

141. **C. M. Franzero: Trieste. The Nineteenth Century and after,** vol. CXXXVIII, London, September 1945. Str. 138—44. 8°.

Članek v reakcionarni angleški reviji vsebuje ponavljanje italijanskih šovinstičnih tez, ki so jih deloma obsojali italijanski avtorji sami, iz brošure »Trieste, Venti secoli d'italianità« (štev. 45 te bibliografije) in drugih publikacij.

142. **Triest als Hafen Österreichs und des Donaauraumes.** Eine wirtschaftliche Studie, herausgegeben vom Österreichischen Befreiungskomitee Triest. Trieste, Arti grafiche L. Smolars & Nipote, 1945, 19 str. 4°.

Trieste porto dell'Austria e del bacino danubiano. Uno studio economico redatto dal Comitato Austriaco di Liberazione Trieste. (1945). 23 str. 8°.

Zastopa tezo, da je Avstrija glavna država tržaškega zaledja (prim. k temu štev. 195 te bibliografije) in predlaga vrsto ukrepov, ki naj bi povezali Trst z Avstrijo (obnovo družbe Južne železnice, internacionalizacijo tržaške luke, zgraditev predalske železnice itd.), navidezno iz čisto gospodarskih razlogov, v resnici pa seveda z določeno politično tendenco.

143. Memorandum Nr. 3, betreffend die Petitionen der Bevölkerung des Kanaltales (Bezirk von Tarvis) wegen der Rückgliederung dieses Gebietes an Österreich. (Celovec 1945). 7 str. 4°.

Memorandum Nr. 3 concerning the Petitions of the Population of the »Kanaltal« (Kanal-Valley - the District of Tarvis) for the Re-Incorporation of this District into Austria. (Celovec 1945).

Ta memorandum, datiran Celovec 20. oktobra 1945, baje izročen od »prebivalstva Kanalske doline« britanski vojaški upravi za Koroško in provizorični koroški deželni vladi, je v resnici izročila provizorična koroška deželna vlada britanski vojaški upravi; on poskuša dokazati upravičenost avstrijske zahteve po Kanalski dolini v polemiki z italijanskim stališčem, ne da bi se sploh dotaknil možnosti in argumentov, ki govore za priključitev Kanalske doline Jugoslaviji.

144. Memorandum Nr. 4. Betr.: Italienische Repressalien im Zusammenhang mit den Petitionen der Bevölkerung des Kanaltales (Celovec 1945.) Ciklostil. 4 str. 4°.

Datiran Celovec, 30. nov. 1945, predložen od prov. koroške deželne vlade britanski vojaški upravi v Celovcu, v zvezi z memorandumom štev. 143 te bibliografije; zanj veljajo iste opombe.

C. 1945—1947

I. Jugoslovanske publikacije

(memorandumti, izjave predstavnikov, ostale publikacije v sistematičnem redu po vsebini)

145. Trieste and the Julian March. The original Yugoslav Government Memorandum on these Subjects and subsequent official Statements with Maps. London. Yugoslav Embassy Information Office. 1946. 82 str. in dve prilogi (kart. 8°.

Trieste. Le point de vue yougoslave. Mémorandum du gouvernement yougoslave septembre 1945. Exposés de M. Edouard Kardelj, Vice-Président du Conseil, M. Ljubo Leontić, Ambassadeur de Yougoslavie à Londres, M. Sava Kosanović, Ministre de l'Information. Edité par le Bureau de Presse de l'Ambassade de Yougoslavie. Paris 1946. 70 str., 7 priloge (kart. 8°.

Obe publikaciji imata isto vsebino, čeprav deloma v različnem vrstnem redu: ponatis angl., odn. francoskega teksta memorandumu iz septembra 1945 (štev. 70 te bibliografije), potem govori jugoslovanskih predstavnikov na londonski konferenci 18. septembra 1945 (srbski tekst štev. 72 te bibliografije), repliko podpredsednika E. Kardelja na izvajanja De Gasperija na konferenci istega dne, govor E. Kardelja 18. januarja 1946 na skupščini Zedinjenih narodov in »The Yugoslav View on the Italo-Yugoslav Frontier and Trieste«, odnosno »Le point de vue yougoslave au sujet de la frontière entre la Yougoslavie et l'Italie et du statut de Trieste« (tekst spomenice naše delegacije konferenci namestnikov zunanjih ministrov v Londonu februarja 1946, česar pa redakcija publikacij ne povesta).

146. **Ratni napori Jugoslavije 1941—1945.** Vojno-Istoriški Institut Federativne Narodne Republike Jugoslavije [Beograd 1946]. 41 str., 5 kart v prilogah. 4°.

Военные усилия Югославии 1941—1945. Военно-Исторический Институт Федеративной Народной Республики Югославии. [Beograd 1946.] 41 str., 5 kart v prilogah. 4°.

The War Effort of Yugoslavia 1941—1945. The Military-Historical Institute of the Federated People's Republic of Yugoslavia [Beograd 1946], 41 str., 5 kart v prilogah. 4°.

Les Efforts de Guerre de la Yougoslavie 1941—1945. Institut Historique de l'Armée de la République Fédérative Populaire de Yougoslavie [Beograd 1946]. 41 str., 5 kart v prilogi. 4°.

Ta publikacija vsebuje tudi podatke o vojni z Italijo in nekaj podatkov o borbah Julijske krajine in v Julijski krajini.

147. **Saopćenje o talijanskim zločinima protiv Jugoslavije i njenih naroda.** Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača. Beograd 1946. 195 str. 4°.

Извещение о преступлениях итальянцев против Югославии и ее народов. Государственная комиссия по установлению преступлений оккупантов и их помощников. Белград 1946. 207 str. 4°.

Report on Italian Crimes against Yugoslavia and its Peoples. The State Commission for the Investigation of War Crimes. Belgrade 1946. 199 str. 4°.

Exposé des crimes italiens contre la Yougoslavie et ses peuples. Commission d'Etat pour la recherche des crimes de guerre. Belgrade 1946. 205 str. 4°.

Uradna publikacija o italijanskih vojnih zločinih na vsem ozemlju Jugoslavije, vsebuje zelo mnogo podatkov.

148. **Человеческие и материяльные жертвы Югославии в военных усилиях 1941—1945.** Репарационная комиссия Федеративной Народной Республики Югославии. [Beograd 1946.] 57 str. 4°.

Human and material Sacrifices of Yugoslavia in her War Efforts 1941—1945. War Reparations Commission, The Federative People's Republic of Yugoslavia. [Beograd 1946.] 57 str. 4°.

Les Sacrifices de la Yougoslavie en vies humaines et en biens dans l'effort de guerre de 1941—1945. Commission des réparations de la République Fédérative Populaire de Yougoslavie. [Beograd 1946.] 57 str. 4°.

Navajam to uradno publikacijo z zgoščenimi podatki o človeških in materialnih žrtvah Jugoslavije, ker vsebuje posebno poglavje o žrtvah na ozemlju italijanske okupacije Jugoslavije.

149. **Memorandum of the Government of the Federative People's Republic of Yugoslavia concerning the ethnical structure of the Julian March.** [Beograd 1946.] 6 str. 4°.

Mémorandum du Gouvernement de la République Fédérative Populaire de Yougoslavie sur la structure ethnique de la Marche Julienne. [Beograd 1946.] 6 str. 4°.

Uradni memorandum, predložen Komisiji ekspertov v marcu 1946. Kot aneksi tega memoranduma, ki se nanje sklicuje tudi tekst memoranduma, so bile predložene publikacije štev. 153 (prva izdaja), 150, 151 in 152 te bibliografije.

150. **Données statistiques sur la structure ethnique de la Marche Julienne.** [Beograd] 1946. IX + 33 str. 4°.

Aneks memorandumu št. 149 te bibliografije; uvod daje analizo etničnega stanja in pojasnila k tabelam, tekst vsebuje tabele z rezultati štetij 1910 in 1921, za Istro pa tudi (provizorične) rezultate štetja 1945. Prim. oceno v ZČ I, 1947, str. 192—95.

151. **Карты этнической структуры Юлийской Краины.** [Beograd 1946.] (4 str. +) 17 kart. Fol.

Maps relating to the ethnical structure of the Julian March. [Beograd 1946.] (4 str. +) 17 kart. Fol.

Cartes sur la structure ethnique de la Marche Julienne. [Beograd 1946.] (4 str. +) 17 kart. Fol.

Uradna publikacija, predložena kot aneks etničnemu memorandumu (štev. 149 te bibliografije).

152. **La politique autrichienne des nationalités dans la Marche Julienne.** [Beograd 1946.] 5 str. 4°.

Aneks memorandumu št. 149 te bibliografije, ki zgoščeno prikazuje v naslovu označen problem z namenom, da osvetli ozadje štetja 1910, ki je igralo veliko vlogo pri določevanju etničnega stanja v Julijski Krajini.

153. **Josip Roglič: Le recensement de 1910. Ses méthodes et son application dans la Marche Julienne.** Par —. Publications de l'Institut Adriatique. Sušak 1946. 70 str., 5 kart v prilogah. 8°.

—. Deuxième édition. Sušak 1946. 74 str., 5 kart v prilogah. 8°. V tej knjigi, napisani po londonski konferenci septembra 1945, ko se začne označevati avstrijsko štetje 1910 kot zanesljivo ali celo kot preveč ugodno za Jugoslovane, podaja avtor pregled principov avstrijskih štetij, kritiko štetja 1910, poskuša rekonstruirati tedanje realno etnično stanje in se končno dotika vprašanja »avtohtonih« in »doseseljencev«. Poseben pomen imajo priložene karte, med njimi reprodukcije Häufnerjeve, Czoernigove in Kiepertove. Knjiga je bila predložena kot aneks Etničnemu memorandumu vlade FLRJ Medzavezniški komisiji ekspertov (publikaciji št. 149 te bibliografije). Prim. oceno ZČ I, 1947, str. 192 sl.

154. Меморандум Правительства Федеративной Народной Республики Югославии относящийся к экономической проблеме Триеста. [Zagreb 1946.] 15 str. 4°.

Memorandum of the Government of the Federative People's Republic of Yugoslavia on the economic problem of Trieste. [Zagreb 1946.] 16 str. 4°.

Mémorandum du Gouvernement de la République Fédérative Populaire de Yougoslavie sur le problème économique de Trieste. [Zagreb 1946.] 16 str. 4°.

Osnovni memorandum o tem problemu, predložen koncem aprila 1946; za ilustracijo tez memorandumu prim. njegov aneks (štev. 155 te bibliografije).

155. Анекс к меморандуму Правительства Федеративной Народной Республики Югославии относящемуся к экономической проблеме Триеста. [Zagreb 1946.] 29 map s kartami in grafikoni. 4°.

Annex to the Memorandum of the Government of the Federative People's Republic of Yugoslavia on the economic problem of Trieste. [Zagreb 1946.] 29 map s kartami in grafikoni. 4°.

Annexe au Mémorandum du Gouvernement de la République Fédérative Populaire de Yougoslavie sur le problème économique de Trieste. [Zagreb 1946.] 29 map s kartami in grafikoni. 4°.

Ilustracija tez ekonomskega memorandumu (štev. 154 te bibliografije) s kartami, grafikoni in tabelami v spremljevalnem tekstu; tvori z njim celoto, tiskan in predložen istočasno.

156. Spomenica Pokrajinskega Narodno-osvobodilnega odbora za Slovensko Primorje in Trst Medzavezniški komisiji za proučitev vprašanj Julijske krajine v zvezi z določitvijo jugoslovansko-italijanske meje. [Ljubljana 1946.] 21 str. 4°.

Меморандум Областного Народно-освободительного Комитета для Словенского Приморья и Триеста Союзнической Комиссии для изучения вопросов Юлийской Краины в связи с определением югославско-итальянской границы. [Ljubljana 1946.] 24 str. 4°.

Memorandum of the Regional National Liberation Committee for the Slovene Littoral and Trieste to the Interallied Commission for examination of the Julian March concerning the establishment of the Italo-Yugoslav boundary. [Ljubljana 1946.] 23 str. 4°.

Mémorandum du Comité régional de la Libération nationale pour le Littoral slovène et Trieste à la Commission interalliée

pour l'étude des questions concernant la Marche Julienne en vue de la détermination de la frontière italo-yougoslave. [Ljubljana 1946.] 24 str. 4°.

Memoriale del Comitato Provinciale di Liberazione per il Litorale sloveno e Trieste alla Commissione interalleata per l'esame dei problemi della Regione Giulia in nesso alla determinazione del confine jugoslavo-italiano. [Ljubljana 1946.] 24 str. 4°.

Ta memorandum, predložen marca 1946, vsebuje vse glavne teze o problemu; za aneks memorandumu prim. štev. 157 te bibliografije.

157. **Приложение к Меморандуму Областного Народно-освободительного Комитета для Словенского Приморья и Триеста Междусоюзнической Комиссии.** [Ljubljana 1946.] (II +) 75 str. 4°.

Annex to the Memorandum of the Regional National Liberation Committee for the Slovene Littoral and Trieste to the Interallied Commission. [Ljubljana 1946.] (II +) 75 str. 4°.

Annexe au Mémorandum du Comité régional de la libération nationale pour le Littoral slovène et Trieste à la Commission interalliée. [Ljubljana 1946.] (II +) 74 str. 4°.

Ta aneks k memorandumu štev. 156 te bibliografije vsebuje proteste proti upravi v coni A (v času od 20. junija 1945 do 20. februarja 1946).

158. **The Julian March. The Land and its People. — Юлийская Крайна. Страна и люди. — La Marche Julienne. Le pays et les gens.** — [Ljubljana 1946.] 89 reprodukcij. Fol.

Ta odlično opremljena publikacija, tiskana spomladi 1946, tvori prav za prav celoto s publikacijama štev. 159 in 160 te bibliografije.

159. **Ethnographical and economic Bases of the Julian March. — Народные и экономические основы Юлийской Крайны. — Les bases ethnographiques et économiques de la Marche Julienne.** [Ljubljana 1946.] 28 map, kart in grafikonov. Fol.

Karte in grafikoni ponazorujejo etnični in ekonomski značaj Julijske krajine; publikacija tvori po obliki in vsebini celoto s publikacijama štev. 158 in 160 te bibliografije.

160. **The Struggle of the People of the Julian March for Freedom and Self-Determination. — Борьба народонаселения Юлийской Крайны за свободу и самоопределение. — Lutte du peuple de la Marche Julienne pour la liberté et le droit à disposer de lui-même.** [Ljubljana 1946.] 45 (v celoti 58) kartonskih listov. Fol.

Fotografije, karte in diagrami o narodnoosvobodilni borbi; publikacija tvori po obliki in vsebini celoto s publikacijami štev. 158 in 159 te bibliografije.

161. **Julijska Krajina v borbi za samoodločbo in priključitev k Federativni Ljudski Republiki Jugoslaviji.** — Juliska [!] Krajina u borbi za samoopredeljenje i priključenje k Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji. — The Julian March in the Struggle for the Self-Determination and Union with the Federative People's Republic of Yugoslavia. — Юлийская Крайна в борьбе за самоопределение и присоединение к Федеративной Народной Республики Югославии. — La Marche Julienne dans sa lutte pour son droit de disposer d'elle-même et pour son rattachement à la République Fédérative Populaire de Yougoslavie. — La Regione Giulia nella sua lotta per l'auto-decisione e per la congiunzione alla Repubblica Federativa Popolare di Jugoslavia. [Ljubljana 1946.] Fol.

Vsebuje Spomenico Pokrajinskega Narodnoosvobodilnega odbora v vseh petih jezikih (števil. 156 te bibliografije), legendo k publikacijam števil. 158, 159 in 160 te bibliografije v slovenskem, hrvaškem in italijanskem jeziku in iste reprodukcije, karte in grafikone kakor števil. 158, 159 in 160 te bibliografije (z legendo v angleškem, ruskem in francoskem jeziku).

162. **Il Consiglio di Liberazione di Trieste alla Commissione delle Nazioni Alleate per la delimitazione dei confini tra l'Italia e la Jugoslavia.** — Osvobodilni svet za Trst Zavezniški komisiji za določitev jugoslovansko-italijanske meje. — (The Council of Liberation of Trieste) to the Allied Commission for the Delimitation of the Italian-Yugoslav Boundary. — (Союз освобождения в городе Терсте) Союзнической комиссии по установлению югославско-итальянской границы. — (Le Conseil de Libération de Trieste) à la Commission des Nations Alliées pour la démarcation des frontières entre l'Italie et la Yougoslavie, s. I. [1946]. 5 + 3 + 3 + 3 str.

Spomenica, ki navaja v zgoščeni obliki argumente za priključitev Trsta Jugoslaviji in je bila predložena marca 1946, ima paralelen italijanski in slovenski tekst, nato pa še posebej anglešk, ruski in francoski tekst (z lastno numeracijo).

163. **Memorandum Oblasnog narodnog odbora za Istru Savezničkoj komisiji za ispitivanje granične linije između Jugoslavije i Italije.** [Zagreb 1946.] 4°.

V tem skupnem ovoju se nahajajo:

Memorandum oblasnog narodnog odbora za Istru. 24 str.

Dodatak Memorandumu Oblasnog narodnog odbora za Istru. 8 str., 1 tabela, 22 prilog.

Hrvatska Istra. 35 listov reprodukcij.

Обращение Областного народного комитета Истры Союзной комиссии для исследования рубежной линии Югославии с Италией. [Zagreb 1946.] 4°.

V tem skupnem ovoju se nahajajo:

Меморандум Областного народного комитета Истрии. 25 str.

Дополнение к Меморандуму Областного народного комитета Истрии. 8 str., 1 tabela, 21 prilog.

Хорватская Истрия. 33 listov reprodukcij.

Memorandum of the Regional National Committee for Istria to the Allied Commission for the Investigation of the Frontier Line between Yugoslavia and Italy. [Zagreb 1946.] 4°.

V tem skupnem ovoju se nahajajo:

Memorandum of the Regional National Committee for Istria. 24 str.

Annex to the Memorandum of the Regional National Committee for Istria. 8 str., 1 tabela, 21 prilog.

The Croatian Istria. 33 listov reprodukcij.

Mémorandum du Comité national de la province d'Istrie adressé à la Commission d'enquête alliée pour la délimitation entre la Yougoslavie et l'Italie. [Zagreb 1946.] 4°.

V tem skupnem ovoju se nahajajo:

Mémorandum du Comité national regional d'Istrie. 25 str.

Supplément au Mémorandum du Comité national regional d'Istrie. 8 str., 1 tabela, 21 prilog.

Istrie croate. 33 listov reprodukcij.

Memorandum, predložen Zavezniški komisiji ekspertov v marcu 1946.

164. Izložba. Svjedočanstva o slavenstvu Istre. Pazin, mart 1946. U zgradbi biskupskog sjemeništa. Izložbu je priredio Oblasni narodni oslobodilački odbor za Istru. Povodom posjeta Među-savezničke komisije. 51 str. 4°.

Exposition des témoignages sur le caractère slave de l'Istrie. Pazin, mars 1946. Dans le séminaire épiscopal. Exposition organisée par le Comité régional de libération nationale d'Istrie. A l'occasion de l'arrivée de la Commission interalliée. 51 str. 4°.

Vsebuje uvod (zgodovinski dokazi o Slovanih v Istri, o preganjanju v času italijanskega režima, o odporu in narodnoosvobodilni borbi, etnično stanje, kulturno ustvarjanje istrskih Hrvatov) in katalog razstavljenih predmetov.

165. Spomenica primorskih duhovnikov zaveznikom. — Меморандум приморского духовенства союзникам. — Mémorandum des prêtres du Littoral aux Alliés. — Memorandum of the Littoral Priests to the Allies. [Ljubljana 1946.] (16 str.) 4°. Izjava za priključitev Jugoslaviji, predložena Medzavezniški komisiji, s podpisi. Teksti v raznih jezikih so bili tiskani tudi posebej.

166. **Razgovori in članki. Primorska duhovščina za Federativno Ljudsko Republiko Jugoslavijo.** Trst, Gregorčičeva založba, v februarju 1946. 35 str. 8°.

Interviews and Articles. The Clergy of the Slovene Littoral for the Federative People's Republic of Yugoslavia. Trieste, Gregorčičeva založba 1946. 44 str. 8°.

Uvod F. Bevka, nato izjave posameznih duhovnikov in kolektivne izjave.

167. **Hrvatsko svećenstvo Istre traži priključenje Julijske Krajine FNR Jugoslaviji.** Propodjel Oblasnog NOO za Istru. Rijeka 1946. 54 str. 8°.

Югославское духовенство в Истрии при итальянской власти. Издание общества св. Гиеронима. Загреб 1946. 33 str. 8°.

The Yugoslav Clergy of Istria under Italian Rule. Published by the Society of St. Hieronimus. Zagreb 1946. 43 str. 8°.

Le Clergé yougoslave d'Istrie sous le domination italienne. Edité par la Société de St. Jérôme. Zagreb 1946. 32 str. 8°.

Uvodu sledi ponatis spomenice istrske duhovščine Medzavezniški komisiji, nato pa izjave in razgovori z različnimi duhovniki (o dobi italijanske vlade in predvsem o postopanju italijanskega režima v cerkvi in z duhovščino).

168. **The Julian March. — Юлийская Крайна. — La Marche Julienne.** s. l. [1946]. 85 listov in prilog. 4°.

Trojezična publikacija, vsebuje slike, reprodukcije dokumentov, karte, citate izbranih tekstov, kar naj osvetli razne aspekte Julijske krajine, zlasti pa borbe zadnjih desetletij in let.

169. **La proposition française de délimitation entre l'Italie et la Yougoslavie et la réalité. — Французское предложение о разграничении между Югославией и Италией и действительность. — The French Proposal for the Delimitation Between Yugoslavia and Italy and the Reality.** [Beograd 1946.] (22 kart + 10 listov teksta + errata.) F°.

Uradna publikacija v obliki atlasa, tiskana v poletju 1946 in predložena pariški mirovni konferenci, vsebuje kritiko francoske linije.

170. **La frontière proposée et la réalité dans la Marche Julienne.** Paris 1946. 6 kart. 8°.

Majhna zbirka kart, tiskana od naše strani v Parizu poleti 1946; prva in druga karta sta bili povečani tudi posebej tiskani; prim. štev. 184 te bibliografije.

171. **Trieste (:floating population according to the language of intercourse after the census of 1910:).** 1 karta, s. l. [1946]. 4°.

Karta in statistika prebivalstva sestavnih delov Trsta po narodnostih.

172. **La frontière ethnique italo-yougoslave et la frontière proposée.** — **The ethnical Italo-Yugoslav border line and the proposed frontier.** — **Итальянско-югославская этническая граница и предлагаемая линия разграничения.** Paris, Girard, Barrère et Thomas 1946. 1 karta. F^o.

Karta, izdana od naše strani poleti 1946 (na ovojju francoski napis: »La structure ethnique de la Marche Julienne« in detajlna legenda v francoščini).

173. **La frontière proposée prive la Yougoslavie de presque toute l'industrie de la Marche Julienne.** — **The proposed frontier line deprives Yugoslavia of practically the whole of the industries of the Julian March.** — **Предложенная граница отнимает Югославии почти всю промышленность Юлийской Крайны.** — Paris, Girard, Barrère et Thomas [1946]. 1 karta. F^o.

Karta, tiskana in razširjana v času pariške konference.

174. **Resolution of the Presidium of the Regional Liberation Committee for the Slovene Littoral and Triest in the Name of the Members of the Cooperations in Zone A which is under Allied Military Government, S. l. s. a., 2 lista.** 4°.

Stanje zadrug pred fašizmom, za fašizma, pod vojaško upravo.

175. **Меморандум Антифашистского славянско-итальянского женского союза.** Триест 1947. 6 str. 4°.

Memorandum by Anti-Fascist Slav-Italian Women's Union. Trieste 1947. 6 str. 4°.

Mémorandum de l'Union antifasciste féminine italo-slave. Trieste 1947. 6 str. 4°.

Protest proti režimu v coni A Svobodnega tržaškega ozemlja.

176. **Josip Broz-Tito: Izgradnja nove Jugoslavije.** Knjiga druga. (Beograd), Kultura 1948. 367 str. z avtorjevo sliko v prilogi. 8°.

—: **Graditev nove Jugoslavije.** Druga knjiga. Čamkarjeva založba v Ljubljani. 1949. 452 str. 8°.

V tej knjigi, ki obsega razdobje od marca 1946 do septembra 1947, so objavljeni tudi govori in izjave o Julijski krajini v tem času; v pripombah na koncu knjige je navedeno, kdaj in kje so bile podane izjave oz. govorjeni govori, in kje so bili prvič objavljeni.

177. **Josip Broz-Tito: Ekspoze predsednika Savezne vlade maršala Jugoslavije — o vanjskoj politici FNRJ održan 1. travnja na sjednici Saveznog vijeća i Vijeća naroda Narodne skupštine FNRJ.** (Zagreb? 1946.) 24 str. 8°.

—: **Jugoslavia's foreign policy.** By —, Marshal and Premier of the Federal People's Republic of Yugoslavia. A Statement before the Joint Session of the Parliament of the Federal

People's Republic of Yugoslavia, made on March [!] 1, 1946. United Committee of South-Slavic Americans, New York (1946). 14 str. 8°.

V govoru razpravlja maršal Tito tudi o položaju v Julijski Krajini.

178. **Edvard Kardelj: Jugoslavija se neće saglasiti sa ma kakvim mirovnim ugovorom u kojem njeni opravdani zahtevi ne budu zadovoljeni.** Trideset dana, IV. Beograd 1946, br. 7, str. 4—12. 8°.

—: **Yugoslavia's Claim to Trieste.** By —. United Committee of South Slavic Americans, New York. [1946]. 16 str. 8°.

Izjava podpredsednika E. Kardelja na tiskovni konferenci v Parizu 27. junija 1946 (v ameriški publikaciji tudi njegova izjava v Ljubljani ob povratku po sklepu četvorice); kritika odločitev, statistični in drugi argumenti.

179. **Едвард Карделъ: Говори на париској конференцији.** (Београд) Култура, 1947. 128 str. 8°.

—: **Govori na pariški konferenci.** Ljubljana, Cankarjeva založba 1948. 125 str., z avtorjevo sliko v prilogi. 8°.

Knjiga obsega vse govore na mirovni konferenci, a velik del teh govorov obravnava probleme mirovne pogodbe z Italijo in med temi zlasti probleme Julijske krajine.

180. **Mirovna konferencija u Parizu.** Govor šefa sovjetske delegacije druga Molotova. ... Govor šefa jugoslovenske delegacije druga Edvarda Kardelja ... Beograd-Zagreb, Kultura (1946). 48 str. 8°.

Molotov: Il trattato di pace con l'Italia. 30 giorni, II, (Fiume) 1946, str. 190—192. 4°.

Govora od 12. in 13. avgusta 1946, ki v polemiki z govorom De Gasperi obpravnavata problem Julijske krajine. Prim. izdaje govorov obeh števil 179 in 294 te bibliografije.

181. **Edvard Kardelj: Načelna beseda** —. Iz naše borbe na mirovni konferenci. Novi Svet I, Ljubljana 1946. Str. 625—629. 8°.

Govor v Komisiji za proceduro pariške konference 5. avgusta 1946 (redakcija tega ne pove; prim. števil 179 te bibliografije).

182. **Edvard Kardelj: Zgodovinski opomin** — na mirovni konferenci. Novi Svet I, Ljubljana 1946, Str. I—VIII. 8°.

Govor na plenarni seji 8. oktobra 1946 (redakcija tega ne pove; prim. števil 179 te bibliografije).

183. **Aleš Bebler: La Yougoslavie et le statut de Trieste.** Exposé de M. —, Ministre-Adjoint des Affaires Etrangères de Yougoslavie, fait le 18 juillet 1946 devant la Commission spéciale du Conseil des Ministres des Affaires Etrangères. Edité par le Bureau de Presse de la Délégation yougoslave à la Conférence de la Paix. Paris 1946. 25 str. 8°.

Govor pred Komisijo za statut Trsta, formirano od Sveta zunanjih ministrov po sklepu o sprejetju francoske linije in ustanovitvi Svoobodnega tržaškega ozemlja.

184. **Aleš Bebler: Equilibrium or Justice?** The Speech delivered on September 3rd, 1946, by Dr. —, Deputy Minister of Foreign Affairs of Yugoslavia in the Political and Territorial Commission of the Peace Conference. [Paris 1946.] 22 str. + priloga št. 170 te bibliografije. 8°.

—: **Equilibre ou justice?** Discours de M. le Dr. —, Vice-Ministre des Affaires Etrangères de Yougoslavie, à la Commission politique et territoriale pour l'Italie de la Conférence de la Paix le 3 septembre 1946. (Paris 1946.) 23 str. + priloga štev. 170 te bibliografije. 8°.

V tem svojem prvem govoru v Politično-teritorialni komisiji za Italijo avtor ostro polemizira proti tezam Bonomija in italijanskega memoranduma, zlasti proti tezi o rapalski pogodbi kot »svobodnem dogovoru«, in proti principu »etničnega ravnotežja«.

185. **Юлийская Крайна. Статьи о ее истории и культуре.** Академия наук и искусств в Любляне. (1946). 98 str. 4°.

The Julian March. Studies on its history and civilisation. Academy of Sciences and Arts Ljubljana. (1946). 83 str. 4°.

Uvodu slede razprave dr. M. Kosa o kulturni in politični pripadnosti Slovenskega Primorja (v glavnem na podlagi starejše zgodovine), dr. Fr. Steleta, ki je že pred vojno napisal knjigo »Umetnost v Primorju« (Lj. 1940), o umetnosti v Slovenskem Primorju, dr. A. Baraca o hrvatski literaturi v Istri, dr. Fr. Kidriča o primorski slovenski literaturi in Fr. Marolta o ljudski glasbi in plesu v Slov. Primorju; vprašanje, ali pripada Julijska krajina po zgodovini in kulturi Italiji ali spada v isto skupino kakor ostale slovenske in hrvatske dežele, je osnovno vprašanje nekaterih razprav in publikacija to vprašanje osvedljuje, seveda ne z vseh v poštev prihajajočih vidikov. Francoska izdaja te knjige je bila sicer tiskana, a zaradi napak, ki jih ni zakrivila izdajateljica, ne dana v promet.

186. **Милько Кос: Историческое развитие словенской западной границы.** Любляна 1946. Опубликован и издал Научный Институт, отделение по изучению вопроса о границах. 19 str. 8°.

Milko Kos: Historical Development of the Slovene Western Frontier. By —. Ljubljana 1940. Published by the Research Institute, Section for Frontier Questions. 21 str. 8°.

—: **Développement historique de la frontière slovène occidentale.** Par —. Ljubljana 1946. Publié par l'Institut scientifique, section pour les questions de frontières. 19 str. 8°.

Avtor, ki je že v svoji razpravi »K postanku slovenske zapadne meje« (RZD V/VI, Lj. 1930) obdelal problem zgodovinskega postanka slovensko-italijanske etnične meje, govori tu o posameznih sektorjih te meje in njihovem historičnem postanku.

187. **Bojan Štih: Nekaj dejstev iz zgodovine Trsta in Julijske krajine.** Koledar Osvobodilne fronte Slovenije 1947. (Ljubljana 1946.) Str. 56—62. 4°.

Zgoščena historična argumentacija za naše stališče z nekaterimi malimi napakami v podrobnostih.

188. **Lavo Čermelj: La minorité slave en Italie (les Slovènes et Croates de la Marche Julienne).** Deuxième édition. Ljubljana 1946. 293 str. 8°.

Druga izdaja knjige, ki je izšla v Ljubljani 1938 pod istim naslovom, izpopolnjena s podatki za dobo do italijanske vojne napovedi Jugoslaviji 1941. Prim. opombo k angleški izdaji št. 91 te bibliografije.

189. **Документы о денационализации югославо в Юлийской Крайне.** Югославский институт для международных вопросов. Белград 1946. 156 str. 8°.

Documents concerning the Denationalization of Yugoslavs in the Julian March. The Yugoslav Institute of International Studies. Belgrade 1946. 156 str. 4°.

Documents sur la dénationalisation des Yougoslaves de la Marche Julienne. Institut yougoslave d'études internationales. Beograd 1946. 156 str. 4°.

Publikacija, ki dopolnjuje sliko italijanskega režima, podano v knjigi L. Čermelja (št. 91 in 188 te bibliografije), obstoji v bistvu iz fotografij italijanskih dokumentov, ki so prišli v naše roke ob koncu vojne; knjiga in posamezna poglavja imajo kratek uvod, na koncu knjige je pa dodana kratka vsebina publiciranih dokumentov.

190. **Miroslav Krleža: Jadranska tema.** Trideset dana, IV, Beograd 1946, br. 5—6. Str. 10—18. 8°.

—: **Adriatic Theme.** s. l. [1946]. 15 str. 8°.

—: **Le thème adriatique.** Edité par la Société pour la coopération culturelle Yougoslavie—France. s. l. [1946]. 16 str. 8°.

Historične reminiscence o italijanski in naši kulturi ob Jadranu.

191. **Ive Mihovilović: O »superiornosti« talijanske kulture i »pastirskom« nivou slavenske kulture u Julijskoj Krajini.** Republika II, Zagreb 1946, str. 515—532. 4°.

V polemiki s trditvami De Gasperi je avtor italijansko in slovansko kulturno ustvarjanje v Julijski krajini v preteklosti in sedanjosti.

192. **Антон Мелик: Триест и Приморье.** Краткая географическая характеристика. Любляна 1946. Опубликовал и издал Научный Институт, отделение по изучению вопроса о границах. 12 str. 8°.

Anton Melik: Trieste and the Littoral (:a short geographical outline:). Ljubljana 1946. Published by the Research Institute, Section for Frontier Questions. 13 str. 8°.

—: **Trieste et le Littoral** (:brève caractéristique géographique:) par —. Ljubljana 1946. Publié par l'Institut scientifique, section pour les questions de frontières. 11 str. 8°.

Zgoščena celotna geografska slika, napisana za inozemsko publiko, opremljena z več kartami v tekstu.

193. **Autori inglesi parlano sul problema della Regione Giulia.** Fiume 1946. Istituto per le ricerche della Regione Giulia. 63 str. 8°.

Kratek predgovor o avtorjih in nato italijanski prevodi članka A. E. Moodieja »The Italo-Yugoslav Boundary« (štev. 62 te bibliografije), članka A. J. P. Taylorja »Trieste or Trst« (štev. 68 te bibliografije) in brošure A. J. P. Taylorja »Trieste« (štev. 109 te bibliografije).

194. **Ive Mihovilović: Trst.** Etnografski i ekonomski prikaz. Predgovor dr. Ante Mandić. Nakladni zavod Hrvatske. Zagreb 1946. VIII + 388 str., 10 prilog s slikami in kartami. 8°.

To delo se omejuje na Trst, a predstavlja eno od najvažnejših del te bibliografije. Avtor govori o etničnem, političnem in predvsem gospodarskem aspektu tržaškega problema v preteklosti in sedanjosti ter dodaja knjigi, ki je opremljena s kartami, grafikoni in statistikami, bibliografijo in indeks. Trditve opira večinoma na citate iz literature.

195. **Anton Melik: Trst in severna Jugoslavija.** Izdal in založil Znanstveni inštitut, oddelek za mejna vprašanja. Ljubljana 1946. 19 str., 2 karti v prilogah. 8°.

—: **Trieste and North Yugoslavia**, by —. Ljubljana 1946. Published by the Research Institute, Section for Frontier Questions. 21 str. + 2 karti v prilogah. 8°.

—: **Trieste et la Yougoslavie du Nord.** Par —. Publié par l'Institut scientifique, section pour les questions des frontières. Ljubljana 1946. 20 str. + 2 karti v prilogah. 8°.

V tej kratki razpravi, ki daje mnogo pobud geografu in historiku, dokazuje avtor, kako je gospodarsko težišče vse Jugoslavije v njenih severnih pokrajinah, kako imajo vse te pokrajine zaradi strukture Dinarskega sistema svoj najlažji dostop do morja v smeri proti Trstu, kako so prišla ta dejstva do izraza v zgodovini in kako je zaradi tega napačno naziranje, ki smatra stanje v dualistični Avstro-Ogrski za »prirodno stanje« sploh in Slovenijo, Avstrijo in Češko za edino »prirodno« zaledje Trsta.

196. **Lojze Berce: Budućnost Trsta u svetlu njegove prošlosti.** Tragedija jedne luke i jednog naroda pod Italijom. Beograd 1946. 244 + IV str. 1 priloga. 8°.

Avtor, primorski slovenski publicist, razpravlja v tej knjigi o tržaški luki in njenem zaledju, o etnični strukturi prebivalstva Trsta, o tržaškem partikularizmu in avtonomiji, o politični zgodovini Trsta, Goriške in Istre od 1848 dalje, o demografiji v času italijanske oblasti, o diplomatski borbi v času prve svetovne vojne in po njej, primerja Trst in Gdansk ter dodaja kratko bibliografijo. Knjiga zajema

vsebinsko tudi avtorjeva članka »Zašto je Trst uvek odbijao protekciju Italije« (Narodno bančarstvo, Beograd 1945, br. 3—4) in »Preobražaj strukture tršćanske privrede pod italijanskom okupacijom« (prav tam, Beograd 1945, br. 5), ki mi pri sestavljanju te bibliografije nista bila dostopna.

197. **Lojze Berce: Težnje Tržčanov po avtonomiji.** Razgledi I. Trst 1946. Str. 22—27. 8°.

Kratek povzetek trditev, ki jih je avtor obširneje zastopal drugod (prim. štev. 196 te bibliografije).

198. **Verij Švajger: Trieste-Trst Yugoslav or international? (Treatise about communications:)** by —. Trieste. The Julian March Research Institute 1946. 24 str. + 1 karta v prilogi. 8°.

Razprava o tržaškem problemu s stališča železniškega prometa.

199. **Dušan Rybař: Trst in njegovo zaledje.** Razgledi I, Trst 1946. str. 13—16. 8°.

—: **Trst i njegovo zaledje.** Trideset dana, IV. Beograd 1946, br. 3, str. 12—15. 8°.

Zelo kratka skica problema.

200. **Светозар Илешич: Популяционное развитие Триеста и его ближайших окрестностей.** Любляна. Опубликовал и издал Научный Институт, отделение по изучению вопроса о границах. 1946. 9 str. 8°.

Svetozar Pešič: The Population Development of Trieste and its near Environs. Ljubljana 1946. Published by the Research Institute, Section for Frontier Questions. 9 str. 8°.

—: **Le développement de la population de Trieste et de ses environs immédiats.** Par —. Ljubljana 1946. Publié par l'Institut scientifique, section pour les questions de frontières. 9 str. 8°.

Razvoj številke prebivalstva v mestu, predmestju in vaseh na kraški planoti v teku zadnjih dveh stoletij.

201. **Marij Kocijančič: Trst je prirodna jugoslovanska luka.** Razgledi I, Trst 1946, str. 61—66. 8°.

Kratek pregled z najbolj bistvenimi podatki.

202. **Лаво Чермель: Народная перепись 1910 года в Триесте.** По официальным протоколам местного провинциального сейма и австрийского парламента. Югославский институт по международным вопросам. Белград 1946. 30 str. 8°.

Lavo Čermelj: The Census in Trieste in 1910 according to the Records of the Diet of Trieste and the Austrian Parliament. Yugoslav Institut [!] for International Affairs. Beograd 1946. 28 str. 8°.

—: **Recensement de 1910 à Trieste** d'après les procès-verbaux de la Diète provinciale de Trieste et du Parlement autrichien. Institut yougoslave d'Etudes internationales, Beograd 1946. 28 str. 8°.

V uvodu in v prevedenih tekstih interpelacij v deželnem zboru in parlamentu ter odgovora nanje je prikazan način štetja 1910 v Trstu (pred revizijo) in opozorjeno, da v istrskih občinah, kjer je bil položaj isti, do revizije sploh ni prišlo. Prim. oceno v ZČ I, 1947, str. 192—195.

203. **Cadastre national de l'Istrie** d'après le recensement du 1er Octobre 1945. Edition de l'Institut Adriatique, Sušak 1946. Comité de redaction: J. Roglič, R. Maixner, L. Čermelj, M. Gržetić, I. Pucić (VI +) XIII + 628 str. + 3 karte v prilogah. 8°.

V tej publikaciji so dani za vsako istrsko naselje rezultati štetij 1880—1910 in 1945, naštetih za vsa naselja, razen Pule in Mrlj, vsi priimki po štetju 1945 in določen njihov nacionalni izvor (na podlagi kriterijev, ki jih v uvodu definirajo Petar Skok, Mirko Deanović in Fran Ramovš) in omenjena ostala dejstva, ki pridejo v poštev za ocenjevanje nacionalne pripadnosti in zavesti; ona vsebuje nadalje tabelo (definitivnih) rezultatov štetja 1945 in register krajev, medtem ko je bil register (vseh istrskih!) priimkov te knjige objavljen v posebni publikaciji (štev. 204 te bibliografije). Prim. oceno v ZČ I, 1947, str. 192—195.

204. **Index patronymique**. Supplément au Cadastre National de l'Istrie d'après le Recensement du 1er Octobre 1945. Edition de l'Institut Adriatique, Sušak 1946. Comité de Rédaction: J. Roglič, R. Maixner, L. Čermelj, M. Gržetić, I. Pucić. 150 str. 8.

Seznam rodbinskih imen vse Istre v Cadastre National (štev. 203 te bibliografije) v abecednem redu; P. Skok, M. Deanović in F. Ramovš dajejo v »Observations préliminaires« na začetku knjige nekaj dodatnih pripomb o priimkih.

205. **Luka Kirac: Crtice iz istarske povijesti**. Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb 1946. 348 str., z avtorjevo sliko. 8°.

Iz predgovora Viktorja Cara Emina in dr. Matka Rojniča je razvidno, da je don Luka Kirac dokončal rokopis knjige nekaj let pred svojo smrtjo († 1931); delu, ki govori o nekaterih vprašanih srednjeveške zgodovine in o vprašanju glagolice in končno objavlja nekaj dokumentov, kar je vse istrskega patriota zanimalo predvsem v nacionalnega stališča, se sicer pozna, da ni pisano od strokovnjaka-zgodovinarja in avtor ne pozna in upošteva vseh znanstvenih razprav in rezultatov, ki prihajajo v poštev, vendar pa je o njem že Šišić izrekel mnenje, da je vredno, da se natisne.

206. **Matko Rojnić: Pula** (:historijski presjek:). Poseban otisak iz »Glasa Istre«, Rijeka 1946. 8 str. 8°.

Kratek zgodovinski pregled.

207. **Anton Melik: Gorica** (:geografske osnove mestnega naselja:). Izdal in založil Znanstveni institut, oddelek za mejna vprašanja. Ljubljana 1946, 22 str., 4 karte v prilogi.

Антон Мелик: Горица. Любляна 1946. Опубликовал и издал Научный институт, отделение по изучению вопроса о границах. 19 str., 4 karte v prilogah. 8°.

—: **Gorica** (:The Geographical Basis of its Foundation:). By —. Ljubljana 1946. Published by the Research Institute, Section for Frontier Questions. 21 str., 4 karte v prilogah. 8°.

—: **Gorica** (:bases géographiques de l'agglomération urbaine:). Ljubljana 1946. Publié par l'Institut scientifique, section pour les questions de frontières. 22 str., 4 karte v prilogah. 8°.

Avtor obdela z geografskega, historičnega in demografskega stališča aktualno vprašanje povezanosti Gorice z njeno pokrajino, zlasti s Soško in Vipavsko dolino.

208. **Лаво Чермель: Венецианская Словения.** Югославский институт по международным вопросам. [Beograd] 1946. 23 str. + 1 karta v prilogi. 8°.

Lavo Čermelj: Venetian Slovenia. Yugoslav Institute for International Affairs. [Beograd] 1946. 22 str. + 1 karta v prilogi. 8°.

—: **La Slovénie Vénitienne.** (Beneška Slovenija.) Institut yougoslave pour les questions internationales. [Beograd] 1946. 22 str. + 1 karta v prilogi. 8°.

Statistični podatki, skica zgodovine, stanja pod Italijo in najnovejših dogodkov.

209. **Trinkov zbornik.** Trst, Gregorčičeva založba, 1946. Uredila: Josip Birsa in Andrej Budal. 135 str. 8°. Résumé (franc.) 4 str.

Ta publikacija vsebuje poleg odlomkov iz Trinkovih del, prispevkov o Trinku in bibliografije njegovih del še članke M. Kosa, Slovenska Benečija — zgodovinsko ime (tudi srednjeveška topografija), M. Matičetova, Iz žive govorice beneških Slovencev, Fr. Bezljaja, Baudouin de Courtenay, in Zvonka A. Bizjaka, Beneško-slovenska in rezijanska bibliografija (osnutek).

210. **Jaka Avšič: Naš prvi pohod v Beneško Slovenijo.** Uvod napisal Fran Zwitter. Ljubljana, Znanstveni inštitut, oddelek za mejna vprašanja 1946. 24 str. + 1 karta v prilogi. 8°.

Яка Авшич: Наш первый поход в Словенскую венецианскую область. С введением Франа Цвиттера. Любляна 1946. Опубликовал и издал Научный институт, отделение по изучению вопроса о границах. 21 str. + 1 karta v prilogi. 8°.

—: **Our first March into the Venetian Slovenia.** By —, with and [!] introduction by Fran Zwitter. Ljubljana 1946. Published by the Research Institute, Section for Frontier Questions. 23 str. + 1 karta v prilogi. 8°.

Uvod, ki govori na splošno o beneških Slovencih, je predelan članek »O beneških Slovencih«, napisan l. 1944 in objavljen v Slovenskem zborniku 1945. (štev. 99 te bibliografije); glavni tekst, napisan prav

tako l. 1944 v partizanih, je ponatis članka »Prvo oznanilo beneškim Slovincem« v Slovenskem zborniku 1945 (štev. 97 te bibliografije); na novo sta dodani (poleg karte v prilogi) tudi dve karti v tekstu.

211. **Bogo Grafenauer: Kanalska dolina.** (:Etnografski razvoj:). Izdal in založil Znanstveni inštitut, oddelek za mejna vprašanja. Ljubljana 1946. 15 str. 8°.

Бого Графенауер: Канальская долина. (:Етнографическое развитие:). Любляна 1946. Опубликовал и издал Научный институт, отделение по изучению вопроса о границах. 16 str. 8°.

—: **The Kanal Valley** (:ethnographical development:). By —, Ljubljana 1946. Published by the Research Institute, Section for Frontier Questions. 18 str. 8°.

—: **Vallée de Kanal** (:développement ethnographique:). Par —, Ljubljana 1946. Publié par l'Institut scientifique, section pour les questions de frontières. 17 str. 8°.

Geografski, historično-geografski in historično-etnični aspekt problema Kanalske doline.

212. **Zločini italijanskega okupatorja v Ljubljanski pokrajini. I. Internacije.** Po izvornih dokumentih napisano v »Komisiji za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo« in v »Inštitutu narodne osvoboditve pri Predsedstvu vlade LRS«, Ljubljana 1946. 187 str. + 2 karti v prilogi. 4°.

Osnovno delo za to stran italijanskega režima v Ljubljanski pokrajini, napisano vseskozi na podlagi zaplenjenih italijanskih dokumentov; v prvem delu, ki obsega nekaj več od polovice knjige, se daje sistematičen opis, v drugem delu se objavljajo italijanski dokumenti v originalu; knjiga je opremljena s fotografijami, z reprodukcijami dokumentov in načrtov.

213. **Giuseppe Piemontese: Ventinove mesi di occupazione italiana nella Provincia di Lubiana.** Considerazioni e documenti. Lubiana 1946. 95 str. + allegati (50 numeriranih reprodukcij dokumentov + 16 nenumeriranih prilog fotografij). 4°.

Ta knjiga je v večji meri ponatis in reproducirane vsebine dokumentov kakor pa zgodovinska razprava v ožjem smislu besede, vendar pa daje precej izčrpno sliko italijanskega okupatorskega režima v Ljubljanski provinci.

214. **Джузеппе: Пьемонтесе: Двадцать девять месяцев итальянской оккупации «Люблянской провинции».** Извлечение. Русское издание. Любляна 1946. 56 str. + 16 listov fotografij v prilogah. 4°.

Giuseppe Piemontese: Twenty-nine Months of Italian Occupation of the »Province of Ljubljana«. By —. Extract. Ljubljana 1946. 56 str. + 16 listov fotografij v prilogah. 4°.

—: *Vingt-neuf mois d'occupation italienne de la »Province de Ljubljana«*. Par —. Extrait. Edition française. Ljubljana 1946. 56 str. + 16 listov fotografij v prilogah. 4°.

Izveček iz publikacije števil 213 te bibliografije; kratkemu uvodu slede prevodi in faksimili dokumentov in nato fotografije.

215. **Hrvoje Mezulić: Fašizam krstitelj i palikuća**. Nakladni zavod Hrvatske. Zagreb 1946. 112 str. 8°.

Nekaj podatkov o spreminjanju krajevnih imen in priimkov ter o vojnih zločinih na hrvatskem ozemlju, anektiranem od Italije 1941, in v Istri, na podlagi zaplenjenih italijanskih dokumentov.

216. **Cvito Fisković: Dalmatinski spomenici i okupator**. Republika II, Zagreb 1946, str. 243—265. 4°.

Edina specialna razprava o tej strani okupatorskega režima pri nas; avtor, direktor konzervatorskega zavoda v Splitu, opisuje izčrpno kulturno škodo, ki jo je v teku vojne pretrpela Dalmacija.

217. **Павле Яакшич: Ослободение Юлийской крайны IV-ой Югославской армией**. Издание «Народной Армии», органа Югославской Армии. [Beograd 1946.] 25 str. + 1 karta v prilogi. 8°.

Pavle Jakšić: The Liberation of the Julian March by the Yugoslav IV Army. Issue of »People's Army«, official periodical of the Yugoslav Army. [Beograd 1946.] 25 str. + 1 karta v prilogi. 8°.

—: *La libération de la Marche Julienne par la IV Armée yougoslave*. Edité par l'»Armée populaire«, organe de l'Armée yougoslave. [Beograd 1946.] 26 str. + 1 karta v prilogi. 8°.

Vojaški opis in analiza operacij IV. armade v marcu—maju 1945.

218. **Allied Airmen and Prisoners of War rescued by the Slovene Partisans**. Compiled after the records of the Head-Quarter of Slovenia. Published by the Research Institute. Ljubljana 1946. (II +) 89 str., ena karta v prilogi. 8°.

Publikacija vsebuje tudi podatke o zavezniških aviatikih in vojnih ujetnikih, rešenih v Slovenskem Primorju in v Slovenski Koroški.

219. **Mladen Ikić: Oslobodjenje Pule**. Jugoslovenski mornar, II, [Split] 1946. Str. 165—166. 4°.

Specialni opis operacij koncem aprila in začetkom maja 1945.

220. **Ivan Ivanović: Operacija oslobadjanja Cresa i Lošinja aprila 1945 god**. Jugoslovenski mornar, II, [Split] 1946. Str. 304—308. 4°.

Detajlni opis operacij.

221. **Slavko Kavšek: Borba slovenskog naroda za svoje more**. Jugoslovenski mornar, II, [Split] 1946. Str. 352—54.

Podatki o začetku mornariških oddelkov pri IX. korpusu.

222. **Janez Tomšič: Desantna operacija kod oslobođenja Raba, u aprilu 1945 godine.** Jugoslovenski mornar, III, [Split] 1947. Str. 55—60. 4°.
Izčrpn študija.
223. **Ive Mihovilović: Angelo Vivante ili socijalistička interpretacija tršćanskog problema.** Povodom tridesete godišnjice smrti Vivantea. Republika II, Zagreb 1946. Str. 811—830. 4°.
Podatki o tržaškem socializmu in o Vivanteju ter lepa reprodukcija glavnih misli njegovega dela.
224. **Andrej Budal: Angelo Vivante.** Razgledi II, Trst 1947. Str. 80 do 84. 8°.
Povzetek razprave J. Mihovilovića (števil. 223 te bibliografije).
225. **Lino Legiša: Scipio Slataper z naše strani.** Novi Svet I, Ljubljana 1946. Str. 201—213. 8°.
Kratka karakteristika odnosa notranje razdvojenega tržaškega iredentističnega književnika do nas.
226. **Milko Matičetov: Scipio Slataper o Slovencih.** Razgledi I, Trst 1946. Str. 158—163. 8°.
Nekaj fragmentov o tem notranje razklanem tržaškem iredentističnem književniku.
227. **Ivan Regent: Jože Srebrnič, junaški bojevnik za bratstvo med narodi in za pravice delovnega ljudstva.** Katoliška tiskarna. Najemnik: Zal. »Primorski dnevnik«, Gorica 1946, 16 str. 8°.
—: **Jože Srebrnič, eroico combattente per la fratellanza dei popoli e per i diritti del popolo lavoratore.** Tip. Catt. Concess. Edit. »Primorski dnevnik«. Gorizia 1946. 20 str. 8°.
Kratek življenjepis in opis dela slovenskega primorskega komunističnega voditelja in originalnega misleca v zgodovinskih vprašanjih, ki je l. 1944 v partizanih utonil pri prehodu čez Sočo.
228. **France Bevk: Kulturni život u Slovenačkom Primorju.** СЛОВЕНСКО БРАТСТВО. Beograd 1947. Str. 450—454. 8°.
Kratka slika za preteklost in sedanjost.
229. **Andrej Budal: O slovanski misli v Slovenskem Primorju.** Razgledi II, Trst 1947. Str. 300—306. 8°.
Kratek zgodovinski pregled.
230. **France Bevk: Slovenačko Primorje u borbi za slobodu.** СЛОВЕНСКО БРАТСТВО. Beograd 1947. Str. 606—621. 8°.
Pregled zlasti za dobo od 1918—1947.
231. **Koledar Gregorčičeve založbe za navadno leto 1947.** Uredil uredniški odbor Gregorčičeve založbe, Trst 1946, 160 str. 8°.
Vsebuje vrsto prispevkov za dobo 1918—1945 in kasneje, zlasti članek Vekoslava Špangerja »Prvi borci za svobodo« (str. 16—27; za dobo

1927—50), Z. Jelinčiča »Primorska mladina in T. I. G. R. pod fašizmom« (str. 56—69) in opis preganjanja po krajih »Kronika naših krajev« (str. 131—152).

232. **Viktor Car Emin: Vjekovna borba Slavena Istre.** СЛОВЕНСКО БРАТСТВО. Београд 1947. Str. 515—534. 8°.

Fragments iz historičnih borb.

233. **Janez Kocmur: Primorski borci v tujini za svobodo domovine.** O življenju, trpljenju in borbenem prizadevanju primorskih internirancev in vojakov v Italiji v letih osvobodilnega boja. Pripoveduje —. Založila tiskarna Družbe sv. Mohorja v Celju. 80 str. 8°.

Avtor govori o temi v bistvu le na podlagi svojih osebnih spominov in dožvljajev, ne na podlagi sistematično zbiranega in študiranega gradiva.

234. **D. Buzečan: Rapalski diktat.** Trideset dana, IV. Beograd 1946, br. 10. Str. 75—85. 8°.

—: **Rapalski diktat.** Razgledi II, Trst 1947. Str. 34—36, 73—77. 8°.

Dokazi, da je bil Rapalno diktat in ne svobodno in sporazumno sklenjena pogodba; članek v »Razgledih« le kratek povzetek.

235. **(Boris Krajger): La situazione politica nella Regione Giulia.** 30 giornali, II. (Fiume) 1946. Str. 83—86. 4°.

Del referata na tržaškem kongresu KP za Julijsko krajino 14. aprila 1946 (po Il Lavoratore).

236. **Bojan Štih: Trst v velikih dneh.** Novi Svet I, Ljubljana 1946. Str. 421—452. 8°.

Vtisi iz časa bivanja Medzavezniške komisije v Trstu.

237. **Stevan Dedijer: Činjenice koje se ne mogu poreći.** Trideset dana, IV, Beograd 1946, br. 4. Str. 97—111.

Kritika režima v coni A Julijske krajine.

238. **Stefan Mitrović: Načelne primjedbe po pitanju Trsta.** Trideset dana, IV, (Beograd) 1946, br. 1. Str. 13—40. 8°.

—: **Načelne pripombe o vprašanju Trsta.** Razgledi I, 1946. Str. 31—37, 79—86, 128—134. 8°

Načelna marksistična kritika stališča italijanskih delavskih strank in voditeljev v tem vprašanju. Za ponatis prim. publikacijo šte. 72 te bibliografije.

239. **Stefan Mitrović: O jugoslovensko-italijanskoj granici.** Kritika »teorije« prirodnih granica. Trideset dana, IV, (Beograd) 1946, br. 4. Str. 15—38. 8°.

Kritika te teorije italijanskih avtorjev z načelno-marksističnega stališča s sklicevanjem na dejstva politično-diplomatske zgodovine.

240. **Viktor Novak: Problem Julijske Krajine.** Jugoslavija—SSSR, Beograd, mart 1946, br. 5. Str. 4—6. 4°.
Kratek povzetek problema, predvsem avtorjevih in drugih izvajanj v knjigi »Oko Trsta« (števil. 75 te bibliografije).
241. **Milovan Djilas: Sa čim Jugoslavija izlazi pred mirovnu konferenciju.** Trideset dana, IV, Beograd 1946, br. 5—6. Str. 1—9. 8°.
Borba in žrtve jugoslovanskih narodov.
242. **За слободу Јулијске Крајине.** Наша књижевност, I. Beograd 1946. Str. 615—617. 4°.
Izjave predstavnikov srbskega kulturnega življenja na zborovanju Društva književnikov 10. aprila 1946.
243. **Bojan Štih: Nekaj pripomb k novi kampanji imperialističnih krogov Italije.** Novi Svet I, Ljubljana 1946. Str. 55—67. 8°.
Poskus opisa imperialistične kampanje v Italiji ob našem vprašanju od 1943 do januarja 1946.
244. **Владимир Дедијер: Југославија од Версаља до Париза.** Политичка библиотека, 8, Beograd 1947. Прештампано из »Тридесет дана«, број 11—12 (новембар—децембар) 1946. 56 str. 8°.
Vsebuje važne, čeprav fragmentarne podatke o vprašanju naših meja z Italijo po prvi svetovni vojni, o zunanji politiki in ekonomski odvisnosti stare Jugoslavije in o zunanji politiki narodnoosvobodilnega gibanja ter daje sumaren pregled stališča Jugoslavije v glavnih vprašanjih, ki se je o njih razpravljalo na pariški konferenci.
245. **Andrej Budal: Jugoslavija na mirovni konferenci.** Priredil —. »Razgledi« II, Trst 1947. Str. 149—156. 8°.
Povzetek razprave Vl. Dedičera (števil. 244 te bibliografije).
246. **France Bevk: Naše vprašanje v luči izjav.** Razgledi II, Trst 1947. Str. 61—65. 8°.
Nekaj zanimivih izjav delegaciji Julijske krajine v Parizu poleti 1946.
247. **Dušan Rybař: Po Parizu.** Razgledi I, Trst 1946. Str. 218—22. 8°.
Nekaj misli o pariški konferenci.
248. **Marij Kocijančič: Predlogi za tržaški statut.** Razgledi I, Trst 1946. Str. 333—336. 8°.
Kratka karakterizacija prvotnih projektov statuta.
249. **Marij Kocijančič: Gospodarski problemi »svobodnega področja«.** Razgledi I, Trst 1946. Str. 229—233. 8°.
Kratka skica glavnih gospodarskih problemov v času, ko je bila ustanovitev STO že odločena, medtem ko je borba za statut še trajala.

II. Italijanske izdaje

(memorandumi, uradne izjave, ostale publikacije v vsebinskem redu)

250. **Propositions en vue d'un régime international pour les ports de Trieste et de Fiume.** Rome, mars 1946. 8 str. 4°.

Uradni predlog italijanske vlade.

251. **Alcide de Gasperi: Déclaration du Président du Conseil italien — à la Conférence des Ministres des Affaires Etrangères à Paris, le 3 mai 1946.** (Traduction) [1946] s. l. 4 str. 4°.

Citirana so zanj ugodna mesta iz poročila ekspertov, zastopane so znane italijanske teze.

252. **La Frontière italo-yougoslave.** Déclarations officielles et autres documents présentés par le Gouvernement italien au Conseil des Ministres des Affaires Etrangères. Rome, août 1946. 73 str. + karta v prilogi. 8°.

Italijansk memorandumi in govori italijanskih zastopnikov do pariške konference.

253. **La Questione della Venezia Giulia.** Memoriale. Comitato di Liberazione Nazionale della Venezia Giulia. Comitato Giuliano di Roma. Roma [1946]. 16 str. 8°.

Memorandum omenjenih organizacij, napisan po aprilu 1946 za pariško konferenco, predlaga med drugim event. izločitev vprašanja Julijske krajine iz mirovne pogodbe z Italijo.

- 254.* **[Antonio De Berti]: Memorandum dei giuliani alle repubbliche sudamericane.** Roma. Comitato giuliano, 1946. 18 str. 16°.

255. **La Venezia Giulia terra d'Italia.** Editrice la Società istriana di archeologia e storia patria. Venezia 1946. XVI + 267 str., 6 prilog. 8°.

V tem kolektivnem delu italijanskih nacionalističnih avtorjev brana geografa Silvio Vardabasso in Arrigo Lorenzi tezo o »prirodni meji« Italije na vzhodu in geografski pripadnosti Julijske krajine Italiji. Raffaello Battaglia govori o dobi do prvih naselitev Slovanov, Camillo de Franceschi, edini avtor o kasnejši zgodovini, izbira le dejstva in vire, ki bi govorili v korist njegovi tezi o historični pripadnosti Italiji, in sploh ne daje celotne zgodovinske slike. Matteo Bartoli in Giuseppe Vidossi govorita o jezikih in dialektih, Baccio Zilbotto izključno le o italijanski književnosti, Bruna in Ferdinando Forlani o umetnosti, medtem ko se Augusto Giuliani v statistični študiji o etnični strukturi in Aldo Suppani o ekonomskih problemih gibljeta v okviru znanih uradnih italijanskih tez. Čeprav je v nekaterih razpravah zbrano mnogo gradiva, si skoraj nobena od njih ne prizadeva, da bi prišla kritično do jedra problema, ampak si večinoma pomagajo s tem, da se omejujejo in čisto pretiravajo nekatere aspekte s čisto netočnimi trditvami, medtem ko druge, važnejše aspekte, ki bi šele omogočili celotno sliko, enostavno zamolčujejo. Prim. tudi oceno v ZČ I, 1947, str. 187—92.

256. **L'Economia della Venezia Giulia.** Pierpaolo Luzzatto Fegiz, Antonio Marussii, Paolo Medani, Mario de Vergottini con la collaborazione di Rodolfo Bernardi, Eliseo Bonetti, Giorgio Bonifacio, Bruno Cadalbert, Silvio Curto, Alda Diana, Bruno Fazzini, Bruno Grazia Resi, Paolo Pellis, Francesco Platzer, Vittorio Privileggi, Arturo Radetti, Ottavio Rondini, Carlo Ursi. Università di Trieste, Istituto di Statistica, direttore P. Luzzatto-Fegiz. Stampa: Stabilimento tipografico nazionale Trieste. Carte: Arti grafiche Modiano, Trieste. 1946. XIII + 175 str., 15 prilog kart, 8°.

Prvi del knjige ima splošno geografsko-ekonomski značaj, drugi del govori o posameznih gospodarskih panogah, tretji o projektih za bodočnost. Knjiga ima bolj značaj statističnega priručnika s komentarji in kartami kakor pa ekonomske monografije ali serije monografij. Ona vsebuje brez dvoma mnogo gradiva, sodba o tej knjigi, ki avtorji zanjo trdijo, da može zavzemati nikakega stališča, je pa odvisna od sodbe o zanesljivosti statistik in uradnih poročil, ki se nanje naslanja, od kritike principov, po katerih so delane statistike in od kritike podatkov, ki so samo približno cenjeni.

257. **Mondo Europeo.** Rivista di civiltà europea. Anno II. Gennaio-Febbraio 1946. (Roma.) Str. 49—167. 8°.

European World. A Review of European civilisation. January/February 1946. Vol. I. (Rome.) Str. 53—179. 8°.

Vsebuje o Julijski krajini članke: Antonio de Berti, Il sentimento di nazionalità — The Sentiment of Nationality (brez stvarnih podatkov in poglobitve, predlaga avtonomijo v mejah Italije); Pietro Battara, Gruppi etnici della Venezia Giulia — Ethnical Groups in the Julian Region (demograf rimske univerze zastopa brez zadostnega konkretnega študija teze, ki so jih že zavrnile jugoslovanske in deloma tudi Schiffrerjeve publikacije); Edgar E. Clark, Venezia Giulia (vtisi in konstatacije ameriškega žurnalista); Aristocle Vatova, L'Istria marinara ne' suoi proverbi — Sea Faring Istria and its Proverbs (samo italijanski pregovori); Giovanni Dalma, Il problema di Fiume — The Problem of Fiume (za Zanellin koncept »svobodnega mesta Reka«); Carlo Galli, La politica serba per un accordo con l'Italia — Serbia's Policy in View of an Agreement with Italy (zanimivi podatki bivšega italijanskega poslanika v Beogradu o tendencah vladajočih krogov stare Jugoslavije priiti do sporazuma s fašistično Italijo); Silvio Benco, Cultura ed arte in terra giuliana — Culture and Art in the Julian Land (omenjeni so izključno le italijanski kulturni delavci in umetniki, oz. tisti, ki jih avtor prišteva Italijanom); Robert Meyer, La Venezia Giulia: Terreno d'assaggio per l'idealismo dell'Unione mondiale — Venezia Giulia — Proving Ground of «One World» Idealism (pretežno italofilske misli ameriškega žurnalista); Vittorio Tranquilli, Fisionomia musicale della Venezia Giulia — The Musical Characteristics of Venezia Giulia (upošteva samo Italijane); Manlio Cace, Zara, città e il suo statuto — The City of Zara and its Statute (slabo, šovinistično); razen tega še literarne prispevke in fragmente Itala Sveva, Giama Stuparicha, Umberta Sabe, Gregorja Gregorja-ja, Vittoria Tranquilli-ja in Virgilia Giotti-ja.

258. **Carlo Schiffrer: Sguardo storico sui rapporti fra Italiani e Slavi nella Venezia Giulia.** Istituto di storia moderna del-

l'Università di Trieste. Trieste. Stabilimento tipografico nazionale. 1946. 37 str. 8°.

— II edizione riveduta. Istituto di storia dell'Università di Trieste. Trieste. Stabilimento tipografico nazionale. 1946. 37 str. 8°.

—: **Historic Glance at the Relations between Italians and Slaves [!] in Venezia Giulia.** Istituto di Storia dell'Università di Trieste. Trieste. Stabilimento tipografico nazionale. 1946. 34 str. + karta v prilogi. 8°.

To delo, podobno kakor drugo delo istega avtorja (štev. 259 te bibliografije), vsebuje mnogo netočnih tez in trditev, vendar pa je treba njegovemu avtorju priznati, da poskuša biti v razliki od ostalih italijanskih avtorjev bolj objektivni in globlji in da vsebuje delo dragocena dognanja in teze, ki morejo biti predmet diskusije. Prim. oceno v ZC I, 1947, str. 187—92.

259. **Carlo Schiffrer: La Venezia Giulia, Saggio di una carta dei limiti nazionali italo-jugoslavi (con la carta annessa).** Stabilimenti tipografici Carlo Colombo. Roma. MCMXLVI. 123 str. + karta v prilogi. 8°.

—: **Autour de Trieste. Point névralgique de l'Europe. (Les populations de la Vénétie Julienne.)** Préface du Comte Sforza. Fasquelle editeurs. (Paris) MCMXLVI, 127 str. 8°.

Glavno delo tega avtorja o problemu, ki poskuša rekonstruirati etnično stanje, a vsebuje tudi študij historičnih odnosov med narodi in druga razpravljanja. Mnoge nevdružne teze, vendar poskuša biti avtor bolj objektivni kakor drugi italijanski avtorji in delo vsebuje zanimive teze in pomembna dognanja. Prim. delo štev. 258 te bibliografije in oceno v ZC I, 1947, str. 187—92. Francoska knjiga je dobeseden prevod italijanske pod drugim naslovom, vendar je v njej več tiskovnih napak, nekatere opombe so izpuščene in na koncu manjka karta, ki se o njej sicer govori v tekstu, tako da je treba za znanstvene namene uporabljati italijansko izdajo.

260. **Fosco Latini: Italianità della Venezia Giulia con particolare riguardo al' 700 nella Città di Gorizia e suo territorio.** Disegni di G. Bassa de Montesorsi. Udine — Arti grafiche Friulane — 1946. 248 str. 8°.

Knjiga, ki govori v prvem delu o zgodovini Julijske krajine do novejših dob, v glavnem delu pa o Gorici in Goriški v terezijansko-jožefinski dobi in ponatiskuje v dodatku razne vire, je bolj zbirka historičnih fragmentov in reminiscenc kakor prava zgodovina in ne predstavlja zaokrožene celote, čeprav je v njej tudi nekaj zanimivega gradiva. Avtor — v razliki tudi n. pr. od Schiffrerja (štev. 258 in 259 te bibliografije) — navaja samo momente, ki naj bi govorili za italijanstvo mesta in province in še te razumeva na svoj način, medtem ko je videti stoletna pripadnost Goriške in Trsta Avstriji produkt slučaja, vloga nemškega fevdalizma in delež nemškega uradnega jezika skoraj nista omenjena, za Slovence v mestu in ce.o v pokrajini pa čitatelj sploh ne zve, ali tam žive in kdaj so prišli. Prim. tudi oceno v ZC I, 1947, str. 187—92.

261. **Ernesto Sestan: Venezia Giulia. Lineamenti di una storia etnica e culturale.** Edizioni Italiane Roma (1947). 139 str. 8°.

Avtor hoče podati zgodovino vse pokrajine pod etničnim aspektom od romanizacije v rimski dobi do začetka fašističnega režima; v knjigi je mnogo podatkov in bibliografija, dodana na koncu knjige, more koristiti; delo pa ne sloni na originalnih raziskavanjih in koncepcijah, po preglednosti in omejevanju na bistveno zaostaja za Schiffrerjevimi deli, ki jih ne pozna; avtor se ne zaveda, da se zgodovina pod tem aspektom ne da pisati brez bolj temeljitega upoštevanja ekonomskega in socialnega razvoja, za 19. stoletje niti od daleč ne dosega Vivanteja, razen tega pa avtor, rodом iz Labinja, skoraj ne pozna slovenskih avtorjev (n. pr. M. Kosa, A. Melika, P. Skoka; od Hauptmanna navaja le eno za ta problem nebistveno delo; od naše literature od 1945 dalje ne pozna niti del, objavljenih v tujih jezikih) in tako postavlja naselitev Slovencev v frankovsko dobo, Hrvatov v Istri v glavnem v pozni srednji vek, za 19. in 20. stoletje pa o kaki prodorni in točni sliki etničnega in političnega stanja ni govora.

262. **Ermacora Dall'Isonzo [Vicinio Bombig]: Il problema della Venezia Giulia nella sua realtà geo-economica, storica, etnica e psicologica con alcune note esplicative e quattro peràullis in furlan.** Prima ristampa. Tesi presentata all'esame per la conferenza di Londra. Tipografia D. del Bianco & figlio. Udine 1946. 30 str. 8°.

Avtor se zavzema za federativno rešitev julijskega vprašanja, seveda v okviru Italije.

263. **Giuseppe Measso: Il nostro confine orientale.** (:Il problema della Venezia Giulia.) Gastaldi Editore. [Milano 1946], 16 str. 8°.

Zelo kratko in površno ponavljanje uradnih italijanskih geografskih, etničnih in historičnih tez.

264. **M. Zoli: Trieste e la regione Giulia nella ricostruzione europea.** Per la nostra pace colla Jugoslavia. Felice Le Monnier, Firenze, MCMXLVI. XII + 273 str., dve karti v prilogah. 8°.

V knjigi ni skoraj nič stvarnih podatkov in analiz, ampak samo nekaj polemik z jugoslovanskimi tezami in splošna in nekonkretna razmotrivanja o potrebi mednarodnega sodelovanja itd.; ona končuje s predlogom ustanovitve vmesne države iz Furlanije, Julijske krajine, delov stare Jugoslavije (Jesenice in Sušak) in eventualno še Koroške, z italijansko večino prebivalstva.

- 265.* **M. Bandiera — E. Bonetti: La Venezia Giulia e il problema del confine orientale italiano.** Trieste. Istituto di geografia dell'Università di Trieste. 1946. 5 zemlj. + tekst. 16°.

—: **La Marche Julienne et le problème de la frontière orientale italienne.** Trieste 1946. 5 zemlj. + tekst. 16°.

—: **Venezia Giulia and the Problem of the Italian Eastern Boundary.** Trieste 1946. 5 zemlj. + tekst. 16°.

- 266.* **Venezia Giulia italica**. A cura di Fausto Pecorari e Lionello Giorni. [Tekst tudi v francoščini in angleščini.] Roma, C. Bestetti, (Tisk. Italgraf), 1946. 140 str.
- 267.* **Trieste e la Venezia Giulia**. (Lega Nazionale — Centro studi Trieste.) Trieste 1946. 62 str. 8°.
- 268.* **R. Pracchi: Considerazioni sulla questione giuliana e triestina dal punto di vista geografico-economico**. Rivista Internazionale delle Scienze Sociali, LIV, 1946. Str. 57—62.
- 269.* **Eliseo Bonetti: Il confine italo-jugoslavo secondo un »neutrale«**. Rivista Geografica Italiana LIV, Firenze 1947. Str. 42—46.
- 270.* **Raffaello Battaglia: Dialetti e dimore ai confini orientali d'Italia**. Rivista Geografica Italiana LIII, Firenze 1946. Str. 1—9.
271. **Ermanno Bartellini: Trieste**. Milano, casa editrice »La Fiaccola«, 1946. 47 str. 8°.

Ponatis študije, ki jo je objavil junija 1925 v torinski reviji »Rivoluzione Liberale italijanski socialist, ki je živel nekaj časa v Trstu in je umrl 1945 v Dachau-u. Studija govori o politični zgodovini in o ekonomiji Trsta, vsebuje mnogo podatkov, povzema v marsičem Vivantejeve ideje, a njegovega dela ni od daleč ne dosega po temeljitosti študija, vsebuje mnogo napak v dejstvih in se ne pridružuje Vivantejevemu negativnemu stališču do jadranskega iredentizma, ampak tipično zrcali miselnost italijanskih socialistov: reklamira zanje zaslug, da so s svojo politiko pospeševali asimilacijo slovenskih tržaških delavcev, in izraža mnenje, da si more Italija pridobiti nove province in rešiti ekonomski problem Trsta ne s fašističnimi metodami, ampak z drugačno politiko proti manjšinam (v bistvu z malimi koncesijami) in s politiko ekonomskega sodelovanja s sosednjimi državami.

272. **Rodolfo Bernardi: I traffici di Trieste alla luce della statistica ufficiale**. A cura della Camera di commercio ed industria e dei Magazzini generali di Trieste. [Trst 1946.] 45 str. 4°.

Publikacija obstoji iz statističnih tabel in diagramov ter kart, sestavljenih na podlagi statističnega materiala tržaške Trgovske zbornice; v predgovoru avtor kratko omenja s svojega stališča nekatere probleme in načrte za bodočnost, v tih predpostavki, da bo ostala razmejitev — tega problema se direktno ne dotika — ista kakor prej.

273. **Fabio Cusin: La liberazione di Trieste**. Contributo alla storiografia non nazionalistica di Trieste. F. Zigiotti, Trieste 1946. 68 str. 8°.

Avtor, ki je že v svoji knjigi »Appunti alla storia di Trieste« (1931) dal kritiko nacionalistične koncepcije tržaške zgodovine, se v tej knjigi noče pridružiti nobeni od obeh strank in razvija svojo idejo nekakega tržaškega avtonomizma v okviru nekakega evropskega federalizma; čeprav njegova osnovna ideja in nekatere trditve niso sprejemljive, so nekatere njegove konstatacije točne, druge pa vzpodbujajo k diskusiji.

274. **Attilio Tamaro: Trieste.** Storia di una città e di una fede. Istituto Editoriale Italiano. [Milano 1946.] 242 str. 8°.

Znani nacionalistični zgodovinar in dostojanstvenik fašistične dobe daje v tej knjigi ponovno pregled zgodovine Trsta (predeležana izdaja knjige »Trieste« iz 1930), ne da bi odstopil od svoje šovinistične koncepcije tržaške zgodovine, kritizirane med drugimi zlasti od Fabija Cusina.

275. **Alessandro Vigevani: Il Friuli oggi.** A cura dell'Associazione per l'autonomia friulana. Trieste. Stabilimento tipografico nazionale. 1946. 119 str. 8°.

V tej knjigi, pisani še med vojno, se avtor na podlagi raznih momentov zavzema za avtonomijo Furlanije v okviru Italije, problema vzhodne meje se pa prav za prav ne dotika.

276. **Cherso e Lussino, Isole del Quarnero.** Trieste 1946. 20 str. 8°.

Ta publikacija, podpisana od »Il Comitato per le isole di Cherso e Lussino« in datirana Trst, 20. marca 1946, je kratek lokalnogeografski in lokalnozgodovinski opis otokov, medtem ko nacionalna in še druga vprašanja niso omenjena ali pa so prikazana napačno.

277. **L'Etat libre de Fiume premier victime du fascisme revendique son droit à la liberté.** Editions du Bureau de Fiume. s. l. 1946. 101 str. 8°.

Knjiga vsebuje memorandum, korespondenco in slično Riccarda Zanelle, ki se je v drugi vojni in po njej s svojo tezo »svobodne Reke« včlenil v akcijo Italije; edina vrednost te publikacije sicer netočnimi in neresnimi trditvami je v tem, da kaže aktivnost njegovega »reškega urada«.

278. **Riccardo Zanella: Open Letter to his Eccelency Mr. Ernest Bevin... respectfully from —, President of the Free State of Fiume.** s. l. [1946], 20 str. 8°.

Ponatis pisma od 30. julija 1946 iz publikacije štev. 277 te bibliografije.

279. **Antonio Marussi: Saggio storico di cartografia giuliana dai primordi al secolo XVIII.** Trieste [1946], 31 str. 8°.

Ta študija, objavljena o priloiki kartografske razstave v Trstu februarja 1946, daje dober pregled kartografije Julijske krajine v označenem razdobju (z bibliografijo).

280. **Alessandro Vigevani — Gianfranco d'Aronco: Dell'antica fascia linguistica tra la Slavia e il Friuli.** La Porta Orientale XVI, Trieste 1946, str. 7—15; 8°.

Pomembna lingvistična študija.

281. **Le mouvement italien de la résistance dans la Vénétie Julienne.** Publié par les soins du Comité de libération national de la Vénétie Julienne et de l'Association des partisans italiens de Trieste. s. l., s. d., 24 str. 8°.

Tendenčno in falzificirajoče podajanje vsega problema: vprašanja, kdo se je v resnici boril, kateri Italijani so se udeležili borbe in s kakšnim ciljem, kako so bili sprejeti ti Italijani, ustvarjanje legende o uporu C. L. N. 28. aprila 1945 itd.

282. **Ettore Colonna: La requisitoria del processo Pagnini.** Udienza 27 novembre 1945. Pagina di storia triestina. Trieste, gennaio 1946. 48 str. 8°.

Advokat Cesare Pagnini je bil v času med kapitulacijo Italije in osvoboditvijo Trsta župan Trsta in organizator »guardia civica« (ki je po čisto propagirani legendi baje prva osvobodila Trst), nato pa novembra 1945 pred sodiščem oproščen; ta brošura, napisana v njegovo obrambo z namenom dokazati, da je prevzel to mesto samo zato, da bi »koristil Trstu« — kontrolirati jo je treba s podatki v tedanjem našem časopisju — vsebuje za kritičnega bralca vendar dragocene podatke o zakulisni zgodovini te dobe in pa o duhu, v katerem so stranke C. L. N., ki branijo Pagninija, in sodišče presojali kolaboracionizem.

283. **G. Holzer: Fasti e nefasti della quarantena titina a Trieste.** (Trieste 1946.) (II +) 86 str. 8°.

Šovinstičen pamflet; če omenim samo, da je avtorju Dalmacija »italianissima«, da so se mu Jugoslovani borili do maja 1945 na strani Hitlerja, medtem ko so bili Italijani od septembra 1943 na strani zaveznikov, da avtor govori pozitivno o fašizmu in da trdi, da manjšine niso bile preganjane in da manjšinskega vprašanja v tej pokrajini sploh ni bilo »prima della canagliata di Tito«, si moremo misliti, kakšna je avtorjeva zanesljivost pri podatkih o osebah in dogodkih, ki niso tako splošno znani in jih je težje kontrolirati; pri tej knjigi, ki je ni primerjati z drugimi publikacijami o istem času (štev. 105 in 106 te bibliografije), je pomembno predvsem dejstvo, da je sploh mogla iziti.

- 284.* **Monarchia e fascismo: La questione di Trieste.** A cura della Commissione propaganda della direzione del P. C. I. (Argomenti. Vademecum del propagandista N. 1), Roma UBSISA, Unione Ed. Sindacale Italiana, 1946. 25 str. 16°.

285. **Manlio Cecovini: L'autogoverno della Venezia Giulia.** Progetto di statuto. F. Zigiotti. Trieste 1946. 27 str. 8°.

Projekt statuta avtonomije v okviru Italije; brošura dotiskana aprila 1946 in pač namenjena tedanji situaciji.

286. **G. Gratton: Trieste clef de voûte de la paix.** Avec 45 photographies et croquis. Guy le Prat, éditeur. Paris (1946), 71 str. 8°.

Ta knjiga spada v ono skupino italijanskih publikacij, ki jih označuje majhna originalnost pri ponavljanju uradnih italijanskih tez in zelo tendenčno prikazovanje problema; pisana je v poletju 1946, avtor daje tudi historiat do rešitve četvorice in predlaga, da postane vsa Julijska krajina internacionalna cona, enotno carinsko ozemlje, medtem ko naj občine na podlagi večine prebivalstva spadajo pod suverenost Italije, odn. Jugoslavije.

- 287.* **Venezia Giulia.** Study of the Map of the Italo-Yugoslav Boundary. Roma. Stab. Tipograf. Colombo, 1946. 122 str. + zemlj. 8°.

- 288.* **Considérations d'ordre géographique et économique sur le tracé de la frontière orientale de l'Italie et du Territoire de Trieste** tel qu'il a été proposé à Paris le 3 juillet 1946. Rome 1946. 10 str. + karta v prilogi. 8°.

- 289.* **Bruno Nice: Il problema giuliano in un anno di trattative.**
Rivista di studi politici internazionali, XIII, Firenze 1946.
Str. 211—225.
- 290.* **A. Bergonzi: I confini terrestri d'Italia secondo il progetto di trattato di pace.** L'Universo XXVII, Firenze 1947. Str. 1—15.

III. Druge izdaje

(po provenienci)

291. **Trieste. Is the Question being decided on its merits-or what?**
The Bulletin of the United Committee of South-Slavic Americans, New York, Vol. 4, no. 1, April 1946. Str. 1—3, 4°.
Načelen članek o kriterijih, ki govore za jugoslovansko tezo.
292. **Louis Adamic: America and Trieste. God and the Russians.**
A letter to the honorable James F. Byrnes, Secretary of State from —. United Committee of South-Slavic Americans, New York (1946). 8 str. 4°.
Pismo, pisano 4. junija 1946 po predložitvi ameriške in drugih linij in zasedanju Sveta zunanjih ministrov v maju 1946.
293. **Molotov: Le dichiarazioni di — sulla Conferenza di Parigi.**
30 giorni, II (Fiume) 1946. Str. 139—143.
Prevod izjave po prvi konferenci (april-maj 1946) po »Pravdic«.
294. **В. М. Молотов: Речи на парижской мирной конференции.**
Июль—октябрь 1946 г. Огиз. Государственное издательство политической литературы. 1946. 208 стр. z avtorjevo sliko v prilogi. 8°.
Knjiga vsebuje tudi vse govore V. M. Molotova o Italiji in o problemu Julijske krajine.
295. **Георгий Мдивани: Поездка в Триест.** Новое Время. 1 января 1946. № 1, Москва. Str. 30—31. 4°.
Vtisi s potovanja v Trst.
296. **А. Померанцев: О Триесте и Юлийской Крайне.** Новое Время. 15 апреля 1946. № 8, Москва. Str. 28—31. 4°.
Kratka informativna slika v glavnem na podlagi naših memorandumov.
297. **Juliusz Kasztelaniec: W sprawie Triestu.** Życie Słowianskie, I. Krakow 1946. Str. 70—71. 8°.
Zelo kratek pregled političnega razvoja problema Trsta.
298. **M. Małecky: Romańsko-słowińska granica językowa na zachodzie południowej Słowińszczyzny (1 mapa), Sprawozdania**

z czynności i posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności, XLVII, Krakow 1946. Str. 31—33 (z eno karto v pril.) 8°.

Avtor znane knjige Przegład słowianskich gwar Istriji. Prace kom. Jęz. P. Akad. U. nr. 17, Krakow 1930, govori v tem kratkem predavanju o słovanskih in romanskih obmejnih narečjih.

299. **Anna Krystyna Wirszyłło: Triest — kolebka myśli jugosłowianskiej.** Życie Słowiańskie, I, Krakow 1946, str. 68—70. 8°.

Njegoševa knjiga »Lažni car Šćepan Mali« je bila tiskana 1851 v Trstu »u Jugoslaviji« in je to prvi primer, da se kakko mesto tako označuje.

300. **V. Burian: Italsko-jihoslovska shodá v retrospektívě.** Slovanský Přehled XXXII, v Praze 1946. Str. 155—159. 8°.

Zanimivi podatki o ideji italijansko-jugoslovske solidarnosti v revoluciji 1848/49 in kasneje.

301. **Jaroslav Tuma: Uvaha o Terstu.** Slovanský Přehled XXXII, v Praze 1946. Str. 32—35. 8°.

Kulturni pomen jugoslovske rešitve tržaškega vprašanja za Slovence in za evropsko kulturo, kjer bi potem Trst predstavljal stično točko med Slovani in zapadnimi narodi. Avtor je pisal o tržaškem problemu tudi v prvi številki praške revije »Kytice«, ki je ob sestavljanju te bibliografije nisem imel na razpolago.

302. **Константин Комаров: Славянското малцинство в Италия.** Превел от руски Здравко Сребров, Славяни, II, София 1946. Str. 160—161. 4°.

Povzetek dr. Čermeljeve knjige v ruskem ekscerptu (številka 92 te bibliografije), preveden iz ruščine, žal brez navedbe mesta originalne objave, ki mi ni znana.

303. **Любен Панов: Триест.** Славяни, II, София 1946. Str. 88 do 92. 4°.

Kratek, a dober pregled problema (nekaj manjših nebitvenih napak), odločno zavzemanje za jugoslovsko stališče.

304. **Szántó György: A Trieszti kérdés.** [Tržaško vprašanje.] Budapest 1946. 47 str. 8°.

Precej dober, čeprav ne na originalnih raziskavanjih sloneč pregled problema z odločnim zavzemanjem za jugoslovsko stališče; predgovor F. Nagy-ja, v dodatku izvlečki iz brošure A. J. P. Taylorja (številka 109 te bibliografije) in govora maršala Tita v narodni skupščini 1. aprila 1946 (v številki 176 in 177 te bibliografije).

305. **Kardelj: A Jugoszláv Allásponjt az olasz-jugoszláv határ kérdésében.** [Jugoslovska stališče v vprašanju italijansko-jugoslovske meje.] Helyettes miniszterelnök beszéde a külügyminiszterek 1946 májusában Páriszban tartott értekerletén. [Govor podpredsednika vlade Kardelja na seji zunanjih mini-

strov v Parizu v maju 1946.] A Magyar-Jugoszláv társaság kiadása. [Izdalo Madžarsko-jugoslovansko društvo.] Budapest 1946. 16 str. 8°.

Prevod govora podpredsednika E. Kardelja na seji Sveta zunanjih ministrov 3. maja 1946 s predgovorom Istvána Kende, člana Sveta svetovne zveze demokratske mladine, kjer se poudarja pomen jugoslovanske rešitve tržaškega vprašanja za Madžarsko. — Ta govor v Jugoslaviji ni izšel v knjižni obliki; v italijanskem prevodu ga je objavila revija »30 giorni« (Kardelj: Dati e fatti sul problema giuliano. L'esposizione di —. 30 giorni II, Fiume 1946. Str. 111—115. 4°).

306. **Jacques Augarde: Trieste, Trentin, Teschen.** Cahiers du Cercle Républicain Populaire. (Montauban 1946.) 10 str. 8°.

V prvem delu brošure daje avtor zelo kratek in sumaren pregled tržaškega vprašanja in se zavzema za priključitev Trsta Jugoslaviji.

307. **J. Dresch: Géographie et traités de paix.** L'Université Libre, Paris, 5 août 1946, no. 145. Fol.

V tem članku, opremljenem s karto, osvetljuje znani francoski geograf paradoksnost mejne linije v sektorju Gorice.

308. **P. George — H. Grimal — F. L'Huillier: Problèmes de la Paix.** La Marche Julienne — Le Rhin — L'Autriche. Présentation d'André Cholley. Editions Raisons d'Être. (Paris 1946.) 224 str. 8°.

V tej publikaciji, ki je izšla septembra 1946, prideta tu v poštev »Préface« vodilnega pariškega geografa in dekana Faculté des Lettres A. Cholleya (str. 7—11) in razprava Pierre-a George-a, enega od vodilnih mlajših francoskih geografov »Les fondements géographiques du problème de la frontière italo-yougoslave« (str. 15—61), napisana na podlagi temeljitega študija geografske, etnične in ekonomske strani problema. Oba avtorja se odločita za jugoslovansko tezo.

309. **Manifeste des intellectuels français pour le rattachement de Trieste à la Yougoslavie.** [Paris 1946.] 4 str. 4°.

Publiciran v začetku junija 1946; podpisan od zelo uglednih francoskih intelektualcev (A. Bayet, A. Cholley, L. Febvre, P. George, F. Jolliot-Curie, P. Langevin, H. Levy-Bruhl, M. Prenant, H. Wallon, M. Vey, G. Teissier itd.).

310. **H. P. Maret: La Marche Julienne une deuxième Macedoine et Trieste un nouveau Dantzig?** Préface d'Albert Bayet. Paris, Août 1946. 28 str. in 20 prilog slik. 8°.

Predgovor, katerega avtor je profesor na Sorbonni, in tekst brošure, ki opisuje publicistično predvsem vtise avtorja na terenu, se odločno zavzemata za priključitev Trsta Jugoslaviji.

311. **Le peuple de Trieste et de la Marche Julienne a lutté pour la liberté.** Edité par »France-Yougoslavie«. Paris 1946. 63 str., dve karti v prilogah. 8°.

Opis borb v Julijski krajini tekom druge svetovne vojne.

- 312.* **M. Le Lannou: La Vénétie Julienne.** Annales de Géographie, LVI, Paris 1947. Str. 13—35.

513. **A. E. Moodie: The Question of Trieste.** By —. World Affairs, London, January 1946. Str. 315—24. 8°.

Avtor zastopa v tem članku iste ideje in članek ima isti značaj, kakor njegova obsežna knjiga »The Italo-Yugoslav-Boundary« (prim. št. 69 te bibliografije).

514. **George Kiss: Italian Boundary Problems.** A Review. Geographical Review, XXXVII. New York 1947. Str. 137—141.

Kratko omenjena le nekatera dejstva brez izrazitega zavzemanja stališča, vendar malo razumevanja za jugoslovanske težnje; navedena nekatera dela, ki mi pri sestavljanju te bibliografije niso bila dostopna.

515. **Josef Matznetter: Triest.** Seine Entwicklung und seine Funktion als Hafen. Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft Wien, LXXXIX. Wien 1946. Str. 11—34. 8°.

Precej podatkov za gospodarski, zlasti prometni razvoj Trsta, statistične tabele in (pomanjkljiva) bibliografija; tendenca dokazati, da Trst ni pristanišče niti za Italijo niti za Jugoslavijo, ampak za Češko-slovaško, Madžarsko, južno Nemčijo in predvsem za Avstrijo.

516. **Conseil des Ministres des Affaires Etrangères. Commission d'experts pour l'étude de la question de la frontière italo-yougoslave. Rapport.** Palais du Luxembourg, Paris, 29 avril 1946. 36 str. 4°.

Znano poročilo Komisije ekspertov od 29. aprila 1946, ki je bilo v naslednjih dneh in mesecih v središču diskusije; v dodatku lista vseh prejetih dokumentov (ni razvidno, kateri so tiskani).

Fran Zwitter

Register

I. Avtorji

Adamc L. 20, 21, 22, 23, 137, 292.	Berce L. 75, 196, 197.
Ambrožič L. 10, 75.	Bergonzi A. 290.
Augarde J. 306.	Bernardi R. 123, 256, 272.
Avšič J. (Авшич J.) 97, 210.	Bester L. R. 19.
Babarovic B. J. 158.	Bevk Fr. 166, 228, 230, 246.
Balen Š. 12, 13.	Bezljaj Fr. 209.
Bandiera M. 265.	Birsa J. 209.
Barac A. 185.	Bizjak Z. A. 209.
Barbalić (Barbalich) Fr. 23, 79.	Bombig V. 262.
Bartellini F. 271.	Bonetti E. 256, 265, 269.
Bartoli M. 120, 255.	Bonifacio G. 256.
Battaglia R. 255, 270.	Borgese G. A. 58.
Battara P. 112, 119, 257.	Broz J. gl. Tito.
Bayet A. 310.	Budal A. 209, 224, 229, 245.
Bebler A. 183, 184.	Burian V. 300.
Belić A. 75.	Buzećan D. 234.
Benco S. 257.	Cace M. 257.
	Cadalbert B. 256.

- Camuri G. 113.
 Car V. E. 205, 232.
 Cecovini M. 285.
 Cholley A. 308.
 Clark E. E. 257.
 Clissold J. 27.
 Colonna E. 282.
 Curto S. 256.
 Cusin F. 273.
 Čermelj L. (Чермель Л.) 75, 76, 81,
     91, 92, 188, 202, 205, 204, 203.
 Čok I. M. 21, 28, 29, 30, 36, 37, 38.
 Dall'Isonzo E. gl. Bombig V.
 Dalma G. 56, 135, 257.
 D'Aronco G. 280.
 Deanović M. 205, 204.
 De Berti A. 254, 257.
 Dedijer St. 257.
 Dedijer Vl. 244.
 De Franceschi C. 255.
 Defrančeski J. 159.
 De Gasperi 251.
 De Vergottini M. 256.
 Diana A. 256.
 Digović P. 34, 35.
 Diminić D. 75.
 Djilas M. 241.
 Drapšin P. 75.
 Dresch J. 307.
 Dvorničić M. 87.
 Fazzini B. 256.
 Fisković Cv. 216.
 Fodor M. W. 17.
 Forlati B. 255.
 Forlati F. 255.
 Fortini P. 125, 126.
 Franzero C. M. 141.
 Furlan B. 26.
 Gabrovšek F. 31.
 Galli C. 257.
 George P. 308.
 Gervais D. 75.
 Ghislerij A. 147.
 Gigli G. 57.
 Giorni L. 266.
 Giuliani A. 255.
 Gonella G. 136.
 Goranić F. gl. Digović P.
 Grafenauer B. (Графенауер Б.) 211.
 Gratton G. 286.
 Grazia-Resi B. 124, 256.
 Gržetić M. 205, 204.
 Gustinčić D. 93, 101.
 Holzer G. 283.
 Hribar A. 78.
 Ikica Ml. 219.
 Iešič Sv. 200.
 Ivanović I. 220.
 Iveša A. 81, 86.
 Jakšič P. (Якшич П.) 217.
 Jeliničić Z. 251.
 Jovanović P. 75.
 Julianus 49.
 Kardelj E. 6, 72, 74, 98, 145, 178, 179,
     180, 181, 182, 305.
 Kasztelanic J. 297.
 Kavšek Sl. 221.
 Kenda I. 305.
 Kidrič Fr. 185.
 Kirac L. 205.
 Kiss G. 314.
 Kocijančić M. 201, 248, 249.
 Kocmur J. 253.
 Комаров K. 302.
 Kos M. 102, 185, 186, 209.
 Kosanović S. 72, 145.
 Krajger B. 255.
 Križna M. 190.
 Kuhar L. 1.
 La Piana G. 40.
 Latini F. 260.
 Laurenzi L. 112, 114.
 Leader G. M. S. 25.
 Legiša L. 225.
 Le Lannou M. 312.
 Leontić Lj. 72, 145.
 Liburnicus 152.
 Lorenzi A. 255.
 Luzzatto G. 127.
 Luzzatto-Fegiz P. 256.
 Maestro M. 41.
 Maixner R. 81, 83, 203, 204.
 Maret H. P. 310.
 Marinko M. 13.
 Marjanović M. 75.
 Mandić A. 194.

- Matecki M. 298.
 Maroli Fr. 185.
 Marussi A. 256, 279.
 Marušič Dr. 24.
 Matičetov M. 209, 226.
 Matznetter J. 315.
 Meyer R. 257.
 Мдивани Г. 295.
 Measso G. 263.
 Medani P. 256.
 Melik A. 75, 77, 192, 195, 207.
 Meštrović I. 34.
 Mezulić H. 215.
 Mihovilović I. 79, 81, 85, 191, 194, 223.
 Milone F. 53, 112.
 Mirković M. 75.
 Mitrović St. 72, 258, 239.
 Mohorovicic J. 16.
 Molotov V. M. (Молотов В. М.) 180, 293, 294.
 Montemuliano G. 47, 115, 116.
 Moodie A. E. 33, 62, 69, 193, 313.
 Nagy F. 304.
 Newman B. 61, 67.
 Nice B. 128, 129, 289.
 Novak V. 75, 240.
 Осипов Т. 140.
 Панов Л. 303.
 Parker J. 32.
 Pescorari F. 266.
 Pellis P. 256.
 Peterin St. 9.
 Petrović M. S. 7.
 Piemontese G. (Пьемонтезе Дж.) 215, 214.
 Platzer F. 256.
 Померанцев А. 296.
 Pracchi R. 268.
 Prežihov V. gl. Kuhar L.
 Privileggi V. 256.
 Pucić I. 203, 204.
 Radetti A. 256.
 Ramovš Fr. 94, 203, 204.
 Regent I. 227.
 Resi B. G. 256.
 Roglić J. 81, 82, 153, 203, 204.
 Rojnić M. 81, 84, 205, 206.
 Rondini O. 256.
 Rose W. J. 38.
 Rudolf I. 39.
 Rybař D. 199, 247.
 Salvemini G. 40, 42, 46, 60, 133.
 Sator 111.
 Schiffrer C. 112, 258, 259.
 Sestan E. 261.
 Sforza C. 45, 111, 259.
 Skok P. 75, 203, 204.
 Smodlaka J. 2, 4, 7, 13, 23.
 Steffè B. 122.
 Stele Fr. 185.
 Sturzo L. 50.
 Suppani A. 255.
 Szántó G. 304.
 Šantić M. gl. Dvorničić M.
 Škerl Fr. 95.
 Škerlj St. 75.
 Štih B. 187, 236, 243.
 Spanger V. 231.
 Švajger V. 198.
 Tamaro A. 274.
 Taylor A. J. P. 7, 68, 109, 193, 304.
 Taylor E. G. R. 69.
 Tschok I. M. gl. Čok I. M.
 Tergestinus 55.
 Thomas I. 22, 66.
 Tito S. 5, 23, 73, 176, 177, 304.
 Tomšič J. 104, 222.
 Toraldo di Francia O. 112.
 Torraca V. 59.
 Tranquilli V. 257.
 Tuma J. 301.
 Turčinović A. 88.
 Ursi C. 256.
 Vardabasso S. 255.
 Varè D. 134.
 Vatova A. 257.
 Vergottini 256.
 Vidossi G. 120, 255.
 Vidulich Premuda G. 112.
 Vigevani A. 275, 280.
 Vilfan J. 75.
 Vilfan J. (jun.) 10.
 Vilhar P. gl. Kuhar L.
 Villa M. 131.
 Vrvante A. (Виванте А.) 89, 90.
 Vratović M. 75.

Vučetić M. 22.
 Wirszyllo A. K. 299
 Zanella R. 277, 278.
 Ziliotto B. 255.
 Zoli M. 264.
 Zwitter Fr. 7, 75, 99, 100, 210.

II. Anonimne in kolektivne publikacije

- Activity of the Council of Liberation of Trieste 105.
 Allied Airmen... 218.
 Анекс к меморандуму к экономической проблеме Триеста 155.
 Annex to the Memorandum... on the economic problem of Trieste 155.
 Annexe au Mémorandum... sur le problème économique de Trieste 155.
 Annex to the Memorandum... for the Slovene Littoral 157.
 Annexe au Mémorandum... pour le Littoral Slovène 157.
 Annex to the Memorandum... for Istria 163.
 Appunti sul problema della Dalmazia 54.
 Aspetto economico della frontiera... 52.
 Attività svolta dal Consiglio di Liberazione di Trieste 105.
 Autori inglesi... 193.
 Bases ethnographiques de la Marche Julienne 159.
 Battle for the Balkans 65.
 Борьба Юлийской Краины 160.
 Cadastre national de l'Istrie 203.
 Cartes sur la structure ethnique... 151.
 Cherso e Lussino 276.
 Ciergé yougoslave d'Istrie 167.
 Confine orientale d'Italia 112.
 Conseil de Libération de Trieste 162
 Consiglio di Liberazione di Trieste 162.
 Conseil des Ministres des Affaires Etrangères 316.
 Considérations... sur le tracé de la frontière... 288.
 Council of Liberation of Trieste 162.
 Croatian Istria 163.
 Человеческие и материальные жертвы Югославии... 148.
 Documents concerning the Denationalization... 189.
 Documents sur la dénationalisation 189.
 Dodatak Memorandumu ONO za Istru 163.
 Документы о денационализации 189.
 Dokumenti o zločinima talijanskog okupatora 15.
 Données statistiques sur la structure ethnique 150.
 Дополнение к Меморандуму... Истрии 163
 Economia della Venezia Giulia 256.
 Effort de Guerre du Peuple de la Marche Julienne 71.
 Efforts de Guerre de la Yougoslavie 146.
 Enaintrideseta (XXXI) 96.
 Eno leto IX. korpusa 11.
 Etat libre de Fiume 277.
 Ethnical... Border Line and proposed Frontier 172.
 Ethnographical Bases of the Julian March 159.
 Ethnography of the North-West Frontier... 25.
 European World 257.
 Exposé des crimes italiens 147.
 Exposition des témoignages sur le caractère slave de l'Istrie 164.
 Французское предложение... действительность 169.
 French Proposal... and the Reality 169.
 Frontière italo-yougoslave 252.
 Frontière ethnique et frontière proposée 172.
 Frontière proposée... et la réalité 170.
 Frontière proposée prive la Yougoslavie... 173.

- Future of Italy 64.
 Хорватская Истра 163.
 Hrvatska Istra 163.
 Hrvatsko svećenstvo Istre 167.
 Human and material Sacrifices of Yugoslavia 148.
 Index patronymique. Supplément au Cadastre national 204.
 Interviews and Articles 166.
 Istra u narodno-oslobodilačkoj borbi 15.
 Istrie Croate 163.
 Italia e Jugoslavia 51.
 Italian Crimes in Jugoslavia 108.
 Italian Frontiers 118.
 Italian Manifesto 44.
 Italiani in Jugoslavia 121.
 Итальянско-югославская этническая граница 172.
 Italo-Yugoslav Frontier 22.
 Italy's Peace Drive 17.
 Izložba. Svjedočanstvo o slavenstvu Istre 164.
 Извещение о преступлениях итальянцев... 147.
 Югославское духовенство в Истрии 167.
 Julian March 158, 168.
 Юлийская Крайна 158, 168.
 Julian March in the Struggle for Self-Determination 161.
 Julijska Krajina u borbi za samoopredeljenje 161.
 Julijska Krajina v borbi za samoodločbo 161.
 Юлийская Крайна в борьбе за самоопределение 161.
 Юлийская Крайна. Статьи... 185.
 Julian March. Studies... 185.
 Карты этнической структуры 151.
 Koledar Gregorčičeve založbe... 1947 251.
 Kronika naših krajev 251.
 Leto borb ob Soči 10.
 Liberation of the Yugoslav Littoral 7.
 Lutte... de la Marche Julienne 160.
 Manifeste des intellectuels français 309.
 Maps relating to the ethnical structure 151.
 Marche Julienne 81, 158, 168.
 Marche Julienne dans sa lutte pour son droit de disposer d'elle-même 161.
 Memorandum Anti-Fascist Women's Union 175.
 Меморандум АнтиФашистского женского союза 175.
 Memorandum Union Antifasciste féminine 175.
 Memorandum du Comité... d'Istrie 163.
 Memorandum of the Committee for Istria... 163.
 Memorandum ONO za Istru 163.
 Mémorandum du Comité... pour le Littoral slovène 156.
 Memorandum of... Committee for the Slovene Littoral 156.
 Меморандум... Комитета для Словенского Приморья 156.
 Меморандум... комитета Истрии 163.
 Memoriale del Comitato... per il Litorale sloveno 156.
 Memorandum... concerning the ethnical structure 149.
 Mémorandum... sur la structure ethnique 149.
 Memorandum... on the economic problem of Trieste 154.
 Меморандум... относящийся к экономической проблеме Триеста 154.
 Mémorandum... sur le problème économique de Trieste 154.
 Mémorandum sur la frontière italo-yougoslave 110.
 Mémorandum du Gouvernement de la Yougoslavie... 70.
 Memorandum of the Government of the DF Yugoslavia... 70.
 Меморандум Правительства ДФ Югославии 70.
 Memorandum v'lade DF Jugoslavije 70.
 Memorandum Nr. 3... Kanaltal 143.

- Memorandum Nr. 4... Kanaltales 144.
- Memorandum of the Littoral Priests 165.
- Mémorandum des prêtres du Littoral... 165.
- Меморандум приморского духовенства... 165.
- Mondo Europeo 257.
- Monarchia e fascismo... 284.
- Mouvement italien de la resistance 281.
- Народные ... основы Юлийской Краины 159.
- Naša Istra 103.
- Naša Istra u slikama 80.
- Обращение ... Комитета Истры 163.
- Oko Trsta 75.
- Osvobodilni svet za Trst... 162.
- Peuple de Trieste et de la Marche Julienne a lutte 311.
- Politique autrichienne des nationalités 152.
- Ровојна Европа 63.
- Предложенная граница отнимает Югославии 173.
- Proposed frontier line deprives Yugoslavia... 173.
- Приложение к Меморандуму... для Словенского Приморья 157.
- Problem of Trieste 18.
- Proposition française... et réalité 169.
- Propositions en vue d'un régime international... 250.
- Questione della Venezia Giulia 253.
- Ratni napori Jugoslavije 146.
- Razgovori in članki 166.
- Regione Giulia nella sua lotta per l'autodeterminazione 161.
- Report on Italian Crimes 147.
- Resolution... of the Regional Liberation Committee 174.
- Revendications yougoslaves envers l'Italie 8.
- Sacrifices de la Yougoslavie en vies humaines... 148.
- Саопштење о талијанским злочинима 147.
- Саопштења... о злочинима италијанских... окупатора 14.
- Sfascelo del nostro Esercito... 48.
- Slovensko Primorje in Trst (zemljevid) 107.
- Союз освобождения в городе Терсте 162.
- Spomenica PNOO za Slov. Primorje in Trst 156.
- Spomenica primorskih duhovnikov 165.
- Struggle of the Julian March... 160.
- Supplément au Mémorandum... d'Istrie 163.
- Triest als Hafen Österreichs... 142.
- Trieste porto dell'Austria 142.
- Trieste and the Julian March 145.
- Trieste e la Venezia Giulia 267.
- Trieste (floating population... 1910) 171.
- Trieste, Is the Question being decided 291.
- Trieste, Le point de vue yougoslave 145.
- Trieste nella lotta per la democrazia 106.
- Trieste. Vent' secoli di storia... 130.
- Trieste. Vent' secoli d'italianità 43.
- Trinkov zbornik 209.
- Venezia Giulia italica 266.
- Venezia Giulia. Study of the Map... 287.
- Venezia Giulia terra d'Italia 255.
- Военные усилия народа Юлийской области 71.
- Военные усилия Югославии 146.
- War Effort of the People of the Julian March 71.
- War Effort of Yugoslavia 146.
- За слободу Јулијске Крајине 242.
- Zločini italijanskega okupatorja 212.
- Yugoslav Clergy in Istria 167.
- Yugoslavia and Italy 23.
- Yugoslav-Italian Frontier 32.

Библиография по вопросу Юлийской Крайны и Триеста 1942—1947

(Краткое содержание)

Библиография содержит книги и более важные статьи по вопросу Юлийской Крайны и Триеста во время войны (практически книги и статьи начали выходить с 1942-го года) и в послевоенный период до сентября 1947-го года, когда мирный договор с Италией вступил в силу (из последующих месяцев автор взял лишь несколько книжных изданий речей и заявлений, данных в предидущий период). Так как этот вопрос был актуален во время войны с точки зрения того, что ось теряет войну, то библиография не содержит малочисленных публикаций оккупантов и публикаций вышедших на оккупированной территории, а напротив, перечислены все остальные публикации, прямо или косвенно связанные с этим вопросом, несмотря на точку зрения авторов и ценность их аргументов. При доступных ему публикациях автор кратко обозначил их содержание на словенском языке; публикации известные ему лишь из других библиографий не имеют примечаний и обозначены звездочкой; о некоторых других публикациях, о которых нет библиографических данных, говорится в словенских примечаниях о трудах, говорящих о них. Автор дошел до сознания, что его библиография не является полной, но надеется, что она все-же поможет учету столь многочисленных и в столь разных местах опубликованных публикаций по этому вопросу, публикаций, которые важны как для изучения этой территории вообще, так и для того, кто интересуется самым вопросом Юлийской Крайны и Триеста в недавнем прошлом и настоящем.

Автор разделил публикации на три группы в хронологическом порядке (первая группа до мая 1945, вторая от мая до декабря 1945-го года, третья 1946 и 1947-ой год); между публикациями первой группы он различает публикации народно-освободительного движения, югославских эмигрантов довоенного и югославских эмигрантов военного периода, итальянские и остальные; а во второй и третьей группе югославские, итальянские и остальные публикации. Составление библиографии по алфавиту создало бы затруднения при анонимных и коллективных публикациях, вышедших на разных языках, отнесла бы на разные места публикации, однородные между собой по содержанию (нпр. меморандумы и их приложения) и не показала бы исторического развития полемики о проблеме. Для того, чтобы облегчить поиски, автор приложил алфавитный (по латинской азбуке) список авторов и всех названий анонимных и коллективных публикаций.

Bibliography on the Problem of the Julian March and Trst—Trieste

(Résumé.)

Bibliography comprises books and the important or more characteristic articles in the reviews on the problem of the Julian March and Trst — Trieste at the time of the war (practically, books and articles began to be published in the year 1942), and after the war up to September 1947, when the Peace Treaty with Italy was ratified; from the months following, the author included just a few publications of speeches and declarations made in the preceding period, but published in book form only then. As the problem was actual during the war on the assumption that the Axis was to lose the war, the small number of publications on the problem issued by the occupiers or on the occupied territory are not included. All the other publications which are in direct or indirect relation to the problem are included, without regard to the point of view of the authors or the validity of their arguments. In publications which were accessible the author made short notes in Slovene characterising their contents; publications which were known to the author only through other bibliographies (mentioned in the introduction) have no notes, and are marked with an asterisk; some other publications (not accessible and not included in other bibliographies) are mentioned in the notes to the publications where they are spoken of. The author is well aware of the incompleteness of his bibliography; he hopes, however, that it may prove useful in getting the evidence of so numerous publications relating to this problem, and issued in so many different places. The publications have their meaning and importance as well for those interested in the studies of this region generally, as for those interested in the main in the problem of the Julian March and Trst — Trieste during the immediate past and the present.

The author has classified the publications in three groups in chronological order (The first until May, 1945; the second, May—December, 1945; the third, 1946—1947). In the first group he distinguishes between the publications of the Yugoslav National Liberation Movement, of the Yugoslav emigrants, of the Yugoslav war refugees, the Italian, and other publications. In the second and third group he distinguishes between the Yugoslav, Italian, and other publications. Alphabetical order might cause difficulties where anonymous and collective publications were issued in various languages, would not coordinate publications related to each other (For instance, the memoranda and their annexes), and lastly, it would fail to give a survey on the historical development of the polemic relative to this problem. To make possible a convenient and quick use of this bibliography, the author added a list of authors and a list of headings of all anonymous and collective publications, compiled in alphabetical order of Latin alphabet.

Bibliografija o vprašanju Slovenske Koroške 1945—1948

Sestavila Bogo Grafenauer in Lojze Ude

V zvezi z borbo za priključitev Slovenske Koroške Ljudski republiki Sloveniji v Federativni ljudski republiki Jugoslaviji je od osvoboditve dalje nastala razmeroma obsežna literatura. V pretežni meri se tako ali drugače dotika zgodovinskega razvoja te pokrajine. Zato na tem mestu objavljamo bibliografijo dosedanjih publikacij o tem vprašanju. Omejujemo se pri tem na knjižne publikacije in na članke v časopisih, dočim članke v časnikih, ki v ogromni večini obravnavajo aktualne dogodke ali le popularizirajo ugotovitve drugih objav, nismo upoštevali. Omenjamo pa važnejše govore jugoslovanskih zastopnikov na mednarodnih konferencah, tudi če niso izšli v posebni publikaciji ali časopisu. Od literarnih sestavkov upoštevamo le one z dokumentarično vrednostjo. Pri večini publikacij ali člankov je navedena kratka vsebina in po potrebi opozoritev na nove misli, trditve ali nov važnejši podatek, pri nekaterih so tudi kritične opazke. Pri publikacijah ali člankih, katerih naslov že sam zadosti pove, kakšna je vsebina, ta ni posebej navedena. Tudi vsebina govorov ni navedena. Vsebina tudi ni navedena pri publikacijah ali člankih, za katere pisca sicer vesta, da so izšli, a jih nista mogla sama prebrati, ker jih Institut za narodnostna vprašanja še nima. Te publikacije in članki so zaznamovani z zvezdico. Članki brez podpisa avtorja so navedeni obenem s časopisom, v katerem so izšli. Na zaključku bibliografije je pregled koroških časnikov, ki jih je treba upoštevati pri obravnavanju vprašanja Slovenske Koroške in bibliografski pregled zemljevidov Koroške, ki so separatno izšli v letih 1945 do 1948, ter šolskih knjig za pouk v slovenščini. Taka bibliografija, tudi z navedenimi omejitvami, v današnjih časih seveda ne more biti popolna.

I. Knjige in članki

1. **Album Koroške.** (Celovec, Britanska obveščevalna služba 1948. Fotografski posnetki Gerald Sharp.) 64 str. pokrajinskih fotografij + 2 str. teksta v prilogi. 4°.

Pred tem albumom je izšel od istih avtorjev album »Slovenska Koroška v sliki« s posebnim uvodom in s karto slovenskega ozemlja, ki pa je bil vzet iz prometa.

2. **Cannan June: Slovene Carinthia.** London, Vema Press 1947. 16 str. + 4 str. slik. 8°.

Pisateljica, ameriška novinarka, opisuje sedanji položaj koroških Slovencev in v besedah nevtrarno, dejansko pa izrazito protijugoslovansko duhovno nastrojenost predstavnikov angleške okupacijske oblasti. Omenja avstrijske grožnje proti Slovincem, ki dajejo misliti, kako bi bilo tedaj, ko bi padli oziri sedanjega položaja. V bistvo vprašanja, ki je v zgodovinski borbi slovenskega naroda prot nemško-avstrijskemu imperializmu in proti germanizaciji, se ameriška novinarka ne pogloblja.

Cviter Fran, glej št. 107—109.

3. **D. K.: Crveno-bijelo-crvena knjiga.** Trideset dana 1947, št. 13—15, str 95—98.

Kritika uradne avstrijske publikacije o delu Avstrijcev v teku druge svetovne vojne proti Nemčiji in nacizmu (gl. št. 82).

Denkschrift, gl. Memorandumi koroške deželne vlade (št. 59).

4. **de Re: Kurir Franc.** Svoboda I, 1948, št. 1, str. 24—27.

Skica iz partizanske borbe. Ziljan kurir Franc, obišče svoj dom.

5. **Documents on the Carinthian Question.** Beograd, Ministry for Foreign Affairs of the FPRY 1948. XIV + 216 str. 8°.

Zbirka dokumentov, ki jo je jugoslovanska delegacija izročila konferenci namestnikov zunanjih ministrov v Londonu aprila 1948. Obsega dokumente nasilnega germaniziranja, zatiranja in uničevanja koroških Slovencev iz dobe prve avstrijske republike in nacizma; nadalje note, izmenjane med Anglijo in Ameriko ter našo vlado; dokumente o sporazumnem prevzemu oblasti vladajočih strank na Koroškem iz rok nacizma in dokumente zaviranja poprave krivic, ki jih je prizadel nacizem, ter nadaljevanja germanizacije in zatiranja po avstrijskih in okupacijskih oblastvih po vojni.

6. **Družinske Večernice.** Celovec (Družba sv. Mohorja), 1948. 64 str. 8°.

Važnejši članki: Tri leta, tri mesece, tri dni. — Trpljenje selske fare. — Florijan Olip. — V ječi. — »Obirje«. — Spomni na Dachau. — Štefan Singer, častni kamonik. — Celica št. 80. — Duhovnik piše iz Dachaua. — Cvetna nedelja 1941. — V »varnostnem« zaporu. — Nekrologi raznim slovenskim duhovnikom.

7. **Durkheim Jean: Une Alsace-Lorraine Yougoslave.** La Carinthie Slovène. Laissera-t-on germaniser 100.000 Slovènes? Paris, Imprimerie Centrale Commerciale (1947). 61 str. 8°.

Brošuri je napisal topel uvod Pierre George, profesor geografije na univerzi v Lilleu in Institutu za politične vede v Parizu. Pisatelj je prepotoval vso Slovensko Koroško in obiskal veliko Slovencev. Zato je brošura polna dokumentarnih zapisov osebnih pričevanj o raznovrstnih krivicah, ki se še danes gode koroškim Slovincem, o sramotnih šolskih razmerah, o površnosti denacifikacije, a tudi o mnogih drugih okolnostih, važnih za potrditev jugoslovanskega stališča. Opisuje razgovore z Angležem Sharpom in mnogimi drugimi funkcionarji angleške okupacijske oblasti.

8. **Eller Fran: Koroške pesmi.** Ljubljana, Slovenska Matica 1947. 108 str. 8°.
9. **Felaher Julij: Koroški Slovenci v letih 1945—1946.** Razgledi, Trst 1947, št. 3/4, str. 157—167.
10. **Felaher Julij: V opomin in hkrati dolžnost.** Naša žena 1948, št. 5, str. 154—155.

Obravnava obsodbe koroških Slovencev pred Volksgerichtshofom iz Berlina dne 7., 8. in 9. aprila 1943 (13 smrtnih obsodb), proces z dne 6. januarja 1945 (10 smrtnih obsodb). Na kratko je opisan tudi umor 12 članske Sadounikove družine v Podpeči pri Železni Kapli dne 15. aprila 1945.

11. **Gavrić Milan: Pitanje ugovora s Austrijom poslije sastanka Savjeta ministara u Moskvi.** Trideset dana 1947, št. 17, str. 1—15.
12. **Govori naših zastopnikov na mednarodnih konferencah:**

London, januar-februar 1947.

Dr. Joža Vilfan 22. 1. 1947. Ljudska pravica 25. 1. 1947, št. 20.

Dr. Joža Vilfan 14. 2. 1947. Ljudska pravica 16. 2. 1947, št. 39.

Moskva, marec-april 1947.

Edvard Kardelj 17. 4. 1947. Ljudska pravica 20. 4. 1947, št. 91.

Stanoje Simić 17. 4. 1947. Ljudska pravica 20. 4. 1947, št. 91.

London, april-maj 1948.

Dr. Aleš Bebler 28. 4. 1948. Ljudska pravica 1. 5. 1948, št. 103.

15. **Graber Georg: Vom künstlerischen Sinn des Volkes.** Österreichische Rundschau, Baden bei Wien 1947, Sonderheft Kärnten, str. 243—247.

Znani koroški etnograf ponavlja v tem članku svoje stare trditve o popolni narodopisni enotnosti Koroške. Začenja s trditvijo, da je že jezikovno (!) dežela sklenjena enota narečij. Toda nekaj strani nato pravi: »Gornja in dolnja Koroška se kljub vsem narodopisnim skupnostim razlikujeta med seboj stvarno (dinglich?) in jezikovno« (podčrtal Ude). »Slovenske in nemške pravljice vsebujejo iste verske predstave, imajo isto duhovno podlago, se poslužujejo stih izraznih sredstev«. »Nobene razlike ni v hišnem stilu, obliki naselj itd. Posebnih slovenskih narodnih običajev ni.« Toda »marsikateri narodopisni biser in staronemški običaj se je pri Slovencih zaradi počasneje napredujoče kulture ohranil, pod tujo obleko, boljše kakor pri nas« (Nemcih). Z drugo besedo se pravi to: kjer so pri Slovencih kake narodopisne posebnosti, so vendarle vse nemškega izvora in so se pri Slovencih ohranile le zaradi njihove kulturne zaostalosti. Tako pritira Graber zanikanje vsake slovenske izvirne narodopisne posebnosti do absurda. In — od kod kulturna zaostalost? Zanimiva je tudi ugotovitev, da se razprostranjenost tako imenovanih dimnic (Rauchstube) krije z mejami nekdanje Karantanije. In še nekaj je zanimivo: v Graberjevem članku zastonj iščeš pridevnika »avstrijski«. Govori o Koroški, toda vse je bavarskega, nemškega, germanskega izvora.

14. **Grafenauer Bogo: Koroški Slovenci v zgodovini.** Ljubljana (Znanstveni inštitut pri Predsedstvu SNOS) 1945. 47 str. 8°.

V prvem delu brošure (Koroški Slovenci v zgodovini, str. 1—35) poljuden pregled zgodovine koroških Slovencev, v drugem (Narodno vprašanje na Koroškem, str. 35—47) odgovor na hektografirano Fr. Krassnigovo spomenico o vprašanju koroških Slovencev.
15. **Grafenauer Bogo: Slovenska Koroška.** Koledar Družbe sv. Mohorja za navadno leto 1946. Celje 1945, str. 96—101.
16. **Grafenauer Bogo: Koroško vprašanje.** Slovenski zbornik 1945. Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1945, str. 432—449.

Geografski in zgodovinski pregled vprašanja Slovenske Koroške. Odgovor na memorandum koroške deželne vlade (št. 59).
17. **Grafenauer Bogo: Država karantanskih Slovencev.** Koroški zbornik, Ljubljana 1946, str. 77—103.

Družbeni in politični razvoj koroških Slovencev od naselitve do propada samostojne države karantanskih Slovencev sredi 8. stoletja.
18. **Grafenauer Bogo: Kmečki upori na Koroškem.** Koroški zbornik, Ljubljana 1946, str. 105—116.

Kmečka upora leta 1478 in 1515 na Koroškem.
19. **Grafenauer Bogo: Narodnostni razvoj na Koroškem od srede 19. stoletja do danes.** Koroški zbornik, Ljubljana 1946, str. 117 do 248.

Podrobna obravnava populacijskega in etničnega razvoja Slovenske Koroške za razdobje, za katerega je na razpolago statistično gradivo.
20. **Grafenauer Bogo: Germanizacija treh Avstrij.** Koroški zbornik, Ljubljana 1946, str. 249—275.

Zgodovinski razvoj koroških Slovencev v 19. in 20. stoletju s posebnim težiščem na obravnavi ponemčevalnega pritiska.
21. **Grafenauer Bogo: Vprašanje jugoslovansko-avstrijske meje na mirovni konferenci leta 1919.** Koroški zbornik, Ljubljana 1946, str. 383—420.

Obravnava diplomatske borbe za Slovensko Koroško in Štajersko v Parizu, predvsem na podlagi zapisnikov sej in uradnih aktov.
22. **Grafenauer Bogo: The National Development of the Carinthian Slovenes.** Ljubljana, Research Institute, Section for Frontier Questions 1946. 92 str. 8°.

—: Национальное развитие каринтийских словенцев. Любляна, Научный Институт, Отделение по изучению вопроса о границах 1946. 93 str. 8°.

—. **Le développement national des Slovènes de Carinthie.** Ljubljana, Institut scientifique, Section pour les questions de frontières 1946. 92 str. 8°.

Zgodovina koroških Slovencev s težiščem na etničnem razvoju in germanizacijskem pritisku, zamišljena kot komentar k etničnemu atlasu Slovenske Koroške (gl. št. 56).

23. **Grafenauer Bogo: Ethnic Conditions in Carinthia.** Ljubljana, Research Institute, Section for Frontier Questions 1946. 40 str. + zemljevid. 8°.

—: **Национальное положение в Каринтии.** Любляна, Научный Институт, Отделение по изучению вопроса о границах 1946. 39 str. + zemljevid. 8°.

—. **La situation ethnique en Carinthie.** Ljubljana, Institut scientifique, section pour les questions de frontières 1946. 43 str. + zemljevid. 8°.

24. **Grafenauer Bogo: Naša Koroška.** Obzornik 1947, str. 2—12 in 145—152.

Poljudno predelana argumentacija memoranduma FLRJ (gl. št. 57).

25. **Grafenauer Bogo: Nekaj o Slovenski Koroški.** Koledar Osvobodilne fronte za Svobodno tržaško ozemlje 1948. Trst, Gregorčičeva založba 1947, str. 91—95.

26. **Grafenauer Ivan: Slovensko slovstvo na Koroškem — živ člen vseslovenskega slovstva.** Koroški zbornik, Ljubljana 1946, str. 284—344.

Zgodovinski pregled razvoja slovenske literature na slovenskem Koroškem in njenih vezi s splošnim razvojem slovenskega slovstva.

27. **Greif Martin: Čez Karnske Alpe na Koroško.** Spomini na partizanska leta II, Ljubljana 1948, str. 129—136.

28. **Grimal H.: La résurrection de l'Autriche et ses frontières.** V knjigi P. George, H. Grimal, F. L'Huillier: Problèmes de la paix. Paris, Editions Raisons d'Être 1946, str. 65—126.

Očrt celotne avstrijske problematike v zvezi s koncem druge svetovne vojne in vzpostavitvijo Avstrije. Po obrisu avstrijskega razvoja — predvsem gospodarskega — od 1919 do 1945 se dotika tudi vprašanja meje. Glede južne Tirolske priznava sicer napake italijanske politike, vendar meni, da naj ostane Italiji. Glede problema Slovenske Koroške (stran 122 in 124) pa se omejuje le na to, da povzema jugoslovanske in avstrijske teze o narodnostni strukturi in problemu germanizacije ne da bi zavzel svoje stališče.

29. **Hace Matevž: Spomini iz borb na Koroškem.** Iz partizanskega dnevnika. Tovariš 1947. Str. 1198.

- 30.* **Hans J.: Austria between two Wars.** Klagenfurt. Ferd. Kleinmayr 1946. Poglavlje: **The Plebiscite in the Klagenfurt Basin (1920).**

31. **Ilešič Svetozar: Geografski opis Koroške.** Koroški zbornik, Ljubljana 1946, str. 9—42.
Fizikalnogeografski in anthropogeografski pregled Slovenske Koroške (z razmeroma skopim upoštevanjem gospodarstva).
32. **Ilešič Svetozar: Agrarna obljudenost na Koroškem.** Geografski vestnik, časopis za geografijo in sorodne vede, XVIII, Ljubljana 1946, str. 22-35.
33. **Ilešič Svetozar: Oblike zemljiške razdelitve na Koroškem.** Slovenski etnograf, časopis za etnografijo in folkloro, I, Ljubljana 1948, str. 72—81.
34. **Impeditus: Das Slowenenproblem.** Österreichische Rundschau, Baden bei Wien 1947, Sonderheft Kärnten, str. 233—235.
Članek hoče biti pravičen. Poziva na medsebojno razumevanje. Res priznava — doslej edino priznanje s te strani — da se na Koroškem v slovenščini ne »razpravlja« niti pri sodiških niti pri uradih, ker je pač, tako pravi članekar, nemščina po ustavi uradni jezik. Zanimivo »razumevanje« našega stališča pa kaže članekar s trditvijo, da je na Koroškem mogoče naštetih 80 do 90 tisoč Slovencev le po objektvnem kriteriju pokolenja (Abstammung) v smislu »zloglasnih nürnberških zakonov«. Dobrohotni pisec bi seveda moral vedeti, da mi dosledno v vseh publikacijah stojimo na stališču kriterija materinskega jezika, po katerem bi se morala vršiti ljudska štetja in urediti pouk na šolah ter uradni jezik. Objektivni je kriterij materinskega jezika prav toliko, kolikor je objektivna preizkušena, v kulturnem svetu obče priznana resnica, da je majuspešnejša vzgoja in izobrazba in eden glavnih pogojev kulturnega napredka ljudskih množic, vzgoja in izobrazba v materinskem jeziku. Tudi ta članek trdi, da je koroško dvojezično šolstvo urejeno po zgledu švicarskega kantona Graubünden in s tem dokazuje, da ne ve, kakšna je ureditev v Graubündenu.
35. **Izložba Slovenačke Koroške od 6—25 aprila 1947 na Tehničkom fakultetu.** (Beograd 1947.) 12 str. 8°.
Vodnik po razstavi.
36. **K. R. S.: Slovene Carinthia.** The Austro-Yugoslav Frontier Question. The World To-day, Chatham House Review, Royal Institute for International Affairs 1947, Vol. III, No. 9, str. 389—397.
Glavni vidik, s katerega je ta članek napisan, je očitno strateški. Že v prvem odstavku postavi pisec trditve, da je Koroška ekonomsko in strateško velike važnosti za tistega, ki jo ima v oblasti. V nadaljnjem sicer ponavlja vse avstrijske argumente prot našim teritorialnim zahtevam. Argument plebiscitne odločitve postavlja na prvo mesto. Naše argumente, kolikor jih sploh jemlje na znanje, odpravlja zviška. Odnarodovanje koroških Slovencev mu je naraven proces, ki ga niti najbolj širokosrčni šolski zakoni ne bodo ustavili. Če bi Anglija v vprašanju Koroške popustila, bi Avstrijci imeli to za izdajstvo. Končuje pa s podtikanjem vojnih namenov Jugoslaviji in z ugotovitvijo, da je Koroška »možni Sarajevo bodoče vojne«.
37. **Kärnten — ein Problem?** Wien, herausgegeben von der Kärntner Landesregierung 1945. 52 str. 8°.
Brošura postavlja plebiscitno odločitev kot glavni argument proti našim zahtevam. Tudi sicer ne pove nič novega. Služiti pa more kot

dokument, kaj pomeni tudi še po tej vojni za koroške uradne predstavnik (brošuro izdaja deželna vlada!) znanstveno delo izrazitega pangermana in nacista dr. Mart na Wutteja. Brošura se nanj na več mestih sklicuje kot na najvišjo avtoriteto v poznavanju koroškega vprašanja.

38. **Kastelic Olga: Koroška. Spomini na partizanska leta III.** Ljubljana, Prešernova knjižnica za leto 1949, str. 215—228.
39. **Koledar Družbe sv. Mohorja za prestopno leto 1948.** Celovec, Družba sv. Mohorja (1947). 96 str. 8°.

Vsebina:

Mohorjeva družba. Str. 40—42.
Naši bogoslovci. Str. 49—51. (Od 33 bogoslovcev v celovškem semenišču je 15 Slovencev.)
Sveče, rojstna vas Einspielerjev. Str. 52—55.
Ziljsko štehvanje. Str. 56—59.
Potovanje pred sto leti. Str. 72. (Opis potovanja ruskega znanstvenika I. I. Sreznjevskega po Koroškem 1841. leta.)
Peter Markovič. Str. 86—87. (Življenje s koroškega slovenskega slikarja.)

40. **Koledar Družbe sv. Mohorja za navadno leto 1949.** Celovec, Družba sv. Mohorja (1948), 112 str. 8°.

Vsebina:

(Meško): Koroške poti. Str. 44—45.
(Meško): Koroški prazniki. Str. 46—48. (Pisateljevi spomini na Koroško z nekaterimi značilnimi podatki o narodnostnem stanju na Koroškem, značilnimi tudi za pisateljevo mehko naravo.)
Naše cerkveno petje. Str. 68—69. (O obnavljanju slovenskega cerkvenega petja na Koroškem.)
Slomškovi vzori. Str. 72—73.
Ob 40letnici Narodne šole v št. Petru. Str. 78—81.
Družba sv. Mohorja. Str. 93.
Pravila Družbe sv. Mohorja v Celovcu. Str. 109—110.
Seznam udov Družbe sv. Mohorja. Str. 111—112. (V letu 1948 je imela družba na Koroškem 4908 rednih članov nasproti 5693 v letu 1918 in 2261 v letu 1934.)

41. **Koledar Slovenske Koroške za prestopno leto 1948.** Uredil Franci Zwitter. Celovec, Slovenska prosvetna zveza (1947). 96 str. 8°.

Vsebina:

Narodnoosvobodilna borba na Koroškem. Str. 31—35.
—ci: Ideja Zedinjene Slovenije na Koroškem. Str. 35—38.
Izsejenka pripoveduje. Str. 66—70.
Ljudsk. tabori na naših tleh. Str. 39.
Življenje in borba naše mladine. Str. 51—53.
Glej tudi št. 50, 52, 66, 96, 116.

42. **Koledar Slovenske Koroške za navadno leto 1949.** Uredil Franci Zwitter. Celovec, Slovenska prosvetna zveza (1948). 112 str. 8°.
Glej št. 78, 79, 92, 111, 113, 114.

43. **Koroški zbornik.** Uredili Bogo Grafenauer, Lojze Ude, Maks Veselko. Ljubljana, Državna založba Slovenije 1946. 658 str. z 8 slikami in 15 zemljevidi, 24 zemljevidov in 12 str. pokrajinskih fotografij v prilogi.
Vsebino glej pod št. 17—21, 26, 31, 44, 46, 53, 80, 93, 97, 100.
Priložnik o vseh straneh zgodovinskega razvoja in sedanjega položaja na Slovenskem Koroškem, ki ga je pripravil Oddelek za mejna vprašanja Znanstvenega inštituta pri Predsedstvu SNOS.
44. **Kos Milko: Slovenska naselitev na Koroškem.** Koroški zbornik, Ljubljana 1946, str. 43—75.
Kolonizacijska zgodovina Koroške od prihoda Slovencev v novo domovino do konca srednjega veka z razlago, zakaj se je narodnostna meja v 15. st. ustalila.
45. **Kos Milko: Koroška v času Miklove Zale.** Gledališki list Slovenskega narodnega gledališča v Ljubljani. Drama. 1947/1948, str. 133.
46. **Kotnik Fran: Bukovniki.** Koroški zbornik, Ljubljana 1946, str. 312—316.
V razpravi Ivana Grafenauerja (št. 26) vpleteni prikaz nešolanih ljudskih književnih delavcev na Koroškem v 18. in 19. stoletju.
47. **Kraigher Boris: O nesoglasjih ob slovenskem narodnem vprašanju.** Delo 1948, št. 2, str. 11—42.
Marksistično-leninistična kritika stališča, ki ga zavzemajo avstrijski komunisti glede Koroške, italijanski komunisti odn. tržaška skupina Vidaličevcev pa glede tržaških, goriških in beneških Slovencev. Odgovor na očitek nacionalizma v našem stališču.
48. **Kramole Luka: Zbornik koroških pesmi.** Ljubljana (Državna založba Slovenije) 1948. 104 str. 8°.
Uvod napisal Prežihov Voranc (ps. = Kuhar Lovro). Pesmi razdeljene na 4 poglavja: Mežiška dolina, Podjuna, Rož in Ziljska dolina. K vsakemu poglavju napisal spremne besede Franc Sušnik, s slikami opremil Maksim Gaspari. Vsebuje dialektično razpravo Josipa Šašlja: »Naš Korotan« in Slovarček manj znanih besed koroškega dialekta, ki sta ga sestavila Josip Šašelj in Franc Sušnik.
49. **(Kuhar Lovro) ps. Prežihov Voranc: Od Kotelj do Belih vod.** Ljubljana, Državna založba Slovenije 1945. 206 str. 8°.
Koroško vprašanje, ilustrirano s Prežihovimi spomini.
50. **(Kuhar Lovro) ps. Prežihov Voranc: Prvi spopad.** Koledar Slovenske Koroške za prestopno leto 1948, str. 75—79.
Iz dobe narodnoosvobodilne borbe na Koroškem.
51. **Langbein Otto: Zur Kärntner Slowenenfrage.** Weg und Ziel, Monatsschrift für Fragen der Demokratie und des wissenschaftlichen Sozialismus. Wien 1947, Nr. 6, str. 402—416.
Pisatelj, avstrijski komunist, zavrača našo zahtevo po priključitvi Slovenske Koroške k FLRJ z istim argumentom geografsko-gospodarske nedeljivosti Koroške kakor druge avstrijske stranke. Tudi plebi-

scit mu je dokaz za to nedeljivost. Priznava pa sklenjenost slovenskega jezikovnega ozemlja na Koroškem. Dokaj obširno in zavzeto opisuje krivice, ki se gode koroškim Slovincem, in konča z zahtevami, ki jih je KPA postavila po sekretarju CK Friedlju Fürnbergu na plenarni seji CK januarja 1947: pravica do slovenskih učiteljev, slovenščina kot enakopraven uradni jezik na dvojezičnem (?) ozemlju, svoboda organiziranja in delovanja slovenskih nacionalnih, gospodarskih in političnih organizacij, odstranitev fašističnih in reakcionarnih jugoslovanskih izdajalcev iz Avstrije, zavarovanje proti nadaljevanju pangermanske, protijugoslovanske propagande.

52. **Lapuš Florijan: Slovensko združništvo v gospodarski borbi koroških Slovencev.** Koledar Slovenske Koroške za prestopno leto 1948, str. 45—47.

53. **Lorenz Emil: Lebendige Landschaft.** Klagenfurt, Ferd. Kleinmayr 1948. 119 str. 1 slika. 8°

V feljtonistični obliki podaja pisatelj zadnje trditve nemške znanosti o nekaterih vprašanih iz stare koroške zgodovine, narodopisja in imenoslovja (n. pr. izvor besed Kärnten, Celovec-Klagenfurt, win-disch itd.).

54. **Marek Franz: Was lehrt uns die Kritik an den Führern der KP Jugoslawiens? Weg und Ziel, Monatsschrift für Fragen der Demokratie und des wissenschaftlichen Sozialismus, Wien 1948. Sonderheft August, str. 569—598.**

Članek se dotika koroškega vprašanja na dveh mestih: ko govori o nacionalizmu voditeljev jugoslovanskih komunistov in o Osvobodilni fronti na Slovenskem Koroškem. Nacionalizma voditeljev jugoslovanskih komunistov ne vidi v tem, da zahtevajo Slovensko Koroško, in ne v tem, da ozemeljske zahteve razširjajo tudi na avstrijske predele, temveč v tem, da ne kažejo nobenega razumevanja za položaj in politiko avstrijskih komunistov in da so Avstrijo kot reakcionarno deželo »za vedno odpisali«. S katerimi dejanji in izjavami jugoslovanski komunisti to nerazumevanje in omalovaževanje kažejo, pisec ne pove. V vodstvu OF na Slovenskem Koroškem vidi tudi znane klerikalce in reakcionarje. Imen ne navaja.

55. **Marolt France: Gibno-zvočni obraz slovenskega Korotana.** Koroški zbornik, Ljubljana 1946, str. 345—382.
Razprava o koroški narodni pesmi in plesih.

56. **Maps relating to the Ethnical Structure of Slovenian Carinthia.** [Beograd (Ministarstvo inostranih poslova FNRJ) 1947.] 14 str. + 18 zemljevidov. f°.

—: **Этнографический атлас Словенской Каринтии.** [Beograd 1947.] 14 str. + 18 zemljevidov. f°.

—: **Cartes sur la structure ethnique de la Carinthie Slovène.** [Beograd 1947.] 14 str. + 18 zemljevidov. f°.

Predan obenem z memorandumom (gl. št. 57) konferenci namestnikov zunanjih ministrov v Londonu 14. januarja 1947.

57. **Memorandum vlade Federativne Narodne Republike Jugoslavije o Slovenačkoj Koroškoj, pograničnim delovima štajerske**

i Gradišćanskim Hrvatima. (S prilogami: 1. Učesće Austrije u hitlerovskoj agresiji i okupaciji Jugoslavije; 2. Narodnooslobodilačka borba koruških Slovenaca u toku poslednjeg rata; 3. Etnički karakter Slovenačke Koruške; 4. Beleške o istoriji koruških Slovenaca; 5. Geografsko-ekonomska povezanost Slovenačke Koruške i pograničnih delova Štajerske sa Jugoslavijom; 6. Gradišćanski Hrvati.) Beograd [Ministarstvo inostranih poslova] 1947. 104 str., 15 diagramov in skic v besedilu + 13 kart in XII str. statističnih tabel v prilogi. 4°.

(V angleščini, ruščini in francoščini, so tiskani deli memorandumov posebej.)

— **Memorandum of the Government of the Federative People's Republic of Yugoslavia on Slovene Carinthia, the Slovene Frontier Areas of Styria and the Croats of Burgenland.** [Beograd 1947.] 8 str. + 1 zemljevid. 4°.

Annex No. 1. Participation of Austria in Hitler's Aggression against and Occupation of Yugoslavia. 11 str.

Annex No. 2. The National Liberation Struggle of the Slovenes of Carinthia during World War II. 3 str. + 8 zemljevidov s komentarji.

Annex No. 3. Ethnical Character of Slovene Carinthia. 31 + XII str. + 1 zemljevid.

Annex No. 4. On the History of Carinthian Slovenes. 15 str.

Annex No. 5. Geographical and Economic Ties of Slovene Carinthia and the Frontier Areas of Styria with Yugoslavia. 9 str. + zemljevid.

Annex No. 6. The Croats of Burgenland. 7 str. + zemljevid.

— **Меморандум правительства Федеративной Народной Республики Югославии о Словенской Каринтии, словенских пограничных районах Штирии и бургенландских хорватах.** [Beograd 1947.] 8 str. + zemljevid. 4°.

Приложение № 1. Участие Австрии в гитлеровской агрессии и оккупации Югославии. 11 str.

Приложение № 2. О народно-освободительной борьбе каринтийских словенцев в ходе минувшей войны. 3 str + 8 zemljevidov s komentarji.

Приложение № 3. Этнический характер Словенской Каринтии. 31 + XII str. + zemljevid v prilogi.

Приложение № 4. Об истории каринтийских словенцев. 15 str.

Приложение № 5. Географическо-экономическая связанность Словенской Каринтии и пограничных районов Штирии с Югославией. 9 str. + zemljevid.

Приложение № 6. Бургенландские хорваты. 7 str. + zemljevid.

— **Memorandum du Gouvernement de la République Fédérative Populaire de Yougoslavie concernant la Carinthie Slovène, les régions frontalières slovènes de Styrie et les Croates du Burgenland.** [Beograd 1947.] 8 str. + zemljevid 4°.

Annexe No. 1. Participation de l'Autriche a l'agression et a l'occupation de la Yougoslavie par les Hitlériens. 12 str.

Annexe No. 2. La lutte de libération nationale des Slovènes de Carinthie au cours de la dernière guerre. 3 str. + 8 zemljevidov s komentarji.

Annexe No. 3. Le caractère ethnique de la Carinthie Slovène. 31 + XII str. + zemljevid v prilogi.

Annexe No. 4. Notes sur l'histoire des Slovènes de Carinthie. 15 str.

Annexe No. 5. Connexité géographique et économique entre la Carinthie Slovène et les régions limitrophes slovènes de Styrie d'une part et la Yougoslavie d'autre part. 9.str. + zemljevid.

Annexe No. 6. Les Croats de Burgenland. 8 str. + zemljevid.

Memorandum, predložen konferenci namestnikov zunanjih ministrov v Londonu dne 14. januarja 1947.

58. **Memorandum of the Government of the Federative People's Republic of Yugoslavia to the Deputy Foreign Ministers regarding the territorial and other clauses of the Treaty with Austria.** [Beograd 1948.] 14 str. 4°.

Memorandum, predložen konferenci namestnikov zunanjih ministrov v Londonu dne 26. aprila 1948. Vsebina: skrčenje naših ozemeljskih zahtev (spodnja Ziljska dolina, del mesta Beljaka južno od reke Drave in njegove okolice, občina Puštica, Gradnica, St. Pavel, Legerbuh, Etna vas, del občine Labot in občina Sobota); zahteva po zaščiti nacionalnih in kulturnih pravic koroških Slovencev in gradiščanskih Hrvatov.

59. **Memorandum koroške deželne vlade:**

Denkschrift, betreffend die endgiltige Anerkennung der auf dem Vertrag von Saint Germain (:1919:) und den Ergebnissen der Kärntner Volksabstimmung (:1920:) beruhenden Grenze zwischen Österreich und Jugoslawien. Überreicht von der Provisorischen Kärntner Landesregierung an den befehlshabenden Offizier des Military Government für Kärnten, Klagenfurt, 12. September 1945. 11 str. 4°.

Memorandum No. 2, betreffend die Unmöglichkeit der von Jugoslawien beanspruchten Draugrenze. In Ergänzung des Memorandums vom 12. September 1945, betreffend die endgültige Anerkennung der auf dem Verträge von Saint Germain (:1919:) und den Ergebnissen der Volksabstimmung in Kärnten (:1920:) beruhenden Vorkriegsgrenze zwischen Österreich und Jugoslawien. Klagenfurt, am 1. Oktober 1945. Überreicht von der Provisorischen Kärntner Landesregierung an den befehlshabenden Offizier des Military Government für Kärnten, 8 str. 4°.

Ten Maps of Kärnten supplementing the Memoranda of the Provisional Government of Kärnten of September 12th 1945 and October 1st 1945 [:No. 2:]. — Dix Cartes de Carinthie illustrant les Mémoires du Gouvernement provisoire de Carinthie en date du 12 septembre 1945 et du 1er Octobre 1945 [:No. 2:]. — Zehn Karten von Kärnten zur Erläuterung der Denkschriften der Provisorischen Kärntner Landesregierung vom 12. September 1945 und 1. Oktober 1945. [:Nr. 2:].

Memorandum Nr. 3, betreffend die Petitionen der Bevölkerung des Kanaltales [:Bezirk von Tarvis:] wegen der Rückgliederung dieses Gebietes an Österreich. Von der Bevölkerung des Kanaltales an die britische Militärregierung für Kärnten und an die Provisorische Kärntner Landesregierung in Klagenfurt überreicht. Klagenfurt, am 20. Oktober 1945. 7 str. 4°.

60. [Messner Janko] ps. Ivan Petrov: **Morišče Dravograd**. Ljubljana. Slovenski knjižni zavod 1946. 34 + (II) str. 8°.

Dokumentaričen opis grozodejstev avstrijskih koroških nacistov nad koroškimi Slovenci, ki so bili zaprti v kletah bivšega okrajnega glavarstva v Dravogradu.

61. Milojević Borivoje Ž.: **O položaju i granicama Jugoslavije**. Beograd, Kolarčev narodni univerzitet, Knjižnica za narodno prosvjećivanje 52, 1948, 22 str. 8°.

Omenja (str. 19) tudi vprašanje meje med FLRJ in Avstrijo v zvezi s koroškimi Slovenci.

62. Novšak France: **Koroški Slovenci na borbenih postojankah**. Tovariš 1948, str. 461—462.

63. Novšak France: **Protiimperialistični značaj borbe koroških Slovencev**. Nova Obzorja 1948, str. 52—57.

- 63^a. **Das Österreichbuch**. 3. izd. Wien, Verlag der Österr. Staatsdruckerei (1948). Im Auftrage des Bundespressdienstes herausgegeben von Ernst Marboe. + 344 str. + 16 listov slik.

Propagandna knjiga o Avstriji in njenih posameznih deželah, s številnimi likovnimi reprodukcijami in ilustracijami. Vsebuje pokrajinske opise in zgodovinske, gospodarske in kulturne pregleda, pisane mestoma z močno reakcionarnim aspektom. V poglavju o Koroški (str. 235—256) pisatelj (Bernhard Scheichlbauer!) poveljuje lepoto

koroške pokrajine in nad vse poudarja geografsko-gospodarsko in zgodovinsko, kulturno povezanost in nedeljivost Koroške. Mimogrede omenja tudi Slovence.

64. **Österreichische Rundschau.** Baden bei Wien 1947, Sonderheft Kärnten.

Vsebina: gl. št. 15, 54, 67.

65. **Die OF ohne Maske.** (:Die Wahrheit über Kärnten:) Eine Zusammenstellung. Herausgeber: Landeswerbegemeinschaft Kärnten, Klagenfurt. Verantwortlich: Lorenz Mack, Klagenfurt 1948. 29 str. 8°.

V tej brošuri je zgoščeno podano vse, kar ima o koroškem vprašanju povedati tista plast nemškoavstrijske družbe na Koroškem, katere politična zastopnica je ÖVP. Niti na misel ji ne prihaja, da bi se odpovedala nadaljnji germanizaciji koroških Slovencev. Brošura je polna očitnih neresnic in netočnosti, preveč, da bi v okviru bibliografskega poročila mogli naštetih le glavne. Za duhovno raven te brošure je značilno, da med pravicami, ki so priznane koroškim Slovincem in ki naj dokazujejo, kako demokratična in tolerantna je Avstrija, našteva pisec tudi pravico do povračila škode od nacistov izseljenim slovenskim družinam in do obnovitve slovenskih zadrug. Solske razmere so urejene po vzoru švicarskega kantona Graubünden. Pisec nedvomno ne ve, kako je v tem kantonu. Toda lepo se sliši. O kakem občutku krivde nasproti Slovincem ni duha ne sluha, še nasprotno: Slovinci so krivi pred koroškimi Nemci. Slovinci so bili hujši od nacistov (str. 22). Toda že po nekaj straneh uide piscu priznanje: »Južna Koroška ni nikdar klomila pred nacističnim masiljem. Nikjer v Avstriji se ni borilo v zadnjih letih vojne toliko borcev za svobodo in partizanov proti terorju kakor na južnem Koroškem.« Zakaj prav tu in kdo so bili ti borci? Neki južni Korošci, toda menda ne Slovenci, kajti »južna Koroška« se ne bo nikdar uklonila terorističnim metodam majhne slovenske manjšine« (str. 25).

66. **Ogris Josip: Položaj slovenskih duhovnikov na Koroškem.** Koledar Slovenske Koroške za leto 1948, str. 42—44.

Pisatelj, župnik v Ločah na Koroškem, zvest pristaš OF, opisuje preganjanje koroških slovenskih duhovnikov, zlasti pod nacizmom. »Glavno je, da gre dobro ljudstvu, da bi mu šlo bolje kot sedaj...«

67. **Paschinger Herbert: Grundlagen der Kärntner Wirtschaft.** Österreichische Rundschau, Baden bei Wien 1947, Sonderheft Kärnten, str. 255—259.

Članek, znani koroški geograf, ponavlja trditve o gospodarski enotnosti in nedeljivosti Koroške, samo s še večjo zaostrenostjo kakor doslej. Gornja in dolnja Koroška se gospodarsko med seboj izpopolnjujeta. Dolnja Koroška je gornji življenjsko potrebna. Članek obravnava tudi druge gospodarske panoge, kakor rudarstvo, industrijo in obrt, trgovino, tujski promet. Zanimivo pa je priznanje, da še ni statistično ugotovljeno, koliko življenjskih potrebščin dobavlja dolnja Koroška Celovcu. Če pomislimo, kaj se je o tem od nemškoavstrijske strani že vse pisalo, se more reči, da je bilo to pisanje na slabih znanstvenih temeljih. Na trditve tega Paschingerjevega članka odgovarja pod št. 116 omenjeni članek Mirta Zwitterja »Vloga in pomen kmečkega gospodarstva Slovenske Koroške«.

68. **Pavlović Petar: Politika zapadnih imperialista i Slovenska Koroška.** Trideset dana 1947, br. 13—15, str. 1—7.

Vtisi ob zasedanju namestnikov zunanjih ministrov v Londonu 1947.

69. **Peattie Roderick: Grenzprobleme und Friede.** Eine geographische Übersicht. Mit 22 Kartenskizzen. Autorisierte Übersetzung von J. N. Lorenz. Wien, Universum (1948), 224 str. 8°. Original ima naslov: Look to the frontiers — A geography for the peace table New York — London (1944).

Pisatelj, profesor geografije na Ohio-State-University, izhaja od ugotovitve, da je geografsko gospodarsko okolje temeljni, odločilni zgodovinski faktor. V nacionalizmu vidi — ne da bi si bil na jasnem o nacionalnem vprašanju sploh — glavno težavo državno-upravne razmejitve po geografsko-gospodarskem vidiku. Tudi »geopolitiko je treba globoko pokopati«. Razpravlja o problemih obalne, gorske in rečne meje. Zametava »politične« meje. Razvija teorijo, da je najboljša, da tvorijo mejo med narodi, državami, ki so v sporu za neko ozemlje, na katerem se močno tare »dinamizem« teh narodov, svobodne, avtonomne cone in ne narodnostne mejne črte. Toda v koroškem vprašanju stoji na avstrijskem stališču, ne da bi poznal zgodovino koroških Slovencev in nacionalne razmere na Koroškem. Pravi n. pr.: »Slovani, bogati na otrokih, so se razširili preko gorovja (misli Karavanke) in imajo posestva na južnem robu Celovške kotline (str. 27).«

70. **Perkonig Josef Friedrich: Kärnten, sonniges Bergland.** 5. Aufl. Mit 128 Bildern und Tafeln. Graz, Leykam Verlag 1947. 158 str. 8°.

Knjiga fotografskih posnetkov, kulturno in politično zgodovinskih in narodopisnih znamenosti in posebnosti ter pokrajinskih lepot Koroške s komentarji. Peta izdaja te knjige. Značilna je sprememba naslova iz »Kärnten — deutscher Süden« prejšnjih izdaj v naslov »Kärnten — sonniges Bergland«. Še značilnejša je sprememba uvoda prejšnjih izdaj, pisane v poudarjeno pangermanskem duhu, v uvod nekega mistično utemeljevanega koroškega patriotizma. Vedno isto: kadar se čutijo ljudje, kakor je Perkonig, varne, proslavljajo nemško zmago na Koroškem, ko je situacija kritična, molče o nemštvu in govore samo o koroškem patriotizmu.

71. **Perkonig Josef Friedrich: Im Morgenlicht.** Wien-Amandus 1948. 271 str. 8°.

Pisatelj, doma iz Borovelj, sin slovenskega očeta in nemške matere, opisuje pokrajino, ljudi, običaje, sredi katerih je preživel svojo prvo mladost. Dokumentaričnega značaja za nacionalne razmere na Koroškem je poglavje »Mit zwei Zungen« (str. 58—67). Pisatelj pripoveduje, da govori dvojezični ljudje na Koroškem slovensko takrat, kadar gre za stvari, na katerih so srčno posebno zainteresirani in ki zadevajo njihovo življenje v družini in delavnici. Kadar gre za širše, javne zadeve, govornijo nemško. Pisatelj priznava, da je živel v zmoti, tudi pod vplivom »krivih prerokov«, da ima slovenski jezik poleg nemškega v deželi le »manjšo, gostinsko pravico«. V primeru z nemško nacionalno miselnostjo številnih prejšnjih njegovih spisov pomenijo ugotovitve in priznanja v tem poglavju morda začetek pravičnejšega gledanja pisatelja na nacionalne razmere na Koroškem.

72. **Петровић Мих. С.: Борба за ослоboђење Корушке.** Београд, Савез удружења новинара ФНРЈ 1948. 75 str. 8°.

Od znanega srbskega publicista pisana brošura, ki seznanja Srbe z borbo koroških Slovencev n posebej z njihovim sedanjim položajem. Motijo nekatere netočnosti.

73. **Pirjevec Dušan-Ahac: Boj za Dravo.** Slovenski zbornik 1945. Ljubljana, Državna založba Slovenije 1945, str. 569—579.

Spomini iz narodnoosvobodilne borbe.

74. **Pirjevec Dušan: Vojni napori koroških Slovencev v drugi svetovni vojni.** Koledar Osvobodilne fronte Slovenije 1947, str. 46 do 55.

75. **Podgore Valentin: Sveta Hema Krška.** Dobrotnica koroških Slovencev, Celovec, Družba sv. Mohorja 1948. Knjižnica Družbe sv. Mohorja št. 1. 24 str. 8°.

76. **Polley Otto Maria: Sieben Tage Kärnten.** Erzählung eines Landes. Mit 40 Abbildungen. Klagenfurt, E. Kaiser 1947. 197 str. 8°.

Na sedmih dnevnik izletih razkazuje pisatelj svojemu obiskovalcu, amerškanskemu prijatelju, prirodne lepote, politično in kulturno zgodovinske znamenitosti in druge zanimivosti Koroške ter mu — in to je glavni namen knjige — z vsemi stereotipnimi zgodovinskimi, geografskimi n gospodarskimi argumenti avstrijskega stališča dokazuje nedeljivost Koroške.

Prežihov Voranc, glej Kuhar Lovro (št. 49, 50).

77. **Prušnik Karel-Gašper: Čez Dravo.** Spomini na partizanska leta II. Ljubljana 1948, str. 107—121.

78. **Prušnik Karel-Gašper: Spomladi 1945.** Koledar Slovenske Koroške za navadno leto 1949, str. 52—56.

Iz partizanske borbe na Koroškem.

79. **Prušnik Karel-Gašper: Uprli smo se — in zmagali.** Koledar Slovenske Koroške za navadno leto 1949, str. 32—34.

O početkih osvobodilnega gibanja na Slovenskem Koroškem. Tavčmanov Franci-Lenart, eden prvih organizatorjev in partizanov.

80. **Ramovš Fran: O pomembnosti nekaterih pojavov v slovenskih narečjih na Koroškem.** Koroški zbornik, Ljubljana 1946, str. 276—285.

Kratek pregled posebnih značilnosti v jezikovnem razvoju koroških Slovencev, obrnjen proti teoriji o »vindišarjih«.

81. **Ribnikar Kristl-Feliks: Žena na straži.** Spomini na partizanska leta II, 1948, str. 123—127.

82. **Rot-Weiss-Rot-Buch.** Darstellungen, Dokumente und Nachweise zur Vorgeschichte und Geschichte der Okkupation Österreichs. Erster Teil. (:Nach amtlichen Quellen:) Wien, Österreichische Staatsdruckerei 1946. 224 str. 4°.

Knjiga dokumentov, ki naj bi dokazali, da se je Avstrija borila za svojo osvoboditev in tako izpolnila pogoje, ki ga postavlja moskovska deklaracija za zmanjšanje odgovornosti za vojno udeležbo na strani Hitlerjeve Nemčije. Kolikor nam je znano, ni izven Avstrije doslej še nihče priznal, da se je Avstriji s to knjigo ta dokaz posrečil. Amerika, Anglija in Francija so šle na mednarodnih konferencah mimo tega vprašanja.

- 82a. **Santonino Paolo: Die Reisetagebücher des Paolo Santonino 1485—1487.** Aus dem lateinischen übertragen von Rudolf Egger. Verlag Ferd. Kleinmayer, Klagenfurt — 1947. Naslov publikacije originala: »Itinerario di Paolo Santonino in Carinthia, Stiria e Carniola negli anni 1485—1487«.

Pisec beleži dogodke in opazovanja s službenih potovanj delegata akvilejskega patriarha, katerega je spremljal kot uslužbenec patriarhove pisarne, leta 1485 po Ziljski dolini od Koč do Brda ob Presežkem jezeru in v Zgornjem Dravogradu, leta 1486 skozi Spodnjo Ziljsko dolino v kraje, ležeče v sedanjem beljaškem okraju in v Zgornjem Rožu, leta 1487 pa po Spodnjem Štajerskem. Podrobnejše poročilo, ki pa vira glede njegovega pomena za slovensko zgodovino seveda še daleč ne izčrpa, gl. v Glasniku Muzejskega društva za Slovenijo 24, 1943, str. 95—102 (Turk J., Santoninovo Itinerarium).

83. **Saopštenje o zločinima Austrije i Austrijanaca protiv Jugoslavije i njenih naroda.** Beograd. Državna komisija za utrdjivanje zločina okupatora i njihovih pomagača 1947. 151 + (II) str. 4°.

Report on the Crimes of Austria and the Austrians against Jugoslavia and the Peoples. Belgrade, Yugoslav War Crimes Commission 1947. 165 + (III) str. 4°.

84. **Sienčnik Luka in Bogo Grafenauer: Slovenska Koroška.** Seznam krajev in politično-upravna razdelitev. Ljubljana, Znanstveni inštitut, Oddelek za meje 1945. 68 str. + zemljevid (pregled občin po stanju leta 1954).

Uvodnemu pregledu zgodovinskega razvoja mej in uprave na Slovenskem Koroškem (str. 5—11) sledi po občinah razporejen seznam krajev; uporabo seznama olajšujeta registra slovenskih in nemških krajevnih imen v abecednem redu.

85. **Sket Jakob: Miklova Zala.** Povest iz turških časov. Uvod napisal Prežihov Voranc. (Ljubljana), Klub koroških Slovencev 1946. 111 str. 8°.

86. **Slovenačka Koroška i Gradišćanski Hrvati.** Pitanje 200.000 Jugoslovena u Austriji. Beograd (Ministarstvo inostranih poslova) 1947. 14 str. + 20 zemljevidov s komentarji. 8° p. f.

The Slovene Carinthia and the Burgenland Croats. The Question of 200.000 Yugoslavs in Austria. Beograd, 1947. 15 str. + 20 zemljevidov s komentarji. 8° p. f.

Словенская Корушка и бургенландские хорваты. Вопрос о 200.000 югославах в Австрии. Белград, 1947. 16 str. + 20 zemljevidov s komentarji. 8° p. f.

La Carinthie Slovène et les Croats du Burgenland. Le problème des 200.000 Yugoslaves en Autriche. Beograd 1947. 16 str. + 20 zemljevidov s komentarji.

Žepni atlas o vprašanju jugoslovansko-avstrijske meje z besedilom memorandumu vlade FLRJ.

87. **The Slovene Carinthia. — Словенская Каринтия. — Carinthie Slovène. — Slovenska Koroška.** (Ljubljana, T LdP 1947.) 80 str. besedila in slik + 10 prilog. 4°.

Pokrajinske slike, dokumenti o razvoju koroških Slovencev, slike iz narodnoosvobodilne borbe, zemljevidi, zbrani v propagandist čnem albumu.

88. **Steiner Karl: Die Einheit Kärntens.** Österreichische Monatshefte, Blätter für Politik, herausgegeben vom der ÖVP. Wien 1947, Nr. 9, str. 346—348.

89. **Svoboda.** Mesečnik Slovenske Koroške. Urejuje uredniški odbor. Odgovorni urednik Franci Zwitter. Celovec, Slovenska prosvetna zveza.

Začela izhajati novembra 1948.

90. **Syers Kenneth: Austro-Yugoslav Frontier Problems.** Slovene Carinthia. (London, British-Yugoslav Association 1947.) 32 str. 8°.

Pisatelj, absolvent univerze v Cambridgeu, se je med vojno kot letalec spustil med jugoslovanske partizane in ostal do konca vojne med njimi. Ko je pisal to brošuro, je bil dopisnik News Chroniclea. Koroško vprašanje pojmuje kot del borbe slovenskega naroda proti nemškemu imperializmu, pritisku tega imperializma proti Jadranu. Zagovarja in utemeljuje upravičenost jugoslovanskih zahtev. Obsoja angleško politiko nasprotovanja. Razkrinkava stališče britanskih okupacijskih oblastev na Koroškem kot Slovincem sovražno, neiskreno, glede nacistov skrajno oportunistično. Kakor Cannan tudi Syers omenja nemško-avstrijske grožnje proti Slovincem.

91. **Šašel Josip: Pravne starožitnosti iz Roža.** P. o. iz Etnologa XVII, 1944. Ljubljana 1945. 15 str. 8°.

92. **(Šašel Josip) ps. Šašeljnov J.: Pred sto leti na Humberku.** Koledar Slovenske Koroške za navadno leto 1949, str. 47—51. Popis upora humberških kmetov leta 1848 po ustnem izročilu.

93. **Škerl France: Koroška v borbi za svobodo.** Koroški zbornik, Ljubljana 1946, str. 493—603.

Na arhivskem gradivu Muzeja narodne osvoboditve LRS in na izpovedi udeležencev sloneč obsežen prikaz narodnoosvobodilne borbe na Koroškem.

94. Škerl France: **Režim stoletnega potujčevanja na Koroškem.** Koledar Gregorčičeve založbe, Trst 1947, str. 74—81.

95. Škerlj Stanko: **O slovenačkom karakteru Koroške.** Trideset dana 1946, br. 3, str. 43—53.

Pregled koroškega vprašanja s težiščem na narodnostnem značaju Slovenske Koroške.

96. Tischler Joško: **40. obletnica Prosvetne zveze.** Koledar Slovenske Koroške za prestopno leto 1948, str. 40—41.

97. Tomšič Ivan: **Plebiscit na Koroškem s pravne strani.** Koroški zbornik, Ljubljana 1946, str. 421—491.

Pravna argumentacija za neveljavnost plebiscita leta 1920 (ker je bil neumesten, pristransko izveden in je z dogodki od »Anschlusa« dalje izgubil vsako veljavo).

98. Tončič L.: **Die Slowenen in Kärnten.** Berichte und Informationen des Österreichischen Forschungsinstitutes für Wirtschaft und Politik, Salzburg 1946, Heft 15.

Članek začenja z ugotovitvijo nacističnega izvora, da sega germansko-slovenski mešani pas od Kamalske doline in Šmohorja proti vzhodu do Prekmurja, na jugu pa od Celovške kotline do Save. Sicer so piscu znanstveni vir za obravnavanje koroškega vprašanja, koroške zgodovine, etničnega stanja, šolstva, štetij, spis dr. Martina Wutteja, ki ga tudi izrečno imenuje. Vendar hoče pisec varčvati videz objektivnega informatorja in navaja tudi nekatera slovenska mnenja, številke. V celoti torej članek brez kakih novosti, razen nekaj netočnih podatkov, kakor je na pr., da je »Koroška kronika« oficialni organ koroških Slovencev.

99. Turnšek Metod: **Država med gorami.** Drama v petih dejanjih. Trst (t. E. Tenente) 1948. 122 str. + 8 listov slik.

Drama iz zgodovine Karantanije ok. leta 750. Isti avtor je k delu napisal tudi zgodovinski uvod. Tako uvod kakor drama imata s stališča zgodovinarja precejšnje hibe.

100. Ude Lojze: **Avstrija, pangermanizem in Koroška.** Koroški zbornik, Ljubljana 1946, str. 605—653.

Zgodovinski pregled borbe za nacionalno orientacijo Avstrije, pangermanskih teženj posebej v senžermenski Avstriji in na Koroškem, vse v luči borbe za demokracijo.

101. Ude Lojze: **Kdo je bil pripravljen boriti se za samostojnost Avstrije?** Novi Svet 1948, str. 395—404 in 476—483.

Razprava o odnosu avstrijskih strank do vsenemških načrtov in »anslusa«, o avstrijski sokrivdi za »anslus«.

102. Ude Lojze: **Odgovornost Avstrije za vojno udeležbo in naše zahteve.** Ljudski pravnik 1948, str. 193—207.

Pravna analiza in razlaga moskovske deklaracije o Avstriji 1. novembra 1943 in pravna utemeljitev naše zahteve po Slovenski Koroški in po reparacijah.

103. **Um die Landeseinheit Kärntens.** Herausgeber: Kommunistische Partei Österreichs, Landesleitung Kärnten, Klagenfurt, Kärntner Volksverlag. Verantwortlich für den Inhalt: Hans Kalt. 1947. 16 str. 8°.

Odgovarjajoč na očitke Österreichische Volkspartei in Sozialistische Partei Österreichs dokazuje brošura dosledno nastopanje avstrijske komunistične stranke na Koroškem za enotnost in nedeljivost Koroške, obenem pa, da se avstrjski komunisti bore za svobodno Avstrijo in proti vsakemu socialnemu in nacionalnemu zatiranju.

104. **Verbrechen fordern Sühne!** Celovec — Klagenfurt, Pokrajinski odbor Osvobodilne Fronte za Slovensko Koroško — Agitprop komisija, 14. oktober 1947, 45 str. 8°.

Brošura napisana ob procesu proti Maier-Kaibitschu 1947. Predgovorina, idejni utemeljitelji in organizatorji naslne preselitve koroških slovenskih družin aprila 1942.

105. **Verosta Stefan: Die internationale Stellung Österreichs.** Eine Sammlung von Erklärungen und Verträgen aus den Jahren 1938—1947. Eingeleitet, übersetzt und mit Anmerkungen versehen von —. Wien, Manzsche Verlagsbuchhandlung 1947. VIII + 148 str. 8°.

Pisatelj zastopa avstrijsko oficialno tezo o kontinuiteti avstrijskega državnega in pravnega reda med 13. marcem 1938 (zakon o aneksiji!) in 27. aprilom 1945 (proklamacija provizorične vlade Rennerja 27. aprila 1945!). Zastopa teorijo o identiteti meddržavnopravnega subjekta Avstrije od leta 1918 do 1945. Avstrija je bila marca 1938 oropana le svoje poslovne zmožnosti. Ni se mogla izjavljati in ne bojevati. (Tako teritorialni kakor reparacijski zahtevki Jugoslavije so torej pravno neutemeljeni.) — Vse te pravne konstrukcije so možne le, ker se od avstrijske strani ne priznava, da so bile pravne posledice aneksije Avstrije po Hitlerjevi Nemčiji med velikimi zavetniki (in le med njimi) dogovorno uničene šele z moskovsko deklaracijo o Avstriji z dne 30. oktobra 1945 odn. kakor se po dnevu objave navadno citira, z dne 1. novembra 1943, in ker tretjega odstavka moskovske deklaracije, ki govori o odgovornosti Avstrije za vojno udeležbo na strani Hitlerjeve Nemčije, Avstrijci ne upoštevajo.

106. **Weg und Ziel.** Monatsschrift für Fragen der Demokratie und des wissenschaftlichen Sozialismus. Wien, Stern Verlag.

Ideološka revija avstrijskih komunistov.

Članki:

Für die Landeseinheit Kärntens. 1947 št. 2, str. 131—132.

Grosse Opfer. 1947, št. 7/8, str. 566—567.

Oster odgovor Steinerjevemu članku v »Österreichische Monatshefte« (gl. št. 88). Pisec ironizira Steinerjevo trditev, da je bila nekdanja podoba kulturne avtonomije koroškimi Slovincem »velika žrtev«. Einige theoretische Bemerkungen zur Frage Kärntner Slowenen. 1948, št. 6, str. 459—464.

Avstrijski komunisti se nočejo spustiti v kakršno koli gonjo proti jugoslovanski ljudski demokraciji. So za pravico samoodločbe narodov do odcepitve. So pa proti teritorialnim zahtevam Jugoslavije, ker hočejo prepričati, da b. se nekdanji voditelji Avstrije predstavljali

svetu kot zastopniki nacionalnih interesov ali da bi izigravali nacionalna čustva avstrijskega ljudstva.

Na to čudovito logiko odgovarja Boris Kraigher v zgoraj omenjenem članku »O nesoglasjih ob slovenskem narodnem vprašanju« (gl. št. 47).

107. **Цвитер Фран: Словеначка Корушка.** Београд (Коларчев народни универзитет) 1946. 35 str. 8°.

Цвитер Фран: Словенска Корушка. Библиотека «Южни Славяни», Издание на блъгаро-югославското д-во. София (1946). 29 + (I) str. 8°.

Popularen zgodovinski pregled koroškega vprašanja.

108. **Zwitter Fran: Gauleiter Rainer o svojoj predaji vlasti Hansu Pieschu.** Trideset dana 1947, št. 17, str. 52—56.

Razprava o »prevratu« na Koroškem v maju 1945 na podlagi Rainerjevih izpovedb v preiskavi pred procesom.

109. **Zwitter Fran: Borba oko koroškog i austriskog pitanja.** Trideset dana 1947, št. 22/23, str. 11—23.

Prikaz nekaterih momentov v zvezi z diplomatsko borbo za Koroško leta 1947.

110. **Zwitter Fran: To Destroy Nazism or to Reward it?** Beograd, Yugoslav Institute for International Affairs 1947. 30 str. 8°.

Uničenje ali nagrajenje nacizma? Obširno dokumentiran opis sporazumnega prevzema oblasti današnjih avstrijskih političnih skupin in voditeljev na Koroškem iz rok nacistov. Pangermansko-nacistična preteklost koroških Nemcev. Opis današnjega sistema na Koroškem, ki v marsičem pomeni podaljšanje nacističnega režima.

111. **Zwitter Franci: Koroški Slovenci smo bili in bomo ostali živ del slovenskega naroda.** Koledar Slovenske Koroške za navadno leto 1949, str. 35—38.

112. **Zwitter Franci: Za enakopravnost našega jezika.** Svoboda 1948, št. 1, str. 16—18.

O borbi za enakopravnost slovenskega jezika tudi pred uradi in oblastvi. Kljub še vedno veljavnemu zakonu od 28. XII. 1867, čl. XIX, slovenski jezik pred avstrijskimi uradi in oblastvi nima pravice.

115. **Zwitter Mirt: Kratka zgodovina Miklove Zale.** Koledar Slovenske Koroške za navadno leto 1949, str. 57—60.

114. **Zwitter Mirt: Naše zadružništvo — pot v gospodarsko svobodo.** Koledar Slovenske Koroške za navadno leto 1949, str. 43—47.

O borbi za obnovo slovenskega zadružništva na Slovenskem Koroškem.

115. **Zwitter Mirt: Stoletna borba za slovensko šolstvo na Koroškem.** Svoboda 1948, št. 1, str. 12—16.

Kratek pregled glavnih značilnosti v šolstvu na Slovenskem Koroškem, posebno v prvi avstrijski republiki.

116. **Zwitter Mirt: Vloga in pomen kmečkega gospodarstva Slovenske Koroške.** Koledar Slovenske Koroške za prestopno leto 1948, str. 49—51.

V polemiki s trditvami koroških nemških geografov in gospodarstvenikov dokazuje Zwitter, da Koroška ni gospodarsko »nedeljiva celota«, da bivše glasovalno ozemlje ni nikakva »žitnica Koroške«, da gozdno gospodarstvo Karavank za koroško gospodarstvo ni »življenjsko potrebno« in da slovenski kmetje s Podjune ne potrebujejo za svojo živino plamin gornje Koroške.

117. **[Žavcer Pavel] — Matjaž: Ljudska prosveta na Slovenskem Koroškem.** Obzornik 1947, Ljubljana. Str. 168—177.

II. Časniki

1. **Die Einheit.** Organ der Arbeitereinheit für Kärnten. 1944, 1. štev. sept., II. letnik 1945.
2. **Die Freiheit.** Organ der österreichischen Freiheitsfront. Klagenfurt 1945. 1. štev. 1945.
3. **Kärntner Nachrichten.** Dnevnik, ki ga je začela izdajati PWB 8. Armee maja 1945 v Celovcu. Pisan je za Nemce, omejuje se pretežno na poročanje. Vendar pa je to poročanje od nekako oktobra 1945 dalje vedno bolj tendenciozno sovražno nasproti koroškim Slovencem oz. Jugoslaviji. Do oktobra 1945 je bil edini nemški časnik na Koroškem. Prenehal je izhajati 31. decembra 1945.
4. **Koroška Kronika** je tednik, ki ga je od 19. 7. 1945 do konca leta 1946 izdajala PWB 8. Armada v Celovcu, od začetka leta 1946 pa ga izdaja Britanska obveščevalna služba. Članki Koroške Kronike morejo služiti za dokumentacijo mnenja Angležev in njim prijaznih ali vsaj ne sovražnih krogov o različnih problemih Slovenske Koroške.
5. **Na juriš!** Izdajata Okr. odb. OF in ZM za Slovensko Koroško, Velikovec. 1947, 1. štev. 27. febr. (Ciklostirano.)
6. **Neue Zeit.** Wochenblatt der Sozialistischen Partei für Kärnten (»ehemals »Arbeiterwille«). Od 1946. 1 Die Neue Zeit. Organ des schaffenden Volkes von Kärnten. Klagenfurt. 1945, 1. štev. 28. oktobra. Dnevnik.
Izraža stališče socialistične stranke, ki v odnosu do Slovencev bistveno ni drugačno kakor v glasilu OVP »Volkszeitung«.
7. **Pressdienst.** Pressdienst der »Osvobodilna fronta za slovensko Koroško«, Klagenfurt. Izdaja Osvobodilna fronta za slovensko Koroško — Pokrajinski odbor — Befreiungsfront für Slowenisch Kärnten — Landesausschuss. Klagenfurt 1946, 1. štev. januarja. Manuskript. (Ciklostirano.)

8. **Slovenski borec.** Obveščevalni list Komunistične partije Avstrije. Celovec. 1948, 1. šte. 23. avgusta.
9. **Slovenski Vestnik.** Glasilo Osvobodilne fronte za Slovensko Koroško. II. letnik 1945. Do 20. maja 1945, št. 18, tiskan v Celovcu, od 5. junija, št. 19 dalje v Kranju.
10. **Slovenski Vestnik.** Tednik za Slovensko Koroško. (Od 1947, 9 Glasilo Slovenske Koroške.) 1946, 1. šte. 14. junija. Dunaj. (Od 1948, 9 Celovec in začel izhajati dvakrat tedensko.) Od 5. 7. 1946 mesečna priloga »Mlada Koroška«. — Glasilo Osvobodilne fronte za Slovensko Koroško.
11. **Unsere Heimat.** Organ des Bundes heimattreuer Südkärntner. Eberndorf. Izhajal od septembra 1947 do 23. avgusta 1948 štirnajstidnevno.
12. **Vestnik.** Informacijski organ za funkcionarje in aktiviste Osvobodilne fronte za Slovensko Koroško. Celovec 1945, 1. šte. 7. novembra, zadnja 14, 4. novembra 1946.
13. **Volkswille.** Tageszeitung für Kärnten. Klagenfurt. Organ Komunistične partije Avstrije na Koroškem. Začel izhajati 30. oktobra 1945 kot tednik. Z januarjem 1946 je začel izhajati tedensko dvakrat, s februarjem 1946 tedensko trikrat, od 1. januarja 1947 pa izhaja kot dnevnik. 14dnevna priloga »Kärntner Bauernstimme«.

Dokler ni začel izhajati Slovenski vestnik, t. j. 14. junija 1946, je Volkswille poleg Pressediensta Osvobodilne fronte za Slovensko Koroško glavni vir za študij stanja koroških Slovencev v povojni Avstriji.

14. **Volkszeitung.** Tageszeitung für Kärnten. Klagenfurt. Začela izhajati oktobra 1945 kot tednik, s 1. januarjem 1946 pa kot dnevnik.

V njej se najjasneje izraža miselnost koroških nacionalističnih krogov. Vsa borba Avstrije za suverenost, mednarodnopravni položaj Avstrije, je v tem listu registrirana z vsemi raznimi izjavami avstrijskih, ameriških, angleških in francoskih vladnih ali neuradnih oseb. Vsebuje več člankov, ki se tičejo koroških Slovencev, politike koroških Nemcev nasproti koroškim Slovincem, denacifikacije, avstrijskih naporov za osvoboditev, pangermanizma.

III. Zemljevidi Koroške

1. **Naša severna meja.** Zemljevid izdelal Geografski inštitut Jugoslovanske armade, Beograd. Spremno besedilo priredil Jože Župančič. Ljubljana, Državna založba Slovenije 1948. (Besedilo tiskala T LdP v Ljubljani.) M 1:750.000. 46:23 cm.

Zemljevid je priložen tudi memorandumu vlade FLRJ (gl. št. 57).

2. **Slovenska Koroška.** Pregled občin po stanju leta 1934. (Upravni zemljevid.) Kartograf Viljem Kremžar. Ljubljana, Znanstveni inštitut 1945. M. 1:400.000. 17:58 cm.
Zemljevid je priložen tudi publikaciji, navedeni pod števil. 84.
3. **Slovenska Koroška.** Maribor. Klub koroških Slovencev (1947). M ca. 1:500.000.
Karta tiskana v obliki dvojne dopisnice; na hrbtni strani 9 slik s Koroškega.
4. **Reliefni zemljevid Koroške.** Spremnno besedilo priredil Jože Župančič. Ljubljana, Državna založba Slovenije. T LdP 1948. 66,5:23 cm.
5. **Slovenska Koroška.** Zgodovinske, narodopisne in krajevne zanimivosti. Po načrtih oddelka za mejna vprašanja narisal Slavko Pengov. Spremnno besedilo priredil Jože Župančič. Ljubljana, Državna založba Slovenije 1948. 67:35 cm. Kolorirana litografija.
6. **Gospodarstvo Slovenske Koroške.** Po načrtu oddelka za mejna vprašanja narisal Slavko Pengov. Spremnno besedilo priredil Jože Župančič. Ljubljana, Državna založba Slovenije 1949. 67:35 cm. Kolorirana litografija.

IV. Šolske knjige za pouk na dvojezičnih šolah na Koroškem

1. **Legat F. V.: Prva knjiga. — Erstes Buch.** Wien, »Jugend und Volk-Verlag 1947. 80 str. 8°.
Slovensko-nemška čitanika, polovica slovenskega, polovica nemškega besedila, za prvo šolsko leto.
- 2.* **Naš dom.** 1947.
Čitanika za drugo stopnjo dvojezičnih šol s samo slovenskim besedilom.
3. **Swolensky-Scheithauer E.: Pesmarica za dvojezične šole na Koroškem.** Klagenfurt, A. Kollitsch 1948. 43 str. 8° p. f.
Obsega 40 pesmi s slovenskim besedilom.

Библиография по вопросу Словенской Каринтии (1945—1948)

(Краткое содержание)

Авторы дают библиографический обзор отдельных изданий и статей в книгах и журналах (I), каринтийских газет (II) и карт Каринтии (III), вышедших от 9. мая 1945 до конца 1948-го года в связи с проблемой Словенской Каринтии и говорящих о ней с теперешней или исторической перспективы. Отдельных

статей в газетах авторы вообще не отмечают, а из художественной литературы отмечены лишь произведения, имеющие ценность как документ. В большинстве публикаций и статей (кроме тех, название которых уже ясно показывает содержание) дано кратко содержание, а где показалось нужно, даны критические примечания. Недоступные публикации, известные авторам лишь из библиографий, обозначены звездочкой.

В каждой из вышеназванных групп, публикации находятся в очередном порядке латинского алфавита по авторам, а у анонимных самостоятельных публикациях по первом слове их названия. Хотя библиография без сомнения не является полной, авторы надеются, что она облегчит работу, как тому, кто интересуется научными вопросами в связи с Словенской Каринтией, так и тому кто интересуется только вопросом Словенской Каринтии в наше время.

Bibliography on the Problem of Slovene Carinthia, 1945—1948

(Résumé.)

The authors present a bibliographical survey of book publications and articles from books and reviews (I), of Carinthian newspapers (II), and maps of Carinthia (III), published from May 9, 1945, until the end of 1948, in connection with the problem of Slovene Carinthia, dealing with this problem either from the actual or the historical point of view. The single articles in the daily newspapers are not included. From among the literary compositions only those with a documentary value are taken into account. In case of most publications and articles contents have been briefly cited (except where they are clearly given in the headlines); where necessary, critical observations have been made. Such publications as are known to the authors through various bibliographical statements only, and which were not accessible to them, are marked with an asterisk.

In each group the publications are arranged in Latin alphabetical order according to the names of authors; in case of anonymous publications the first word of the heading is decisive, anonymous articles in reviews or books are given in connection with these reviews, or books. The bibliography is doubtless incomplete, yet notwithstanding this the authors hope to have facilitated the work to those who are interested in scientific problems in connection with Slovene Carinthia, as well as to those who find interest in the question of Slovene Carinthia of to-day.

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas.
1948/49

941/949

119490250

COBISS •